

ANALELE BUCOVINEI

ANUL XXIX

1 (58) / 2022

SUMAR

EDITORIAL

- MARIAN OLARU, *Modernizare și politică în Bucovina la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*..... 5

EVOCĂRI

- VASILE I. SCHIPOR, *Gheorghe Grigorovici (1871–1950)*..... 11

BUCOVINA – CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE

- SIMONA-TEODORA IENACHE ADAMOVICI, *Consemnări despre Marea Serbare Națională de la Putna din 1871 și comemorările ei în manuscrise inedite aflate în colecțiile „Fond Bucovina”, Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”* 37
- LIVIU PAPUC, *Serbarea de la Putna, 1871 – vârf de lance al congreselor studențești* 47
- IOAN-GABRIEL CHIRĂȘ, *Guvernul conservator Lascăr Catargiu și Serbarea de la Putna din 1871. Ziarul „Pressa” și atitudinea executivului față de manifestarea din Bucovina* 53
- CONSTANTIN UNGUREANU, *Procese migraționiste în Bucovina și Basarabia (până la mijlocul secolului al XIX-lea)* 61
- ALEXANDRINA POPESCU-CRUCEANU, *Structura etno-lingvistică și confesională a populației Bucovinei în perioada interbelică (1918–1940)* 93
- SERGHEI HAKMAN, *Măsurile pregătitoare politico-diplomatice și militar-propagandistice ale U.R.S.S. pentru anexarea Basarabiei și a nordului Bucovinei (II)* 117
- ALEXANDER WEIDLE, *„Buchenlanddeutsche“ Vergemeinschaftung nach der „Umsiedlung“. Die „Landsmannschaft der Buchenlanddeutschen“ als ethnopolitische Unternehmerin* 125
- NATALIYA NECHAIEVA-YURIICHUK, *Transformarea identității civice a bucovinenilor: experiența secolului al XX-lea – începutul secolului al XXI-lea* 133
- ELENA PASCANIUC, *Folclor și cultură tradițională în revista „Junimea literară”(1904–1914)*..... 143
- HARIETA MARECI-SABOL, *„Cartografiind boala”. Scurtă incursiune pe Harta sanitară a doctorului Carl Denarowski*..... 161
- RODICA JUGRIN, OVIDIU BĂTĂ, *Cadrul legislativ și descrierea tipologiilor de construcții tradiționale din Bucovina istorică (partea de sud)*..... 177

CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE EUROPEANĂ

EWA KOCÓJ, <i>Minoritatea religioasă a vechilor calendariști din România – o contribuție la studiul istoriei și al patrimoniului cultural</i>	191
MARIA EPATOV, <i>Conștiința etnică. Forme de manifestare identitară în opera lui Bedros Horasangian</i>	213
DINU POȘTARENCU, <i>Un proces dintre Iordache Ghica și Alecu Ruset-Roznovanu</i>	241

OPINII

ION FILIPCIUC, <i>Serbarea de la Putna și războiul franco-prusac (1870–1871)</i>	251
--	-----

DOCUMENTAR

BOGDAN PETRU NICULICĂ, <i>Din istoria arheologiei Bucovinei: o scrisoare inedită de la arheologul Dionisie Olinescu către preotul Constantin Morariu</i>	277
RODICA JUGRIN, <i>Deputați bucovineni în Parlamentul României întregite: Dorimedont Popovici (legislatura 1920–1922)</i>	285

CĂRȚI. REVISTE

Bogdan Petru Niculică, Ștefănița-Mihaela Ungureanu, <i>Josef von Gutter, cel dintâi arheolog al Bucovinei și scrisorile sale către istoricul Franz A. Wickenhauser</i> , cuvânt-înainte conf. univ. dr. Mircea Ignat, Suceava, Editura Karl A. Romstorfer, 2019, 242 p. (Monica Dejan)	303
Mihai Iacobescu, <i>Însemnări despre oameni și cărți</i> , Iași, Editura Junimea, 2020, 242 p. (Elena Pintilei)	304
Marian Olaru (coord.), Ștefănița-Mihaela Ungureanu, Cristian Alexandru Boghian, <i>Case tradiționale din Bucovina</i> , Editura Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava, 2020, 149 p. + 5 p. (Cristian-Alexandru Boghian)	305
Mugur Andronic, <i>Fortificațiile Bucovinei de-a lungul timpului. Bukovina fortifications over time</i> , seria „Pagini din istoria și cultura Bucovinei”, XIX, Societatea Culturală Ștefan cel Mare – Bucovina, Suceava f.e., 2021, 184 p. + 44 planșe. (Bogdan Petru Niculică)	306
„«Glasul Bucovinei». Revistă trimestrială de istorie și cultură”, Cernăuți – București, anul XXVI, nr. 1–2 (105–106), 2020, 223 p. (Rodica Iațencu)	309
„«Scriptum». Publicație trimestrială a Bibliotecii Bucovinei «I. G. Sbiera»”, Suceava, anul XXVII, nr. 1–2, 2021, 40 p.; nr. 3–4, 2021, 40 p. (Elena Pascaniuc)	311

CRONICĂ

OVIDIU BĂȚĂ, <i>Manifestările științifice ale Institutului „Bucovina” al Academiei Române din anul 2021</i>	313
---	-----

IN MEMORIAM

MARIAN OLARU, <i>Petru Bejinariu (19 iunie 1932 – 27 mai 2021)</i>	319
VASILE I. SCHIPOR, <i>Ion Popescu-Sireteanu (13 septembrie 1934, Mănăstioara-Siret – 29 iulie 2021, Pitești-Argeș)</i>	323
NOTE DESPRE AUTORI	333

ANALELE BUCOVINEI

ANUL XXIX

1 (58) / 2022

CONTENTS

EDITORIAL

- MARIAN OLARU, *Modernization and Politics in Bukovina at the End of the 19th and the Beginning of the 20th Century* 5

EVOCATIONS

- VASILE I. SCHIPOR, *Gheorghe Grigorovici (1871–1950)* 11

BUKOVINA – CULTURE AND CIVILISATION

- SIMONA-TEODORA IENACHE ADAMOVICI, *Notes on the Great National Celebration in Putna from 1871 in the unpublished manuscript collections “Fond Bucovina” of the “I. G. Sbiera” Bukovina Library* 37
- LIVIU PAPUC, *The Putna Celebration in 1871 at the Forefront of the Romanian Students’ National Congresses* 47
- IOAN-GABRIEL CHIRĂȘ, *The Conservative Government of Lascăr Catargiu and the Putna Celebration in 1871. The Newspaper “Pressa” and the Attitude of the Executive towards this Event from Bukovina* 53
- CONSTANTIN UNGUREANU, *Migration Processes in Bukovina and Bessarabia (Until the Middle of the 19th Century)* 61
- ALEXANDRINA POPESCU-CRUCIANU, *The Ethno-Linguistic and Confessional Structure of Bukovina’s Population in the Interwar Period (1918–1940)* 93
- SERGHEI HAKMAN, *Political-Diplomatic and Military-Propaganda Preparatory Measures of the Soviet Leadership for the Accession of Bessarabia and the Northern Part of Bukovina to the U.S.S.R. (II)* 117
- ALEXANDER WEIDLE, *“The Bukovinian Germans”. The Establishment of the Communities of the Bukovinian Germans after the “Displacement”. “The Association of the Bukovinian Germans” – Ethnopolitical Entrepreneur* 125
- NATALIYA NECHAIEVA-YURIICHUK, *Transformations of the Civic Identity of the Bukovinians: the Experience of the 20th – Beginning of the 21st Centuries* 133
- ELENA PASCANIUC, *Folklore and Traditional Culture in “Junimea literară” (1904–1914)* 143
- HARIETA MARECI-SABOL, *Disease Mapping. A Brief Incursion on the Health Map of Physician Carl Denarowski* 161
- RODICA JUGRIN, OVIDIU BĂTĂ, *Traditional Buildings in Historical Bukovina (Southern Part). Legal Framework and Description* 177

EUROPEAN CULTURE AND CIVILISATION

EWA KOCÓJ, <i>Old Calendarists' Religious Minority in Romania – Contribution to the Study of the History and Cultural Heritage</i>	191
MARIA EPATOV, <i>Ethnic Consciousness. Forms of Identity Manifestation in the Work of Bedros Horasangian</i>	213
DINU POȘTARENCU, <i>A Trial between Iordache Ghica and Alecu Ruset-Roznovanu</i>	241

OPINIONS

ION FILIPCIUC, <i>The Putna Celebration and the Franco-Prussian War (1870–1871)</i>	251
---	-----

DOCUMENTARY ARTICLES

BOGDAN PETRU NICULICĂ, <i>From the History of the Archaeology in Bukovina: An Unpublished Letter from the Archaeologist Dionisie Olinescu to the Priest Constantin Morariu</i>	277
RODICA JUGRIN, <i>Bukovinian Deputies in the Parliament of the Kingdom of Romania. Dorimedont Popovici (Parliamentary Term 1920–1922)</i>	285

BOOKS. MAGAZINES

Bogdan Petru Niculică, Ștefănița-Mihaela Ungureanu, <i>Josef von Gutter, cel dintâi arheolog al Bucovinei și scrisorile sale către istoricul Franz A. Wickenhauser</i> , cuvânt înainte conf. univ. dr. Mircea Ignat, Suceava, Editura Karl A. Romstorfer, 2019, 242 p. (Monica Dejan)	303
Mihai Iacobescu, <i>Însemnări despre oameni și cărți</i> , Iași, Editura Junimea, 2020, 242 p. (Elena Pintilei)	304
Marian Olaru (coord.), Ștefănița-Mihaela Ungureanu, Cristian Alexandru Boghian, <i>Case tradiționale din Bucovina</i> , Editura Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava, 2020, 149 p. + 5 p. (Cristian Alexandru Boghian)	305
Mugur Andronic, <i>Fortificațiile Bucovinei de-a lungul timpului. Bukovina fortifications over time</i> , seria „Pagini din istoria și cultura Bucovinei”, XIX, Societatea Culturală Ștefan cel Mare-Bucovina, Suceava f.e., 2021, 184 p. + 44 planșe (Bogdan Petru Niculică)	306
“«Glasul Bucovinei». Revistă trimestrială de istorie și cultură”, Cernăuți – București, anul XXVI, nr. 1–2 (105, 106), 2020, 223 p. (Rodica Iațencu)	309
“«Scriptum». Publicație trimestrială a Bibliotecii Bucovinei «I. G. Sbiera»”, Suceava, anul XXVII, nr. 1–2, 2021, 40 p.; nr. 3–4, 2021, 40 p. (Elena Pascaniuc)	311

EVENT REPORTS

OVIDIU BĂTĂ, <i>The Scientific Events of the “Bukovina” Institute of the Romanian Academy in 2021</i>	313
---	-----

IN MEMORIAM

MARIAN OLARU, <i>Petru Bejinariu (June 19, 1932 – May 27, 2021)</i>	319
VASILE I. SCHIPOR, <i>Ion Popescu-Sireteanu (September 13, 1934, Mănăstioara-Siret – July 29, 2021, Pitești-Argeș)</i>	323
NOTES ON CONTRIBUTORS	333

MODERNIZARE ȘI POLITICĂ ÎN BUCOVINA LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

MARIAN OLARU

Institutul „Bucovina”, Rădăuți
E-mail: olmary55@gmail.com

Modernization and Politics in Bukovina at the End of the 19th and the Beginning of the 20th Century

(Abstract)*

The following text presents the evolution of the political relations between the national groups in Bukovina at the end of the nineteenth century and the beginning of the 20th century, insisting on the results of the elections during the mentioned period. The electoral statistical data and the various pre- and post-electoral agreements prove the increase of the involvement on the political scene and the political diversity of the parties that activated on the territory of Bukovina.

Keywords: Bukovina, political parties, electoral reform, deputies, modernization.

Revoluția de la 1848–1849 din Europa și din Imperiul Habsburgic a avut darul de a potența factorii centrifugi, la care Austria a încercat să răspundă fie prin accentuarea politicii de centralizare sau, după înfrângerile pe câmpurile de luptă din deceniile al șaselea și al șaptelea, prin negocierea unor compromisuri, care transformă imperiul într-o federație de state, toate având același suveran – împăratul Austriei. Criza determinată de înfrângerea din 1866, când Austria devine o putere ce a fost ancorată de ambițiile politice ale Prusiei, ulterior ale Germaniei – i-a determinat pe decidenții de la Ballhausplatz să accepte Ausgleich-ul austro-ungar, cu importante consecințe pentru evoluția ulterioară a raporturilor dintre centrul imperial și provincii. Odată formulat, principiul constituțional al „egalei îndreptățiri a națiunilor”¹, în anii 1848–1849, a fost continuu remanent și a devenit teren de dispută în practica politică din diverse provincii, până la crepusculul Dublei Monarhii.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

¹ Gerald Stourz, „Egala îndreptățire a națiunilor ca principiu constituțional (1848–1918)”, în *Monarhia Habsburgică (1848–1918)*, vol. III, *Problema națională*, ediție în limba română coordonată și îngrijită de Rudolf Gräf, traducere de Iosif Marian Balog, Loránd Mádly, Iași, Academia Română – Centrul de Studii Transilvane, Editura Polirom, 2021, pp. 39–241.

Impulsionate, mișcările politice naționale din diverse provincii aduc în scenă noi actanți și noi curente politice, odată cu modernizarea structurilor sociale – prin afirmarea burgheziei, a lucrătorilor manufacturieri și industriali și a țărănimii. Toate acestea au determinat extinderea treptată a dreptului de vot, până în anul 1907, când s-a introdus colegiul votului universal. În acest proces s-a aflat și Bucovina, provincia extrem orientală a imperiului, care era, după părerea lui Nicolae Iorga: „Țară mică, dar bogată cum nu mai e alta în deosebiri, în nepotriviri și în dușmăni – ale pământului și ale oamenilor! Spre văile ei, Cârmuirea austriacă și-a cărat toate neamurile, și le stau încă în ființă, muncind împreună acest pământ moldovenesc și smulgându-și unul de la altul drepturile asupra lui. Socoteală dibace a făcut aici ceia ce nu poate face niciodată întâmplare amestecului”². Dacă în primele sesiuni parlamentare ale Dietei Bucovinei – sub conducerea lui Eudoxiu Hurmuzachi – preocuparea principală a fost întărirea și afirmarea autonomiei, după cucerirea independenței de stat a României și procesul „Arboroasei” proiectele politice naționale ale principalelor etnii din Bucovina intră, treptat, în concurență. În geneza acestei situații au contribuit mai mulți factori: creșterea demografică din provincie, mai ales în ultimele decenii ale stăpânirii austriece, când românii pierd preponderența în provincie; scăderea puterii economice a nobilimii bucovinene, care dominase scena politică a provinciei până în anii ’80 ai secolului al XIX-lea; masificarea culturii și afirmarea unei noi culturi politice ce se adresa straturilor profunde ale societății (odată cu afirmarea burgheziei); entropia funcțională determinată de diversitatea și instabilitatea legislativă sau de normare a drepturilor, cu mari diferențe între diversele provincii ale imperiului³ (mai ales între cele occidentale și cele orientale) și intervenția unora dintre guvernatori – Felix Pino, Anton Pace, Leopold Goess și Friedrich Bourguignon – și a administrației subordonate pentru sprijinirea proiectelor politice adverse celui „pandacist” sau de „românizare” a Bucovinei etc. Chestiunile disputate în Dieta și în viața politică a provinciei erau cele privitoare la: folosirea limbilor naționale⁴ în administrație; dezvoltarea rețelei școlare și înființarea unor gimnazii cu limbile de predare română și ucraineană; egala îndreptățire a etniilor bucovinene și accesul nediscriminatoriu în administrație; Fondul religios ortodox al Bucovinei și folosirea mijloacelor acestuia în scopurile pentru care a fost înființat; dorința unor forțe politice din Bucovina de a realiza „compromisul nivelator”, prin creșterea ponderii elementului rutean în Biserica Ortodoxă a Bucovinei; împărțirea eparhiei

² Nicolae Iorga, *Românismul în trecutul Bucovinei*, București, 1938, p. 356.

³ Gerald Stourz, *op. cit.*, p. 108.

⁴ *Ibidem*, pp. 103–104. Autoritățile imperiale au căutat să găsească o soluție general acceptabilă, chiar și prin impunere, în chestiunea limbilor naționale. Astfel, Ernst Koerber – prim-ministru al Austriei – scria, în 1900, că „Națiunile individuale îi subordonează” [disputei lingvistice, n.n. – M. O.] „totul, chiar și cele mai importante interese ale lor”, într-un moment „în care tuturor grupurilor naționale negermane ale Austriei li se acordă garanții lingvistice pentru dezvoltarea lor națională, cum nu le-au avut niciodată”. A căutat a „obține un minim de certitudini în domeniul lingvistic”, fără însă a cere o „poziție prioritară a limbii germane”.

Bucovinei în două, prin înființarea unei episcopii pentru rutenii ortodocși, cu sediul la Coțmani, și una pentru românii ortodocși, în sud, la Rădăuți; reforma electorală și reprezentarea proporțională a etniilor Bucovinei în Dieta Bucovinei etc.

Perioada 1871–1880 a fost una în care au dominat două grupări politice, cea conservator-autonomistă și cea liberală. În această situație, rutenii obțineau 2–3 mandate în curia rurală. În aceeași perioadă, limba germană a fost acceptată ca limbă de dezbateri în Dietă, chiar dacă legislația austriacă dădea posibilitatea folosirii limbilor altor grupuri naționale. Starea acesta a fost tulburată de intervenția guvernatorilor: baronul Felix Pino „a devenit părintele partidului rutenilor «tineri», iar contele Anton Pace, nașul partidului armeano-polon”⁵.

Pentru perioada cuprinsă între 1880 și până la alegerile din 1914, este evidentă o intensificare a luptelor naționale, iar situația politică din Bucovina era sincronă cu cea din întreg Imperiul Austro-Ungar. Ca urmare a intervenției factorului guvernamental în viața politică a ducatului, de multe ori în favoarea rutenilor – care trebuiau să fie o contrapondere pentru dominația polonezilor în Galiția și elementul de echilibrare pentru așa-zisele tendințe extremiste, „pandaciste” și de neloialitate ale românilor bucovineni – constatăm o reducere constantă a forței românilor în Dieta Bucovinei. Astfel, la alegerile dietale din 1884, conservatorii obțineau 18 mandate; în 1890 și 1892 aveau câte 14 mandate, în 1898 candidații români obțineau 13 mandate, iar la alegerile din 1904 – primele desfășurate fără ingerința factorului guvernamental – românii divizați politic, deși obțineau același număr de mandate, se aflau în tabere diferite: cinci dintre deputații români (apoi șase – după demisia lui Varteres Pruncul, ca urmare a presiunilor exercitate de șeful Alianței Liberale) erau în Partidul lui Aurel Onciul, respectiv în Alianța Liberală, care avea majoritatea în Dietă, șase mandate erau deținute de conservatori și două mandate erau cele ale viriliștilor, respectiv mitropolitul Valdmir Repta și rectorul Teodor Tarnavski⁶. De remarcat că, în toată această perioadă, funcția de căpitan al Țării a fost deținută de români. Raportat la numărul de membri ai dietei provinciale din Bucovina, deputații români reprezentau: 58,06% în anul 1884, 45,16% în dietele alese în 1890 și 1892, 41,93% în dieta din 1898 și 45,16% dintre mandatele obținute în alegerile din 1904.

Liberalii germani obțineau 11 mandate în 1884, adică 35,48%; în 1890 aveau opt locuri în dietă, adică 25,8%; la alegerile din 1892 aveau șapte mandate, adică 22,58%; în 1898 obțineau patru mandate, adică 12,9%; în anul 1904, au obținut opt mandate, respectiv 25,8%.

Rutenii au fost reprezentați în Dieta Bucovinei la alegerile din 1890, ca urmare a înțelegerii cu gruparea politică a conservatorilor, și aveau trei mandate, respectiv 9,6%; în 1892 și 1898 aveau câte patru mandate, respectiv 12,9% și în

⁵ Marian Olaru, „Două memorii reprezentative pentru situația social-politică a românilor bucovineni la sfârșitul secolului al XIX-lea”, în „Analele Bucovinei”, anul II, nr. 1, 1995, p. 189.

⁶ Mihai-Ștefan Ceaușu, *Parlamentarism, partide și elită politică în Bucovina habsburgică (1848–1918)*, Iași, Editura Junimea, 2004, pp. 289–398.

1904 – ca membri ai Alianței Liberale – obțineau șase mandate, adică 19,35% dintre deputați.

În anul 1890, în viața politică a Bucovinei apare gruparea armeano-polonilor. Aceștia au obținut atunci patru mandate, respectiv 12,9%; în 1892 – cinci mandate, adică 16,12%, iar în 1898 și 1904 obțineau câte patru mandate. În anul 1904, în dietă au fost aleși un independent și un social-democrat, ca urmare a existenței în Austria a unui partid social-democrat (austro-marxist).

În proiectul politic al „Tovărășiei Țărănești” (Alianța Liberală), care a câștigat majoritatea în Dieta Bucovinei în anul 1904, se afla reforma sistemului electoral. În contextul creșterii participării la viața politică din Austria de la 13 la 69%, în urma reformei din 1907, pornind de la propunerea lui Aurel Onciul, proiectul legii a fost scris de baronul Alexandru Hurmuzachi – reputat avocat. În urma dezbaterilor, în 15–16 octombrie 1909 în Dieta Bucovinei s-a ajuns la un compromis (Ausgleich). Pentru realizarea compromisului a fost modificată cartea regională și a ordinii electorale provinciale. Erau introduse curiile electorale naționale (română, ucraineană, germană și armeano-polonă⁷). Deși a fost formulată propunerea unui cadastru național pentru evrei, imperialii s-au opus constituirii acestuia, iar evreii au fost cuprinși în cadastrul național german. Acest fapt a dus la proteste vehemente din partea deputaților evrei în Dietă și la votul negativ al acestora. Conform legii electorale privilegiate, proporția dintre români, ruteni, poloni și germani era următoarea: 42 – 21 – 13 – 24. După structura populației, în 1910 proporția era: 32 – 40 – 6 – 22. Conform noii legi electorale, proporția era: 37 – 28 – 12 – 23⁸. Modalitatea de calcul a fost stabilită prin realizarea mediei aritmetice între mandatele avute prin vechea lege și numărul la care aspirau, conform proporției populației din ducat. În urma compromisului, numărul mandatelor în Dietă era de 63, dintre care două erau ale viriliștilor: Mitropolitul Bisericii Ortodoxe din Bucovina și Rectorul Universității Francisco Iosefine din Cernăuți. Cele 61 de mandate erau repartizate astfel: I – Curia marii proprietăți: 13 mandate (1 mandat pentru reprezentantul Consistoriului mitropolitan, 1 mandat pentru clerul superior român, 4 mandate pentru marii proprietari români, 4 mandate pentru marii proprietari armeano-polonezi și 2 mandate pentru alte naționalități); II – Curia Camerei de Comerț și Industrie: 2 mandate; III – Curia comunelor rurale: 28 de mandate (10 pentru români, 10 pentru ucraineni, 7 pentru germani și 1 mandat pentru polonezi) și IV – Curia votului universal (masculin): 18 mandate (6 pentru români, 6 pentru ucraineni, 5 pentru germani și 1 pentru polonezi)⁹. Mandatele obținute în curiile naționale erau repartizate astfel: românii – 16 (25,4%), ucrainenii – 16 (25,4%), germanii – 12 (19,05%) și polonezii – 2 (3,17%).

⁷ *Ibidem*, pp. 371–376.

⁸ Ioan Cocuz, *Partide politice românești din Bucovina, 1862–1914*, Suceava, Editura „Cuvântul nostru”, 2003, pp. 203, 373.

⁹ Ulyana Uska, „«The national equalization» law in Moravia (1905), Bukowina (1910) and Galicia (1914): comparative characteristics”; http://atlas.usv.ro/www/codru_net/CC22/2/compromise.pdf. pp. 329–330 (5 aprilie 2022).

În curiile II și IV, circumscripțiile extrateritoriale erau destinate exclusiv polonezilor. Mandatele fixe erau în număr de 58, adică 92,06%. Fără a intra în detalii, amintim doar că Dieta Bucovinei se alegea în șase curii electorale. Curia a VI-a era cea în care erau puteau vota evreii.

Ca urmare a prevederilor acestei legi, modificările legislative din Dieta Bucovinei puteau fi făcute cu votul a 3/4 dintre membri, adică 48 de deputați. Adoptarea unei legi era posibilă cu 2/3 dintre deputați, adică 32 de deputați, ceea ce însemna un acord politic între două forțe politice reprezentate în legislativul local (germani și români – 52 de deputați sau ucraineni și germani – 37 de deputați)¹⁰. Comitetul Țării era compus din 8 reprezentanți, respectiv câte 2 pentru fiecare cadastru național, condus de un mareșal al Țării, numit de către împărat.

La puțin timp după alegerile dietale, în 1910, pe baza aceluiași compromis s-au desfășurat și alegerile pentru Camera Imperială, unde cele 14 mandate erau repartizate astfel: 5 pentru români, 5 pentru ruteni și 4 pentru germani.

Analizând prevederile legii electorale din 1910, putem constata că principiile care au stat la baza constituirii curiilor naționale și a celor electorale au fost cel social și cel național. Primele două curii erau ale celor privilegiați. Curiile a III-a și a IV-a erau organizate pe principiul național. Polonezii au fost unii dintre beneficiarii acestei reforme, pentru că, deși erau puțini numericește în provincie, erau consacrați ca o forță prin crearea cadastrului și numărul de mandate superior proporției demografice. În același timp, polonezii erau beneficiarii formării singurei curii extrateritoriale, în timp ce celelalte curii naționale erau organizate pe principiul teritorial. Prin includerea evreilor (95 706) în cadastrul național german, s-a urmărit creșterea ponderii elementului german, fapt de care au profitat evreii care și-au sporit mandatele în dieta provincială. De aceea, considerăm ca relevant punctul de vedere al cercetătoarei Ulyana Uska: „Având în vedere această împrejurare, este eronat să se afirme că popoarele de frontieră din Bucovina erau politic «egale ca statut»”¹¹.

Analizând „compromisul” bucovinean prin prisma evoluțiilor ulterioare, în viața politică a provinciei, constatăm că a continuat competiția între grupurile etnice reprezentate în Dietă și că nu a putut fi realizat climatul de stabilitate și cooperare pentru care a fost semnată această „înțelegere”. Ba mai mult, nici în interiorul cadastrelor naționale consacrate prin Ausgleich, nu a fost împlinită unitatea visată, iar forțele politice ale românilor, rutenilor și germanilor erau divizate în legislatura care începea în anul 1911.

În mod firesc, de-a lungul vremii, reforma electorală din 1910 a fost diferit privită de istorici. Unii dintre cei care au analizat procesele politice și sociale după Marea Unire considerau, precum Ion Nistor – pe baza dreptului istoric –, că: „Noua lege electorală avantaja foarte mult pe ucraineni, care, de la 5 mandate, câte aveau pe vechea lege, ajungeau la 17 mandate. De asemenea, spori numărul evreilor de la

¹⁰ *Ibidem*, p. 332.

¹¹ *Ibidem*.

1, cel mult 2 mandate, după vechea lege, la 10 locuri de deputați în noua Cameră. Cei mai dezavantajați erau, însă, românii, care de la 16 mandate, câte aveau în vechea Cameră, în care dispuneau de absolută majoritate, obținură numai 6 mandate în plus¹². Istoricii contemporani – precum dr. Mihai-Ștefan Ceaușu – , prin prisma evoluțiilor practicilor politice democratice, consideră că legea aceasta „căuta să reducă tensiunile politice dintre naționalități și să răspundă unei nevoi puternic resimțite în societate, aceea de democratizare a vieții politice provinciale și de lărgire a cadrului parlamentar, pentru fiecare naționalitate din provincie. Katharina Haberkorn, în lucrarea de doctorat din 2017, susținută la Universitatea „Andrássy” din Budapesta, aprecia că Ausgleich-ul a „asigurat o proporție adecvată pentru diferitele comunități de limbă și credință reprezentate în dietă”¹³. Aceeași părere o împărtășește și Ioan Cocuz, care scria că: „Noua lege reprezenta, incontestabil un mare pas înainte. Progresul consta în aceea că la alegeri participau mase mari de cetățeni, mai ales din mediul rural”¹⁴, iar posibilitatea factorului politico-administrativ de a interveni în alegeri s-a redus considerabil.

Concluzia prezentării se impune de la sine, anume că, pe măsura accentuării progresului economic, social și cultural, factorul politic local, în deplină concordanță cu cel din capitala imperiului, a trebuit să se adapteze noilor realități și să înfăptuiască o serie de reforme modernizatoare, într-o vreme în care proiectele politice naționale acționau ca factori centrifugi, supunând unor puternice presiuni raporturile dintre centrul imperial (Viena) și provinciile constituente ale Dublei Monarhii. Cât privește dinamica forțelor politice ale grupurilor etnice din Bucovina, constatăm o dinamică crescută a afirmării forțelor politice noi, care puneau în discuție vechea structură politică și raporturile rezultate din aceasta. Oricare ar fi fost aceste raporturi din interiorul grupurilor naționale și dintre acestea, în cadrul provinciei era tot mai evidentă deriva „lumii vechi” și nevoia acută a afirmării noilor actori politici, ce vor prelua puterea în alte construcții politico-statale.

---

¹² Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, ediție și studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1991, p. 323.

¹³ Katharina Haberkorn, *Steinerne Ränder gesellschaftlicher Umbrüche. Grabsteine und Todeszeichen in der Bukowina zwischen 1900 und 1941*, Budapesta, 2017, p. 80.

¹⁴ Ioan Cocuz, *op. cit.*, p. 378.

GHEORGHE GRIGOROVICI (1871–1950)

VASILE I. SCHIPOR

Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, Filiala Iași

E-mail: vasileschipor@yahoo.com

Gheorghe Grigorovici (1871–1950)

(Abstract)*

The following article is a chapter of a study elaborated in 2018, “The Romanian National Council in Chernivtsi and its Role in the Formation of the Romanian Administration of Bukovina. Contributions to a Monographic Study”. It is a plea for the need for a monographic study dedicated to the problem formulated in the title itself, from the perspective of a “great European problem”, which would also aim at solving the “Bukovina issue” “within the Romanian identity”. Our contribution in this regard is organically connected to the yet “unclosed national file” in the historiography of the Great Union, regarded as “a cardinal theme of the Romanian historical discourse”, by approaching the imperative of “conducting investigations” in other neighboring research areas, such as the social elites, the collective mentalities, the rural and suburban communities, as well as those built around provincial markets etc.

Structurally the study focuses on some main problems brought to the debate of the civil society in Bukovina in 1918: 1) The organization of the Romanian administration of Bukovina – a “European problem”, conceived “within the invigorating Romanian identity”; 2) Gheorghe Grigorovici (1871–1950): “New days are about to come, open the door in time, so that it will not be broken[!]”; 3) Radu I. Sbiera (1876–1946): “Let’s put not only the mind, but also the heart to work!”.

Each of the three sections of the study is followed by an annex, comprising documents which are for the first time approached from a philological perspective. All these are richly illustrated, with reproductions of watercolors, various vintage illustrations and photographs, some of which are unpublished in our historiographical works. Some reproductions of artistic works – watercolors, lithographs, serial postcards, as well as some photographs taken in workshops and photographic studios from the late nineteenth and early twentieth centuries, known or less known to a wider audience – outline through their intimate and profound message in relation to the documents (re)brought into debate a bright period in the European and national history: la Belle Époque (1871–1914).

The purpose of our annexes is, at the same time, to stimulate knowledge and to facilitate the understanding of some problems that the newer generations, today, face in a period of confusion of values: how was the emergence of the generation from 1918 possible, what “expertise” had the personalities of this fortunate year of our

---

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

contemporary history, what “recommended” them or what “qualified” their energetic options, what put them in the service of common national values, high feelings and ideals?

Keywords: generation, historiography of the Great Union of 1918, historiographical discourse, political program, Constituent Assembly, the Romanian administration of Bukovina, congress, generation of the Union of 1918, monographic study.

Gheorghe Grigorovici, cunoscut și cu numele George Grigorovici¹, vede lumina zilei în 4 mai 1871, în localitatea Storojineț, reședința districtului cu același nume, fiind al 12-lea copil, din cei 13 născuți în familia învățătorului român Vasile Grigorovici, „scriitorul și sameșul satului, tâlmaci la judecătoria, logofăt la curte, cântăreț la biserică”, și a Alexandrei, născută Timcu, originară din Cernăuți. Nașii săi de botez sunt frații Tudor și Iancu Flondor, fiii boierului „de bun neam” Gheorghe Flondor din Storojineț. Tatăl său, scris în actele vremii Basil Grigorovici (22 ianuarie 1830–1914), absolvent al Școlii Normale din Cernăuți, învățător superior, director al Școlii Elementare (Oberlehrer) din Storojineț (din 1874), metrolog cezaro-crăiesc (maistru pentru verificarea de măsuri și greutateți), decorat, la pensionare, pentru meritele sale deosebite, cu medalia Crucea de aur pentru „Serviciu credincios”², este originar din Horodnicu de Sus, „cuib de români” din districtul Rădăuți, fiul lui Irmolai Zub, om cu stare, „răzeș cu trecere în sat”, și al Salomei Zub, la al căror nume de familie însă, renunță din motive necunoscute.

¹ Vezi, între altele, interviul *Emil Grigorovitz. 85 de ani de la moarte*, realizat cu academicianului Radu Grigorovici de Dumitru Teodorescu, publicat, mai întâi, în cotidianul „Crai nou” din Suceava, anul XII, nr. 2828, 31 ianuarie 2001 – nr. 2834, 8 februarie 2001, p. 5 și retipărit în volumul acad. Radu Grigorovici, *Bucovina între milenii. Studii și documente, cuvânt-înainte* de D. Vatamaniuc, m. o. al Academiei Române, ediție îngrijită de Rodica Marchidan și Rodica Iațencu, indice de nume: Rodica Iațencu, București, Editura Academiei Române, colecția „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii” (19), 2007, p. 42. Forma prenumelui folosită de Radu Grigorovici este George, cu motivarea: „așa va semna mereu”. În pofida „modei bucovinene” de adoptare, în viața cotidiană, a hipocoristicului George, sub influență transilvăneană, noi optăm pentru forma Gheorghe, așa cum este trecută în documentele Consiliului Național Român de la Cernăuți, ale Congresului General al Bucovinei, din 15/28 noiembrie 1918, și cum bănuim că este trecută și în *Condica născuților a Parohiei Greco-Orientale din Storojineț*, la care, din păcate, nimeni nu face referire. Mai scriu Gheorghe și nu George Grigorovici: Lucian Predescu (1940), Horst Klein (2012), Dumitru Covalciuc (2017), acesta din urmă, cercetător bucovinean, publicist și editor preocupat de valorificarea bogatelor fonduri documentare de la Arhivele de Sat din Cernăuți. Și articolul postat pe *Wikipedia*, enciclopedie liberă, adoptă scrierea numelui pentru care am optat noi: Gheorghe Grigorovici.

² Radu Grigorovici, *Argumente. Despre oameni, idei și politici*, Craiova, Editura Alma, 2011, pp. 50–51. „Creșterea, educarea și înzestrarea cuviincioasă a descendenților – scrie nepotul său, acad. Radu Grigorovici, într-un interviu publicat în 2001 și republicat în 2007 – nu era treabă ușoară. Vasile își completează veniturile, parcurgând în vacanțe satele în calitate de controlor de măsuri și greutateți. În ciuda înfățișării sale blajine, este un director eficient. Realizează cele mai înalte cote de frecvență și de absolvire din Bucovina și cel mai mare raport între numărul de fete și cel de băieți și se dovedește că numărul de elevi de limbă maternă română din oraș [Storojineț] întrece apreciabil numărul celor de limba ruteană, în timp ce statisticile preliminare susțineau exact contrariul. Este decorat cu crucea de aur «Serviciu Credincios» și răsplătit la pensionare cu cea mai mare pensie acordată vreunui învățător din Bucovina” (acad. Radu Grigorovici, *Bucovina între milenii. Studii și documente*, pp. 41–42).

Primul copil al familiei este Emanuel/Emanuil, numit de cei apropiați Emil (născut în 15 februarie 1857, în Rădăuți), cunoscut, mai târziu, ca „personalitate cu preocupări multiple”: prozator („adevăratul povestitor al vieții bucovinene cu trecutul ei patriarhal”, „duiosul cronicar al Țării de Sus”, cum îl numește Constantin Loghin³), pedagog și autor de manuale școlare în limba germană, filolog, critic și istoric literar, traducător în germană al liricii eminesciene, lexicograf poliglot, unul dintre cei dintâi germaniști români, autor al unor studii evidențiind „o erudiție remarcabilă”⁴, istoric, geograf (autor al unei lucrări rarissime și, deși controversate, încă „un instrument de lucru și de informare indispensabil oricărui om interesat de istoria și realitățile sfârșitului de secol XIX ale Bucovinei”: *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, Atelierele Grafice Socec et comp., Societate Anonimă, 1908), publicist⁵. Un alt frate mai mare, Constantin (Costache) Grigorovici (născut în 7 iunie 1867, în Storojineț), ajunge învățător și director al Școlii Elementare din Vatra Dornei (în 1894, îl găsim învățător titular la Școala de cinci clase din Storojineț, deschisă în 1858)⁶. În această familie mai trăiesc trei surori: Olga, Eleonora și Ștefania.

³ Constantin Loghin, „Un cronicar duios al Bucovinei: Emanuil Grigorovitz (1857–1905)”, în *Istoria literaturii române din Bucovina 1775–1918 (în legătură cu evoluția culturală și politică)*, Cernăuți, Tipografia „Mitrop. Silvestru”, 1926, pp. 199–204 (retipărită, într-o ediție îngrijită, de Alexandrina Cernov, m. o. al Academiei Române, Cernăuți, Editura „Alexandru cel Bun”, colecția „Bucovina literară”, 1996, pp. 262–267). În „îmbelșugata sa activitate literară”, Em. Grigorovitz îi „eternizează” pe bucovineni într-o serie de schițe, nuvele și amintiri ce reușesc să surprindă adevărate „tipuri caracteristice”/„tipuri bucovinene”: „țărani blajini, harnici și chivernisitori”, „tipul particular al răzeșului bucovinean, bun român și bun [cetățean] austriac”, alogeni simpatici, precum „jupânul Toiba”, stabiliți în Bucovina înainte de 1866, „boierul de modă veche” Nicolae Flondor. Interesante, în primul rând, prin valoarea lor documentară, sunt și schițele care îi aduc o oarecare notorietate acestui scriitor „specializat în imagini de viață evreiască” – G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, ediție și prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1982, p. 640: Emanoil Grigorovitz, „scriind amintiri-tablouri din provincia lui [...], s-a specializat în imagini de viață evreiască (*Oirăh Gutmann, Jupânul Toiba*), pline de termeni locali”. În schițele și povestirile sale, Em. Grigorovitz „învie, ca în picturile olandeze, viața autentică a satelor și orașelelor bucovinene”, acestea distingându-se prin „umorul și recrearea unui mediu dispărut, oarecum exotic, și mânăuirea superbă a limbii populare românești, care mai supraviețuiește pe alocuri” (Radu Grigorovici, *op. cit.*, p. 17). În această lume patriarhală își petrece copilăria și adolescența și fratele său mai mic, Gheorghe Grigorovici.

⁴ Const. Ciopraga, *Literatura română între 1900 și 1918*, Iași, Editura Junimea, 1970, p. 592.

⁵ Vezi și Dumitru Teodorescu, *Em. Grigorovitz. Viața. Opera*, Rădăuți – Chișinău, Editura RO Basarabia-Bucovina Press – Editura Hyperion, 1995, pp. 9–13; Petru Rușșindilar, *George Grigorovici și social-democrația în Bucovina*, București, Editura Fundației „Constantin-Titel Petrescu”, 1998, pp. 11–15.

⁶ Vezi și Constantin Ungureanu, „Statistica școlilor primare din Bucovina în anul 1894”, în lucrarea *Învățământul primar din Bucovina (1774–1918)*, Chișinău, Editura Civitas, 2007, p. 248. Aici se precizează că Vasile Grigorovici este director suplinitor al Școlii de cinci clase din Storojineț, cu limbile de instruire germană, română și ruteană. În 1894, aici învață 1 071 de copii (517 băieți și 554 de fete), 613 sunt germani, 211 români, 180 ruteni, 67 polonezi. După religie, 235 sunt romano-catolici, 119 greco-catolici, 224 ortodocși, 17 evanghelici și 476 mozaici. În 1894, Vasile Grigorovici este membru în Consiliul școlar districtual, condus de Nicolae Balmoș (președinte) și dr. Iancu cavalier de Flondor (adjunct) (p. 244). După această sursă, ce valorifică documente originale ale vremii, trecem și data nașterii învățătorului Constantin Grigorovici: 7 iunie 1867, trecută altfel de Radu Grigorovici (7 august 1867).

După absolvirea Școlii primare (Triviale-Schule), la Storojineț, Gheorghe Grigorovici urmează cursurile Gimnaziului Superior de Stat din Rădăuți (1885–1892)⁷, unde obține rezultate bune la învățătură și Diploma de maturitate (Bacalaureat).

În volumul de proză scurtă *Cum a fost odată. Schițe din Bucovina* (București, 1911), fratele său, Em. Grigorovitzza, scrie despre oamenii acestui târg bucovinean „cu belșug mult lăudat”, care îi va fi înrâurit și lui devenirea în adolescență, între altele: „La sărbători și zile mari îi vedeai pe rădăuțeni, după cum le era legea, despărțindu-se în două tabere: papistași și pravoslavnici, care se îndreptau spre bisericile lor. [...] La ziua împăratului însă, la 18 august, se făcea oarecum împăcare și frăție. Că ieșeau cu toții împreună la parada mare. Și vedeai atunci pe canonicul de la biserica nemțească, alătura de protopopul nostru, pe catolicul comandant al hergheliei, Doconal, alătura de judecătorul român Pitei, pe geometrul rus, unit, cu baumaistrul ungar, calvin, pe cei trei doctori cu cei doi spițeri și doi veterinari, la spate, fiecare de altă limbă și lege. Vedeai rânduri-rânduri, pe toți slujbașii, amployații, ofițerii, și mari și mici, vlăstari din toate neamurile, cu galoane și felendreșuri, amestecându-se prietenos cu burgherii îmbrăcați în haine negre și cu moldovenii târgului în zuboanele lor lungi, veniți toți, cu fețele senine, să cânte în bubuitul săcălușelor imnul împăratesc „Gott erhalte”. Vedeai la zilele mari de aceste o Austrie adevărată, ținând ca o cloșcă buimăcită sub aripile ei toate neamurile de untertani, adică supuși, cu porturile și graiurile lor”⁸.

⁷ Petru Bejenaru (coord.), *Compendiu istoriografic al Liceului Teoretic „Eudoxiu Hurmuzachi” 1872–1997*, Iași, Editura Bucovina, 1997, pp. 116–117 (lucrare tipărită cu sprijinul Fundației Söros pentru o Societate Deschisă, care „sponsorizează integral” cartea).

⁸ Emanuil Grigorovitzza, „Târgul Rădăuțului”, în volumul *Cum a fost odată. Schițe din Bucovina* (București, Editura Librăriei Naționale, 1911), apud *Antologia prozei*, II, Horodnic de Jos, Editura „Ion Prelipecean”, 2016, p. 17. În schița „Pe Valea Siretului”, din același volum, se află și o frumoasă descriere a târgului Storojineț și a împrejurimilor acestuia, realizată în pagini de un pitoresc memorabil (pp. 24–40), un adevărat elogiu adus ordinii din societatea bucovineană a epocii, meseriilor folositoare și „oamenilor ajunși la stare și avere prin munca lor neobosită”, ca la Rădăuți (p. 16) și ca peste tot în Bucovina de odinioară. Pentru același subiect, evocarea „drăgălașului târguleț și sat de odinioară, cuib de moldoveni”, Storojineț, vezi și „Povestea unui târg moldovenesc. Amintiri din trecutul Bucovinei”, în volumul, apărut în mai multe ediții, *Chipuri și graiuri din Bucovina*, Berlin, 1900; București, 1905 și 1924), reeditat, mai aproape de noi în Emanuil Grigorovitzza, *Antologia prozei*, I, 2016, pp. 46–59. Despre relațiile interumane rămase proverbiale, aici, ilustrând un tip uman, considerat de unii etalon pentru această epocă, dar contestat vehement de alții, transcriem, în primul rând, pentru pentru plăcerea (re)lecturii alese, și un fragment din memorialistica lui Ovid Țopa: „[În 1909], am plecat cu părinții la Rădăuți, unde trăia unchiul meu, dr. Ipolit Tarnavski, preot ajutor și suplinitor la liceu. [...] Unchiul meu locuia pe Strada Frătăuților. Atât dânsul, cât și mătușa Aspazia, pe atunci o tânără doamnă brunetă, frumoasă, erau gazde foarte primitoare. La masă, bucate gustoase și de multe feluri, cu băutură bine aleasă: coniac franțuzesc, bere Pilsen și vin bun românesc, pe care unchiul știa de unde să-l comande, căci nu degeaba era renumit ca unul dintre puținii cunoscători de vinuri din Bucovina. Dar masa era originală și prin persoanele care au luat loc în jurul ei. În afară de doctorul veterinar Isar, un bun prieten al casei, fiu de răzeș din regiunea rutenizată, și de noi, cei veniți din Cernăuți, se mai găseau pastorul luteran Carol Decker, un silezian înalt, voinic, cu fața rotundă și puțin chel, om de viață, precum și prelatul

În perioada 1893–1901, Gheorghe Grigorovici urmează cursurile Facultății de Medicină de la Universitatea din Viena. În 1901, obține diploma de doctor, însă renunță la susținerea celui de al doilea „rigurosus”, pentru a nu fi tentat să practice medicina, și „se lansează în politică pe linie social-democrată”. În perioada studiilor, aderă „cu entuziasm” la mișcarea social-democrației din Austria, devine membru fondator al Asociației pentru educația social-științifică și al Societății „Viitorul”, îndrumate de social-democrați, intră în rândurile Partidului Social Democrat din Austria și susține conferințe în cercurile culturale ale muncitorilor.

Spre sfârșitul facultății, o cunoaște aici pe Tatiana Pisterman, născută în 31 martie 1877, studentă la Facultatea de Filosofie, originară din Căminuța Podoliei, cea mai mică din familia cu 14 copii a starostelui negustorilor de aici, Wolf Pisterman, și a Rozei Pisterman, supranumită în familie „înțeleapta”. În timpul vacanțelor, tinerii corespund, redactându-și scrisorile în limbile germană și rusă. Pentru legăturile sale „inadmisibile cu un creștin”, cu toată aparența de „neamț interesant” a acestuia, sub presiunea familiei, Tatiana este obligată să se transfere în Elveția, la Berna. Aici, tinerii îndrăgostiți „se întâlnesc pe ascuns” și, în cele din urmă, se căsătoresc, în 10 octombrie 1903, la Viena. Tatiana este dezmoștenită de părinți. Tinerii căsătoriți, trăind într-o „comuniune încărcată de dragoste” și într-o „comuniune de idei”, se întorc în Bucovina și, pentru o vreme, se stabilesc la Storoieneț (1905–1906), fiind găzduiți de familia ospitalieră a soțului. Aici, Tatiana Grigorovici își redactează teza de doctorat, „Die Wertlehre bei Marx und Lassalle. Beitrag zur Geschichte eines wissenschaftlichen Missverständnisses” [Teoria valorii la Marx și Lassalle. Contribuții la istoria unei confuzii științifice], pe care o susține la Catedra de științe economice a Universității din Berna, în 1 martie 1906, obținând calificativul *magna cum laude*. Pe diploma ei de doctorat scrie: „domina praenobilissima atque doctissima” („o doamnă prea nobilă și învățată”)⁹.

---

catolic Swoboda, un bărbat scund și gras. Prietenia nesilită dintre acești preoți a trei confesiuni diferite mi-a părut atunci curioasă, dar am aflat mai târziu, peste câțiva ani, că ea era întreținută de credincioșii celor trei biserici care, la Rădăuți, se împăcau mai bine între ele decât în altă parte” (Ovid Țopa, *Amintiri din Țara Fagilor*, vol. 1, ediție îngrijită de Iolanda Malamen, introduceri de Ion-Bogdan Lefter și Barbu Cioculescu, București, Editura Tracus Arte, 2011, pp. 125, 126). Vezi pentru aceasta și Vasile I. Schipor, „Memorialistica bucovinenilor. Farmecul indelebil al culturilor în dialog”, comunicare la Conferința științifică internațională „Bucovina și bucovinenii în istorie”, cea de a XXV-a sesiune anuală de referate și comunicări științifice a Institutului „Bucovina”, consacrată împlinirii a 25 de ani de la înființarea Centrului de Studii „Bucovina” al Academiei Române, Rădăuți, 29 septembrie 2017 (text inedit).

⁹ Lucrarea este publicată, în regie proprie, cu același titlu, peste doi ani, la Viena, sub egida Editurii Verfasserin. În 1910, se retipărește în seria „«Marx-Studien». Blätter zur Theorie und Politik”, hrsg. von Dr. Max Adler und Dr. Rudolf Hilferding, Dritter Bd., Neudruck der Ausgabe, Wien, 1910, stârnind „un interes remarcabil” (Horst Klein, 2012). Potrivit afirmației doamnei dr. Rodica Marchidan, care a văzut coperta postată pe Amazon.com, lucrarea este republicată în 1975. Noi nu am găsit-o încă. Pentru informații mai multe, vezi și Petru Rușindilar, *op. cit.*, p. 194; acad. Radu Grigorovici, *Bucovina între milenii. Studii și documente*, pp. 42–43; Horst Klein, „Tatiana Grigorovici (1877–1952). Zum 60. Todestag der Austromarxistin” [Tatiana Grigorovici (1877–1952). La 60 de ani de la moartea austromarxistei], în „Jahrbuch für Forschungen zur Geschichte der Arbeiterbewegung 2012/III”, September 2012, pp. 132–141.

Refuzând postul de asistent universitar la Berna, oferit de profesorul August Oncken, „o autoritate europeană” în economia politică a vremii, ea revine în Bucovina, unde se remarcă prin sprijinul acordat activității politice a soțului său, publicând „broșuri de popularizare a teoriilor marxiste”, pe care le traduce în diverse limbi, și prin activitatea intensă de asistență socială, desfășurată în rândul populației nevoiașe din Cernăuți și împrejurimi.

Până în 1905, Gheorghe Grigorovici întreprinde călătorii de studii, de mai lungă durată, în Germania, Elveția și Rusia. La invitația Uniunii Muncitorilor din Lausanne, la 3 aprilie 1905, este invitat în Elveția ca „orator festiv” la sărbătorirea zilei de 1 Mai.

Reîntors în Bucovina, Gheorghe Grigorovici devine fondator și, în scurt timp, liderul „recunoscut și stimat al social-democraților de aici”, reuniți, de la 30 august 1896, în Partidul Social-Democrat din Bucovina, ce cuprindea peste 700 de muncitori de „diferite meserii și naționalități”. Aici, este, mai întâi, redactor la ziarul socialist „Volksprese”, cotidian înființat la 1 ianuarie 1897 și devenit săptămânal, începând din 1903, apoi secretar al Partidului Social-Democrat Român și al sindicatelor din Bucovina. În mai 1906, fondează la Cernăuți periodicul lunar „Lupta”, organ al social-democraților români din provincie, „prima gazetă social-democrată în limba română din Bucovina”, ce apare, de la anul III, nr. 2, 14 iunie 1908, cu modificare de subtitlu, până în 12 iulie 1910. Gheorghe Grigorovici este aici editor și redactor responsabil în primii ani de apariție, când publicația devine „un organ socialist de prestigiu, iubit și citit de muncitori, țărani, intelectuali nu numai din Bucovina, ci și din Transilvania și din Vechea Românie”¹⁰. Tot acum, Gheorghe Grigorovici participă la lucrările Conferinței organizațiilor sindicale și socialiste din România, București, 13–15 august 1906, „un moment istoric”, prin participarea delegaților din Bucovina și din Transilvania.

În 1907, în urma primelor alegeri din Monarhia Austro-Ungară, desfășurate pe baza votului universal, egal și secret, Gheorghe Grigorovici devine singurul deputat social-democrat român ales în Parlamentul de la Viena. Gheorghe și Tatiana Grigorovici se mută acum la Cernăuți, locuind într-o cameră mobilată din Piața Teatrului Orășenesc, dedicându-se „organizării mișcării muncitorești social-democrate”. Tatiana Grigorovici funcționează la Cernăuți ca administrator al Maternității și al Spitalului de Obstetrică și Ginecologie¹¹.

În 27 septembrie 1908, participând la Conferința Partidului Social-Democrat din Austria, Gheorghe Grigorovici afirmă că vorbește nu numai ca socialist, ci, mai cu seamă, „ca un fiu al poporului român”: „Pe noi, românii – afirmă el –, ne interesează evenimentele din Ungaria aproape de tot! Trăiesc doară în țara aceasta

¹⁰ Petru Rușșindilar, *op. cit.*, p. 34.

¹¹ După moartea tatălui, primește la Cernăuți zestrea pe care i-o trimite mama, din Camenița, fără nicio scrisoare de însoțire. După 1918, dr. Tatiana Grigorovici funcționează și ca director al Casei de Asigurări din Cernăuți. Ocazional, lucrează ca administrator al unui hotel de lux din Olănești-Vâlcea, ca să-i poată cumpăra pian fiului său Radu, dotat muzical.

mai mult de trei milioane de frați de sânge de ai noștri sub jugul unei robii nemaipomenite. Noi, românii, avem trista soartă de a fi sfâșiați în patru părți, sub patru stăpâniri și îndurăm cu greu această soartă”¹².

„Calendarul muncii pe anul 1909” de la București, la care colaborează începând din 1907 împreună cu Tatiana Grigorovici, îi publică o scurtă biografie și o fotografie, făcându-l cunoscut cititorilor din Vechiul Regat pe deputatul românilor în Parlamentul de la Viena¹³. În 1909, în activitatea sa din Parlamentul de la Viena, pledează pentru reînnoirea acordului comercial dintre Austro-Ungaria și România (vezi ședința din 21 decembrie 1909), pe care îl consideră „un pas nou în domeniul tratatelor comerciale cu statele vecine”.

În alegerile din 31 mai 1911, Gheorghe Grigorovici este ales, din nou, deputat în Parlamentul de la Viena. Din această perioadă, datează „marea [sa] înrăurire” asupra lui Eftimie Gherman (1894–1980), tânăr social-democrat originar din Banatul Montan, venit de la Oravița să se alăture socialiștilor români din Budapesta și Viena, care îi va păstra o amintire frumoasă „dascălului care i-a desăvârșit personalitatea politică”. În 20 noiembrie 1911, în familia Grigorovici se naște un băiat, Radu, unicul lor fiu.

Un moment semnificativ din activitatea politică a social-democratului bucovinean Gheorghe Grigorovici îl constituie participarea sa împreună cu Constantin Dobrogeanu-Gherea, ca delegați comuni ai Partidelor Social-Democrate din România și Bucovina, la Congresul Internațional a II-a de la Basel (Elveția), din noiembrie 1912, ce reunește peste 500 de delegați din întreaga Europă. În contextul „chestiunii Orientului” (de fapt, a Europei de Sud-Est) și al adoptării unei „linii de conduită potrivită” de către partidele socialiste din Balcani, despre care se vorbește în memoriul reuniunii și la mitingul de la Basel, organizat tot acum, reține atenția afirmația socialistului bucovinean despre „situațiunea României, care este în pericol să cadă jertfă lăcomiei imperialismului austriac sau rus, dacă se va

¹² Apud Petru Rușșindilar, *op. cit.*, p. 62.

¹³ În cele zece tomuri ale acestui calendar de la București, din perioada 1907–1916, ce difuzează, pe lângă articole aparținând unor nume cunoscute din istoria social-democrației românești, diverse scrieri ale unor mari scriitori români (M. Eminescu, I. L. Caragiale, G. Coșbuc, O. Goga, N. D. Cocea, P. Cerna, Panait Istrati) și străini (Lev Tolstoi, Ada Negri, Vladimir Korolenko, A. Strindberg), dr. Tatiana Grigorovici, semnează articolele: „Femeia proletară și socialismul”, traducere de R. G., I; 1907, pp. 110–112; „Femeia în revoluția rusească”, III, 1909, pp. 39–43; „Părăsirea și protecția copiilor în Austria”, IV, 1910, pp. 63–67. Vezi, pentru mai mult informații și date: Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Calendare și al manahuri românești 1731–1918. Dicționar bibliografic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, pp. 394–400. Alte lucrări semnate de Tatiana Grigorovici: „Votul egal și femeile”, în „Socialismul”, nr. 96, 29 mai 1919; *Lupta de clasă*, ediția a II-a, București, Cercul de Editură Socialistă, 1919 (sub egida Editurii PSD, în 1944, apare ediția a VI-a a acesteia; tradusă în mai multe limbi, lucrarea se bucură de circulație pe câteva continente: Europa, Asia, America de Nord); „Datoria statului față de copii”, în „Socialismul”, nr. 6, 11 ianuarie 1920; Karl Kautsky, *Originile creștinismului, o cercetare istorică*, traducere de Tatiana și Radu Grigorovici, București, Editura PSD, 1945, 487 p. Să mai reținem, tot aici, corespondența Tatiane Grigorovici cu Karl Kautsky (1854–1938), teoretician proeminent al marxismului, adept al „marxismului ortodox” și critic deschis al revoluției bolșevice.

încrede în amăgirile acestor două state răpitoare”: „Atât Rusia, cât și Austria și-au înfipt adânc ghiarele lor în carnea națiunii române, răpind Basarabia și Bucovina, iar românii din Transilvania au fost dați pradă oligarhiei maghiare”¹⁴.

După izbucnirea Marelui Război, 150 000 de bucovineni sunt obligați de autoritățile austriece să se refugieze în zona Salzburg și în Austria Superioară. Blocarea Galiției, prin ocuparea de către armatele rusești ori prin stabilirea frontului aici, îi obligă pe refugiați să plece în zona stabilită de autorități prin România. Familia Grigorovici poposește timp de câteva luni la Ploiești, locuind în casa lui Dobrogeanu-Gherea, apoi călătorește până în Moravia de Sud, la Göding, în districtul Hodonin. Și aici, Tatiana Grigorovici lucrează în administrația unui spital, în care sunt aduși de pe front soldați răniți. Familia Grigorovici primește o locuință de serviciu a Spitalului Militar. După doi ani, familia se mută în Spitalul TBC din Sternberg, lângă Olomouc (Olmütz), unde rămâne până la sfârșitul lunii septembrie 1918. Deputatul Gheorghe Grigorovici aduce în dezbaterile Parlamentului de la Viena, tratamentul neprietenesc aplicat refugiaților bucovineni de către autoritățile de frontieră din Ungaria, precum și condițiile precare din taberele de refugiere austriece. Deputatul bucovinean afirmă că bucovinenii, „victime ale războiului”, n-au cerut niciodată să fie evacuați, că această evacuare n-a fost necesară și că, prin măsurile adoptate, comandamentul suprem austro-ungar „i-a alungat pe bucovineni din patria lor”, oferindu-le condiții de viață ce „constituie o bătaie de joc la adresa oricărei morale, oricărei cuviințe și oricărei posibilități de a trăi în mod igienic”¹⁵. În același timp, Gheorghe Grigorovici se îngrijește de răniții aflați în spitalele militare din Moravia (1914–1916), iar ulterior, până în 1918, împreună cu Jacob Pistiner, activează în cadrul Comitetului de ajutorare a refugiaților din Bucovina, preocupându-se, totodată, de invalizii de război, muncitori, studenții români și familiile lipsite, în timpul iernilor grele, de îmbrăcăminte. La începutul lunii octombrie 1918, familia Grigorovici revine în Bucovina.

Spre sfârșitul anului 1918, Gheorghe Grigorovici prevede, ca „ținte tactice” ale social-democrației, formarea de state naționale suverane pe „ruinele” vechii Monarhii austriece. În această perioadă, deputatul Gheorghe Grigorovici are „o poziție ambiguă”. Deși „era român și naționalist român”, fiind „ales de toate neamurile Bucovinei”, nu-i reprezenta pe români „sută la sută” (după 1918 i se va cere chiar să facă „o social-democrație românească”). „Ambiguitatea poziției sale politice – scrie academicianul Radu Grigorovici, în 2001 – rezulta din faptul că era

¹⁴ Conf. Petru Rușșindilar, *op. cit.*, p. 78. Și la „întrunirea antirăzboinică” de la București, din 1913, deputatul bucovinean în Parlamentul de la Viena se exprimă la fel, susținând că „cea mai justă poziție pentru România este neutralitatea”: „Suntem megieși cu două state rapace: Rusia și Austro-Ungaria; amândouă ne-au prădat, unul ne-a luat Bucovina, celălalt Basarabia, astfel că nu avem niciun interes să sprijinim nici pe unul, nici pe celălalt; prin urmare, bine este să rămânem neutri, căci așa vom putea adăuga teritorii și de la unul și de la altul” (*ibidem*, p. 80).

¹⁵ Pentru Rușșindilar, *op. cit.*, pp. 82–84.

dedicat, în același timp, mai multor țeluri: neamului său, socialismului și democrației, libertății cuvântului și dragostei aproapelui”¹⁶.

În ceea ce privește problematica dezbaterilor parlamentare din toamna acestui an (destinul Monarhiei austriece, „problema românească” din Monarhie, lupta românilor pentru unitate național-politică, problema Bucovinei), discursul său din Parlamentul de la Viena, rostit în 22 octombrie 1918, rămâne un „exemplu de maturitate politică”, distingându-se prin argumentația întemeiată pe argumente istorice, economice și prin franchise: „Astăzi sunt nevoit să vorbesc tot din punct de vedere românesc, căci teritoriile locuite de români sunt astfel situate, încât Carpații se găsesc între ele și o parte se înclină spre șesul ungar, iar cealaltă parte spre Marea Neagră. Niciun român nu va renunța vreodată la tendința de a reuni poporul român. Unirea românilor este un ideal și un țel pe care românii îl vor urmări întotdeauna, oricând, în toate împrejurările, indiferent care va fi constelația lor viitoare, indiferent cum va evolua soarta lor”; „Orașul Cernăuți nu este un oraș izolat, orașul Cernăuți este centrul economic al Bucovinei, este punctul central al tuturor instituțiilor și așezămintelor pe care le posedă românii și germanii în Bucovina, este sediul Landtagului, al Landtagului istoric, locul istoric în care românii au format majoritatea. Acest oraș, Cernăuți, este sediul centralelor culturale ale germanilor, sediul Universității și al catedrelor românești, sediul tuturor institutelor culturale, a[l] internatelor de băieți necunoscute aici, în Vest, a[l] internatelor de ucenici, precum și a[l] internatelor de fete. Aceste internate nu sunt destinate exclusiv Cernăuților; a adminte așa ceva ar fi o eroare, pentru că acestea se leagă de toată regiunea româno-germană a Bucovinei și acolo își trimit toți germanii și toți românii din toată regiunea copiii la învățătură”¹⁷.

În 27 octombrie 1918, deputatul social-democrat Gheorghe Grigorovici participă la Adunarea politică de la Cernăuți, care se proclamă Constituantă și alege Consiliul Național Român, ca „organ reprezentativ al românilor bucovineni”. Între cei 50 de membri aleși ai Consiliului Național se află și deputatul Gheorghe Grigorovici, care devine, tot acum, și membru al Comitetului Executiv prezidat de Iancu Flondor. Ilustrativă pentru activitatea sa, desfășurată în Consiliul Național Român de la Cernăuți, este intervenția lui Gheorghe Grigorovici în dezbaterile din ședința a treia a Consiliului Național Român din seara zilei de 13 noiembrie 1918, pe care o reproducem integral în *Anexa 2*.

În 15/28 noiembrie 1918, Deputatul Gheorghe Grigorovici participă la lucrările Congresului General al Bucovinei, din Sala Sinodală a Palatului Mitropolitan din

¹⁶ Conf. *Părinții*, extras din interviul acordat fizicianului dr. Victor Bârsan, în 2001, republicat în Radu Grigorovici, *Argumente. Despre oameni, idei și politici*, cuvânt-înainte de Dan H. Constantinescu, Craiova, Editura Alma, 2011, p. 72, extras ilustrat cu reproduceri după cinci fotografii de familie.

¹⁷ Apud Petru Rușșindilar, *op. cit.*, pp. 94, 98. Pentru problema Bucovinei, vezi tot aici pp. 95–101, care valorifică *Stenographisches Protokoll*, Haus der Abgeordneten, k. k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, pp. 4634–4687, (dezbaterile din ședința parlamentară din 22 octombrie 1918).

Cernăuți, care hotărăște, „în numele suveranității naționale”, în unanimitate, „unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare, până la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu Regatul României”, eveniment crucial din istoria noastră contemporană.

În 8 iunie 1919, Gheorghe Grigorovici fondează la Cernăuți săptămânalul „Vremea nouă”, organ al Partidului Social-Democrat Român, al cărei editor și redactor-șef este până în 6 februarie 1921 și ține conferințe de popularizare a științelor în mediul muncitoresc. În casa de pe Strada Vasile-Vodă Lupul, din Cartierul vilelor, din Cernăuți, în care se mută acum, soții Gheorghe și Tatiana Grigorovici se îngrijesc să ofere unicului lor fiu o educație aleasă¹⁸. În 1936, familia Grigorovici se mută la București, locuind într-o casă cochetă, cu grădina mare, aflată astăzi pe Strada Comandor Octav Botez.

În perioada postbelică, cu deosebire în primii ani de după război, Gheorghe Grigorovici este antrenat în viața politică și în viața parlamentară a țării, animate, între altele, de o problemă diversă, ce vizează: unificarea mișcării muncitorești din România, problema agrară/rezolvarea „problemei țărănești”, prin înfăptuirea unei „reformă agrare cu caracter revoluționar”, „înăptuirea democrației”, cu ajutorul „armelor moderne” (ceea ce îi lipsește statului român – crede el – este democrația!),

---

¹⁸ Radu Grigorovici urmează cursurile Liceului „Aron Pumnul” (1921–1928), ia lecții de pian, în particular, cu Amalia Eigermann, de la care deprinde „dragostea pentru practicarea muzicii”, învață limba germană, citește selectiv din clasicii români și europeni (cu preferință, în original, pentru autori germani) după care studiază la Facultatea de Științe a Universității din Cernăuți. Aici obține licența în științe chimice (1931) și în științe fizice (1934), apoi funcționează ca preparator în cadrul Laboratorului de Fizică Experimentală al Universității, condus de profesorul Eugen Bădărău (1933–1935). La 31 august 1934, Radu Grigorovici se căsătorește cu Elena Răzvan, originară din Carapciu pe Ceremuș, împreună cu care va înfrunța valurile vieții timp de peste șapte decenii (2008). La București, unde se mută în 1936 și tânăra familie Grigorovici, vine pe lume, la 28 octombrie 1936, singura nepoată, Rodica, absolventă a Facultății de Matematică-Fizică a Universității „C. I. Parhon” București (1959), doctor în științe fizice cu teza „Spectre de vibrație și natura legăturii chimice în compuși halogenați cu carbon și siliciu” (1981). La Universitatea București, Radu Grigorovici își susține examenul de doctorat cu teza „Potențialul disruptiv în vapori de mercur” (1938). Împreună cu mama sa, Tatiana Grigorovici, traduce din Karl Kautsky, *Thomas Morus și Utopia sa*, ce apare la Editura PSD, Colecția „Biblioteca socialistă”, în 1945, cu 320 p. Radu Grigorovici, personalitate a vieții științifice contemporane cu contribuții fundamentale în fizica semiconducătorilor amorfi, devine membru corespondent al Academiei Române (21 martie 1963), membru titular al Academiei Române (22 ianuarie 1990), vicepreședinte al acesteia (2 februarie 1990–1 februarie 1994), *Doctor Honoris Causa* al Universității București (1996), Cetățean de Onoare al Municipiului Rădăuți (27 noiembrie 1997), președinte de onoare al Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina (1999–2008), director fondator al Institutului „Bucovina” al Academiei Române (2007). Acad. Radu Grigorovici, „plutaș curajos și abil pe apele istoriei” (Rodica Marchidan, 2011), „o conștiință a binelui” (Marin Aiftincă, 2011), se stinge din viață la 1 august 2008. La centenarul nașterii sale, în Bucovina îi sunt dedicate manifestări științifice aniversare: Cernăuți, 27–30 septembrie; Rădăuți, 10–11 noiembrie 2011. „Analele Bucovinei”, periodicul științific semestrial al Institutului „Bucovina”, apar în acest an cu un tom omagial: anul XVIII, nr. 1 (36), [ianuarie – iunie] 2011, 342 p. Un număr special, aniversar, îi închină și „Glasul Bucovinei”, revistă trimestrială de istorie și cultură, anul XIX, nr. 1 (73), ianuarie – martie 2012, 134 p.

Constituția din 1923, democratizarea vieții publice din România, „socializarea” pământului și a industriei, unificarea și administrarea provinciilor unite.

La alegerile parlamentare din mai 1920, Gheorghe Grigorovici este ales deputat și senator în Parlamentul de la București. La alegerile din iunie 1931, obține unul din cele șapte mandate de deputat ale PSDR. La congresul de constituire a Federației Partidelor Socialiste din România, desfășurat la Ploiești, în 19–20 iunie 1921, este ales președinte al Comitetului Executiv, iar în perioada 1936–1938, ocupă funcția de președinte al C.C. al PSD din România. O eroare este, însă, în pofida motivării sale, semnarea manifestului de fondare, în decembrie 1938, a Frontului Renașterii Naționale, un instrument politic al dictaturii carliste. În urma alegerilor pentru „simulacrul” de Parlament, din 1–2 iunie 1939, Gheorghe Grigorovici devine „senator”, apoi, în 24 noiembrie 1939, este numit subsecretar de stat la Ministerul Muncii.

Pentru viziunea și intransigența sa, „social-democratul bucovinean Grigorovici” este considerat „inamic declarat al bolșevismului rus și maghiar”, așa cum raportează grupurile comuniste din România în documentul adresat, la 16 mai 1920, Biroului de Sud al Internaționalei a III-a, ori cum scriu acestea în manifestul de la sfârșitul anului 1920: „trădător”, „contrarevoluționar” și „șovăitor”¹⁹.

Etichetat „trădător al clasei muncitoare”, Gheorghe Grigorovici este arestat în 13 iunie 1949 și deținut în penitenciarul Văcărești, fără să fie judecat. Aici, moare, în 18 iulie 1950. În 25 septembrie 1952, își pune capăt vieții, soția sa, dr. Tatiana Grigorovici, „cea mai erudită femeie din mișcarea socialistă din Austria”, „femeia-savant a mișcării socialiste austriece” (Henri H. Stahl, 1981), „o personalitate impresionantă, de o inteligență deosebită” (Manfred Reh binder, 2007)²⁰.

„Tatăl meu – scrie acad. Radu Grigorovici în 1996 – era o figură politică frapantă, care trezea ușor admirație și antipatie. Era un bun orator în câteva limbi, un bun elector – mandatele sigure ale social-democraților din România erau în Ardeal, cele ale lui Fluieraș și Jumanca, în Banat cel al lui Eftimie Gherman și în Bucovina cel al lui George Grigorovici –, iar ca tip intelectual și temperamental, un intuitiv și un pătimaș. Ca social-democrat convins – părăsise medicina pentru a se dedica politicii –, vedea drept ținte tactice ale mișcărilor politice muncitorești din acea epocă realizarea revoluționară a democrației și prosperității, precum și formarea de state naționale suverane, după care să se porceadă abia spre țintele strategice ale societății socialiste și a[le] cooperării pașnice internaționale. Din aceste convingeri ferme se trăgea opoziția sa hotărâtă față de bolșevici, pe care a plătit-o cu viața împreună cu mama mea”²¹.

¹⁹ Vezi și Petru Rușindilar, *op. cit.*, p. 140.

²⁰ Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, București, Editura Minerva, 1981, p. 21; Horst Klein, *op. cit.*, p. 137. Vezi, între altele, și articolul „Trista poveste a Tatiane Grigorovici”, nesemnat, postat în 5 martie 2014 pe Blogul BZI Cultural; <https://cultural.bzi.ro/trista-poveste-a-tatiane-grigorovici-11399> (6 februarie 2019).

²¹ Radu Grigorovici, *Bucovina între milenii. Studii și documente*, pp. 34–35. În anul 2000, familia academicianului Radu Grigorovici organizează la București comemorarea a 50 de ani de la moartea lui

Moartea acestora, survenită în condiții dramatice, marchează sfârșitul unei campanii dure de exterminare a conducerii Partidului Social-Democrat Român („dărâmarea și nimicirea democrației”)²², despre care vorbește și scrie deputatul socialist bucovinean Gheorghe Grigorovici, în analiza sa, încă înainte de adoptarea Constituției României din 1923. Prin destinul său dramatic, Gheorghe Grigorovici ilustrează, totodată, destinul generației care a înfăptuit Marea Unire din 1918²³.

Gheorghe Grigorovici, „fruntaș social-democrat în Bucovina înstrăinată și apoi în România Mare, la a cărei formare a contribuit” și a 48 de ani de la moartea Tatiane Grigorovici, „soția și tovarăsa sa de luptă pentru o lume fără năpăstuiți și persecutați”, care „a plecat din voia ei să îi stea alături”, cum scrie în anunțul publicat, cu această ocazie, în cotidianul „România liberă”. Textul enunțului ne este comunicat de dr. Rodica Marchidan, în corespondența cu noi din 16 februarie 2019.

²² Iată câteva exemple: Ion Flueraș (născut în 2 noiembrie 1882, la Chereluș-Arad), socialist de frunte al epocii, deputat pe listele PNȚ, în 1928, este arestat în 1948 și condamnat la 15 ani de temniță grea pentru „crimă de înaltă trădare”. Este omorât în închisoare, la Gherla, în 7 iunie 1953, de către alți doi deținuți. Josif Jumanca (născut în 23 decembrie 1893, în satul Folea, comuna Voiteg, județul Timiș, membru al Partidului Social-Democrat din Transilvania, deputat în Parlamentul României, este exclus din PSD după Congresul din 10 martie 1946. Arestat de către autoritățile comuniste și închis, moare în detenție, în 26 iunie 1949, la Jilava. Eftimie Gherman (născut în 1894, în Lăpușnicu Mare, județul Caraș-Severin) pleacă în exil după instaurarea regimului comunist (octombrie 1947). În 1948, pune bazele Grupului Sindicaliștilor Români din Exil, este vicepreședinte al Centralei Internaționale a Sindicatelor Libere din Exil (1949) și membru al Adunării Națiunilor Europene Captive (1954). Rămasă în țară, familia sa este deportată în Bărăgan. În 1967, reușește să o aducă pe soția sa la Viena, unde își stabilise domiciliul. Reîntors în țară, în octombrie 1977, se stabilește în comuna sa natală, unde moare în 16 aprilie 1980. Eftimie Gherman este autorul lucrării *Memorii. Contribuții la istoria mișcării socialiste*, București, Editura Fundației „Constantin-Titel Petrescu”, 2000.

²³ Vezi, între altele: „Generația Unirii, exterminată în închisori”, documentar întocmit de Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului din cadrul Fundației Academia Civică, publicat de „România liberă”, ediția online, din 1 decembrie 2006; <https://romanalibera.ro/special/.../generatia-unirii--exterminata-in-inchisori-2698> (24 septembrie 2018); Romulus Rusan, „Elitele Unirii exterminate în închisori”, în „Revista 22”, editată de Grupul pentru Dialog Social, documentar postat pe Internet în 21 noiembrie 2008; <https://www.revista22.ro/elitele-unirii-exterminate-in-inchisori-5086.html> (24 septembrie 2018). *Tot aici*, și Generația Unirii, exterminată în Gulagul comunist, documentar nesemnlat, însă fără precizarea sursei și postat la 31 mai 2009 pe un blog personal, în cadrul unui material amplu, alcătuit din mai multe zeci de episoade; Dictatura comunistă (<http://asapteadimensiune.ro/analiza-dictaturii-comuniste-xlvi.html>) (24 septembrie 2018). Documentarul din 2006 cuprinde 21 de „fruntași” din generația Marii Uniri supuși represiunii din închisorile comuniste, dintre care zece mor în detenție. Acestora li se face o scurtă biografie: Iuliu Maniu (1873 – 5 februarie 1953, Sighet), Iuliu Hossu (1885–1970), Silviu Dragomir (1888–1962), Ioan Lupaș (1880–1967), Ion Nistor (1876–1962), Mihai Popovici (1879–1966), George Grigorovici (1871 – 18 iulie 1950, Văcărești), Ion Mihalache (1882 – 5 februarie 1963, Râmnicu Sărat), Pantelimon Halippa (1883–1979), Ilie Lazăr (1895–1976), Ion Flueraș (1882 – 7 iunie 1953, Gherla), Gheorghe I. Brătianu (1898 – 23/27 aprilie 1953, Sighet), Aurel Vlad (1875 – 2 iulie 1953, Sighet), Daniel Ciugureanu (1885 – 19 mai 1950, Sighet), Sever Bocu (1874 – 21 ianuarie 1951, Sighet), Ghiță Pop (1883–1967), Onisifor Ghibu (1883–1972), Zenovie Păclișanu (1886 – 31 octombrie 1957, arestul MAI București), Emil Hațieganu (1878–1959), Iosif Jumanca (1893 – 26 iunie 1949, Jilava), Iuliu Moldovan (1882–1966). Romulus Rusan adaugă în acest documentar, în 2008, alte opt nume: Sever Dan (1885–1961), Rudolf Brandsch (1890 – 18 septembrie 1953, Văcărești/Doftana), Hans Otto Roth (1890 – 1 aprilie 1953, lagărul Ghencea), Alexandru I. Lapedatu (1876 – 30 august 1950, Sighet), generalul Henri Cihoski (1871 – 18 mai 1950, Sighet), generalul Ioan Rășcanu (1874 – 25

Erick Beck nu-l menționează pe Gheorghe Grigorovici în volumul I al monumentalei sale lucrări *Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina. Literatur bis zum Jahre 1965*, München, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerkes, 1966. Lucian Predescu, în *Enciclopedia României – „Cugetarea”*. *Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, București, Editura „Cugetarea” – Georgescu Delafras, 1940, îi trece două dintre lucrări: *Constituția sovietică și constituția democratică*, București, 1923; *Die Notwendigkeiten der Zeit* [Nevoințele/Exigențele timpului], Cernăuți, f. a. După aproape șase decenii, Petru Rușșindilar, în lucrarea sa *George Grigorovici și social-democrația în Bucovina*, București, Editura Fundației „Constantin-Titel Petrescu”, 1998, o menționează numai pe cea dintâi, într-o notă sumară: G[heorghe] Grigorovici, „Constituția sovietică și constituția democratică”, în *Noua Constituție a României, 23 de prelegeri publice organizate de Institutul Social Român*. Cu o anexă cuprinzând noile constituții europene [și] un *Cuvânt de deschidere*, din 18 decembrie 1922, al prof. Dimitrie Gusti, președintele ISR, București, Tiparul Cultura Națională, [1923], pp. 53–55²⁴. Noi o completăm acum, folosind și alte surse.

Nici în privința articolelor publicate în presa vremii de Gheorghe Grigorovici, lucrurile nu stau cum ne-am fi așteptat. Încercăm acum, pentru prima oară, să alcătuim o listă a acestora, folosind sursele pe care le cităm la sfârșitul articolului nostru biobibliografic²⁵. Ordinea acestora este cea cronologică: „Socialismul în Bucovina” („Viitorul social”, București, nr. 1, august 1907); „Votul universal egal” („Calendarul muncii pe anul 1907”, București, I, pp. 105–109; votul universal egal este „punct în programul minimal social-democrat”); „Cine sunt creștin-socialii din Austria?” („Calendarul muncii pe anul 1909”, București, III, pp. 55–61); „Din mișcarea sindicală în Bucovina” („Viitorul social”, nr. 6, ianuarie 1908); „Cum privesc social-democrații români din Bucovina situația de față” („Social-democrația”, București, nr. 31, 30 decembrie 1918; formarea de state naționale suverane pe ruinele vechii Austro-Ungarii, văzută ca „țintă tactică” a social-democrației); „Fenomenul crimei în lupta politică din România Veche” („Vremea nouă”, Cernăuți, nr. 81, 19 decembrie 1920); „Spre o vreme nouă” („Vremea nouă”, Cernăuți, nr. 88, 15 februarie 1921).

---

februarie 1952, Sighet), Ion Pelivan (1876 – 25 ianuarie 1954, Sighet), Theodor Cudalbu (1863 – 21 ianuarie 1954, Sighet). Documentarul de aici, cuprinzând 29 de personalități ale generației Marii Uniri de la 1918, dintre care 16 mor în detenție, se constituie într-un impresionant memorial, îndemnându-ne și în Anul Centenarului Marii Uniri nu doar la reflecție istorică, ci și la o lucrare neconținută de consolidare a unei necesare „pedagogii a memoriei” („necurmata datorie a memoriei”) și a unei „etici a neuitării”, despre care scrie Monica Lovinescu, în *Etica neuitării. Eseuri politico-istorice*, antologie și prefață, *Hermeneutica libertății*, de Vladimir Tismăneanu, București, Editura Humanitas, colecția „Zeitgeist”, 2008.

²⁴ Petru Rușșindilar, *op. cit.*, pp. 149–150.

²⁵ De folos ar fi și un opis, adnotat, al cuvântărilor rostite, de-a lungul timpului, de Gheorghe Grigorovici, care să valorifice *Registrul de cuvântări*, aflat astăzi în Arhiva „Grigorovici-Marchidan” (București), punându-se astfel la dispoziția celor interesați un instrument nou de lucru.

Despre viața și activitatea lui Gheorghe Grigorovici, scriu, de-a lungul anilor, între alții: – *** „George Grigorovici”, scurtă biografie a deputatului în Parlamentul austriac, articol nesemnlat, ilustrat cu reproducerea unei fotografii, p. 82, în „Calendarul muncii pe anul 1909”, București, pp. 82–83 (Calendarul apare în perioada 1907–1916, sub îngrijirea Cercului de Editură Socialistă, în cadrul colecției „Biblioteca România Muncitoare”); – Lucian Predescu, *Enciclopedia României „Cugetarea”. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, București, Editura „Cugetarea” – Georgescu Delafras, 1940 (reeditată în 1999, în ediție anastatică); – Petru Rușindilar, „Un precursor al socialismului în Bucovina – George Grigorovici”, în „«Suceava». Anuarul Muzeului Județean de Istorie”, IX, 1982, 1982, pp. 433–450; – Marian Olaru, „George Grigorovici, militant social-democrat din Bucovina istorică”, în volumul Petru Bejenaru (coordonator), *Compendiu istoriografic al Liceului Teoretic „Eudoxiu Hurmuzachi” 1872–1997*, Iași, Editura Bucovina, 1997, pp. 48–51; – Petru Rușindilar, *George Grigorovici și social-democrația în Bucovina*, București, Editura Fundației „Constantin-Titel Petrescu”, 1998; – Lucian Predescu, *Enciclopedia României „Cugetarea”. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, București, Editura „Cugetarea” – Georgescu Delafras – Editura Saeculum I. O. – Editura Vestala, 1999, p. 379 (ediție anastatică, realizată după ediția din 1940); – Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, I, Iași – Suceava, Editura Princeps – Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, 2004, p. 456; acad. Radu Grigorovici, *Bucovina între milenii. Studii și documente*, cuvânt-înainte de D. Vatamaniuc, m. o. al Academiei Române, ediție îngrijită de Rodica Marchidan și Rodica Iațencu, indice de nume: Rodica Iațencu, București, Editura Academiei Române, Colecția „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii” (19), 2007, pp. 20–22, 33–35, 38–39, 40–48 (cele trei interviuri reunite aici cuprind multe date și informații valoroase referitoare și la tatăl său, social-democratul bucovinean Gheorghe Grigorovici); – Vasile I. Schipor, „Istorie, politică și destin. Contribuții la o istorie îndurerată a Bucovinei”, în volumul Mihai-Bogdan Atanasiu, Mircea-Cristian Ghenghea (coordonatori), *Pro Bucovina. Repere istorice și naționale*, București – Putna, Biblioteca Națională a României – Editura „Mitropolit Iacov Putneanul”, 2010, pp. 256–257; – acad. Radu Grigorovici, „Părinții”, extras din interviul acordat fizicianului dr. Victor Bârsan în 2001, republicat în *Argumente. Despre oameni, idei și politici*, cuvânt-înainte de Dan H. Constantinescu, Craiova, Editura Alma, 2011, pp. 68–74; – Vlad Brătuleanu, „George Grigorovici – 140 de ani de la naștere”, în „Glasul Bucovinei”, revistă trimestrială de istorie și cultură, anul XIX, nr. 1 (73), ianuarie – martie 2012, pp. 51–58; – Horst Klein, *Tatiana Grigorovici (1877–1952). Zum 60. Todestag der Austromarxistin* [Tatiana Grigorovici (1877–1952). La 60 de ani de la moartea austromarxistei], în „JahrBuch für Forschungen zur Geschichte der Arbeiterbewegung 2012/III”, September 2012, pp. 132–141; – Natalia Masijan, „Spuren der hervorragenden Persönlichkeit von Georg Grigorovici in den Beständen des Czernowitzer Staatsarchivs” [Mărturii ale personalității remarcabile a lui George Grigorovici în

fondurile Arhivei de Stat din Cernăuți], în „Analele Bucovinei”, anul XX, nr. 1 (40), [ianuarie – iunie] 2013, pp. 79–85; – Dumitru Covalciuc, *Membrii Consiliului Național Român din Bucovina ales la Adunarea Constituantă din 27 octombrie 1918*, Cernăuți, Editura Druk Art, 2017, pp. 66–69; – Rodica Iațencu-Jugrin, *Senatori bucovineni în Parlamentul României Întregite. George Grigorovici (legislatura 1920–1922)*, (I–II), în „Analele Bucovinei”, anul XXIV, nr. 2 (49), [iulie – decembrie] 2017, pp. 627–638 și anul XXV, nr. 1 (51), [ianuarie – iunie] 2018, pp. 287–309 (în tomul din 2018, *Declarația lui George Grigorovici*, făcută în numele Partidului Social-Democrat, în ședința Senatului, din 8 decembrie 1921, cu privire la activitatea guvernului condus de generalul Alexandru Averescu, 13 martie 1920 – 17 decembrie 1921); – Emil Satco, Alis Niculică, *Enciclopedia Bucovinei. Personalități, localități, societăți, presă, instituții*, II (G–O), Suceava, Editura „Karl A. Romstorfer”, 2018, p. 105; – *Gheorghe Grigorovici*, articol biobibliografic, postat de enciclopedia liberă *Wikipedia*, urmat de un altul, tot aici, dedicat Tatiane Grigorovici, vezi https://ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_Grigorovici (ultima editare a paginii – 27 mai 2018; accesat: 24 ianuarie, 1 și 2 februarie 2019); – „Generația Unirii, victimă a represiunii comuniste: George Grigorovici”, articol postat de Academia Civică în cadrul Memorialului „Din marea de amar”, cf. <http://www.memorialsighet.ro/generatia-unirii-victima-a-represiunii-comuniste-george-grigorovici/> (articol succint, cu un scurt rezumat în limba engleză, însoțit de o fotografie și fișa matricolă, accesat: 5 februarie 2019); – Carol-Alexandru Mohr, „George Grigorovici în Parlamentul de la Viena. Ultima cuvântare”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVIII, nr. 2 (57), [iulie – decembrie] 2021, pp. 549–563.

Evocarea noastră este ilustrată, în finalul studiului, prin reproducerea unor cărți poștale de epocă și fotografii, legate intim, prin mesaj, de lucrarea în sine: 1) „Czernowitz. Erzbischöfliche Residenz” [Cernăuți. Reședința Mitropolitană], ilustrată serială litografiată tipărită de Firma L. & P. și expedită la 12 septembrie 1904. Sursa reproducerii: www.delcampe.net; 2) „Czernowitz. Stadttheater mit Schiller Denkmal” [Cernăuți. Teatrul Orășenesc cu statuia lui Schiller], construit în 1905 de arhitecții Ferdinand Fellner și Hermann Helmer, renumiți în Monarhia Austro-Ungară prin numeroase realizări similare, dintre care amintim aici: Opera din Praga, Timișoara și Odessa, Teatrul din Bratislava, Salzburg, Oradea, Cluj, Iași etc., ilustrată poștală serială tipărită de David Gross și circulată post 1905. Sursa reproducerii: www.delcampe.net; 3) Părinții lui Gheorghe Grigorovici: Alexandra, născută Timcu, și Basil Grigorovici, născut în 1830, învățător superior, distins cu Medalia de aur „Crucea de Merit”. Fotografie executată la Atelierul Ostapovics din Cernăuți, Landhausgasse, 13. Sursa reproducerii: Arhiva familiei Grigorovici-Marchidan (București); 4) Gheorghe Grigorovici, fotografie executată în Atelierul Berthold Bing, Wien I, Franz Josef-Quai nr. 1, cca 1901. Sursa reproducerii: Arhiva familiei Grigorovici-Marchidan; 5) Tatiana Pistermann-Grigorovici, fotografie executată în Atelierul P. Tilmann din Berna, Strada Loupen, nr. 7, cca

1903. Sursa reproducerii: Arhiva familiei Grigorovici-Marchidan; 6) Tatiana, Radu și Gheorghe Grigorovici în refugiul din Moravia, 1916. Fotografie executată în Atelierul Sladky din Gőding. Sursa reproducerii: Arhiva familiei Grigorovici-Marchidan; 7) Gheorghe Grigorovici la masa de lucru, în casa de pe Strada Vasile-Vodă Lupul, Cartierul Vilelor, din capitala Bucovinei, fotografie realizată de Atelierul Salo Brüll, Cernăuți, începutul anilor 1930. Sursa: Arhiva Familiei Grigorovici-Marchidan; 8) Tatiana, Gheorghe, Radu și Elena Grigorovici, născută Răzvan, Cernăuți, 1934. Sursa reproducerii: Radu Grigorovici, *Argumente. Despre oameni, idei și politici. Imagini*, Craiova, Editura Alma, 2011, p. 59) Participanții la Conferința științifică internațională „Bucovina și bucovinenii în secolul al XIX-lea. Tradiționalism și modernitate”, cea de-a XIX-a sesiune anuală de referate și comunicări științifice a Institutului „Bucovina” al Academiei Române, închinată Centenarului nașterii academicianului Radu Grigorovici, director fondator al instituției, Rădăuți, 11 noiembrie 2011.

Pentru concursul și generoasa solitudine, îi suntem recunoscători doamnei dr. Rodica Marchidan, din București, un exemplu de statornică preocupare pentru gestionarea și valorizarea moștenirii culturale a distinsei sale familii, de nedezmințită dragoste pentru Bucovina și de prețuire a valorilor de patrimoniu ale acesteia. Vie recunoștință nutrim și pentru solitudinea arătată, ca de atâtea ori, de Raluca-Irina Muscă, bibliotecara Institutului „Bucovina” de la Rădăuți, în operațiunile de retușare și pregătire pentru tipar a reproducerilor noastre.

*

În *Anexa 2*, reproducem integral intervenția lui Gheorghe Grigorovici în dezbaterile din ședința a treia a Consiliului Național Român din seara zilei de miercuri, 13 noiembrie 1918, nutrind convingerea că, astfel, aducem un spor în cunoașterea activității sale politice și publice, aflate în serviciul națiunii noastre la un moment de răscruce din istoria contemporană²⁶.

Ortografia și punctuația din documentul excerptat de noi²⁷ sunt cele stabilite de Academia Română și în vigoare astăzi. Exceptând scrierea cu *-ŭ* (-u final, ca în *războiŭ*), am păstrat formele fonetice, lexicale și gramaticale ale epocii (populare,

²⁶ Avem în vedere aici, în primul rând, „dosarul național nîncheiat” din istoriografia Unirii, privită ca „o temă cardinală a discursului istoric românesc” și nevoia/imperativul „dirijării investigațiilor și către zona mentalităților colective, în lumea elitelor românești și spre comunitățile sătești”, despre care scrie, cu un deceniu în urmă, profesorul Iacob Mărza. Vezi pentru aceasta: I. Mărza, „Perspective contemporane asupra anului 1918 în istoriografia română”, în „Anales Universitatis Apulensis”, series Historica, Alba Iulia, nr. 2–3, 1998–1999, pp. 79–85 (Pentru utilizatorii interesați, studiul este disponibil acum și pe Internet la adresa următoare: diam.uab.ro/istorie.uab.ro/publicatii/colectia_auash/annales_2_3/11.pdf; (20, 21 septembrie 2018, 16, 17 ianuarie 2019).

²⁷ Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei, 28 noiembrie 1918. Studiu și documente*, București, Editura Cartea Românească, 1928, pp. 125–130 (volum tipărit sub egida Așezământului „Ion I. C. Brătianu”).

regionale, arhaice) ilustrate de document: *aceste* (acestea: „vorbe ca aceste”), *acuma* (acum), *aice* (aici), *austriaci* (austrieci), *cari* (care), *cerca* (încerca), *dară* (dar), *falșificare* (falsificare), *ferestraie* (de obicei, folosit la plural: gateri, instalații industriale, uzine pe marginea apelor de la munte, unde se taie lemnele de brad ca bușteni, rigle și scânduri), *ici* (aici), *instigație* (instigare), *împăciuiți* (împăcați: „rămâneam împăciuiți”), *vom împlini* (vom îndeplini), *însamnă* (înseamnă), *jidani* (aici, ca în textele folclorice și, ca aproape peste tot în epocă, fără nuanță peiorativă: evrei), *mâni* (mâini), *nație* (națiune), *neutral* (neutru: „țări neutrale”), *obicinuiți* (obișnuiți), *pacinic* (pașnic), *patrusprezece* (paisprezece), *precumpeni* (precumpăni), *prezident* (președinte), *provizorie* (provizorii), *nu se primesc* (nu se admit, nu se aprobă, nu se aleg), *rămâie* (rămână), *serv* (aici, servitor, slujitor; persoană aflată în serviciul public: „să fii serv credincios, alesul națiunii”), *spitaluri* (spitale), *ucraini* (ucraineni), *vajnic* (în text, cu sensul mai vechi, apropiat de al etimonului din limba rusă, de unde provine: „important”, „grav”, „serios” – „lucru foarte vajnic”, spre deosebire de sensurile din limba contemporană: energic, puternic, viguros). Acolo unde s-a impus, intervențiile noastre au fost marcate prin croșete [...].

ANEXA 2

Intervenția lui Gheorghe Grigorovici în ședința a treia a Consiliului Național Român, din 13 noiembrie 1918, referitoare la programul de guvernare prezentat de guvernul provizoriu condus de Iancu Flondor

„Eu am declarat că nu am încredere în prezidentul guvernului. Azi declar că nu am încredere în guvernul întreg, cel puțin însă în cei mai mulți din membrii lui, nu în toți, căci în d-l Sârbu, de exemplu, am încredere. Programul guvernului e prea general și nu corespunde timpului. În cele ce ne interesează ca români, ne așteptăm cu entuziasm la unirea românilor. Unirea trebu[i]e să rămână[i]e un ideal pentru care, dacă nu-l vom împlini, nu merităm numele de români (Trăiască!). Am spus-o în Parlament și o spun și aice că nu se face totul pe calea adevărată, că nu se primesc la noi toate păturile sociale la colaborare. Eu, ca social-democrat, de pildă, numai mulțumită mandatului meu ca socialist nu aș fi reprezentat aici, dacă nu eram deputat. La fel s-a procedat și la comună. Rutenii, când au luat stăpânirea în mâni, au pus la comună ca șef pe un socialist, românii, însă și anume românii conducători, nu națiunea, au făcut altfel. Dară va veni odată o furtună și va sufla spuma, de va rămânea numai laptele hrănitor. Socialiștii sunt reprezentați într-un număr ridicol. S-ar fi așteptat ca, dacă s-a format Constituanta, pe care am criticat-o în presă, să fie ales și un socialist, și să nu fiu numai eu ales, și aceasta nu ca socialist, ci ca deputat în Parlament. Doar atât tact trebuia să aveți ca, dacă ați acaparat dreptul să faceți Constituanta, să întrebați și pe alții (O voce: „Nu ne trebu[i]e partide!”). Din vociferarea aceasta înțeleg că nu

ne trebu[i]e partide. Ba, ne trebu[i]e partide, și anume partide împărțite după pături. O nație sănătoasă trebu[i]e să aibă pături, trebu[i]e să aibă clase și clasele au interese deosebite și, pentru realizarea lor, formează partide. În momentul când nația e unită, atunci abia începe munca cum se cade, pentru ca să fii serv credincios, alesul națiunii (Bravo!). Începutul meu e un început de protest. Dar nu știm cum vom rămânea, nu știm cum va decreta poporul. Semne se arată că la poarta noastră e rău; începe să bată la poartă muncitorul de la țară și muncitorul de la oraș. Să le înțelegeți și să deschideți poarta, cât mai e timp. Dacă nu o deschideți, poarta se va sparge și se va sfărâma, nu prin instigație, ci prin durerea și necazul ce s-au îngrămădit în popor. Căci nu înțelege poporul român de ce, în numele lui, să vorbească numai clasele suprapuse. Asta e primul meu protest.

Cu privire la diferitele puncte ale programului, am următoarele de observat. În afacerile externe, trebu[i]e să fim precauți. Nu trebu[i]e a se mira, când își exprimă un socialist păreri cari se potrivesc cu părerile naționaliștilor. Dacă îmi strânge cineva mâna pentru că am vorbit în sens național, trebu[i]e să spun că aceasta nu o fac numai ca român, ci tocmai ca socialist, căci doresc libertatea pentru oricare popor. Însă, socialistul iarăși nu poate decât să vorbească în sensul să nu ne sprijinim în protecția puterilor mari. Am văzut ce s-a ales din bulgari și ucraini, cari și-au legat soarta de Puterile Centrale. În politica externă e cumînțeni[e] aceea care e garanția cea mai bună pentru viitor. Gândiți-vă la bătrâni și la politica ce au făcut ei. Nu pomeniți numai de Ștefan. Ștefan-Vodă e mort și moartă e și iobăgia de pe timpul lui. Nu el, ci virtutea românului a creat gloria lui. Dar, pe lângă virtute, și cumînțenia lui l-au salvat și l-au conservat. El se punea la cale cu popoarele vecine și înțelegea să-și conducă destinele așa ca să existe, să trăiască și ne-a păstrat și nouă posibilitatea să existăm. Însușirea aceasta nu o are guvernul acesta. Chiar din capul locului, dacă nu vorbește cu atâta vehemență însă de integritatea Bucovinei, a greșit. Noi nu știm politica ce o duce România. Politica veche a românilor a fost că ei s-au purtat cu toții în înțelegere bună. Noi vrem să dictăm politica întregii politici românești. Noi nu putem să facem nimic fără îndrumarea României. Noi, după viitoarea împreunare cu România, în unire, vom fi vreo cincisprezece milioane de popor, din care un milion și jumătate, și mai mult, vor fi neromâni. Și aice va precumpeni elementul german, cu jidanii, și elementul rutean, cu Wassilko chiar (Ilaritate). Țara aceasta se declară autonomă, unde românii sunt în minoritate. Veți restitui astfel vechea Dietă, unde ați fost în minoritate.

Să vorbesc și despre deputați. Nu e adevărat că Consiliul Național al Deputaților s-a constituit în urma manifestului împărătesc. Când am văzut că legiunile ucraine au fost trimise în țară, fără să ne putem explica necesitatea lor, ne-am legat în Consiliu Național. Din momentul acesta, și eu sunt legat de el. Urma va alege cine a greșit. Noi eram să ne înțelegem cu ucrainii într-un mod foarte firesc. După modul nostru de înțelegere, pe care-l avem noi în gând, sigur că rămâneam împăciuși.

Ucrainii sunt o parte a poporului rusesc, și ei o știu că viitorul lor e pe lângă Rusia. Așa va forma Rusia aceasta un popor de cel puțin o sută douăzeci până la o sută patruzeci de milioane, care va avea o mare însemnătate. Noi, un popor de patrusprezece milioane, trebu[i]e să știm cum vom trăi cu un popor de 140 de milioane. Antanta e o formațiune de azi. Luați însă un caz: anume cazul că se va isca curând un război nou, anume între Japonia și America, un război tot atât de însemnat ca și cel de azi, care ar absorbi puterile Angliei în altă direcție. Atunci suntem la dispoziția poporului vecin, a poporului rus. De aceea deputații români din Parlament au vrut să se înțeleagă cu ucrainii. Acest punct de vedere e cel adevărat. A fost greșit să proclamăm integritatea Bucovinei așa de vehement. Pământul e al nostru? Dar pământul e al aceluia ce-l muncește. Aci, țăranul nu vă va înțelege. Țăranul rutean și politicește trebu[i]e să stăpânească acest pământ. Dacă se poate, să o faceți așa. Dar, dacă faceți politică bucovineană, atunci ori dăm tuturor vot universal, secret și proporțional, ori nimeni nu va vrea să știe de noi. Iar, dacă dați vot universal, sunteți în minoritate. De aceea deputații aveau planul să se despărtească de ucraini, dându-le teritoriul până la Prut, însă comunele române Mahala, [Boian], Noua [Sulița] aveau să ne rămâie nouă. Și așa eram în minoritate, dar rămâneam cu poporul german, care, din punctul de vedere național, nu ne este periculos. Acum judecați și vedeți ori de sunteți în drept, dacă credeți că planul a fost așa de perfid. N-a fost la mijloc nici trădare, nici altă copilărie. A fost un element de rațiune în politica externă.

În programul guvernului s-a vorbit de chestiile externe foarte general. S-a vorbit numai de țări neutrale și de Antantă. Între țări neutrale e și Ucraina?

În privința sufragiului, s-a vorbit de baze largi. De baze largi a vorbit și Tisza, până a fost împușcat. Noi nu vrem nicio falsificare a votului. Guvernul trebu[i]e să declare că va da vot universal, secret și proporțional. Votul proporțional e metoda cea mai bună pentru a face alegeri pacinice, bune, fără ură, căci îi garantează fiecărei minorități, până la un număr oarecare, un mandat. Aci, aș cere deslușiri. Ce privește sufragiul orașelor, aș avea de spus că orașenii sunt o pătură deosebită, și oricând privilegiile orașelor au fost o măsură pentru nivelul cultural al unei țări.

La finanțe, s-a spus că toate sunt provizorie, căci nu voim să hotărâm asupra intereselor materiale ale celorlalți locuitori ai țării. Dar ei au și drepturi, ei trebu[i]e să aibă parte și la hotărârea schimbărilor politice din țară. La rectificarea, s-a vorbit și de industrie. De industrie e legată soarta muncitorului. Avem și noi muncitori pe la cele câteva fabrici, îndeosebi la fereștra[i]e. Trebu[i]e să pășim și în interesul lor. La reedificare, s-au amintit numai gospodăriile țărănești, dar și muncitorii au suferit în acest război și trebu[i]e să ne gândim și la dânsii când vorbim de reedificare.

La apărarea țării, înțeleg că legiunea de voluntari nu va fi sub [condusă de] ofițeri din România, ci sub ofițeri români din Bucovina.

Chestiile agrare. Am încredere în persoana domnului Sârbu, însă știm că în guvernul acesta nu are să rămâ[i]e. În program, nu am văzut principiile

reformelor agrare. S-a spus numai că răul trebu[i]e apucat cu rădăcina. Aceasta a făcut-o țăranul rus: el și-a luat singur pământul. Așa are să vie și la noi, însă eu nu doresc aceasta. Dar țăranul român e strașnic necăjit și, în 1905 (O voce: 1907!), el a arătat o probă de aceea ce trebu[i]e să facă, când ciocoiul promite și nu ține. Dacă grăiești cu dânsul îți spune: «Nu mai suntem noi cei proști, să stăm înaintea tunului ciocoiului». El va ști să aleagă momentul potrivit. Momentul acesta, el îl va alege și aci, până veți face reformele. Și nu doresc să o facă el. Dar ar trebui să se știe principiile după cari vreți să purcedeți. Căci, de-i dai pământul țăranului, și-i scoți sânge, cu aceasta nu vei folosi.

În chestia bisericească, eu nu mă amestec. Dar să nu reproșați guvernului austriac că nu v-a dat autonomia. De ce nu ați luat-o? Aci noi aveam starea ridicolă, unde un împărat, străin de lege, făcea cu averea bisericii ce voia. Nu ne amestecăm în chestiile bisericești. Însă în vederea unirii cu Regatul, trebu[i]e să spun că sistemul din România față de biserică e cât se poate de rău. Acolo, biserica e o unealtă în mâna guvernului, iar preotul e jandarmul satului.

Din cele ce a spus președintele guvernului despre alimentație, nu am înțeles ce însemnă introducerea concurenței libere. Concurența liberă e bună după război și când ne apropiem de țări bogate. Dar cum vrem noi să alimentăm comunele? Sistemul de protejare al societăților de consum e bun, însă după război situația se va îmbunătăți. Dar în timpul acesta, unde scumpetea e artificială acum, alimentarea trebu[i]e să se facă după sistemul de la Cernăuți, care e foarte bun. Alimentele trebu[i]e date comunelor și, dacă se dă destul, atunci poporul va fi mulțumit. Tot așa să se facă și la munte. Comunele să împărțească alimentele, nu însă cu prețurile comerciantului.

Chestiile sociale. S-a vorbit de pături de jos. D[omni]lor, nu obicinuiți vorbe de acestea. Ele sunt pături de sus. Dacă aud vorbe ca aceste, vor cerca se ajungă cu atâta mai mult deasupra și, mai ales acuma, când în toată partea aceasta a Europei, pe lângă regele Ferdinand n-a rămas niciun monarh pe scaunul său. A lipsit apoi o declarație în privința susțențaiilor, pensiilor pentru invalizi etc (I. Flondor: Banii sunt la ucraini!). Eu nu știu de aceasta, dacă mă ascultați pe mine, nu intrau în mâinile lor. Noi putem să plătim susțențaiile pe socoteala Austriei vechi; trebu[i]e să plătim văduvelor, invalizilor și toate să le punem pe domni austriaci de până acuma să le restitu[i]e. Asta e lucru foarte vajnic și trebu[i]e vorbit clar și direct, ca să înțeleagă poporul.

În privința salubrității publice, programul a fost foarte general. Nu s-a vorbit de lupta contra tuberculozei și a bolilor sexuale. Cu cât de blestemată era Austria, dar ea, pe terenul acesta, tot avea tendința de făcut ceva, creând sanatorii și spitaturi speciale pentru bolile aceste. Aceasta trebu[i]e să o luăm în program, aceasta, în special, ca să nu se zică că nici nu s-a vorbit de aceasta.

Am fost scurt, trebuia să fiu scurt, căci sunt în expectativă. Poate că legile ce se vor face vor fi bune, însă, deocamdată, nu le văd. Vă spun numai încă o dată: Bate o vreme nouă, deschideți ușa la timp, ca să nu fie spartă [!] (Bravo!)”.

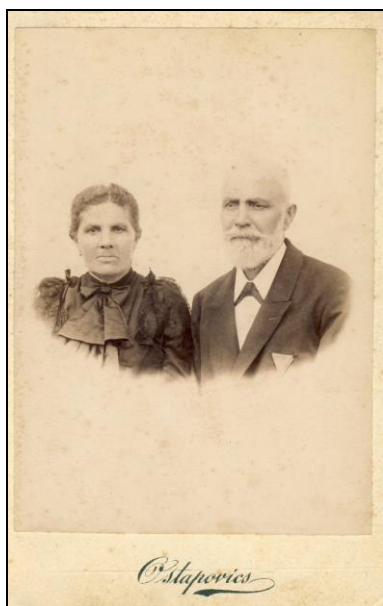
(Vasile I. Schipor, *Consiliul Național Român de la Cernăuți și rolul său în organizarea administrației românești a Bucovinei. Contribuții la un studiu monografic*, în Gheorghe Negustor, Mihai T. Nicoară (editori), *De la Imperiu la Regat: Bucovina și Războiul Întregirii*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019)

„Czernowitz. Erzbischöfliche Residenz” [Cernăuți. Reședința Mitropolitană], ilustrată serială litografiată, tipărită de Firma L. & P. și expedită în 12 septembrie 1904.
Sursa: www.delcampe.net.

„Czernowitz. Stadttheater mit Schiller Denkmal” [Cernăuți. Teatrul Orășenesc cu statuia lui Schiller], construit în 1905 de arhitecții Ferdinand Fellner și Hermann Helmer, renumiți în Monarhia Austro-Ungară prin numeroase realizări similare, dintre care amintim: Opera din Praga, Timișoara și Odessa, Teatrul din Bratislava, Salzburg, Oradea, Cluj, Iași etc., ilustrată poștală serială tipărită de David Gross și circulantă post 1905.
Sursa: www.delcampe.net.

Părinții lui Gheorghe Grigorovici: Alexandra, născută Timcu, și Basil Grigorovici, născut în 1830, învățător superior, distins cu Medalia de Aur „Crucea de Merit”.
Fotografie executată în Atelierul Ostapovics din Cernăuți, Landhausgasse, 13.
Sursa: Arhiva familiei Grigorovici-Marchidan (București).

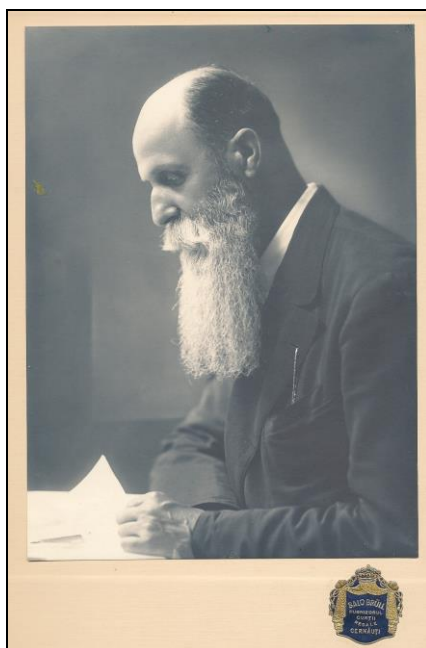
Gheorghe Grigorovici, fotografie executată în Atelierul Berthold Bing,
Wien I, Franz Josef-Quai nr. 1, cca 1901.
Sursa: Arhiva familiei Grigorovici-Marchidan.

Tatiana Pistermann-Grigorovici, fotografie executată în Atelierul P. Tilmann din Berna, Strada Loupen, nr. 7, cca 1903.
Sursa: Arhiva familiei Grigorovici-Marchidan.

Tatiana, Radu și Gheorghe Grigorovici în refugiul din Moravia, 1916.
Fotografie executată în Atelierul Sladky din Göding.
Sursa: Arhiva familiei Grigorovici-Marchidan.

Gheorghe Grigorovici la masa de lucru, în casa de pe Strada Vasile-Vodă Lupul, Cartierul Vilelor, din capitala Bucovinei. Fotografie realizată de Atelierul Salo Brüll, din Cernăuți, la începutul anilor 1930.
Sursa: Arhiva Familiei Grigorovici-Marchidan.

Tatiana, Gheorghe, Radu și Elena Grigorovici, n. Răzvan, Cernăuți, 1934.
Sursa: Radu Grigorovici, *Argumente. Despre oameni, idei și politici. Imagini*, Craiova, Editura Alma, 2011, p. 5.

Participanții la Conferința științifică internațională „Bucovina și bucovinenii în secolul al XIX-lea. Tradiționalism și modernitate”, cea de-a XIX-a sesiune anuală de referate și comunicări științifice a Institutului „Bucovina” al Academiei Române, închinată Centenarului nașterii academicianului Radu Grigorovici, director fondator al instituției, Rădăuți, 11 noiembrie 2011.

**CONSEMĂNĂRI DESPRE MAREA SERBARE NAȚIONALĂ
DE LA PUTNA DIN 1871 ȘI COMEMORĂRILE EI ÎN
MANUSCRISE INEDITE AFLATE ÎN COLECȚIILE
„FOND BUCOVINA”, BIBLIOTECA BUCOVINEI
„I. G. SBIERA”**

SIMONA-TEODORA IENACHE ADAMOVICI

Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”
E-mail: simoanta@yahoo.com

**Notes on the Great National Celebration in Putna from 1871 in the
unpublished manuscript collections “Fond Bucovina” of the “I. G. Sbiera”
Bukovina Library**

(Abstract)*

A foray into the manuscript collections of the “I. G. Sbiera” Bukovina Library from Suceava brought to light two manuscripts that have not been published with references to the National Celebration in Putna in 1871, and some correspondence pages between some personalities of cultural life. The topic is treated extensively by Dr. Ion Negură, in a manuscript from 1981, and tangentially to the establishment of the company “Arboroasa” by Prof. Pinteș Socaciu and Prof. Reveca Dușceac-Prelipceanu. Ion Negură’s manuscript work refers to aspects related to the history of Bukovina, academic societies, a rich correspondence with Nicodim Ițcuș and has not been capitalized until today. Probably the manuscript about this event from the life of the Romanian Youth (“junime”) was prepared for publication, but it does not appear mentioned in other subsequent studies regarding the Great feast of Putna. The second mentioned manuscript refers to the “Arboroasa” Academic Society (1875–1938), for the establishment of which the Putna Celebration was the engine, through the decision of the Student Congress to establish societies in all university centres.

Keywords: Great Celebration in Putna, manuscript, “I. G. Sbiera” Bukovina Library, Ion Negură, Nicodim Ițcuș, Pinteș Socaciu, Reveca Prelipceanu, “România Jună” and “Arboroasa” Academic Societies.

În binecunoscutul Fond *Bucovina* al Bibliotecii Bucovinei „I. G. Sbiera” din Suceava au fost depuse, de-a lungul timpului, manuscrisele unor personalități, printre care se numără: George Nimigeanu, Victor Săhleanu, Radu Economu,

---

* Traducere: Simona-Teodora Ienache Adamovici.

Ilie Grămadă, Nicolae Pentelescu, Nicolae Simionovici, Ion Negură, Traian Chelariu și alții, care formează o colecție prețioasă, dar insuficient cercetată. Fondul nu conține manuscrise vechi, însă se bazează pe un conținut divers și atractiv cu privire la Bucovina istorică, prin documente literare, partituri muzicale, corespondență, însemnări despre evenimente, societăți academice, viața și activitatea unor personalități bucovinene, pagini de jurnal.

Unul dintre manuscrisele pe care le semnalăm se intitulează *Marea Serbare Națională de la Putna din 1871*, Suceava, 1981 și este semnat de Ion Negură. Cei 150 de ani, care s-au scurs de la Marea Serbare de la Putna, au readus în actualitate ideea de unitate, de credință și apartenență la neamul românesc greu încercat, iar 2021 a fost anul când această comemorare a valorizat și a ridicat aceste idealuri la nivel de virtuți naționale ce ar trebui reconsiderate. Se cuvine însă să ne amintim că Ion Negură¹ (5 ianuarie 1909, Budeniț – 2 iulie 1985, București) a rămas în conștiința Bucovinei ca un model de intelectual rafinat, remarcabil prin erudiția și prin noblețea sufletească și morală. Profesor universitar doctor, cu studii la Cernăuți, licențiat în drept (1930) și litere (1931) și doctorat („Reforma agrară din 1862”) la București (1945)², a făcut parte din Societatea academică „Dacia”, ca membru, secretar și vicepreședinte, a pus bazele constituirii „Centrului studentesc” de la Cernăuți, fiind ales președinte (1930–1931), secretar al Societății de salvare din Cernăuți (1931–1934) și secretar general (1935–1940) al Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina. Ca membru în aceste societăți academice și culturale, Ion Negură a acumulat o vastă cunoaștere a provinciei și istoriei prin persoane și evenimente la care a participat. Scrierile sale, în special corespondența, înfățișează un intelectual cu un spirit analitic înăscut, care avea în centrul preocupărilor sale intenția de a face cunoscute fapte și evenimente petrecute în a doua jumătate a secolului trecut, care a adunat materiale documentare valoroase de la personalități precum Iacob Zadik sau Sextil Pușcariu. S-a remarcat, de asemenea, prin dese participări la conferințe organizate în țară și printr-o activitate publicistică susținută mai cu seamă în reviste de specialitate, activitate ce datează de timpuriu, din anii 1926–1927, când se afla în colectivul de redacție al revistei școlare „Muguri”.

Manuscrisul său este dactilografiat, ca majoritatea documentelor donate (inclusiv o parte din corespondența sa cu diverse persoane, pentru o lectură facilă) și se află îndosariat cu numărul de inventar 274550, cota 008/N83. Are 21 de pagini și a fost redactat în anul 1981. La finalul materialului există o bibliografie care cuprinde 13 lucrări. Cele cinci capitole ale lucrării sunt: „Condiții premergătoare și factori

¹ Pagini emoționante despre Ion Negură, din care se desprinde profilul moral și intelectual al cercetătorului, precum și principalele repere ale activității susținute de acesta, se află în manuscrisul dactilografiat *Povestea Bucovinei* (vol. III), scris de Filip Țopa și publicat în serial, în „Glasul Bucovinei». Revistă trimestrială de istorie și cultură”, anul XXV, nr. 3 (99), 2018, la secțiunea „Arhiva Bucovinei”, sub titlul „Profesor dr. Ion Negură – secretar general al Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina”, pp. 69–81.

² Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, vol. II, Iași, Editura Princeps Edit, 2004, p. 117.

generatori”; „Pregătirea serbării de la Putna”; „Desfășurarea serbării”; „Primul congres general studentesc”; „Efecte ale serbării și ecourile ei în timp”.

Ca participant activ, pe vremea când era elev în ultimul an de liceu, la comemorarea Serbării de la Putna ce s-a organizat în anul 1926, prima reuniune a românilor de pretutindeni a fost, în opinia sa, o festivitate care a marcat un moment istoric și a scos în evidență nevoia unității de conștiință, culturale, politice, economice. Serbarea și congresul studentesc ce i-au urmat, au fost prezentate în periodicele românești și ziare apărute în alte limbi, consemnate de Ioan Slavici, Teodor V. Ștefanelli (unul dintre fondatorii Societății „Școala Română” din Suceava), iar mai târziu acestea au făcut subiectul unor studii alcătuite de Ion Grămadă, Teodor Bălan, Dimitrie Vatamaniuc, Nicolae Cărlan, Anghel Popa.

Serbarea, după cum relatează și Ion Negură, a fost organizată de studențimea română, la inițiativa și susținerea Societății academice „România Jună” din Viena³. Motivele organizării acestui eveniment național sunt enumerate și descrise în primul capitol al lucrării, capitol în care autorul prezintă pe larg mișcările cultural-naționale din Transilvania și Bucovina, curentul revoluționar generat de momentul european 1848 și nevoia unității, manifestată mai cu seamă în rândul tineretului trecut prin universitățile central și vest-europene, ce difuzau aceste idei acasă, în dorința „propășirii” neamului românesc. De altfel, Serbarea din 1871 este văzută de autor ca o punte, ca un liant între generația 1848 și generația sacrificată în Primul Război Mondial. Având suportul unei largi reprezentativități sociale, pregătirea serbării a fost susținută inițial de un comitet provizoriu, alcătuit din președinte Petru Pitei, secretar Gabriel Băleanu și Emil Cozub, membru, iar în teren de capacitatea organizatorică a lui Ioan Slavici, care împreună cu Pamfil Dan, în calitate de casier al comitetului de organizare, „au cutreierat în trăsură sate și orașe bucovinene, au organizat la Siret un miting popular, dinamizând masele pentru traducerea în fapt a ideilor generatoare ale serbării”. Studenții români din afara granițelor s-au declarat „frământați de realizarea aceluiși ideal politic, consumați de aceleași aspirațiuni”, au deschis liste de subscripție, au fost adunate fonduri bănești substanțiale. Au fost și momente neprevăzute, „potrivnice” așa cum le prezintă Ion Negură: „izbucnirea războiului franco-german și pierderea fondului bănesc, în urma speculațiilor de bursă și falimentului băncii la care fusese depus”, dar aceste fapte nu au stopat ori întârziat inițierea și desfășurarea pregătirilor.

Serbarea s-a desfășurat începând cu ziua de sâmbătă, 15/26 august și a ținut până luni, 17/28 august. „Scenariul” a fost alcătuit de studențimea românească din centrele universitare aflate în afara granițelor provinciilor românești, „regia” sărbătorii îi aparține lui Mihai Eminescu și Ioan Slavici, iar decorul a fost proiectat de Epaminonda Bucevschi. „Proclamarea ca imperativ a specificului național în cultură, în opoziție cu cosmopolitismul și cu transplantarea artificială a calapodului străin, rolul bazei economice în orânduirea socială, sprijinită pe «clasele pozitive»,

---

³ Societate social-literară care a luat ființă în anul 1871, prin fuziunea a două asociații ale studenților români din Viena.

necesitatea identificării tinerimii cu interesul promovării acestor clase și a ridicării culturale a maselor, suflul patriotismului cald cu care se promovau aceste idei – toate denotă maturitatea cu care a fost judecată situația și aspirațiile poporului român, reflectând originalitatea și înălțimea concepției lui Eminescu”, notează Ion Negură. Cât de actual este, în fond, și astăzi, după 150 de ani, acest deziderat al tinerilor, pe atunci promotori de concepte, de societăți academice, de curente, dar cât de ignorat pare să fie.

„La Putna nu va fi parastas, ci celebrarea unei mari renașteri”, afirma Dumitru Brătianu în ziarul „Românul”. Așa a fost, o renaștere, o trezire a conștiinței individuale și a capacității de mobilizare și o mândrie românească fără urmă de orgoliu, pe care au simțit-o și la care au vibrat toate sufletele românilor. Discursurile lui A. D. Xenopol, pe atunci delegatul studenților români din Berlin, I. G. Sbiera, reprezentant al Academiei Române și fostul profesor al lui Eminescu, Ioan Slavici și predica arhimandritului egumen Arcadie Ciupercovici⁴, care a subliniat și amplificat sensul serbării, cuvântările celorlalți oaspeți, cântările lui Grigore Vindireu și ale ucenicului său, Ciprian Porumbescu, horele încinse pe platoul din fața mănăstirii, toate acestea au transformat ziua de duminică, 16/27 august 1871, după terminarea Sfintei Liturghii, în ziua românilor de pretutindeni. Luni de dimineață, după slujba religioasă, un pelerinaj la mormântul domnului Ștefan cel Mare a adunat și mai mulți români pentru a depune darurile aduse. A fost un alt moment remarcabil prin amploarea desfășurării, pe care Ion Negură îl descrie astfel: „După prapuri pășeau preoții și călugării cu evangheliile și icoane în mâini, apoi flamura femeilor din Iași, flamurile din Vaslui și Arad, egumenul înconjurat de alți clerici, urna votivă pe un pedestal purtat pe două coloane de patru studenți din comitetul organizator, cele două învelitoare-epitafuri ținute la colțuri de patru fete îmbrăcate în alb; urmau stindardul cu chipul lui Ștefan cel Mare donat de Alexandrina Magheru, personalitățile și reprezentanții oficiali, alți oaspeți, marea masă a participanților. Clopotele răsunau fără încetare, pe toate tonalitățile. Scena transportării darurilor a fost pictată de Carol Popp de Sztarmáry, o reproducere fiind publicată în ziarul «Federațiunea»⁵. Pe sicriul de marmoră al ctitorului au fost așezate urna și cele două epitafuri. Stindardele au fost înțepenite de baldahinul în arc peste mormânt, în timp ce de pe dealuri răsunau 40 de salve. Când corul a intonat «Vecinica pomenire!», întreaga mulțime a îngenunchat. Atunci colonelul Boteanu⁶, în genunchi și el în fața mormântului,

⁴ Arcadie Ciupercovici (14 aprilie 1823, Câmpulung Moldovenesc – 5 martie 1902, Cernăuți) – cleric ortodox român, arhiepiscop al Cernăuților, mitropolit al Bucovinei și Dalmației.

⁵ Ziarul „Federațiunea». Jurnal literar, politic și economic” apărea la Pesta de trei ori pe săptămână, iar reproducerea scenei pictate de Sztarmáry a fost imprimată în numărul din 8 august 1871, la pagina 372.

⁶ Emanoil Boteanu (1 iunie 1836, București – 17 februarie 1897, București) – ofițer de Stat Major, observator în Războiul de Secesiune american (1864), unde a îndeplinit și rolul de reporter de front, maior din 1865, șef de Stat Major în Războiul pentru Independență (1877–1878), după care va trece în rezervă în grad de general. A fost decorat în repetate rânduri. Proaspăt întors din Franța, unde

rostind câteva cuvinte de admirație și omagiu al armatei pentru marele oștean, și-a descheiat centura și, împreună cu sabia, le-a depus pe mormânt, sărutându-l. Într-o adâncă reculegere, cu ochii umezi de emoție, mulțimea stătea în extaz, iar corul, în surdina, a început «Imnul lui Ștefan cel Mare», de aceiași autori, care, în ultimele strofe, prevestea viitorul printr-un răscolitor jurământ: «În timpul vitejiilor/ Cuprins de-un sacru dor,/ Visai unirea Daciei/ Cu-o turmă și-un păstor./ O! Mare umbră-eroică,/ Privește visul tău:/ Uniți suntem în cugete,/ Uniți în Dumnezeu.// La poalele Carpaților,/ La vechiul tău mormânt,/ Toți în genunchi, o, Ștefane,/ Depunem jurământ: Un gând s-avem în numele/ Românilui popor,/ Prinși de-amorul gloriei/ Și-al patriei amor!»).

Despre primul congres general studentesc, deschis în seara zilei de luni, 17/28 august 1871, Ion Negură oferă date privitoare la motivarea și necesitatea desfășurării lui, ecoul și efectele pe care le-a produs. „Elanul de la Putna a cuprins tinerimea română de pretutindeni. Fără îndoială că așa se explică însuflețirea cu care, în Războiul pentru Independență, s-au înrolat tineri din toate colțurile românești”, completează Ion Negură, evidențiind rolul principal jucat de studențimea română, dar regretând, la maturitate, faptul că nu există o lucrare de sinteză despre rolul studențimii în lupta pentru unitatea politică.

În ultimul capitol, Ion Negură trece în revistă comemorările ulterioare ce au avut loc la Putna și la care a participat. „După exemplul din 1871, noi, elevii din ultimele clase ale Liceului «Eudoxiu Hurmuzachi» din Rădăuți, am ajutat cu același elan la pregătirea festivităților. Cu acel prilej a fost bătută o medalie comemorativă purtând chipurile lui Eminescu și Ștefan, având în jur inscripția «Comemorarea serbării românești de la Putna 1871–1926»; pe avers: «Cu ocazia comemorării primului congres studentesc ținut la Putna în 1871» și în jur: «Cercul studentesc Arboreasa Cernăuți»”. Apoi a urmat centenarul, sărbătorit în ziua 26 august 1976 de către românii stabiliți în Austria, printre care și foști membri ai Societății „România Jună”, grupați în parohia ortodoxă din capitala austriacă: „Colonia română din Viena a organizat un pelerinaj la Putna, la care au participat conducătorii și corul coloniei, depunând, în semn de omagiu, o urnă votivă cu următoarea frumoasă inscripție: «Colonia română din Austria, devotată spiritului patriotic moștenit din strămoși, reînnoiește prinosul de cinstire adus în 1871 marelui ctitor de țară Ștefan Vodă cel Mare și se leagă să păstreze peste veacuri idealurile Societății România Jună, prin cultivarea limbii și a tradițiilor românești, prin întărirea prieteniei româno-austriece 1976». Corul coloniei a executat, atât la Putna, cât și în alte localități din țară, un foarte apreciat concert în spiritul «României June», având în program și melodii de Ciprian Porumbescu”. Așadar, istorica serbare se menține vie prin trăirile unui participant la două dintre comemorările ulterioare: la Putna României Mari, din 1926, fără angoasele

---

a luptat împotriva Prusiei, a participat la Serbarea de la Putna, reprezentând Armata Română. https://ro.wikipedia.org/wiki/Emanoil_Boteanu (29 septembrie 2021).

cadrele legislative impuse de ocupația austriacă, dar cu emoția și entuziasmul specifice vârstei, apoi cea din 1976, sub un alt regim, reînnoind mesajul inițial și cultivând din nou idealurile „României June”. Ion Negură va participa și la conferința și în anul 1981, la București, alături de supraviețuitorii ai Societății „România Jună”, la o a treia manifestare de comemorare, așa cum se desprinde din corespondența sa. Încheie Ion Negură cu următoarea frază: „Rememorând serbarea de la Putna din 1871 și reflexele ei în timp și în spațiul românesc, este de datoria noastră și a celor de după noi să ținem mereu tinerimea la înălțimea ideilor și elanului de atunci, care s-o fortifice pentru apărarea hotarelor și continua ridicare a culturii și civilizației românești”.

Această încheiere, ca un mesaj profund, ce transcende perioade istorice diferite ale neamului românesc, este și esența discursurilor pe care le-am auzit și la tinerii ce au participat anul acesta la festivitățile comemorative.

*

Prima comemorare a fost organizată în 15 august 1926, de către Cercul studențesc „Arboroasa”, al cărui președinte era studentul teolog Theodosie Popescu. Grandioasă manifestare, la care au participat delegați ai studențimii din toate centrele universitare, autorități, arcășiile și o mulțime mare de săteni din Bucovina. Cea de-a doua comemorare s-a organizat în anul 1976, la 105 ani. Premergător momentului, Ion Negură are o mică dispută cu Nicodim Ițcuș⁷, pe care am remarcat-o lecturând corespondența⁸ între cei doi. Într-o scrisoare⁹ destinată profesorului Nicodim Ițcuș, Ion Negură îi mărturisește acestuia reacția pozitivă a membrilor Societății „România Jună”, care s-au întâlnit în iunie 1976 și în fața cărora susținuse o comunicare, împreună cu o dare de seamă, ce urma să fie publicată în „Almanahul parohiei ortodoxe române din Viena”. Foștii membri ai societății erau interesați și doreau organizarea acelei comemorări. Pentru că Mănăstirea Putna suporta niște lucrări de restaurare în 1971, aniversarea centenarului serbării nu a putut fi organizată în acel an. Ion Negură îi solicita profesorului Ițcuș o părere personală sinceră în legătură cu documentarea și cu cele scrise în comunicarea pregătită, rugându-l „să aveți amabilitatea de a examina obiectiv și critic cele scrise de mine, pentru că țin foarte mult la părerea d-voastră și

⁷ Nicodim Ițcuș (22 septembrie 1897, Sucevița – 9 decembrie 1985, Suceava) – profesor, inspector școlar, membru în societăți academice, președinte al Cercului studențesc „Arboroasa” (14 noiembrie 1920 – 22 mai 1921 și 22 mai – 13 noiembrie 1921) în perioada studenției sale la Universitatea Cernăuți. Cf. Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, vol. I, Iași, Editura Princeps Edit, 2004, pp. 555–556.

⁸ Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, Fond *Bucovina*, dosar *Corespondență Nicodim Ițcuș către Ion Negură, 1973–1984*, inv. M/84.

⁹ Scrisoarea, dactilografiată, este expedită de Ion Negură către Nicodim Ițcuș din București, în 2 iulie 1976. *Ibidem*.

dacă vor fi unele erori, sunt sigur că le veți semnala”. Spre finalul scrisorii, Ion Negură aduce în discuție următoarele: „Cum la reuniunea foștilor membri ai «României June» s-a vorbit mult despre serbarea de la Putna din 1871 și a fost prezent și d-l Filip, care a luat și cuvântul la masa comună, i-am sugerat să propună forurilor competente și diverselor persoane din Suceava și județ să se organizeze o întrunire comemorativă a aceluia eveniment, de la care se împlinesc acum, în august, 105 ani. De asemenea, se împlinesc 50 de ani de la serbarea din 1926, organizată de Cercul stud[ențesc] «Arboroasa», când s-a dezvelit bustul lui Eminescu, serbare la care ați fost și d-voastră și eram și eu prezent, în ultima clasă de liceu. Am vorbit și aici cu mai multe persoane despre aceasta, apoi cu Dragoș Vitencu, care a fost aici, la o întâlnire colegială, precum și cu alții. Toți ar fi încântați să se aranjeze o astfel de manifestare românească și cred că ar alerga la Putna din multe părți ale țării. I-am spus d-lui Filip că eu am materialul pregătit în legătură cu acele evenimente și aș fi gata să fac expunerea comemorativă, mai ales că dispun și de fotografiile de atunci. V-am împărtășit și d-voastră aceste gânduri, rămânând să vedem ce ecou ar putea avea și deci dacă s-ar putea realiza această propunere. În 1971, nu s-a putut organiza o comemorare, pentru că totul era la mânăstire în refacere. Eu vorbisem prin 1969 și 1970 cu starețul și călugării, dar se vede că nu se poate realiza dorința”.

După citirea materialelor trimise de Ion Negură și un scurt timp de reflecție pe marginea celor consemnate, prof. Nicodim Ițcuș îi răspunde următoarele: „Lucrarea Dv. constituie o dovadă de muncă intensă, cuprinzând o serie de informații prețioase, ce merită a fi prețuite la justa lor valoare, chiar dacă pe alocuri se resimt unele omisiuni dăunătoare, câteva interpretări eronate – după modesta mea părere – și chiar deformări ale unor realități din viața studentească bucovineană. Aceste scăderi cred că nu pot fi, însă, atribuite niciunei rele credințe, nici ignorării unor stări de fapt și nici altor scopuri nejuste, ci doar intenției Dv. frumoase de a contribui prin comunicarea făcută la crearea unei atmosfere de cât mai festivă seninătate, la voie bună și la înălțare sufletească. [...] O întâlnire «comemorativă» la Putna socot că ar cere o pregătire serioasă și organizare la nivelul măreției faptelor comemorate, iar așa ceva nu se poate realiza în curs de numai o lună și jumătate, fiind riscul de a eșua și de a degenera într-o ridicolă mascaradă. [...] În scrisoarea Dv. afirmați că am fost și subsemnatul prezent în 1926 la serbările de la Putna, cam așa ca un gură cască, și nu ca unul care am făcut parte, alături de George Cîrsteanu, Iordache Grigorovici, Silvestru Găină, Claudiu Usatiuc, Adrian Cilievici etc. din grupul care a inițiat serbarea și din comitetul care a condus lucrările pregătitoare și întreaga desfășurare a serbării. Sigur că această lipsă de precizare nu mă poate lăsa indiferent, oricât de puțin orgolios aș fi și aș fi preferat să nu fi fost amintită deloc participarea mea”¹⁰. Nicodim Ițcuș fusese președintele Centrului și apoi al Cercului

¹⁰ Scrisoarea de răspuns, dactilografiată, este expedită către Ion Negură din Suceava, în data de 10 iulie 1976. *Ibidem*.

studentesc „Arboroasa” și se afla, în 1926, profesor fiind, printre „bădiții” rădăuțeni care ajutau comitetul de organizare ce se mutase la începutul verii la Putna, fiind practic asimilat acestuia.

Ion Negură revine cu un răspuns, în care motivează modul lapidar în care a prezentat participarea lui Nicodim Ițcuș la evenimentul în discuție: „Vă rog să credeți că n-am intenționat și este departe de mine gândul de a minimaliza sau denatura rolul important ce l-ați avut la inițierea și desfășurarea serbării de la Putna din 1926 și regret foarte mult că n-am avut posibilitatea să fac precizările convenite în această parte, ca și în alte locuri din expunere”¹¹.

Nicodim Ițcuș nu întârzie să-și clarifice poziția, precizând într-o nouă scrisoare: „Unele omisiuni și alte câteva chestiuni ce mi s-au părut nelalocul lor nu mi-au pus câtuși de puțin la îndoială buna d-voastră credință ce caracterizează întreaga activitate ce desfășurați, iar acum, după precizările făcute în ultima dv. scrisoare, rămân și mai convins despre sinceritatea și probitatea d-voastră. De altfel, știu că chiar oamenii cei mai bine intenționați, oricât ar dori să se afirme în munca lor cât mai corect și cât mai obiectiv, nu pot fi desăvârșiți și pe placul tuturor, dar, dacă sunt de bună credință, nu pot fi condamnați pentru că, pe alocuri, au și unele păreri ce nu sunt împărtășite de lumea întreagă”. Tonul prietenos abordat în scrisori încheie disputa pe tema prezenței lui Nicodim Ițcuș la comemorarea de la Putna ca un simplu participant și invită mai curând la o reevaluare, o reapreciere a calității în care acesta participase la eveniment.

Despre o ultimă comemorare la care Ion Negură a participat, cea din 1981, numărându-se printre organizatori și conferențieri, îl înștiințează¹² pe prof. Ițcuș după consumarea evenimentului: „Între timp, s-a mai hotărât la Casa de cultură «M. Eminescu» de aici, de către Cercul de Studii pentru Literatură și Folclor «Ion Creangă», prezidat de prof. univ. I. Chițimia și în care suntem membri și d-l prof. Augustin Z. N. Pop și eu, comemorarea Marii Serbări de la Putna din 1871, deci la împlinirea a 110 ani de la acest excepțional eveniment. Festivitatea a avut loc luni, 14 sept[embrie] și eu am fost desemnat să țin conferința festivă. Având foarte mult material documentar, am trebuit s-o pregătesc cu grijă, pentru a scoate în evidență pregătirile în condițiile excepționale de atunci, semnificația națională a aceluia mare eveniment și repercursiunile lui în timp. Desigur, am vorbit și despre marea comemorare din 1926 de către Cercul stud[ențesc] Bucovinean «Arboroasa», la care și am luat parte, fiind atunci în vacanța de trecere de la clasa a VII-a la a VIII-a de liceu, împreună cu neuitatul coleg Mihai Horodnic și alții. Pentru conferință am căutat și imagini de epocă, izbutind să prezint vreo 50 de proiectii, unele din ele chiar în culori. Comemorarea noastră a fost foarte impresionantă, pe

¹¹ Scrisoare trimisă din București, datată 20 iulie 1976, Ion Negură către Nicodim Ițcuș, scrisă de mână în creion, ce pare a fi un răspuns grăbit sau o ciornă, neavând încheiere și nefiind semnată. *Ibidem.*

¹² Scrisoare trimisă din București, în 17 septembrie 1981, Ion Negură către Nicodim Ițcuș. *Ibidem.*

lângă imagini am avut în program și muzică, o piesă cântată de corul coloniei române din Viena, care a făcut pelerinaj la Putna în 1976, cu piese de Ciprian Porumbescu, una după executare la pian de către d-na Octavia Leca Morariu. Au luat cuvântul profesorii Chițimia, Pop, apoi un fost elev de la Tg. Neamț, strănepot al lui I. Creangă, participant și el ca și o nepoată, prezentă la festivitate, a lui Tudose Popescu¹³. Vă puteți imagina cât de emoționante au fost rememorările din trecutul îndepărtat și mai apropiat prilejuite de această comemorare!”.

*

Un alt manuscris dactilografiat aflat în colecțiile Fondului *Bucovina*, care descrie în paginile sale, pe scurt, Serbarea de la Putna din 1871, este *Arboroasa. File din cronica vieții studențești cernăuțene*, Suceava, 1982, al profesorilor Pantelimon (Pintea) Socaciu și Raveca Dușceac-Prelipceanu, aflat sub nr. inv. 346969. Pentru că manuscrisul se referă la Societatea academică „Arboroasa”, în care au activat cei doi pe vremea studenției lor, Serbarea de la Putna din 1871 este doar amintită (pp. 13–16) și descrisă din perspectiva unor membri ai societății care au participat, pe când erau și ei liceeni, la comemorarea din 1926. Întrucât Societatea „Arboroasa”, „unul dintre fructele imediate și binecuvântate ale serbării din 1871”¹⁴ s-a implicat în mod excepțional în organizarea comemorării, sunt descrise toate etapele pregătirii și desfășurării ei.

Tânărul arborosean Pantelimon Socaciu (23 octombrie 1910, Tereblecea, fostul jud. Rădăuți – 22 martie 1989, Rădăuți) a fost vicepreședinte (27 aprilie – 21 noiembrie 1932) și președinte (21 noiembrie 1932 – 19 noiembrie 1933) al societății, în timpul studenției la Facultatea de Științe a Universității din Cernăuți, la fel ca și Raveca Dușceac, studentă a Facultății de Litere și Filosofie, perioadă în care a ocupat funcția de econom (4 martie – 20 noiembrie 1934) și secretar de ședință (13 aprilie 1935 – 9 noiembrie 1936). Pantelimon Socaciu este cunoscut publicului mai ales prin activitatea didactică în cadrul Liceului „Eudoxiu Hurmuzachi” din Rădăuți (1940–1973) și opera sa publicistică, în timp ce Raveca Dușceac-Prelipceanu¹⁵ (6 februarie 1912, Cupca, jud. Storojineț – 2 aprilie 1991, Suceava), licențiată în istorie (1935), a avut o scurtă carieră didactică la licee din Cernăuți, care s-a încheiat odată cu refugiul din 1940. Stabilită la Suceava, aceasta a ocupat mai multe funcții administrative dar, preocupată de istoria Bucovinei, a colaborat cu distinse personalități în redarea unor momente semnificative, locuri și oameni din Bucovina. A avut o colaborare strânsă cu Emil Satco, bibliograf, în

¹³ Este vorba despre Theodosie Popescu, președinte al „Arboroasei” în perioada 15 noiembrie 1925 – 21 noiembrie 1927, pe când era student la Facultatea de Teologie.

¹⁴ Pantelimon Socaciu, *Arboroasa: file din cronica vieții studențești cernăuțene*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii de Marian Olaru, Rădăuți, Editura Septentrion, 2009, p. 135.

¹⁵ Emil Satco, *op. cit.*, p. 266.

perioada când acesta aduna material pentru dicționarele publicate de Biblioteca Bucovinei și a alcătuit monografia satului ei natal, Cupca.

Acest manuscris, cu o versiune îmbunătățită, completată probabil între 1982 și 1986 (întrucât data de pe pagina de titlu este 1986), dar semnat doar de Pantelimon Socaciu, se găsește în biblioteca Liceului „Eudoxiu Hurmuzachi” din Rădăuți. În anul 2009, manuscrisul a văzut lumina tiparului grație prof. dr. Marian Olaru, directorul Institutului „Bucovina” al Academiei Române, care a îngrijit ediția și a întocmit studiul introductiv, notele și comentariile.

Iată, deci, consemnările unor bucovineni care au participat la aniversările Serbării de la Putna încă din perioada când erau liceeni, apoi au devenit membri ai unor societăți academice – consecința practică a Congresului general al studențimii române din 17/28 august 1871. Comemorările ulterioare, așa cum reiese din relatările lor și din paginile de corespondență, au fost organizate dintr-o chemare lăuntrică, un simț al datoriei, al recunoștinței față de trecut și față de cei care și-au afirmat la 1871 identitatea și mândria națională. Pentru aceștia, ca și pentru ceilalți participanți, comemorarea serbării putnene a fost un proces firesc, dar obligatoriu de împlinit și se manifesta printr-o pioasă revenire în acel „loc de sacră amintire”, cum îl numea Nicodim Ițcuș, unde „studențimea română, în frunte cu Eminescu, a trasat calea de urmat prin unitate culturală spre unitatea politică a statului român întregit în 1918”. Ecoul serbării străbate până azi, iar reflexia ei în timp rămâne vie și poate mai bine conturată azi, în criza generală de identitate.

SERBAREA DE LA PUTNA DIN 1871 – VÂRF DE LANCE AL CONGRESELOR STUDENȚEȘTI

LIVIU PAPUC

Uniunea Scriitorilor din România
E-mail: liviu.papuc50@gmail.com

The Putna Celebration in 1871 at the Forefront of the Romanian Students' National Congresses

(Abstract)*

The article focuses on the Romanian students' efforts to fulfil the long-lasting aim of a national reunion, an idea which appeared long before 1871. The greatest desire of the Romanian students in Vienna and the other student centres in Europe was to meet and debate the problems that were troubling them during a congress. Despite the plans, the first congress did not have the expected success, because only 30–35 students had participated, most of them from Bukovina. The meeting in Putna is the one that opens the way for future national congresses, one in Iași (1909) and one in Craiova (1912). The outbreak of the First World War put an end to further attempts of the students to meet.

Keywords: Bukovina, Putna Celebration, Romanian students, national congress.

Dorința cea mai mare a studenților români de la Viena și celelalte centre studențești din Europa a fost să se întrunească și să dezbată problemele care îi frământau în cadrul unui congres. Se știe că ideea a fost pusă pe tapet încă din 1868, intenționând să se „vadă” la Sinaia¹, transferând apoi deplasarea spre Putna, la 1870, apoi 1871, folosindu-se de „acoperirea” pe care le-o dădea „umbrela” bisericească a celebrării celor 400 de ani trecuți de la sfințirea bisericii mănăstirii de către Ștefan cel Mare.

---

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

¹ Contemporanul G. Dem. Teodorescu, în „Românul” din 29 august 1871, spune următoarele: „De mai mulți ani se agitează ideea că junimea academică de pe la toate universitățile, pe unde se află studenți români, să-și dea o întâlnire comună și să se lege în mod solemn a merge toată pe una și aceeași cale, în ceea ce privește susținerea și înflorirea naționalității. Salutar din mai multe puncturi de privire, germenul unei asemenea întruniri generale se aruncă încă din 1868 și locul destinat era munții Carpați, anume Sinaia. Preocupările din partea guvernelor român și austro-ungar, diferite alte dificultăți, și mai presus de toate puțină rumegare a ideii concepute, lipsind timpul de a o putea bine studia și plănui, făcură ca această încercare să cadă”.

Beneficiind de un program bine pus la punct, pentru vremea aceea, în care figurau idei generoase², congresul n-a avut succesul scontat, la o participare de doar 30–35 de studenți, cei mai mulți din Bucovina (pentru că se și găseau, probabil, „la baștină”, în proximitatea vetrelor părintești), așa cum au constatat mai toți comentatorii. Singurul punct asupra căruia s-a întrunit consensul a fost editarea unei publicații, „Naționalismul”³, cu sediul la Viena, hotărâre care nu și-a aflat și înfăptuirea. Dar lucrul bun care a rămas, verificat în timp, este cel pe care l-a exprimat și Ioan Slavici, peste ani: „Ar fi o mare greșală dacă s-ar zice că frământările nopților petrecute în clopotnița Mănăstirii Putna au fost sterpe. Multe din cele ce s-au petrecut în urmă, mai ales în Ardeal și în Bucovina, sunt urmări ale acestor frământări”⁴.

Prima inițiativă, în această direcție, a fost încercarea de perpetuare a acestei acțiuni studențești de coagulare culturală pan-românească, cu aceleași „ingrediente” de background verificate în „cazul Putna”. Societatea vieneză „România Jună” își propusese, încă dinaintea congresului putnean, în 1871, o viitoare întâlnire, în 1874, în Transilvania, având ca punct central istoric repunerea pe tapet a imaginii lui Mihai Viteazul – cu trimitere evidentă și la ideea de unire a Țărilor Române într-un singur stat – în care scop se și preconiza înălțarea unei capele⁵. Nu cunoaștem motivele care s-au interpus finalizării proiectului, poate și faptul că dispăruseră din peisaj fermenții de tipul Eminescu-Slavici, iar societatea studențească plonjase într-o amorțire din care nu ieșea decât prin cele câteva tradiționale baluri anuale.

Mai târziu, ca în cazul congresului de la Fălticeni, din septembrie 1896 (peste 200 de studenți bucureșteni și vreo 80 de ieșeni), a mai existat tentativa de „agățare” la carul studențesc a unui moment glorios din istoria neamului: pelerinaj

---

² G. Dem. Teodorescu, *ibidem*: „Cestiunile de discutat, după cum figurau în proiectul formulat de comitetul central din Viena, erau cele următoare: I. Prin ce s-ar putea întreaga junime română academică dezvolta omogen? II. Prin ce ar putea generațiunea prezentă contribui la generalizarea culturii? III. În ce direcțiune să proceadă junimea română spre a putea crea condițiunile unei dezvoltări sigure și permanente? IV. Care ram al dezvoltării trebuie să atragă mai cu deosebire atențiunea junimii?”; „Dezbaterile [...] avură de obiect: înființarea de societăți pe la academiile unde se aflau români, fundarea unui organ comun literaro-științific al tuturor junilor academici și întrunirea mai repetită a studenților în congrese”.

³ „Familia”, anul VII, nr. 35, 29 august/10 septembrie 1871, pp. 416–417.

⁴ Ioan Slavici, „Clopotnița mănăstirii Putna”, în *Scrieri alese*, vol. II, Chișinău, Editura Știința, 1993, p. 302.

⁵ Venită și ca răspuns la punctul 5 al programului inițial al „României June” de la Viena – „Când și unde să fie viitorul congres?” –, ideea ne este transmisă de Ion Grămadă, în „*România Jună*” din Viena (1871–1910). *Monografie istorică*, Arad, 1912, pp. 65–66: „În Transilvania, la anul 1874, în 19 august. Spre acest scop să se ridice o capelă modestă pe locul unde a fost ucis Mihai Viteazul, pe câmpia Turzii. În 19 august să se sfințească biserica și să se serbeze o serbare de amintire, iar la congres să fie reprezentate toate comitetele provinciale”. Cercetătorul mai vine și cu o precizare, într-o notă de subsol: „După o epistolă din Graz a lui A. P. Alexi către d-na Emilia Dr. Rațiu din Sibiu, pe atunci în Turda, cu data din 25 iulie 1871”.

la Baia, locul faimoasei bătălii în care Ștefan cel Mare l-a învins în mod rușinos pe Matiaș Corvin – proiect eșuat prin aceleași multiple intervenții ale politicianului⁶.

Ideea în sine de congres n-a sucombat, chiar dacă s-a manifestat la o scară mai mică, prin convocarea studenților doar din România, congrese la care s-au trimis invitații și către ținuturile românești aflate sub dominație străină. An de an, începând din 1880, s-au ținut astfel de congrese, agrementate mai ales de conveniri sociale și spectacole artistice, prin mai toate colțurile țării, de la Galați (1884) sau Constanța (1894) la Pitești (1902) sau Târgu Jiu, de la Fălticeni (1896) la Câmpulung (1895) sau Turnu-Severin. S-au adăugat acestora, în primul deceniu al secolului al XX-lea, contactele avute cu ocazia unor mari sărbători naționale, cum ar fi: comemorarea lui Ștefan cel Mare de la Putna, în 1904⁷, expoziția națională de la București, în 1906⁸, dezvelirea statuii de la Iași a lui Vasile Alecsandri, în același 1906⁹, Expoziția istorică de la Iași, din aprilie 1908¹⁰, la care au fost prezenți zeci și sute de studenți, cu precădere din Bucovina, dar nu numai.

Punctul culminant îl constituie bine organizata și strunita (din interior) informare privind realitățile provinciale românești și dezbaterile aferente de la Iași din 1909, de toată lumea intitulată „primul congres național studențesc”. Al doilea congres național avea să aibă loc la Craiova, în 1912, dar Primul Război Mondial a pus capăt organizărilor teoretice ale studenților, împingându-i pe aceștia la punerea în practică a ideilor cu arma în mână, spre idealul Unirii, ceea ce entuziaștii nu s-au ferit să o facă, unii dintre aceștia dându-și și viața cu devotament (eroii bucovineni sunt, în bună parte, cunoscuți – Lascar Luția, Ion Grămadă, Teodor Turtureanu etc.).

---

⁶ „Gazeta Transilvaniei” din 7/19 septembrie 1896 ne pune la curent: „Deși autoritățile locale, la ordinul guvernului, au făcut tot posibilul, după cum anunță «Epoca», ca studenții să nu facă excursiune la Baia, sub pretext că drumul ar fi impracticabil, totuși un mare număr de cetățeni au determinat pe studenți ca duminică dimineața excursiunea să se facă. S-au luat măsuri ca în acea zi sute de țărani să fie adunați la Baia pentru a asculta discursurile ce se vor ține despre celebra bătălie ce s-a dat acolo acum patru sute de ani între Ștefan cel Mare și Matei Corvinul, regele Ungariei, bătălie care s-a sfârșit cu fuga oștenilor unguri și chiar a regelui Matei, care abia a scăpat travestindu-se în țăran roman”. Urmarea a fost că traseul studențesc a fost deturnat către Găinești, unde era o mare exploatare a pădurilor domeniului coroanei.

⁷ Gheorghe Moisescu, *Centenarul Societății academice literare „România Jună” din Viena, 1871–1971*, Viena, 1971, p. 67: „În chip firesc, «România Jună» nu putea lipsi de la această comemorare, care a constituit o puternică manifestație a solidarității naționale, prin participarea unei mari mulțimi de oameni din toate ținuturile locuite de români, liberi sau subjuogați”.

⁸ Ion Grămadă, *op. cit.*: „Cu ocazia mării expoziții naționale din București, în anul 1906, au ținut, sub conducerea d-lui Horia Petra-Petrescu, pe atunci președinte al «României June», 130 de tineri universitari români din deosebite centre, o convorbire socială în sala cea mare de la Bragadiru”.

⁹ N. Iorga, „Dezvelirea statuii lui Alecsandri la Iași”, în „Neamul românesc”, anul I, nr. 48, 22 octombrie 1906, pp. 787–790: „Studenți bucovineni în tunice roșii ca ale roșiorilor noștri, cu bereta engleză plecată fudul pe-o ureche, cu colorile românești pe panglice și lente, până și pe mânerul săbiilor, fac cea mai bună impresie; ei simbolizează veghea de așteptare a românilor din alte părți în jurul monumentului sufletească care e cultura, care e literatura noastră”.

¹⁰ Ion Grămadă, *op. cit.*: „întrunirea studenților români din Regat și de peste hotare, în 17 april 1908, ținută în berăria «Zimbrul» din Iași, când au vizitat bucovinenii expoziția istorică a d-lui Iorga”.

Revenind la primul congres de răsunet, de la Iași, să intrăm puțin în atmosfera acestuia, mai ales că există destule similitudini cu Serbarea de la Putna, pe care vom încerca să le luăm pe rând.

La nivel „exterior”, să notăm doar faptul că marea întrunire studențească din 1909 a trecut prin aceeași „perioadă de așteptare/de coacere” ca și aceea din 1871 (preconizată a se desfășura în 1870), odată ce pregătirile au fost făcute în vederea anului 1908¹¹, dar, prin aceleași „frâne” guvernamentale, ajunsă la făptuire în toamna lui 1909.

Pentru că am pomenit de „apetența” guvernanților pentru întâlnirile studențești, pe lângă reticența din 1871 (restricțiile oficiale impuse de „doleanțele” guvernamentale impuse de la Viena, chiar și la nivel de district rădăuțean – impecabil rezolvate de președintele comitetului de organizare, Ioan Slavici, și de căpitanul districtual Oreste Rennei), în decursul anilor presa a tot taxat „negativismul” celor aflați la puterea temporară (fie ei liberali sau conservatori) față de o întâlnire „la vârf” a studențimii, percepută permanent ca o sursă de „probleme”, sociale sau politice. Exemplele sunt destule, pe lângă pomenita întâlnire de la Fălticeni, să mai dăm doar două exemple: în 1895, „Ziarele din

---

¹¹ Ideea răsărită în mintea lui Dimitrie Marmeliuc în primăvara anului 1908, pe când se afla la Iași, s-a concretizat în mesajul public din vara aceluiași an, care apărut în varii gazete. Vezi „O conferință a tuturor studenților români”, în „Opinia” (Iași), anul V, nr. 458, 13 iunie 1908, p. 2: „Societatea academică «România Jună», însuflețită de dorul să vadă întreaga studențime română organizată spre înlesnirea conlucrării ei solidare în anumite chestiuni de interes general, a decis să ia inițiativa pentru ținerea unei conferințe de delegați a tuturor studenților și societăților academice române, care conferință va fi lipsită de orice caracter politic. Scopul acestei conferințe este, afară de cunoașterea reciprocă și strângerea legăturilor de frăție, aranjarea de congrese regulate studențești române drept amfitrionii naționale și modalitățile acestei aranjări, apoi alegerea unui comitet central studențesc român și, eventual, scoaterea unui ziar, care va reprezenta numai interesele studenților români din toate părțile. La această conferință vor lua parte numai delegații fiecărei societăți academice și grupurilor de studenți neorganizați în societăți, și anume câte 3 de la fiecare, spre a înlesni dezbaterile și luarea deciziunilor. Seara, după conferință, am vroi să aranjăm, spre întărirea solidarității studențimii noastre, o convenire festivă a tuturor studenților români de pretutindeni, la care îi invităm cu toată dragostea nu numai pe aceștia, ci și pe acele persoane care poartă viu interes pentru progresul tinerimii noastre universitare, mai ales deoarece, în cazul unei participări destul de mari la această convenire, am dori să întreprindem cu toții excursiuni la locurile istorice. Locul pentru conferință și convenire va fi probabil Iașul, iar timpul – finea lui iulie sau începutul lui august st.n. La invitarea noastră au răspuns deja cele mai multe societăți academice, făcându-ne și diferite promisiuni, pentru care le mulțumim frățeste; mai rămâne ca și celelalte societăți și grupuri de studenți să binevoiască a ne răspunde. Apelăm, deci, cu căldură și pe această cale la toate societățile surori și la ceilalți studenți, care încă n-au putut răspunde la apelurile noastre oficioase sau care nu ne-au putut adresa privatim, necunoscându-le adresa, să răspundă definitiv la propunerea noastră cel mult până la 8 iulie st.n., ca pe baza acestor răspunsuri să putem întreprinde pașii necesari definitiv. Toate scrisorile sunt a se adresa la Soc. acad. «România Jună», Viena, VIII. Florianigasse 12. Cu toată dragostea, pentru «România Jună». Președinte Gavril Teleagă, stud. în drept; Secretar Dimitrie Marmeliuc, stud. în litere”. Ion Grămadă mai adaugă și „amănuntul”: „S-au tipărit, pe spezele societății noastre, apeluri, informații, regulamente pentru discuții, programul congresului etc., dar acesta nu s-a ținut în anul 1908, ci s-a amânat pentru anul viitor”.

București ne aduc vestea că Tache Ionescu voiește cu orice preț să împiedice viitorul congres al studenților de la Câmpulung¹², iar la 1908, „D. Spiru Haret, ministrul instrucțiunii publice, deși anunțase întâi că va prezida un atare congres, [...] s-a răzgândit și nu numai că n-a catadicsit să prezideze un congres al tinerimii universitare române din toate țările locuite de români, dar a făcut ca, prin studenții bugetivori și liberali de la București, să se producă zădărnicească zădărnicească congresul”¹³.

Ajungem totuși la momentul septembrie 1909 (6, 7, 8 și 9), când studenții se întâlnesc la Iași, își aleg o conducere a dezbaterilor (stabilite, programatic, anterior), prin președintele de onoare, rectorul dr. Gh. Bogdan, și, „în focul luptei”: N. Ionescu-Govora, președinte activ, ajutat de vicepreședinții studenți Cojocariu (Bucovina), Savin (București), de secretarii Borzea (Ardeal) și Halipa (Basarabia), alături de membrii Adamescu (București), Balodima (Macedonia), Ifrim și Ionescu-Darzeu (Iași). Saluturi aduc Al. Spineanu, delegatul cercului studenților români din Paris, Ionescu-Sisești, care vorbește în numele Societății studențești „România” din Hohenheim (Germania), Madgearu, delegatul studenților români din Lipsca.

Cuvântările, ample și bogate în fapte și ideatică, care au conturat profilul cultural al românilor răspândiți sub diferite dominații, străine sau autohtone, au fost ținute de: C. Noe – „Starea neamului românesc din Macedonia”; P. Cubolteanu – „Starea neamului românesc din Basarabia”; Borzea – „Starea neamului românesc din Ardeal și Țara Ungurească”; I. Cojocariu – „Starea neamului românesc din Bucovina”; C. C. Coroi – „Starea economică și socială a României libere”; I. Savin – „Starea culturală a României libere”; Al. Cusin – „Chemarea studențimii față de idealul cultural-național”. În ultima zi, au avut loc discuții pe marginea rapoartelor asupra chestiunilor înscrise în program. Printre acestea, pelerinajele la locurile de amintire istorică, pe care le are Iașul, au făcut legătura directă cu Ștefan cel Mare al Putnei din 1871, cu Grigore Ghica de la Beilicul din 1875, cu mormintele culturii române de la „Eternitatea”, cu Tătărași și bibliotecile de întărire ale neamului.

Ceea ce a rămas ca punct de permanentă referință (și laudă) a fost atitudinea „matură”, lipsită de excesele atât de temute de oficialități, a tuturor participanților, „cuvântători” sau „ascultători”, care au reușit să transmită suflul „bun” al unei generații „coapte”, care știa ce vrea pentru ziua respectivă și pentru viitorime. Concludentă ni se pare (lăsând la o parte proiectele inițiale sau confirmându-le), după votarea statutelor, moțiunea adoptată în ședința finală: „Tinerimea universitară

¹² „Evenimentul”, anul III, nr. 743, 31 august 1895, p. 1. Viitorul cunoscut actor State Dragomir, ales și președinte al adunării de 131 de studenți, după ce menționa, cu satisfacție, că „anul acesta am desființat banchetele și am înființat mai multe conferințe științifice și literare”, avea să constate într-un interviu: „Congresele studențești, chiar așa cum sunt, dacă n-ar fi așa de mult influențate de oamenii noștri politici, ar fi folositoare din toate punctele de vedere. Dar aceasta e greu de evitat: e o cangrenă veche... congresele studențești ar aduce foloase bune, în alte condițiuni”. Vezi „Congresul studenților”, în „Jurnalul”, anul I, nr. 246, 7 septembrie 1895, p. 2.

¹³ „În dosul unui congres”, în „Opinia”, anul V, nr. 525, 3 septembrie 1908, p. 1.

română, întrunită în cel dintâi congres cultural-național la Iași, ascultând conferințele, anunțate prin programul stabilit, asupra stării neamului nostru de pretutindeni, sub toate raporturile, precum și asupra chemării ei imperative față de idealul cultural-național, discutând cu de-amănuntul și adoptând în totul statutele elaborate de comitet pentru înfăptuirea unei serioase organizații studențești pe baze cultural-naționale, adânc impresionată de cele auzite și profund pătrunsă de cele hotărâte, își ia angajamentul solemn de a sluji cu orice jertfe crezul său de izbăvire a neamului prin muncă neîntreruptă pentru interesele lui superioare”¹⁴.

Discuții interesante ar mai putea fi duse și pe seama aproape permanentei „scindării” a rândurilor studențești, atât la Viena în 1871 („gruparea” Eminescu – Slavici și, în opoziție, încăpățânatul Ioniță Bumbac), cât și ulterior (la 1902, se vorbea pe față de „cele două grupuri studențești din Capitală, care acum sunt dezbinat”¹⁵, iar împăcarea societăților academice bucovinene, întâmplată la Craiova în 1912, va fi imediat contestată la sosirea delegațiilor în Cernăuți).

Ca o concluzie, pe lângă diverse altele, putem nota beneficul rol al întrunirilor studențești serioase, bine organizate, care au constituit și o adevărată școală (argumentată pe loc) politică și civică a unor viitori lideri de opinie, cum ar fi, pentru Bucovina, Dimitrie Marmeliuc, Vasile Greciuc, Vasile Lițu, Aurel Morariu, I. Cojocariu ș.a., manifestați din plin, ulterior, în varii domenii de activitate (profesori universitari, primari, gazetari, politicieni), toate cu impact asupra dezvoltării ulterioare – prospere – a României.

---

¹⁴ La care putem adăuga și completarea: „Ea [studențimea] își ia, în special, angajamentul de-a munci pentru înălțarea păturii celei mai oropsite, care e totuși temelia țării, pătura țărănească, luptând, în marginile calității de studenți, prin îndemnul ei energic, pentru ridicarea la valoare politică a țărănimii prin darea votului universal național, precum și pentru formarea, prin același îndemn, a clasei de mijloc românești, înstrăinată, mai ales în Moldova”. Vezi „Neamul românesc”, anul IV, nr. 106–107, 23 septembrie 1909.

¹⁵ „Adevărul”, anul XV, nr. 4704, 3 septembrie 1902, p. 3.

**GUVERNUL CONSERVATOR LASCĂR CATARGIU
ȘI SERBAREA DE LA PUTNA DIN 1871
ZIARUL „PRESSA” ȘI ATITUDINEA EXECUTIVULUI
FAȚĂ DE MANIFESTAREA DIN BUCOVINA**

IOAN-GABRIEL CHIRAȘ

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
E-mail: gabychiras@gmail.com

**The Conservative Government of Lascăr Catargiu and the Putna Celebration
in 1871. The Newspaper “Pressa” and the Attitude of the Executive
towards this Event from Bukovina**

(Abstract)*

The appointment of Lascăr Catargiu as prime-minister in March 1871 meant for a significant part of the Romanian politicians and especially for the European powers that element of stability which the Romanian state needed, taking into account the last years when governmental instability threatened the very configuration established by the great powers. The directions taken by the conservative government in taking power were by no means difficult. The cabinet’s mission was all the more difficult, as the conservatives had to offer all the evidence of stability and security of the Romanian throne. On the other hand, an entire political program was waiting to be implemented, a program that was to contain the essence of the vision of these right-wing politicians. The two dimensions of politics, internal and external, frequently intersected in the direction of fulfilling the conservative political program. Regarding the Putna Celebration, the attitude of the conservative government towards it showed that many aspects of the domestic and foreign policy were imposed as standards in precedent years. If during the preparation of the celebration the newspapers continuously transmitted information about what was happening in Putna, “Pressa”, considered to be the government’s newspaper, limited itself to reporting very little about the event. Even personalities like Cezar Bolliac, who embraced the views of the cabinet (and often published his opinions in the periodical “Trompeta Carpaților”), could not help but wonder how conservatives, as representatives of the Romanian state, preferred not to participate to this celebration. There are many answers to this question and they concern different specific issues that the Romanian state was facing in those months. On the one hand, the simplest answer is the foreign policy during the first month of the cabinet’s activity. Appointed by the government only a few months earlier, the executive had a difficult task in giving the European states all the

---

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

assurances regarding the internal stability. On the other hand, the difficulties faced by the conservatives – here we recall the well-known Strousberg affair –, could only put harder pressure on the image of the Romanian state. A direct support for the Putna Celebration coming from the Romanian state would have caused new strain relations with the three neighbour empires. In fact, the solving of the foreign policy issues was based on the cooperation, even if sometimes conjectural, with the Austro-Hungarian Empire. In this context, the presence of conservatives in Putna was not desirable.

Keywords: Romanian press, The Putna Celebration, Lascăr Catargiu, „Pressa”, Romania, Austro-Hungarian Empire, Vasile Boerescu.

În istoria României, anul 1871 nu prezintă un interes deosebit pentru istorici, în ciuda faptului că avem de a face cu cel puțin două evenimente importante, definitorii pentru politica și continuitatea cauzei române. Pentru România, în opinia noastră și a altor istorici¹ consacrați, anul în cauză reprezintă o „bornă” cronologică, având în vedere numirea unui guvern conservator condus de Lascăr Catargiu, venit pe fondul unor grave tulburări și cu promisiunea îndeplinirii unor obiective clare. Această accedere a conservatorilor la putere poate fi explicată pe jumătate și prin prefacerile internaționale ce au loc între puterile europene. Încheierea războiului franco-prusac a oferit premisele unei remodelări a politicii continentale desfășurate de actorii internaționali, în condițiile în care cele „trei curți nordice”, reprezentate de Germania, Austro-Ungaria și Rusia erau reprezentați fideli ai conservatorismului.

Numirea conservatorilor și a lui Catargiu în martie 1871 nu este întâmplătoare, dacă ținem cont, încă o dată, de amintitul război abia încheiat și preferința constituirii unor guverne care se intersectau viziunii puterilor europene. Pe de altă parte, ultimii ani au caracterizat statul român ca fiind marcat de diferite chestiuni, precum mișcarea anti-dinastică, desfășurată de liberalii radicali, culminată cu decizia de abdicare și, în final, numirea lui Catargiu, dar și instabilitatea guvernamentală, tradusă prin „experimentarea” noului cadru constituțional în care se găseau grupările politice de la 1866 încoace. Sub toate aceste aspecte, relațiile cu puterile garante se găseau într-un punct critic în prima jumătate a anului. La preluarea mandatului de către Catargiu, România a fost pusă în situația unei intervenții din partea Imperiului Otoman sau Austro-Ungariei. Văzută din această perspectivă, misiunea conservatorilor români presupunea coordonarea unei politici externe abile, care să excludă orice amenințare din partea imperiilor vecine și, totodată, să le atragă de partea cauzei românești, așa cum s-a putut observa chiar din perioada următoare. Aceste intenții erau completate

---

¹ Vasile Russu, *Viața politică în România (1866–1871). De la domnia pământeană la prințul străin*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2001; Mihai Timofte, *România la 1870–1871: Monarhie sau republică. Studiu de caz asupra scenei politice interne și a relațiilor internaționale*, Iași, 1996. Pentru evenimentul de la Putna, lucrarea principală aparține istoricului Teodor Balan, *Serbarea de la Putna 1871*, extras din volumul: *Șaptezeci de ani dela înființarea Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina (1862–1932)*, Tipografia Mitropolitul Silvestru, Cernăuți, 1932.

de o politică intensă în direcția obținerii independenței, o politică ce includea mai ales Austro-Ungaria, pe al cărei sprijin se baza pe guvernul. Pornind de la aceste premise și de la oficiosul guvernului, vom încerca să detaliem atitudinea executivului român față de Serbarea de la Putna și să stabilim care erau prioritățile României la 1871.

Al doilea eveniment, respectiv „Adunarea de la Putna”, este important mai ales pentru istoria românilor, întrucât manifestarea a urmărit să cuprindă românii din interiorul și din afara granițelor României. Dacă la 1848 conștiința națională fusese termenul cheie sub care s-au desfășurat revoluțiile, de această dată conștiința trebuia tradusă concret într-o adunare ce își propunea să traseze principalele direcții de acțiune, în scopul aducerii tuturor românilor sub sceptrul aceluiași suveran. Semnificativ contemporanilor acelor vremuri, precum și acelor de astăzi, evenimentul desfășurat la Putna marchează un „prag” important pentru nația română. În acest sens, pe baza ziarului „Pressa”, dar și al celorlalte ziare amintite, vom încerca să schițăm, în câteva linii mari, importanța evenimentului pentru cei de atunci, și mai ales modul în care s-au raportat ei. În privința oficiosului guvernamental, nu va fi mai puțin surprinzătoare atitudinea lui față de o serbare ce trebuia să deștepte românii din toate provinciile spre o lucrare comună, așa cum chiar acest ziar menționa de multe ori în paginile sale.

Între ideea Adunării de la Putna din 1870 și cea din 1871, reprezentanții statului român nu au afișat nici o reacție vizibilă față de ceea ce se pregătea în satul bucovinean, lucru care poate fi pus, la o primă vedere, pe imprevizibilitatea cu care se schimbau guvernele. Frământările interne erau mai importante decât o adunare undeva în afara granițelor statului. Pregătirile pentru serbare erau cunoscute de majoritatea oamenilor politici români în 1871, mai ales după ce problema organizării ei a fost pusă încă din 1868, iar în 1870 apelurile pentru organizarea evenimentului au fost întrerupte tocmai din cauza războiului. Deci, din această perspectivă, motivația unei slabe informări nu putea fi adusă în discuție, mai ales când o parte însemnată a românilor și a reprezentanților diferitelor instituții² și-au pregătit plecarea către Putna. La fel cum consiliile comunale ale unor orașe precum Iași și București au pus problema susținerii financiare a serbării, semn că și administrația era la curent cu mersul lucrărilor.

Însă, există destule întrebări pentru care guvernul conservator a preferat să fie absent de la o asemenea serbare. În august, Lascăr Catargiu se afla deja, de câteva luni, la conducerea executivului, după ce își asumase un program politic îndreptat în direcția ordinii și stabilității. În fața apelurilor pentru organizarea evenimentului, principalele ziare ale vremii rezervau în paginile lor câteva rânduri pentru a reitera constant mesajul de sprijin financiar pentru buna desfășurare a serbării, dar și îndemnul de a participa cât mai mulți români la ceea ce se anunța a fi una dintre cele mai mari comemorări și principalul congres al studenților, unde românii aveau

---

² Societatea Academică Română este cel mai bun exemplu. Vezi *Serbarea de la Putna, 1871. Publicistică, documente, amintiri*, ediție îngrijită de Alexie Cojocaru, Putna, Editura „Mitropolit Iacov Putneanul”, 2021, pp. 159–160.

să traseze principalele direcții de acțiune în următorii ani, în scopul susținerii cauzei române. Era un entuziasm și o chemare cum nu mai fusese până atunci. Conștienți de importanța lucrărilor de la Putna, periodicele urmăreau îndeaproape pregătirile ce se făceau în țară și în Bucovina. Apelurile la subscripții țineau constant paginile unor ziare precum „Românul”, unul dintre cele mai populare ziare din România acelei vremi, dar și ale unor periodice precum „Informațiunile”, „Uniunea liberală”, „Telegraful de București” sau „Trompeta Carpaților”. De orientare conservatoare sau liberală, aceste ziare încercau, pe cât de mult posibil, să mențină interesul pentru eveniment și să îi atribuie o importanță aparte. Se poate afirma, mai mult sau mai puțin, că ideea unor studenți devenise, între timp, o mișcare națională al cărei scop era înalt. Cu toate acestea, „Pressa”, oficios al guvernului în această perioadă, al cărui patron era Vasile Boerescu, om apropiat de conservatori și de principele Carol, s-a evidențiat mai degrabă prin interesul scăzut față de eveniment. Extins la întregul subiect al serbării, ziarul urmărea întocmai politica guvernamentală specifică, de cele mai multe ori, conservatorilor, cea a prudenței. Era o atitudine care, în fapt, ascundea o serie de interese pe care guvernul Catargiu și le-a propus în relația cu imperiile europene, dar mai ales cu imperiul dualist. „Pressa”, care prin articolele sale acide era în stare să producă cele mai vii reacții din partea reprezentanților puterilor garante, se afla în acest moment printre cele mai moderate, dacă este să ne ghidăm după caracterul polemic ale numerelor anterioare.

Cele câteva date despre „Pressa” ne pot oferi o imagine mai conturată asupra specificului ziarului și a motivației apariției acestuia. Autocaracterizat în primii ani ai domniei lui Carol ca moderat, Vasile Boerescu încerca să adune în jurul său pe cei de o viziune cu el. Spera că fondarea în 1868 a ziarului amintit avea să fie o platformă politică, prin care ideile sale aveau să fie cunoscute publicului. În ciuda faptului că mulți conservatori s-au distanțat de viziunea politică a acestuia în acel an, experiența a dovedit capacitatea omului politic de a face din periodic unul dintre cele mai citite ziare din România. Cu subtilul „ziar politic, literar și comercial, suprimat în 1870³, dar devenit, în urmă cu un an, cu apariție zilnică, apogeul „Pressei” a fost atins în timpul războiului franco-prusac, atunci când analizele lui Boerescu despre politica externă ce trebuia urmată de România conțineau poate cele mai explicite acțiuni în direcția obținerii independenței. Viziunea politică exprimată prin intermediul ziarului, expresie a omului politic amintit, era girată și de principele Carol, interesat direct de chestiunea detașării de Imperiul Otoman. Cu o scurtă perioadă de absență datorată războiului de independență, periodicul lui Boerescu avea să apară până în 1881⁴. Poate nu întâmplător, o parte dintre colaboratori vor fi trimiși agenți diplomatici în capitalele

³ *Publicațiunile periodice românești (ziare, gazete, reviste)*, descriere bibliografică de Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu, cu o introducere de Ion Bianu, tomul I, Catalog alfabetic 1820–1906, București – Leipzig – Viena, Librăriile Socec & Comp și C. Sfetea, 1913, p. 513.

⁴ *Ibidem*.

europene, în 1873, când la conducerea Ministerului de Externe ajungea chiar Boerescu. Este cazul lui Constantin Esarcu, trimis în același an la nou înființata agenție diplomatică de la Roma⁵.

Așa cum am precizat, dacă principalele ziare încercau, pe cât de mult posibil, să mențină interesul pentru pregătirile și serbarea în sine, „Pressa” s-a limitat a oferi puține informații despre adunare. Primele informații despre organizarea serbării apar abia în numărul din 11 iulie, unde, pe pagina trei, se afla anunțul privind deschiderea unor noi liste de subscripții. Același anunț avea să fie continuat zilnic sau la interval de câteva zile, fără alte detalii sau încurajări⁶. Spre deosebire de elogiile adresate de un ziar precum „Românul” sau comentariile pe marginea desfășurării serbării de la „Telegraful de București”, oficiosul guvernului conservator a dat dovadă de o „indiferență” aproape completă. Chiar în numărul de duminică, 15 august se poate sesiza importanța cu care s-a tratat subiectul. În colțul din stânga sus, într-un chenar mic, fără titlu și cu scris un pic îngroșat era așezat următorul text: „Astăzi, 15 august este serbarea cea mare și națională în memoria lui Ștefan cel Mare, eroul românilor. El și Mihai Bravul sunt două nume neșterse în istoria noastră și care fac gloria națională a neamului român. Suvenirurile acestor doi bărbați mari sunt neșterse în mintea fiecăruia. Români! Apropiati-vă cu respect și salutați memoria acestor doi mari eroi ai voștri”⁷. Următoarele numere, asemenea celorlalte ziare, au inclus discursul rostit de A. D. Xenopol la Putna. În comparație cu rivalii „Pressei”, „Românul” sau „Telegraful de București” au inclus⁸ în numărul dedicat acestei zile și serbări numeroase texte și poezii despre Ștefan cel Mare și importanța lui în istoria românilor. „Telegraful de București” se evidențiasse chiar și printr-o reprezentare a domnului moldovean, însoțită de numeroase elogi la adresa lui. Era un entuziasm și o însuflețire, cum puțin s-au mai văzut, mai ales prin propunerile referitoare ca adunări ale românilor și congrese ale studenților să fie ținute și în anii următori⁹, în locații diferite, tocmai pentru a sublinia caracterul unitar al românilor. Asta, în timp ce un ziar popular anunța, la fel de sec, prezența perechii princiare la slujba cu ocazia Adormirii Maicii Domnului de la Mănăstirea Sinaia, acolo unde se retrăgea principele pe timpul verii¹⁰.

Încă un exemplu, de la care putem pleca în căutarea motivelor care au stat în spatele atitudinii reci ale executivului, se găsește chiar în discuțiile din cadrul ședințelor Consiliului Comunal București. În cadrul a câtorva ședințe, s-a propus acordarea binecunoscutului sprijin financiar din partea capitalei pentru organizarea serbării. Intenția a venit pe fondul acordării unui sprijin consistent din partea

⁵ Gampe Crăciunescu, Paula Cristina, „Constantin Esarcu în misiune la Roma (1873–1876, 1879). Câteva date din corespondența diplomatică”, în „Annals of the University of Bucharest / Political science series”, nr. 9, pp. 6–7.

⁶ „Pressa”, anul IV, nr. 152, 11 iulie 1871, p. 3.

⁷ Idem, anul IV, nr. 180, 15 august 1871, p. 1.

⁸ „Telegraful de București”, anul I, 5 august 1871, p. 1.

⁹ *Ibidem*, p. 2.

¹⁰ „Pressa”, anul IV, nr. 182, 18 august 1871, p. 3.

orașului Iași, astfel că nici capitala nu putea să fie mai prejos. Numai că nu toți erau de acord cu suma de 1 000 de lei, egală cu cea oferită de Iași, ci mai degrabă cu înjumătățirea ei sau chiar trimiterea unei adrese de felicitare către organizatorii de la Putna, dată fiind situația grea în care se afla capitala în acel moment cu lucrările de utilitate publică. În final, s-a acceptat ca orașul București să doneze 500 de lei, dar nu fără condiția ca suma să fie „strict de folosirea ei pentru urnă și epitaf și nu pentru manifestări netrebuincioase”¹¹. Pe lângă bani, G. A. Florescu se oferise voluntar să meargă la Putna pe cheltuiala sa, însă colegii din consiliu îi motivară necesitatea prezenței lui la ședințe.

Putem, așadar, schița câteva motive pentru care conservatorii români s-au ținut departe de eveniment, așa cum au făcut-o și prin intermediul presei și al administrației. Unul dintre acestea, amintit chiar de la început, a fost politica „împăciuitoare” la care guvernul Catargiu încerca să tindă, cel puțin în primele luni de la numirea sa. Stabilitatea internă trebuia să fie legată de cea externă, motiv pentru care o politică moderată ar fi fost de preferat, în dauna unei posibile intervenții din partea imperiilor vecine, lucru ce ar fi dat posibilitatea unor complicații greu de apreciat pentru statutul juridic al statului român. De altfel, conservatorii erau recunoscuți pentru politica lor prudentă, moderată, mai ales prin recursul la diplomație ca fiind principalul instrument prin care se putea susține cauza română. Au fost însă și momente în care diplomația nu a fost suficientă pentru conservatori, atunci când acțiunea aceluiași Boerescu își propunea să proclame independența. Dar, mai mult decât atât, credem că atitudinea față de evenimentul din Bucovina stă într-o mare măsură în obiectivele stabilite de politică externă, ele putând fi împărțite în funcție de interesele urmărite. Trebuie avut în vedere și omul politic numit în calitate de ministru de externe. Gheorghe Costaforu, cunoscut pentru opțiunile sale privind apropierea de Austro-Ungaria, acceptase numirea sa în martie 1871. Atât el, cât și Boerescu împărtășeau aceleași viziuni și ambii fuseseră trimiși la Petersburg, cu misiunea specială de a obține recunoașterea principelui Carol de către țar. Îi legau și cariera juridică la Universitatea din București, dar și opțiunile politice. Costaforu își dezvăluise intenția de a coordona o politică de apropiere de Austro-Ungaria, așa cum se crede că ar fi dorit chiar și Lascăr Catargiu și principele Carol, susținut pe plan publicistic de periodicul lui Boerescu. Politic, interesul acestei apropieri motiva dorința României de a se baza pe sprijinul monarhiei bicefale, în momentul în care statul ar fi pretins deplina suveranitate în dauna Imperiului Otoman. Iar Costaforu și Boerescu nu se vor sfi să declare, prin paginile aceluiași ziar, intenția ca întreaga politică românească să se bazeze pe Austro-Ungaria și Germania, „ajunse la o poziție decisivă în raporturile internaționale”¹².

¹¹ Idem, anul IV, nr. 179, 14 august 1871, p. 3.

¹² Apostol Stan, *Independența României. Detașarea de piața otomană și reatașarea de Europa*, București, Editura Albatros, 1998, p. 198.

Pe plan economic, schimburile comerciale între România și Austro-Ungaria au constituit un motiv în plus pentru care trebuiau strânse aceste legături. Deși legăturile cu Imperiul Otoman presupuneau orientarea comerțului către Constantinopol, în acești ani, schimburile comerciale semnificative între statul român și imperiul de la vest impuneau o reglementare în acest scop. Primele discuții au avut loc chiar în vara anului 1871, între P. P. Carp și reprezentanții austro-ungari, atunci când s-a avansat ideea încheierii unor acorduri comerciale, lucru definitivat abia în 1875, prin cunoscuta convenție comercială. Cel care a mediat această convenție a fost tocmai Costaforu, trimis încă din 1873 în postura de agent diplomatic la Viena, locul său la șefia ministerului fiind luat de Boerescu¹³.

Așadar, erau mai mult decât evidente intențiile conservatorilor de a se baza pe sprijinul unor puteri precum Germania și Austro-Ungaria, decât pe cel al Franței, decăzută în urma războiului. De Anglia nici nu putea fi vorba, iar Rusia încă menținea o atitudine neutră față de cerințele românești de independență. Dar, așa cum observa Ion Strat, agentul diplomatic al României la Constantinopol, cele două imperii centrale susțineau cauza română atât timp cât nu se intersectau cu propriile interese și le puteau pune în dificultate. Este cazul celebrei afaceri Stroussberg, pe care guvernul conservator a moștenit-o și ale cărei complicații s-au resimțit în întreaga perioadă a guvernării, dar mai ales în primii ani¹⁴. Încordarea relațiilor cu Germania, în vara anului 1871, nu a însemnat decât o altă dificultate în care statul român se afla în relația puterile garante. Doar o diplomație abilă, așa cum s-a și întâmplat, avea să rezolve diferendele în care se aflau cele două state, mai ales că, tot în acest an, avuseseră loc și câteva discuții în privința Chestiunii Dunării¹⁵, iar România privea cu îngrijorare la pretențiile austro-ungare în această zonă.

Nu în ultimul rând, un alt aspect important, de care guvernul conservator era direct interesat, l-a constituit joncțiunea căilor ferate cu Austro-Ungaria. În 1870, perspectivele relațiilor de frontieră între Austro-Ungaria și România erau deschise. Asta, după ce în urmă cu un an joncțiunea căilor ferate pe la Suceava devenise funcțională. Însă, ideea unor legături suplimentare era dorită de ambele părți. Divergențele au apărut în privința amplasării căilor ferate. Pentru că politica „faptului împlinit” nu funcționa prin continuarea construcțiilor de cale ferată în locurile dorite de cele două state, în 1871 (30 martie) s-a făcut un prim compromis prin semnarea unei convenții privitoare la joncțiunea căilor ferate, ce presupunea „realizarea de studii tehnice pentru alegerea traseelor de joncțiune peste Carpați”¹⁶.

¹³ Idem, *Vasile Boerescu*, București, Editura Științifică, 1974, p. 90.

¹⁴ Laura Giura, „Otto von Bismarck și românii”, în „Annales Universitatis Apulensis”. series Historica, nr. 2–3, 1998–1999, p. 165.

¹⁵ Constantin Ardeleanu, *Evoluția intereselor britanice față de gurile Dunării în perioada dintre Congresul de Pace de la Paris (1856) și Conferința de la Londra (1871)*, https://www.academia.edu/5370577/Evolu%C5%A3ia_intereselor_britanice_fa%C5%A3%C4%83 (5 octombrie 2021).

¹⁶ Toader Popescu, *Proiectul feroviar românesc (1842–1916)*, București, Editura Simetria, 2014, p. 54.

În baza acestei convenții, deși neratificată de legislativul român, executivul român a venit, în 1872, cu o propunere de joncțiune a căilor ferate prin locurile dorite de partea română. După mai multe tergiversări și acorduri, joncțiunea căilor ferate a fost realizată conform dorințelor ambelor state abia în 1874.

În final, însăși natura acestor legături dintre România și Austro-Ungaria era deficitară din perspectiva reprezentării României la Viena. Până la 1878, România a trimis doar agenți diplomatici în capitalele europene, din cauza statutului juridic internațional pe care îl avea. Mai mult decât atât, agentul diplomatic de la Viena trebuia să reprezinte țara pe lângă alte două puteri. Primul, numit în primăvara lui 1871, a fost P. P. Carp, trimis la Viena, Berlin și Petersburg. Eforturile în direcția înființării unor agenții diplomatice separate va da roade în mai 1872, când la Berlin era înființată o reprezentanță diplomatică, al cărui agent diplomatic era acreditat și pe lângă curtea Rusiei¹⁷. Este evidentă importanța pe care o primește agenția diplomatică de la Viena, care se bucura de acum de întâietate în structura diplomatică românească. La același nivel al reprezentării de care România dorea să se bucure, a fost și invitația adresată României de la Viena pentru a participa, în 1873, la Expoziția Universală. Intenția statului român de a fi prezent separat de Imperiul Otoman la Viena constituia o bună acțiune de susținere a statutului internațional pe care România și-l atribuia. Iar pregătirile pentru această expoziție vor începe chiar din toamna lui 1871¹⁸.

Așa cum am observat, aproape întreaga politică externă era rezervată unor interese imediate și îndepărtate, din care nu lipsea Austro-Ungaria. Atitudinea față de vecinul de la vest nu putea să fie decât una reprezentată de o diplomatie moderată, menită în același timp de obține și maximul de avantaje din programul impus de către cabinetul conservator. O parte din acest plan a avut câștig de cauză, așa cum am văzut, prin convenția de joncțiune, semnarea convenției comerciale sau încercarea de a obține un aliat împotriva pretențiilor unor state precum Germania, deși acest ultim aspect a cunoscut diferite prefaceri. Pusă față în față cu o manifestare de anvergură a celei de la Putna din 1871, devine evident faptul că neparticiparea executivului român la manifestări a constituit mai mult o strategie, decât o rea voință.

---

¹⁷ Nicolae Adăniloaie, „Înființarea reprezentărilor diplomatice ale României la Berlin”, în *Reprezentanțele diplomatice ale României (1859–1917)*, vol. I, București, Editura Politică, 1967, p. 223.

¹⁸ Vasile Netea, „Înființarea reprezentărilor diplomatice ale României la Viena”, în *Reprezentanțele diplomatice ale României (1859–1917)*, vol. I, București, Editura Politică, p. 174.

PROCESE MIGRAȚIONISTE ÎN BUCOVINA ȘI BASARABIA (PÂNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA)

CONSTANTIN UNGUREANU

Muzeul Național al Bucovinei, Suceava
E-mail: unguoreanucos@yahoo.com

Migration Processes in Bukovina and Bessarabia (Until the Middle of the 19th Century)

(Abstract)*

At the beginning of the foreign rule, Bukovina had a population of approx. 67–73 thousand people, and Bessarabia – at least 300 thousand inhabitants. Most of the inhabitants were Romanians (Moldovans), both in Bukovina (about 59–60% in 1774) and in Bessarabia (about 75–76% in 1812). In both provinces, the most massive migration processes took place in the first decades of the foreign administration (in Bukovina – until the 1920s and 1930s, in Bessarabia – until the middle of the 19th century). In 12 years, the number of inhabitants almost doubled in Bukovina (from 67–73 thousand people in 1774, to about 135 thousand people in 1786) and Bessarabia (from at least 300 thousand in 1812, to approximately 583 thousand in 1824). Subsequently, the migration processes decreased in intensity, and the number of inhabitants increased due to the natural growth.

In the first years of the Russian rule, simultaneously with the relocation of the wandering peasants from across the Dniester to Bessarabia, there was a reverse process of refuge of Moldovan peasants in Moldova west of the Prut. Similar processes took place in the first years of Austrian rule also in Bukovina, when many Romanian peasants fled to Moldova. In the first decades of foreign rule, most foreign immigrants arrived in both Bukovina and Bessarabia, mainly Ukrainians from the north and east of the Dniester. As a result, it was during this period that the ethnic structure of the population in both provinces changed radically, to the detriment of the local Romanian population. Towards the middle of the 19th century, Bukovina was populated by approximately 380 thousand inhabitants, including 48.5% Romanians, and in Bessarabia, the proportion of Moldovans was reduced to approx. 52–56% (in the years 1850–1862).

Keywords: Habsburg Empire, Bukovina, Russian Empire, Bessarabia, Bugeac, county, Galicia, Galicia, Moldova, migration, transdanubian immigrants, Ruthenians.

---

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

Creșterea numerică a populației Bucovinei la începutul stăpânirii austriece

La începutul stăpânirii austriece, marea majoritate a locuitorilor Bucovinei (circa 60%) erau de etnie română. Administrația militară austriacă (1774–1786), prin măsurile luate în primii ani după anexarea Bucovinei, a contribuit la stabilirea în acest teritoriu a unui număr mare de imigranți din provinciile învecinate. Urmărind în special interese economico-financiare, autoritățile au reușit să atragă mulți imigranți din provinciile vecine, dar a creat și o atmosferă mai atractivă pentru românii rămași sub tutela Imperiului Otoman. În anul 1779, a fost realizat un recensământ al populației în scopul stabilirii mai exacte a numărului contribuabililor. Potrivit acestui recensământ, în Bucovina locuiau 23 385 de familii sau circa 116 925 de persoane¹. În comparație cu datele lui Daniel Werenka (pentru anul 1774), s-a constatat o creștere a populației cu 10 942 de familii sau un spor de circa 88%.

Însă, acest spor este în parte aparent și se explică prin efectuarea superficială a recensămintelor din anii 1774–1775. Când se făcuseră aceste recensăminte, încă nu se terminase războiul ruso-turc, încă nu se încheiase convenția austro-turcă referitoare la teritoriul ocupat și de aceea mulți locuitori s-au eschivat de la înregistrare. Sporirea populației se datora mai cu seamă numărului mare de imigranți, pătrunși aici din provinciile limitrofe. Istoricul austriac Raimund Kaindl scria într-un articol următoarele: „Numărul locuitorilor se mărea foarte repede, ca urmare a reîntoarcerii locuitorilor refugiați din cauza războiului; prin nenumărate imigrări de evrei și armeni; prin imigrarea moldovenilor «din teritoriul moldovenesc și turc», pe care «jugul turc insuportabil» îi silea să emigreze; îndeosebi însă prin pătrunderea rutenilor din Galiția, care, în pofida tuturor interdicțiilor, își părăseau patria din cauza relațiilor de supușenie drastice; de asemenea din Maramureșul unguresc, din Polonia și Transilvania soseau nenumărați imigranți”². J. Goehlert scria în această privință: „Din Galiția învecinată se refugiau ruteni și polonezi, din frica față de serviciul militar, în acest ținut care era scutit de recrutare; și din Moldova și Turcia (din raiaua Hotin) veneau oameni cu averea lor în ținut, deoarece erau oprimați și nu aveau drepturi”³.

Imigranții ardeleni în Bucovina

Referitor la refugiații ardeleni stabiliți în Bucovina până în anul 1778, există două conscripții semnate de generalul Enzenberg în 3 noiembrie și 15 decembrie 1778.

¹ Daniel Werenka, *Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774–1785)* (în continuare se va cita: Daniel Werenka, *Topographie der Bukowina*), Czernowitz, Selbstverlag, 1895, pp. 173–177.

² Raimund Kaindl, „Kaiser Josef II in seinem Verhältnisse zur Bukowina”, în „Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums” (în continuare se va cita: JBLM), nr. 4, 1896, p. 18.

³ J. V. Goehlert, „Die Bukowina. Ein Kulturbild zur Erinnerung an die vor 100 Jahren vollzogene Vereinigung dieses Landes mit der österreichischen Monarchie”, în „Mittheilungen der k.k. geographischen Gesellschaft” (în continuare se va cita: MGG), Wien, XVIII. Jg., 1875, pp. 114–115.

În prima conscripție sunt cuprinse 1 200 de familii, cu 5 018 persoane (2 623 de sex masculin și 2 395 de sex feminin) care, după starea socială, constau din 410 familii de grăniceri (308 familii din Regimentul II Românesc și 102 familii din Regimentul I Secuiesc), în total 1 768 de persoane, restul refugiaților reprezentând alte pături sociale⁴. Dintre aceștia, 4 587 erau români și 431 secui (maghiari din estul Transilvaniei)⁵.

Ardelenii indicați în această conscripție s-au refugiat în Bucovina între anii 1718 și 1778. Emigrările din Transilvania au devenit masive după anul 1760, atingând apogeul în anii 1761–1764, având legătură cu tulburările de la Năsăud. Cei mai mulți imigranți ardeleni s-au stabilit în satele Botoșana, Bălăceana și Tereblecea⁶. La 1778, Enzenberg constata că în circa 50 de sate din sudul Bucovinei locuiau imigranți din Transilvania, iar Ion Nistor enumera 52 de sate în care se adăpostiseră fugari ardeleni⁷.

Mai există o conscripție despre imigranții din Transilvania, în care sunt cuprinse 117 familii (413 persoane)⁸. Toți acești imigranți, așezați în Bucovina în vara și toamna anului 1778, erau originari din comitatele Someș, Turda, Năsăud, Maramureș, Cluj și Bistrița, adică din nordul Transilvaniei și din Maramureș. Cei mai mulți dintre acești imigranți s-au stabilit la Molodia (73 persoane), Milișeuți (31), Tereblecea (28), Corlățele (27), Lehăceni (25), Uidești (20), Bălăceana (18) etc.⁹. Cauzele principale ale emigrării românilor din Transilvania în Moldova (iar mai târziu și în Bucovina) erau legate de persecuțiile religioase, sociale și naționale la care aceștia erau supuși în Ardeal.

Refugiații ruteni din Galiția

Rutenii au venit în număr mare în spațiul Bucovinei încă în perioada când acest teritoriu se afla în componența Principatului Moldova. Refugiații din Polonia (din Galiția și Podolia) se stabileau îndeosebi în ținuturile nordice Cernăuți și Hotin, dar și în alte ținuturi din Moldova. Rutenii din Galiția au continuat să se strămute masiv în nordul Bucovinei și după instaurarea stăpânirii austriece. Încă din 16 noiembrie 1772, la trei luni după ocuparea Galiției, împărăteasa Maria Theresa se văzu nevoită să-i oprească pe noii supuși de a emigra în Moldova. În proclamație se spunea: „A ajuns la cunoștința noastră că numeroși țărani supuși

⁴ Ion Nistor, „Bejenari ardeleni în Bucovina” (în continuare se va cita: Ion Nistor, *Bejenari ardeleni*), în „Codrul Cosminului”, nr. IV–V, 1926, p. 454.

⁵ Idem, *Der nationale Kampf in der Bukowina* (în continuare se va cita: Ion Nistor, *Der nationale Kampf*), București, Editura Academiei Române, 1918, p. 103.

⁶ Idem, *Bejenari ardeleni*, p. 458.

⁷ Idem, *Istoria Bucovinei*, ediție și studiu biobibliografic de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1991, p. 18.

⁸ Idem, *Bejenari ardeleni*, p. 533.

⁹ *Ibidem*, pp. 526–533.

din țara Galiției și a Podoliei îi părăsesc pe stăpânii lor și se furișează peste cordon, de aceea oprim pe supușii noștri de a fugi pe ascuns peste hotar”¹⁰.

Administrația militară era cointeresată în popularea Bucovinei, pentru a obține profit maxim în urma străngerii impozitelor. Dar nu era în interesul imperiului ca această creștere a numărului populației Bucovinei să se efectueze în detrimentul altei provincii austriece, adică pe seama Galiției. Din această cauză, Maria Theresa și Joseph al II-lea au emis mai multe proclamații împărătești (3 iunie 1775, 1 martie 1777, 19 ianuarie 1779, 15 ianuarie 1784, 31 noiembrie 1785, 9 august 1786, 10 februarie 1789, 19 aprilie 1790), prin care se încerca stoparea emigrării țăranilor galițieni în Bucovina¹¹.

Problema refugiaților din Galiția a devenit acută în anul 1779, când guvernatorul Galiției, contele Auersperg, insistă ca aceștia să fie întorși vechilor stăpâni. Însă Enzenberg se împotriva expulzării refugiaților galițieni din cauza că și în Bucovina populația era foarte rară. Guvernatorii Auersperg și Enzenberg aveau păreri diferite în privința refugiaților ruteni. Era vorba, în principal, dacă trebuiau să fie extrădați toți refugiații galițieni din Bucovina sau numai cei care s-au refugiat după alipirea Galiției la Austria în anul 1772. Enzenberg era de părerea că trebuiau să fie întorși numai acei emigranți care s-au refugiat în Bucovina după încorporarea Galiției la Austria. El nota că „dacă ar trebui să fie extrădați de asemenea și cei emigrați până la acel eveniment, atunci Bucovina ar putea să rămână foarte nepopulată, deoarece această parte de pământ este locuită de puțini moldoveni naționali”¹².

Consiliul Aulic de Război de la Viena a hotărât, în 20 octombrie 1779, ca fugarii galițieni așezați în Bucovina și dornici să rămână aici, să fie lăsați în pace, iar cei care își exprimau dorința de a se întoarce, să nu fie împiedicați să o facă. Pe viitor se interzicea ca supușii galițieni să-și părăsească casele lor din Galiția fără permisiunea stăpânilor lor și a autorităților administrative¹³. Abia după luarea acestor măsuri a fost oprită, în mare, emigrarea masivă a țăranilor ruteni în Bucovina.

Din cauza măsurilor luate de autorități, un număr însemnat de imigranți locuiau lângă granița cu Moldova, cu raiaua Hotin și cu Galiția. Frica de a fi ridicați și restituiți vechilor stăpâni din Galiția îi determina pe mulți dintre ei să se stabilească lângă hotarele Moldovei, ca să poată să fugă mai repede dincolo în caz de nevoie¹⁴.

¹⁰ Idem, *Românii și rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic* (în continuare se va cita: Ion Nistor, *Românii și rutenii*), București, Editura Academiei Române, 1915, p. 61.

¹¹ Raimund Kaindl, *Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Österreich. Mit besonderer Berücksichtigung der Ansiedlung der Deutschen* (în continuare se va cita: Raimund Kaindl, *Das Ansiedlungswesen*), Innsbruck, Wagner, 1902, p. 114.

¹² Ferdinand Ziegler, *Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der österreichischen Militärverwaltung*, vol. XII, 1908, p. 14; Ion Nistor, *Der nationale Kampf*, p. 79.

¹³ Ion Nistor, *Românii și rutenii*, p. 65.

¹⁴ Raimund Kaindl, *op. cit.*, p. 112.

Prin aceasta se explică că, de-a lungul graniței Bucovinei cu Moldova, îndeosebi în împrejurimile târgului Siret, au apărut sau au fost repopulate la începutul administrației militare un șir de sate care nu au fost înregistrate în cadrul recensămintelor din anii 1774–1775. Astfel, în anul 1779 locuiau: în Cerepcăuți – 73 de familii, Rogojești – 60, Chindești – 32, Negostina – 37, Mihuceni – 21, Gârbăuți – 16, Slobozia Gropana – 8 familii¹⁵. Potrivit recensămintelor de mai târziu, în toate aceste sate rutenii constituiau majoritatea populației.

Rutenii se refugiau în nordul Moldovei, deoarece aici condițiile de trai erau mai bune. În 1 ianuarie 1766 domnul Moldovei Grigore Ghica a stabilit pentru țărani 12 zile de boieresc pe an la stăpânii de moșii. Atunci au izbucnit răzmerițe interne în Polonia, din care cauză s-a intensificat emigrarea rutenilor în Moldova. Încă pe timpul lui Joseph al II-lea, țăranii galițieni trebuiau să lucreze pe moșiile magnaților polonezi de la 52 până la 156 de zile pe an. În Bucovina s-au păstrat vechile legi moldovenești, iar până în anul 1830, locuitorii au fost scutiți de serviciul militar, pentru a se stimula popularea provinciei. Aceasta i-a îndemnat pe mulți ruteni să se refugieze în Bucovina. Totodată, în comparație cu Galiția, populația Bucovinei era mult mai rară; aici multe pământuri nu erau valorificate, nu aparțineau boierilor sau mănăstirilor, nu exista o delimitare strictă între moșiile satelor. Din aceste considerente, refugiații ruteni puteau să se stabilească pe ascuns în acest teritoriu.

Numărul rutenilor din Bucovina către anul 1779

Ion Nistor, referindu-se la un raport al lui Enzenberg din 12 ianuarie 1779, susținea că ar fi existat atunci 14 114 refugiați ruteni în Bucovina¹⁶. Totodată, Comandamentul General de la Lemberg raporta, în 12 ianuarie 1779, că „după ocuparea ținutului au sosit în Bucovina ruteni atât de mulți, încât numărul acestora ajungea la sfârșitul anului 1778 la circa 9 000 de suflete”¹⁷. Daniel Werenka, referindu-se la un raport al lui Enzenberg, estima numărul total al imigranților sosiți în acest teritoriu înainte și după ocuparea Bucovinei (până în anul 1779) la 14 114 familii. Imigranții aparțineau în principal neamului slav al „rusnacilor” (din Galiția), urmați de români (din Ardeal și Moldova) și de maghiari¹⁸.

Aceste trei informații diferite despre numărul de imigranți în Bucovina de la începutul anului 1779, conțin unele coincidențe: – data raportului lui Enzenberg, la care face referință istoricul Ion Nistor, coincide cu data raportului Comandamentului General de la Lemberg privitor la numărul imigranților ruteni în Bucovina; – cifra de 14 114 migranți ruteni, prezentată de Ion Nistor, coincide cu numărul total al familiilor stabilite în Bucovina, număr menționat în articolul lui Daniel Werenka.

¹⁵ Daniel Werenka, *Topographie der Bukowina*, pp. 173–177.

¹⁶ Ion Nistor, *Der nationale Kampf*, p. 103.

¹⁷ Raimund Kaindl, *op. cit.*, p. 112.

¹⁸ Daniel Werenka, „Maria Theresa und die Bukowina”, în „Wiener Zeitung”, 1888, nr. 107.

Doi ani mai târziu, în 14 februarie 1781, generalul Enzenberg a adresat un raport Comandamentului General al Galiției, în care constata că, „populația care se află în acest district bucovinean constă în cea mai mare parte din refugiați și alte popoare diferite din alte părți și eu nu am să greșesc dacă am să afirm că, din cele 23 000 de familii existente, cel mult 6 000 sunt adevărate familii moldovenești”¹⁹. Scopul principal al acestui raport era de a arăta că majoritatea populației Bucovinei consta atunci din refugiați și din cauza aceasta nu se putea recruta populația pentru serviciul militar. Însă, raportul conținea și o informație prețioasă despre numărul „adevăratelor familii moldovenești” care trăiau în acest teritoriu din moși-strămoși. Anume din rândul acestor familii se mai puteau face, credea Enzenberg, recrutări pentru regimentele de grăniceri. Cifra de 6 000 este evident estimativă și nici nu este clar care familii au fost considerate drept „adevărate familii moldovenești”.

Analiza comparativă a altor surse și informații ne permite să constatăm că afirmațiile lui Daniel Werenka sunt mai apropiate de realitate, iar majoritatea populației Bucovinei era constituită din migranți (în anul 1779 erau 23 385 de familii). Cel mai probabil, în anul 1779 în Bucovina erau 14 114 familii de imigranți, majoritatea fiind ruteni. Comandamentul General al Galiției avea motive serioase să-i considere pe toți rutenii din Bucovina ca migranți, chiar și pe cei care cu multe decenii înainte de anul 1774 s-au infiltrat în acest spațiu, fiind cointeresat să-i înapoieze pe cei fugiți vechilor stăpâni.

Procese migraționiste între Bucovina și Moldova

Războiul ruso-turc din anii 1768–1774 a provocat refugierea unei părți a populației, în special din zona dintre Prut și Nistru, în alte zone din Moldova, mai puțin amenințate de ostilități. Recensământul din anul 1774 a înregistrat 411 case pustii în zona dintre Prut și Nistru (258 de case în ocolul Prutului de Jos și 153 de case în ocolul Nistrului)²⁰. După răpirea Bucovinei, anume în această zonă s-a produs o creștere bruscă a populației, mulți ruteni având posibilitatea să se stabilească în casele părăsite.

Însă, după anul 1779 s-a limitat posibilitatea refugierii rutenilor în Bucovina, iar sporul populației s-a datorat imigranților din Moldova. În timpul aflării sale la Cernăuți, în 19 iunie 1783, împăratul Joseph al II-lea menționa următoarele: „Creșterea numărului populației acestui pământ este cea mai importantă problemă, însă trebuie să se efectueze totul fără cheltuieli costisitoare deosebite”²¹. Acestor

¹⁹ Johann Polek, „Joseph's II Reisen nach Galizien und der Bukowina und ihre Bedeutung für letztere Provinz” (în continuare se va cita: Johann Polek, *Joseph's II Reisen*), în JBLM, nr. 3, 1895, p. 92.

²⁰ Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece 1774–1918* (în continuare se va cita: Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece*), Chișinău, Editura Civitas, 2003, pp. 31, 58.

²¹ Johann Polek, *Joseph's II Reisen*, p. 38.

cerințe le corespundeau în cea mai bună măsură imigrații din Moldova. Numărul lor a crescut în așa măsură, încât Enzenberg constata într-un raport oficial din anul 1782 că populația Bucovinei „în cei patru ani din urmă” (1778–1782) sporise cu cel puțin 6 000 de familii venite din Moldova²². Din cauza imigrărilor intensive din Moldova, la 1783 s-a sistat colonizarea regiunii din zona Coțmani cu germani.

Imigrarea moldovenilor avea următoarele cauze: comunitatea etnică, de limbă, cultură, religie și datini cu băștinașii bucovineni; reîntoarcerea refugiaților după încheierea războiului; promovarea de către administrația militară a unei politici mai progresiste decât cea promovată de Imperiul Otoman în Moldova suzerană; existența unui hotar nemarcat de vreun obstacol natural permitea pătrunderea pe ascuns a refugiaților din Moldova în Bucovina și viceversa. Imigrații moldoveni erau preferați de autorități, fiindcă majoritatea lor erau înstăriți și puteau să-și plătească la timp impozitele.

În Bucovina avea loc în acest timp și un proces invers, de părăsire a acestui teritoriu de către o parte din populație. Emigrarea populației din Bucovina a devenit vizibilă mai ales către sfârșitul administrației militare. Din cauza numărului mare de imigrați, condițiile de trai deveniseră mai grele. Totodată, boierii moldoveni încercau să-i convingă pe emigrați să se reîntoarcă în satele lor. Reorganizarea internă a diecezei bucovinene, prin reducerea numărului de mănăstiri și crearea din averile lor a Fondului bisericesc, a influențat aceste procese. Mulți țărani de pe fostele moșii mănăstirești, împreună cu egumenii și călugării mănăstirilor desființate, au fugit în Moldova.

Numărul emigraților crescuse brusc în anii 1785–1786 și din această cauză în multe sate era un număr mare de case părăsite. Bunăoară, în raportul său din 13 septembrie 1786, Enzenberg constata că, în urma emigraților, au rămas 277 de case pustii și anume: în districtul Suceava – 127, Siret – 118, Vijnița – 30, Cernăuți – două case²³ (majoritatea în partea centrală și de sud a Bucovinei).

Una dintre cauzele principale ale acestui proces a fost înglobarea Bucovinei în anul 1786 în administrația Galiției. Bucovina nu avea nimic în comun cu Galiția, având un trecut istoric diferit, o altă structură națională, confesională și socială a populației, se deosebea prin cultură, limbă, tradiții și datini. Românii bucovineni nu au acceptat această unire forțată cu Galiția, una dintre formele cele mai frecvente de protest, cu urmări grave pentru românitatea autohtonă, fiind refugierea peste hotar, în Moldova.

Evoluția numerică a populației Bucovinei la sfârșitul administrației militare

Ca urmare a imigrațiilor neconținute din provinciile limitrofe s-a mărit și numărul populației Bucovinei. Enzenberg era de părerea că, de când se afla în

---

²² Ion Nistor, *Românii și rutenii*, p. 100.

²³ Ecaterina Negruți, „Informații noi privind emigrațiile din Bucovina în prima jumătate a secolului al XIX-lea”, în „Suceava». Anuarul Muzeului Județean”, anul VIII, 1981, p. 259.

fruntea administrației, populația Bucovinei a crescut pe jumătate, adică de la circa 15 000 de familii în anul 1778, la circa 30 000 de familii (sau 140 000 – 150 000 de locuitori) în anul 1784²⁴. Informații detaliate ne oferă recensământul populației efectuat la începutul anului 1785, după împărțirea Bisericii ortodoxe bucovinene în șase protopopii și două vicariate. La începutul anului 1785 au fost înregistrate 239 de parohii, care aveau 247 de biserici, cu 296 de preoți, pentru cele 26 731 de familii sau cei circa 135 135 de locuitori din întreaga provincie²⁵.

Istoricul austriac Johann Polek scria despre populația Bucovinei de la sfârșitul administrației militare următoarele: „Prin aceste imigrări, dar și prin creșterea naturală, numărul populației Bucovinei s-a ridicat către începutul anului 1786 la 29 102 familii sau 125 039 de persoane”²⁶. La rândul său, Ion Nistor constata: „La 25 februarie 1786, generalul Enzenberg înainta Consiliului Aulic de Război o descriere detaliată a stărilor politice și economice din Bucovina, care era însoțită de o tabelă statistică. Potrivit acestei tabele, Bucovina era locuită de 27 011 familii sau de 125 039 de persoane. La acestea se mai adăugau încă 2 091 de familii «fără casă», care împreună cu familiile așezate sporeau numărul populației la 29 102 de familii sau 135 494 de locuitori”²⁷. Astfel, în perioada administrației militare s-a produs o creștere însemnată a populației Bucovinei (de la circa 67–73 de mii de persoane în anul 1774, la circa 135 de mii de persoane în anul 1786). În decurs de doar 12 ani, numărul locuitorilor din această provincie s-a dublat.

Mărirea numerică a populației nu s-a produs uniform pe teritoriul întregii provincii. Imediat după ocuparea Bucovinei, în zona dintre Prut și Nistru s-a produs un spor de populație de circa 940 de familii (circa 25%). În același timp, în partea de sud-est a Bucovinei, numărul populației s-a micșorat cu circa 10% (cu 345 de familii). Intrarea trupelor austriece în nord-vestul Moldovei și deschiderea hotarului cu Galiția a contribuit pe de o parte la pătrunderea în nordul Bucovinei a unui număr mare de migranți ruteni, provocând totodată exodul unei părți a populației românești din sudul Bucovinei în Moldova.

Între anii 1774 și 1779 s-a produs un spor de populație de circa 72% (plus 9 775 de familii). Creșterea a fost mai bruscă în centrul Bucovinei și în zona dintre Prut și Nistru și mult mai lentă în nord-vestul și sud-vestul Bucovinei. Anume în această perioadă au apărut sau au fost repopulate un șir de sate din împrejurimile târgului Siret, în care mai târziu ucrainenii vor fi majoritari. Sporul de populație a fost mai însemnat în nordul Bucovinei, fiindcă până în anul 1779 au predominat imigrările din Galiția.

²⁴ Raimund Kaindl, „Kaiser Joseph II. in seinem Verhältnisse zur Bukowina”, în JBLM, nr. 4, 1896, p. 17.

²⁵ Daniel Werenka, *Topographie der Bukowina*, pp. 185–195; Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775–1944)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1993, p. 41.

²⁶ Johann Polek, „Die Vereinigung der Bukowina mit Galizien im Jahre 1786”, în JBLM, nr. 8, 1900, p. 54.

²⁷ *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu Hurmuzachi*, vol. VII, 1750–1818, București, 1876, p. 454; Ion Nistor, *România și rutenii*, p. 94.

În perioada următoare (1779–1785), numărul total al populației s-a mărit cu numai 16,3% (cu 3 812 familii), dar din nou acest spor a fost mai mare în fostul ocol Berhomet (cu 717 familii sau 29,5%) și cu totul neînsemnat în satele din valea râurilor Putila și Ceremuș (cu 26 de familii sau 1,7%), populate compact de huțuli. După 1779 s-a diminuat imigrația rutenilor, dar totodată s-au intensificat imigrările din Moldova. Imigranții moldoveni se stabileau cu traiul mai ales în centrul și sudul Bucovinei, de aceea sporul de populație în această zonă a fost ceva mai mare decât în nordul provinciei.

Luat în ansamblu, în perioada 1774–1785, numărul populației Bucovinei s-a mărit cu circa 100% (de la 13 560 de familii – la 27 147 de familii). Acest spor de populație a fost mult mai semnificativ în fostul ocol Berhomet (cu 2 013 familii sau circa 177,5%) și în zona dintre Prut și Nistru (cu 5 046 de familii sau 131,8%) și mai puțin însemnat în fostele ținuturi Câmpulung-Moldovenesc (cu 472 de familii sau circa 32,6%) și Câmpulung-Rusesc (cu 561 de familii sau circa 56%).

În perioada guvernării lui Splény s-a produs cea mai bruscă sporire a populației Bucovinei, acest proces fiind haotic și necontrolat de către administrație. Totodată, a avut loc o emigrare masivă a rutenilor din Galiția, a sporit numărul evreilor și armenilor din acest teritoriu, au fost întemeiate două colonii maghiare și două cu lipoveni, fără contribuția autorităților. Administrația generalului Splény nu putea să influențeze aceste procese, deoarece abia în 2 iulie 1776 a fost semnată la Balamutca convenția despre delimitarea noii frontiere dintre Imperiul Habsburgic și Principatul Moldovei și în 12 octombrie 1777 populația Bucovinei a depus un jurământ de credință față de noua stăpânire.

După anul 1779, administrația guvernatorului Enzenberg a reușit stoparea imigrației intense și necontrolate a rutenilor în Bucovina. Cu contribuția nemijlocită a administrației au fost întemeiate trei colonii maghiare și una de lipoveni. Datorită activității nemijlocite a generalului Enzenberg, numărul populației evreiești scade până în anul 1785 la numai 175 de familii²⁸. Majoritatea evreilor nu erau producători și de multe ori reușeau să se eschiveze de la plata impozitelor. Din această cauză, față de evrei au fost întreprinse măsuri aspre, majoritatea fiind nevoiți să părăsească Bucovina. Tot atunci a fost suspendată și preconizată colonizare cu etnici germani a regiunii din zona Coțmani.

Așadar, în perioada administrației militare a crescut brusc numărul populației Bucovinei, în principal datorită imigrării intense în acest teritoriu a locuitorilor din provinciile vecine ale Imperiului Habsburgic (Galiția, Transilvania, Maramureș) și din Principatul Moldovei. Procesele migraționiste aveau loc de la sine, având, de regulă, un substrat economic și social. Administrația locală era cointerată în popularea provinciei, pentru a obține cât mai mult profit, prin impozitele locuitorilor.

---

²⁸ Johann Polek, „Statistik des Judenthums in der Bukowina”, în „Statistische Monatschrift”, nr. 15, 1889, p. 253.

Emigrarea populației din Bucovina la începutul administrației galițiene

La sfârșitul administrației militare s-a produs o încetinire a ritmului creșterii populației Bucovinei, din cauza numărului mare de locuitori care, în anii 1785 și 1786 au emigrat în Moldova. Potrivit unor surse, între anii 1786 și 1788, populația Bucovinei s-a redus de la 27 245 la 22 412 familii²⁹, cele 4 833 de familii (circa 21 750 de oameni)³⁰ emigrând în Moldova. Însă, în conformitate cu statisticile oficiale austriece, în anul 1789, în Bucovina locuiau 28 653 de familii creștine și 463 de familii evreiești, cu un total de 146 542 de persoane³¹. Lichidarea autonomiei Bucovinei și înglobarea în administrația Galiției a fost una dintre cauzele principale ale emigrării țăranilor bucovineni în Moldova. Aceste procese au continuat cu o intensitate și mai mare, mai ales în primele trei decenii de administrație galițiană.

Consilierul gubernial Ainser consemna într-un raport faptul că existau mai multe cauze ale emigrărilor din Bucovina și anume: – lipsa de proprietate individuală a țăranilor; – starea primitivă a economiei agricole; – schimbările produse în urma reformelor în Bucovina; – foametea. La rândul său, Enzenberg constata că țăranii bucovineni își duceau vitele la iernat dincolo de hotar, din cauza lipsei de furaje. Venitul de bază al locuitorilor provenea atunci din creșterea vitelor și, deoarece granița cu Moldova era deschisă, locuitorii puteau să treacă cu vitele lor iarna în Moldova, iar vara să se întoarcă înapoi. Atunci avea loc între Bucovina și Moldova un permanent schimb de populație.

Potrivit datelor lui Kojoleanko, în timpul Războiului ruso-turc din 1787–1791, în Principatul Moldovei au emigrat 4 833 de familii³². Conform raportului ofițerului von Stammsberg, în anii 1789–1803, din Bucovina în Moldova au emigrat 14 717 persoane, iar în aceeași perioadă din Moldova s-au stabilit în Bucovina 5 944 de persoane. Comisiile de recrutare, care țineau în evidență numărul populației, apreciau pentru același răstimp numărul emigranților în Moldova la 21 034 și pe cel al imigranților din Moldova în Bucovina la 9 790 de persoane³³. Ion Nistor indica același număr de emigranți și imigranți pentru anii 1789–1790³⁴. Deși cifrele sunt diferite, important este că toate aceste surse indică un număr mult mai mare al emigranților decât al imigranților din Moldova în

²⁹ Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți (în continuare se va cita: A.S.R.C), Fond I, inv. 1, dosar 156, f. 1.

³⁰ Ștefan Purici, „Emigrarea populației bucovinene în Moldova (1775–1848)”, în „Glasul Bucovinei». Revistă trimestrială de istorie și cultură”, anul I, nr. 3, 1994, p. 6.

³¹ A.S.R.C., Fond I, inv. 1, dosar 239, f. 1.

³² Г. К. Кожоляноко, „Эмиграция трудового населения Буковины в конце XVIII – начале XIX вв.”, în *Проблемы исторической демографии СССР и Западной Европы*, Кишинёв, Штиинца, 1991, p. 100.

³³ Hermann Bidermann, *Die Bukowina unter österreichischen Verwaltung (1775–1875)*, Lemberg, Kornel Piller, 1876, p. 46; Raimund Kaindl, *Das Ansiedlungswesen*, pp. 107–108.

³⁴ Ion Nistor, *România și rutenii*, pp. 127–128.

Bucovina. Emigrația populației a continuat și la începutul secolului al XIX-lea. Potrivit unei informații, doar în iulie 1805, un număr de circa 3 000 de familii au plecat din Bucovina³⁵. Această informație pare să fie veridică, deoarece mai multe surse arată că, în anul 1805, în Bucovina locuiau 212 653 de persoane³⁶, iar conform statisticii oficiale, în anul 1806 populația Bucovinei era de numai 207 329 de persoane³⁷.

Creșterea numerică a populației în primele decenii de administrație galițiană

Deși la sfârșitul secolului al XVIII-lea un număr mare de locuitori a emigrat în Moldova, până către anul 1814, populația Bucovinei a crescut atât pe cale naturală, cât și datorită numărului mare de imigranți din Galiția sau coloniști din diferite provincii habsburgice. În anul 1789, în Bucovina locuiau 146 542 de locuitori³⁸, iar în 1803 – 201 830 de persoane³⁹, adică în această perioadă a avut loc un spor real al populației de 55 288 de persoane, sporul natural al populației fiind de circa 51 500 de persoane⁴⁰.

În perioada 1789–1803, numărul imigranților a fost mai mare decât al emigranților, fiindcă în acest timp au venit mulți imigranți galițieni. Galiția și Bucovina formau o provincie unică și rutenii, care se stabileau atunci în Bucovina, nu se considerau imigranți, deoarece era un schimb de populație în interiorul aceleiași provincii. Administrația galițiană a favorizat așezarea rutenilor în Bucovina, ceea ce a contribuit la micșorarea procentului românilor. Dacă în perioada administrației militare, în urma măsurilor care s-au luat, s-a limitat posibilitatea imigrării rutenilor în Bucovina, acum ei puteau mai ușor să se stabilească în acest teritoriu. Ucrainenii din Galiția se așezau cu precădere în nordul Bucovinei, în special în teritoriul dintre Prut și Nistru, unde minoritatea românească era treptat asimilată.

Vincenz Batthyani, care în anul 1805 a călătorit prin Bucovina, scria despre populația acestei provincii următoarele: „În general, populația acestui ținut s-a mărit foarte mult, scutirea de serviciul militar și bogăția pământului au contribuit la stabilirea multor coloniști. Acest dar al naturii este totuși prea puțin exploatat de locuitorii acestui ținut de origine moldovenească”⁴¹. F. Lindner scria la începutul

³⁵ Ecaterina Negruți, *op. cit.*, p. 259.

³⁶ Hermann Bidermann, *op. cit.*, p. 68; M. F. Stöger, „Bevölkerungs – Verhältnisse Galiziens”, în *ÖAG*, nr. 61–66, 1833, pp. 251–252; *Die Österreich-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, vol. XX, *Bukowina*, Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1899, p. 175.

³⁷ A.S.R.C., Fond I, inv.1, dosar 1605.

³⁸ Idem, dosar 239, f. 1.

³⁹ „Bemerkungen über die Bukowina”, în „Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat”, 1808, p. 279.

⁴⁰ Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece*, p. 83.

⁴¹ Vincenz Batthyani, *Reise durch einen Theil Ungarns, Siebenbürgens, der Moldau und Bukowina im Jahr 1805*, 1811, p. 129.

secolului al XIX-lea despre ocupația locuitorilor: „Bucovinenii sunt mai mult păstori decât țărani agricoli și aici este considerat chiar ca un principiu ca agricultura să nu se dezvolte pe contul creșterii vitelor. Deprins cu viața nomadă, păstorul nu are atracție față de pământ; astfel se întâmplă nu rareori că bucovinenii își aprind colibe și împreună cu vitele lor emigrează în Moldova. Într-o perioadă de 8 ani, Bucovina a pierdut pe această cale 10 736 [de] capete de vite”⁴². Din această informație nu se poate constata la ce ani se referă autorul, care confundă stănele ciobanilor cu așezările sedentare ale moldovenilor. De aici și relatările lui despre viața nomadă a acestora.

Până la începutul secolului al XIX-lea, populația Bucovinei a crescut mult mai rapid decât cea a ținuturilor limitrofe din nordul Moldovei. Bunăoară, în intervalul 1774–1803, numărul locuitorilor Bucovinei s-a mărit de la circa 72 500 la 201 830 de persoane, adică cu 129 330 de persoane (178,4%). În același interval, populația ținutului Iași s-a mărit cu 36 435 de persoane (96,4%), a ținutului Botoșani – cu 24 710 (82,8%), a ținutului Soroca – cu 18 375 (65,7%), a ținutului Dorohoi – cu 9 950 (51,9%), iar populația ținutului Neamț chiar a scăzut cu 3 985 de persoane (-7,5%)⁴³. Cel mai repede a crescut populația fostului ținut Suceava, rămas după 1774 la Moldova. În anul 1774, în această parte a ținutului Suceava locuiau circa 23 520 de persoane, iar în anul 1803 – 52 320 de persoane⁴⁴, înregistrându-se o creștere cu 122,4%. Creșterea accentuată a populației din acest ținut se explica prin faptul că anume în satele situate de-a lungul frontierei cu Bucovina se stabileau cei mai mulți emigranți bucovineni.

Așadar, în mai puțin de 30 de ani, numărul populației Bucovinei aproape s-a triplat, în timp ce ritmul creșterii populației din nordul Moldovei a fost mult mai lent, iar în ținutul Neamț chiar s-a redus numărul populației. Evident, amploarea imigrărilor din Galiția în Bucovina a fost foarte mare, mai ales în condițiile în care un număr însemnat de români bucovineni se refugiau în Moldova.

Din anul 1803 până în anul 1814, numărul populației Bucovinei s-a mărit cu 27 365 de locuitori (de la 201 830 de persoane în anul 1803, la 229 195 în anul 1814). În același timp, sporul natural al populației a fost de circa 46 500 de persoane⁴⁵. Evident că în această perioadă a prevalat numărul emigranților și acest proces era în defavoarea românilor, deoarece cea mai afectată era partea centrală și de sud a Bucovinei, iar majoritatea emigranților plecau în Moldova.

⁴² F. Linder, „Bemerkungen über die Bukowina”, în VBÖK, 1808, p. 279.

⁴³ Constantin Ungureanu, „Procese migraționiste în Bucovina în timpul administrației galițiene”, în „Analele Bucovinei”, anul VI, nr. 2, 1999, p. 350; Vasile Băican, *Geografia Moldovei, reflectată în documente cartografice din secolul al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române, 1996, pp. 62–63.

⁴⁴ Павел Дмитриев, *Народонаселение Молдавии*, Кишинёв, Штиинца, 1973, pp. 72, 85.

⁴⁵ Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei sub stăpâniri străine (1774/1812–1918)*, Suceava, Editura „Karl A. Romstorfer”, 2020, pp. 101, 477.

Exodul locuitorilor din Bucovina în anii 1814–1816

După acești ani nefavorabili românilor au urmat încă doi ani când numărul populației Bucovinei s-a micșorat cu 28 453 de locuitori sau cu 12,4% (de la 229 195 de persoane în 1814, la 200 742 în 1816⁴⁶). Această scădere bruscă a populației s-a produs în primul rând pe seama locuitorilor, care nu aveau o ocupație stabilă, și a membrilor familiilor lor. Numărul persoanelor cu diferite ocupații era în 1816 cu 21,2% mai mic în comparație cu anul 1814. Totodată, numărul negustorilor și al meșteșugarilor s-a mărit cu 19,2%, al funcționarilor cu 6,4%, al țăranilor cu 5,7%⁴⁷. Această reducere substanțială a populației Bucovinei nu a fost cauzată de foamete, de unele epidemii sau de cataclisme naturale. În anul 1814, în Bucovina s-au născut 7 631 de persoane și au decedat 4 673, iar în anul 1815 s-au născut 8 474 și au decedat 4 610 persoane⁴⁸. Deci, numărul celor născuți a fost cu 6 822 de persoane mai mare decât al celor decedați.

Micșorarea bruscă a numărului populației a fost cauzată de emigrările masive ale locuitorilor din Bucovina în Moldova și Basarabia. Doar în anul 1815, 11 074 de persoane de sex masculin au părăsit Bucovina, dintre care 6 421 de persoane au plecat cu permisiunea administrației (inclusiv 5 922 în țări străine, adică, fără îndoială, în Moldova sau Basarabia). Cele mai multe persoane de sex masculin au emigrat din districtele Cuciurul Mare (1 850), Berhomet (1 618) și Siret (1 433)⁴⁹, districte din centrul Bucovinei, în care atunci exista deja o importantă minoritate rusească.

În timp de șase ani (1810–1816), numărul populației Bucovinei s-a micșorat cu circa 10%. În același timp, populația districtului Berhomet s-a micșorat cu 22,8%, a districtului Câmpulung cu 18%, Cuciurul Mare cu 16,7%, a districtului Siret cu 12,9%, iar a districtului Pohorlăuți, din nordul Bucovinei, cu doar 1,7%⁵⁰. Zona dintre Prut și Nistru a fost cel mai puțin afectată de aceste emigrări. În acest spațiu, numărul locuitorilor s-a micșorat mai ales în sate cu populație mixtă. Dimpotrivă, în șapte sate din sud-estul zonei respective, numărul populației între anii 1810 și 1816 s-a mărit cu 2,7%.

Emigrările masive din anii 1814–1816 au afectat mult mai puternic localitățile din fostul ținut Cernăuți, situate pe malul drept al Prutului, unde numărul populației s-a redus cu 12,3%. O creștere numerică a locuitorilor s-a înregistrat doar în satele Roșa, Ostrița, Molodia și în târgul Vijnița; în schimb, în 11 sate și în suburbia Caliceanca, populația s-a redus cu peste 20%. La Mihalcea populația s-a redus cu 559 de persoane, la Cuciurul Mare cu 836 de persoane⁵¹. Totodată, populația orașului Cernăuți, cu suburbiile Horecea, Liudi Horecea și Roșa, precum și a satelor învecinate Corovia, Voloca, Țureni, Ceahor, Ostrița și

⁴⁶ A.S.R.C., Fond I, inv.1, dosar 656.

⁴⁷ Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece*, p. 241.

⁴⁸ A.S.R.C., Fond I, inv. 4, dosar 3 019; inv.1, dosar 5 224.

⁴⁹ Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece*, pp. 85, 242.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 241.

⁵¹ A.S.R.C., Fond I, inv.1, dosar 2 336; inv. 4, dosar 656.

Molodia s-a redus cu 2,5%. În satele de pe valea râului Siret (fostul ocol Berhomet din ținutul Suceava), populația s-a redus cu 19,8%. Totodată, în șapte sate populația s-a redus cu peste 50%, în trei cu 45–50%, în 13 cu 30–40%, în șapte sate cu 20–30%⁵². Cel mai puternic au fost afectate de emigrări satele răzeșești de pe cursul superior al râului Siret, precum și localitățile situate de-a lungul graniței cu Moldova. Emigrările din anii 1814–1816 au influențat incontestabil procesul de ucrainizare a mai multor sate de pe valea Siretului.

Sud-estul Bucovinei a fost permanent afectat de procesele migraționiste. Țăranii de aici plecau frecvent peste hotar în Moldova, dar mulți dintre ei se reîntorceau. Populația din această zonă a descrescut în anii 1810–1816 cu 15,2%. În șapte sate, populația s-a redus cu peste 50%, în șase cu 40–50%, în alte șase cu 30–40%⁵³. Populația satelor din acest spațiu era aproape exclusiv românească, iar emigrările masive din anii 1814–1816 nu au influențat radical componența națională a acestor localități.

Foarte neuniform s-a redus populația în fostul ținut Câmpulung Moldovenesc. În satele situate la est de Câmpulung, numărul locuitorilor s-a diminuat cu 27,7%, iar în șapte sate de la vest de Câmpulung, populația s-a mărit cu 2,7%. Fostul ținut Câmpulung-Rusesc a fost unica zonă a Bucovinei care nu a fost afectată de emigrările din anii 1814–1816. Populația satelor din văile râurilor Ceremuș și Putila s-a mărit în acest interval cu 6,8%⁵⁴. Pe parcursul stăpânirii austriece, zona muntoasă din nord-vestul Bucovinei, populată compact de huțuli, a fost cel mai puțin influențată de procesele migraționiste.

Așadar, în anii 1814–1816, în Bucovina s-a produs un exod masiv, dar neuniform, al populației. Aceste emigrări au afectat cel mai puternic satele cu populație mixtă din nordul și centrul Bucovinei, precum și satele românești din extremitatea sud-estică a provinciei. Fără îndoială, majoritatea acestor emigranți erau români. În același timp, satele cu populație majoritar ucraineană din nordul Bucovinei nu au fost afectate de emigrări, iar populația satelor de huțuli chiar s-a mărit.

Emigrările masive din anii 1814–1815, cel mai probabil au fost provocate de încercările de catolicizare a populației și de efectuarea unor recrutări în armată. În 1813, Guberniul galițian le-a trimis uniților bucovineni un capelan provizoriu la Cernăuți, iar în 1814 Teodor Laurecky era numit paroh greco-catolic pentru Cernăuți și întreaga Bucovină. În 1815, prin ordonanță imperială, episcopului ortodox i se retrăgea dreptul de supraveghere a învățământului pe întreg cuprinsul Bucovinei, toate școlile fiind declarate „școli confesionale catolice” și puse sub oblăduirea Consistoriului Catolic din Lemberg⁵⁵. În anii 1809 și 1813, în plină epocă a războaielor napoleoniene, s-a încercat efectuarea unor recrutări forțate,

⁵² Constantin Ungureanu, „Exodul populației din Bucovina între anii 1814–1816”, în „Glasul Bucovinei». Revistă trimestrială de istorie și cultură”, anul V, nr. 4, 1998, pp. 25–26.

⁵³ *Ibidem*, p. 27.

⁵⁴ *Ibidem*, pp. 18, 25.

⁵⁵ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774–1862), *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993, pp. 298, 301.

care au provocat proteste ale țăranilor din teama de a fi mobilizați pe front. De asemenea, foametea, care bântuia atunci în Bucovina, și abuzurile arendașilor și funcționarilor locali ar fi putut cauza emigrările din anii 1814–1815.

Creșterea numerică a populației Bucovinei după anul 1816

După exodul din anii 1814–1816, a urmat o perioadă de creștere rapidă a numărului populației și, în anul 1820, aproape a fost atins nivelul populației din anul 1814. Această creștere s-a datorat faptului că un număr mare de emigranți care, cu câțiva ani înainte, pleaseră în Moldova, acum se întorceau în Bucovina. După încheierea războaielor napoleoniene nu mai exista pericolul înrolării țăranilor bucovineni în armată, iar încercările Consistoriului Catolic din Lemberg de atragere a ortodocșilor la catolicism nu se bucurau de sprijinul populației. Mulți emigranți probabil că nu își puteau găsi rostul în Moldova, iar autoritățile habsburgice și foștii stăpâni erau cointeresați în întoarcerea lor.

În perioada 1816–1822, populația Bucovinei s-a mărit cu 39 085 de persoane (19,7%), dar această creștere a fost mult mai lentă în zona dintre Prut și Nistru (6,6% – 3 882 de persoane) și în fostul ținut Câmpulung Rusesc (2,7% – 272 de persoane). În celelalte patru zone geografice din centrul și sudul Bucovinei, în anii 1816–1822 s-a produs o creștere evidentă a populației cu circa 24,5–29,5%⁵⁶, dar în această parte a Bucovinei și reducerea populației din anii 1810–1816 a fost mult mai bruscă. Evident, majoritatea foștilor emigranți care se întorceau din Moldova, se așezau în satele lor de baștină.

Privită în ansamblu, populația Bucovinei s-a mărit între anii 1785 și 1822 cu 75% (101 787 de persoane), dar în nord-vestul provinciei această creștere a fost mai puțin accentuată în zona dintre Prut și Nistru (de la 44 365 la 62 641 de persoane – 41,2%) și în fostul ținut Câmpulung Rusesc (de la 7 805 la 10 513 – 34,7%), adică acolo unde românii erau deja minoritari. Populația s-a mărit cel mai mult în zona dintre râurile Prut și Siret, unde românii fuseseră majoritari, dar treptat multe sate s-au ucrainizat. În perioada respectivă, populația s-a mărit cu 17 692 de persoane (112,4%) în satele de pe valea Siretului (fostul ocol Berhomet) și cu 26 033 de persoane (110,3%) în localitățile din fostul ținut Cernăuți, situate la sud de râurile Ceremuș și Prut⁵⁷. Având în vedere specificul și efectele acestor procese migraționiste, considerăm că în primele trei decenii de administrație galițiană, în zona dintre râurile Prut și Siret, s-a produs o modificare însemnată a structurii etnice a populației în favoarea ucrainenilor.

Adolf Ficker constata în anul 1875 că „românii, a căror limbă încă în ultimele două decenii ale secolului trecut domina aproape exclusiv în Bucovina, au fost strâmtorați treptat din cauza înaintării rapide a rutenilor din nordul și vestul ținutului spre sudul și estul ținutului, astfel că mulți români, îndeosebi în zona

⁵⁶ Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece*, p. 90.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 244.

dintre Prut și Nistru, treptat au fost asimilați de către ruteni”⁵⁸. La rândul său, Hermann Bidermann susținea că, în anul 1804, teritoriul dintre Nistru, Siret și Ceremuș, era deja ocupat aproape exclusiv de către ruteni⁵⁹.

Până în anul 1830, numărul populației Bucovinei a ajuns la 282 668 de persoane. În următoarele două decenii, creșterea numerică a fost următoarea:

*Tabel nr. 1. Evoluția numerică a populației Bucovinei în anii 1830–1850*⁶⁰

Anul	Total locuitori	Anii	Sporul real	Sporul natural
1830	282 668	1830–1831	+437	+ 3 508
1832	283 105	1832–1833	+8 947	+ 9 420
1834	292 052	1834–1836	+22 005	+ 18 360
1837	314 057	1837–1839	+20 031	+ 18 700
1840	334 088	1840–1842	+18 500	+ 20 802
1843	352 588	1843–1845	+18 543	+ 20 378
1846	371 131	1846–1849	+9 625	+ 13 892
1850	380 826	1830–1849	+98 158	+ 105 060

În anii 1831 și 1848, în Bucovina au bătut epidemii de holeră și în acești ani mortalitatea a fost mai mare decât natalitatea. În anul 1831, în Bucovina s-a născut 12 107 copii și au decedat 13 230 de persoane, iar în anul 1848 aceste cifre au constituit 14 057 și respectiv 18 493 de persoane⁶¹. Pe parcursul acestor două decenii nu a fost o deosebire mare între sporul real și sporul natural al populației, adică procesele migraționiste nu mai aveau o influență atât de mare. În perioada 1834–1839, sporul real a fost mai mare decât sporul natural, fiindcă în anii '30 au fost întemeiate mai multe colonii germane și slovace.

Creșterea medie anuală a populației a constituit în anii 1834–1837 – 2,5%; 1837–1840 – 2,1%; 1840–1843 – 1,85%; 1843–1846 – 1,75%; 1846–1850 – 0,65%⁶², adică în Bucovina exista o tendință de micșorare a ratei creșterii populației din cauza rolului tot mai mic al proceselor migraționiste și al colonizărilor. În provincie nu mai existau pământuri libere, unde ar fi fost posibilă întemeierea unor colonii sau stabilirea unui număr mare de imigranți, iar emigrația populației se micșorase simțitor. Populația se mărea mai mult pe cale naturală și era afectată de epidemiile de holeră, cum a fost în 1831 și 1848.

În perioada administrației galițiene, numărul populației totale a Bucovinei s-a mărit de la circa 135 000 de locuitori în anul 1786, la circa 380 000 de persoane în anul 1850, o creștere cu circa 245 000 de persoane (181,5%). Și mai bruscă a fost creșterea populației în centrele urbane, mai ales în orașul Cernăuți și târgul Rădăuți. În același timp, populația orașului Suceava s-a mărit doar cu 74%.

⁵⁸ Adolf Ficker, „Hundert Jahre (1775–1875)”, în „Statistische Monatschrift”, nr. 1, 1875, p. 406.

⁵⁹ Hermann Bidermann, *op. cit.*, p. 49.

⁶⁰ Joseph Hain, *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, Wien, Verlag Tendler, 1852, pp. 382, 422.

⁶¹ *Ibidem*, pp. 382, 422.

⁶² Hermann Bidermann, *op. cit.*, p. 68.

Până către începutul secolului al XIX-lea, sporul real al populației a fost mai mare decât sporul natural, fiindcă în această perioadă a venit în Bucovina un număr mare de imigranți ruteni din Galiția. A urmat perioada 1803–1814, când sporul natural al populației depășea cu mult sporul real. Emigrarea populației a culminat în anii 1814–1816, când în timp de doi ani, populația totală s-a micșorat cu 28 453 de locuitori. Au urmat câțiva ani de creștere rapidă a numărului populației, ceea ce se explică prin revenirea unor emigranți din Moldova și Basarabia în Bucovina. Treptat, imigrația și emigrația au influențat mai puțin creșterea populației, care deja depindea mai mult de sporul natural. Pentru români, cea mai „nefavorabilă” a fost perioada până la 1816, când numărul emigranților în Moldova depășea cu mult numărul aceluia care soseau din Moldova și Basarabia în Bucovina. Aceste emigrări aveau loc în cea mai mare parte pe seama românilor bucovineni.

Migrația de amploare în Basarabia la începutul stăpânirii rusești

Ca și în cazul Bucovinei, cele mai masive mișcări de populație în Basarabia s-au înregistrat în primii ani de stăpânire rusească. Deja în timpul Războiului ruso-turc din 1806–1812, mii de țărani din stânga Nistrului au trecut în Basarabia, în speranța că aici se vor bucura de libertate și de un trai mai bun. Concomitent, mulți țărani moldoveni, mai ales din satele din apropierea râului Prut, s-au refugiat în Moldova, iar în satele depopulate s-au așezat în principal țărani ucraineni.

Încă în timpul războiului, un număr mare de țărani fugari s-au îndreptat spre Bugeac. Mai ales în gubernia Herson se răspândise zvonul că s-a dat libertate pentru strămutare în Bugeac și înscrierea în rândul căzăcimii. După unele estimări, doar în anii 1810–1811, în Bugeac au sosit până la 15 mii de persoane de sex masculin⁶³, cifră evident exagerată. Migrația a coincis cu realizarea recensământului fiscal a populației în Rusia, iar mulți au încercat pe această cale să nu fie înregistrați și să evite plata unor impozite. Majoritatea țăranilor pribegi s-au așezat în sate deja existente sau în foste sate tătărești.

Imigrația necontrolată a continuat și după încheierea războiului și anexarea spațiului pruto-nistean de către Rusia. Aceste procese au contribuit la creșterea rapidă a populației mai ales în ținuturile din sudul Basarabiei. După o statistică incompletă, doar în 12 sate din Bugeac numărul familiilor a crescut de la 312 în anul 1812, la 1 248 în anul 1822⁶⁴ (în decurs de un deceniu a crescut de patru ori).

În anul 1814, în Basarabia erau 6 orașe, 10 târguri, 904 sate și 95 de moșii, populate de 74 045 de familii (13 262 în orașe și 60 783 în mediul rural). Cele mai multe moșii cu puțini locuitori (61) erau în ținutul Iași, unde în primii ani de stăpânire rusească locuitorii din multe sate au emigrat peste râul Prut. Din totalul familiilor, 2 845 erau de clerici și slujitori bisericești, 2 842 de diverși locuitori,

⁶³ И. А. Анцупов, *Русское население Бессарабии и левобережного Поднепровья в конце XVIII – XIX вв.*, Кишинёв, НПО „Инесса”, 1996, p. 14.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 15.

4 043 de coloniști, 6 755 de industriași, meseriași și comercianți, 57 560 de familii – restul locuitorilor⁶⁵. Această statistică atestă o creștere importantă a populației, datorită proceselor migraționiste de amploare.

Prima catagrafie mai detaliată a populației din anul 1817 a înregistrat în Basarabia 1 040 de localități (841 în patru ținuturi din nordul și centrul provinciei, 199 în patru ținuturi din sudul regiunii). În Basarabia erau înregistrate 92 946 de gospodării, cele mai multe în ținuturile Orhei (25 922) și Hotin (22 679)⁶⁶. După această sursă, în patru ținuturi din nordul și centrul Basarabiei (Hotin, Soroca, Iași și Orhei) erau 75 390 de familii (81,1% din total), iar în patru ținuturi din sud (Bender, Codru, Greceni și Ismail) – 17 556 de familii (18,9%). Însă, conform altei surse cu referire la recensământul din anul 1817, în orașele și ținuturile din Basarabia erau înregistrate 97 227 de familii, iar numărul total al populației era de 485 618 persoane (247 816 de sex masculin și 237 802 de sex feminin). În aceste cifre nu erau incluși nobilii și moșierii (209 familii), precum și țiganii statului și ai proprietarilor particulari (1 090 de familii). Toate categoriile sociale din Basarabia însumau cifra de 98 526 de familii (491 579 de persoane), dintre care 73 666 de familii de țărani, 10 543 de familii urbane (în afară de armeni și evrei), 3 531 de familii de cler bisericesc, 2 825 de familii de mazili și răzeși, 1 528 de familii de coloniști, 209 familii de boieri și moșieri, 177 de familii de postelnici, 4 413 familii de evrei, 544 de familii de armeni și 1 090 de familii de țigani⁶⁷.

În decurs de un deceniu, numărul locuitorilor a crescut spectaculos mai ales în Bugeac, la nivel de ținuturi înregistrându-se următoarea evoluție numerică:

Tabel nr. 2. Locuitorii Basarabiei în 1808, 1814 și 1817⁶⁸

Ținuturi	1808	1814		1817 – I		1817 – II			
	Fam.	Loc.	Moșii	Fam.	Loc.	Fam.	Fam.	Bărbați	Femei
Hotin	15 469	168	8	18 361	174	22 679	19 841	49 941	49 164
Soroca	7 636	158	1	11 140	187	15 593	13 050	33 531	31 719
Iași	5 976	124	61	7 864	169	11 196	10 572	26 859	26 036
Orhei	14 147	255	14	20 102	311	25 922	27 152	68 691	65 874
Hotărniceni	3 390	21	–	–	–	–	–	–	–
Codru	1 031	25	–	1 801	55	5 807	5 394	14 391	12 229
Greceni	1 000	41	–	2 072	40	2 224	2 039	5 311	4 884
Bender	1 796	91	11	6 597	54	5 044	11 431	29 125	28 563
Tomarova	519	37	–	6 108	–	–	–	–	–
Ismail	157				50	4 481	7 818	19 967	19 333
Total	51 121	920	95	74 045	1 040	92 946	97 227	247 816	237 802

⁶⁵ Leon Voga, *Populația (etnografie și statistică)*, Chișinău, 1922, p. 22.

⁶⁶ Я. С. Гросул, И. Г. Будак, *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812–1861)*, Кишинёв, Картя Молдовеняскэ, 1967, p. 52.

⁶⁷ Leon Voga, *op. cit.*, pp. 23–24.

⁶⁸ 1808 – В. С. Зеленчук, *Население Бессарабии и Поднепровия в XIX в. (этнические и социально-демографические процессы)*, Кишинёв, Штиинца, 1979, p. 97; 1814 – Leon Voga, *op. cit.*, p. 22; 1817 (I) – Я. С. Гросул, И. Г. Будак, *op. cit.*, p. 52; 1817 (II) – Leon Voga, *op. cit.*, pp. 23–24.

În intervalul 1808–1817, un spor evident al populației s-a înregistrat în ținuturile Orhei, Soroca și Iași, dar datele statistice din anul 1808 pentru aceste ținuturi sunt incomplete. O creștere mai moderată s-a atestat doar în ținutul Hotin (de la 15 469 de familii în anul 1808, la 19 841 sau 22 679 de familii în anul 1817). Cea mai rapidă creștere a populației s-a atestat în Bugeac, unde se îndrepta masa principală de imigranți de la est de Nistru și de la sud de Dunăre. În consecință, a crescut ponderea locuitorilor care trăiau în sudul Basarabiei (de la circa 15,4% în 1808, la 22,4% în anul 1814 și la 27,4% în anul 1817).

Procese migraționiste aveau loc și în interiorul provinciei, deoarece multe familii de țărani din nordul și centrul Basarabiei se strămutau în partea de sud a regiunii, în căutarea de terenuri libere. Bunăoară, catagrafia din anul 1817 a consemnat în ținutul Iași o listă suplimentară cu 369 de familii de țărani, 33 de burlaci și o gospodărie de văduve, care, după anul 1813, s-au strămutat din ținutul Hotin și nu aveau încă un loc sigur de trai⁶⁹. În acest ținut erau multe moșii și cătune cu un număr mic de locuitori, mai ales în stepa Bălțiului, unde în deceniile următoare se vor fonda sate noi, multe locuite de ucraineni.

Recenzorii care au adunat date despre locuitorii din ținutul Codru, precizau că prima dată (în luna martie) o parte din locuitorii bulgari au refuzat să presteze jurământ autorităților ruse, iar ulterior s-au strămutat pe terenurile statului din Bugeac. În catagrafia din anul 1817 se menționa că satele Orac, Ceadâr, Menjir și Tomai au fost populate anterior de bulgari, dar aceștia s-au transferat pe proprietatea statului din Bugeac, iar pe loc au rămas puțini locuitori săraci. În cazul satului Covurlui se preciza că 130 de familii de bulgari au trecut pe terenurile statului încă din anul 1814⁷⁰. Toate aceste sate erau din Ocolul Hotărniceni, situate nu departe de Prut, la nord de Leova. Strămutarea imigranților bulgari și găgăuzi din ținuturile Codru și Greceni pe terenurile statului a continuat și în anii următori.

Recensământul din anul 1817 a înregistrat un număr mare de burlaci, cei mai mulți fiind imigranți așezați recent în diferite sate. Totodată, burlaci nu erau în rândul slujitorilor bisericești, a mazililor și ruțașilor. În Basarabia au fost atestați 11 316 burlaci din rândul țăranilor, cei mai mulți în ținuturile Hotin (2 878), Soroca (2 592) și Orhei (2 364). Însă, raportat la numărul de familii țărănești, proporția cea mai mare de burlaci a fost atestată în ținuturile Bender (30,9%) și Ismail (24,5%) din Bugeac, în Soroca (24,9%) și Hotin (18,4%) din nordul Basarabiei⁷¹. Marea majoritate a burlacilor, stabiliți recent în cătune și moșii din nordul Basarabiei, erau imigranți ucraineni.

În nordul Basarabiei, cei mai mulți burlaci au fost înregistrați în ocoalele Câmpul de Sus (671), Câmpul de Mijloc (446), Răut (422) – din ținutul Soroca; în ocoalele Ghilavăț (469), Rașcov (467), Prutul de Sus (400), Prutul de Jos (379) –

⁶⁹ И. Н. Халиппа, „Роспись землевладения и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года”, în „Труды Бессарабской Губернской Учёной Архивной Комиссии”, Кишинёв, томul III, 1907, pp. 114–115.

⁷⁰ *Ibidem*, pp. 198–199.

⁷¹ Calculat după: И. Н. Халиппа, *op. cit.*, p. 230.

din ținutul Hotin⁷². Proporția burlacilor era mare în ocoalele Câmpul de Sus (42,8%), Răut (29,1%) și Câmpul de Mijloc (28,3%) – din ținutul Soroca; în Ocolul Prutul de Jos (25,5%) – din ținutul Hotin. Numărul burlacilor era și mai mare în câmpia Bugeacului. În 16 sate din Ocolul Chilia a ținutului Ismail, la 792 de familii de țărani birnici reveneau 669 (84,5%) de burlaci; în 10 sate din Ocolul Akkerman a ținutului Bender erau 623 de gospodării țărănești și 471 (75,6%) de burlaci⁷³. Marea majoritate a acestor burlaci erau bărbați tineri, veniți recent de peste Nistru sau de la sud de Dunăre.

Politica autorităților țariste față de țărani pribegi a fost flexibilă, reieșind din realitățile concrete. Pe de o parte se urmărea scopul de a depista țărani fugari și a-i întoarce la vechii stăpâni, pe de altă parte, în Basarabia și guberniile din sudul Rusiei se dorea creșterea numerică a populației, iar țărani fugari erau legalizați și trecuți în categoria țăranilor de stat. Nu erau deranjați țărani care deja aveau familii, gospodării și se ocupau cu agricultura sau alte îndeletniciri. Autoritățile doreau ca Basarabia să fie atractivă și pentru locuitorii din afara imperiului, în special a celor din Balcani. Din această cauză și atitudinea față de țărani fugari era de multe ori tolerantă, fiind acceptată prezența lor în Bugeac.

În repetate rânduri, administrațiile guberniilor vecine au solicitat conducerii din Basarabia să-i găsească și să-i înapoieze pe țărani fugari din guberniile respective. Autoritățile ruse centrale, deși solicitau să fie luate măsuri pentru extrădarea țăranilor fugari, în realitate aveau o poziție duplicitară și îi lăsau să stea în Basarabia. Prin dispozițiile imperiale din anii 1816 și 1818 s-a permis rămânerea în Basarabia doar a țăranilor fugari, care au imigrat aici până în anul 1812⁷⁴. Țărani ruși și ucraineni se refugiau în Basarabia, fiind ademiniți de lipsa iobăgiei, scutirea de serviciul militar și alte impozite, existența unor terenuri mari nevalorificate în Bugeac. În anii '20 ai secolului al XIX-lea, în sudul Basarabiei se constituise un număr mare de cătune, formate din câteva familii, care practicau agricultura, creșterea vitelor și oilor, încercând astfel să supraviețuiască în condițiile severe de stepă.

O estimare a numărului de țărani fugari stabiliți cu traiul în Basarabia este greu de realizat, numărul lor fiind foarte mare, mai ales în partea de sud a regiunii. Potrivit recensământului fiscal al populației din anii 1834–1835, doar în teritoriul administrației speciale a Ismailului, din totalul de 25 de mii de locuitori, 15 400 (mai mult de 60%) au fost depistați ca fiind persoane fugare⁷⁵.

Cea mai rapidă creștere a populației Basarabiei s-a produs în primele două decenii de stăpânire rusească, când mărirea numărului de locuitori s-a datorat mai ales imigranților și coloniștilor sosiți în acest teritoriu. După unele calcule, în perioada 1812–1824, numărul populației Basarabiei a crescut cu 327 377 de

⁷² *Ibidem*, pp. 54, 84.

⁷³ *Ibidem*, pp. 182–183, 206–207.

⁷⁴ Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei* (în continuare se va cita: Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*), vol. II, Chișinău, 2009, p. 19.

⁷⁵ И. А. Анцупов, *op. cit.*, p. 24.

persoane (de la 255 605 – în anul 1812, la 582 982 – în anul 1824), adică de 2,3 ori. Totodată, creșterea naturală a fost de 76 713 persoane (fără anii 1812–1813), iar diferența de 250 664 o constituiau imigranții și coloniștii sosiți în Basarabia⁷⁶. Însă, în realitate, către anul 1812 în Basarabia locuiau cel puțin 300 de mii de persoane. Totuși, chiar dacă am calcula sporul real al populației Basarabiei, reieșind din cifra inițială de circa 300 de mii de locuitori, până în anul 1824 am avea o creștere a populației de 282 982 de persoane sau de 1,9 ori, dintre care circa 206 mii pe seama imigranților și coloniștilor. Pentru comparație, creșterea populației Bucovinei în intervalul 1813–1824 a fost de doar 20 572 de persoane (de la 230 720 în anul 1813, la 251 292 în anul 1824), dar în anii 1814–1816 s-a produs un exod al locuitorilor din acest spațiu, numărul real al populației reducându-se cu circa 30 de mii de persoane.

Refugierea țăranilor moldoveni peste râul Prut

În primii ani de stăpânire rusească, concomitent cu strămutarea țăranilor pribegi de peste Nistru în Basarabia, s-a produs și un proces invers, de refugiere a țăranilor moldoveni la vest de Prut. Procese similare s-au produs în primii ani de stăpânire austriacă și în Bucovina. P. Svinin constata că în primii ani de stăpânire rusă, peste hotare au fugit cel puțin trei mii de bulgari și moldoveni⁷⁷. A. Zașciuk preciza că în anii 1817 și 1818, în Imperiul Otoman au fugit peste trei mii de familii de moldoveni și bulgari⁷⁸. Manuc Bei, fost dragoman la Poarta Otomană, într-un memoriu adresat contelui Ioan Capodistria, semnala că până la sfârșitul anului 1815, în Moldova au emigrat mai mult de 5 000 de familii de locuitori din Basarabia⁷⁹. Totuși, aceste cifre par a fi exagerate, însă denotă că în primii ani de administrație rusească, refugiarea țăranilor peste Prut a fost semnificativă.

În anul 1814, doar din Bugeac s-au refugiat trei mii de români și imigranți transdunăreni peste Prut, iar fuga țăranilor români a continuat și în anii următori. Abia după ce autoritățile rusești au convins populația că iobăgia nu va fi introdusă în Basarabia, refugiații au început să revină la baștină. Până în anul 1820, în Bugeac au revenit nouă mii de refugiați⁸⁰. Probabil, printre cei reveniți în Bugeac, doar o parte au locuit acolo anterior, restul erau în principal imigranți transdunăreni.

⁷⁶ В. М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья*, Кишинёв, Штиинца, 1974, p. 51.

⁷⁷ П. Свинин, „Описание Бессарабской области”, în „Записки Одесского общества истории и древностей”, Одесса, vol. VI, 1867, p. 211.

⁷⁸ А. Защук, „Этнография Бессарабской области”, în „Записки Одесского общества истории и древностей”, Одесса, vol. V, Город. тип. Алексомати, 1863, p. 495.

⁷⁹ Dinu Poștarencu, *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*, Chișinău, Prut Internațional, 2006, p. 182.

⁸⁰ Ion Chirtoagă, *Din istoria Moldovei de sud-est (până în anii '30 ai secolului al XIX-lea)*, Chișinău, Editura Museum, 1999, p. 129.

Fuga țăranilor peste Prut a fost mai frecventă în primii ani de stăpânire rusească, iar cel mai des se refugiau locuitorii din satele situate în apropiere de noua frontieră. Țăranii plecau în Moldova, fiindcă nu aveau încredere în noile autorități, se temeau că vor deveni țărani iobagi, ca și în alte gubernii rusești, supuși la noi impozite și prestații, fiind obligați să întrețină armata și autoritățile ruse. Tratatul de pace de la București a stabilit o perioadă de 18 luni, când locuitorii erau liberi să treacă de o parte sau alta a Prutului și să decidă unde rămân să locuiască. De-a lungul Prutului erau mai multe sate, mai ales în zona Sculeni – Ungheni, care se întindeau pe ambele maluri ale Prutului. Anume din aceste sate, mulți țărani s-au refugiat în Moldova, satele și moșiile respective fiind depopulate.

În intervalul 1812–1818, în Basarabia au fost consemnate 1 025 de forme de protest și revendicări ale populației, cele mai frecvente fiind abuzurile moșierilor, arendașilor sau funcționarilor (372 de cazuri), prestațiile și impozitele exagerate (318), abuzurile militarilor ruși (133), strămutarea țăranilor în interiorul Basarabiei și peste Nistru (93), fuga țăranilor peste Prut în Moldova (62 de cazuri). Cele mai multe proteste și revendicări au survenit din partea populației ținutului Orhei (523 – 51% din total)⁸¹. În 1813, 1815 și 1816 au fost consemnate 62 de cazuri de refugiere a țăranilor în Moldova, cele mai multe din ținuturile Tomarova (21), Codru (12) și Greceni (11)⁸². Desigur, acestea sunt doar cazurile demonstrate documentar, numărul real al familiilor și persoanelor emigrate fiind mult mai mare.

Concomitent cu refugierea țăranilor peste hotare, avea loc și strămutarea altor persoane de peste hotare în Basarabia. Bunăoară, în decurs de cinci ani (1812–1816), din ținutul Iași au fugit peste hotare 636 de persoane, dar, concomitent, de peste hotare au sosit în acest ținut 967 de persoane. Din toate ținuturile Basarabiei, în intervalul 1814 – septembrie 1816, peste Prut au plecat 830 de persoane⁸³. Însă, doar din ținuturile Iași, Tomarova, Codru și din satul Cotul Morii, dar, în decurs de cinci ani, s-au refugiat în total 2 230 de persoane. Conform rapoartelor isprăvnicilor prezentate în toamna anului 1816, din diferite ținuturi ale Basarabiei au fugit în Moldova în total 3 141 de persoane și 23 de familii⁸⁴.

În următorul deceniu (1819–1828) au fost atestate documentar doar zece cazuri de fugă a țăranilor în Moldova de peste Prut, dintre care nouă din ținutul Ismail (în anii 1820, 1821 și 1823). În decursul anului 1819, doar din ținutul Ismail au fugit peste hotare 175 de familii⁸⁵. Evident, informațiile expuse reflectă doar parțial situația despre locuitorii fugiți în Moldova. Ca și în cazul Bucovinei, cei mai mulți țărani au fugit în primii ani de ocupație străină. Concomitent, anume în primele decenii de stăpânire străină, în Bucovina și Basarabia au sosit cei mai mulți

⁸¹ Valentin Tomuleț, „Exodul populației din Basarabia în Moldova de peste Prut (anii 1812–1828)” (în continuare se va cita: Valentin Tomuleț, *Exodul populației din Basarabia în Moldova*), în „Revista de Istorie a Moldovei”, Chișinău, nr. 2 (90), 2012, pp. 59–60.

⁸² *Ibidem*, pp. 61–63.

⁸³ Dinu Poștarencu, *op. cit.*, pp. 182–183.

⁸⁴ Valentin Tomuleț, *op. cit.*, p. 77.

⁸⁵ *Ibidem*, pp. 65, 72–73.

imigranți străini, în principal ucraineni de la nord și est de Nistru, care s-au stabilit în multe sate depopulate. Prin aceasta se explică apariția multor sate cu populație ucraineană la hotarul Bucovinei cu Moldova (de la Siret până aproape de Suceava) sau în partea centrală a Basarabiei (în zona Sculeni – Ungheni). În consecință, atunci s-a modificat radical structura etnică a populației din ambele provincii în detrimentul populației românești autohtone.

Procese migraționiste în ținutul Hotin la începutul secolului al XIX-lea

Nordul Basarabiei, în mod special raiaua/ținutul Hotin, a fost puternic afectat de procesele migraționiste încă din secolul al XVIII-lea. În acest spațiu soseau mulți imigranți ruteni din Podolia, Galiția și, concomitent, o parte din populația băștinașă de etnie română se refugia în alte ținuturi din Moldova. În consecință, mai ales în ținutul Hotin s-a consemnat o modificare a structurii etnice a populației în favoarea ucrainenilor. Numărul locuitorilor din ținutul Hotin a crescut mai rapid după anul 1788. Dacă în intervalul 1774–1788 s-a atestat o creștere de circa 14% (de la 6 267, la 7 170 de familii), atunci în perioada 1788–1808 creșterea a fost de 2,2 ori (de la 7 170, la 15 761 familii)⁸⁶. Evident, procesele migraționiste de la nord de Nistru au avut un aport important la sporul de populație.

Ritmul de creștere a populației a fost mai rapid în partea de nord a ținutului Hotin, care deja în anul 1774 era populat în majoritate de ucraineni. În multe sate din nordul ținutului, numărul locuitorilor a crescut timp de două decenii (1788–1808) de 3,4 și chiar de 5 ori, această evoluție datorându-se unor imigrări masive de la nord de Nistru. În această perioadă sunt repopulate sau apar sate noi, locuite de ucraineni. Dimpotrivă, în sudul ținutului Hotin nu au fost întemeiate sate noi de moldoveni, iar creșterea numerică în majoritatea satelor, cu mici excepții, s-a produs mai mult pe cale naturală.

Numărul locuitorilor din ținutul Hotin a crescut rapid în primii ani de stăpânire rusească. În anul 1814, potrivit unor informații oficiale ale administrației Basarabiei, în ținutul Hotin existau 16 055 de case, populate de 18 361 de familii. În ținut era un oraș, 166 de sate și 8 moșii cu puțini locuitori⁸⁷. Față de anul 1808, când au fost înregistrate 15 761 de familii, creșterea a fost cu 2 600 de familii.

În anul 1816, în ținutul Hotin, împreună cu orașul Hotin și târgurile Briceni și Lipcani, existau 17 052 de gospodării cu 82 516 locuitori de ambele sexe, inclusiv 14 754 gospodării (71 628 de persoane) care aparțineau creștinilor birnici, o parte fiind moldoveni autohtoni, altă parte – ruteni strămutați în diferite timpuri din guberniile vecine. În ținutul Hotin, în special în orașul Hotin, au fost atestate

⁸⁶ Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei*, p. 63.

⁸⁷ Leon Boga, *op. cit.*, pp. 21–22; Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în surse statistice rusești din prima jumătate a secolului al XIX-lea* (în continuare se va cita: Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin*), Chișinău, Lexon-Prim, 2017, pp. 203–204.

1 743 de gospodării ale evreilor (7 965 de persoane sau 9,6% din total). În decurs de patru ani (1812–1815), în ținutul Hotin s-au născut 16 664 de persoane, au decedat 7 219, sporul natural fiind de 9 445 de persoane⁸⁸.

Fiind ținutul cel mai dens populat, o parte dintre locuitori plecau în partea centrală și de sud a Basarabiei în căutarea unor terenuri libere. Informațiile despre locuitorii plecați din ținutul Hotin sunt diverse și contradictorii. P. Svinin amintează de 3 353 de familii care au plecat din ținut până la începutul anului 1816 sau de 3 353 de persoane care au plecat doar în 1815⁸⁹. După un raport întocmit de colonelul Pantarov, timp de patru ani (1813–1816), din ținutul Hotin au fugit peste hotare 620 de persoane⁹⁰. Catagrafia din anul 1817 a înregistrat în ținutul Iași o listă suplimentară cu 369 de familii de țărani, 33 de burlaci și o gospodărie de văduve, care, după anul 1813, s-au strămutat din ținutul Hotin și nu aveau încă un loc sigur de trai⁹¹. Ulterior, o bună parte dintre acești imigranți s-au așezat pe moșii sau în cătune cu puțini locuitori și au fondat sate noi, multe locuite preponderent de ucraineni. Cu siguranță, țărani sosiți din ținutul Hotin trăiau și în alte ținuturi din Basarabia.

Recensământul din anul 1817 a înregistrat, în ținutul Hotin, 22 679 de gospodării, inclusiv 978 locuite de evrei⁹². Din cauza includerii burlacilor la familii, s-au obținut estimări exagerate despre numărul locuitorilor, atât pentru ținutul Hotin, cât și pentru toată Basarabia. În anii 1812–1815, se știe că sporul natural al populației ținutului Hotin a fost de 9 445 de persoane. Astfel constatăm că, în intervalul 1808–1817, populația ținutului Hotin a crescut cu circa 33 de mii persoane (circa 21–23 de mii prin spor natural și circa 10–12 mii datorită migranților sosiți în acest teritoriu).

Evoluția numerică a populației județului Hotin, până la mijlocul secolului al XIX-lea

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, hotarele ținutului Hotin s-au modificat de două ori, din care cauză și datele statistice din diferiți ani nu corespund aceluiași spațiu geografic. În 1818, în urma desființării ținutului Soroca, la Hotin au revenit un târg, 35 de sate și cinci cătune de la ținuturile vecine. După anul 1835, toate aceste localități au trecut din nou la județele Soroca/Iași. Însă, în urma acestei reforme administrative, județul Hotin a pierdut și 25 de sate în apropiere de râul Ciuhur, sate care, în intervalul 1774–1835, au făcut parte permanent din ținutul/județul Hotin.

⁸⁸ П. Свиньин, *op. cit.*, pp. 272–274.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 274.

⁹⁰ Valentin Tomuleț, *Exodul populației din Basarabia în Moldova*, p. 68.

⁹¹ И. Н. Халиппа, *op. cit.*, pp. 114–115.

⁹² *Ibidem*, p. 54.

Populația ținutului Hotin a atins o cifră maximală la recensământul din anul 1817, după care s-a atestat o reducere temporară a numărului de locuitori. În anul 1820, în 210 sate și două târguri au fost atestate doar 18 848 de familii (circa 94 240 de persoane). Fără satele incluse la ținutul Hotin în anul 1818, numărul familiilor era de numai 16 761, atestându-se o diminuare cu 4 940 de familii față de anul 1817⁹³.

În următoarele trei decenii, populația județului Hotin a crescut mai lent față de primele două decenii ale secolului al XIX-lea; au fost perioade de stagnare și chiar de diminuare numerică a populației. Masele de țărani migranți preferau să se stabilească în alte județe, în special în Bugeac, unde încă erau multe terenuri libere. Din județul Hotin, o parte dintre locuitori au emigrat în partea centrală și de sud a Basarabiei sau chiar în alte gubernii, în speranța de a obține un lot de pământ mai mare.

Deși există statistici pentru mai mulți ani, acestea sunt realizate după criterii diferite, conțin mai multe erori sau sunt incomplete, din care cauză și estimările privind evoluția numerică a populației sunt contradictorii. Astfel, în anul 1820, în ținutul Hotin au fost înregistrate doar 18 848 de gospodării, dar fără orașul Hotin și târgul Otaci. În anul 1824, în tot ținutul erau 24 772 de familii, inclusiv 1 133 în orașul Hotin. Însă, în anul 1830 au fost înregistrate în tot județul, dar fără orașul Hotin, doar 22 596 de familii. Peste cinci ani, în anul 1835, județul Hotin avea 31 260 de familii, inclusiv 1 482 în orașul Hotin⁹⁴.

Diferă de la o statistică la alta și datele despre numărul persoanelor din ținutul Hotin. În anul 1825, aici erau 22 331 de locuințe, populate doar de 104 714 persoane. Însă, statistica respectivă nu conține informații despre locuitorii din târgul Noua Sulița și patru sate mari (Clișcăuți, Marșinița, Rașcov și Tărăsăuți). În două târguri (Noua Sulița și Lipcani) și 12 sate, situate pe malul Prutului, între cele două târguri, au fost înregistrate 1 743 de locuințe, populate doar de 2 875 de persoane, la 100 de locuințe revenind doar 165 de locuitori. Statistica din anul 1825 a înregistrat diferențe foarte mari privind media numărului de locuitori la o locuință. În șase sate și patru cătune, într-o locuință trăiau câte opt – nouă persoane. În același timp, în 13 sate din nordul ținutului erau mult mai multe case decât locuitori (în 1 617 case au fost înregistrate doar 524 de persoane)⁹⁵. Cu siguranță, statisticile rusești conțineau erori sau erau incomplete, dar și procesele migraționiste erau semnificative, din care cauză unele sate erau suprapopulate, iar altele erau depopulate.

Recensământul populației din anul 1828 a înregistrat 6 780 de locuitori în orașul Hotin (inclusiv 4 141 de mozaici, 2 100 de ortodocși și 569 de romano-catolici, în total fiind 6 810) și 117 534 de persoane în zona rurală a ținutului, dintre care 6 809 de mozaici și 484 de romano-catolici. Populația ținutului era de 124 314 persoane

⁹³ Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin*, p. 193 (1808); pp. 221–222 (1817); pp. 840–844 (1820).

⁹⁴ *Ibidem*, pp. 840–844 (1820); pp. 903–908 (1824); pp. 933–941 (1830); pp. 955–961 (1835).

⁹⁵ Calculat după datele publicate de Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin*, pp. 909–915.

(112 330 de creștini ortodocși, inclusiv 42 de lipoveni, 10 950 de mozaici, 1 053 de romano-catolici)⁹⁶.

Statistica din anul 1835 a înregistrat în județul Hotin 155 314 persoane, inclusiv 24 326 în orașul Hotin și patru târguri, 3 615 în 10 sate de pe domeniile statului și 127 373 în sate moșierești⁹⁷. Chiar dacă excludem eroarea pentru târgul Otaci, constatăm pentru anul 1835 un total de circa 150 de mii de locuitori, cu circa 26 de mii mai mult decât în 1828. Evident că în decurs de șapte ani nu s-a produs o creștere atât de rapidă a populației județului Hotin, ci datele pentru 1828 și 1835 sunt contradictorii.

Conform unei surse, pentru anul 1843, dar cu date valabile după revizia a VIII-a a populației din anul 1835, județul Hotin avea 146 098 de locuitori (inclusiv 119 088 care, și după 1835, vor rămâne la Hotin). În anul 1835, orașul Hotin avea 10 280 de persoane, dar lipsesc informații despre târgul Otaci⁹⁸. La mijlocul secolului al XIX-lea, județul Hotin avea 144 415 locuitori, iar în anul 1854 – 147 806 persoane⁹⁹.

Până în anul 1835 au apărut mai multe sate noi, atât în partea de nord, cât și în sudul ținutului Hotin¹⁰⁰, marea majoritate locuite de ucraineni. În același timp, în multe sate mari moldovenești s-au înregistrat reduceri însemnate de populație. Cel mai probabil, o bună parte din imigranții ucraineni au locuit temporar în sate moldovenești, apoi s-au transferat în sate noi ori au plecat în alte județe din Basarabia. Până la mijlocul secolului al XIX-lea, evoluția numerică a populației a fost mai rapidă în partea de nord și mai lentă în partea de sud a județului Hotin. Aceste procese au contribuit evident la continuarea reducerii proporției populației românești din județul Hotin.

Procesele migraționiste în ținuturile din partea centrală a Basarabiei

La începutul secolului al XIX-lea, procesele migraționiste au afectat toate ținuturile Basarabiei. Mai ales în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, mulți imigranți de la est de Nistru s-au stabilit în diferite sate din ținuturile Soroca, Iași sau Orhei. O bună parte dintre țărani pibegi au trecut Nistrul, pentru a evita să fie înregistrați de recensământul fiscal, iar ulterior au revenit în satele de baștină. Alții au rămas definitiv în Basarabia și s-au așezat în diferite sate din nordul regiunii.

După unele date statistice, către anul 1812, ținutul Orhei era locuit de 14 147 de familii, Soroca – de 7 636 și Iași – de 5 976 de familii¹⁰¹, adică cele trei ținuturi din nordul și centrul Basarabiei erau locuite de 27 759 de familii sau circa 138 795 de

⁹⁶ *Ibidem*, pp. 254, 258.

⁹⁷ *Ibidem*, pp. 942, 955–961.

⁹⁸ В. М. Кабузан, *op. cit.*, pp. 104–116.

⁹⁹ *Ibidem*, pp. 37, 55.

¹⁰⁰ Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei*, p. 124.

¹⁰¹ В. М. Кабузан, *op. cit.*, p. 14.

persoane. În toate cele trei ținuturi, în anul 1812 au fost înregistrate mai puține familii decât în anul 1803. Aceasta se explică prin datele incomplete pentru anul 1812, dar și din cauza refugierii unei părți a populației, inclusiv în ținuturile de la vest de Prut, rămase la Moldova.

În anul 1816, după estimările lui P. Svinin, ținutul Orhei era locuit de 19 592 de familii; în ținutul Soroca trăiau 43 075 de creștini ortodocși, iar numărul total al familiilor era de 8 919; ținutul Iași era populat de 8 032 de familii¹⁰². În trei ținuturi, numărul total al familiilor era de 36 543 de familii (cu 8 784 mai mult decât în anul 1812), deci, doar în decurs de patru ani, numărul familiilor a crescut cu circa 31,6%. În toate ținuturile era mare numărul familiilor de scutelnici: 1 657 (18,6% din total) în Soroca, 2 590 (13,2%) în Orhei, 1 015 (12,6%) în ținutul Iași¹⁰³. De asemenea, membrii celor 481 de familii din ținutul Orhei erau argați; în ținutul Iași erau atestați 211 slujitori boierești; în ținutul Soroca, membrii celor 406 familii erau lucrători plătiți. Marea majoritate a scutelnicilor, argaților, slujitorilor sau lucrătorilor zilieri erau în principal imigranți, de curând stabiliți în Basarabia, care erau scutiți de impozite.

Conform recensământului din anul 1817, în ținutul Iași au fost atestate 168 de localități, inclusiv 25 de cătune sau moșii cu un număr mic de locuitori, cele mai multe în ocoale din nordul ținutului¹⁰⁴. Anume într-un șir de cătune și moșii din acest spațiu (Brătușeni, Frasin, Șofrâncani, Chetroșica, Boroseni, Păgubeni/Goleni, Stâncăuți, Danu, Sturzeni, Pârjota, Cârpița, Iabloana) se vor forma, în deceniile următoare, sate locuite în majoritate de ucraineni. Procese similare s-au produs și în nordul ținutului Soroca, unde mai multe cătune din anul 1817 (Boroseni, Cotova, Criccăuți, Horodiște, Moșana, Nicorești, Rădoaia, Schineni, Trifănești, Șuri, Zgura), după statisticile din anul 1844 și de la mijlocul secolului al XIX-lea, erau locuite în principal de ucraineni¹⁰⁵.

Recensământul din anul 1817 a atestat, mai ales în ținutul Soroca, un număr foarte mare de burlaci (holtei), raportat la numărul de gospodării țărănești. În anul 1817, în ținut erau 10 387 de familii cu țărani birnici, față de 2 502 holtei, raportul fiind de 24,1%. Proporțiile cele mai mari de holtei erau atestate în ocoalele Câmpul de Sus (42,8%), Răut (29,1%), Mijlocului (28,3%), de peste Răut (25,1%), Nistrul de Sus (23,4%). Proporția holteilor era mai mare doar în Bugeac, în ocolul Akkerman din ținutul Bender (75,6%), în ocolul Codru din ținutul Codru (33,6%), în ocolul Chilia din ținutul Ismail (84,5%)¹⁰⁶.

Sudul Basarabiei a fost invadat de o masă mare de imigranți, sosiți de peste Nistru, o bună parte fiind bărbați holtei, care nu aveau un loc sigur de trai. Prezența

¹⁰² П. Сви́нин, *op. cit.*, pp. 265, 284, 289.

¹⁰³ Calculat după П. Сви́нин, *op. cit.*, pp. 266, 284, 289.

¹⁰⁴ И. Н. Халиппа, *op. cit.*, pp. 88–92, 97–98.

¹⁰⁵ Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, pp. 108–109, 115–116; В. М. Кабузан, *op. cit.*, pp. 134–139, 141–144.

¹⁰⁶ Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei*, p. 127.

unui număr mare de holtei în satele din nordul și centrul ținutului Soroca este o dovadă a numărului mare de imigranți, veniți aici de peste Nistru ori din ținutul Hotin. Anume în nord-estul ținutului Soroca, situat în nordul Basarabiei și de-a lungul râului Nistru, în prima jumătate a secolului al XIX-lea au fost întemeiate multe sate cu ucraineni, iar foarte multe sate moldovenești aveau populație mixtă.

Numărul locuitorilor din nordul și centrul Basarabiei a crescut constant, chiar dacă într-un ritm mai lent decât în Bugeac. Dinamica populației în diferite ținuturi (județe), până la mijlocul secolului al XIX-lea, este sistematizată în următorul tabel:

Tabel nr. 3. Locuitorii județelor din nordul și centrul Basarabiei în perioada 1812–1854¹⁰⁷

Ținuturi/județe	1812	1816	1817/1818	1827	1842	1854
Hotin	77 345	84 016	377 850	447 474	129 722	147 806
Soroca	38 180	43 075			83 450	103 882
Iași	29 800	40 160			87 616	100 254
Orhei	70 735	108 505			86 602	107 960
Chișinău					126 536	158 962
Total	216 060	275 756	377 850	447 474	513 926	618 864

În intervalul 1812–1854, numărul locuitorilor a crescut cel mai lent în județul Hotin (de 1,9 ori), urmat de Soroca (2,7 ori), Iași (3,4 ori) și Orhei/Chișinău (3,8 ori). În această perioadă s-au modificat hotarele unor județe, dar, oricum, creșterea a fost cea mai lentă în județul Hotin, care era cel mai dens populat. Totodată, creșterea cea mai rapidă înregistrată în județele Orhei/Chișinău se datorează în principal orașului Chișinău.

Imigranți ucraineni în ținutul Orhei în anul 1820

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, un număr mare de imigranți ucraineni s-a stabilit în multe sate din ținutul Orhei. Catagrafia din anul 1817 a înregistrat în ținutul Orhei 18 616 țărani birnici, 1 118 văduve, 380 de scutelnici, dar și 2 364 de holtei, care reprezentau 12,7% față de gospodăriile de țărani birnici¹⁰⁸. Cei mai mulți holtei locuiau pe valea râurilor Cula, Bâc, Ichel, Botna, Răut. Întâmplător sau nu, anume în partea de codru a ținutului Orhei, la începutul secolului al XIX-lea s-au format mai multe sate mici, locuite exclusiv ori în majoritate de ucraineni.

În anul 1820 s-a realizat o statistică detaliată despre populația tuturor localităților ținutului Orhei, cu excepția orașului Chișinău. Ținutul Orhei era populat atunci de 102 884 de persoane, dintre care 7 959 (7,7%) ucraineni (maloruși). Proporția populației românești era cea mai mică în patru ocoale din

¹⁰⁷ B. M. Кабузан, *op. cit.*, p. 37.

¹⁰⁸ И. Н. Халиппа, *op. cit.*, p. 173.

nord-estul ținutului Orhei: Nistrul de Sus (79,2%), Câmpului (67,9%), Răutului de Jos (67,3%) și Ciornii (doar 63,9%). Anume în această parte a ținutului Orhei, la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, s-au stabilit cei mai mulți imigranți ucraineni, sosiți de la est de Nistru. Ponderea ucrainenilor era mai mare în ocoalele Ciornii (30%), Câmpului (23,1%), Răutul de Jos (17,4%), Nistrul de Sus (14,6%), urmate de ocoalele Culii (9,8%), Fața Bâcului (8,3%), Ichilului (5,7%)¹⁰⁹.

Proporția mare a ucrainenilor în unele ocoale din ținutul Orhei era mai degrabă asemănătoare cu structura etnică a populației din sudul ținutului Hotin. Potrivit unei statistici din anul 1820, minoritatea ucraineană era importantă în ocoalele de Mijloc (28,5%), Rujeșița (25,4%), Prutul de Sus (18,2%) și Prutul de Jos (14,7%) din partea de sud a ținutului Hotin. În Ocolul Movilău din fostul ținut Soroca, situat în apropiere de râul Nistru, în anul 1820 chiar locuiau mai mulți ucraineni (48,7%) decât moldovenii (41,2%), lângă Otaci fiind mai multe sate cu populație ucraineană¹¹⁰.

În ținutul Orhei, în anul 1820, cele mai multe sate, locuite exclusiv ori în mare majoritate de ucraineni, erau situate în zona de Codru, de la nord-vest de Călărași până la sud de Orhei (Palanca, Mândra, Slobozia Hoginești, Hârbovăț, Schitul Frumușica, Schitul Țigănești, Schitul Tabăra, Vatici, Manna, Odaia Săleștii, Ivancea, Râșcova, Brănești, Slobozia Pivnița, Slobozia Râșca, Slobozia Mitocu, Cișmea). Sate mari, locuite în majoritate de ucraineni erau Cinișeuți, Bulăiești, Sârcova și Fuzăuca. În patru ocoale din nord-estul ținutului Orhei, aproape în toate satele cu populație majoritar românească exista o minoritate mai mult sau mai puțin importantă de ucraineni.

În cele mai multe sate din acest ținut, imigranții ucraineni s-au așezat la hotarul secolelor XVIII–XIX. Bunăoară, în Ocolul Bucovățului, ucrainenii erau majoritari în satele Malina, Slobozia Onești și la Poiana Malcoci, cu schitul Condrița, unde locuitorii erau de curând așezați (în anii 1808–1812)¹¹¹. În Ocolul Răutul de Jos, majoritatea ucrainenilor locuia în satele Ivancea (din anul 1760), Brănești (din anul 1780) și Manna (din anul 1770), în sloboziile Pivnița (din anul 1806), Râșca (din anul 1795) și Mitoc (din anul 1805)¹¹². În Ocolul Culii, ucrainenii locuiau exclusiv în satele Vatici și Vârbovăț, în Slobozia Hoginești, în schiturile Frumușica și Tabăra. În aceste cinci sate și schituri, populate doar de țărani ucraineni, nu era niciun mazil sau ruptaș, niciun cler sau boiernaș. Evident, imigranții ucraineni, stabiliți mai ales pe lângă mănăstiri, au sosit cel mai probabil

¹⁰⁹ Constantin Ungureanu, „Locuitorii ținutului Orhei în anul 1820”, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 3–4 (119–120), 2019, p. 43.

¹¹⁰ Idem, *Populația Bucovinei și Basarabiei*, pp. 259, 266.

¹¹¹ Constantin N. Tomescu, „99 sate din Ținutul Orheiului la 1820”, în „Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău”, vol. XIX, 1929, pp. 354–355, 357, 363.

¹¹² Idem, *Catagrafia Basarabiei la 1820. 127 sate din Ținutul Orheiului*, Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, 1931, pp. 5–6, 10–14.

la începutul secolului al XIX-lea. În Ocolul Ichilului, satele recent populate (Râșcova – din anul 1780, Martinești – din anul 1795, Slobozia Chirianca – din anul 1808) erau locuite aproape exclusiv de ucraineni. Situația era similară și în Ocolul Fața Bâcului, unde erau cinci sate locuite exclusiv ori în majoritate de ucraineni, care au fost populate la începutul secolului al XIX-lea: Mândra (1800), Slobozia Hulboca (1813), Săliștea Călărașilor (1815), Palanca (1817), Slobozia Peticu (1817)¹¹³. Așadar, doar după opt ani de la anexare, chiar și în partea centrală a Basarabiei se stabilise un număr mare de imigranți, în principal ucraineni sosiți de la est de Nistru. Cei mai mulți imigranți ucraineni trăiau în sate din nordul și estul ținutului Orhei, în apropiere de râul Nistru.

Sate noi cu populație ucraineană în nordul și centrul Basarabiei

În primele decenii ale secolului al XIX-lea, un număr mare de imigranți din stânga Nistrului, în mare majoritate țărani ucraineni, s-au strămutat în ținuturile din nordul și centrul Basarabiei și s-au stabilit în sate deja existente, locuite în principal de moldoveni. Doar în nordul ținutului Hotin, imigranții sosiți din Podolia ori Galiția s-au adăpostit în sate, locuite și până atunci în majoritate de ucraineni.

În deceniile următoare, soarta acestor imigranți ucraineni a fost diferită. O parte dintre ei, după o perioadă temporară de ședere în Basarabia, s-a întors în satele de baștină de peste Nistru. O altă parte, după o locuire temporară în sate moldovenești, a fondat sate noi, s-a așezat în slobozii ori pe moșiile unor proprietari particulari. Au fost și mulți imigranți ucraineni care s-au stabilit definitiv în satele moldovenești din Basarabia și au conviețuit împreună cu populația băștinașă de etnie română. În satele mixte moldo-ucrainene, minoritatea etnică a fost asimilată treptat, lingvistic și etnic, dar au fost și multe sate în care s-au păstrat ambele comunități.

În partea de nord a Basarabiei, mai ales în ținutul/județul Hotin, dar și în sate mixte, unde ucrainenii erau majoritari, a fost asimilată minoritatea românească. În partea centrală a Basarabiei, unde dominantă era populația românească, minoritatea ucraineană a fost asimilată cu timpul. Însă, din cauza prezenței unor statistici controversate pentru diferite sate cu populație mixtă, este dificil de estimat numărul ucrainenilor sau moldovenilor, care, în decursul secolului al XIX-lea, și-au pierdut identitatea etnică. Procese similare au avut loc în aceeași perioadă și în Bucovina, unde, de asemenea, existau multe sate mixte, populate de români și ucraineni.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, în ținuturile din nordul și centrul Basarabiei au fost fondate mai multe sate noi, locuite exclusiv ori în mare majoritate de ucraineni. Bunăoară, în partea de nord a ținutului Hotin, din anul 1808 este menționat Cășla Saliev, din anul 1824 – satul Aristeuca, din anul

¹¹³ *Ibidem*, pp. 32, 34–35, 37, 39–41, 43, 49–50, 55.

1835 – Grimești, Vladiceni, Vorniceni, Conovca, Lucaceni, Răspopiți, din anul 1844 – satul Levinți. Toate aceste sate erau locuite exclusiv de ucraineni. În partea de sud a ținutului Hotin, statistica din anul 1817 menționează pentru prima dată satul Tețcani; din anul 1820 este atestat satul Grimești; din anul 1824 se menționează Slobozia Șirăuți, Medveja, Berlinți, Trestieni, Bogdănești, Slobozia Buzdugeni; după anul 1835 apar în statistici satele Grumăzeni, Holohoreni, Șofrâncani. Satele menționate erau locuite aproape exclusiv de imigranți ucraineni, sosiți de peste Nistru, care s-au adăpostit temporar în sate moldovenești, apoi s-au stabilit în aceste sate noi.

În nordul ținuturilor Soroca și Iași s-au produs procese migraționiste similare cu cele din sudul ținutului Hotin. Inițial, mulți imigranți ucraineni s-au stabilit în sate vechi moldovenești, multe devenind cu populație mixtă. În deceniile următoare, în județul Soroca s-au fondat sate noi, locuite exclusiv de ucraineni (Egorovca, Goleni, Hăsnășenii Noi, sloboziile Domentevca, Frasin, Iorjnița, Maramonovca, Moșana, Oclanda, Roșietici, Stepanovca, Volovița, Zgura ș.a.)¹¹⁴. Multe dintre satele populate de ucraineni erau slobozii, ceea ce denotă fondarea lor recentă. În unele sate, numărul locuitorilor a crescut rapid doar în decurs de câțiva ani. Bunăoară, în Egorovca creșterea a fost de la 46 persoane (în anul 1844) la 233 (1850); în Maramonovca – de la 45 (1844) la 620 (1850). Satele Moșana, Hăsnășenii Noi, Slobozia Domentevca, locuite în 1850 doar de ucraineni, nici nu se regăsesc în statistica din 1844¹¹⁵.

Până la mijlocul secolului al XIX-lea, mai multe sate mici ori slobozii, locuite exclusiv sau în mare parte de ucraineni, sunt atestate în județul Iași. Către anul 1850, sloboziile Anfisovca, Berești, Bredeni, Butești, Egorovca, Fântâna Albă (Gașpar), Limbenii Noi, Nicoreni, Selineni, Stolniceni, Sturzovca, satele mici Chirpița, Iabloana, Petrușeni, Proscureni, Zagruleni și altele erau populate exclusiv sau în majoritate de ucraineni¹¹⁶. Sloboziile sau satele mici erau cele mai multe de curând fondate, unde s-au așezat imigranți ucraineni. Cele mai multe dintre satele noi, populate de ucraineni, erau situate în partea de nord a județului Iași, mai ales între localitățile Râșcani și Glodeni, în apropiere de orașul Bălți.

În județele Orhei și Chișinău, cei mai mulți ucraineni trăiau în sate, unde și în anul 1820 erau majoritari. Totodată, la mijlocul secolului al XIX-lea, minoritatea ucraineană nu mai era atestată într-un șir de sate mai ales din nordul și estul județului Orhei, unde aceștia erau prezenți în anul 1820. Cei mai mulți dintre acești imigranți ucraineni, după ce au locuit o perioadă în sate moldovenești, fie s-au întors peste Nistru, fie au fondat sate noi ori s-au stabilit în satele din apropiere, unde ucrainenii erau majoritari. În această perioadă s-au consolidat câteva sate mari ucrainene, situate în apropiere de orașul Orhei (Bulăiești, Ivancea, Piatra, Slobozia

¹¹⁴ B. M. Кабузан, *op. cit.*, pp. 134–139.

¹¹⁵ Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, pp. 108–111; B. M. Кабузан, *op. cit.*, pp. 133–139.

¹¹⁶ B. M. Кабузан, *op. cit.*, pp. 140–144.

Râșcova) sau târgul Rezina (Cinișeuți, Fuzăuca, Sârcova, Popăuți). Un alt grup de sate ucrainene era situat în apropiere de mănăstirea Hârjauca. În județul Chișinău, ucrainenii erau concentrați în satele Călimănești și Cățeleni, parțial în Costuleni, Cotul Morii, Soltănești, toate situate în apropiere de râul Prut.

Așadar, în ambele provincii, cele mai masive procese migraționiste s-au produs în primele decenii de administrație străină (în Bucovina – până în anii '20-'30 ai secolului al XIX-lea; în Basarabia – până la mijlocul secolului al XIX-lea). Ulterior, amploarea proceselor migraționiste s-a redus din intensitate, iar numărul locuitorilor a crescut datorită sporului natural. În primele decenii de stăpânire străină, atât în Bucovina, cât și în Basarabia au sosit cei mai mulți imigranți străini, în principal ucrainenii de la nord și est de Nistru. Ca urmare, anume în această perioadă s-a modificat radical structura etnică a populației din ambele provincii, în detrimentul populației românești autohtone. În Bucovina, ponderea românilor s-a micșorat de la circa 60% (în anul 1774), la 48,5% (în anul 1850), iar în Basarabia, proporția moldovenilor s-a redus de la circa 75% (în anul 1812), la circa 52–56% (în anii 1850–1862)¹¹⁷.

---

¹¹⁷ Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei*, p. 292.

STRUCTURA ETNO-LINGVISTICĂ ȘI CONFESIONALĂ A POPULAȚIEI BUCOVINEI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ (1918–1940)

ALEXANDRINA POPESCU-CRUCÉANU

Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava
E-mail: alexandrina.cruceanu@gmail.com

The Ethno-Linguistic and Confessional Structure of Bukovina's Population in the Interwar Period (1918–1940)

(Abstract)*

The history of Bukovina in general and that of Bukovina during the interwar period in particular dispose of a series of historiographical works intended to highlight the various aspects of political, social, cultural, economic, ethno-linguistic, confessional issues etc. of the former Moldavian province. Some of these works are general, others specific, and many of them succeed to offer a fairly comprehensive image of the elements, processes and phenomena that have influenced the ethno-linguistic and confessional evolution of Bukovina's population in the interwar period.

The specialized articles and studies are distinguished by the great analytical and synthesis capacity of their authors, but the aspects considered by them, although extremely valuable for knowing the international factors which have influenced the evolution of national political processes, overtake only extremely tangentially the particularities of the local communities from different territorial-administrative units which could have influenced, in turn, the evolution or the tendency of certain ethno-linguistic and confessional phenomena and processes which can or could have taken an international amplitude.

While many studies succeed to highlight the socio-cultural, inter-ethnic and identity realities of Bukovina during the interwar period, whose contribution to the understanding and evaluation of the international framework is extremely valuable, they do not explicitly aim to contextualize the interethnic and confessional facts and processes during the interwar period in Bukovina.

The main objective of this research is to understand the impact of national and international government policies on administrative-territorial changes and, implicitly, on the ethno-linguistic and confessional structure of the Bukovina's population in the interwar period. The research methodology takes into account the analysis of qualitative and quantitative data provided by statistical yearbooks, county, national and international archives, as well as Romanian and foreign historiography on the analysed issues.

---

* Traducere: Alexandrina Popescu-Cruceanu.

Therefore, this research aims to highlight the evolution of the ethno-linguistic and confessional structure of the population of Bukovina in the interwar period, as well as the internal and international factors that favoured or, on the contrary, inhibited the physiognomy of Romanian communities and national minorities in this historical space.

Keywords: Bukovina, ethno-demographic structure, confessional structure.

Introducere

Istoriografia interbelică abordează tangențial subiectul relațiilor interetnice din spațiul românesc. Cercetătorii interbelici stăruiau asupra situației dezavantajoase, pe parcursul istoriei, a românilor din provinciile care au aparținut imperiilor sau altor state – Transilvania, Bucovina, Basarabia, Dobrogea. Minoritățile etnice din aceste provincii erau destul de numeroase, favorizate de administrațiile imperiale, în detrimentul majorității românești. Relațiile dintre români și minorități și înseși grupurile de minorități etnice se stabileau în funcție de aceste privilegii. Pozițiile sociale, economice, politice diferite ale grupurilor etnice creau nemulțumiri în societate. Cercetările trebuiau să demonstreze și faptul că românii aveau drepturi asupra teritoriilor care au intrat în componența României¹, în virtutea continuității lor etno-lingvistice și culturale în acest spațiu istoric aflat, timp de secole, la răscrucea dintre Occidentul care a impulsionat dezvoltarea socio-economică și Orientul care a reprezentat, cel puțin pentru perioada medievală și începutul de epocă modernă, modelul cultural și ecleziastic al locuitorilor acestor spații moldovenești.

Istoricul cercetării cuprinde, pentru aspectele etnic și confesional din acest spațiu istoric, încă din perioada interbelică, o serie de lucrări care reușesc să surprindă diferite aspecte generale și particularități ale principalelor structuri etnice și confesionale conlocuitoare spațiului moldovenesc, cele mai reprezentative fiind cele semnate de Ion Nistor (*Bucovina sub dominație românească. La 20 de ani după Unire*, 1938; *Cehoslovacii și românii*, 1930; *Bejenari ardeleni în Bucovina*, 1926; *Problema ucraineană în lumina istoriei*, 1934; *Bucovina sub dominație românească*, 1938); Teodor Bălan (*Emigranți poloni în Bucovina și Moldova*, Cernăuți, 1936), Sabin Manuilă (*Mișcarea populației României în anul 1930*, 1939; *Mișcarea populației României în anul 1935*, 1939) ș.a.

Pentru perioada comunistă, numărul studiilor și lucrărilor românești care cercetează aspectele etno-lingvistice și confesionale din Bucovina interbelică cunoaște o scădere evidentă, dat fiind contextul istoric mai puțin favorabil stimulării cercetărilor istorice pertinente, care puteau veni în contradicție cu exagerările și denaturările istoriografice daciste/protocroniste și slaviste impuse de noul regim politic instaurat, *de facto*, în 23 august 1944, și *de iure*, în 31 decembrie 1947.

¹ Ecaterina Pihurov, „Istoriografia românească interbelică a relațiilor interetnice”, în „Revista de Etnologie și Culturologie”, vol. XXIII, 2018, pp. 115, 121.

În schimb, o serie de lucrări străine reușesc, pentru această perioadă, să surprindă unele aspecte ale structurii demografice, etno-lingvistice și confesionale ale populației Bucovinei interbelice, în special, și României, în general, precum cele semnate de: Catherine Durandin (*La Roumanie et ses avocats au Congrès de la Paix (1919), esquisse d'analyse d'une mythologie*, 1973; *Orthodoxie et Roumanité. Le debat de l'entre-deux-guerres*, 1986); Oskar Beck („Bukowina: Schweiz des Ostens?”, în „Der Südostdeutsche”, 1978); Erich Beck (*Bukowina – Land zwischen Orient und Okzident*, 1963); Józef Buzko (*Zum Wandel der Gesellschaftsstruktur in Galizien und in der Bukowina*, 1978).

Căderea regimului comunist și reinstalarea democrației în spațiul românesc a reprezentat un moment extrem de propice pentru reluarea și intensificarea studiilor și cercetărilor asupra perioadei interbelice pentru majoritatea spațiilor românești, inclusiv pentru Bucovina și regiunile istorice românești, trecute în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, prin rapt teritorial temporar, în administrație străină. Desigur, atât literatura străină, cât și cea românească reușesc să pună în valoare numeroase aspecte ale diversității etno-lingvistice și confesionale din spațiul bucovinean interbelic. Printre acestea, din literatura străină, demne de amintit sunt următoarele lucrări: Frédéric Beaumont, *Identités et territoire chez les slaves de Bucovine. Relations interethniques, faits identitaires et territoriaux dans les Carpates Orientales (Roumanie – Ukraine)* (2007); Philippe Henry Blasen, *Suceava region, upper land, greater Bukovina or just Bukovina? Carol II's administrative reform in North-Eastern Romania (1938–1940)* (2015); Volodymyr Fisanov și colab., *Bucovina anilor 1918–1940: influențe externe și dezvoltare internă* (2005); Keith Hitchens, *România 1866–1947* (traducere din engleză de George G. Potra și Delia Răzdolescu, 1998); Gerhard Schullerus, *Germanii și Biserica Evanghelică de Confesiune Augustană (C.A.) din Bucovina* (2011); Benjamin Lya, *Evreii din România Mare (1919–1940)* (2004); David Schaari, *Comunitatea evreilor din Cernăuți în perioada administrației românești între cele două războaie mondiale* (1999); Mariana Hausleitner, *De la românizarea Bucovinei la Holocaust, 1918–1944. România și Transnistria: perspective istorice și comparative* (2004), Kurt Scharr, *Borderlines and nation-building: Bukowina 1848 to 1947* (2008) ș.a.

Pentru literatura autohtonă, se remarcă numeroși cercetători și colaboratori ai Institutului „Bucovina”, din Rădăuți, filială regională a Academiei Române, care, prin intermediul conferințelor și a revistei „Analele Bucovinei”, reușesc, încă din 1994, să aducă plus valoare cercetării istorice obiective asupra trecutului îndepărtat și apropiat al Bucovinei. Aici se remarcă importanți membri și colaboratori, ale căror studii abordează numeroasele aspecte ale vieții politice, economice, culturale, artistice, demografice, etnografice ș.a. ale Bucovinei, din cele mai îndepărtate timpuri până în prezent.

Fără titlu de exhaustivitate, menționăm o serie de autori ale căror studii și cercetări tratează, chiar și cu un anumit grad de particularitate, subiecte pe care cercetarea de față le are în vedere, și anume structura etno-lingvistică și confesională

a populației Bucovinei în perioada interbelică. Astfel, pentru tematica abordată, merită a fi amintite studiile semnate de: Ștefan Purici („Unirea Bucovinei și grupurile etnice”, în „Analele Bucovinei”, nr. 2, 2019; „Aspecte ale problemei minorităților naționale în Bucovina istorică între anii 1918 și 1940”, în „Analele Bucovinei”, nr. 1, 1997 (I) și 2, 1997 (II); „Românii și evreii din Bucovina 1918–1923: împreună sau separat?”, în „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”, VIII, 2003; „Strămutarea germanilor sud-bucovineni și impactul asupra societății românești”, în „Codrul Cosminului”, VI–VII, 2001); Marian Olaru („Considerații preliminare despre demografie și geopolitică pe teritoriul Bucovinei (1930–1992)”, în „Analele Bucovinei”, nr. 2, 2002; „Bucovina în perioada interbelică. Istorie și statistică”, în „Analele Bucovinei”, nr. 2, 2014 (I), nr. 1, 2015 (II); „Bucovina – sfârșitul unui posibil Eden. Ultimul act, 1919–1944. Procese politice și sociale”, în „Analele Bucovinei”, nr. 1, 2010). Menționăm, de asemenea, studiul semnat de Florin Pintescu, „Etnic și confesional în Bucovina secolului al XIX-lea” (în Vasile Grăjdan, Serhii Hakman, Olga Lukács, *Culturi și religii în Bucovina istorică. Retrospectivă și perspective ale dezvoltării*, 2011) și volumul realizat de Florin Pintescu și Daniel Hrenciu (*Din istoria polonezilor în Bucovina (1774–2002)*, 2003).

Tot pentru această relativ scurtă perioadă a istoriei contemporane, lucrările semnate de Daniel Hrenciu conțin unele aspecte legate de factorii și procesele care au influențat structura etnică, lingvistică și confesională a populației titulare și a minorităților naționale din Bucovina istorică, precum și evoluția acestor comunități, ale căror destin a fost deseori și injust engramat de factorii politici naționali și mai ales internaționali. Amintim, aici, volumele: *Continuitate și schimbare: integrarea minorităților naționale din Bucovina istorică în Regatul României Mari (1918–1940)*, vol. I, *Perspectiva național-liberală (1918–1928)* (2005); *Maghiarii în Bucovina (1775–1941)* (2006); *Provocările vecinătății: ucrainenii bucovineni în Regatul României Mari (1918–1940). Contribuții* (2010); *Dilemele conviețuirii: evreii din Bucovina (1774–1939)* (2010); *Între destin și istorie: germanii din Bucovina (1918–2012)* (2013). De același autor, în revista „Analele Bucovinei” au apărut studii precum: „Considerații asupra evoluției comunităților poloneze din Bucovina în perioada interbelică” (nr. 1, 2002); „Considerații privind integrarea germanilor bucovineni în Regatul României Mari (1918–1940)” (nr. 2, 2005); „Integrarea minorităților naționale din Bucovina în România Mare: abordarea național-liberală” (nr. 1, 2006).

Asupra aspectelor etno-lingvistice, confesionale și demografice generale din Bucovina interbelică și-au mai adus contribuția, deosebit de valoroasă, și alți autori români și străini, ale căror rezultate ale cercetării au fost publicate în volume individuale sau colective, în țară sau străinătate, și anume: Constantin Ungureanu („Recensămintele populației Bucovinei din anii 1880–1910 și 1930” (I), în „Analele Bucovinei”, nr. 1, 2014), Florin Anghel („Minoritatea polonă din România Mare. Studiu preliminar al minorității polone din România Mare”, în „Revista Istorică”, nr. 1–2, 1997; „Evoluția comunității polone din România 1919–1926”, în „Glasul Bucovinei”, nr. 3, 2000); Constantin Ungureanu și Călin

Pantea (*Atlasul etno-lingvistic și confesional al Bucovinei. 1774–2002*, 2018); Vladimir Trebici (*Demografie. Excerpta et Selecta*, 1996); Ecaterina Pihurov (*Istoriografia românească interbelică a relațiilor interetnice*, 2018); Nicolae Enciu (*Populația României interbelice în context general european: trăsături generale și specifice*, 2019); Dimitrie Onciul (*Din istoria Bucovinei*, 1992); Florin Anghel (*Minoritatea polonă din România Mare. Studiu preliminar al minorității polone din România Mare*, 1997; *Evoluția comunității polone din România 1919–1926*, 2000); Ion Agrigoroaie (*România interbelică*, 2015); Victoria-Calia Cotos (*Populația Bucovinei în perioada interbelică*, 2009); Gheorghe Iancu (*Considerații cu privire la România și problema minorităților naționale*, 1995; *Problema minorităților etnice din România în documente ale Societății Națiunilor (1923–1932)*, 2002); Radu Filipescu (*Ucrainenii din Bucovina în dezbaterile Parlamentului de la București (1919–1937)*, 2010); Mircea Ivănoiu și Ștefan Ungurean (*Oameni prin vremuri. Bucovinenii în secolul XX*, 2015) ș.a.

Așadar, putem observa interesul tot mai crescut și fructuos al studiilor referitoare la structurile etno-lingvistice, confesionale, demografice ale Bucovinei istorice, în general, și ale Bucovinei interbelice în particular, motiv pentru care merită să (re)aducem în atenția cititorilor, nu doar sub titlu informativ, cât mai ales formativ, cercetarea și istoriografia unei teme atât de complexe și, adeseori, interdisciplinare, care impune și informații de natură politică, socială, culturală, educațională și antropologică.

I. Structura etno-lingvistică a populației Bucovinei în perioada interbelică (1918–1940)

Un substrat generator de interes pentru acest ținut este constituit din caracterul multiethnic al populației și fenomenul conviețuirii pașnice asociat bucovinenilor², fapt care a suscitat, de-a lungul timpului, apariția a numeroase opinii, studii și cercetări care și-au propus, voalat sau într-o manieră intransigentă, să confirme ori să infirme această etichetă mai mult sau mai puțin subiectivă.

Față de minoritățile naționale s-au conturat în Bucovina, după 1918, două concepții politice. Iancu Flondor, adeptul unei politici de descentralizare și de constituire a autonomiei locale, a promovat o politică abilă și tolerantă față de minoritari, iar Ion Nistor, partizanul integrării accelerate a provinciei în cadrul statului român, printr-o politică centralizatoare, a fost condus de ideea că drepturile minoritarilor trebuie respectate fără ca România să devină un „stat al naționalităților”³, situație care a creat, cel puțin la începutul perioadei interbelice,

² Ștefan Purici, „Istoriografia Bucovinei: continuitate versus schimbare”, în „Analele Bucovinei”, anul XVII, nr. 2, 2010, pp. 359–366.

³ Rodica Iașencu, „Unirea Bucovinei cu Regatul Român. Integrarea politico-administrativă” (III), în „Analele Bucovinei”, anul X, nr. 2, 2003, p. 203.

unele tensiuni, atât între reprezentanții și susținătorii politici ai celor două orientări, cât și între unele minorități etnice și populația românească titulară.

După Marea Unire din 1918, Bucovina istorică revine la Patria Mamă, cu o moștenire etnică pe care a consemnat-o recensământul populației din 1930, efectuat după criteriile științifice și prelucrat cu metode moderne. Caracteristicile înregistrate au fost naționalitatea („neamul”), limba maternă și religia, ceea ce a permis o corectă repartitie a persoanelor recensate pe naționalități. S-a clarificat astfel și problema evreilor care, la recensămintele din Austro-Ungaria, erau trecuți fie la germani (Bucovina), fie la unguri (Transilvania), pe baza „limbii uzuale” sau „de conversație” („Umgangssprache”)⁴.

Între cele două războaie mondiale, viața politică din Bucovina a fost caracterizată, în general, de coabitarea și conlucrarea între diversele etnii, fenomen însoțit, uneori, de apariția de tensiuni interetnice, agravate – în anii '30 – de afirmarea mișcărilor extremiste⁵. Realitatea unificării a dezamăgit mulți cetățeni bucovineni în ceea ce privește statutul lor în România Mare, precum și dificilul proces de unificare administrativă a provinciei în proiectul național al statului român⁶. Dominația austriacă în Bucovina a creat o relativă inegalitate materială și culturală între români și minoritari. Aceștia din urmă cunoșteau mai bine limba germană decât cea română, care a fost vitregită în perioada austriacă, împărțeau, preponderent, altă religie, decât cea ortodoxă, predominau numeric în instituțiile administrative, economice, de învățământ, justiție, comerț etc⁷. Chiar și în aceste condiții⁸, minoritățile etnice au beneficiat de dreptul de a apela la opinia publică internațională, iar autoritățile române nu le-au pus piedici în acest plan. În capitala Bucovinei istorice, de pildă, și în anii '30, pe lângă o multitudine de publicații în limba română, apăreau gazete și reviste în limbile minorităților, funcționau teatrele evreiesc, german, ucrainean, polonez; scriau și erau publicați scriitorii, poeții, oamenii de știință de origine neromânească⁹.

Bucovina istorică, prin poziția sa geografică, tradițiile și nivelul de civilizație, grație sistemului democratic – cu toate carențele sale – care a funcționat în

⁴ Vladimir Trebici, *Demografie. Excerpta et Selecta*, București, Editura Enciclopedică, 1996, pp. 129–130.

⁵ Marian Olaru, Ștefan Purici, „Bucovina – mirajul identitar supranațional”, în „Analele Bucovinei”, anul IX, nr. 2, 2002, p. 426. Articolul poate fi găsit și în nr. 2, 1999 (pp. 259–262). Pentru mai multe detalii privind relațiile interetnice, a se vedea, de asemenea, și Ștefan Purici, Harieta Mareci-Sabol, „Extremes and Exceptions: Civilian Attitudes Towards Jews in Bukovina during World War II”, în „Codrul Cosminului”, vol. 26, nr. 1, 2020, pp. 93–112.

⁶ Radu Florian Bruja, „The Image of Romanian State in Bukovina Between the Two World Wars”, în „Journal of Romanian Literary Studies”, nr. 16, 2019, p. 438.

⁷ Ștefan Purici, „Aspecte ale problemei minorităților naționale în Bucovina istorică între anii 1919 și 1940 (I)”, în „Analele Bucovinei”, anul IV, nr. 1, 1997, p. 133.

⁸ În acest sens, a se vedea și Vladimir Trebici, „Relațiile dintre societățile studențești române și germane de la Universitatea din Cernăuți, ca model de înțelegere interetnică (1875–1938)”, în „Analele Bucovinei”, anul IX, nr. 2, 2002, p. 397–402.

⁹ Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 415.

România până la finele anilor '30 ai secolului al XX-lea, n-a îngădit dezvoltarea culturală și spirituală a minorităților naționale, a înlesnit circulația ideilor, valorilor, produselor culturale și de civilizație ale românilor, germanilor, evreilor, ucrainenilor, polonezilor, armenilor, ungarilor etc¹⁰. Prezentând caracteristicile vieții social-politice din Bucovina dintre cele două războaie mondiale, Carol Iancu afirma că, „în pofida unei politici de românizare, uneori excesivă, minoritățile nu au fost complet ostracizate, nici excluse în mod sistematic din viața politică și mai ales economică, unde, în unele ramuri, rolul lor a fost adeseori preponderent. La fel, ele au știut și au putut să-și păstreze respectivele lor limbi de minoritate”¹¹. Prin Tratatul minorităților din 9 decembrie 1919, semnat de guvernul Vaida-Voievod, România oferea „garanții sigure de libertate și de dreptate” tuturor locuitorilor săi, atât din Vechiul Regat, cât și a celor reuniți în 1918, din provinciile Transilvaniei, Basarabiei și Bucovinei, indiferent de rasă, limbă sau religie¹². Prin această convenție, statul român se angaja să asigure reprezentanților minorităților etnice protecția vieții, a libertății, liberul exercițiu al credinței, egalitate în fața legii, să recunoască drept cetățeni români orice persoană domiciliată în țară sau născută pe același teritoriu – unguri și austrieci – precum și pe evreii de pe tot cuprinsul țării, care nu se puteau prevala de altă cetățenie etc¹³.

Cu toate acestea, în perioada interbelică, chestiunea minorităților etnice a fost utilizată de unele state drept un mijloc de presiune asupra țărilor care aveau în cuprinsul lor astfel de populație, iar de alte state – drept o modalitate de perpetuare a problemei frontierelor în centrul și estul Europei. Recensământul populației, efectuat de către administrația românească în anul 1919, a arătat că populația Bucovinei număra, la acea dată, 811 721 de locuitori, din care s-au declarat români 378 859 de persoane (46,67%), ucrainenii – 227 361 (28,01%), evreii – 88 666 (10,92%), germanii – 68 075 (8,39%), polonezii – 34 119 (4,20%), alte naționalități – 14 641 (1,8%)¹⁴.

Românii din Bucovina

După Primul Război Mondial, datorită noilor condiții socio-economice și politice exprimate de reîntoarcerea la vatră a demobilizaților, a celor plecați în alte părți ale provinciei sau peste hotare, și întrunirea unui climat favorabil activităților economice, care atrage un număr de imigranți, constatăm o continuă creștere a populației. Cea mai însemnată pondere a sporului demografic se înregistrează în

¹⁰ *Ibidem*, p. 423.

¹¹ Marian Olaru, „Bucovina – sfârșitul unui posibil Eden. Ultimul act, 1919–1944. Procese politice și sociale”, în „Analele Bucovinei”, anul XVII, nr. 1, 2010, p. 270.

¹² Marian Olaru, *op. cit.*, p. 261.

¹³ Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 131.

¹⁴ *Ibidem*, p. 132; Constantin Ungureanu, „Recensămintele populației Bucovinei din anii 1880–1910 și 1930”, în „Analele Bucovinei”, anul XXI, 1 (42), București, 2014, p. 175 (în continuare se va cita: „Recensămintele populației Bucovinei...”).

mediul rural (7 212 persoane) și doar 810 persoane (368 de gen masculin și 442 de gen feminin) în mediul urban¹⁵.

De remarcat că, între 1910 și 1930, creșterea a fost modestă: cu 58 000 de persoane (7,3%). Perioada a cunoscut Primul Război Mondial, mortalitate ridicată, strămutări de populație, spor de populație românească prin administrație, activitate economică etc.¹⁶

Cea mai importantă constatare este creșterea puternică a românilor, de la 273 257 (1910), la 379 691 (1930), adică cu 106 437 de persoane (39%), și scăderea rutenilor (ucrainenilor) de la 305 101 la 248 567, adică cu 53 534 de persoane (18,5%). Numărul total al rutenilor, ucrainenilor și huțanilor, la recensământul din 1930 pentru întreaga Românie, a fost de 594 571 (dintre care 12 456 de huțani), repartizat pe provincii astfel: 351 912 în Basarabia, 236 130 în Bucovina, 23 569 în Crișana-Maramureș, restul de 8 205 aflându-se în alte provincii¹⁷.

O imagine întrucâtva corectă se obține atunci când repartiția se face după „neam” și „limba maternă”. Astfel, românii sunt în număr de 379 605, dar după limba maternă 350 901, deci cu 28 794 mai puțini; în schimb, rutenii, ucrainenii sunt 248 567 (ca „neam”), iar după limba maternă 280 651, adică în plus cu 32 084. Dintre cei 92 492 de evrei, declarați după neam, 74 288 au ca limbă maternă „idiș”, diferența constituind-o cei cu limba germană, eventual ruteană, ca limbă maternă. Diferențe notabile se constată la germani, între „neam” (75 533) și „limba maternă” (93 812). Prin urmare, s-au înregistrat în rândul românilor circa 22 000 care aveau conștiința că aparțin neamului românesc, dar fuseseră înstrăinați și, deci, au indicat o altă limbă maternă decât cea română¹⁸.

Înainte de ocuparea Bucovinei, nu a fost efectuat niciun recensământ care să redea structura etnică a regiunii. Informațiile privind distribuția confesională nu pot fi interpretate în sens etnic, deoarece toți moldovenii (români) din Bucovina și marea majoritate a rutenilor și huțulilor (ucrainenilor) erau de religie creștin-ortodoxă. Având o poziție geografică periferică, nordul Moldovei (în special zona ținuturilor Cernăuți și Hotin) a fost puternic influențat de mișcările de populație de-a lungul secolelor. Românii de aici s-au aflat în contact permanent cu ucrainenii, în special cu cei din Galiția și Podolia, și populația era amestecată în mai multe localități¹⁹.

În anul 1930, în teritoriul istoric al Bucovinei locuiau 839 519 persoane, inclusiv 368 539 de români (43,9%). În partea de nord a Bucovinei, românii erau concentrați în sudul județului Cernăuți (68,6% în plasa Cosminului, 29% în plasa Prutului, 27% în municipiul Cernăuți) și în sudul județului Storojineț (63,2% în plasa Flondoreni, 18,7% în plasa Ceremușului și 39% în orașul Storojineț).

¹⁵ Marian Olaru, „Bucovina în perioada interbelică. Istorie și statistică” (I), în „Analele Bucovinei”, anul XXI, nr. 2 (43), 2014, p. 514.

¹⁶ Vladimir Trebici, *op. cit.*, p. 130.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 130–131.

¹⁹ Constantin Ungureanu, Călin Pantea, *Atlasul etno-lingvistic și confesional al Bucovinei. 1774–2002*, Suceava, Editura „Karl A. Romstorfer”, 2018, p. 31.

În localitățile urbane trăiau 228 056 de persoane (26,7% din totalul populației), inclusiv 33% români. În mediul rural, românii constituiau 48,7% din populație. Rezultatele recensământului sunt sensibil diferite, dacă repartitia se face după criteriul limbii materne. În Bucovina, 340 106 persoane (40,5%) au declarat româna drept limbă maternă²⁰. Cea mai mare diferență între populația după neam și după limbă se constată în rândul ucrainenilor, în sensul înregistrării unui număr mai ridicat al etnicilor după criteriul limbii materne față de cel al apartenenței etnice. Situația poate fi explicată prin aportul românilor asimilați lingvistic de către ucraineni, același proces fiind semnalat în rândul huțanilor. Cei din urmă aveau o situație deosebită privind limba, obiceiurile și portul strămoșesc, constituind o etnie distinctă, recunoscută și în documente de arhivă, însă, de multe ori, nu au fost înregistrați separat în rapoartele de evidență a populației²¹.

În multe localități din provincie, numeroși locuitori au fost recenzați români, însă au declarat ucraineana ca limbă maternă. Cele mai mari discrepanțe au fost înregistrate în satele Camena, Cuciurul Mare, Mihalcea (din județul Cernăuți); Adâncata (Hliboca), Banila pe Siret, Bobești, Broscăuții Noi, Căbești, Comarești, Costești, Davideni, Dumbrava Roșie, Panca, Petriceni (Camenca), toate din județul Storojineț; Bălcăuți, Cerepcăuți, Milișăuți, Negostina, Rogojești, Căndești, Gărbăuți, Volcineț (din județul Rădăuți); Călinești Ienachi, Danila, Dărmănești (Hatna), Ipotești, Mărăței, Șerbăuți (de lângă orașul Suceava). În multe din satele enumerate, și recensămintele austriece din anii 1880–1910 au consemnat diferențe mari privind numărul vorbitorilor de limbă română sau ruteană²².

Ucrainenii din Bucovina

Locuitorii Principatului Moldovei au fost afectați, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, de războiul civil din Polonia (izbucnit în 1766) și de

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Victoria-Camelia Cotos, *Populația Bucovinei în perioada interbelică*, Iași, Casa Editorială „Demiurg”, 2009, p. 50.

²² Constantin Ungureanu, Călin Pantea, *op. cit.*, p. 32. Pentru mai multe informații privind evoluția structurii populației Bucovinei, atât sub aspect demografic, cât și etno-lingvistic, confesional, al relațiilor interetnice etc., a se vedea și lucrările semnate de: Ștefan Purici, „Unirea Bucovinei și grupurile etnice”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVI, nr. 2, 2019, pp. 381–386; Marian Olaru, „Considerații preliminare despre demografie și geopolitică pe teritoriul Bucovinei (1930–1992)”; idem, anul IX, nr. 2, 2002, pp. 547–554; „Bucovina în perioada interbelică. Istorie și statistică” (I); idem, anul XXI, nr. 2, 2014, pp. 509–520; „Bucovina în perioada interbelică. Istorie și statistică” (II); idem, anul XXII, nr. 1, 2015, pp. 211–222; „Bucovina – sfârșitul unui posibil Eden. Ultimul act, 1919–1944. Procese politice și sociale”; idem, anul XVII, nr. 1, 2010, p. 261–282; Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1977–1994)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1993; Sabin Manuilă, *Mișcarea populației României în anul 1930*, București, 1939; *Mișcarea populației României în anul 1935*, București, 1939; Nicolae Enciu, „Populația României interbelice în context general european: trăsături generale și specifice”, în „Anuarul Institutului de Istorie”, nr. 8, 2019 pp. 214–229.

războiul ruso-turc din perioada 1768–1774. Confruntările militare din sudul Poloniei au provocat un exod masiv al populației de aici către nordul Moldovei. Refugiații de origine ruteană au trecut clandestin hotarul moldo-polon și s-au stabilit în număr mare în satele de lângă frontieră. Concomitent, mulți moldoveni din zonă și-au părăsit casele și s-au refugiat în alte ținuturi²³.

De-a lungul perioadei interbelice, în Parlamentul de la București au existat dezbateri referitoare la problemele minorității ucrainene din nordul Moldovei istorice. De asemenea, a fost discutată eventualitatea învecinării Bucovinei cu un stat ucrainean independent²⁴. Pe parcursul întregii perioade interbelice, ucrainenii din România au manifestat un revizionist moderat, „fără a periclita în mod serios integritatea statului român”. Doleanțele parlamentarilor acestei etnii s-au axat pe probleme strict interne. Parlamentarii ucraineni au subliniat permanent că „populația acestor ținuturi este foarte pașnică și credincioasă Statului și autorităților”. Constantin Cracalia a folosit aceasta drept argument pentru înlăturarea stării de asediu în Nordul Bucovinei. După abrogarea măsurii excepționale, deputatul Grigore Andreiașciuc recunoștea că s-au manifestat unele „excese” în rândul etniei sale, „din stânga și din dreapta”, dar fără a periclita siguranța statului²⁵.

Față de recensământul oficial austriac din 1910, populația Bucovinei se mărise cu numai 11 623 de persoane, constatându-se totodată o evoluție numerică foarte diferită a românilor și ucrainenilor – o creștere a numărului românilor cu 105 605 persoane și o diminuare a populației ucrainene cu 77 740 de persoane. Cele mai mari deosebiri între numărul românilor și ucrainenilor s-au consemnat în județele cu populație mixtă Cernăuți, Siret, Storojineț și Vașcăuți. Discrepanțele atât de mari între 1910 și 1919 se explică prin modalitatea diferită de apreciere a etniei locuitorilor. În 1910, a fost estimată naționalitatea locuitorilor, adică au fost considerați mulți bucovineni români, chiar dacă unii cunoșteau doar superficial limba română, dar erau conștienți de trecutul lor românesc. Potrivit estimărilor respective, în 1919, românii constituiau 67,7% în județul Storojineț, 65,9% în Siret, 51,8% în Cernăuți și 22,9% în Vașcăuți. Pondere ucrainenilor era covârșitoare în județele Zastavna (90,2%), Coțmani (89,2%), Vijnița (81,1%) și Vașcăuți (61,4%), dar erau în minoritate în județele Cernăuți (39%), Storojineț (9,5%), Siret (6,3%). Tot atunci, orașul Cernăuți avea 91 852 de locuitori, dintre care 43 555 de evrei (47,4%), 14 598 de germani (15,9%), 12 639 de români (13,8%), 10 848 de poloni (11,8%) și 9 566 de ucraineni (10,4%)²⁶.

Singurul recensământ românesc din perioada interbelică, cel din 1930, a înregistrat populația după neam și limba maternă. În 1930, în teritoriul istoric al

²³ Constantin Ungureanu, Călin Pantea, *op. cit.*, p. 33.

²⁴ Radu Filipescu, „Ucrainenii din Bucovina în dezbaterile Parlamentului de la București (1919–1937)”, în *In honorem Dumitru Vitcu. Slujind-o pe Clio*, Iași, Editura Junimea, 2010, p. 161.

²⁵ *Ibidem*, pp. 165, 166.

²⁶ Constantin Ungureanu, „Recensămintele populației Bucovinei...”, p. 175; Constantin Ungureanu, Călin Pantea, *op. cit.*, p. 34.

Bucovinei locuiau 839 519 persoane, inclusiv 248 232 de ucraineni (29,6%). În partea de nord, ucrainenii erau majoritari în plășile Răstoace (83,8%) și Ceremuș (69,8%) din județul Storojineț și în plasa Putila (80,8%) din vestul județului Rădăuți. După criteriul limbii materne, 279 821 (33,3%) dintre locuitorii Bucovinei erau ucraineni²⁷.

În partea de sud a Bucovinei, ucrainenii erau majoritari în trei sate de lângă Siret: Bălcăuți (57,5%), Negostina (51,2%) și Gropeni (75,7%) precum și în cinci comune din zona de munte: Brodina (50,4%), Breaza (59,8%), Moldova-Sulița (65,2%), Moldovița (58,5%) și Valea Boului (67,9%). Totodată, în satele Căndești, Dănila, Dărmănești, Ipotești, Măreței, Rogojești și Șerbăuți au fost recenzați mai mulți ucraineni după limba maternă decât după neam²⁸.

În toamna anului 1927, foștii membri ai PPDU (Partidul Popular-Democratic Ucrainean, înregistrat oficial în anul 1922 și desființat în anul 1927) au înființat Partidul Național Ucrainian, care a reprezentat interesele ucrainenilor din România până la momentul instituirii regimului autoritar al lui Carol al II-lea și desființarea tuturor partidelor politice. De regulă, PNU încheia alianțe electorale cu diverse partide românești și, pe această cale, liderii partidului reușeau mai lesne să obțină mandate de parlamentar²⁹.

Germanii din Bucovina

Când Bucovina a fost ocupată de către trupele imperiale, numărul etnicilor germani în acest ținut era cu totul neînsemnat. Existau două colonii germane, Gartenberg și Prelipcea, care aveau o vechime de zece ani, dar care atunci se aflau în decădere totală³⁰. Cea mai veche colonie germană din Bucovina se numește Iacobeni, și a fost întemeiată în munții din sud-vestul Bucovinei, în apropiere de Vatra Dornei. Primii coloniști germani au sosit la Iacobeni în 1784, fiind originari din nordul Transilvaniei și Zips (un comitat din nordul Ungariei, în prezent, pe teritoriul Slovaciei)³¹.

Liderii politici ai comunității germanilor bucovineni au promovat o politică de cooperare, atât cu formațiunile politice ale celorlalte etnii, cât și cu administrația

²⁷ Constantin Ungureanu, Călin Pantea, *op. cit.*, p. 34.

²⁸ Constantin Ungureanu, „Recensămintele populației Bucovinei...”, p. 178; Constantin Ungureanu, Călin Pantea, *op. cit.*, p. 34.

²⁹ Ștefan Purici, „Partide politice ale minorităților etnice din Bucovina interbelică”, în „Analele Bucovinei”, anul XVII, nr. 1, 2010, p. 130.

³⁰ Constantin Ungureanu, „Coloniile germane din Bucovina și Basarabia (până la mijlocul secolului al XIX-lea)”, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 2, 2014, p. 55.

³¹ *Ibidem*, p. 56; Mihai-Ștefan Ceaușu, „Germanii din Bucovina și unirea provinciei cu Regatul României”, în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, nr. 57, 2020, pp. 157–167; Vasile Ciobanu, „Germanii din Bucovina în preocupările Ligii Culturale a Germanilor din Bucovina”, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane”, nr. 19, 2012, pp. 155–165.

românească. Prin intermediul Partidului Popular German, nemții bucovineni își prezentau doleanțele, susțineau memoriile, materializau proiectele de dezvoltare culturală, politică și economică³².

În recensămintele oficiale din perioada 1880–1910, cea mai mare parte a evreilor din Bucovina au fost înregistrați ca vorbitori de limbă germană. Prin urmare, peste jumătate din germanofonii bucovineni recenzați erau, în realitate, evrei³³.

Potrivit estimărilor administrației române, în 1919, în Bucovina locuiau 811 721 de persoane, dintre care 68 075 (8,4%) etnici germani. Cei mai mulți germani trăiau în județele Câmpulung (14 007; 21,7%), Rădăuți (10 864; 12%), Gura Humorului (10 188; 14,9%), Storojineț (5 511; 7,6%), Siret (4 895; 7,1%) și Suceava (4 243; 6,4%). În cele patru județe din nord-vestul Bucovinei (Coțmani, Vașcăuți, Vijnița și Zastavna), doar 1 410 locuitori (0,7%) erau de naționalitate germană³⁴.

Recensământul românesc din 1930 a înregistrat diferențe destul de mari între etnicii germani și vorbitorii de germană. Mai ales în orașe, o parte din evrei continuau să considere germana drept limbă maternă. În 1930, în teritoriul istoric al Bucovinei locuiau 839 519 persoane, dintre care 75 039 de germani (8,9%). Pe de altă parte, 93 367 de locuitori (11,1%) au declarat germana limbă maternă. Comparativ cu anul 1919, numărul etnicilor germani din Bucovina a crescut cu cca 7 000³⁵.

Diferența cea mai mare între numărul germanilor după neam și limbă maternă s-a înregistrat în capitala Bucovinei. În 1930, municipiul Cernăuți avea 112 427 de locuitori, dintre care 16 359 de germani după neam (14,5%) și 26 223 (23,3%) după limba maternă. Circa 10 000 de evrei din Cernăuți mai considerau germana limba lor maternă. Diferențe importante s-au consemnat și în alte orașe, mai ales în Suceava, Siret și Storojineț³⁶.

Până în 1940, numărul etnicilor germani a continuat să crească, mai ales pe cale naturală. Evenimentele dramatice din vara anului 1940 și dezmembrarea teritorială a Bucovinei au marcat sfârșitul existenței comunității germane din acest spațiu. Tratatul sovieto-german cu privire la strămutarea germanilor din Basarabia și nordul Bucovinei au început la Moscova în 22 iunie 1940 și s-au încheiat în 5 septembrie. Comisia germană de repatriere și-a început activitatea la Cernăuți în 15 septembrie 1940. Timp de două luni, între 17 septembrie și 17 noiembrie, 43 641 de persoane au părăsit nordul Bucovinei. Pe lângă germani, cu această ocazie au plecat și câteva mii de români, ucraineni sau locuitori de altă naționalitate³⁷.

³² Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 131 ff.

³³ Constantin Ungureanu, Călin Pantea, *op. cit.*, p. 36; *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*; vol. II: *Neam, limbă maternă, religie*, București, 1938, p. XXVIII (în continuare se va cita: *Recensământul general...*).

³⁴ Constantin Ungureanu, Călin Pantea, *op. cit.*, p. 37; *Recensământul general...*, p. XXVIII.

³⁵ *Ibidem*, p. 37.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

Odată cu divizarea Bucovinei, germanii din sudul provinciei au pierdut legătura cu orașul Cernăuți care, pentru o perioadă îndelungată, a fost centrul cultural, economic și politic pentru toți germanii bucovineni. Deși situația social-economică din sudul provinciei era mult mai bună, în 22 octombrie 1940 s-a luat decizia de a repatria și germanii din Bucovina de Sud. În decurs de câteva luni, din partea sudică a provinciei au fost strămutați 52 129 de locuitori. În total, în toamna anului 1940 au fost repatriați în Germania 95 770 de locuitori din spațiul Bucovinei, cu 20 237 mai mulți decât germani declarați la recensământul din 1930, și cu cca 14 000 mai mulți față de conscripția realizată de Consiliul Național German în 1939³⁸.

Evreii din Bucovina

Emigrarea transoceanică a evreilor est-europeni, declanșată la începutul deceniului IX al secolului al XIX-lea și susținută de cele trei bazine furnizoare, Rusia, Austro-Ungaria și România, a înregistrat cele mai înalte cote în prima decadă a veacului al XX-lea. Fără a elimina sau diminua motivațiile politice care au conlucrat (îndeosebi) la declanșarea procesului migrator, în chip diferențiat în cele trei state, cele economice și sociale, alăturate celor ideologice și psihologice, s-au dovedit precumpănitoare în evoluția galopantă a fenomenului în primii ani ai trecutului secol XX³⁹.

Evreii din Bucovina erau împărțiți, în principal, în trei curente politice: socialiști, poale-sioniști și sioniști. Socialiștii (Bund) considerau că evreii trebuie să se integreze deplin în cadrele noii Români și să participe, alături de ceilalți cetățeni, la procesul de constituire a unei societăți democratice. Liderul socialiștilor evrei bucovineni era Jacob Pistiner, fost redactor al ziarului vienez „Arbeiter-Zeitung”. Această grupare (Bund) se pronunța pentru introducerea limbii idiș în școlile evreiești. Evreii reuniți în jurul societății „Poale-Zion” nu erau prea numeroși. Ca și socialiștii, ei pledau pentru instruirea în idiș, argumentând că această limbă era vorbită de majoritatea evreilor săraci. Chiar dacă au criticat, adeseori, regimul totalitar din Uniunea Sovietică, și susțineau Internaționala a II-a, socialiștii și poale-sioniștii au furnizat numeroase cadre pentru Partidul Comunist și, din acest motiv, erau priviți de autoritățile române drept asociații înființate cu un singur scop: „răspândirea comunismului”. Cea mai influentă grupare evreiască din Bucovina era cea a sioniștilor, condusă de Mayer Ebner. Organ de presă al acestui curent a devenit,

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ A se vedea și: Dumitru Vitcu, *Evreii în societatea românească modernă. Repere juridice, demografice, economice, sociale, politice și culturale*, Iași, Editura Tehnopress, 2020, pp. 332–333; Andrei Corbea-Hoișie, „Evreii bucovineni la 1918: opțiuni și constrângeri identitare”, în „Archiva Moldaviae”, nr. 11, 2019, pp. 113–124; Cezar Ciorteanu, „Refugiați în Bucovina”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVII, nr. 1, 2020, pp. 123–135; Daniel Hrenciuc, „Considerații asupra istoriei evreilor rădăuțeni”, în „Revista de Istorie a Evreilor din România”, nr. 3 (19), 2018, pp. 238–251.

în 1919, ziarul cernăuțean „Ostjüdische Zeitung”. Sioniștii considerau că România – ca și alte țări în care locuiau evreii – reprezintă un teritoriu în care evreii trebuie să acumuleze cunoștințele, pregătirea și capitalurile necesare apoi strămutării definitive în Palestina. În acest sens, ei promovau instrucția în limba ebraică, fiind susținuți de diverse asociații evreiești internaționale⁴⁰. La sfârșitul anilor '20 ai secolului al XX-lea, a fost creat Partidul Național Evreiesc, care avea ca obiectiv fundamental susținerea ideii înființării unui stat evreiesc în Palestina și pregătirea conaționalilor pentru emigrare. PNE a stabilit și menținut relații strânse cu organizațiile sioniste internaționale⁴¹.

Primul Război Mondial a avut consecințe negative și pentru evreii din Bucovina. Din cauza acțiunilor militare, a ocupațiilor militare rusești, a distrugerii multor întreprinderi și a infrastructurii, mulți evrei au emigrat din Bucovina. Potrivit estimărilor autorităților române, din anul 1919, în Bucovina locuiau 88 666 de evrei (10,9%). Aproape jumătate din evreii bucovineni (43 555) trăiau în orașul Cernăuți. În județe, ponderea evreilor era mai însemnată în Vijnîța (14%), Suceava (9,8%), Vașcăuți (9,4%) sau Storojineț (8,4%)⁴².

Recensământul din 1930 a înregistrat diferențe destul de mari între etnicii evrei vorbitori de limbă idiș și locuitorii de confesiune mozaică. Mai ales în orașe, o parte dintre evrei continuau să considere germana drept limbă maternă. În 1930, în teritoriul istoric al Bucovinei locuiau 839 519 persoane, dintre care 91 698 (10,9%) erau mozaici, 91 089 (10,8%) se considerau evrei, dar numai 72 942 (8,7) au indicat idiș ca limbă maternă⁴³.

În 1930, municipiul Cernăuți avea 112 427 de locuitori, dintre care 42 592 de evrei (37,9%), dar numai 32 731 (29,1%) au declarat limba idiș ca limbă maternă. Cca 10 000 de evrei din Cernăuți au declarat germana ca limbă maternă. Din cei 91 089 de evrei din Bucovina, 68 349 (75%) locuiau în localități urbane. Orașele cu numărul cel mai mare de evrei erau Cernăuți (42 592), Rădăuți (5 611), Suceava (3 484), Vijnîța (2 666), Storojineț (2 480), Siret (2 089), Gura Humorului (1 951), Vatra Dornei (1 734), Câmpulung Moldovenesc (1 501), Sadagura (858), Vașcăuți (856) etc⁴⁴.

Polonezii din Bucovina

După unirea Bucovinei cu România, foarte mulți polonezi bucovineni au preferat să se stabilească în Polonia. În 1919, autoritățile române au estimat populația poloneză din Bucovina la 34 119 (4,2%) persoane, cei mai mulți în orașul Cernăuți

⁴⁰ Ștefan Purici, „Partide politice ale minorităților etnice din Bucovina interbelică”, în „Analele Bucovinei”, anul XVII, nr. 1, 2010, p. 130–131.

⁴¹ *Ibidem*, p. 131–132.

⁴² Constantin Ungureanu, Călin Pantea, *op. cit.*, p. 38; *Recensământul general...*, p. XXVIII.

⁴³ Constantin Ungureanu, Călin Pantea, *op. cit.*, p. 38.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 39.

(10 848) și în județele Storojineț (4 909), Cernăuți (3 485), Gura Humorului (3 377), Siret (2 343) și Vașcăuți (2 233)⁴⁵.

Recensământul din 1930 a înregistrat mai puțini polonezi în Bucovina față de recensământul austriac din 1910 sau față de estimările pentru anul 1919. În 1930, din 839 519 locuitori aflați în teritoriul istoric al Bucovinei, 30 569 (3,6%) s-au declarat polonezi, iar 28 404 (3,4%) au indicat poloneza ca limbă maternă⁴⁶.

Din totalul de 30 569 de polonezi, 14 422 (47,2%) trăiau în localități urbane și 16 147 (52,8%) în sate. În municipiul Cernăuți locuiau 8 986 de polonezi, dar numai 8 403 au indicat poloneza drept limbă maternă. Numărul polonezilor din Cernăuți era de cca. 5 900, mai mic decât al vorbitorilor limbii poloneze în 1910. În alte orașe, prezența acestora era mai însemnată în Sadagura (1 333), Storojineț (1 017), Vașcăuți (797) sau Suceava (433). În componența orașului Sadagura erau incluse și suburbiile Jucica Nouă (cu 401 polonezi) și Rohozna (520 de polonezi), care, în 1910, erau sate separate⁴⁷.

În mediul rural, cel mai mare procent de polonezi a fost înregistrat în patru sate din apropiere de Cacica: Pleșa (99,6%), Solonețul Nou (72,5%), Poiana Micului (45,3%) și Cacica (37,3%). În sate, cei mai mulți polonezi trăiau în Banila pe Siret (1 162), Solonețul Nou (895), Poiana Micului (741), Cacica (703), Bosanci (602), Davideni (576), Panca (558), Boian (475), Tereblecea (417), Jucica Veche (353), Adâncata (347), Pătrăuții de Jos (330), Baineț (329) și Toporăuți (301). Comparativ cu 1910, numărul polonezilor a crescut mai ales în trei sate de lângă Storojineț (Banila pe Siret, Davideni și Panca). Totodată, comunități importante de polonezi au fost recenzate în localitățile Bosanci (în Bulai), Baineț (în Vicșani), Pătrăuții de Jos (în Arșița) sau Toporăuți⁴⁸.

Dezmembrarea Bucovinei și evenimentele din timpul războiului au afectat și comunitatea poloneză. Numărul polonezilor s-a diminuat mai ales în partea provinciei ocupată de Uniunea Sovietică. În aprilie 1941, în sudul Bucovinei trăiau 4 929 de polonezi. În nordul provinciei, în august-septembrie 1941 au fost recenzați 15 128 de polonezi. Astfel, în anul 1941, în teritoriul istoric al Bucovinei, din 777 044 de locuitori, doar 20 057 (2,6%) erau polonezi, cu peste 10 000 mai puțini decât în anul 1930. După 1945, majoritatea polonezilor din nordul Bucovinei au fost repatriați⁴⁹.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 40. A se vedea și Daniel Hrenciuc, „Considerații asupra evoluției comunităților poloneze din Bucovina în perioada interbelică” (I), în „Analele Bucovinei”, anul IX, nr. 1, 2002, pp. 173–194; Daniel Hrenciuc, Florin Pintescu, *Din istoria și tradițiile minorității poloneze*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2004; Florin Anghel, „Evoluția comunității polone din România 1919–1926”, în „Glasul Bucovinei”, nr. 3, 2000, pp. 23–37; Florin Anghel, „Minoritatea polonă din România Mare. Studiu preliminar al minorității polone din România Mare”, în „Revista Istorică”, tomul VIII, nr. 1–2, 1997, pp. 25–51; *Recensământul general...*, p. XXVIII.

⁴⁶ Constantin Ungureanu, Călin Pantea, *op. cit.*, p. 40.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 40.

Maghiarii din Bucovina

Alături de lipoveni, maghiarii s-au caracterizat ca una dintre cele mai izolate comunități etnice din Bucovina, ei locuind aproape exclusiv în cele cinci colonii din sud-estul provinciei. În 1910, din totalul de 10 391 de maghiari din Bucovina, 10 065 (96,9% din total) locuiau în cinci sate. Ei constituiau peste 90% din populație în satele Istensegits (Țibeni), Andrásfalva (Măneuți) și Hadikfalva (Dornești), 53,6% la Józseffalva (Vorniceni) și numai 21,8% la Fogodisten (Iacobești). Maghiarii din Bucovina erau aproape exclusiv de confesiune romano-catolică și numai la Andrásfalva erau, în 1910, și 347 de maghiari protestanți calviniști⁵⁰.

Maghiarii din Bucovina – o comunitate redusă numeric și izolată de patria istorică – nu au dezvoltat o viață politică independentă și nu au reușit sau nu și-au propus să înființeze un partid politic. Nici polonezii bucovineni nu au reușit să genereze o formă instituțională de acțiune politică, liderii acestei comunități preferând „soluția înscrierii în rândurile Partidului Național Liberal sau ale Partidului Național Țărănesc”⁵¹.

În perioada interbelică, numărul maghiarilor din Bucovina a continuat să crească pe cale naturală. În 1930, din 839 519 locuitori ai Bucovinei, 11 867 (1,4%) erau maghiari, cu 1 476 mai mulți decât în 1910. Maghiarii locuiau în număr mare în satele Dornești (4 534), Țibeni (3 045), Măneuți (2 280), Vorniceni (543) și Iacobești (153), în orașele Cernăuți (568), Suceava (57), Rădăuți (36) sau în așezările Satu Mare (256), Frătăuții Vechi (100), Crasna Ilschi (23) și Putna⁵².

După dezmembrarea teritorială a Bucovinei, maghiarii din sudul provinciei au fost repatriați în Ungaria. Repatrierea în masă a maghiarilor s-a produs după recensământul din 1941⁵³. Autoritățile din Ungaria au decis să îi așeze pe maghiarii din Bucovina în regiunea Bacska din Voivodina (anexată de Ungaria de la Iugoslavia în 1941). Între 11 mai și 21 iunie 1941, aproape toți maghiarii din Bucovina au fost transferați în Ungaria. Aceștia au plecat cu trenul din gara din Dornești. În iunie 1941, autoritățile române și ungare au semnat un acord prin care maghiarii din Bucovina erau considerați plecați definitiv, pierzând cetățenia română. Maghiarii bucovineni au locuit în Voivodina doar trei ani, până în 1944, după care au fost transferați în sudul Ungariei. În satele din sudul Bucovinei, populate anterior de maghiari, s-au stabilit români, inclusiv refugiați din nordul din nordul Bucovinei sau din Cadrilater⁵⁴.

⁵⁰ Constantin Ungureanu, „Recensămintele populației Bucovinei...”, p. 117; Constantin Ungureanu, Călin Pantea, *op. cit.*, p. 42; Daniel Hrenciuc, *Maghiarii în Bucovina, 1774–1941*, Iași, Editura Princeps Edit, 2006.

⁵¹ Ștefan Purici, „Partide politice ale minorităților etnice din Bucovina interbelică”, în „Analele Bucovinei”, anul XVII, nr. 1, 2010, pp. 127–132; Daniel Hrenciuc, *op. cit.*

⁵² Constantin Ungureanu, Călin Pantea, *op. cit.*, p. 42; *Recensământul general...*, p. XXVIII.

⁵³ Constantin Ungureanu, Călin Pantea, *op. cit.*, p. 42.

⁵⁴ *Ibidem*.

După terminarea războiului, în sudul Bucovinei au fost înregistrați puțini maghiari. Aceștia proveneau din Transilvania și nu erau urmași ai maghiarilor care au trăit aici până în 1941. În anul 1992, în sudul Bucovinei trăiau 360 de maghiari (296 în orașe și doar 64 în sate), cei mai mulți în Vatra Dornei (124), Suceava (66) și Câmpulung Moldovenesc (32)⁵⁵.

Rușii lipoveni din Bucovina

În perioada interbelică s-a consemnat o stagnare a numărului de lipoveni. În 1930, în Bucovina trăiau 3 218 lipoveni, dintre care 3 110 (96,6% din total) în patru sate (1 235 în Climăuți, 803 în Fântâna Albă, 603 în Lipoveni și 469 în Lucavățul de Jos). Totodată, 7 911 locuitori s-au declarat ruși după naționalitate și 11 203 au indicat rusa ca limbă maternă. Diferența se explică prin înregistrarea unor locuitori din orașe, dar și din sate cu populație ucraineană, cetățeni de naționalitate rusă sau vorbitori de rusă. Cei mai mulți etnici ruși au fost recenzați în orașele Cernăuți (1 521), Siret (462), Storojineț (268), Suceava (207) și în satele Dacineț (318), Lucavița (278), Zamostea (195), Tărășeni (153), Camena (142), Ceahor (123). Cei mai mulți locuitori care au indicat rusa ca limbă maternă trăiau în municipiul Cernăuți (1 835), în satele lipovene Climăuți (1 313), Fântâna Albă (803), Lipoveni (609) și Lucavățul de Jos (490), sau în localitățile Siret (468), Storojineț (225), Dracineț (754), Broscăuții Noi (327), Bobești (326), Milișăuți (253), Călinești Enache (197) etc⁵⁶.

Frontiera trasată în 1940 a despărțit și satele lipovenilor. Deși cele mai mari sate de lipoveni (Climăuți și Fântâna Albă) se aflau la o distanță de 2 km, granița a lăsat Climăuți în România și Fântâna Albă în U.R.S.S. În aprilie 1941, în sudul Bucovinei trăiau 2 330 de ruși, însă, în nordul provinciei, în august – septembrie, au mai fost înregistrați doar 348 de etnici ruși. Ca și în cazul polonezilor. Comunitățile lipovene s-au păstrat mai bine în sudul Bucovinei, pe când în nord, procesul de asimilare este mai accentuat⁵⁷.

Armenii din Bucovina

Recensămintele austriece din 1880–1910 înregistrau armenii după criteriul confesional. În schimb, recensământul românesc din 1930 i-a clasificat pe armeni după criteriul etnic, lingvistic și confesional. În 1930, în cele cinci județe din Bucovina au fost înregistrați 373 de armeni după criteriul confesional (234 de catolici și 139 de gregorienii) și 260 de armeni după naționalitate. Doar 99 de

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 43; *Recensământul general...*, p. XXVIII.

⁵⁷ Constantin Ungureanu, Călin Pantea, *op. cit.*, p. 43.

persoane au indicat armeană ca limbă maternă. În profil teritorial, armenii erau repartizați astfel⁵⁸:

Județul	Totalul populației	Armeni după confesiune			După neam	După limba maternă
		Gregorieni	Catolici	Total		
Cernăuți	305 301	22	121	143	78	41
Câmpulung	87 038	1	99	100	34	1
Rădăuți	160 264	8	3	11	19	5
Storojineț	169 894	103	7	110	97	39
Suceava	116 491	5	4	9	32	13
Sat Bunești	531	–	–	–	–	–
Total	839 519	139	234	373	260	99

Tradițional, cei mai mulți armeni gregorieni locuiau în orașul Suceava (92), parțial și în Cernăuți (19). Încă șapte au fost recenzați în satul Ilișești. Cele mai importante comunități de armeni catolici existau în Cernăuți (84) și în satul Bănila pe Ceremuș (52). Armenii catolici mai locuiau în satele Ispas (11), Jucica Veche (9), Carapciu pe Ceremuș, Cincău și Șubraneț (câte șase), Slobozia Băniliei, Vijnicioara și în orașul Suceava (câte cinci). După criteriul etnic, cei mai mulți armeni trăiau în orașele Suceava (85), Cernăuți (59), Gura Humorului (11), Vatra Dornei (8) și în satele Bănila pe Ceremuș (19), Cârlibaba (8), Ilișești (7), Cincău, Horodnicul de Jos, orașul Rădăuți (câte 6). Limba armeană a fost indicată ca limbă maternă de 37 de locuitori din Suceava, 32 din Cernăuți, 8 din Cârlibaba, 6 din Ceahor. În câteva sate (Ceahor, Horodnicul de Jos sau Cârlibaba) nu a fost înregistrat niciun armean gregorian sau catolic, dar câte șase-opt locuitori s-au declarat armeni după neam sau limba maternă. În Gura Humorului trăiau 11 armeni după neam și numai 2 după confesiune⁵⁹.

Numărul armenilor a continuat să scadă în deceniile următoare. Recensământul din 6 aprilie 1941 a înregistrat 122 de armeni în cele trei județe din sudul Bucovinei (85 în Suceava, 25 în Câmpulung și 12 în Rădăuți)⁶⁰.

Țiganii din Bucovina

În perioada interbelică, numărul Țiganilor din Bucovina nu s-a modificat semnificativ. Potrivit recensământului din 1930, în regiune trăiau 2 133 de Țigani, dar numai 232 au indicat limba Țigănească ca limbă maternă. Majoritatea covârșitoare a Țiganilor locuiau în sate cu populație românească, mult mai puțini fiind atestați în unele sate ucrainene. Cei mai mulți Țigani trăiau în sudul județelor Cernăuți și Storojineț – în satele Crasna Ilschi (79), Bănila pe Siret (64),

⁵⁸ *Ibidem*, p. 45.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*.

Ciudei (39), Mihalcea (34), Ceahor (31), Igești (23), Davideni (18), în nord-vestul județului Rădăuți – în Vicovul de Sus (90), Seletin (40), Vicovul de Jos (33), Moldova Sulița (25), Bilca și Frătăuții Noi (câte 19), Sucevița (17), în sudul Bucovinei – în Miron (187), Pătrăuți (150), Frasin (134), Capu Codrului (113), Bălăceana (79), Dorna Candreni și Uidești (câte 73), Capu Câmpului (61), Pârteștii de Jos (57), Cajvana (49), Mitocul Dragomirnei (46), Ilișești (44), Scheia (36), Valea Seacă (29), Stulpicani (24) etc. Totuși, doar în câteva sate (Ceahor, Mitocul Dragomirnei, Moldova Sulița), majoritatea Țiganilor au indicat limba Țigănească ca limbă maternă, restul s-au declarat vorbitori ai limbii române⁶¹.

II. Structura confesională a populației Bucovinei în perioada interbelică

Așa cum se poate observa, în tabelul de mai jos, aparțin religiei ortodoxe aproape toți românii și majoritatea rutenilor (o mică parte dintre aceștia erau greco-catolici); religiei romano-catolice îi aparține majoritatea germanilor și polonilor (în unanimitate); religia evanghelică-luterană este împărțită aproape integral de germani. Numai la evrei este identitate între „neam” și „religie”, diferența înregistrându-se la limba maternă „idiș”, în număr mai mic⁶².

Tabel 1. Repartiția populației Bucovinei după religie, în anul 1930⁶³

Religia	Nr. persoane	Procentaj
Ortodoxă	614 358	71,9%
Greco-catolică	19 266	2,3%
Romano-catolică	98 347	11,5%
Evanghelică-luterană	20 655	2,4%
Mozaică	93 101	10,9%

În perioada interbelică a început procesul de trecere a unor locuitori ortodocși la diferite confesiuni neoprotestante sau secte religioase. Recensământul din 1930 a înregistrat, pentru prima dată, comunități neoprotestante, cei mai numeroși fiind baptiștii și adventiștii. Din totalul de 1 141 de baptiști, cei mai mulți locuiau în Ipotești (112), Pătrăuții de Jos (98), Cernăuți (64), Petriceni (58), Stăuceni (42) și Zvoneac (39). Au mai fost recenzați și 911 adventiști, cele mai mari comunități fiind la Jucica Veche (102), Cernăuți (92) și Cuciurul Mic (80). În deceniile următoare, aceste comunități neoprotestante vor deveni tot mai numeroase. Evenimentele din anul 1940 și din timpul războiului au contribuit la modificarea structurii confesionale a populației Bucovinei. În 1940 au fost repatriați germanii (care erau catolici sau luterani), în 1941 s-au repatriat maghiarii (aproape toți fiind catolici) și au plecat o

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Vladimir Trebici, *Demografie. Excerpta et Selecta*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 131.

⁶³ *Ibidem*.

parte din polonezi. În timpul războiului și în deceniile următoare s-a micșorat constant numărul evreilor. În perioada comunistă, greco-catolicii din România, dar și cei din U.R.S.S., au fost presați să treacă la ortodoxie. Toate aceste evoluții au contribuit la creșterea procentului ortodocșilor⁶⁴.

Structura confesională a Județului Câmpulung Moldovenesc în perioada interbelică

Din punct de vedere administrativ, în anul 1927, județul Câmpulung Moldovenesc cuprindea următoarele localități (cu satele aferente): Neagra Șarului, Păltiniș, Poiana Stampei, Șarul Dornei, Valea Putnei, Stulpicani, Valea Seacă, Voroneț, Moldovița, Valea Boului, Vama, Vatra Moldoviței, Fundu Moldovei și orașele Gura Humorului, Câmpulung și Vatra Dornei.

Tabel 2. Structura confesională a Județului Câmpulung, în anul 1927⁶⁵

Comuna	Ortodocși	Greco-catolici	Romano-catolici	Protestanți	Mozaici	Armeni	Lipoveni	Mahomedani	Alte religii	Total populație
Argel	504	40	40	1	20	–	–	–	–	605
Boureni	–	–	289	–	–	–	–	–	–	289
Breaza	1 928	–	12	4	97	–	–	–	4	2 045
Bucșoia	792	–	373	13	26	5	–	–	–	1 205
Capu Codrului	1 864	17	61	9	8	–	–	–	34	1 993
Capu Câmpului	1 466	–	14	–	19	–	–	–	6	1 505
Cârlibaba	504	12	352	164	131	–	–	–	4	1 167
Cârlibaba Nouă	44	17	412	9	130	–	–	–	–	612
Ciocănești	1 071	2	66	76	7	–	–	–	–	1 222
Ciumârna	398	1	–	–	–	–	–	–	–	399
Coșna	692	28	43	1	–	–	–	–	–	754
Deia	670	–	6	–	8	–	–	–	–	684
Dorna	1 881	–	10	–	14	–	–	–	–	684
Dorna Candrenilor	2 512	22	283	4	83	–	–	1	3	2 908
Doroteia	1 384	–	36	–	8	–	–	–	–	1 428
Frasin	1 065	2	692	40	189	–	2	–	1	1 991
Frumosu	1 705	–	57	1	100	–	–	–	–	1 863
Fundu Moldovei	3 289	1	535	435	92	–	–	–	20	4 372
Gemenea	751	–	215	1	11	–	–	–	–	988
Gura Humorului	1 311	29	2 465	101	1 999	5	29	2	5	5 936
Iacobeni	667	2	782	1 728	230	–	–	–	38	3 447
Mănăstirea Humorului	1 823	1	60	2	–	–	–	–	–	1 886
Moldova Sulița	988	1	9	6	55	–	–	–	–	1 059
Moldovița	2 079	43	409	31	451	–	–	–	2	3 015
Neagra Șarului	1 300	–	2	–	12	–	–	–	–	1 314

⁶⁴ Constantin Ungureanu, Călin Pantea, *op. cit.*, p. 55.

⁶⁵ Tabelul cuprinde date statistice obținute în urma consultării dosarului nr. 44/1927, din cadrul Direcției Județene a Arhivelor Statului Suceava, Fond *Prefectura Județului Câmpulung*, f. 1–18.

(continuare)

Comuna	Ortodocși	Greco-catolici	Romano-catolici	Protestanți	Mozaiici	Armeni	Lipoveni	Mahomedani	Alte religii	Total populație
Negrileasa	728	–	177	1	13	–	–	–	–	918
Ostra	663	6	256	–	11	–	–	–	–	936
Păltiniș	579	–	11	–	5	–	–	–	–	595
Poiana Micului	3	–	1 789	8	6	–	–	–	–	1 802
Păltinoasa	1 092	7	438	15	12	–	–	–	–	1 564
Poiana Stampei	1 470	3	38	15	–	–	–	–	4	1 530
Pojorâta	1 649	–	525	446	78	4	–	–	–	2 703
Sadova	1 698	3	42	1	2	–	–	–	7	1 753
Slătioara	459	–	29	–	4	–	–	–	–	492
Stulpicani	1 585	3	318	13	156	–	3	–	–	2 178
Șaru Dornei	1 887	–	6	–	21	–	–	–	–	1 914
Valea Seacă	2 193	–	102	–	42	–	–	–	–	2 337
Vama	3 145	20	601	916	363	–	–	–	34	5 080
Vadu Negrilesei	9	–	495	–	–	–	–	–	–	504
Valea Boului	1 053	–	24	2	19	–	–	–	–	1 098
Valea Putnei	292	–	34	6	–	–	–	–	3	335
Vadu Moldoviței	1 299	2	414	292	130	–	–	–	–	2 137
Voroneț	466	70	18	–	–	–	–	–	–	554
Vatra Dornei	3 822	112	1286	256	1813	12	–	2	2	7 305
Total	54 891	444	13 823	4 596	6 354	26	34	5	168	80 341

Din tabelul de mai sus, se poate observa că locuitorii de confesiune mahomedană din județul Câmpulung Moldovenesc, în anul 1927, erau cinci la număr, repartizați astfel: unul în Dorna Candrenilor, doi în Gura Humorului și doi în Vatra Dornei. Lipovenii erau în număr de 34, înregistrați în localitățile Frasin (2), Gura Humorului (29), Stulpicani (3), iar armenii – 5 în Bucșoia, 5 în Gura Humorului, 4 în Pojorâta, 12 în Vatra Dornei, dintr-un total de 26 de persoane.

Mozaiicii, în schimb, erau într-un număr mult mai mare – 6 354 de persoane, din care, cei mai numeroși în orașele Gura Humorului (1 988), Vatra Dornei (1 813) și în localitățile Moldovița (451), Vama (363 de locuitori), Iacobeni (320), Frasin (189), Stulpicani (156), Cârlibaba (131), Vadu Moldovei (130), Cârlibaba Nouă (130), Frumosu (100), Breaza (97), precum și în alte localități: Argel, Bucșoia, Capu Câmpului, Capu Codrului, Ciocănești, Deia, Dorna, Doroteia, Fundu Moldovei, Gemenea, Moldova Sulița, Neagra Șarului, Negrileasa, Ostra, Păltiniș, Poiana Micului, Sadova, Șaru Dornei. Au existat și localități unde nu au fost înregistrați, în anul 1927, locuitori ai acestei confesiuni, precum Ciumârna, Coșna, Mănăstirea Humorului, Poiana Stampei, Vadu Moldovei, Voroneț.

Protestanții, cu un total de 4 596 de persoane, au fost înregistrați în localitățile Iacobeni (1728), Vama (916), Pojorâta (446), Fundu Moldovei (435), Vadu Moldovei (292), Cârlibaba (164), Gura Humorului (101), Ciocănești (76). Nu s-au înregistrat, în 1927, locuitori ai acestei confesiuni, în numeroase localități, precum Boureni, Capu Codrului, Ciumârna, Deia, Dorna, Neagra Șarului, Ostra,

Păltiniș, Slătioara, Șaru Dornei, Valea Seacă, Vadu Negrișei și Voroneț, iar în restul localităților județului Câmpulung, numărul acestora a fost destul de redus.

Romano-catolicii – după ortodocși, a doua comunitate religioasă ca număr de adepți – însumau, în anul 1927, 13 823 de persoane, dintre care, cele mai numeroase în orașul Gura Humorului (2 465), Vatra Dornei (1 286) și localitățile Poiana Micului (1 785), Iacobeni (782), Frasin (629), Vama (601), Fundu Moldovei (535), Pojorâta (525), Vadu Moldovei (495) Păltinoasa (438), Cârlibaba Nouă (421), Moldovița (409), Bucșoaia (373), Cârlibaba (352), Stulpicani (318), Boureni (289), Dorna Candrenilor (283), Ostra (256), Gemenea (215). Un număr însemnat de romano-catolici s-a constatat și în restul localităților județului Câmpulung. Doar localitatea Ciumârna nu a înregistrat, în anul de referință, niciun adept al acestei confesiuni.

Greco-catolicii, nu la fel de numeroși precum romano-catolicii, protestanții și mozaicii, au înregistrat un număr de 444 de locuitori, prezenți, în anul 1927, într-un număr destul de redus în localitățile Vatra Dornei (112), Voroneț (70), Moldovița (43), Gura Humorului (29), Coșna (29). Localitățile în care nu s-au înregistrat locuitori ai acestei confesiuni sunt destul de numeroase, și anume: Boureni, Breaza, Bucșoaia, Capu Câmpului, Deia, Doroteia, Frumosu, Gemenea, Negrișea, Păltiniș, Poiana Micului, Pojorâta, Slătioara, Șaru Dornei, Vadu Negrișei și Valea Boului. În restul localităților, numărul acestora era redus.

Ortodocșii sunt cei mai numeroși, cu un efectiv de 54 891 de locuitori, titulari în majoritatea comunelor județului, cu excepția localităților Boureni (niciun locuitor de confesiune ortodoxă), Poiana Micului (doar 3 locuitori) și Vadu Moldovei (9). Ortodocșii sunt depășiți numeric de alte confesiuni în localitățile Boureni (de romano-catolici), Cârlibaba Nouă (de romano-catolici și mozaici), Gura Humorului (de romano-catolici și mozaici), Iacobeni (de protestanți și romano-catolici), Poiana Micului (de romano-catolici, protestanți și mozaici), Vadu Negrișei (de romano-catolici).

Din același tabel se poate observa că cele mai omogene localități, din punct de vedere confesional, în anul 1927, sunt Boureni, Cârlibaba Nouă, Vadul Negrișei, Poiana Micului, Gura Humorului (predominant, romano-catolică), Capu Codrului, Ciocănești, Ciumârna, Deia, Dorna, Doroteia, Mănăstirea Humorului, Moldova Sulița, Neagra Șarului, Păltiniș (majoritar ortodoxă), iar cele mai eterogene, sub același criteriu, sunt localitățile Gura Humorului (comunități mixte de romano-catolici, mozaici, ortodocși, protestanți), Vatra Dornei (ortodocși, mozaici, greco-catolici, romano-catolici, protestanți), Frasin (ortodocși, greco-catolici, mozaici și protestanți), Iacobeni (protestanți, romano-catolici, ortodocși, mozaici) sau Bucșoaia (ortodocși, romano-catolici, mozaici și protestanți).

Concluzii

În perioada interbelică, viața politică din Bucovina a fost caracterizată de coabitarea diverselor etnii, fapt ce a condus, uneori, la apariția unor tensiuni

interetnice, agravate și de factori externi, precum afirmarea mișcărilor extremiste, la începutul deceniului patru al secolului al XX-lea, și, mai mult decât atât, chestiunea minorităților etnice a fost utilizată de unele state drept un mijloc de presiune asupra țărilor care aveau în cuprinsul lor o astfel de populație, iar de alte state – drept o modalitate de perpetuare a problemei frontierelor în centrul și estul Europei.

Recensământul populației, efectuat de către administrația românească în anul 1919, a arătat că populația Bucovinei număra, la acea dată, 811 721 de locuitori, dintre care s-au declarat români 378 859 de persoane (46,67%), ucraineni – 227 361 (28,01%), evrei – 88 666 (10,92%), germani – 68 075 (8,39%), polonezi – 34 119 (4,2%), alte naționalități 14 641 (1,8%).

Între 1910 și 1930 creșterea a fost modestă: cu 58 000 de persoane sau 7,3%. Cea mai importantă constatare este creșterea puternică a românilor, de la 273 257 (1910) la 379 691 (1930), adică cu 106 437 persoane sau cu 39% și scăderea rutenilor (ucrainenilor) de la 305 101 la 248 567, cu 53 534 sau cu 18,5%. O imagine întrucâtva corectă se obține atunci când repartitia se face după „neam” și „limba maternă”. Astfel, românii sunt în număr de 379 605, dar ca limbă maternă 350 901, deci cu 28 794 mai puțini; în schimb, rutenii, ucrainenii sunt 248 567 (ca „neam”), iar după limba maternă 280 651, în plus cu 32 084. Dintre cei 92 492 evrei, declarați după neam, 74 288 au ca limbă maternă „idiș”, diferența constituind-o cei cu limba germană, eventual ruteană, ca limbă maternă. Diferențe notabile se constată la germani, între „neam” (75 533) și „limba maternă” (93 812). Prin urmare, s-au înregistrat în rândul românilor circa 22 000 care aveau conștiința că aparțin neamului românesc, dar fuseseră înstrăinați și, deci, au indicat o altă limbă maternă decât cea română.

În anul 1930, în teritoriul istoric al Bucovinei locuiau 839 519 persoane, inclusiv 368 539 (43,9%) români. În partea de nord a Bucovinei, românii erau concentrați în sudul județului Cernăuți (68,6% în plasa Cosminului, 29% în plasa Prutului, 27% în municipiul Cernăuți) și în sudul județului Storojineț (63,2% în plasa Flondoreni, 18,7% în plasa Ceremușului și 39% în orașul Storojineț). În localitățile urbane trăiau 228 056 de persoane (26,7% din totalul populației), inclusiv 33% români. În mediul rural, românii constituiau 48,7% din populație. Rezultatele recensământului sunt sensibil diferite, dacă repartitia se face după criteriul limbii materne. În Bucovina, 340 106 (40,5%) persoane au declarat româna drept limbă maternă.

Cea mai mare diferență între populația după neam și după limbă se constată în rândul ucrainenilor, în sensul înregistrării unui număr mai ridicat al etnicilor după criteriul limbii materne față de cel al apartenenței etnice. Situația poate fi explicată prin aportul românilor asimilați lingvistic de către ucraineni, același proces fiind semnalat în rândul huțanilor. Cei din urmă aveau o situație deosebită privind limba, obiceiurile și portul strămoșesc, constituind o etnie distinctă, recunoscută și în documente de arhivă, însă, de multe ori, nu au fost înregistrați separat în rapoartele de evidență a populației.

În perioada interbelică a început procesul de trecere a unor locuitori ortodocși la diferite confesiuni neoprotestante sau secte religioase. Recensământul din 1930 a înregistrat, pentru prima dată, comunități neoprotestante, cei mai numeroși fiind bapțiștii și adventiștii. Din totalul de 1 141 de bapțiști, cei mai mulți locuiau în Ipotești (112), Pătrăuții de Jos (98), Cernăuți (64), Petriceni (58), Stăuceni (42) și Zvoneac (39). Au mai fost recenzați și 911 adventiști, cele mai mari comunități fiind la Jucica Veche (102), Cernăuți (92) și Cuciurul Mic (80). În deceniile următoare, aceste comunități neoprotestante vor deveni tot mai numeroase.

Evenimentele din anul 1940 și din timpul războiului au contribuit la modificarea structurii confesionale a populației Bucovinei. În 1940 au fost repatriați germanii (care erau catolici sau luterani), în 1941 s-au repatriat maghiarii (aproape toți fiind catolici) și au plecat o parte dintre polonezi. În timpul războiului și în deceniile următoare s-a micșorat constant numărul evreilor. În perioada comunistă, greco-catolicii din România, dar și cei din U.R.S.S., au fost presați să treacă la ortodoxie. Toate aceste evoluții au contribuit la creșterea procentului ortodocșilor.

MĂSURILE PREGĂTITOARE POLITICO-DIPLOMATICE ȘI MILITAR-PROPAGANDISTICE ALE U.R.S.S. PENTRU ANEXAREA BASARABIEI ȘI A NORDULUI BUCOVINEI (II)

SERGHEI HAKMAN

Centrul de pregătire continuă și perfecționare a funcționarilor publici din Cernăuți, Ucraina
E-mail: hakman61@gmail.com

Political-Diplomatic and Military-Propaganda Preparatory Measures of the Soviet Leadership for the Accession of Bessarabia and the Northern Part of Bukovina to the U.S.S.R. (II)

(Abstract)*

A significant turning point in relations between the Soviet Union and Romania was associated with the incorporation of Bessarabia and northern part of Bukovina into the USSR, which took place in the context of Soviet-German rapprochement. To this end, the Soviet leadership developed a set of preparatory political-diplomatic and military-propaganda measures. Soviet political and diplomatic actions were based on fundamental military preparations. In order to prepare and further joining Bessarabia and the northern part of Bukovina to the USSR, the Southern Front was created on the basis of the Kyiv Special and Odessa military districts. Army General Georgy Zhukov was appointed as a commander. The General Staff of the Red Army developed two variants of actions by Soviet troops. The first one provided for measures in case the Romanian government would not agree to the peaceful transfer of Bessarabia and Bukovina to the USSR. The second variant was an action plan in case of a voluntary retreat of Romanian troops west of the Prut. The first option was taken as the base. As early as June 26, 1940, on the border with Romania, the Soviet command concentrated 32 infantry, 2 motorized infantry, 6 cavalry divisions, 11 tank, 3 airborne brigades, 16 artillery regiments of the commander-in-chief's reserve, 14 corps artillery regiments and 4 separate artillery divisions. In the main areas of the offensive, more than a triple advantage in manpower and means was provided. At the same time, for the purpose of ideological support, a huge propaganda apparatus was prepared to work with the population. In accordance with the Directive of the Main Political Directorate of the Red Army № 0140 (June 21, 1940), a large number of political workers were sent to the disposal of the Southern Front. One month before the start of the military operation, all employees of party and Soviet organizations were considered as mobilized. After appropriate training, they were ready for further activities as editorial staff, propagandists and agitators. Concert brigades and drama theatre groups were organized for the cultural service of the population. There were selected mobile library, gramophone records, and films.

---

* Traducere: Serghei Hakman.

Book-mobile was arranged; everything necessary for the publication in Romanian newspaper was completed and provided with everything necessary. Due to the diligence of all these preparatory acts, the territories of Bessarabia and the northern part of Bukovina were occupied by the Red Army according to all the rules of military art (all elements of military operation were used: military force, local military pressure, military intelligence and counterintelligence, agitation and propaganda), thanks to which the USSR could reach its purpose.

Keywords: Bessarabia, Bukovina, Second World War, political-diplomatic measures, propaganda influence measures, incorporation.

În 28 iunie 1940, trupele Frontului de Sud au trecut Nistrul și au pătruns pe teritoriul Basarabiei și nordului Bucovinei. Trupele române aveau ordin să se retragă în mod organizat. În timpul retragerii trupelor române și a înaintării trupelor sovietice au avut loc ciocniri militare, încălcări grave ale condițiilor de transmitere a teritoriilor, care au dus la pierderea multor vieți omenești. Din cauza organizării proaste a forțării Nistrului, au fost victime în rândul Armatei Roșii. Au fost înregistrate cazuri când unele unități militare sovietice au făcut uz de artilerie și tancuri, provocând ciocniri în care și-au găsit moartea mulți soldați din ambele părți¹. Analiza particularităților operațiunii militare pentru includerea Basarabiei și a nordului Bucovinei în cadrul U.R.S.S. poate constitui o temă de cercetare aparte, de aceea nu o vom analiza în detaliu în acest articol².

Istoricul român Vitalie Văratec, referindu-se la documente de arhivă recent descoperite, susține că, în conformitate cu opinia părții germane, problema Basarabiei, după negocierile din perioada august–septembrie 1939, urma să fie soluționată în modul următor: Uniunea Sovietică va înainta revendicările sale referitoare la Basarabia numai atunci când o țară terță (Ungaria, Bulgaria) va formula pretenții teritoriale față de România și va începe realizarea lor. Independent, U.R.S.S. nu-și va asuma inițiativa în această problemă. În iunie 1940, Molotov a refuzat să accepte această interpretare dată de către nemți problemei Basarabiei, menționând că ea reprezintă doar un element separat și nu o condiție în general³.

În timpul negocierilor sovieto-germane din august 1939, Bucovina nici nu a fost amintită. Potrivit opiniei lui Vitalie Văratec, prin ocuparea Galiției de Est de către unitățile sovietice, segmentul frontierei sovieto-române s-a mărit semnificativ.

¹ A.M.A.E., Fond 71/U.R.S.S. 1920–1944, vol. 99/1940, f. 44, 48, 64, 70, 136, 227–231; Arhiva Ministerului Apărării Naționale al României (în continuare se va cita: A.M.A.N.R.), Fond *Armata 3*, dosar 105, f. 117; A.O.S.P.R.M., Fond 50, inv. 2, dosar 55, f. 30–31.

² Vezi: Сергій Гакман, *Приєднання Бессарабії та північної частини Буковини до СРСР: військові аспекти*, Науковий вісник Чернівецького університету, Збірник наукових праць, вип. 96–97, Історія, Чернівці, Рута, 2000, pp. 69–81; Serghei Hakman, „Pregătirea și efectuarea operațiunii militare pentru includerea Basarabiei și a nordului Bucovinei în U.R.S.S. (iunie – iulie 1940)”, în „Sargetia – Acta Musei Devensis”, anul XXVI/2, 1995–1996, pp. 569–583.

³ Vitalie Văratec, „Problema Bucovinei în perioada dintre semnarea protocolului adițional secret sovieto-german (23 august 1939) și nota ultimativă sovietică (26 iunie 1940)”, în „«Glasul Bucovinei». Revistă trimestrială de istorie și cultură”, anul VII, nr. 1, 2000, p. 27.

Trupele sovietice se aflau prezente atât în preajma Nistrului, cât și pe linia Ceremușului. Vulnerabilitatea strategică a spațiului bucovinean, în eventualitatea unei ofensive sovietice din nord și din est, nu a trecut neobservată la Kremlin. În cazul ocupării doar a Basarabiei, Bucovina se transforma într-o zonă încercuită din mai multe părți de către trupele sovietice. În plus, legătura directă feroviară dintre Basarabia și teritoriile poloneze recent ocupate, putea fi asigurată numai prin Bucovina, fapt care avea să determine mai târziu soarta ținutului. Autorul presupune că ambițiile imperialiste ale lui Stalin excludeau o altă soluție decât ocuparea Bucovinei, simultan cu cea a Basarabiei. Perspectiva de a extinde prezența trupelor sovietice în Bucovina reprezenta un obiectiv strategic, deoarece U.R.S.S. dorea să-și extindă armatele pe un aliniament cât mai înaintat în centrul Europei⁴. Uniunea Sovietică nu considera granițele Bucovinei ca finale, deoarece conducerea sovietică refuza să accepte principii comune care ar asigura activitatea serviciilor de frontieră de pe ambele părți, după modelul care exista pe linia Nistrului în Basarabia⁵.

Se poate presupune că, încă de la semnarea Protocolului adițional secret din vara anului 1939, diplomația sovietică pornea de la intenția de a lărgi teritoriul U.R.S.S. spre vest, având în vedere vechile pământuri ale Imperiului Rus care i-au fost luate la sfârșitul Primului Război Mondial⁶. Cu toate acestea, deja în vara anului 1940, fiind sigură de inevitabilitatea unui război cu Germania, conducerea U.R.S.S. se pregătea în acest sens, inclusiv în varianta de ofensivă⁷. Dat fiind faptul că petrolul este „sângele războiului”, conducerea sovietică planifica una dintre cele mai însemnate direcții ale loviturii principale asupra României, principalul furnizor al acestei materii pentru Germania, ce ar fi dus la stagnarea mașinii de război germane⁸. Deci, după părerea autorului, teritoriul Basarabiei îi era necesar Uniunii Sovietice ca un cap de pod pentru declanșarea unei ofensive spre bazinele petroliere ale României, ceea ce ar fi adus o dauna substanțială aprovizionării Germaniei cu combustibil⁹.

⁴ *Ibidem*, în „Glasul Bucovinei”, anul VI, nr. 4, 1999, pp. 42–43.

⁵ *Ibidem*, în „Glasul Bucovinei”, anul VII, nr. 1, 2000, p. 24.

⁶ Уильям Ширер, *Взлет и падение третьего рейха*, т. 2, p. 577.

⁷ Дмитрий Волкогонов, „Эту версию уже опровергла история”, „Известия”, 16 янв., 1993; Юрий Горьков, „Готовил ли Сталин упреждающий удар против Гитлера в 1941 г.?” „Новая и новейшая история”, nr. 3, 1993, pp. 29–45; Е. И. Зюзина (публ.), „Готовил ли СССР превентивный удар? Из архивов Министерства Обороны СССР”, „Военно-исторический журнал” (în continuare se va cita: ВИЖ), nr. 1, 1992, pp. 7–29; В. Данилов, „Готовил ли Сталин нападение на Германию?”, în „Комсомольская правда”, 4 января 1992; В. Киселев, „Упрямые факты начала войны”, ВИЖ, nr. 2, 1992, pp. 15–19.

⁸ Виктор Суворов, *Ледокол. Кто начал вторую мировую войну? Нефантастическая повесть-документ*, Москва, Дом „Новое время”, 1993, p. 150.

⁹ *Vezi*: Serghei Hacman, „Problemele Basarabiei și nordului Bucovinei în relațiile sovieto-germane (iunie 1940 – iulie 1941). Aspecte geopolitice și geostrategice”, în „Glasul Bucovinei». Revistă trimestrială de istorie și cultură”, anul IV, nr. 4, 1997, pp. 24–31; Serghei Hacman, „Basarabia și Bucovina în planurile strategice ale U.R.S.S. (anul 1940)”, în Viorela Ciubotă, Gheorghe Lazin, Daniela Oltean, Claudiu Porumbăcean, *Sovietizarea nord-vestului României. 1944–1950*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1996, pp. 15–29.

Ipoteza referitoare la prezența României în planurile strategice ale Uniunii Sovietice, în sensul aplicării loviturii principale (sau cel puțin acordarea unui rol esențial) poate fi susținută și de modul în care au fost dislocate unitățile Armatei Roșii la frontierele de vest ale U.R.S.S. în iunie 1941, când conducerea sovietică a început realizarea pregătirilor pentru un conflict armat cu Germania. Astfel, în primul eșalon strategic, căruia i-a revenit rolul unei „armate de invazie”¹⁰, la frontierele României erau desfășurate Armata a 9-a (formată în anul 1940 anume pentru înfăptuirea operațiunilor militare de alipire a Basarabiei la Uniunea Sovietică¹¹) și Armatele a 12-a¹² și a 18-a¹³. În al doilea eșalon strategic, care era considerat drept rezervă a comandamentului general¹⁴, la frontiera cu România se aflau Armatele a 19-a¹⁵ și a 16-a¹⁶. În acest mod s-a reliefat planul strategic al sovieticilor: cea mai puternică armată din primul eșalon strategic, Armata a 9-a și cea mai puternică armată din al doilea eșalon strategic, Armata a 19-a, desfășurată nemijlocit în spatele ei, erau îndreptate împotriva României. Concomitent, corpurile aeropurtate ale Armatei Roșii erau desfășurate în așa fel încât puteau fi folosite fără dislocare: al 4-lea și al 5-lea – împotriva Germaniei, al 3-lea – contra României, primul și al doilea atât împotriva României, cât și împotriva Cehoslovaciei sau Austriei (constituind un pericol esențial pentru magistralele petroliere din România)¹⁷. În direcția României se planifica să fie folosite și flotila de pe Dunăre¹⁸, corpul al 9-lea cu destinație specială¹⁹ și brigăzile zonei antiaeriene de sud²⁰. În plus, în sprijinul ideii că în planurile de agresiune ale U.R.S.S. direcția românească era prioritară vorbește și faptul că, atunci când războiul a început nu așa cum se pregătea Stalin, de pe Frontul de Sud-Vest au fost transferate pe Frontul de Vest Armatele a 16-a și a 19-a²¹. Despre planificarea loviturii împotriva României vorbește și faptul că deja la începutul războiului, acționând după planurile elaborate anterior, strategii sovietici își concentraseră atenția în direcția sud-vest, obținând succes chiar în cele mai catastrofale zile pentru alte direcții de acțiune ale Armatei Roșii²².

¹⁰ А. Егоров, „Тактика и оперативное искусство РККА на новом этапе”, Предисловие, în ВИЖ, nr. 10, 1963, p. 31.

¹¹ Л. Казаков, Н. Токарев, „Славные традиции: Из истории Краснознаменного Одесского военного округа”, în ВИЖ, nr. 10, 1972, p. 83.

¹² Б. Арушунян, „Боевые действия 12-й армии в начальный период войны”, în ВИЖ, nr. 6, 1973, p. 24.

¹³ „Готовил ли СССР превентивный удар?”, în ВИЖ, nr. 1, 1992, p. 28.

¹⁴ М. В. Захаров, *Генеральный штаб в предвоенные годы*, Москва, 1989, p. 262.

¹⁵ И. Х. Баграмян, *Так начиналась война*, Киев, 1975, p. 62.

¹⁶ М. В. Лукин, „Смоленское сражение”, în ВИЖ, nr. 7, 1979, p. 4.

¹⁷ Виктор Суворов, *op. cit.*, p. 116.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 128–129.

¹⁹ М. В. Захаров, *op. cit.*, p. 272.

²⁰ А. Колдунов, „Организация и ведение противовоздушной обороны по опыту начального периода Великой Отечественной войны”, în ВИЖ, nr. 4, 1984, p. 15.

²¹ Ю. Горьков, *op. cit.*, p. 39.

²² Vezi: Serghei Hakman, „Problema Basarabiei și a Bucovinei în relațiile sovieto-germane (iunie 1940 – iulie 1941). Aspecte geopolitice și geostrategice”, în „Sargetia – Acta Musei Devensis”, vol. XXV, 1992–1994, pp. 866–867.

În pofida datelor destul de convingătoare despre concentrarea trupelor sovietice la frontiera cu România, ideea folosirii teritoriului Basarabiei în planurile strategice ale U.R.S.S. în prima perioadă a celui de-al Doilea Război Mondial, în calitate de cap de pod pentru lovitura asupra petrolului românesc, este în prezent doar o ipoteză, care merită să fie subiectul unor viitoare cercetări istorice.

Luând în considerare ipoteza expusă mai sus, devine evidentă însemnătatea pe care o avea pentru Uniunea Sovietică includerea în imperiu, concomitent cu Basarabia, a nordului Bucovinei, deoarece U.R.S.S. obținea o legătură feroviară directă din Chișinău prin Cernăuți spre Lvov²³. Interesul U.R.S.S. față de această magistrală poate fi găsit și în faptul că după intrarea armatelor sovietice în Bucovina, a fost necesară doar o zi pentru restabilirea traficului feroviar Lvov – Cernăuți²⁴. Într-o scrisoare către secretarul de stat Weitzeker, din 11 iulie 1940, Schulenburg sublinia următoarele: „După cum se știe, guvernul sovietic își justifică pretențiile prin faptul că Bucovina este populată de ucraineni. Dar întrucât aceasta se referă doar la partea de nord a teritoriului, Uniunea Sovietică s-a mulțumit, în cele din urmă, numai cu această parte. Eu nu pot scăpa de senzația că inspiratorii și autorii cerințelor de a ceda Bucovina de Nord au fost cercurile ucrainene de la Kremlin”. După afirmația lui Schulenburg, în timpul negocierilor Stalin a fost gata să facă unele concesii în alte părți ale frontierei cu Germania, considerând, totodată, ca imposibil să facă așa ceva în regiunile „unde locuiesc ucrainenii”. Potrivit opiniei ambasadorului, o asemenea desfășurare a evenimentelor a fost posibilă datorită influenței tânărului diplomat Pavlov, pe care Stalin îl numea „micul nostru ucrainean”²⁵. Considerăm că acest Pavlov nu a jucat un rol esențial în soluționarea problemei respective. Se poate presupune că motivul principal trebuie căutat în importanța pe care conducerea sovietică o atribuia capului de pod basarabeian și asigurării lui cu comunicații. Poate nu chiar întâmplător, printre primele persoane arestate imediat după intrarea Armatei Roșii în Cernăuți se aflau funcționarii căii ferate românești²⁶.

În ceea ce privește motivele modificărilor teritoriale în regiunea orașului Herța și a împrejurimilor lui, dispunem de foarte puține informații. O anumită explicație se poate găsi în telegrama comandamentului Armatei a 3-a române, din 29 iunie 1940, expediată de colonelul Halunga. Aici se remarcau, în special, următoarele: „Locotenentul trimis de colonelul Atanasiu (comandantul grupării tactice de pe masivul păduros Herța) să ia contactul cu elementele ruse intrate în Herța, a comunicat că rușii au declarat că ei au greșit că au mers până la Herța”²⁷.

²³ *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, p. 15.

²⁴ „Правда”, 4 июля 1940.

²⁵ *Diplomația cotropitorilor: repercusiunile ei asupra Basarabiei și Bucovinei de Nord*, culegere de documente alcătuită și tradusă din rusă de A. Blanovschi, Chișinău, Editura Universitas, 1992, pp. 158–159.

²⁶ Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775–1944)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1993, p. 102.

²⁷ A.M.A.N.R., Fond *Microfilme*, rola II.1.994, cadrul 409.

Regele României, Carol al II-lea, preciza, în notele zilnice, că orice încercare de a hotărî această problemă n-a avut succes: „Cum ne așteptam, U.R.S.S. nici nu vrea să vorbească despre Herța”²⁸. Cu părere de rău, în istoriografia sovietică, ca și în cele din noile state formate după destrămarea U.R.S.S., despre aceste evenimente nici nu se amintește. În ceea ce privește presupunerea că aceste schimbări teritoriale s-au făcut din cauza unei erori, după părerea noastră ideea nu este convingătoare. Mult mai convingătoare pare a fi presupunerea făcută de Gh. Davidescu în telegrama cifrată trimisă din Moscova Ministerului de Externe, la 5 iulie 1940: „Se pare că linia de la Herța este cerută de militarii sovietici ca asigurare a liniei de cale ferată de la Sulița”²⁹. Probabil comandamentul sovietic avea intenția de a înainta pe această linie și mai departe. Un martor ocular relatează: „După ce, la 29 iunie, au cucerit astfel Herța, [trupele sovietice – n. n.] au încercat să-și continue drumul, dar la 11 km distanță de Herța, la punctul denumit «Stejarul», îi aștepta colonelul Botă, comandantul Regimentului de Artilerie din Bacău, cu șoseaua minată și cu obstacole antitanc. Românii nu mai așteaptă și trag o salvă de avertisment cu unul din tunuri. Rușii ridică un steag alb, deschid trapa de la un tanc, iar un ofițer întreabă nevinovat: «De ce trageți?». Înțelegând că nu vor mai putea înainta, se opresc, își cer scuze «c-au greșit» ajungând până aici, dar aceasta nu i-a oprit ca îndată ce-au coborât să bată chiar acolo țăruii de frontieră”³⁰.

Conducerea sovietică a ales un timp foarte bun pentru înaintarea revendicărilor teritoriale față de România: în Europa de Est se desfășurau acțiuni militare. Eventualii pași ai Germaniei în favoarea României fuseseră blocați de acorduri secrete. În aceste condiții, un conflict armat în sud-estul Europei era în primul rând în defavoarea Berlinului, din cauza faptului că România continua să rămână pentru el un important furnizor de produse agricole și agenți energetici. Anume din această cauză Germania s-a dovedit a fi atât de îngăduitoare, consimțind să transmită către U.R.S.S., afară de Basarabia, și partea de nord a Bucovinei, deși considera acest fapt drept o încălcare a acordurilor la care ne-am referit. Ea chiar a consimțit să influențeze România, cu scopul ca aceasta să accepte condițiile Uniunii Sovietice.

Referitor la factorul etnic, menționăm că acesta nu era, în genere, luat în considerație de diplomația sovietică. G. Hilgher, consilier al Ambasadei Germane de la Moscova, scria în memoriile sale următoarele: „Includerea Bucovinei de Nord în componența Uniunii Sovietice constituia o încălcare a acordurilor germano-sovietice. Când ambasadorul i-a exprimat lui Molotov un protest împotriva acestui act, acesta nu numai că a încercat să îndreptățească pasul sovietic, dar și a adăugat că, în caz că guvernul sovietic va manifesta un interes față de includerea și a Bucovinei de Sud,

²⁸ Ion Gherman, *Istoria tragică a Bucovinei, Basarabiei și ținutului Herța*, București, Editura ALL, 1993, p. 84.

²⁹ A.M.A.E., Fond 1920–1944/ U.R.S.S., *Telegrame Moscova. 1939–1940*, vol. 3, f. 12.

³⁰ Ion Gherman, *op. cit.*, pp. 83–84.

el [guvernul sovietic – n. n.] așteaptă sprijin din partea guvernului german”³¹. Deja după „alipire” (acest termen a fost folosit de două ori de V. Molotov, în raportul său la sesiunea a VII-a a Sovietului Suprem al U.R.S.S. din 1 august 1940)³² și după adoptarea legii cu privire la includerea părții de nord a Bucovinei și a județelor Hotin, Cetatea Albă și Izmail ale Basarabiei în componența Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene³³, Moscova, contrar principiului etnic, a ridicat din nou chestiunea părții de sud a Bucovinei. Astfel, în timpul negocierilor cu Hitler, la 13 noiembrie 1940, Molotov, căruia i-a revenit onoarea dubioasă de a fi singurul dintre conducătorii politici sovietici care i-a strâns mâna lui Hitler³⁴, a declarat că în noile împrejurări „Germania trebuie să înțeleagă cointeresarea rușilor în Bucovina de Sud”. Führer-ul a răspuns la aceasta „că dacă chiar numai o parte din Bucovina va rămâne sub stăpânirea Rusiei, apoi și aceasta va fi o cedare considerabilă din partea Germaniei. În corespundere cu înțelegerea orală, fostul teritoriu austriac trebuie să facă parte din sfera de influență germană. În afară de aceasta, teritoriile care au intrat în zona rusească au fost indicate cu numele, de exemplu, Basarabia. Referitor la Bucovina în acord nu există niciun cuvânt”³⁵.

Raportul de forțe în estul Europei în această perioadă se deosebea de cel din iunie 1940. Mai înainte de aceste evenimente, în 26 august, Hitler a dat ordin să fie transferate din Occident în Polonia zece divizii de infanterie și două divizii de tancuri. Trupele de tancuri, după ordinul lui Hitler, trebuiau să fie desfășurate în sud-estul Poloniei în așa mod încât să aibă posibilitatea de a interveni în caz de necesitate pentru a apăra regiunile petroliere române³⁶. Deci, sudul Bucovinei devine o fisură esențială (după părerea lui F. Constantiniu – prima fisură)³⁷ în relațiile dintre Stalin și Hitler, adică un măr al discordiei³⁸. Cum își amintea ulterior generalul K. Tippelskirh: „În lumina evenimentelor ulterioare pare neclar, așteptarea Hitler de la această vizită o îmbunătățire a relațiilor ruso-germane sau tratativele cu Molotov îi erau necesare mai mult pentru a-și întări propria părere despre necesitatea de a căuta în 1941 un conflict cu Uniunea Sovietică”³⁹.

Pe parcursul soluționării problemelor etno-teritoriale din prima jumătate a secolului al XX-lea, legate de Bucovina și împrejurările ei, s-a invocat nu o singură dată necesitatea schimbărilor de frontieră pe baza principiului etnic. Mai ales acest argument era folosit de partea sovietică în timpul negocierilor sovieto-germane,

³¹ Густав Хильгер, *1939-й: свидетельства очевидца. Дипломатический ежегодник. 1989*, Москва, Международные отношения, 1990, p. 329.

³² „Правда”, 2 августа 1940.

³³ „Известия”, 9 августа 1940.

³⁴ Roy Medvedev, *Oamenii lui Stalin*, București, Editura Meridiane, 1993, p. 102.

³⁵ СССР – Германия. 1939–1941, т. 2, p. 113.

³⁶ Карл Типпельскирх, *op. cit.*, p. 185.

³⁷ Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și Pactul Ribbentrop-Molotov*, București, Editura Danubius, 1991, pp. 104–105.

³⁸ Gheorghe Cioranescu, „Basarabia în politica externă a României (1944–1986)”, în „Patrimoniul”, 1991, p. 17.

³⁹ Карл Типпельскирх, *op. cit.*, p. 118.

referindu-se foarte insistent, dar destul de stângaci, la problema ucraineană. În acest context ar trebui să ne amintim de fraza rostită de Stalin în timpul înmânării lui Schulemburg a textului comunicatului comun sovieto-german după intrarea trupelor sovietice în Polonia, în toamna anului 1939: „Dar să nu uitați că nici romanii antici nu intrau în luptă goi, ci se apărau cu scuturile. Și astăzi rolul acestor scuturi, care ne apăra de opinia publică a popoarelor noastre, îl joacă comunicatele alcătuite cu măiestrie”⁴⁰. Așadar, în procesul soluționării problemelor teritoriale (inclusiv ale Bucovinei), destul de complicate în sud-estul Europei, factorul etnic nu era considerat de părți drept principal, ci juca rolul unui „scut” pentru a se apăra de opinia publică. Prioritari erau factorii geopolitici și geostrategici, un rol deosebit printre aceștia având liniile de cale ferată și alte comunicații.

---

⁴⁰ Густав Хильгер, *op. cit.*, p. 318.

„BUCHENLANDDEUTSCHE“ VERGEMEINSCHAFTUNG NACH DER „UMSIEDLUNG“. DIE „LANDSMANNSCHAFT DER BUCHENLANDDEUTSCHEN“ ALS ETHNOPOLITISCHE UNTERNEHMERIN

ALEXANDER WEIDLE

Institutul „Bukowina”, Augsburg/Germania
E-mail: weidle@bukowina-institut.de

„Germanii bucovineni”. Constituirea comunităților germanilor bucovineni după „strămutare”. „Asociația germanilor bucovineni” – actant etnopolitic

(Rezumat)*

Alexander Weidle a prezentat în cadrul conferinței științifice internaționale anuale, organizate de „Institutul Bucovina” al Academiei Române în 2021, amplul proiect de istorie orală desfășurat de cercetătorii de la Augsburg începând cu anul 2018. În cadrul proiectului au fost realizate 140 de interviuri cu așa-zisi „germani bucovineni” și cu urmași ai acestora, rezidenți în Germania și Austria. Aceste interviuri constituie un prim pilon pe care Alexander Weidle își edifică lucrarea de doctorat, la care lucrează în prezent. În articolul de față, Alexandru Weidle prezintă un nou pilon al demersurilor sale cognitive și științifice: izvoare din arhiva singurei asociații a germanilor bucovineni – „Landsmannschaft der Buchenlanddeutschen” – care a fost activă pe (aproape) tot cuprinsul teritoriului federal al Germaniei. Această organizație a fost înființată în anul 1949 și a fost desființată la cererea ultimului președinte al acesteia, Ewald Zachman, în 2019. Weidle consideră că membrii celor trei-patru grupuri creștine de populație germanofonă din Bucovina - între care nu se manifesta vreo coeziune etnică înainte de strămutare, ci, mai degrabă, una confesională, socio-economică sau locală – au fost făcuți „germani bucovineni” prin acțiunea unor „antreprenori/actanți etnopolitici” (în accepțiunea dată de Roger Brubaker acestei sintagme). Pentru a problematiza „devenirea germanilor bucovineni”, Weidle formulează și prezintă patru ipoteze: 1) Implicarea (angajamentul) unor persoane care s-au bucurat de autoritate sau notorietate în „vechea patrie”, Bucovina, chiar dacă multe dintre acestea au colaborat cu regimul național-socialist; 2) Legitimare de sus în jos, în sensul că organizației „Landsmannschaft de Buchenlanddeutschen” i-au fost conferite, încă din primii ani de existență, diferite competențe, printre care și aceea de a hotărî cine trebuie să fie despăgubit pentru pierderile materiale suferite ca urmare a strămutării. Faptul că multor evreice și evrei din Bucovina nu le-a fost recunoscută apartenența la o „comunitate culturală germană” și aceștia nu au beneficiat de despăgubiri, ar fi, conform autorului acestei ipoteze, unul din

---

* Traducere: Carol-Alexandru Mohr.

cele mai negre aspecte din istoria organizației „germanilor bucovineni” din Germania; 3) Controlul diseminării narațiunilor edificatoare de sens pentru grupul social al germanofonilor creștini și a modului în care așa-numiții „germani bucovineni” au fost percepuți în mediul social. Ziarul „bucoveninilor din întreaga lume”, adică „Der Südostdeutsche”, a propagat mereu ideea existenței unei comunități autentice și și-a îndemnat mereu cititorii să atragă alți abonați, reușind astfel să câștige influență; 4) Nimic nu se poate întreprinde fără „Landsmannschaft” („Nichts ohne die Landsmannschaft”). Toate acțiunile de socializare sau de întărire a coeziunii grupului erau dependente de „Landsmannschaft”, care organiza și marca cele mai importante evenimente și hotăra, cel puțin în primii ani de existență a organizației, cine erau vorbitorii și solicita discursurile pentru a-și da acordul cu privire la conținutul acestora.

Cuvinte-cheie: Bucovina, Asociația Germanilor Bucoveneni, comunitate culturală germană, strămutare.

“The Bukovinian Germans”. The Establishment of the Communities of the Bukovinian Germans after the “Displacement”. “The Association of the Bukovinian Germans” – Ethnopolitical Entrepreneur

(Abstract)*

The following article relies on sources from the archive of the only Association of the Bukovinian Germans – “Landsmannschaft der Buchenlanddeutschen” – which was active on (almost) the entire federal territory of Germany. This organization was founded in 1949 and was disbanded at the request of its last president, Ewald Zachman, in 2019. The author considers that members of the three to four Christian groups of German-speaking population in Bukovina – among which there was no ethnic cohesion before the displacement, but rather a confessional, socio-economic or local one – were turned into “Bukovinian Germans” by the action of “ethnopolitical entrepreneurs / performers” (as according to Roger Brubaker). In order to problematize the “becoming” of the Bukovinian Germans, Weidle formulates and presents four hypotheses: 1. The involvement (commitment) of people who enjoyed authority or notoriety in the “old homeland”, Bukovina, even if many of them collaborated with the National Socialist regime; 2. The top-down legitimation, i. e. since the first years of its existence, the “Association of the Bukovinian Germans” has been conferred various competences, including that of deciding who should be compensated for the material losses suffered as a result of the displacement. The fact that many Jewish women and men from Bukovina were not recognized as belonging to a “German cultural community” and they did not benefit from compensation would be, according to the author of this hypothesis, one of the darkest aspects in the history of the organization of the “Bukovinian Germans” in Germany; 3. Control of the dissemination of meaningful narratives for the social group of Christian Germanophones and of the way in which the “Bukovinian Germans” were perceived in the social environment. The newspaper of the “Bukovinians from all over the world”, i. e. “Der Südostdeutsche”, has always propagated the idea of the existence of an authentic community and has always urged its readers to attract other subscribers, thus managing to gain influence; 4. Nothing can be done without the “Landsmannschaft” (“Nichts ohne die Landsmannschaft”). All actions to socialize or strengthen the cohesion of the group were

---

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

dependent on the „Landsmannschaft“, which organized and marked the most important events and decided, at least in the first years of the organization’s existence, who the speakers were and asked for speeches in order to consent to their content.

Keywords: Bukovina, Association of the Bukovinian Germans, German cultural community, displacement.

Innerhalb eines umfänglichen Interviewprojektes, das seit 2018 am Bukowina-Institut in Augsburg realisiert wird, werden Erzählungen der sogenannten „Bukowina-Deutschen“ und deren Nachfahren in Deutschland und Österreich verschlagwortet und umfänglich nachbereitet. Es liegen im Projekt insgesamt 140 Interviews vor, darunter 100 bereits vollständig transkribiert wurden. Alle sollen in naher Zukunft der Forschung sowie der interessierten Öffentlichkeit am Bukowina-Institut in Augsburg zugänglich gemacht werden.

Neben den Oral-History-Interviews fußt unsere Forschung vor allem auf Quellen aus dem „Archiv der Landsmannschaft der Buchenlanddeutschen“. Der Schwerpunkt liegt damit auf der Zeit nach der „Umsiedlung“ und nach den Erfahrungen von „Flucht und Vertreibung“ – und so auf einer „Nach“-Geschichte der Bukowina: Und zwar auf der Nachgeschichte der historischen Region in der Bundesrepublik. Diese Nachgeschichte hat vor zwei Jahren, also rd. 75 Jahre nach Kriegsende, eine zentrale Zäsur erfahren. Denn nach fast exakt 70 Jahren ihrer Existenz reichte Ewald Zachmann, der letzte Vorsitzende der LM der Buchenlanddeutschen, 2019 die Auflösung des Vereins ein. Zumindest auf organisierter Bundesebene gibt es in Deutschland damit seitdem keine „Landsmannschaft der Buchenlanddeutschen“ mehr, wenngleich sich einzelne ihrer (ehemaligen) Mitglieder auf regionaler und lokaler Ebene noch immer treffen. Damit gehört die Landsmannschaft zu einer der ersten Heimatvertriebenen-Gruppierungen, die sich quasi vollständig aufgelöst hat und nicht etwa in einer anderen Landsmannschaft aufging.

Zunächst aber zur Vorgeschichte: 1940 verließen rund 100 000 Personen die Bukowina als deutsche Umsiedlerinnen und Umsiedler. Grundvoraussetzung war der sogenannte „Hitler-Stalin-Pakt“ von 1939 mit seinem geheimen Zusatzprotokoll, in dem weite Teile des östlichen und südöstlichen Europa in Interessensgebiete zwischen dem Deutschen Reich und der Sowjetunion aufgeteilt worden waren. Zwar war die Bukowina, die seit 1918 zu Rumänien gehörte, darin nicht explizit genannt – das überwiegende Gros der deutschsprachigen christlichen Bevölkerung vor Ort nahm 1940 dennoch das Angebot wahr, „Heim-ins-Reich“ zu kehren, wie die damalige NS-Losung hieß. Bei vielen, wohl vor allem bei den jüngeren, waren die Erwartungen groß, als „Deutsche“ unter „Deutschen“ zu leben. Denn vor allem in der Zwischenkriegszeit erstarkten, auch angesichts der sogenannten Rumänisierungspolitik (Mariana Hausleitner), seit 1918 bei allen Ethnien nationalistische Vereine, und die völkisch-nationalistischen, später auch nationalsozialistischen Parolen fielen auf fruchtbaren

Boden. Zugleich, so wird in zahlreichen Interviews berichtet, taten sich wohl vor allem die Älteren schwer bei der Vorstellung, ihre Heimat zu verlassen – wenngleich der überwiegende Großteil sich den Transporten anschloss, mit denen die christlichen Deutsch(sprachigen) Richtung Westen transportiert wurden. Angesiedelt wurden die UmsiedlerInnen vor allem in Gebieten, die heute zu Polen gehören – den ehemaligen deutschen Reichsgebieten wie dem sog. Wartegau oder in Oberschlesien. Einige erhielten jedoch auch im Elsass Häuser, Höfe oder meist kleinere Betriebe, aus denen – wie auch in den Ostgebieten – die einheimische, häufig jüdische Bevölkerung, vertreiben worden war.

Nun ein zeitlicher Sprung – wenige Jahre später und zum bzw. nach Ende des Zweiten Weltkriegs erlebten die UmsiedlerInnen aus den Ansiedlungsgebieten, die ihnen zur „neuen Heimat“ hätten werden sollen, „Flucht und Vertreibung“. Von den knapp 100 000 BukowinerInnen, die 1940 aus der Nord- und Südbukowina umsiedelten, lebten nach Kriegsende rund 60 000 in Westdeutschland. Zu diesem Zeitpunkt lag unter den Umgesiedelten noch kein wirkliches Gemeinschaftsgefühl vor. Auch der Begriff „Buchenlanddeutsch“, der später durch die Landsmannschaft propagiert wurde und sich heute allorts findet, fand in zeitgenössischen Quellen bis zur frühen Nachkriegszeit nur äußerst selten Anwendung. Stattdessen, so zeigen Interviews kurz nach Kriegsende, wurde damals als Selbstbezeichnung schlicht die Beschreibung „Deutsche“ oder „Deutsche aus der Bukowina“ verwendet. Bis in die frühe Nachkriegszeit überwog auch noch die Realität der „alten Heimat“, in der sich das Gros der deutschsprachigen christlichen Bewohnerinnen nicht als Gemeinschaft verstanden hatte. Wenngleich in der Bukowina nationalistische Tendenzen erstarkt waren und mit Rogers Brubaker gesprochen die „ethnopolitischen Unternehmer“ mit ihren Kulturvereinen und Deutschen Häusern ein auf exklusiven Kriterien beruhendes Gemeinschaftsgefühl voranzutreiben versuchten und dabei vor allem die dort lebenden deutschsprachigen Jüdinnen und Juden ausschlossen, war unter den christlichen Deutschen der Bukowina vor allem die konfessionelle Zugehörigkeit (katholisch oder evangelisch), die sozioökonomische Gruppe (Berufe, Bildungsstand) oder das einzelne Dorf und dessen Gemeinschaft entscheidendere Parameter zur Selbst- und Gruppenidentifikation. Zwischen den drei bzw. vier deutschsprachigen Gruppen, den sog. Schwaben, den Zipsern, den Deutschböhmen und nicht zuletzt den städtischen christlichen Deutschsprachigen, die häufig auf Beamte und Soldaten der Habsburgermonarchie zurückgingen, bestanden doch noch große Unterschiede und häufig auch Skepsis – so waren unter deutschen Katholiken manchenorts Ehen mit polnischen Katholiken üblicher als mit Deutschen protestantischen Glaubens. Zu Buchenlanddeutschen also wurden die christlichen Deutschen oder Deutschsprachigen erst gemacht – und zwar vor allem durch das Agieren landsmannschaftlicher Funktionäre nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs. Über diese in weiten Teilen erfolgreiche „Werdung der Buchenlanddeutschen“ – wir entlehnen diesen Begriff dem kürzlich verstorbenen Historiker Hugo Werczerka, transferieren ihn aber in die Zeit in der

Bundesrepublik – möchten wir hier vier unserer Hypothesen vorstellen. Denn – wie gelang es dem Verein, der ja erst nach Kriegsende gegründet worden war, dass ihn viele der Umgesiedelten und deren Nachkommen in der neuen Heimat als „ihren Verein“, als „ihre Organisation“ verstanden?

Engagement von Autoritäten der alten Heimat

1946, ein Jahr nach Kriegsende, schlossen sich einzelne Akteure aus dem Kreise der Umgesiedelten mit anderen sogenannten „Südostdeutschen“ zur „Hilfs- und Beratungsstelle für Südostdeutsche“ zusammen. Diese lief unter der Schirmherrschaft des bayerischen Roten Kreuzes im Münchner Cafe Victoria an, und dort liegen letztlich auch die Ursprünge der Landsmannschaft, die erst drei Jahre später gegründet werden sollte. Denn ihre Vorläuferorganisation wurde noch im selben Jahr 1946 durch den Einspruch der Besatzungsbehörden wieder aufgelöst, und die vor allem caritativen Aufgaben (Unterstützung bei der Suche nach Verwandten, Hilfe bei der Arbeitsplatz- oder Wohnungssuche), wurden unter Schirmherrschaft der Kirchen weitergeführt: Ebenfalls 1946 setzte sich der Katholische Pfarrer Kurt Bensch für die Gründung einer Beratungsstelle im katholischen Caritasverband ein ebenso wie der evangelische Superintendent Edgar Müller, der im „Hilfswerk der Evangelischen Kirche in Deutschland“ das „Hilfskomitee der deutschen Umsiedler aus der Bukowina“ begründete. Bensch und Müller stammten beide aus der Bukowina und sollten sich für die Landsmannschaft zu zentralen Persönlichkeiten entwickeln – gerade hinsichtlich der Mitgliederwerbung. Denn als 1949 das Koalitionsverbot fiel und unmittelbar darauf in München die Landsmannschaft gegründet worden war, riefen Müller und Bensch unter den ihnen bekannten Gläubigen wiederholt und ausdrücklich dazu auf, dem Verein beizutreten. Dass diesem ausschließlich Personen vorstanden, die sich schon in der Zwischenkriegszeit in völkischen Kreisen engagiert hatten, die darüber hinaus häufig während der NS-Zeit Karriere gemacht hatten und aufs Engste in die NS-Ideologie verstrickt waren, schien dabei keine größere Rolle gespielt zu haben. Ganz im Gegenteil: Denn auch jene können in den meisten Fällen als Eliten bezeichnet werden, die unter den Deutschen aus der Bukowina bekannt waren. So erläuterte auch Pfarrer Bensch im ersten Mitteilungsblatt der LM, dass nur durch den Verein das „harte Los der Heimatlosigkeit“ gemeistert werden könne – der LM läge ein „Zusammenstehenwollen als Christen“, ein „Nichtmehralleinstehenwollen“ zugrunde, um dringende Aufgaben zu lösen. Und Aufgaben, so zeigen es auch Tausende von Korrespondenzen im Archiv der Landsmannschaft, gab es unmittelbar nach Kriegsende zuhauf. Die Vordringlichste war die Fürsorgearbeit – die Landsmannschaft half dabei, verstreut lebende Familienmitglieder zusammenzuführen, half bei der Erwirkung von Zuzuggenehmigungen, half bei

der Beschaffung von Wohnraum, vermittelte Arbeitsplätze und informierte daneben immer und immer wieder über neue Gesetze und Verordnungen im Flüchtlings- und Vertriebenenwesen.

Top down-Legitimierung

Ein zentraler Grund, weshalb die Landsmannschaft schnell zur wichtigsten Anlaufstelle für Umsiedler aus der Bukowina wurde, war, dass dem Verein seitens bundesrepublikanischer Behörden schon früh wichtige Kompetenzen übertragen wurden. „Experten“ aus den Reihen der Vorstandschaft beurteilten etwa für die Behörden mit, wer im Rahmen des Lastenausgleichs (LAG) 1952 finanzielle Kompensation für Verluste aus der *alten Heimat* erhalten sollte. Denn die „Wissensträger“ der LM waren dazu berechtigt, sogenannte „Deutschtumsnachweise“ auszustellen. Die Beurteilungsübertragung bedeutete, dass aus dem zunächst freiwilligen Angebot der Vergemeinschaftung eine *de facto*-Verpflichtung der Vereinsmitgliedschaft wurde: Denn Stichproben aus der Vereinsüberlieferung zeigen, dass Anfragen nur dann beantwortet wurden, wenn eine Mitgliedschaft vorlag. Wer finanzielle Unterstützung in Anspruch nehmen wollte, hatte somit häufig keine andere Wahl, als auch dem Verein beizutreten. Zugleich wurden von den Funktionären der ersten Stunde ideologische Ansichten weitergeführt, die aus der Vorkriegs- und Kriegszeit stammten: Die Beurteilungen, mit denen zahlreichen deutschsprachigen Jüdinnen und Juden der Bukowina abgesprochen wurden, dort einer „deutschen Kulturgemeinschaft“ angehört zu haben, wodurch diese keine Entschädigung erhielten, zählen sicherlich zu den schwärzesten Seiten in der Geschichte der Landsmannschaft.

Kontrolle gruppenspezifischer Narrative

Drittens verbreitete die Landsmannschaft mittels eigener Medien erfolgreich-gruppenspezifische Narrative: So etablierte sie unter den *Bukowina-Deutschen* den „Südostdeutschen“, die Zeitung „der Buchenländer aller Welt“. LG hier im Hause. Das Blatt, das in seiner Frühphase über politische Neuerungen für Umsiedlerinnen berichtete und das mittels einer „Such-Ecke“ der Familienzusammenführung diente, informierte ab der ersten Stunde über *buchenlanddeutsche* Aktivitäten in der *neuen Heimat*. Dabei propagierte es immer die Existenz einer Gemeinschaft und erinnerte die BezieherInnen regelmäßig daran, weitere AbonnementInnen zu werben. Wie mir in mehreren Interviews berichtet wurde, wurden Ausgaben häufig von einer Person abonniert und (teilweise sogar postalisch) an weitere Familien weitergegeben. Entsprechend kann von einer großen Reichweite unter den ehemaligen deutschsprachigen BewohnerInnen der historischen Region ausgegangen werden.

„Nichts ohne die Landsmannschaft“

Viertens gab es zwar weitere Praktiken der Vergemeinschaftung, diese blieben jedoch immer von der Landsmannschaft abhängig bzw. eng mit dieser verbunden. Dies gilt zuallererst für die Bundestreffen, die mit mehreren tausend BesucherInnen über Jahrzehnte *bukowina-deutsche* Großereignisse darstellen: Sie wurden durch die Landsmannschaft organisiert und von ihr geprägt. Denn wer die Festvorträge hielt, das entschieden die Funktionäre der Bundes-Landsmannschaft. Und zumindest während der frühen Jahre ließen sich diese gar Texte von Rednern vorlegen, um abzusegnen, was vorgetragen wurde. Mit den Bundestreffen gelang es, ähnlich wie im Falle der Zeitung – auch diejenigen zu erreichen, die (bislang noch) keine Mitglieder und lediglich aus Gründen familiärer Vernetzung angereist waren. Auch die *buchenlanddeutschen* Chöre, Trachten- und Sportgruppen, die in verschiedenen Städten der Bundesrepublik und Österreich entstanden und auf den Bundestreffen auftraten, waren als Untergruppen verschiedener lokaler Landsmannschaften stark landsmannschaftlich geprägt. Anders gesprochen: Was der Öffentlichkeit seit 1949 an *Bukowina-deutschen* präsentiert wurde, war landsmannschaftlich beeinflusst: Eigenständige *bukowina-deutsche*, „landsmannschaftsferne“ Zusammenschlüsse gab es nicht.

Und so lässt sich erklären, wie die Landsmannschaft zur ersten Adresse wurde, wenn es um die Belange der (ehemaligen) deutschen UmsiedlerInnen aus der Bukowina in der Bundesrepublik, aber auch in Österreich ging. Die Art und Weise jedoch, wie der Landsmannschaft dies gelang, halte ich für besonders wichtig zu beleuchten. Denn gerade im Kontext von (Zwangs-)Migrationen kommen auch heute noch diejenigen zu Wort, die sich besonders laut artikulieren und behaupten, sie sprächen für die gesamte Gruppe – selbst dann, wenn nur wenige Personen dem Verein tatsächlich angehören. Und so war es auch bei der Landsmannschaft der Buchenlanddeutschen: Obwohl diese sich öffentlich als legitime Vertreterin einschrieb, waren eigentlich nie mehr als 5% der UmsiedlerInnen aus der Bukowina wirklich Mitglied.

TRANSFORMATIONS OF THE CIVIC IDENTITY OF THE BUKOVINIANS: THE EXPERIENCE OF THE 20th – BEGINNING OF 21st CENTURIES

NATALIYA NECHAIEVA-YURIICHUK

Departamentul de Științe Politice și Administrație Publică, Universitatea Națională
„Yuriy Fedkovych”, Cernăuți/Ucraina
E-mail: NataliyaNY77@gmail.com

Transformarea identității civice a bucovinenilor: experiența secolului al XX-lea – începutul secolului al XXI-lea

(Rezumat)*

În cercetarea sa, autoarea examinează particularitățile proceselor socio-politice din Bucovina (în primul rând, ale părții ei de nord) din secolul al XX-lea – începutul secolului al XXI-lea prin prisma relațiilor reciproce ale acestora cu procesele de formare a identității civice a locuitorilor regiunii. Articolul atrage atenția asupra rolului și semnificației Primului Război Mondial asupra formării identității naționale a ucrainenilor din regiune, activizării mișcării de eliberare națională din regiune. O atenție deosebită este acordată perioadei sovietice, în care s-a efectuat formarea așa-numitul „om sovietic” (Homo Sovieticus), lipsit de sentimentul patriotismului național și care și-a pierdut identitatea națională. Sunt analizate procesele de formare a statului independent ucrainean și relația dintre democratizarea vieții socio-politice și creșterea nivelului de identitate civică. Autorul atrage atenția asupra importanței activităților educaționale pentru dezvoltarea identității civice.

Cuvinte cheie: identitate civică, autoidentificare națională, Bucovina, procese socio-politice.

The peculiarity of modernity is the permanent transformations in all spheres of life, from socio-political to spiritual. The history of human civilization dates back thousands of years, during which the world in which we live today was built. The history of world civilization is full of various events, during which the formation of both personal and collective identity took place. From territorial and religious to civil and political. In this context, in our opinion, the most significant for Europeans was the last century, a time when empires and colonialism in general collapsed, two world wars happened, not to mention the emergence and fall of

---

* Traducere: Nataliya Nechaieva-Yuriichuk.

totalitarian regimes such as Nazism. It was then, in a short period of time in the historical context, that mankind became both a participant and a witness to the socio-political and socio-economic cataclysms that were inextricably linked: from the Great War to the collapse of the USSR. Among the historical chain of events, a special place belongs to the World War I and the subsequent world economic crisis, the World War II and the subsequent Cold War, the collapse of the colonial and, at the end of the century, the socialist system. Of course, the twentieth century is full of other events of civilizational significance. Moreover, at first glance, it seems that in all these named and unnamed events and processes, a special role belongs to the great countries and political actors. However, according to the author, each figure, regardless of what social position it occupies, plays its role in the common history.

The political transformations that take place in each individual state and the world as a whole affect everyone to one degree or another. This is especially true at the border areas, where residents are often the target of political activity and manipulative technology. Bukovina, divided between two states – Ukraine and Romania, has been the focus of attention of politicians of different states for centuries, and its inhabitants were forced to change their citizenship and state language several times during the twentieth century, while staying on their own land. Therefore, the purpose of this scientific research is to analyze the processes of formation and transformation of civic identity of Bukovinians in the 20th – early 21st centuries.

The end of the eighteenth century was a turning point in the historical development of Bukovina: as a result of the Russian-Turkish wars, geopolitical changes took place and Bukovina became part of the Austrian Empire. From August 1774 (when Austrian troops occupied Chernivtsi) until November 1918, this land was under the rule of the Austrian (since 1867 Austro-Hungarian) monarchy. During this time, radical changes took place here: from administrative-territorial to conscious-spiritual. The latter, in particular, Bukovinian tolerance, is felt today as one of the positive collective experiences of the past.

The historical past of Bukovina is the subject of scientific interest of many researchers both in Ukraine and abroad. At the same time, it should be emphasized that the issue of civic identity, in our opinion, is becoming a subject of not only scientific but also public interest due to its unique practical importance in the face of modern challenges and threats. And a special place in these processes is given to the border areas as territories inhabited by representatives of different ethnic groups, where cultural traditions are closely intertwined and historical stereotypes of some people towards others are preserved and so on.

The state affiliation of Bukovina has changed many times over the last centuries. In fact, the entry of this territory into the Austrian (later, Austro-Hungarian) Empire was the longest since the end of the 18th century. During this time, Bukovina changed its status from the Bukovina District to the crown land of

the empire, which had its own representation in the Reichrat and its own coat of arms. The fact that the transformation of Bukovina into a separate crown land of the empire was accompanied by a constitutional recognition of the equality of the peoples who lived here deserves special attention. In general, evaluating the policy of the Habsburgs in these territories, it is worth emphasizing its positive impact on the formation of civic identity of the population of the region. A little more than a century later, the Bukovinians gained opportunities for practical political realization – representation in the national parliament. The latter opened wide opportunities not only for political enlightenment, but also for the development of national movements in the region, including Ukrainian one.

The twentieth century entered the life of Bukovinians as a time of change and upheaval caused primarily by political activity of global and regional political actors, whose activities were aimed at expanding the sphere of political influence and gaining global or at least regional dominance. The event of world importance, which directly influenced the formation of civic consciousness of the inhabitants of the region, was the World War I, which resulted in radical changes in all spheres of human life, including morality, behavior and consciousness of citizens of different countries. The consequences and results of the World War I are the subject of research by domestic and foreign scientists, while the problem of the impact of the Great War on the socio-psychological state of Ukrainian society, in our opinion, remains an unexplored topic and requires further research. The most complete changes in the psychological mood of Ukrainians during the World War are presented in diaries, letters, postcards, and, of course, in the literary works of participants. Creative personalities were able to convey in vivid literary form the feelings that overwhelmed them in different periods of the war under the influence of different events. That is why we believe that general fiction is one of the most important sources in the study of socio-psychological consequences of the Great War and its impact on the person and the collective consciousness.

Ukrainian writers, authors and poets have repeatedly addressed the topic of the World War I and its impact on Ukrainian society. The spirit of the epoch is felt in their works – the epoch of changes that affected everyone. The actualization of the problem of state self-realization of Ukrainians, which took place during the World War of 1914–1918, was especially acute in the western Ukrainian lands, which were part of the Austro-Hungarian Empire, in particular in Bukovina. The desire for national self-realization was manifested in the creation of the Legion of Ukrainian Sich Riflemen (USS) – a Ukrainian military formation in the Austro-Hungarian army, based on activists of youth organizations such as “Plast”, “Sich” and “Sokil”. The formation of USS units was carried out on a voluntary basis. It should be noted that after the war, the USS not only became the basis for the creation of armed formations of the Western Ukrainian People’s Republic (ZUNR), but also contributed to the formation of national identity of Ukrainians. The great role of the Ukrainian youth organization in the struggle for Ukraine is evidenced not only by

traditional historical sources, but also by literary works, in particular, the poetry of Bukovinian writer Dmytro Makogon, who wrote: “Hey, into the Sich, hey, into the Sich, hey, into the Sich! / Who wants to serve Ukraine / And wipe the tears from the dark eyes of the people, / Hurry under the «Sich»’ flag”¹

At the same time, the explanation of the motives and goals of the Ukrainian Sich Riflemen (USS) took place in poetic form, including by Bukovinian poets: “Sich Riflemen are fighters for their land, / For all the family and freedom”² (Osyp Makoviy).

We draw your attention to the fact that many Ukrainian poets and writers glorified patriotism in their works as one of the highest manifestations of love for the Motherland, including paying attention to various informal formations (such as Sich, for example) that helped unite Ukrainians in their struggle for the freedom of Ukraine. Moreover, despite the fact that during the World War of 1914–1918 Ukraine was divided between two empires, love for the homeland in the works of Ukrainian writers is love for Ukraine, not for Russia or Austria-Hungary. The already mentioned Bukovinian poet Dmytro Makogon emphasized: “In a difficult, sunless hour, / In a wave of all enemies’ invasions, / Love, please love Ukraine, / As your best ideal”³.

Further collapse of empires as a result of the World War, the formation of the Versailles-Washington world order, the development of the national liberation movement in the Ukrainian lands became, in our opinion, a kind of foundation for further formation of Ukrainian civic identity. According to the modern Ukrainian researcher Tetyana Bevz, the language, state symbols, and the calendar of holidays⁴ can be considered the main markers of civic identity. In the context of the historical development of events, the civic identity of Ukrainians was formed over a long period of time and the events of the World War and the subsequent Ukrainian Revolution of 1917–1920 became a certain (or conditional) starting point. It is then, according to historical sources that Ukrainians actively returned to their native language and culture and an attempt was made to build their own state, which would unite the Ukrainian lands, which were part of different empires at the beginning of the last century.

In the interwar period, Bukovina became a theater of active socio-political events, which were attended by representatives of different nationalities and religions. The period of the fall of the Austro-Hungarian Empire, the proclamation

---

¹ Дмитро Макогон, „Гей, у «Січ»!”, in *Письменники Буковини*, Чернівці, Видавництво «Прут», 2002, р. 485.

² Осип Маковей, „Стрілецький марш”, in *Письменники Буковини*, Чернівці, Видавництво «Прут», 2002, р. 276.

³ Дмитро Макогон, „В тяжку годину”, in *Письменники Буковини*, Чернівці, Видавництво «Прут», 2002, р. 486.

⁴ Тетяна Бевз, „Особливості формування громадянської ідентичності в сучасній Україні”, in *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України*, https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/bevz_osoblyvosti.pdf.

of accession to the Western Ukrainian People's Republic during the Bukovinian Council on November 3, 1918, and the subsequent incorporation of Bukovina into the Kingdom of Romania were, on the one hand, a reflection of the mood of the Bukovinians and the world geopolitical situation, and on the other – contributed to the formation of political (and hence civic) identity of the Bukovinians. For a rather short period in the historical dimension, there was an awareness of the importance of the language issue in the process of state formation, not to mention the national factor, state symbols and public holidays.

World War II, the expansion of the USSR and the inclusion of Bukovina in its composition changed the geopolitical configuration in the region. The establishment of Marxism-Leninism as a state ideology contributed to the formation of a new type of citizen, the Soviet man. The so-called *Homo Sovieticus*. For several decades, Russian became the dominant language in the region: in particular, until the end of the 1980s in the city of Chernivtsi only a few schools taught in Ukrainian. In the rest the Ukrainian language was studied as a subject. The holiday calendar was completely changed: such dates as November 7, May 1, and May 9 entered the life of Bukovinians. Instead, religious holidays, such as Christmas and Easter, were removed from the official calendar in the atheistic Soviet Union, and those who dared to celebrate them were persecuted in various forms.

According to the author, the times of Soviet rule in Bukovina were also marked by the politicization of the public consciousness of the population. It is primarily a matter of ideologizing the existence of the Soviet man: any public activity, including scientific, journalistic, literary, etc., had to be “ideologically correct” (in accordance with Marxist-Leninist ideology and the decisions of the CPSU Central Committee). The latter had an ambiguous impact on the population, some people became active participants in building a new “socialist state” and some in fact eliminated themselves, minimizing their presence in the socio-political life of the region by participating in unavoidable events (such as party meetings or meetings of labor collectives, demonstrations etc.).

In general, the policy of the Soviet government was aimed at forming a “new type” of citizens, without class and ethnic attributes and characteristics. Glorifying of the workers and peasants as a state-forming class was often declarative, which was especially evident during the Brezhnev stagnation, when the party's establishment became in fact the dominant class in the so-called proletarian state. However, in this rather short time in history, *Homo Sovieticus* appeared on the socio-political arena: a Soviet man whose participation in modern socio-political processes is destructive, as evidenced by the events of the Orange Revolution and the Revolution of Dignity in Ukraine. Deprived of national identity, mentally attached to a non-existing state, *Homo Sovieticus* speaks Russian, attends the Russian Orthodox Church, spreads mythologies created by Moscow's political technologists, and more. *Homo Sovieticus* is set to return to the imaginary “Soviet paradise” that in Ukraine during the Euromaidan was shown by support of Russia's occupation of Crimea and

Russia's invasion of the east of our country, and since proclamation of independence in resistance to change in various forms (from passive boycott to active protest).

We consider it necessary to emphasize that during the Soviet period the Soviet identity of the Bukovinians was formed, but not their civic identity. Over the decades, the people of the region have acquired new competencies in the context of building the Soviet political and cultural space, but have not acquired basic civic competencies, including the ability to "political analysis and judgment" and critical thinking skills necessary for every citizen of a democratic state to carry out "effective civic activity"⁵.

In view of the above, the collapse of the Soviet Union became a catalyst for change not only on the geopolitical map of the world, but also in the worldview of the citizens of the newly proclaimed states, including Ukraine. In general, the proclamation and formation of independence is a complex political process that rarely takes place in a "cotton wool". In 1991, the year of the proclamation of Ukraine's independence, it seemed that the transition from the position of the subject to the object of politics would take place without socio-political cataclysms. However, the slowness of reforms (or their actual absence) became a defining prerequisite not only for the next socio-political and socio-economic upheavals, but also for the formation of civic identity of Ukrainians, who twice in a short time opposed attempts to establish authoritarianism and destroy the basics of the country's democracy.

1991 was a turning point in the lives of Bukovina residents, who in the majority (over 92%) voted for Ukraine's independence during the referendum of December, 1⁶. The first years of independence of the Ukrainian state were marked by socio-economic difficulties, political challenges and the gradual awareness of the citizens of the state of its independence and autonomy. Bukovinians, as well as residents of other regions of Ukraine, fully experienced the difficulties of this stage of modern history. At the same time, we see a return to historical roots, combined with the return of old historical stereotypes, which, in our opinion, has complicated interethnic communication in the region and, consequently, the formation of a democratic worldview of its inhabitants. However, we consider it necessary to emphasize that, despite the attempts of some radical political forces, Bukovinians worthily passed the test of intolerance and entered the 21st century with the desire to build constructive cooperation and restore the traditions of Bukovinian tolerance. Neighboring Romania's accession to the European Union contributed to the inclusion of Chernivtsi region as a region with a significant percentage of

---

⁵ Тетяна Ремех, *Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи*, https://lib.iitta.gov.ua/713638/1/%D0%93%D0%9A_%D1%81%D1%82_%D0%A3%D0%9F%D0%96_18.pdf.

⁶ „20 років референдуму на підтвердження Акту незалежності. Підсумки”, <https://www.istpravda.com.ua/articles/4ed73af88b240/>.

Romanian-speaking population in the implementation of various European programs and projects, intensified cooperation within the triangle Ukraine – Republic of Moldova – Romania and more.

According to the author, in a short period of time we have seen an increase in the level of national self-awareness of the region's residents, as evidenced by statistics (including the 1989 and 2001 censuses) and the presentation of national interests by politicians, public figures, and mediators. A comparative analysis of the results of these two censuses shows a slight increase in the number of Ukrainians (by 3.4%) in Chernivtsi region in 2001 and a significant increase in the number of Romanians – by 14.2%, while the number of representatives of other nationalities (in particular, Moldovans, Russians, Jews, etc.) decreased⁷. Unfortunately, the population census has not been conducted in Ukraine for over 20 years, so the lack of relevant results makes it impossible to carry out a comparative analysis and monitoring of demographic processes in the region. At the same time, the changes in national identity witnessed by the 2001 census were, in our opinion, due to a number of objective and subjective factors, including personal approaches of citizens, return to national cultures, political circumstances, etc. Interstate interaction, socio-economic challenges, and opportunities for personal self-realization also played a role here. However, we believe that a special role in these processes was played by the democratization of socio-political life, which brought to the surface the issues of citizenship, identity, political consciousness and self-awareness. The latter were clearly articulated during the Orange Revolution and the Revolution of Dignity, in which the Bukovinians supported the course of Ukraine's European integration. So we can say that democratic citizenship, the concept of which was proposed by the Committee on Education of the Council of Europe in the "Education for Democratic Citizenship" project in 1997⁸, gradually came to life in the region as an unconscious civic practice demonstrated by the unity of conscious Bukovinians in defending the right to freedom and European choice in 2004 and 2013; and as an educational practice implemented through various trainings on responsible citizenship, human and civil rights, etc., as well as reforming the education system in Ukraine, including the introduction of a new Ukrainian school⁹.

During three decades since Ukraine's independence, not only the political background in Bukovina has changed, which determines the direction of the region's development, but also the approaches of the citizens themselves to its formation. We are currently experiencing a period of political and civic interdependence, which is particularly evident in the region bordering both the

---

⁷ „Всеукраїнський перепис населення 2001. Чернівецька область”, <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/chernivtsi/>.

⁸ Олександр Полтавцев, „Формування громадянських компетентностей в Україні: проблеми та перспективи”, https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=3415.

⁹ „Нова українська школа”, <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>.

European Union (Romania) and the former Soviet republic (Moldova). Democratic citizenship as a conscious attitude of citizens to their rights and responsibilities has become the basis of educational and cultural-educational activities of many (non-) governmental organizations, which in various forms – from training to performances, disseminate knowledge about citizenship, rights and freedoms of human and citizen, etc. Moreover, textbooks were published in a short time, the purpose of which was to disseminate the necessary knowledge and skills among a wide range of citizens¹⁰.

The events of the Revolution of Dignity and the beginning of Russian aggression in Ukraine were the impetus for the public expression of the civic position of our compatriots. Protecting the independence and sovereignty of Ukraine in modern conditions requires a citizen to be aware of his own civic position and appropriate actions. Not everyone can defend the state with weapons in their hands, so some of our compatriots do it in other ways. There are a number of various volunteer organizations in the Chernivtsi region, which aim to help the military and internally displaced persons, in particular, the Volunteer Movement of Bukovina¹¹. Active educational activities are carried out aimed at disseminating knowledge and assisting various social strata in mastering the basic civic competencies necessary for carrying out, among other things, professional activity for the benefit of individual communities, as well as the region and the state as a whole.

In 2021, with the assistance of the Ukrainian Cultural Foundation (UKF) “Simple Faces of a Difficult Story” project was implemented in Chernivtsi region, intended to solve a number of socially important tasks in a light creative form by cultural means, including: to promote Ukrainian political identity, overcome negative ethno-regional and ethno-historical stereotypes of mutual perception; to promote the integration of representatives of different ethno-national, ethno-confessional, social communities into a single Ukrainian political nation; to draw attention to the problems of regional or national history of a wide range of citizens; and to promote civic activism and community consolidation through involvement of people in the co-creation of cultural products, local and regional history’s writing and promotion. The main idea of the project was to humanize history, to form a view of complex historical and political events through the prism of the individual’s life. The project was implemented by the Public Resources and Initiatives Charitable Foundation in six newly created communities of Chernivtsi region: Chernivtsi, Vyzhnytsia, Hertsaiiv, Kitsman, Storozhynets and Khotyn. The selected communities are a kind of landmark of the region, because people of different nationalities live here, and in some of them representatives of national

---

¹⁰ Н. Нечасва-Юрійчук, Л. Довган, Н. Малько. *Методичний посібник до програми «Базовий курс ефективного громадянства та комунікації»*, Чернівці, 2019.

¹¹ „ГО «Волонтерський рух Буковини»”, <https://www.prostir.ua/?organization=ho-volonterskyj-ruh-bukovyny>.

communities make up the majority of the population (for example, the majority of the population in the Hertsav community is Romanian). As a result of active work, 180 stories of individuals and families who experienced complex socio-political transformations and cataclysms were collected, six photo exhibitions with photos of these heroes and stories from their lives were prepared and presented, and a book on part of them was published. The advantage of this project was that an electronic version was prepared in the form of the site “Simple Faces of a Difficult Story”, where the user can not only read already collected stories, but also share theirs through the “Add History” section. In addition, 17 video stories were shot, which can also be viewed on the site. This project caused a public response and inclusion in the process of reproducing the history of the inhabitants of the region, regardless of nationality, religion, social status and more. Moreover, in the process of presentations of photo exhibitions, public discussions, and book presentations there were discussions about the historical past of the region, human destiny in history and present, awareness of the importance of civic self-identification for a human and society as a whole.

Thus, from the beginning of the last century to the beginning of the present one Bukovina and Bukovinians experienced a number of tragic and difficult historical events that directly affected the fate of the inhabitants of the region and, accordingly, its development. An important feature of the Bukovinians was that despite political and socio-economic pressure, they managed to maintain a respectful and tolerant attitude towards each other, which is especially important in the hybrid war that Russia is currently waging against Ukraine.

FOLCLOR ȘI CULTURĂ TRADIȚIONALĂ ÎN REVISTA „JUNIMEA LITERARĂ” (1904–1914)

ELENA PASCANIUC (CRISTUȘ)

Institutul „Bucovina”, Rădăuți
Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
E-mail: elenapascaniuc@yahoo.com

Folklore and Traditional Culture in “Junimea literară” (1904–1914)

(Abstract)*

In Bukovina, the cultural and especially the Romanian literary life recorded fewer moments of affirmation than the young, in German schools and universities educated intellectuals and writers here would have wanted. The literary magazines (mostly published in Chernivtsi) that existed until the beginning of the twentieth century were not at all numerous and had an existence marked by political conflicts and censorship. Frequently, their editors reproached the readers for their indifference and lack of financial support. “Foaia Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina” (1865–1869) and “Aurora română” (1881–1882), for example, were the only publications that appeared in Chernivtsi before 1900. They were exclusively oriented towards culture and literature, two fields that were present, however, in the newspapers from Bukovina, usually in supplements such as “Foița literară”. They were also to be found in the first Romanian (in fact, bilingual) newspaper of the province, “«Bucovina». Gazetă pentru politică, religie și literatură” (1848–1850) and later in “Revista politică” (1886–1890, Suceava), “Gazeta Bucovinei” (1891–1897, Chernivtsi) etc. In the last two decades of existence of the Duchy of Bukovina, the periodical “Junimea literară” catalyzed the literary aspirations of a new generation of young Romanian students. Founded in Chernivtsi, in January 1904, “«Junimea literară». Scientific Literary Journal” had a monthly appearance until 1914, the editor-in-chief being Iancu I. Nistor (1904–1908), who was joined by George Tofan in 1908. Because the journal offered especially between 1904 and 1907 a generous space for the publication of folklore material, of mythology studies and folk culture, of lyrics and folk legends and of a folk bibliography, we support in our article the statement that the mentioned periodical mirrors the folkloristic movement in Bukovina in the last decades of the 19th century, a movement intensified by the researches and folk collections of Simion Fl. Marian, Ion G. Sbiera, Elena Niculiță-Voronca and Dimitrie Dan. The appearance of this Chernivtsi magazine coincides with the emergence and support of new orientations and approaches in the research of folklore, one of them being the ethnomusiological research of the traditional culture, which was initiated in Bukovina by Matthias Friedwagner and Alexandru Voevidca.

---

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

Documentary echoes about the results of their extensive investigation (supported by hundreds of other collaborators) at the very moment of its unfolding we find also in “Junimea literară”. The conclusion of the article is that in Bukovina, before the First World War, “Junimea literară” wanted and managed to exercise a modeling cultural action on the Romanian society and language also through the published folklore materials and studies.

Keywords: Romanian literary life, folklore, Bukovina, “Junimea literară”.

În Bucovina istorică, viața culturală și, mai ales, cea literară românească a înregistrat mai puține momente de afirmare decât și-ar fi dorit tinerii intelectuali și scriitorii de aici, mare parte din ei formați în școli și universități germane. Revistele literare (cel mai adesea, apărute la Cernăuți), care au existat până la începutul secolului al XX-lea, n-au fost deloc numeroase și au avut o existență marcată de frământările politice și de cenzură, și nu de puține ori redactorii lor au reproșat publicului cititor indiferența și lipsa susținerii financiare. „Foaia Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina” (1865–1869) și „Aurora română” (1881–1882), de exemplu, au fost singurele publicații apărute în Cernăuți, înainte de 1900, orientate exclusiv spre cultură și literatură, domenii prezente, totuși, în ziarele din Bucovina, de obicei în suplimente de tipul „Foița literară”, întâlnite în prima gazetă românească (bilingvă, de fapt) din provincie, „Bukowina”/„Bucovina” (1848–1850), mai târziu în „Revista politică” (1886–1890, Suceava), „Gazeta Bucovinei” (1891–1897, Cernăuți) ș.a.

În ultimele două decenii de existență a Ducatului Bucovinei, periodical „Junimea literară” a catalizat în jurul său aspirațiile literare ale unei noi generații de tineri studenți români. Apărută la Cernăuți, în ianuarie 1904, dintr-o „încercare de organizare a vieții literare din Bucovina”¹, „«Junimea literară». Revistă literară științifică” a avut apariție lunară, iar editor și redactor responsabil a fost Iancu I. Nistor, căruia i s-a asociat, din anul 1908, George Tofan, „ca neobosit și credincios colaborator”², cum îl caracterizează primul istoric literar al Bucovinei, Constantin Loghin. Această organizare a fost asumată de Societatea studențească „Junimea”, prin Secția literară a societății, la inițiativa lui Traian Brăileanu, ales președinte al acestei secții la începutul anului universitar 1903/1904. Un succint istoric al întemeierii redacției și administrației revistei se regăsește în capitolul „Introducere” a volumului realizat de Alis Niculică, *Junimea literară (1904–1914; 1923–1939). Bibliografie*³, de aceea nu vom insista asupra subiectului. Observăm că apariția revistei conduse de Ion Nistor a fost privită ca rezultat al unor acțiuni culturale intense, începute în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, continuate și concentrate și la început de secol XX pe cultivarea sentimentului național, pe lupta pentru cultivarea limbii române în școală, lupta pentru accesul la literatura de

¹ Mircea A. Diaconu, *Studii bucovinene*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2011, p. 202.

² Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina. 1775–1918 (în legătură cu evoluția culturală și politică)*, Cernăuți, Tipografia Mitrop. Silvestru, 1926, p. 218.

³ Alis Niculică, „*Junimea literară*” (1904–1914); (1923–1939). *Bibliografie*, prefață de Liviu Papuc, Iași, Editura Tipo Moldova, 2012, pp. 9–20.

calitate din Regatul României (Traian Brăileanu scria: „Imaginează-ți că această revistă va trebui să fie în orice casă de intelectual român: preot, învățător, magistrat etc. Ei vor cunoaște din revistă ce cărți românești apar în Regat și în Ardeal, ei vor prinde gustul cititului!”⁴). În final, întemeierea acestei publicații longevive în Bucovina apare ca rezultat al „efervescentei culturale” întreținute în provincie de societățile culturale și academice românești.

Situată de critica literară mai veche în proximitatea ideologică a curentului tradiționalist-semănătorist sau, recent, analizată mai nuanțat ca tradiționalistă pe linia „Daciei literare”, de la momentul apariției și până la izbucnirea Primului Război Mondial, „Junimea literară” a fost singura publicație literară românească din Bucovina istorică. Din articolul-program al revistei, „Cătră cititori”, sunt de reținut câteva idei: se afirmă dorința de a stimula „în publicul românesc gustul pentru lucrări literare de valoare”; de a face ca „ideile întrupate în ele să pătrundă în toate păturile sociale românești”, urmărindu-se „emanciparea de înrâuriri străine” și o „dezvoltare liberă a particularităților noastre naționale”⁵ (or, între particularitățile naționale, literatura populară, folclorul, deține unul din locurile însemnate). Prin pana redactorului, cititorii aflau că „urmărește revista și scopul de a oferi publicului informări exacte despre starea cea mai nouă a cercetărilor științifice, mai ales din literatura și istoria română. Noi vom și atrage atenția publicului asupra scrierilor celor mai valoroase, demne de a fi citite în fiecare familie românească”⁶. Cu alte cuvinte, se promovează cultura și literatura națională, se tinde la o unificare a românilor în plan lingvistic, literar și științific, iar editorii Ion Nistor și George Tofan analizează periodic⁷ condiția literaturii române din Bucovina și a specificului ei. Observând în ideile enunțate de Ion Nistor și un „caracter subversiv al literaturii”⁸ promovate în paginile revistei, criticul literar Mircea A. Diaconu se distanțează de opinia lui E. Lovinescu – care scria (în 1926) că „Junimea literară” se încadrează în mișcarea literară promovată de revista „Sămănătorul”⁹, condusă de N. Iorga – și consideră că periodicalul cernăuțean urmează, mai degrabă, programul-manifest al „Daciei literare”.

În acest context, putem considera că prezența în paginile revistei a unui bogat material folcloric, a studiilor de mitologie și de cultură populară, a liricii și

⁴ *Ibidem*, p. 11.

⁵ Iancu Nistor, „Cătră cititori”, în „Junimea literară”, anul I, nr. 1, 1904, p. 3.

⁶ *Ibidem*, p. 1.

⁷ Vezi: George Tofan, „La începutul unui an nou. Reflecții dedicate cititorilor români din Bucovina”, în „Junimea literară”, anul VI, nr. 1, 1909, pp. 3–4.

⁸ Mircea A. Diaconu, *op. cit.*, p. 74. Opinia sa se sprijină inclusiv pe o mărturisire a lui Ion Nistor, la aniversarea a trei decenii de la întemeierea „Junimii literare”: „Scopul adevărat al revistei era să dezvolte o aprigă propagandă națională înveșmântată în formă literară”. *Ibidem*.

⁹ „Junimea literară». Apărută în ianuarie 1904 la Cernăuți, revista «Junimea literară», sub direcția lui Iancu Nistor, și prin literatura publicată și prin critica lui Sextil Pușcariu și George Tofan, era de esență sămănătoristă”. Eugen Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, Chișinău, Editura Litera, 1998, p. 13.

legendelor populare nu este surprinzătoare, chiar la o revistă subintitulată „literar-științifică”. Mai mult, credem că „Junimea literară”, mai ales în primul ei deceniu de existență, oglindește mișcarea folclorică din Bucovina sfârșitului de secol XIX și început de secol XX. Deschiderea „Junimii literare” spre publicarea de material folcloric a fost observată și comentată de istoricul literar Constantin Loghin în contextul lingvistic marcat de adoptarea în Bucovina a normelor limbii literare și a normelor ortografice recomandate de Academia Română (1904), pe care redacția revistei, ca și colaboratorii ei le-au acceptat și aplicat chiar dacă au exprimat și câteva rezerve. Scrie Constantin Loghin, în anul 1926: „La această operă de purificare a limbii literare românești din Bucovina a contribuit în măsură covârșitoare cunoașterea limbii populare din studiile folcloristice. (...) Și revista «Junimea literară» a grijit foarte mult de cultivarea folclorului popular. Nu este aproape număr în care să nu se scrie o poveste, o tradiție populară, o poezie populară sau cel puțin o recenzie despre astfel de producțiuni”¹⁰.

Faptul că în primii trei ani de existență revista „Junimea literară” a putut beneficia de valoroasa și constanta colaborare a lui Sim. Fl. Marian, vechi membru de onoare¹¹ al Societății studențești „Junimea”, constituie un capital deosebit pentru periodicul literar cernăuțean. Materialele publicate în „Junimea literară” de reputatul folclorist sucevean, majoritatea din ele fiind legende și studii de mitologie, înscriu revista în circuitul presei literare românești de la începutul secolului al XX-lea („Familia”, „Albina”, „Șezătoarea”, „Noua revistă română”, „Ion Creangă” ș.a.) care „oferă o imagine a constituirii mitologiei românești”¹², prin tipărirea a numeroase articole și studii de mitologie referitoare la întreg arealul românesc. Credem că este important și să amintim că Sim. Fl. Marian, ca și alți folcloriști, afirmase nu o dată, de la înălțimea locului său în Academie, importanța folclorului pentru definirea vieții spirituale a poporului, apreciindu-i nu numai valoarea artistică intrinsecă, dar și utilitatea lui în a imprima literaturii române nota originală. Și pe această treaptă a înțelegerii literaturii populare se întâlnea reputatul folclorist și etnograf cu obiectivele stabilite și promovate de redacția „Junimii literare”.

În sumarul general pe care revista „Junimea literară” îl afișează în primii ani, există o rubrică intitulată întâi „Folcloristică” (1905), apoi „Folclor” (1906) și „Folklor” (1907), în care semnează nume consacrate în epocă: Sim. Fl. Marian, Dimitrie Dan, I. G. Sbiera, Elena Niculiță Voronca, Artur Gorovei, dar și cvasi necunoscuții pe teren folcloristic: Octavian Isopescu, Dimitrie Mitric-Bruja,

¹⁰ Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 221.

¹¹ Sim. Fl. Marian era anunțat printr-o scrisoare, în noiembrie 1892, că: „Societatea Academică «Junimea» vă aduce, plină de recunoștință, tributul cuvenit, denumindu-vă în adunarea generală din 5 noiembrie 1892, de „membru onorariu” pentru meritele deosebite pe terenul literar și pentru zelul d-voastre.”, scrisoare în volumul *Simion Florea Marian și corespondenții săi*, ediție îngrijită de Eugen Dimitriu și Petru Froicu, „Cuvânt-înainte” de Iordan Datcu, București, Editura Minerva, 1991, p. 41.

¹² Iordan Datcu, „Tudor Pamfile, sărbătorile la români și mitologia românească”, în *Reper în etnologia românească*, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, București, 2002, p. 205.

Emilian Popescu, I. Ionașcu. Din anul 1908, rubrica nu se mai regăsește la sumar, iar explicația renunțării la ea stă, fără îndoială, în legătură cu dispariția prematură a lui Sim. Fl. Marian, redacția revistei recunoscând, astfel, în subsidiar, că era singurul care, prin greutatea semnăturii și valoarea materialelor de folclor justifica rubrica special dedicată. Oscilantă în privința titlaturii, prin numărul și calitatea scrierilor pe care le-a cuprins, rubrica oferea cititorilor o imagine adecvată despre „mica noastră provincie [care] numără ca ai săi pe cei mai de frunte și mai fecunzi autori pe terenul folclorului, ca prof. Sim. Fl. Marian, dna Elena Niculiță-Voronca, păr[intele] Dimitrie Dan, Ilie Veslovschi”¹³. Acesta din urmă este autorul studiului „Mobilierul casei țaranului român din Bucovina”¹⁴, în ale cărui note se cuprind câteva observații referitoare la obiceiurile de nuntă și la „datoriile” pe care le are mireasa în privința realizării zestrei. Lada de zestre ocupa un loc important nu numai în spațiul domestic, ci și în spațiul social, unde, „dacă lăzile cu zestrea sunt ușoare, adică zestrea puțină, atunci flăcăii se fac că nu le pot duce de grele ce sunt și cântă niște cântece...”¹⁵, dar acesta poate fi numai începutul pentru adevărate drame la care era expusă femeia considerată leneșă ori neîndemânică: „Vai de mireasa care nu poate prelucra singură cânepa și inul, care n-a învățat să toarcă și să țese, care nu poate coase și broda singură camașa de nuntă pentru mire: ea va fi luată în răs în pilde și strigături încă și ca femeie măritată, șapte ani de-a rândul și nu numai în cercul restrâns al familiei, ci și în public, precum pe la jocuri [pe] care românul le face sub cerul liber, chiar și iarna, pe gerul cel mai mare”¹⁶. Destinate, inițial, unui public cititor străin (german), succintele informații etnografice și folclorice dezvăluie rânduieii de neocolit pentru o existență demnă în lumea tradițională românească. Alături de studiul semnat de Elena Niculiță Voronca, „Busuiocul”¹⁷, în care folclorista include colinde (este de remarcat o veche colindă la Bobotează) și menționează obiceiuri îndătinate la colindat, studiul profesorului etnograf Ilie Veslovschi rămâne unul din puținele materiale publicate în „Junimea literară” care consemnează date din folclorul obiceiurilor¹⁸.

Sim. Fl. Marian, „unul din cei mai zeloși colaboratori ai revistei noastre”¹⁹ – nota redactorul, sub pseudonimul Elv. –, începe colaborarea la „Junimea literară” cu publicarea unor balade (multe primite de la colaboratori) adunate încă din

¹³ George Tofan, „Mihai Teliman”, în „Junimea literară”, anul III, nr. 3, 1906, p. 47.

¹⁴ Ilie Veslovschi, „Mobilierul casei țaranului român din Bucovina”, în „Junimea literară”, anul III, nr. 5, 1906, pp. 86–91; nr. 7, pp. 118–124. Studiul a apărut inițial în limba germană, în „Zeitschrift für österreichische Volkskunde”, anul XII, fasc. 1–3 și a fost tradus de Victor Morariu pentru „Junimea literară”.

¹⁵ *Ibidem*, p. 91.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ În „Junimea literară”, anul III, nr. 1, 1906, pp. 25–27; nr. 2, pp. 36–39; nr. 4, pp. 55–58. cap. II: „Busuiocul. Laurul. Apa lustrală. Botezul”, în idem, anul IV, nr. 1, 1907, pp. 25–29.

¹⁸ Credințe și obiceiuri la clădirea casei, „păstrate din vremurile basmelor în sânul poporului”, sunt amintite și într-un studiu semnat de Ion Ștefureac, „Casa țaranului român din Bucovina”, apărut în „Junimea literară”, anul VI, nr. 1–2, pp. 31–36; nr. 3–4, pp. 74–79.

¹⁹ „Junimea literară”, anul I, nr. 5, 1904, p. 78.

perioada când pregătea pentru tipar primele sale volume apărute la Cernăuți, *Poesii populare române adunate și întocmite de...* (tomul I, 1873; tomul II, 1875). În numărul inaugural al revistei este inclusă balada „Petrea”, o baladă populară din Poiana-Stampeii, „comunicată în anul 1875 de regretatul meu amic Petrea Spânul”, unul din fideliile lui informatori de teren. Balada debutează cu o narațiune abruptă a evenimentelor, urmată de un șir de întrebări care introduc în zona vieții pastorale și dezvoltă o temă epico-lirică ce se încadrează ciclului familial, punerea la încercare a dragostei „mândrei”. Eroul-păstor Petrea adoarme „sub un măr mândru-nflorit”, este mâncat „pe jumătate” de un „șerpe-balaur cu solzii de aur” și strigă, pe rând, după ajutorul mamei, surorii, apoi al „mândrei”, singura care-l și salvează: „Strigă Petrea dintre lunci,/ Dintre lunci, dintre preluci,/ Dintre cele văi adânci./ Nime-n lume nu-l aude/ Numai maica sa din curte.// (...)// De mai am eu maică-n lume./ Spune-i să vie la mine!/ – Ba eu, Petre, n-oi veni,/ Să știu bine că-i muri,/ Că de-a fi-n țară vr-o pace/ Eu feciori că mi-oi mai face,/ Mi i-oi face vinerea,/ I-oi boteza sâmbăta/ Și tot Petre i-a chema.// Strigă Petrea dintre lunci,/ Dintre lunci, dintre preluci,/ Dintre cele văi adânci./ Nime-n lume nu-l aude/ Numai mândra sa din curte./ – Petre, Petre! da ce strigi,/ Că eu nu-nțeleg ce zici?/ Poate turm-ai împărțit/ Ori mâncarea ți-ai gătit/ Ori dulăii ți-au fugit,/ Ori altceva ai pățit?/ Turma nu mi-am împărțit/ Nici mâncarea n-am gătit,/ Nici dulăii n-au fugit,/ Dar eu altceva-am pățit./ M-am culcat și-am adormit/ Sub un măr mândru-nflorit/ Și la mine c-a venit/Șerpe mare și-ndrăcit/ Și-n sân că mi s-a vârat./ Nu știu șerpe-i ori balaur,/ Că e cu solzii de aur/ Și-n sân că mi s-a băgat,/ Jumătate m-a mâncat,/ Jumătate nu mă poate/ De curele-nțintelate/ De cuțite-nverinate,/ De pistoale-mprejurate,/ De pușcuțe încărcate./ De mai am vreo mândră-n lume/ Spune-i să vie la mine! Nici cuvântul n-a plinit/ Mândra că s-a și pornit/ Și la dânsul c-a sosit,/ Mâna-n sân că i-a băgat/ Și de la rău l-a scăpat./ Dar n-a scos șerpe-balaur,/ Ci un brâu frumos de aur”²⁰. În firul epic se împletesc și urme ale unor motive mitico-fantastice (ex. șarpele-balaur este motivul central în balada „Cântecul șarpelui”), care sugerează un transfer către tipul familial baladesc, realizat de cântărețul popular printr-o „anecdotică dialogată, expusă în versuri paralele reluate cu prea mici modificări. Ele duc la afirmarea, prin contrast, a dragostei din partea iubitei”²¹. Tipologic, balada „Petrea” se încadrează tipului „Proba iubirii. Tip I. «Milea»”, care se distinge în Moldova „atât sub raportul realizării artistice, cât și al circulației folclorice”²².

O altă piesă folclorică publicată în revistă de folcloristul sucevean se intitulează „Fata generariului”²³, baladă care ilustrează tipul „Fata amăgită de țigan”. Varianta culeasă în Ilișești, Bucovina (culegere datată în 1873), se remarcă

²⁰ Idem, nr. 1, 1904, pp. 11–12.

²¹ Gheorghe Vrabie, *Eposul popular românesc. Teme – motive – structuri poetice*, București, Editura Albatros, 1983, p. 299.

²² Lucia Berdan, *Balade din Moldova*, cercetare monografică, cu un capitol de etnomuzicologie de Viorel Birleanu și Florin Bucescu, Caietele Arhivei de Folclor, VI, Iași, 1986, p. XXV.

²³ „Fata generariului”, în „Junimea literară”, anul I, nr. 2, 1904, pp. 29–30, cu precizarea: „Baladă populară din Ilișești, dictată în anul 1873 de sora mea, Titiana”.

prin combinarea a două motive lirice, al păsării-mesager trimise de fată la casa părintească și al arderii hainelor fetei: „Celuit-a-ncluit,/ De la părinți a răpit/ Un fecior de lingurari/ Pe-o fată de generari./ (...) – Păsărică, păsărea,/ Dacă ești din țara mea/ Te-aș mai întreba ceva:/ Nu știi maica ce făcea?/ – Pâne albă frământa,/ După tine se cânta!/ – Păsărică, păsărea,/ Du-te tu în țara mea/ Și spune-i măicuții așa:/ Pâne albă nu frământa,/ După mine nu se cânte./ Străițele din fetie/ Nici le poarte, nici le ție,/ Nici le vândă, nici le beie,/ Nici pomană nu le deie,/ Ci pe toate să le ieie,/ Să le-ncarce pe trei cară,/ Să le scoată-nre hotară/ Să le deie foc și pară,/ Să le văd și eu fumul,/ Dacă nu le-am fost omul,/ Să le văd și eu para,/ Dacă nu le-am fost doamna!”²⁴. Piesa se înscrie într-un bogat repertoriu folcloric care dezvoltă motivul liric „fata rău-măritată”, ale cărui semnificații estetice, moralizatoare și ceremoniale (Adrian Fochi a pus motivul arderii zestrei sau hainelor în relație cu anumite momente ale ritualului nupțial din Moldova și Transilvania) au fost subliniate și comentate de Adrian Fochi, Dumitru Caracostea iar recent, de cercetătorii Silvia Ciubotaru și Ion H. Ciubotaru²⁵. Cercetătorii ieșeni întreprind un istoric al cercetărilor asupra motivului și o analiză a acestuia care, în trecerea sa din baladă în cântecul liric, în diverse ambianțe contextuale și în asociere cu alte motive, devine „expresia unor experiențe fundamentale de viață (...), este cristalizarea plânsului multor inimi, spovedania unei întregi categorii sociale”²⁶. Alte balade apărute în paginile revistei în perioada 1904–1906 sunt: „Livănaș și minuneaua”²⁷ (se încadrează ciclului „Metamorfoze”, subtipul „Fata blestemată – pasăre pribeag”); „Brumariul”²⁸, „Frații”²⁹ și „Voina”³⁰.

Deși semnase tomuri impresionante, iar la data la care îl găsim colaborator la revista literară cernăuțeană Sim. Fl. Marian împlinise patru decenii de activitate folcloristică și publicistică, susținută în numeroase și prestigioase periodice românești și străine, trebuie să subliniem că în „Junimea literară” a publicat multe texte inedite. Pe lângă baladele deja amintite, în paginile revistei se regăsesc articole de botanică populară: „Agrișul”³¹, „Brebenelel”³², „Palma-voinicului”³³, „Untișorul”³⁴, „Viorica”³⁵, care includ și numeroase legende etiologice, doine și chiar descântece. O pondere semnificativă în revistă au studiile de mitologie:

²⁴ *Ibidem* p. 30.

²⁵ Silvia Ciubotaru, Ion H. Ciubotaru, *Cântece propriu-zise din Moldova*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021. Pentru subiectul analizat, vezi în special sub-capitolul „Fata rău-măritată”, pp. 118–136.

²⁶ *Ibidem*, p. 136.

²⁷ „Junimea literară”, anul I, nr. 7–8, 1904, p. 118.

²⁸ Idem, anul II, nr. 2, 1905, p. 25.

²⁹ Idem, anul III, nr. 8 și 9, 1906, pp. 150–152.

³⁰ Idem, anul II, nr. 11, 1905, pp. 167–169.

³¹ Idem, anul II, nr. 2, 1905, pp. 23–24.

³² Idem, anul II, nr. 1, 1905, pp. 6–8.

³³ Idem, anul III, nr. 8–9, 1906, pp. 139–140.

³⁴ Idem, anul II, nr. 4, 1905, pp. 58–60.

³⁵ Idem, anul I, nr. 4, 1904, pp. 59–60; nr. 5, pp. 74–76.

„Știma banilor”, „Marț-sara”, „Fata Pădurii”, „Borza”, „Peștii pământului (din mitologia română)”. În cea din urmă, Dumnezeu, pentru a sprijini pământul, face și patru pești uriași, „făcuți anume ca să ție pământul în spate, ca nu cumva acesta îngreindu-se cu timpul, să se prăbușească și să se cufunde în apa pe care plutește”, pe care „i-a pus să steie în formă de cruce”³⁶. În credințele populare adunate personal sau primite de folclorist din sate bucovinene (Ilișești, Botoșana, Costișa, Capu-Codrului, Corlata, Bosanci, Stroești, Stupca, Mănăstioara, Poieni), dar și din sate ale Moldovei (Cotârgaș, Drăgănești), peștii poartă numele de Începătorul, stă spre răsărit, Ascultătorul, stă spre apus și primește sfaturile de la primul, Arătătorul, stă la amiază, conduce soarele și-i arată calea pe care să pornească și Somnorosul, doar me ziua, se trezește noaptea pentru a conduce luna și stelele; dar dacă se trezește ziua, „buimac”, este răspunzător de „întunecimea de soare”. Peștii sunt considerați stâlpii pământului iar mișcările lor pot provoca cutremure; se mai crede că „fiecare dintre acești pești înseamnă păcatele oamenilor în fierea sa și când va fi fierea lor așa de mare și de plină de păcate că nu vor putea-o mai mult purta, ci le va plesni, atunci vor trebui și ei să piară și atunci va fi sfârșitul lumii”³⁷. Publicându-le, folcloristul bucovinean „luminează” vechi credințe populare, îmbogățește materialul lingvistic de cercetare prin cuvinte și expresii regionale, dialectale, puțin sau deloc cunoscute până la data culegerii lor. Marian rezistă însă tentației de a face interpretări și considerații istorico-folclorice riscante relative la asemănările sau filiațiile acestora cu mitologia greco-romană, o tentație în voia căreia s-a lăsat, de pildă, Elena Niculiță Voronca.

Prezența în paginile „Junimii literare” a articolelor dedicate figurilor mitologice este importantă și de apreciat cu atât mai mult cu cât intențiile folcloristului bucovinean, de a aduna într-un volum de sine stătător toate aceste materiale – risipite în diferite publicații (seria lor o inaugurase încă din anul 1879, cu articolul despre „Balauri”, urmat de: „Spiriduși”, „Solomonarii”, „Samca” și multe altele) – nu s-au mai finalizat. Spre deosebire de alte lucrări monumentale rămase pe masa de lucru a folcloristului, ca *Botanica populară*, editată³⁸ după mai mult de un secol de la pregătirea ei, proiectatul volum de *Mitologie română* al lui Marian a rămas în manuscris.

Pentru istoria folcloristicii, rămâne de interes numărul dublu 6–7 al „Junimii literare” din anul 1907, închinat memoriei lui Simeon Florea Marian, „celebrul folclorist român (...), care în decursul laborioasei sale vieți ne-a prins în grai viu obiceiurile, ne-a codificat sbuciumările, ne-a tâlcuit destinul și ne-a tâlmăcit graiul

³⁶ Sim. Fl. Marian, „Peștii pământului (din mitologia română)” în „Junimea literară”, anul III, nr. 4, 1906, p. 67.

³⁷ *Ibidem*, p. 70.

³⁸ Simion Florea Marian, *Botanica poporană română*, vol. I (A–F), ediție critică, introducere, repere bibliografice, indice *Botanica*, indice capitole publicate antum/postum, text stabilit, indice informativ și bibliografie de Aura Brădățan, Suceava, Editura „Mușatinii”, 2008; vol. II (G–P), cuvânt-înainte de Ioan Oprîș, Suceava, Editura Academiei Române, 2010; vol. III (P–Z), cuvânt-înainte de Dumitru Murariu, Suceava, Editura Academiei Române, 2010.

paserilor și al florilor”³⁹. La alcătuirea lui colaborează cu materiale comemorative nume de referință ale culturii, literaturii și folcloristicii românești: Teodor T. Burada, Dimitrie Dan, C. I. Istrati, Mihai Lupescu, Atanasie Marienescu, Constantin Morariu, Iancu I. Nistor, Iacob C. Negruzzi, Teodor V. Stefanelli, Elena Niculiță Voronca, A. D. Xenopol, Liviu Marian, Nicolae Iorga, lor alăturându-li-se profesorul și folcloristul ceh J. U. Jarnik. O sumă a tuturor aprecierilor de care s-a bucurat folcloristul bucovinean în lumea științifică a reușit să cuprindă A. D. Xenopol în cuvintele prin care își lua rămas bun de la Sim. Fl. Marian, „meșter[ul] cioplitor de podoabe pentru înfrumusețarea sufletului românesc”⁴⁰.

Semnătura „grea” a lui Sim. Fl. Marian (fost profesor al multor tineri scriitori prezenți în paginile revistei) a îndemnat și pe alți culegători de folclor, mai titrați ori mai modești, să ofere paginilor „Junimii literare”, în primul ei deceniu de existență, apoi și în seria nouă a periodicului, balade, doine, cântece, cimilituri, povești și legende sau articole care tratează variate teme și probleme de folclor. Preotul cărturar Dimitrie Dan, care în anul 1904 întărea rândurile bucovinenilor din Academia Română (devenise membru corespondent al Academiei Române la propunerea lui Ion Bianu), publică în primele numere din anul 1904 ale periodicului cernăuțean un articol în două părți despre obiceiurile armene îndătinate la momentele de trecere ale vieții, cu titlul „Obiceiuri și credințe armene la naștere, cununie și înmormântare”⁴¹, iar în anul 1907, câteva legende. Dimitrie Mitric-Bruja⁴² este autorul unui articol, „Credinți populare”⁴³, în care prezintă „descântecul și scuiparea ca mijloc pentru depărtarea răului sau a nenorocirii întâmpate”⁴⁴. Practica fiind abordată comparativ cu credințele „antichității clasice romane și grecești”, dar și cu „credințe feliurite cu privire la scuipat care se găsesc și prin alte țări și pe la alte popoare ce n-au de-a face nimic cu poporul românesc”⁴⁵, cititorul este astfel informat că Anglia, Germania, Danemarca, China și SUA își au și ele superstițioșii lor. Singura poveste populară care prezintă cu adevărat caracteristicile speciei este publicată în paginile primei serii a „Junimii literare” de Artur Gorovei, „Făt-Frumos și frații săi de cruce”⁴⁶, în care se recunosc cu ușurință personaje și

³⁹ Articol comemorativ în „Junimea literară”, anul IV, nr. 6–7, 1907, p. 123.

⁴⁰ A. D. Xenopol, „În amintirea lui Sim. Fl. Marian”, în „Junimea literară”, anul IV, nr. 6–7, 1907, p. 128.

⁴¹ În „Junimea literară”, anul I, nr. 2, 1904, pp. 26–29; nr. 3, pp. 43–45.

⁴² Pe învățătorul Dimitrie Mitric-Bruja din Câmpulung Moldovenesc îl vom reîntâlni, peste mai bine de două decenii (în anii 1931 și 1932), în calitate de colaborator și corespondent al lui Ion Mușlea și al Arhivei de Folklor a Academiei Române (Cluj), cu răspunsuri valoroase la chestionarele I, II, III și la circulara 1. Vezi: Ion Mușlea, *Schimburi epistolare cu respondenții la chestionarele Arhivei de Folklor a Academiei Române*, vol. II (M–Z), ediție critică și note de Cosmina Timoc-Mocanu, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, pp. 96–100.

⁴³ Dimitrie Mitric-Bruja, „Credinții populare”, în „Junimea literară”, anul III, nr. 4, 1906, pp. 71–74.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 73.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Artur Gorovei, „Făt-Frumos și frații săi de cruce”, în „Junimea literară”, anul IV, nr. 6–7, 1907, pp. 140–142.

motive care ar fi putut sta la baza creării basmului cult al lui Ion Creangă, „Povestea lui Harap-Alb”.

Redacția revistei tipărește postum, în anul 1908, o legendă etiologică cu titlul *Povestea doinei*, culeasă de George Popovici (Teodor Robeanu), subintitulată „tradiție populară”, cu mențiunea că a fost culeasă în Molodia, districtul Cernăuți⁴⁷. Varianta (apreciată ca „interesantă” de culegător) este a treia culeasă în Bucovina. Prima atestare și tipărire a legendei, cu titlul „Povestea doinei sau cum l-a păcălit Dumnezeu pe dracul”, a fost în „Aurora română” (Cernăuți, anul I, nr. IV, 1881, pp. 53–54), unde textul apare sub semnătura unui anume Radu Noru. În *Tipologia legendei populare românești*⁴⁸, legenda este menționată la Tip. 11 871. „Cântecul fără sfârșit” și dezvoltă șase secvențe narative. Din acestea, doar ultimele trei se regăsesc și în varianta culeasă de George Popovici: d) Ca să-i treacă de urât în timp ce se plimba cu Scaraoschi, Dumnezeu a vrut să mai inventeze ceva. Dracul l-a convins însă să se poarte unul pe altul în spinare, atât cât poate dura cântecul celui ținut în cârcă. e) Întâi Dumnezeu îl ia pe dracul în spinare. Și s-a pornit dracul pe cântat cântece „cât îi iarba și frunza”, pe ungurește, turcește, nemțește. Dumnezeu obosește, iar dracul crede că a cântat toate cântecele. f) Dracul termină de cântat și îl ia pe Dumnezeu în cârcă, iar Dumnezeu cântă o zi întreagă cântecul îngerilor, uitat de Scaraoschi la căderea din cer. Cântecul cântat de Dumnezeu este doina. Pentru expresivitatea limbajului și dramatismul epic, redăm *in extenso*, în Anexă, legenda apărută în „Junimea literară”. Credem că este oportun să amintim și că o altă variantă a fost înregistrată de Elena Niculiță-Voronca și tipărită în volumul *Datinele și credințele poporului român. Adunate și așezate în ordine mitologică*, variantă nementionată de Tony Brill în *Tipologia... amintită*. În „Baba și doina”, baba „se sfădește” cu dracul pentru un câmp de mălai și face tocmeală ca mălaiul să fie al aceluia care va ști să cânte mai multe cântece. Baba îl poartă pe drac în spate și acesta cântă vreme de trei zile. Când dracul o ia pe babă în spate, ea cântă „doina și tot doina și doina a ținut-o vreo două săptămâni”, dovedindu-i că știe mai multe cântece și obținând mălaiul⁴⁹. Mai mult, folclorista menționează și existența unei alte variante, în care locul babei în lupta cu dracul este luat de un călugăr.

În primii ani de apariție a revistei cernăuțene, folcloristica românească pornea ea însăși pe calea unor înnoiri. Cercetările folclorice ale începutului de secol XX au fost influențate de trei mari personalități ale istoriei culturii și literaturii române: Nicolae Iorga, Ovid Densusianu, Ion Bianu. Prin studiul asupra baladei, Iorga a susținut în analiza folcloristică maniera istoricizantă de abordare a speciei. Plecând de la comentariile și concluziile acestuia, Dimitrie Marmeliuc publica în paginile

⁴⁷ George Popovici, *Povestea doinei*, idem, anul V, nr. 9–10, 1908, pp. 193–194.

⁴⁸ Tony Brill, *Tipologia legendei populare românești*, I. *Legenda etiologică*, prefață de Sabina Ispas, ediție îngrijită și studiu introductiv de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I. O., 2005, pp. 418–419.

⁴⁹ Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român. Adunate și așezate în ordine mitologică*, ediție îngrijită și introducere de Iordan Datcu, București, Editura Saeculum Vizual, 2008, pp. 138–139.

revistei „Junimea literară” studiul „Ioan Hunyady în balada românească”⁵⁰. Fost elev al lui Sim. Fl. Marian la Suceava, profesorul elenist Dimitrie Marmeliuc este menționat în *Istoria folcloristicii românești*⁵¹, pentru „studiul minuțios” *Figuri istorice românești în cântecul poporal al românilor* (un studiu de 52 pag., apărut în 1915, la București), alcătuit „în întregime sub zodia istoricizantă, vivificată de conferințele lui Iorga despre balada populară românească”⁵². Ovid Densusianu promova (din 1904–1905) și teoretiza (în 1909) noua orientare filologică în abordarea materialului folcloric⁵³, care doar în urma unei culegeri realizate „cu multă exactitate științifică”, avea să fie considerat „document demn de încredere”. Ideile susținute în studiul său, „Folclorul. Cum trebuie înțeles”, au avut nevoie de un timp mai lung pentru a fi puse în practică și au făcut școală după 1920, dar până la Unire nu au avut ecou în Bucovina.

Legăturile cu bucovinenii și implicarea academicianului Ion Bianu în mișcarea folcloristică din Bucovina au fost mai vizibile decât în cazul celor doi oameni de cultură amintiți deja. După alegerea sa ca membru activ în Academia Română, el s-a implicat în organizarea și promovarea cercetărilor folclorice prin sprijinirea, pentru început, a tipăririi unor valoroase colecții de folclor în publicația oficială a instituției, „Analele Academiei Române” (ex. Sim. Fl. Marian, *Vrăji, farmece, desfaceri*, 1893; Tudor Pamfile, *Jocuri de copii*, 1906). Tot Bianu i-a chemat în rândurile academicienilor pe folcloristul Enea Hodoș și pe etnograful bucovinean Dimitrie Dan (în ședința din 23 martie 1904), a întreținut o corespondență susținută cu Sim. Fl. Marian și mai târziu cu universitarul Leca Morariu. De asemenea, în istoria folcloristicii, Ovidiu Bîrlea îi recunoaște și contribuția la dezvoltarea domeniului etnomuzicologiei⁵⁴, Bianu străduindu-se să publice colecția de melodii populare a lui Béla Bartók. În 13 martie 1908, el a propus ca Academia Română să inițieze o serie de publicații în care să fie tipărite colecțiile de folclor. Așa apare seria „Din viața poporului român”, ale cărei prime patru volume sunt semnalate cu promptitudine publicului bucovinean, în scurte prezentări sub semnătura „gt” (George Tofan), în numerele „Junimii literare” din martie–aprilie și septembrie ale anului 1909. Cititorii sunt anunțați că în publicația „specială pentru culegerile atât de literatură populară, precum și de obiceiuri, superstiții, de cântece și de jocuri, cu un cuvânt de tot ce este manifestare a vieții sufletești a poporului”⁵⁵ au apărut: *Hora din Cartal*, de Pompiliu Pârvulescu; *Cimilituri românești*, cu o introducere de Tudor Pamfile, „un cunoscut și priceput culegător de folclor”; *Poesii populare din Maramureș* adunate de Tit Bud, vicarul Maramureșului. Pentru

⁵⁰ Dimitrie Marmeliuc, „Ioan Hunyady în balada românească”, în „Junimea literară”, anul X, nr. 1–2, 1913, pp. 25–28.

⁵¹ Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, ediție îngrijită și bibliografie de Carmen Banța, cuvânt-înainte de acad. Sabina Ispas, Craiova, Editura Aius, 2010, p. 565.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, pp. 439–441.

⁵⁴ *Ibidem*, pp. 463–464.

⁵⁵ „Junimea literară”, anul VI, nr. 3–4, 1909, p. 81.

a sublinia caracterul științific al volumelor și valoarea lor de model, cronicarul insistă pe faptul că ultimele două volume sunt însoțite de glosare „bine întocmite și de mare preț”. Dar comentariul făcut la volumul *Hora din Cartal* atrage atenția asupra progresului înregistrat în domeniul folcloristicii și al etnomuzicologiei la acel moment: „Autorul a adunat materialul cu multă pricepere, l-a aranjat sistematic și a dat prima lucrare în care sunt descrise mișcările jocului și sunt notate ariile”⁵⁶.

Culegerea cântecelor populare pornește cu un mai mare avânt la începutul secolului al XX-lea, concomitent în Regatul României, Transilvania și Bucovina, cercetătorii fiind ajutați în munca lor de culegere și în păstrarea autenticității documentului folcloric de fonograf. Posibilitatea înregistrării fidele a cântecului nu i-a lăsat indiferenți nici pe culegătorii de folclor implicați în proiectul coordonat de profesorul universitar Matthias Friedwagner în Bucovina, în perioada 1906–1911, după cum avea să consemneze acesta în prefața la volumul apărut mult mai târziu, în anul 1940. Dar până atunci, „Junimea literară” îi publica profesorului Friedwagner, devenit rector al Universității din Cernăuți în anul școlar 1910/1911, discursul festiv ținut în 2 decembrie 1910, cu titlul „Poezia populară a românilor din Bucovina”⁵⁷ (într-o traducere semnată T. Gârlă).

Profesorul romanist Matthias Friedwagner, care călătorise adesea prin Bucovina și o privea ca pe un „muzeu al poporului român”, găsea momentul potrivit să prezinte public rezultatele anchetelor de teren desfășurate în perioada 1906–1910. Era un moment de bilanț pentru tenacele profesor care, încă din martie 1906, dezvăluia într-o primă scrisoare adresată lui Sim. Fl. Marian: „De mult timp mă străduiesc să determin tineretul studentesc ca să se realizeze prin el o culegere de cântece populare românești din Bucovina”⁵⁸. Dacă atunci rezultatele inițiativei personale de culegere au fost modeste, inițiativa Ministerului Cultelor și al Instrucțiunii din Viena de a întemeia o arhivă a folclorului tuturor popoarelor din Imperiul Habsburgic și însărcinarea oficială de a forma și coordona un comitet de acțiune în vederea culegerii cântecului popular românesc din Bucovina l-au determinat pe Matthias Friedwagner să-și intensifice eforturile de a atrage colaboratori competenți și dedicați acestei acțiuni. Ovidiu Bîrlea vedea în profesorul de filologie romanică de la Universitatea din Cernăuți „un animator tenace, reușind să învingă rutina cărturarilor sătești pentru a-i angaja în această întreprindere de maximă importanță”⁵⁹, care a impus culegătorilor reguli simple (scrierea textelor cu ortografia literară, păstrând pronunția locală). Între martie și noiembrie 1906, prin mai multe scrisori adresate lui Sim. Fl. Marian, îl ruga pe folclorist „să ne susțineți cu

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Matthias Friedwagner, „Poezia populară a românilor din Bucovina”, în „Junimea literară”, anul VII, nr. 11 și 12, pp. 202–204 (în continuare se va cita: Matthias Friedwagner, „Poezia populară a românilor”).

⁵⁸ *Simion Florea Marian și corespondenții săi. Documente literare*, ediție îngrijită de Eugen Dimitriu și Petru Froicu, cuvânt-înainte de Iordan Datcu, București, Editura Minerva, 1991, p. 138 (în continuare se va cita: *Simion Florea Marian și corespondenții săi*).

⁵⁹ Ovidiu Bîrlea, *op. cit.*, p. 493.

sfatul și cu fapta și să ne ajutați a culege și a cerne (materialul)” și îl informa: „E vorba mai întâi de textele cântecelor, apoi de melodii (...) vreau să mai invit pe preacucernicul D[imitrie] Dan, pe dl. inspector Simionovici, pe compozitorul Tudor Flondor, pe George Mandicevski, maestrul de muzică la Seminar, pe prof. Bodnărescul și adjunctul de tribunal Temistocle Bocancea”⁶⁰. Îi solicita și întâlniri pentru „o convorbire [care] se referă la colectarea de cântece populare românești”. La un moment dat, inclusiv Ion Nistor era nominalizat pentru a participa la una din întâlniri: „Convorbirea noastră ar putea avea loc (...) în cazinoul funcționarilor, iar la convorbire v-aș ruga să binevoiți a-i invita de asemeni pe domnii Constantin și Severin Procopovici, pe Nistor (I.), pe Tomoiagă și eventual pe venerabilul preot Morariu din Pătrăuți pe Suceava”⁶¹. Mulți din cei numiți atunci erau deja personalități care se remarcaseră în viața cultural-muzicală din Bucovina, dar și la Viena: compozitori și dirijori de coruri și orchestre (Tudor Flondor), profesori de muzică și autori de compoziții muzicale, membri fondatori ai unor asociații muzicale de renume în Bucovina. Nu știm ce răspuns va fi fost dat atunci redactorul „Junimii literare”, însă de aportul a cel puțin trei dintre ei (Sim. Fl. Marian, Tudor Flondor și Gheorghe Mandicevski) Friedwagner nu s-a putut bucura, viața lor încheindu-se prematur.

După patru ani de la debutul acestei ample acțiuni de culegere a cântecului popular, timp în care și-l apropiase pe învățătorul Alexandru Voevidca pentru culegerile muzicale, în decembrie 1910, profesorul Friedwagner se arăta bucurat că din „producțiile poetice ale sufletului poporului”, printre care „se află și bucăți străvechi, pe care poate nici chiar generația viitoare nu le va mai putea afla (...), s-au adunat peste 10 000 de texte și mai mult de vro 1 500 de melodii la unele dintre acestea”⁶². Pentru „marile colecțiuni de texte ce le-au adunat” ies în evidență: preotul Dimitrie Dan, învățătorii Vasile Hușan (Dorna), Ion Bolocan (Vicov), studenții Hrinco, Lițu și Tomiac, iar în privința colecționării muzicii populare „va trebui amintit în rândul întâi d. învățător Al. Voevidca din Boian (...) apoi pe domnii profesori Burduhos, Morariu și Procopovici din Suceava, pe judecătorul î.r. din Cernăuți, pe d. Is[idor] Ieșan din Bihaci (Bosnia), pe doamna de Peyersfeld din Gura-Humorului și pe alții care și-au manifestat adevăratele lor sentimente naționale în mod practic”⁶³. În scurtele sale comentarii pe marginea colecției de lirică populară, Friedwagner pune în relație cântecul popular cu psihologia poporului care l-a creat, face aprecieri asupra autenticității materialului folcloric cules, identifică teme și motive lirice prezente în specii reprezentative ale poeziei populare românești (doina dar și cântecul epic, cântecul de dragoste și dor, cântecul de cătănie, strigătura la joc), atinge sumar particularități prozodice ale versului. Interesant este că la finalul discursului, în fața publicului universitar,

⁶⁰ *Simion Florea Marian și corespondenții săi*, p. 138.

⁶¹ *Ibidem*, p. 140.

⁶² Matthias Friedwagner, „Poezia populară a românilor...”, p. 202.

⁶³ *Ibidem*, p. 203.

profesorul a ales să exemplifice „aceste roade ale talentului poetic și muzical al românilor bucovineni” cu texte poetice românești într-o traducere germană realizată personal⁶⁴. Textul discursului lui Matthias Friedwagner, care ulterior a stat la baza realizării prefeței („Einleitung”) volumului *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina*⁶⁵, tipărit cu puțin înainte de moartea profesorului german, a fost publicat în traducere în revista cernăuțeană „Junimea literară” în același an în care, în cadrul Secției literare a Academiei Române, Ioan Bianu intervenea (în 8 mai 1910) pentru publicarea colecției de melodii populare românești pe care Béla Bartók o concepusese la cel mai ridicat nivel de exigență științifică.

Profesorul Friedwagner a părăsit Cernăuțiul în anul următor (1911), dar învățătorul Alexandru Voevidca a continuat constant munca de culegere a melodiilor populare până în anul 1914, reluată după 1918, cu câteva întreruperi, până în anul 1924, ridicând spre 3 700 numărul pieselor înregistrate⁶⁶ și fiind considerat în perioada interbelică, într-un articol semnat de muzicologul Liviu Rusu în seria nouă a „Junimii literare”, „primul cercetător obiectiv al cântecului popular din Bucovina. El nu culege pentru compoziție, pentru aranjamente, ci grija lui e să strângă cântec lângă cântec – așa cum trăiesc ele în popor – fără schimbări, fără adaosuri. Pentru prima dată aceste culegeri aveau un scop științific⁶⁷. Până aproape de sfârșitul vieții (6 iunie 1931, Cernăuți), folcloristul Alexandru Voevidca a încercat de mai multe ori să valorifice editorial⁶⁸ bogata colecție muzicală pe care o realizase, însă oricât s-a străduit învățătorul bucovinean să mai atragă atenția Academiei Române asupra culegerilor sale, în ciuda importanței lor, nu a găsit „interes pentru uriașa lui strădanie”. În finalul articolului său, Liviu Rusu își exprima speranța că va veni un timp prielnic și pentru cunoașterea și valorizarea / valorificarea efortului intelectual asumat de învățătorul Al. Voevidca: „Ceea ce suntem noi în stare să spunem despre colecția Alexandru Voevidca este încă foarte puțin. Cercetări amănunțite – avem nădejdea – nu vor întârzia să deie la lumină această comoară de cântece”⁶⁹. Acel timp a venit, dar după ce au trecut aproape

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina*. I Band: *Liebeslieder*. Mit 380 von Alex. Voevidca aufgezeichneten Melodien. Herausgegeben von Dr. Matthias Friedwagner, Würzburg, Konrad Triltsch Verlag, 1940.

⁶⁶ Dr. Constanța Cristescu constată că în colecția Alexandru Voevidca sunt înregistrate „peste 3 700 de melodii notate cu texte și însoțite de grila documentară referitoare la proveniența lor, data culegerii, informatori, proveniența acestora, semnătura olografă a culegătorului”. Alexandru Voevidca, *Folclor muzical din Bucovina*, vol. I. *Repertoriul ritual-ceremonial vocal*, ediție critică și catalog tipologic muzical de dr. Constanța Cristescu, Suceava, Editura Lidana, 2015, p. 17.

⁶⁷ Liviu Rusu, „Pentru culegătorul de cântece Alexandru Voevidca”, în „Junimea literară”, anul XXII, iulie – septembrie, nr. 7–9, 1933, p. 193.

⁶⁸ Din multele încercări de valorificare editorială a colecției sale, una s-a împlinit în anul 1925, când i-a apărut volumul *17 colinde, cântece de stea și urări de Anul Nou*, notate de..., Cernăuți, Lit. A. Sydor, 1925.

⁶⁹ Liviu Rusu, *op. cit.*, p. 195.

șapte decenii: între anii 1990 și 2019⁷⁰ a fost publicată o parte semnificativă a colecției Voevidca, ce poate contribui la cunoașterea și analiza obiectivă a contribuției sale etnomuzicologice.

Din zecile de colaboratori la culegerea folclorului românesc inițiată și realizată în Bucovina sub îndrumarea autorităților austriece până la începutul războiului, unii publică lirică populară în paginile revistei „Junimea literară”. Astfel, îl întâlnim pe învățătorul Aristide Tomiac, căruia i se tipăresc, între anii 1912 și 1914⁷¹, 48 de cântece adunate din Straja (satul natal): cântece de dragoste („Copilă subțire-trup,/ Ce fel de maică-ai avut,/ De-așa mândră te-a făcut?/ Ochii negri, fața albă,/ Cum focu să nu-mi fii dragă!/ Cu ochi negri de ochit,/ Cu sprâncene de-amăgit,/ Cu gura de celuit”⁷²) de cătănie, de înstrăinare („Foaie verde odolean,/ Toată lumea are neam,/ Numai eu pe nimeni n-am./ Dintr-o casă mare, plină,/ Am ieșit ca o străină./ Străinii se pun la masă,/ Ochii mei tot lacrimi varsă./ Străinii mă țin de răs,/ Ochii mei nu-mi văd de plâns”⁷³). În volumul tipărit de Friedwagner în anul 1940 se vor mai regăsi alte 21 de cântece populare de dragoste, incluse în zece din cele 33 de capitole ale cărții, dar activitatea de folclorist a lui Aristide Tomiac a fost mult mai prolifică, dovadă fiind sutele de pagini-manuscris (423 f.) care astăzi sunt înregistrate⁷⁴ în cadrul Secției Manuscrise a Bibliotecii Naționale a României.

Includerea în paginile revistei a unui număr mare de recenzii, note, articole mărunte prin care sunt semnalate noile apariții editoriale literare sau de specialitate (înțelegând aici pe cele de critică literară și de folcloristică) din Bucovina și România arată „ancorarea în actualitate” a redacției periodice cernăuțean. Studiile folcloristice ale lui Sim. Fl. Marian, *Insectele în limba, credințele și obiceiurile românilor* (1903) – pentru care primește elogiile romanistului Hugo Schuchardt – și *Legendele Maicii Domnului* (1904), ambele apărute în Editura Academiei Române, sunt recomandate publicului „cu căldură”, pentru că alături de celelalte „opuri folcloristice izvorâte din neobosita pană a sfinției-sale, alcătuiesc mai că o enciclopedie a vieții sufletului țărănimii noastre”⁷⁵.

⁷⁰ Alexandru Voevidca, *Cântece populare din Bucovina*, ediție îngrijită de Vasile Nicolescu și Cristina Rădulescu-Pășcu, studiu introductiv, note, indici și glosar de Cristina Rădulescu-Pășcu, București, Editura Muzicală, 1990; Alexandru Voevidca, *Folclor muzical din Bucovina*, vol. I. *Repertoriul ritual-ceremonial vocal*, ediție critică și catalog tipologic muzical de dr. Constanța Cristescu, Suceava, Editura Lidana, 2015; vol. II. *Repertoriul muzical instrumental de joc*. Partea I, ediție critică, catalog tipologic muzical și antologie de Constanța Cristescu, Suceava, Editura Lidana, 2017; vol. III. *Repertoriul muzical instrumental de joc* (continuare la vol. II), *Cântecul vocal de joc*, Suceava, Editura Lidana, 2019.

⁷¹ Aristide Tomiac, „Poezii populare (auzite în comuna Straja)”, în „Junimea literară”, anul IX, nr. 2 și 3, 1912, p. 54; idem, anul X, nr. 1 și 2, 1913, p. 20; nr. 4 și 5, p. 79; nr. 10 și 11, 1913, p. 186; nr. 12, 1913, pp. 208–209; idem, anul XI, nr. 4 și 5, 1914, pp. 130–132; nr. 6–7–8, 1914, pp. 208–211.

⁷² „Junimea literară”, anul IX, nr. 2 și 3, 1912, p. 54.

⁷³ Idem, anul X, nr. 12, 1913, p. 208.

⁷⁴ Vezi: Lista documentelor din cadrul Secției Manuscrise a BNR, bibnat.ro/dyn-doc/LISTA.pdf (8 martie 2022).

⁷⁵ „Junimea literară”, anul II, nr. 12, 1905, p. 208.

În anul 1903, apăruse volumul Elenei Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român*, despre care în paginile „Junimii literare” nu se scrie mai nimic. Abia la începutul anului 1905 se amintește despre el, în condițiile în care este semnalat, de fapt, un volum de literatură pentru tineret, *Zece povești scoase din cartea Datinile și credințele poporului român*, în editura autoarei (Mihalcea, Cernăuți, 1905, 75 p.). Iar „meritul deosebit” care i se recunoaște „distinsei folcloriste” este mai degrabă că nu neglijează literatura didactică pentru tineret: „poveștile de față, alese cu rară măiestrie, oferă copiilor o lectură foarte frumoasă și instructivă. Ele sunt scoase din datinile și credințele poporului și lipsite de orice colorit străin. De aceea ele se potrivesc foarte bine pentru copii și ar fi păcat când ar lipsi într-o bibliotecă școlară”⁷⁶. Numere ulterioare ale revistei semnalează apariția revistei de folclor de la Bârlad, „Ion Creangă” („În jurul ei sunt grupați cei mai de frunte scriitori populari și folcloriști ca Gorovei, T. Pamfile, Mateescu, Rădulescu-Codin, St. St. Tuțescu și alții care au dat dovezi despre seriozitatea cunoștințelor lor pe acest teren”⁷⁷), amintesc momentul aniversar al celor douăzeci de ani ai revistei lui Artur Gorovei, „Șezătoarea”, ce apărea la Fălticeni („Junimea literară”, anul IX, nr. 5, 1912, pp. 97–98) sau anunță cititorii despre apariția volumului *A fost odată... Povești și cântece populare culese de I. E. Torouțiu* (Cluj, 1912) etc.

Ca o concluzie la cele prezentate până acum, putem afirma că în Bucovina, până la momentul Unirii, revista „Junimea literară” a dorit și a reușit să exercite o acțiune culturală modelatoare asupra societății și limbii române și prin materialele și studiile folclorice publicate, deși analize de substanță ale lucrărilor folclorice majore editate de bucovineni până în anul 1914 nu se regăsesc încă în paginile acestei prime serii a periodicului.

Anexă

Povestea doinei (tradiție populară culeasă în Molodia, districtul Cernăuți)

„Cică era lumea numai o prăpastie adâncă, acoperită cu pâclă deasă și otrăvitoare și-n preajma ei se primbla[u] Dumnezeu Sfântul și Scaraoschi, prinși de mână. Și-ndrugind vorbe, îi zice Dumnezeu lui Scaraoschi: «De ce mergem degeaba? Hai să stârnim ceva, să ni mai treacă de urât». Scaraoschi, vorba ceea, că nu-i deopotrivă cu Dumnezeu Sfântul și trudit cum era, nu mai stă la socoteală, că bine-i prinsă. El învârtește din coadă și-apoi zice smerit: «Doamne! Dacă-i voia Stăpânirii Tale a se-ntrece în glume cu nemernica slugă, ia-mă în spate și du-mă împrejurul gârlei cât voi putea zice din gură». Lui Dumnezeu nu-i prea plăcea, că doară el îi Domnul și mânios cum era, îi răspunde lui Scaraoschi: «Măi Păcate, știi

⁷⁶ Idem, nr. 2, p. 32.

⁷⁷ Idem, anul VI, nr. 3–4, 1909, p. 84.

tu povestea ceea: dracu când n-are ce face își cântărește coada». Nu-i vorbă, dreptate avea Dumnezeu, dar meșter îi dracu. Vorbă răspunde la vorbă, pesemne bun de gură, rău la mână. Știe lumea cine-i Scaraoschi: «Lasă, Doamne, că nu oi fi și eu așa de greu, ș-apoi, după ce mi-oi fi gătit cântecul, te-oi duce eu pe tine cât mi-i putea cânta». Și asta și ceea, ba că-i tunsă, ba că-i rasă, așa-i meșteșugul lui. Ce să facă Dumnezeu, dă? N-are-ncotro. Se-nvoiește cum se învoiește și țup! îi șede dracu-n spate. Și haide, ie Dumnezeu cale multă de-a lungul și de-a largul, tot împrejurul gârlei. Și Scaraoschi – să vezi minunea dracului – cântă fel de fel de cântece, cât îi iarba și frunza, ba pe unțurească, ba pe turcească ba... mai știi cum? pare că l-o găsit năvărliile. Îi era și lui Dumnezeu destul. «Păcate, Păcate, înceată cu cântecele, că nu rămâne pentru mine nemică! – Ian' lasă, că amintrelea ne este tocmeala. Acu îți cânt pe nemțească, hai!». Și sporește Scaraoschi din gură, sporește încât răsună adâncul prăpastiei. Mult o fi îmblat Dumnezeu Sfântul cu Scaraoschi-n spate, căci abia răsufla când s-opri acesta în cântece și sări hodinit și râzând din spatele Ziditorului. Fă-ți cruce mare, că dracu-i bătrân! «Sfinția Ta», zise el, plecând capul cu umilire și râzând în inima sa vicleană, «pesemne ni-i gata tocmeala, că nu se mai află cântec pe lume pe care să nu-l fi cântat eu. N-ai ce zice!». «Stăi, Păcate, și nu cârni!», zice Dumnezeu și, sărind în spatele dracului, începe a cânta doina, cântecul îngerilor din cer, pe care l-a fost uitat Scaraoschi când a fost izgonit din ceata duhurilor curate. Toată ziua a străbătut Scaraoschi cu Dumnezeu Sfântul și Dumnezeu de cântat n-a cântat alt cântec, numai tot doina și doina, și alt cântec de la Dumnezeu nu-i, decât numai doina”.

(„Junimea literară”, anul V, nr. 9–10, 1908, pp. 193–194)

„CARTOGRAFIIND BOALA” SCURTĂ INCURSIUNE PE *HARTA SANITARĂ* A DOCTORULUI CARL DENAROWSKI

HARIETA MARECI-SABOL

Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
E-mail: harieta@atlas.usv.ro

Disease Mapping. A Brief Incursion on the Health Map of Physician Carl Denarowski

(Abstract)*

Over the centuries, physicians and non-physicians have created their histories of the relationship between health and the environment. In an attempt to discern the mechanisms of disease onset, development, and spread, they tried to link statistics to geography and history and their experience to their contemporary challenges. Although in Europe there is already a tradition of mapping diseases, in the Austrian Empire, only a few maps have been drawn up representing the health system or the state of health of the population. One of them belongs to the doctor Carl Denarowski, who was the health officer of Bukovina in the 1880s. The article deals with the importance of this map, pointing out its peculiarities, its original and innovative character and the echoes that persisted long after its publication. It also presents the major epidemic and endemic diseases that Denarowski identified, mapped and described in the study that accompanied the map.

Keywords: map, symbols, diseases, prevalence, frequency, health system

„Harta sanitară a Bucovinei a doctorului Denarowski este prima încercare oficială de a valorifica bogatul material aflat la dispoziție, atât în rapoartele medicale, începând cu anul 1871, cât și în cele din dinainte, pentru a cartografia o singură țară, și merită deplina sa recunoaștere ca exemplu ce ne dorim a fi urmat, la nivel general”¹. În astfel de termeni era prezentată, în 1880, lucrarea a cărui ecou avea să rămână mult timp în literatura medicală de referință din Imperiul Austro-Ungar. Ea se înscria în șirul încercărilor de relaționare a mediului geografic cu boala, în dorința de a explica mecanismele apariției și propagării epidemiilor ce înspăimântaseră lumea, veacuri de-a

---

* Traducere: Harieta Mareci-Sabol.

¹ „Statistische Monatschrift. Herausgegeben von Bureau der K.K. Statistischen Central-Comission”, vol. VI, Wien, 1880, p. 235.

rândul². Este drept că ideea topografierii bolilor apăruse cu câteva secole înainte, analiticele hărți ale lui Filippo Arrieta (1694) înfățișând, de pildă, măsurile de control, izolare și carantinare a unui teritoriu afectat de ciumă³. La aproape o sută de ani de la apariția acestora, sub influența lui Johann Peter Frank și a ideilor expuse în monumentalul său tratat *System einer vollständigen medizinischen Polizei*⁴, Leonhard Ludwig Finke considera geografia medicală „de folos, nu numai omului de știință, ci mai ales medicului”, acesta din urmă trebuind să fie capabil „să recunoască natura solului, fructele și roadele pământului, precum și proprietățile aerului și ale apei, modul de viață al oamenilor etc., originea, dezvoltarea, răspândirea și stingerea bolilor (...), instituțiile oficiale, precum unitățile de carantină, spitalele de boli infecțioase, orfelinatele și infirmeriile”⁵.

De-a lungul secolului al XIX-lea, instituțiile și cunoștințele medicale din monarhia austriacă au preluat și adaptat diverse modele de educație și cercetare, interacțiunea dinamică dintre Viena și întreg spațiul german reflectându-se atât în abordarea teoretică a domeniului, cât și în practica medicală propriu-zisă. Experiențele din perioadele de perturbare socială i-au făcut pe unii doctori să creadă, asemenea lui Rudolf Virchow, că medicina este „o știință socială”, iar politica o „medicină pe scară largă”⁶. Și dacă medicina trebuia să își îndeplinească cu adevărat „marea sarcină”, atunci era de datoria ei să intervină în viața politică și socială. Sceptici în fața tezelor care abordau superficial sau reduționist prevenirea și vindecarea bolilor, susținătorii reformelor sanitare credeau că inițiativele politice puteau facilita introducerea măsurilor sanitare salvatoare, mai ales în cazul epidemiilor. Nu doar factorii naturali (adică „miasmele” lui Pettenkofer sau „germenii” lui Koch), ci și condițiile sociale favorizau îmbolnăvirea, de multe ori sărăcia fiind vehiculul perfect pentru răspândirea infecțiilor. Lecția pe care acești devoți ai medicinei urmau să o înțeleagă din lupta lor cu maladiile era despre cum să-i convingă pe doctorii și funcționarii publici – exponenți ai statului în măsură să ia decizii și să formuleze politici – că ideile lor erau corecte, folosind metode respectate și date acceptate. La rândul său, statul urma să recunoască beneficiile pe care i le aducea alianța cu

² Susana Isabel Curto, „De la Geografía Médica a la Geografía de la Salud”, în „Revista Geográfica”, nr. 143, Enero – Junio, 2008, pp. 12–13; Saul Jarcho, „Yellow Fever, Cholera, and the Beginnings of Medical Cartography”, în „Journal of the History of Medicine and Allied Sciences”, vol. 25, nr. 2, April, 1970, pp. 131–142; Joachim Grage, Thomas Mohnike, *Geographies of Knowledge and Imagination in 19th Century Philological Research on Northern Europe*, Cambridge Scholars Publishing, 2017, p. 60.

³ Tom Koch, *Cartographies of disease. Maps, mapping and medicine*, Redlands, Esri Press, 2017, pp. 19–23.

⁴ Johann Peter Frank, *System einer vollständigen medizinischen Polizei*, vol. 1–2, Frankenrhal, Verlag der Gessellsohen Buchdruckerei und Buchhandlung, 1791.

⁵ Leonhard Ludwig Finke, *Versuch einer allgemeinen medicinisch-practischen Geographie: worin der historische Theil der einheimischen Völker- und Staaten-Arzneykunde vorgetragen wird*, Leipzig, 1795, p. XIX.

⁶ J. P. Mackenbach, „Politics is nothing but medicine at a larger scale: reflections on public health's biggest idea”, în „Journal of Epidemiology & Community Health”, 2009, nr. 63, pp. 181–184.

medicii, îndemnându-i și încurajându-i să se folosească de datele și informațiile colectate în vederea alcătuirii de rapoarte și statistici⁷. De altfel, între 1830 și 1840, în aproape toate statele europene apăruse un puternic interes pentru statistică⁸, accentul tematic căzând pe determinarea mortalității în anumite segmente ale populației (nou-născuți, soldați, pacienți ai spitalelor sau azilelor, victime ale epidemiilor), ținându-se cont de ocupație, reședință și vârstă, dar și de anotimp sau de alți factori climatici. Și chiar dacă lucrările elaborate pe baza acestor măsurători nu au avut, inițial, o valoare deosebită, ele au atras atenția asupra ciclicității fenomenelor îmbolnăvirii, mutând centrul de interes de pe agenții specifici de contagiune către factorii ambientali.

Statistica medicală împletită cu geografia și etnografia au devenit subiect de discuție în cadrul congreselor desfășurate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. De exemplu, la reuniunea de la Budapesta, din 1876, hărțile și diagramele doctorului Alois Hussa din Klagenfurt s-au bucurat de aprecierea audienței⁹, grație capacității autorului lor de a prezenta, simultan, particularități demografice și statistice și determinanți patogeni la scări diferite de interdependență. Astfel de rezultate erau dovada unei schimbări de paradigmă, ale cărei efecte trebuiau să se vadă în îmbunătățirea stării de sănătate a populației și în prevenirea bolilor.

În spiritul acestei schimbări a acționat și medicul Carl Denarowski din Cernăuți – cel care, la un moment dat, a ocupat poziția de consilier guvernamental și referent sanitar al Bucovinei – o figură remarcabilă, cu o activitate la fel de marcantă, pe măsura aspirațiilor epocii în care a trăit. Lucrarea care l-a transformat într-un pionier al cartografierii medicale formează obiectul acestui studiu, cu toate că însăși personalitatea sa ar merita o reconstituire minuțioasă, care să pună în lumină liniile de forță și valoarea etică a întregii sale strădanii.

Despre doctorul Denarowski se cunosc puține lucruri legate de perioada sa de început. Născut în Tarnopol, în 1828¹⁰, a urmat cursurile Facultății de Medicină din Viena, acolo unde a resimțit nervozitatea și neliniștile unei societăți care evolua, imprevizibil și dramatic. Atașamentul față de națiunea poloneză – căreia îi aparținea și a cărei cauză a servit-o tot restul vieții – l-a determinat să se alăture acțiunilor contestatate ale studenților aflați în capitala imperiului, așa cum mărturisea în versurile patriotice scrise la începutul anului 1849: „Tineretul nobil se ține de cuvânt/ Și înțelege, de asemenea, mersul evenimentelor/ Nu se dă înlături de la muncă, își asumă riscurile.../ Prețuim amintirea fraților noștri căzuți/ Ne îndurerează ceasul morții lor/ Piatra lor funerară va sta martor pentru o eternă amintire (...)/ Fraților colegi! Să

⁷ Walter Menzel, „Andreas Witlacil – Sozialhygieniker, Mitorganisator des Sanitätswesens in Wien und Polizeichefarzt der Polizeidirektion Wien”, în „Van Swieten Blog – Infos und News”, 7 mai 2021, Universitätsbibliothek. Medizinische Universität Wien; <https://ub.meduniwien.ac.at/blog/?tag=medizinische-statistik> (21.02.2022).

⁸ Irene Poczka, *Die Regierung der Gesundheit: Fragmente einer Genealogie liberaler Gouvernementalität*, Bielefeld, Transcript Verlag, 2017, pp. 215–219.

⁹ „Statistische Monatsschrift. Herausgegeben von Bureau der K.K. Statistischen Central-Comission”, vol. VI, Wien, 1880, p. 235.

¹⁰ „Bukowinaer Rundschau”, 27. September 1900, p. 2.

mergem la bisturiu și la pană/ Hai să ne înfruptăm din dulceața fructelor, pentru că cenzura s-a dus,/ Pentru că revoluția a trecut/ Și a venit Constituția!”¹¹ Probabil că aceeași implicare în tumultul revoluționar l-a făcut să ia, împreună cu alți compatrioți de-ai săi, calea refugiului în Bucovina¹².

Nebănuitele căi ale destinului aveau să-l determine să renunțe la spitalele din Praga, unde funcționase câțiva ani ca medic secundar¹³, pentru a deveni, din 1856 și până în 1858, medic emerit și „concepist” sau referent sanitar stagiar, subordonat administrației regionale din Cernăuți¹⁴. În „Nomenclatorul autorităților din Bucovina” (sau „Statul de funcții”) din 1859, Denarowski figura ca medic chirurg districtual¹⁵, iar la începutul anilor 1860 se număra printre cei 30 de doctori (22 de civili și 8 militari) care trebuiau să se îngrijească de populația provinciei, fiecăruia revenindu-i aproximativ 1 000 de rezidenți¹⁶. Responsabilitatea sa a fost cu atât mai mare în timpul marilor epidemii de tifos și holeră care au devastat regiunea, atunci când s-a aflat în prima linie, alături de doctorul Poras¹⁷. Experiența aceasta – înfricoșătoare pentru mulți, dat fiind marele număr de pierderi de vieți omenești – îl făcea apt să vadă, cu o oarecare detașare, modalitățile de transmitere a necruțătoarelor boli pe care, ulterior, le-a descris în al său *Commentar*. Mediul cernăuțean a fost potrivit pentru astfel de observații, mai cu seamă într-un moment când medicii simțeau nevoia de a-și împărtăși cunoștințele și de a interacționa în cadrul unei structuri profesionale. În 27 noiembrie 1867, în cadrul reuniunii anuale plenare a Asociației Medicilor din Bucovina, co-fondatorului Carl Denarowski i se mulțumea public pentru implicare în direcția unei mai bune organizări, merite care justificau alegerea sa ca vicepreședinte al Consiliului Director¹⁸. Cei 45 de membri ai Clubului – printre care se numărau doctorii Zachar, Skibinsky, Plohn, Karmin, Strzelecki, Wysock, Lateiner și Wagner – aveau la dispoziție două săli „bine mobilate”, o colecție de publicații („14 reviste și mai multe broșuri... în germană, poloneză și franceză”) din fiecare ramură a domeniului medical, una de fotografii ale medicilor celebri și una de minerale, dar și un microscop și „mai multe substanțe chimice pentru investigații”¹⁹.

În afara obligațiilor de zi cu zi și a ambiției de a-și asigura o cuvenită stimă, medicul Denarowski a dezvoltat un interes legitim pentru patria care îl adoptase, propunând proiecte de asanare a vieții bucovinenilor, precum supravegherea

¹¹ Karol Denarowski, *Młodzież wszechnicy wiedeńskiej*, Napisał na czatach nocnych z 15. na 16. Lutego przy burzonej fabryce Kettenhofie koła Wiednia, 1848; Karol Estreicher, *Polnische Bibliographie des XIX Jahrhunderts bis zum Jahre 1870 chronologisch geordnet und mit Nachträgen zur chronologischen Bibliographie des XV bis XVIII Jahrh.*, Krakau, K. K. Universitäts Buchdruckerei, 1885, p. 253.

¹² „Wiadomosci Biezące”, în „Gazeta Powszechna”, nr. 10, 14 septembrie 1848, p. 4.

¹³ „Bukowinaer Post”, 27. September 1900, p. 3.

¹⁴ „Staatshandbuch: Herzogthum Bukowina”, în „Hof- und Staatshandbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856”, p. 465; idem, 1858, p. 477.

¹⁵ Idem, 1859, p. 434.

¹⁶ „Sanitätspersonale in Czernowitz”, în „Bukowina”, 25. Februar 1863, p. 3.

¹⁷ „Bukowina”, 19. September 1866, p. 2.

¹⁸ „Aerztlicher Verein”, în „Bukowina”, 4. Dezember 1867, p. 2.

¹⁹ *Ibidem*.

igienică (curentă și preventivă), deschiderea de noi spitale și așezăminte medicale, combaterea bolilor infecțioase și, nu în ultimul rând, punerea în valoare a apelor minerale, prin construirea unor stabilimente balneare moderne. În anul 1868, pe baza însemnărilor făcute în vacanța petrecută în „singura stațiune a Bucovinei”²⁰, el a publicat în seria „Badebibliothek” a Editurii Braunmüller, prima monografie despre izvoarele de la Vatra Dornei și Poiana Negri. Lucrarea a fost bine primită, grație stilului său sobru și concis, a tratării științifice amănunțite și a bogăției informațiilor culese, laborios, de autorul însuși²¹. Cu sprijinul rezultatelor obținute de medicul Josef Barber în laboratorul de chimie al profesorului vienez Redtenbacher, între 20 octombrie 1868 și 17 iunie 1869, Denarowski a pledat pentru valorificarea uneia dintre apele minerale cele mai eficiente din Europa²².

Din poziția de consilier guvernamental și referent medical pentru Bucovina – demnitate în care fusese investit în 19 februarie 1872²³ – el a înaintat, în 7 iulie 1873, guvernatorului Felix de Pino Freiherr von Friedenthal un raport cuprinzător în legătură cu băile de la Vatra Dornei. Cum răspunsul întârzia, în 17 septembrie 1874 a trimis Direcției Domeniilor un memoriu prin care propunea un amplu program de dezvoltare a așezământului balnear; instalațiile din lemn trebuiau înlocuite cu altele, din porțelan, iar încăperilor destinate exclusiv tratamentelor urmau să le fie atașate „un spa din lemn, în stil elvețian, cu camere în care să se facă, de pildă, socializare sau conversație, un restaurant și o cafenea”²⁴. Astfel de activități și comercializarea apei minerale puteau aduce țării un profit de 50 000 de florini, în condițiile în care, în 1871, 164 de persoane vizitaseră stațiunea; în 1872 numărul crescuse la 178, iar în 1873 la 238²⁵. În 4 ianuarie 1875, aflat la Vatra Dornei împreună cu inginerul Negruț, doctorul Denarowski a studiat căile de realizare a obiectivelor propuse, încercând, în decursul anului, să convingă autoritățile de necesitatea unor investiții în modernizarea stabilimentului²⁶. Din păcate, opțiunea sa nu a fost împărtășită la nivel superior, implicarea financiară a administrației imperiale rămânând una redusă²⁷.

Lovitura care i-a marcat traiectoria vieții a venit în primăvara anului 1887, odată cu pierderea unicului fiu, avocatul de 21 de ani Robert Denarowski, victimă a unei boli cu evoluție rapidă²⁸. Cum a resimțit tatăl această traumă poate fi doar intuit,

²⁰ Arthur Loebel, „Die geschichtliche Entwicklung des Eisenbades Dorna. Nach archivalischen Studien”, în „Österreichische Badezeitung”, 11. August 1895, p. 3.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ „Fremden-Blatt”, 24. Februar 1872, p. 16; „Neue Freie Presse”, 24. Februar 1872, p. 19; „Wiener Zeitung”, 24. Februar 1872, p. 1.

²⁴ Arthur Loebel, „Die geschichtliche Entwicklung des Eisenbades Dorna. Nach archivalischen Studien”, în „Österreichische Badezeitung”, 18. August 1895, p. 2.

²⁵ *Ibidem*, p. 3.

²⁶ *Ibidem*, p. 4.

²⁷ „Österreichische Badezeitung”, 25. August 1895, p. 3; idem, 1. September 1895, p. 3; idem, 8. September 1895, p. 3; idem, 22. September 1895, p. 3.

²⁸ „Bukowinaer Rundschau”, 26. Mai 1887, p. 2.

trei ani mai târziu el depunându-și cererea de pensionare²⁹. Dedicarea și perseverența i-au rămas, fără îndoială, calitățile cele mai energice și mai stabile, singurele care l-au ajutat să răspundă adecvat la provocările profesionale. Timp de mai bine de un deceniu a continuat să practice medicina³⁰, participând la congrese și conferințe cu materiale interesante, fără a neglija totodată funcțiile de consilier guvernamental, președinte al Consiliului Sanitar Național³¹ și președinte de onoare al Asociației Medicilor din Bucovina³². Cu intensități variabile, exprimate în forme diverse, el a păstrat legătura cu patria sa de suflet³³, devenind membru de onoare al Asociației Galițiene a Medicilor din Lemberg³⁴. Participarea la inițiativele unor organisme cu caracter internațional, la congrese și reuniuni menite să asigure schimbul de idei și o colaborare tot mai rodnică pe tărâm medical au dat expresie unei atitudini pe care doctorul bucovinean și-a dorit-o mereu deschisă, angajată și responsabilă³⁵. S-a stins din viață în 25 septembrie 1900, consternând pe cei care l-au cunoscut. În următoarele zile, presa din Cernăuți, Lemberg și Viena consemna tragica dispariție a doctorului, elogiindu-i personalitatea³⁶.

N-am putea înțelege prestigiul lui Carl Denarowski în epocă și în posteritatea imediată fără a-l raporta și la *Harta* care i-a însoțit atotcuprinzătorul *Comentariu*. Aprecierile la adresa lucrării sale au venit atât din partea confrăților de breaslă, cât și din cea a administrației austriece. Conștientă de relația dintre medicină (respectiv, igienă) și politică, aceasta din urmă își asumase, prin Legea din 30 aprilie 1870, sarcina de a se îngriji de toate „afacerile de sanitate”³⁷, dirijându-le totodată pe cele „medicinale”³⁸.

Rezultatul studiului și cel al cercetării întreprinse de medicul cernăuțean venea să confirme importanța „materialului statistic” asociat dărilor de seamă ale țării” pe care Ministerul de Interne al Austriei le solicita structurilor sale subordonate, precum consiliile sanitare și poliția sanitară³⁹. În plus, înaintea sa, doctorul Carl Hampeis încercase să topografieze Bucovina din perspectivă medicală, elaborând o *Schiță* care să-i ajute pe doctori să identifice mai ușor

²⁹ „Internationale klinische Rundschau”, 1890, p. 805; „Wiener Medizinische Wochenschrift”, 1890, p. 821; „Bukowinaer Nachrichten”, 5. Januar 1890, p. 5; „Kuryer Lwowski”, 7. Januar 1890, p. 2.

³⁰ „Bukowinaer Rundschau”, 16. August 1887, p. 2.

³¹ „Wiener Medizinische Wochenschrift”, 1870, p. 1; Yaroslav Hanitkevych, *Ukrayins'ky Medychnyy Kalendar, Natsional'na naukova medychna biblioteka Ukrayiny*, Kyiv, 2016, p. 201; Oksana Huchko Ivanivna, *Dysertatsiya Stanovlennya i Rozvytok Systemy Okhorony Zdorov'ya na Bukovyni (1775–1940)*, Chernivtsi, 2017, pp. 88–89.

³² „Bukowinaer Nachrichten”, 2. März 1890, p. 4.

³³ „Kuryer Lwowski”, 1. November 1887, p. 8.

³⁴ Idem, 19. Juli 1888, p. 6.

³⁵ „Deutsche Zeitung”, 30. August 1873, pp. 3–4; „Drogisten Zeitung”, 8. Juni 1887, p. 14.

³⁶ „Bukowinaer Post”, 27. September 1900, p. 3; „Bukowinaer Rundschau”, 27. September 1900, p. 2; „Kuryer Lwowski”, 29. September 1900, p. 4; „Neues Wiener Journal”, 29. September 1900, p. 6.

³⁷ Eugen Simiginowicz, *Manualul Administrațiunii comunale pentru Ducatul Bucovinei*, Cernăuți, 1902, p. 122.

³⁸ *Ibidem*, p. 120.

³⁹ *Ibidem*, pp. 121, 123, 125.

cauzele și frecvența bolilor⁴⁰. Evident, experiența dobândită la sfârșitul anilor 1850, atunci când intrase în contact cu fișele medicale, și practica clinică în timpul marilor epidemii care măturaseră provincia l-au determinat pe Denarowski să-și conceapă harta „cu multă sârguință, mare profesionalism și cu minuțiozitate”⁴¹.

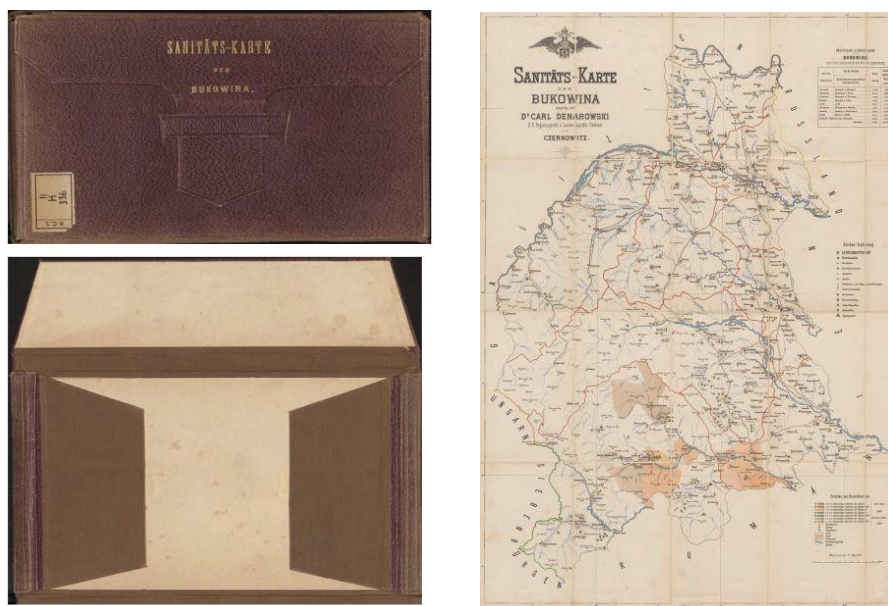

Fig. 1. *Harta sanitară a Bucovinei.*
Sursa: Biblioteca Digitală Națională.

Puteau fi bolile adevărați actori ai cartografiei? Răspunsul la o asemenea întrebare îl încercase și doctorul Husa din Klagenfurt, cu câțiva ani înaintea lui Denarowski. Se adăugau hărțile cu zonele de manifestare intensă a cretinismului, hărți elaborate de Comisia Centrală de Statistică care, deși ar putut încuraja întreprinderi similare, au fost suficient de costisitoare încât să-i dezarmeze până și pe entuziaști. Iată de ce era atât de laudabilă inițiativa doctorului din Cernăuți care se încumetase să cartografieze maladiile, „folosind bogatul material aflat atât în rapoartele medicale din 1871, cât și în cele din perioadele de dinainte”⁴².

Având dimensiunea de 66 × 94 cm, produsul cartografic prezenta ducatul răsăritean al monarhiei austriece la scara 1:195 200. Respectând o „axă a timpului” (care începea cu anul 1866 și se încheia cu 1879), autorul topografia localitățile care dispuneau de așezăminte medicale, marcându-le pe cele afectate, periodic sau nu, de

⁴⁰ Carl Hampeis, „Medicinish – topographische Skizze der Bukowina”, în „Medicinische Jahrbücher des kaiserl.-königl. österreichischen Staate”, vol. 57, Wien, 1846.

⁴¹ „Statistische Monatsschrift. Herausgegeben von Bureau der K.K. Statistischen Central-Comission”, vol. VI, Wien, 1880, p. 235.

⁴² *Ibidem*.

În dorința de a completa harta cu date suplimentare, Denarowski i-a atașat un consistent *Comentariu*. În 210 pagini, el topografia epidemiile și endemiile, concentra date statistice despre mortalitate, reprezenta grafic și „adnotat” progresul în ceea ce privește „reabilitarea sanitară a țării”, proiectele de canalizare și de inginerie hidraulică în Cernăuți și stabilea incidența îmbolnăvirilor în funcție de gradul de vaccinare a populației. Nu era o simplă informare legată de sistemul sanitar din Bucovina, ci și o etalare a cunoștințelor și propunerilor sale în legătură cu edificarea și modernizarea infrastructurii, în special în domeniul alimentării cu apă sau în cel al igienei publice, în scopul prevenirii, pe termen lung, a izbucnirii sau reizbucnirii epidemiilor⁴⁴. În mod paradoxal, narațiunea asociată lucrării cartografice a fost percepută de public drept o „carte interesantă” și nu un „modest comentariu”, considerându-se mai potrivită asocierea hărții la studiu și nu viceversa⁴⁵.

„Extrem de tulburi”, aceste fenomene „nu scăpaseră atenției autorităților medicale”, dar continuau să producă îngrijorare, ținându-i pe doctori într-o permanentă stare de alertă. În această cheie trebuie citit și *Comentariul* în care atrăgea se atenția asupra vulnerabilității locuitorilor și a necesității însușirii și respectării „regulilor de conduită în comunitate”, făcându-se totodată sugestii pentru „asanarea țării” prin educație ori „instrucție populară”⁴⁶.

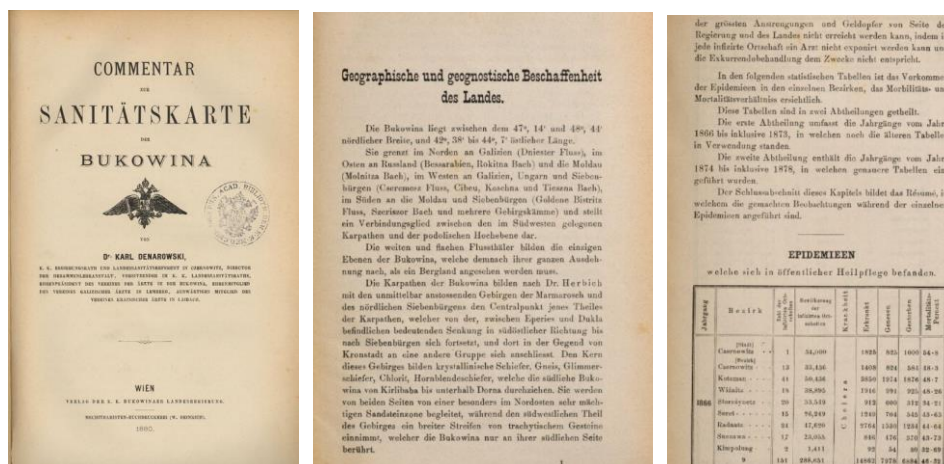

Fig. 3. *Commentar zur Sanitäts-Karte der Bukowina*.
Sursa: Digitaler Lesesaal – Österreichische Nationalbibliothek.

⁴⁴ Walter Mentzel, „Visualisierung und Kartographierung von statistischen Daten zu Krankheiten, Epidemien, Mortalität und des Sanitätswesens im 19. Jahrhundert in der Habsburgermonarchie: Karl (Carl) Denarowski, Sanitäts-Karte der Bukowina 1880 samt Kommentarteil”, în „Van Swieten Blog – Infos and News”, 14 Februar 2019, Universitätsbibliothek. Medizinische Universität Wien, <https://ub.meduniwien.ac.at/blog/?cat=1388> (07.10.2021).

⁴⁵ „Statistische Monatsschrift. Herausgegeben von Bureau der K.K. Statistischen Central-Commission”, vol. VI, Wien, 1880, p. 235.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 236.

O privire asupra proiecției cartografice a lui Denarowski relevă amploarea proceselor infecțioase recurente a căror combatere devenise „una dintre cele mai dificile sarcini ale administrației sanitare”⁴⁷. Bun cunoscător al teoriilor occidentale despre transmiterea bolilor infecțioase⁴⁸, autorul identifica în agenții patogeni (vibrioni și bacterii) și în cei contaminanți naturali (apa, solul) cauza declanșării epidemiilor, acestora adăugându-le războaiele, pauperismul și infrastructura (căile ferate). În egală măsură, etiologia unor anumite boli putea fi înțeleasă prin observarea comportamentului și stilului de viață; de exemplu, locuitorii zonei de munte, „de statură înaltă și având o constituție puternică” sufereau de pe urma „condițiilor proaste de hrană și, în parte, de un mod de viață ușuratic”⁴⁹. Unii factori erau esențiali pentru ca boala să se manifeste, în timp ce alții doar creșteau riscul de îmbolnăvire. Studiul distribuției și al determinațiilor stărilor și evenimentelor, la nivelul întregului ducat, arăta cum pot fi „ținute sub control” problemele de sănătate. Cu alte cuvinte, medicul cernăuțean era interesat de profilaxie și nu, exclusiv, de mortalitate, boală și neputință.

Pentru două dintre afecțiunile endemice în Bucovina (gușa și cretinismul), autorul nu a utilizat simboluri, ci umbrirea cu nuanțe de maro, așa cum se poate observa în zona sub-montană și montană, respectiv în teritoriile circumscrise localităților Păltinoasa, Capul Câmpului, Capul Codrului, Cârlibaba, Moldovița (Rușii Moldovița), Gura Humorului, Vama și Câmpulung. Erau patologii puse pe seama lipsei severe de iod în dieta obișnuită, a moștenirii genetice, dar și a calității solului sau apei potabile. În a sa *Istorie a igienei*, doctorul Iacob Felix nota: „în unele comune din județele de munte, locuitorii cunosc acțiunea unor izvoare și unii tineri o beau pentru ca să capete gușă și să scape astfel de serviciul militar”⁵⁰. Tot prin umbrire era delimitat arealul febrei intermitente, efect al cazurilor de malarie raportate la Nemericieni, Bunești, Dorna Candreni, Fundul Moldovei, Pojorâta, Moldovița (Rușii Moldovița) și Vatra Moldoviței, unde mediul mlăștinos, extins pe o suprafață de 54 404 ha, în lungul apelor curgătoare Moldova, Humor, Putna, Ciumârna contribuia la dezvoltarea bolii.

Una dintre „endemiile” favorizate de variațiile de temperatură era tusea convulsivă, pe care Denarowski o găsea mai frecventă în zonele Cernăuți și Câmpulung, dar și la Prisaca Dornei, asemenea altor afecțiuni ale aparatului respirator precum pneumonia, catarul pulmonar acut și cronic, enfizemul pulmonar, tuberculoza. Pe linia patologiei endemice se înscria și scrofuloza (ganglionară, cutanată și oftalmică), întâlnită deopotrivă la sate și orașe, la Vama, Câmpulung, Dorna Candreni, Breaza, cu precădere în comunitățile evreiești, unde locuințele

⁴⁷ Karl Denarowski, *Commentar zur Sanitätskarte der Bukowina*, Wien, 1880, p. 53.

⁴⁸ Tom Koch, *op. cit.*, p. 64; Ajesh Kannadan, „History of the Miasma Theory of Disease”, în *ESSAI*, vol. 16, 2018, pp. 41–43.

⁴⁹ Karl Denarowski, *op. cit.*, p. 51.

⁵⁰ Iacob Felix, *Istoria igienei în România în secolul al XIX-lea și starea ei la începutul secolului al XX-lea*, partea I, București, 1901, p. 233.

erau „egrasioase, înguste și murdare”, iar populația „se nutrea exclusiv vegetarian”⁵¹. Cât privește sifilisul cu „forme înveterate”⁵², prezent în așezările din zona montană (Putila, Seletin, Dorna, Câmpulung, Breaza, Frumoasa și Vama), acesta rezulta din „modul de viață ușuratic” al localnicilor. De fapt, în *Schița* apărută în 1846, doctorul Hampeis atribuia sifilisului denumirea de „boală socială în această regiune”, punând-o atât pe seama soldaților încartiruiți, cât și pe cea a „depravării morale a claselor de jos”⁵³.

Provocatoare, asemenea bolilor endemice, maladiile contagioase se dovediseră în secolul al XIX-lea adversari redutabili pentru micul corp medical al Bucovinei. Amenințările lor recurente chemau la acțiune, iar medicilor le revenea sarcina de a le preveni și combate, reconsiderându-le cauzele și anticipând categoriile de populație și teritoriile vulnerabile. Dintre cele mai virulente epidemii cartografiate de Carl Denarowski, cea mai răspândită a fost difteria (pentru care autorul *Hărții* a ales un simbol de culoare roșie), ea propagându-se în mai mult de trei valuri la Fundul Moldovei, Pojorâta, Câmpulung, Rușii Moldovița, Vășcăuți și Cernăuți. După ce bântuise cu doi ani mai devreme în Basarabia, Moldova și Muntenia, provocând numeroase decese în rândul copiilor, ea a ajuns în Bucovina, în noiembrie 1874, izbucnind violent, în mod paradoxal, nu în satele de la graniță, ci în cele din regiunile muntoase, de unde s-a extins către zonele de câmpie. Epidemia a afectat atât capitala Cernăuți, cât și alte 235 de localități, în 118 așezări lipsind îngrijirea medicală de specialitate. Potrivit registrelor de deces, între 1874 și 1876 pieriseră din cauza difteriei 30 603 persoane, numai 8 371 dintre acestea fiind spitalizate sau măcar văzute de un doctor⁵⁴. Statisticile indicau o rată a mortalității de 19% la adulți și de 60% la copii. Numai în Cernăuți, în 1876, au murit 907 copii, cei mai mulți având vârste cuprinse între 2 și 7 ani, de unde și expresia „a muri secerat ca și cu coasa”⁵⁵. Denarowski vedea boala ca pe-o „ciudățenie”, pentru că ea putea apărea în orice moment al anului (deși, mai frecvent, în lunile reci), indiferent de altitudine, de caracteristicile solului și ale aerului, de calitatea apei potabile sau de igiena locuințelor. Una dintre explicațiile considerate plauzibile se lega de imunitatea de turmă, dobândită prin expunerea la agenții infecțioși. De exemplu, la Frătăuții Noi făcuse ravagii, dar nu și la Frătăuții Vechi; este drept că cele două așezări erau despărțite de râul Suceava, dar locuitorii lor se deplasau, cu ușurință, dintr-o parte în alta, interacționând direct și constant⁵⁶. De asemenea, ea lovise familiile înstărite ai căror copii, bine îngrijiți, se bucurau de cămine curate și spațioase, dar le ocolise pe cele de la periferiile insalubre ale

⁵¹ Karl Denarowski, *op. cit.*, p. 52.

⁵² *Ibidem*; Octavian Lupu, *Aspecte din istoria medicinei în Bucovina*, manuscris, Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, Fond *Bucovina*, inv. 253528, p. 75.

⁵³ Carl Hampeis, *op. cit.*, p. 109.

⁵⁴ Karl Denarowski, *op. cit.*, p. 52.

⁵⁵ Dr. A. Ștefanovici, „Anghina difteritică sau boala de gât (mai ales la copii)”, în „Călindariu pe anul ordinaru 1883”, 1883, p. XVIII.

⁵⁶ Karl Denarowski, *op. cit.*, p. 78.

capitalei ducatului, unde mai multe persoane împărțeau o singură și mizeră încăpere. Pentru doctorul bucovinean, difteria intra în categoria bolilor fatale, supraviețuitorii ei fiind persoanele infectate în perioada de stingere a epidemiei, cu leziuni inflamatorii catarale în remisiune⁵⁷.

Marcată pe *Hartă* cu un simbol în nuanță cafenie, holera a fost prezentă, cel puțin o dată, în aproape toate localitățile din partea de nord și de est, respectiv în districtele Coțmani, Cernăuți, Storojineț, Siret, Rădăuți, Suceava, dar și în districtul Vijnița din vest, manifestându-se, în medie, o dată la fiecare 17 ani. Denarowski credea că epidemiile din 1831, 1848 și 1866 au fost deosebit de puternice, spre deosebire de cele din 1872 și 1873, pe care le numea „mai blânde”. Formele îmbrăcate variau și ele în funcție de „poarta de intrare” în Bucovina: cele dinspre Rusia sau România erau mai de temut, comparativ cu cele dinspre Apus, oarecum domolite de măsurile sanitare din Imperiul Austriac. Arealul lor de răspândire viza, preponderent, zonele de altitudine redusă (700 m deasupra nivelului mării), în cele înalte fiind semnalate doar focare izolate, generate de „refugiații” din calea molimeii⁵⁸. Epidemiile de holeră din 1866, 1872 și 1873 ar fi făcut victime în 189 de localități, fără să se cunoască numărul exact al îmbolnăvirilor. De pildă, numărul morților era de 7 952 în condicile sanitare și de 12 961 în registrele de stare civilă, diferența reprezentând-o persoanele care nu beneficiaseră de servicii medicale. De departe, orașul Cernăuți atinsese în 1866 nivelul cel mai ridicat al mortalității, adică 54%, printre cauzele dezastrului numărându-se „neglijarea celor mai primitive măsuri igienice”, „răceala comună” și „dieta defectuoasă”⁵⁹.

Intensități diferite au avut și epidemiile de tifos, mai des cel abdominal și mai rar cel exantematic. În intervalul 1866–1879, au fost raportate cazuri atât în Cernăuți, cât și în alte 74 de localități din toate districtele Bucovinei, mortalitatea trecând, și în acest caz, de 20%. Simbolurile de pe *Harta* lui Denarowski indicau o frecvență ridicată în districtele Rădăuți (8 episoade epidemice), Storojineț și Siret (5), Cernăuți, Coțmani, Vijnița și Câmpulung (4), și mai scăzută în orașul Cernăuți și în așezările districtului Suceava (2). Ca și holera, între 1866 și 1874 febra tifoidă a produs moartea a 26 570 de oameni, dacă sunt luate în considerație numai cifrele din statisticile oficiale. Că la acestea se mai adăugau aproape încă pe-atâta (adică 23 598 de persoane care nu primiseră tratament medical) era discutabil, dar nu imposibil, pentru că, nota Denarowski, pe fondul unei foamete crâncene, „tifosul s-a răspândit în toată țara, boala nu a fost raportată și chiar și în cazul înregistrării, îngrijirea sănătății publice nu putea fi făcută din lipsă de medici”⁶⁰. Straniu rămânea mecanismul declanșării bolii, deși sărăcia, alimentația defectuoasă și igiena precară se numărau printre principalii factori de risc. Paradoxul apărea, la fel ca și în epidemia de difterie, în orașul Cernăuți unde, după 1866, nu au mai fost

⁵⁷ *Ibidem*, p. 80.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 70.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 71.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 75.

semnalate îmbolnăviri cu tifos abdominal și aceasta în pofida consumului ridicat de alcool, al apei contaminate și al canalizării defectuoase⁶¹.

Distribuția epidemiilor de dizenterie se putea observa în districtele Vijnița și Storojineț (de 4 ori), Coțmani și Siret (de 3 ori), Câmpulung (de două ori) și Cernăuți (o dată), iar cea a variolei în orașul Cernăuți (o dată), în Suceava, Rădăuți și Vijnița (de 5 ori), în Storojineț și Câmpulung (de 6 ori), în Siret și Coțmani (de 7 ori) și, mai ales, în districtul Cernăuți (de 8 ori). În intervalul studiat de medicul bucovinean, cifra deceselor survenite în urma contractării variolei era de 7 999, iar 6 271 dintre victime nu ar fi avut parte de îngrijiri medicale⁶². Nu existau certitudini legate de originea bolii, dacă apărea în comunitate spontan sau era adusă, dar se știa, în mod cert, că interacțiunea cu persoanele infectate, lipsa igienei și mediul insalubru favorizau propagarea sa. Lucrurile se complicau atunci când în discuție era adusă vaccinarea. În „calitate de ofițer medical cu vechime”, având „de-a lungul unei îndelungate perioade de timp, ocazia de a observa epidemia pe scară largă”, Denarowski se pronunța, „decisiv, în favoarea beneficiilor” acesteia. Fără a nega posibilitatea infectării după vaccinare, el insista asupra evoluției „mai blânde” a bolii și a mortalității mai reduse în rândul celor vaccinați⁶³.

Recurențele pojarului au fost mai intense în perioada 1871–1872, în Storojineț fiind identificate 3 astfel de episoade, adică mai multe decât în districtele Coțmani (2) și Siret, Rădăuți și Câmpulung (1). Boala s-a manifestat și în anii 1875 și 1876 în districtele Storojineț, Siret, Rădăuți, Vijnița, Cernăuți, Câmpulung și Suceava. Fără a depăși 20% (vârful atingându-se în 1871), rata mortalității era considerată „favorabilă”, în condițiile „îngrijirii inadecvate a copiilor din țară”⁶⁴. Nu același lucru se putea spune despre scarlatină, întâlnită în districtul Siret de 3 ori în 1872, o dată în 1876 și de două ori în 1878. Și Vijnița a cunoscut-o, o dată, în 1874⁶⁵, iar patru ani mai târziu a făcut victime în localitățile din districtul Cernăuți. Mai rară în Bucovina anilor 1860–1880 decât alte maladii, ea s-a dovedit a fi deosebit de gravă, registrele de stare civilă ilustrând dimensiunea pericolului. În 1878, în 3 localități din două districte, dintr-un total de 11 393 de locuitori, 161 au contractat boala, iar 77 dintre aceștia (adică aproape 48%) au murit⁶⁶.

De la înălțimea pregătirii sale profesionale, Denarowski încerca să reducă distanța dintre așteptările referentului sanitar și realitatea pe care o descoperise în

⁶¹ *Ibidem*, p. 76.

⁶² *Ibidem*, p. 92.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 97.

⁶⁵ În nr. 87 al „Gazetei Bucovinei”, din 14 noiembrie 1895, se atrăgea asupra scarlatinei care „bântuie mereu și cere multe victime. Mai în toate districtele s-a lăsat această boală infecțioasă; nu-i deci mirare, dacă zac bolnavi ba și mor dintr-o casă câte doi sau trei copii”. De asemenea, autorul amintea de anul 1879, atunci când, în Vilaueca Vijniței, pieriseră „o mulțime de copii”. Cum școala nu a fost închisă, „soția și cei șase copii ai învățătorului superior” s-au îmbolnăvit: „Nici n-are cine să-i caute pe bieții poporeni în boala lor. Fiind casele țăranilor în întreaga țară foarte mici, nu se pot nici când separa copiii bolnavi de cei sănătoși și astfel află boalele infectuoase pretutindene loc mănos. E ceva sfâșietor și așa de dureros, încât nici nu se poate descrie” (p. 3).

⁶⁶ Karl Denarowski, *op. cit.*, p. 98.

teren, propunând în acest sens soluții de „asanare a Țării”⁶⁷ prin identificarea factorilor de mediu importanți în cauzalitatea bolilor. Astfel, trebuia cunoscut habitatul natural a agentului infecțios și căile sale de transmitere: „infecția se propagă prin sol sau provine din sol, sau din apă, sau din aerul care se ridică deasupra solului, acestea două din urmă – apa și aerul – putând transporta germenii bolii”⁶⁸. Iată de ce îmbunătățirea calității apei potabile și organizarea sistemului de canalizare la Cernăuți putea preveni reapariția unor boli precum holera, febra tifoidă, catarul intestinal. Pentru medicul Denarowski, apa Prutului, prin compoziția sa chimică, era de preferat celei din fântânile orașului, „în mare parte, puternic infectate” de scurgerile supraterane (bogate în substanțe organice, amoniac și azot), ca urmare a sistemului lor defectuos de construire⁶⁹. Pe de altă parte, mijlocul „suveran” de asanare a orașelor consta în „îndepărtarea, la timp, a dejecțiilor și deșeurilor din zona locuințelor”, care poluau solul cu substanțe organice bogate în azot, ușor de descompus, umplând totodată aerul cu substanțe miasmatiche și stricând apa din fântâni. În 1880, curățenia orașului rămânea „una dintre acele întrebări deschise la care nu s-a găsit încă răspunsul”, iar știința – care obținuse „încrederea publicului” – era chemată să intervină în „lupta pasională” dusă în legătură cu metodele de eliminare a reziduurilor din orașe. Astfel de măsuri de control puteau fi îndreptate împotriva sursei și diseminării bolii, protejând persoanele expuse.

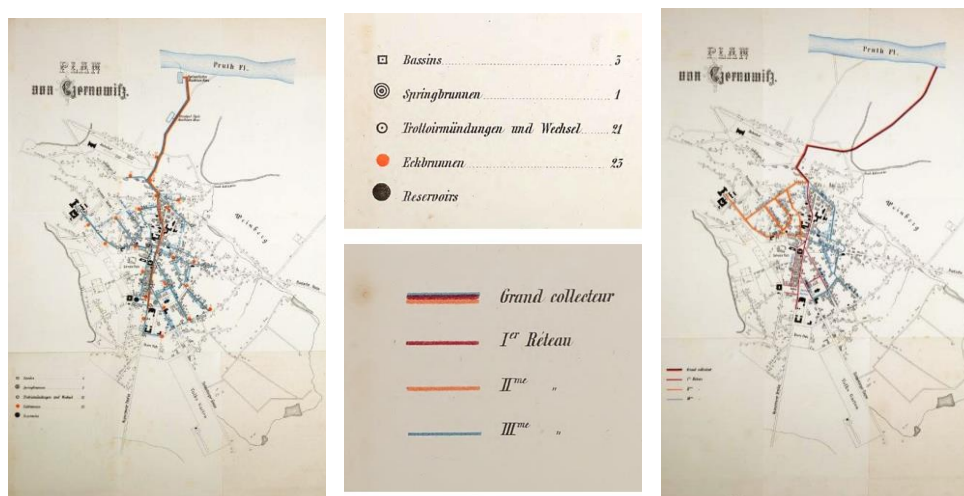

Fig. 4. Planul sistemului de alimentare cu apă și canalizare a orașului Cernăuți.

Sursa: *Commentar zur Sanitäts-Karte der Bukowina*,
Digitaler Lesesaal – Österreichische Nationalbibliothek.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 128.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 135.

⁶⁹ *Ibidem*, pp. 138–141.

Cu alte cuvinte, Denarowski scria și cartografia „între două epoci de gândire medicală: una legată de concepția despre existența unor miasme patogene, iar alta care începea să se bazeze pe noua știință a microbiologiei”⁷⁰. În aceeași notă, doctorul Lupu aprecia că referentul sanitar al Bucovinei „accepta teoria lui Balestra, după care principiul miasmatic era conținut în spori sau într-o substanță toxică pe care o posedă”, dar își explica încetarea epidemiilor prin „aparitia unor substanțe asemănătoare cu bacteriofagii – de mai târziu – care se nășteau în apogeul violenței agresivității microbiene”⁷¹. Deși ținea cont de factorii climatici și geo-meteorologici, el credea că extinderea contagioaselor boli lor putea fi „jugulată” dacă în localitățile urbane sau rurale vulnerabile (deja cartografiate și descrise) s-ar fi instalat starea de urgență, iar cadrelor medicale li s-ar fi acordat competențe largi din partea guvernului „pentru a combate rapid și energic epidemia și a elimina deficiențele sanitare în cel mai scurt timp posibil”⁷². Cum banii nu ajungeau, iar introducerea unor dispoziții pentru prevenirea și combaterea bolilor se dovedise costisitoare, soluția se rezuma la crearea unui fond „pentru cheltuieli medicale extraordinare” care, fără a împovăra trezoreria statului, să contribuie la „asanarea productivă a Țării”, aducând „mari avantaje comunităților și statului”⁷³.

La un an de la tipărirea *Hărții sanitare* a lui Denarowski, periodicul „Wiener Medizinische Wochenschrift” readucea în atenția publicului calitățile acesteia, comparând-o cu realizarea cartografică a referentului praghez Karl Antony. Deși aveau scopuri similare, harta Boemiei se deosebea „fundamental” de cea Bucovinei: „În timp ce publicația guvernământului provincial din Cernăuți ne permite să observăm, dintr-o privire, condițiile sanitare ale țării, găsim indicat pe harta Boemiei mai nimic în ceea ce privește chestiunile de sănătate, în afară de limitele districtelor sanitare și de repartizarea personalului medical și a institutelor medicale din țară. Este adevărat că harta Bucovinei nu conține aceste din urmă detalii, dar oferă un material mult mai valoros, și anume răspândirea bolilor epidemice și endemice, a sifilisului, scrofulozei etc. Este, așadar, o hartă medicală în adevăratul sens al cuvântului, a cărei valoare o sporește și mai mult comentariul însoțitor, care conține dovezi statistice, planuri etc., fiind elaborată cu mare hărnicie și, de altfel, cu evidente cunoștințe de specialitate”⁷⁴. În concluzie – nota recenzorul – „ar fi fost de dorit ca autorul prezentei hărți, sau mai degrabă guvernatorul Boemiei, să ia ca model harta Bucovinei și să publice o adevărată hartă medicală, nu doar un tablou statistic; nu că ar fi cu totul lipsită de valoare, ci doar nu corespunde cu titlul său”⁷⁵. În 1882, în același periodic vienez, prezentarea „Raportului Sanitar pentru Moravia” se deschidea tot cu o remarcă la adresa lui Denarowski, care promisese o

⁷⁰ Octavian Lupu, *op. cit.*, p. 75.

⁷¹ *Ibidem.*

⁷² Karl Denarowski, *op. cit.*, p. 210.

⁷³ *Ibidem.*

⁷⁴ „Wiener Medizinische Wochenschrift”, nr. 9, 1881, pp. 249–250.

⁷⁵ *Ibidem.*, p. 250.

completare a *Comentariului* cu „suplimente anuale”. Urmărirea publicării lor și observația potrivit căreia acestea întârziiau să apară transmiteau un mesaj simplu: *Harta* lui Denarowski devenise un etalon pentru vremea sa, dovedindu-și capacitatea de a transforma informația referitoare la problemele de sănătate într-un material grafic ușor de înțeles. Desigur, întreprinderea referentului sanitar al Moraviei, doctorul Emanuel Kusy, era mai complexă, cele 18 hărți geografice ilustrând densitatea populației, efectivele de cabaline și bovine, arealul forestier și terenurile arabile, numărul muncitorilor din fabrici și cel al medicilor și moașelor, mortalitatea („în general, și a celor cu boli infecțioase și tuberculoză, în special”), distribuția orbilor, surdo-mușilor, bolnavilor psihic și a cretinilor, farmaciile, instituțiile de asistență socială și „toate punctele sanitare importante”. Totuși, „originalitatea” metodei alese de Kusy pentru a reprezenta cartografic realitățile suprapuse ale țării sale (demografice, economico-sociale și sanitare) nu o făcea și „foarte practică”⁷⁶. Dincolo, însă, de minusurile lor, hărțile Bucovinei și Moraviei pledau pentru o conduită activă a medicilor, militantă și creatoare, care să motiveze accelerarea măsurilor luate de stat în domeniul sanitar.

Aflați în slujba monarhiei austriece, Husa, Denarowski, Antony și Kusy s-au angajat într-o solicitantă și minuțioasă activitate de cartografiere a bolilor, perspectiva fiecăruia regăsindu-se pe o altfel de hartă. Diversitatea reprezentărilor nu presupunea lipsa de obiectivitate (care ar fi condus, inevitabil, la pierderea valorii științifice), ci, mai degrabă, reflecta intențiile individuale ale autorilor lor. Însuși lucrul cu datele însemna alegere și selecție, iar cei patru aleseseră să selecteze din multitudinea de statistici și rapoarte ceea ce li se părea relevant pentru o urgentă și temeinică radiografie a stării de sănătate în provinciile în care activau. Cartografierea medicală le servea nu numai la nivel analitic și documentar, ci și ca mijloc de comunicare, a cărui importanță trebuia universal recunoscută. *Harta sanitară a Bucovinei* a confirmat, cu prisosință, acest lucru. Carl Denarowski a reușit să illustreze topografia ducatului într-un mod inedit și practic, folosindu-se de cartografie pentru a evidenția zonele cu activitate intensă sau repetată a epidemiilor și endemiilor și legătura lor cu sursele care le favorizau apariția și răspândirea. Nu era doar expresia erudiției medicului cernăuțean, ci și o direcție pe care alți confrăți din breaslă o vor adopta, sub imperativul cunoașterii și al progresului.

---

⁷⁶ „Wiener Medizinische Wochenschrift”, nr. 23, 1882, pp. 695–696.

CADRUL LEGISLATIV ȘI DESCRIEREA TIPOLOGIILOR DE CONSTRUCȚII TRADIȚIONALE DIN BUCOVINA ISTORICĂ (PARTEA DE SUD)¹

RODICA JUGRIN, OVIDIU BĂȚĂ

Institutul „Bucovina”, Rădăuți
E-mail: rodicajugrin@gmail.com, bataovidiu@yahoo.com

Traditional Buildings in Historical Bukovina (Southern Part). Legal Framework and Description

(Abstract)*

The first part of the article presents some of the legislative measures regarding the construction of buildings in Bukovina, issued during 1783–1863. These relate to: “fire regulation”, “regulation and widening of streets and markets and the use of construction materials only”, the construction of adjacent buildings, garbage dump and road construction distance, use of “solid construction materials”, use of bare bricks, construction of holes and use of zinc to cover private buildings, and so on. Two laws were drafted on “the offices called to exercise the construction policy and their operation”.

In the second part are described the typologies of traditional construction in Bukovina, a region where the woodworking craftsmanship has taken shape since archaic times. Over the years, techniques have been developed for a comfortable living, the solutions found for joining beams or making roofs (with shingles of different sizes) with two or four sloping sides being some of the elements of authenticity of the traditional Bukovinian architecture. From a single-room dwelling with a porch house, the traditional wooden house evolved to a “room-passage-room” type of house, with a veranda, an arbour in front of the house and a pantry on the back. The shape, materials, dimensions and construction technique of the doors and windows, the use of natural building materials for the foundation of the house (cut and shaped stone blocks, without any mortar to bind them) complete the harmonious appearance of the traditional Bukovinian house. The decorations of the houses (often fretwork patterns like rosettes, squares, rhombuses, rectangles, moose, ropes, birds, “trees of life”) are characterized by sobriety and include symbols specific to the spirituality of the place. The roofs also have decorative elements like the so-called “beetles”, or fumigants and pins on the top. Some of the fences, made of beech or

---

¹ Articol realizat în cadrul proiectului „PORT Cultural, PORTofoliu de instrumente inovative pentru dezvoltarea durabilă a comunităților rurale cu potențial turistic, prin valorificarea elementelor de patrimoniu și identitate culturală” // Cod proiect PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0884, nr. 56PCCDI/2018.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

plank, have roofs with two slopes, with decorative elements (carving or fretwork) on pillars and gates. Regarding the household annexes (stable with barn, cellar or pantry, summer kitchen) – these are positioned around the house and are built of the same materials as the house.

Keywords: Bukovina, history, legislation, traditional constructions, construction typologies.

Partea de nord-vest a Moldovei, un teritoriu de 10 441 km², care cuprindea trei orașe (Cernăuți, Suceava și Siret), 226 de sate și 52 de cătune, cu o populație evaluată, de obicei, la cifra de 71 750 de locuitori, a fost ocupată, începând cu toamna anului 1774, de către Imperiul Habsburgic². După anexarea Bucovinei, cum a fost numit acest teritoriu de către autoritățile habsburgice, a început procesul de „integrare rapidă și efectivă, cu maximum profit economic și strategic, în cadrele Austriei, prin transformarea Bucovinei într-o «țară» de cultură și civilizație germană, identică celorlalte provincii ale Casei imperiale. Au variat doar căile, metodele și mijloacele de realizare a obiectivelor Vienei”³. Astfel, în provincia anexată, habsburgii au inițiat o serie de reforme, care au dus la transformări sociale și economice.

Printre măsurile adoptate în provincie se regăsesc și cele referitoare la elaborarea unei legislații speciale privitoare la organizarea construcțiilor. Enumerăm, în continuare, câteva dintre ordinațiunile, patentele, decretele și legile emise în perioada 1783–1863⁴. Astfel, despre „încuviințarea construcțiilor” au fost emise următoarele legi: Patenta împărțescă din 28 iulie 1786/Regulamentul de foc din 28 iulie 1786 „pentru orașe și târguri, pentru locurile rurale”; Emisul cercual din 22 martie 1787; Ordinațiunea guvernială din 29 octombrie 1787, despre „regularea și lărgirea străzilor și a piețelor și utilizarea numai de material vârtos la construcții”; Ordinațiunea guvernială din 1 septembrie 1801; Decretul Cancelariei Aulice din 15 februarie 1803; Ordinațiunea guvernială din 28 decembrie 1823, despre „clădirile anexe – stodoale, grajduri”; Ordinațiunea guvernială din 24/28 noiembrie 1831, despre „regularea și lărgirea străzilor și piețelor, despre eșitori/WC și gropi de gunoi”; Legea din 5 ianuarie 1835.

„Specialele precauțiuni și norme privitoare la edificări cu privire la situațiune sau destinație” au fost reglementate prin următoarele legi: Ordinațiunea guvernială din 22 aprilie 1825, despre construcții și reparații edificii existente lângă frontiera cu Moldova; Ordinațiunea guvernială din 30 ianuarie 1827, despre distanța de construire de la șosele; Ordinațiunea guvernială din 30 martie 1842; Decretul

² Ștefan Purici, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775–1861*, Suceava, Editura „Hurmuzachi”, 1998, pp. 23, 25.

³ *Ibidem*, pp. 46–47.

⁴ Acestea au fost publicate în *Manualul Administrațiunii comunale pentru Ducatul Bucovinei, pentru uzul membrilor reprezentanțelor comunale și al secretarilor comunali*, compus la ordinul Comitetului Provincial Bucovinean de secretarul țării, dr. Eugen Simiginowicz, edat de Comitetul Țării al Ducatului Bucovinei, Cernăuți, Editura Comitetului Provincial Bucovinean, 1902, pp. 327–367.

Cancelariei Aulice din 13 iulie 1847; Ordinațiunea guvernială din 22 august 1847; Decretul Cancelariei Aulice din 28 aprilie 1848; Ordinațiunea guvernială din 24 mai 1848; Legea comunală din 14 noiembrie 1863.

Normele pentru construcții erariale/administrative au fost stipulate în: Ordinațiunea Consiliului Aulic de Război din 1 februarie 1823; Ordinațiunea guvernială din 14 martie 1823; Decretul Cancelariei Aulice din 30 septembrie 1843; Ordinațiunea guvernială din 1 noiembrie 1843. De asemenea, „normele referitoare la edificarea însăși” se regăsesc în: Ordinațiunea guvernială din 6 septembrie 1783, despre ogiaguri; Ordinațiunea guvernială din 29 octombrie 1787, despre „regularea și lărgirea străzilor și a piețelor; utilizarea numai de material vârtos la construcții”; Ordinațiunea guvernială din 27 mai 1790; Ordinațiunea guvernială din 9 decembrie 1791, despre „abateri de la material vârtos și ogiaguri sigure zidite”; Ordinațiunea guvernială din 1 septembrie 1801; Ordinațiunea guvernială din 2 martie 1804; Ordinațiunea guvernială din 5 iunie 1812, despre material vârtos; Ordinațiunea guvernială/Emisul cercual din 6 iunie 1823, despre întrebuințarea cărămizilor nearse; Ordinațiunea guvernială din 26 iunie 1812; Ordinațiunea guvernială din 7 iulie 1812; Ordinațiunea guvernială din 30 mai 1817; Ordinațiunea guvernială din 26 mai 1822, despre „construirea ogiagurilor din cărămizi nearse sau din împletituri”; Ordinațiunea guvernială din 21 decembrie 1823, despre „abateri material vârtos”; Ordinațiunea guvernială din 28 decembrie 1823, despre clădirile anexe – stodoale, grajduri; Decretul Cancelariei Aulice din 7 mai 1829, despre utilizarea zincului la acoperirea construcțiilor private; Ordinațiunea guvernială din 28 noiembrie 1831, despre „regularea și lărgirea străzilor și piețelor, despre eșitori/WC, gropi de gunoi”; Ordinațiunea guvernială din 13 noiembrie 1835; Ordinațiunea guvernială din 20 mai 1839; Ordinațiunea guvernială din 29 septembrie 1842, despre „material vârtos pentru construcții”; Decretul Cancelariei Aulice din 28 septembrie 1843; Ordinațiunea guvernială din 12 noiembrie 1843, despre ogeaguri rotunde (rusești); Decretul Cancelariei Aulice din 17 octombrie 1845.

Două legi au fost elaborate cu privire la „oficiile chemate de a exercita poliția construcțională și funcționarea acestora”: Ordinațiunea ministerială din 30 septembrie 1857, despre „încălcările normelor poliției construcționale” și Legea comunală din 14 noiembrie 1863.

În privința descrierii tipologiilor de construcții tradiționale din Bucovina, pornim de la ideea că provincia a fost regiunea în care meșteșugul prelucrării lemnului a prins contur încă din vremuri arhaice. Aici se poate vorbi despre o adevărată dezvoltare a culturii lemnului (din lemn se făceau casele, șura, grajdul, poarta și gardul, mobilierul din interiorul caselor – lada de zestre, masa, patul, lavița, blidarul, coveți, poloboace, linguri, războiul de țesut, roata, fusul, furca pentru tors), influențată de factori istorico-geografici, cu particularități de la o zonă la alta, pe linia tehnicilor de lucru, în special datorită influențelor aduse în provincie de către etnicii germani, polonezi, slovaci, colonizați după anexarea acestora de către austrieci.

De-a lungul timpului, s-au dezvoltat tehnici pentru o locuire confortabilă, soluțiile găsite pentru îmbinarea bânelor sau realizarea acoperișurilor (cu învelitori din draniță, de diferite dimensiuni) în două sau patru ape fiind câteva dintre elementele de autenticitate ale arhitecturii tradiționale bucovinene. De la o locuință cu o singură încăpere și tindă cu prisă, casa tradițională din lemn a evoluat către o locuință de tip cameră – tindă – cameră, cu gang și foișor la fațadă și cămară pe latura din spate. Forma, materialele, dimensiunile și realizările tehnice ale ușilor și ferestrelor, folosirea materialelor de construcție naturale pentru temelia casei (blocuri de piatră tăiate și fasonate, nelegate cu mortar) întregesc aspectul armonios al casei tradiționale bucovinene. La acestea se adaugă și decorul caselor (rozeta, pătratul, romb, dreptunghiul, morișca, funia, pasărea, pomul vieții sunt unele dintre motivele decorative, realizate prin cioplire, crestare traforare, sculptură), caracterizat prin sobrietate, cu simboluri specifice spiritualității locului, elementele de tâmplărie, detaliile de acoperiș (bolduri, coamă – cu elemente decorative numite „ciocârlani”, fumărițe, cu bold la vârf și lemn traforat), gardurile din bârne sau scânduri, unele dintre ele cu acoperișuri în două ape, cu elemente decorative (sculptate sau traforate) la stâlpii de susținere și la porțile de acces. În ceea ce privește anexele gospodărești (grajdul cu șură, celarul sau cămara, hâjul sau bucătăria de vară), acestea sunt poziționate în jurul casei de locuit și sunt construite din aceleași materiale ca și locuința.

Toate aceste aspecte legate de evoluția construcțiilor tradiționale din Bucovina istorică au stat în atenția cercetătorilor preocupați de studiul artei populare din regiune⁵. Aceasta „prezintă un interes deosebit, cât și dificultăți de un caracter special. Interesul izvorăște, înainte de toate, din vechimea pe care o dovedesc, în parte, precum și în întregul lor, elementele componente ale artei populare din Bucovina. Dificultățile, mai mari poate decât în alte părți ale țării, izvorăsc din complexitatea etnografică și istorică, adeseori greu de sesizat”⁶. De aceea, cercetările privind evoluția construcțiilor tradiționale din Bucovina istorică trebuie să aibă în vedere aspecte ce țin de factorii naturali (care joacă un rol important în determinarea structurii așezărilor, a densității gospodăriilor), de zonele etnografice, de tipurile de așezări (satul răsfiat și satul risipit, satele dispuse de-a lungul văilor, satele dispuse de-a lungul drumului), precum și de tipurile de gospodărie și locuințe tradiționale, care, de-a lungul timpului, au evoluat și s-au diferențiat. În părțile muntoase, gospodăria era dominată de construcțiile destinate animalelor și furajelor (șurile și grajdurile, cu două-trei încăperi, acoperiș înalt, în patru ape, cu învelitoare de draniță). În părțile de șes exista un tip deosebit de șură,

⁵ Amintim aici lucrările semnate de: Tancred Bănățeanu, *Arta populară bucovineană*, Suceava, Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă al județului Suceava, 1975; Nicolae Cojocaru, *Casa veche de lemn din Bucovina. Arhitectura populară*, București, Editura Meridiane, 1983; Mihai Camilar, *Arhitectura populară bucovineană*, Suceava, Centrul Cultural „Bucovina”, Centrul pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale, 2014.

⁶ Em. Condurachi, *Prefață*, în Tancred Bănățeanu, *op. cit.*, p. 3.

de dimensiuni mari, destinată adăpostirii cerealelor (un exemplar din acest tip de șură, originar din Voitinul, a fost transferat, în anul 1960, la Muzeul Satului). Un alt tip de șură era cel numit „șură cu fân” (răspândit pe valea Bistriței), iar „coleșna”, care cuprindea adăpostul pentru oi și oborocul pentru fân, era specifică gospodăriilor huțulilor. O altă construcție anexă din gospodăria bucovineană era „căsuța”, „hâjul” sau „bordeiul” – bucătăria de vară, construită din lemn, având o singură încăpere. Amintim aici și de așa-numitul „clit”, construcție anexă din gospodăria huțulă, și de „sâiac” („sâsâiac”) – construcție realizată din împletitură de nuiele, folosită pentru ținut porumbul, întâlnită în satele din șesul Rădăușilor și în părțile Siretului.

Pornind de la criteriul legat de relația pozițională dintre casă și șură în organizarea gospodăriei, sunt identificate mai multe tipuri de gospodării: gospodăria cu casa așezată în mijlocul curții, cu latura lungă (fațada) orientată spre uliță, șura pe stânga, perpendicular pe planul de amplasare al casei și cu latura lungă îndreptată spre interiorul curții; gospodăria cu curte dublă, cu construcțiile anexe grupate într-un ansamblu așezat la intrarea în gospodărie, despărțit de partea locuibilă (casă, bucătărie de vară, hambare pentru cereale) printr-un garduleț; gospodăriile în care casa și șura sunt așezate față în față, pe latura îngustă înspre stradă; gospodăriile cu casa amplasată în prim-planul gospodăriei, cu latura scurtă înspre uliță, șura în fundul curții, perpendicular pe planul de construcție al casei și cu latura lungă orientată spre poarta de intrare în curte; gospodăria cu ocol întărit.

În privința arhitecturii locuinței, casa țărănească din Bucovina are câteva particularități: masivitate, soliditatea materialului și a tehnicii de construcție, raportul dintre lungimea fațadei și adâncime (3/2; în unele cazuri se înregistrează și valori mai mari). Casa tradițională prezenta aspecte caracteristice și în privința planimetriei: locuința cu o singură încăpere („căsuță”, „hâj”, „bucătărie de vară”); casa cu tindă rece (unul din cele mai vechi planuri de locuință); casa cu tindă rece și cămară (un exemplar din acest tip de locuință a fost transferat, în anul 1960, de la Straja, la Muzeul Satului); casa cu cămară (plan de construcție mai rar întâlnit); casa cu două camere de locuit, despărțite printr-o tindă (o casă cu acest plan, datând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, a fost transferată de la Voitinul la Muzeul Satului); locuința cu cerdac, tip de casă specific satelor românești din regiune. De importanță sunt și detaliile de tehnică a construcțiilor locuințelor bucovinene, decorația arhitecturii, interiorul (cu câteva elemente specifice, cum ar fi cuptorul, „meșter-grinda” sau „coarda”, lavițele – „laițele” ș.a.), care „se prezintă ca un tot unitar, ca o singură creație artistică populară ca volum, forme, elemente ornamentale și cromatice, compoziție ornamentală, în care apare clar sincretismul structurat organic al tuturor genurilor artei populare”⁷.

Pe baza cercetărilor lui Nicolae Cojocaru, putem să ne facem o imagine asupra evoluției casei țărănești începând cu epoca voievodală. „În perioada următoare

⁷ Tancred Bănățeanu, *op. cit.*, pp. 57–73.

descălecatului Moldovei, afirmă acesta, casa țărănească de sub obcinile bucovinene capătă câteva trăsături definitorii. Astfel, își stabilizează forma, devenind pătrată, mai rar dreptunghiulară și cu funcționalitate proprie în cadrul gospodăriei, individualizându-se ca vatră destinată exclusiv pentru locuit. De asemenea, se semnalează acum și un început de separație funcțională interioară, prin despărțirea spațiului în odăi, depășind forma monocelulară, specifică locuinței străromâne, ceea ce duce și la un plus de preocupări artistice”. Cercetările lui Nicolae Cojocaru se referă și la: – vetrele de obârșie ale caselor actuale (descălecarea unor așezări direct pe moșie sau în locuri „pustii”, formarea așezărilor prin „roire” din satul matcă a unor locuitori și stabilirea lor pe o nouă vatră de sat – așezări „roite” în același hotar și așezări „roite” pe un nou teritoriu, formarea satelor prin extinderea vetrelor sătești, formarea satelor prin diviziune); – influența noilor elemente constructive asupra locuințelor tradiționale (venirea bejenarilor ardeleni; legătura cu imperiul de ocupație, prin filiera căreia au pătruns în provincie elemente constructive străine; pătrunderea influențelor în arhitectura caselor bucovinene s-a făcut prin construirea caselor din nou, reconstrucție și prin modificarea pe loc; cu toate influențele care au caracterizat evoluția casei bucovinene după anul 1775, ea a rămas de o „surprinzătoare originalitate”; „preluarea elementelor novatoare s-a făcut aici liber și ponderat”); – constituirea stilului propriu („pe structura trainică a arhitecturii tradiționale țărănești din Bucovina s-au adăugat relativ puține elemente esențiale aduse de populațiile alogene”); – spațiul de construcție (alegerea locului de construcție, orientarea casei); – materialele (lemnul, piatra); – uneltele (toporul sau securea, cuțitoaia, rindeaua, scaunul de mezdrit, sfredelul sau burghiul); – construirea caselor (temelia, talpa casei, pereții, acoperișul, tavanul, lipirea pereților, pardoseala, prispa, ușile și ferestrele); – ornamentația exterioară (dispusă pe anumite părți ale casei, fără a forma un ansamblu unitar); – tipuri de case (casa veche simplă – casa cu tindă rece; casa cu tindă și cămară; casa cu două odăi și cu tindă rece la mijloc; casa cu cerdac); – organizarea interiorului și spațiile funcționale (casa – colțul cu cuptor și vatră, colțul cu patul, colțul cu masa și lavițele așezate în unghi, colțul cu dulapul de vase; tinda; casa mare – colțul cu blidar, colțul cu masă, colțul cu pat, colțul zestrei, colțul cu sobă; cămara – în tindă; în dosul casei, numită și celar); – decorația interioară (incizia, creștătura, pirogravura, horjarea, pictura, sculptura, traforajul, țesătura, cusătura); – credințe și datini legate de construirea caselor (la începutul lucrărilor, la înălțarea construcției, la intrarea în casă nouă). Dintre concluziile autorului reținem ideea următoare: casa țărănească din Bucovina contribuie la „diversitatea și unitatea gândirii și civilizației noastre. De la admirabila ei plasare în relief, exploatându-i acestuia toate datele și completându-l în același timp, în perspectiva unei armonii superioare, la știința folosirii materialelor și a punerii în valoare a tuturor «aptitudinilor» acestora, la adecvarea la climă și ocupații, la starea socială și la dimensiunile familiei, totul este chibzuit cu o inteligență specifică [...]. De aceea, există suficiente motive de a crede că ea este deopotrivă un nucleu expresiv și generativ al inteligenței arhitecturale naționale”⁸.

⁸ Nicolae Cojocaru, *op. cit.*, pp. 49, 124.

Cercetările privind construcțiile tradiționale din Bucovina au avut în vedere și evoluția planimetrică și volumetrică a locuinței țărănești, evoluția sistemelor constructive, a tehnicilor de construcție, a materialelor folosite, a decorului în arhitectura populară. Mihai Camilar este de părere că, în Bucovina, construirea locuinței a cunoscut „un proces de particularizare tipologică”. Autorul vorbește despre „civilizația arhitectonică” din această zonă, în care „casele de locuit, șurile sau standolele, celarele, instalațiile tehnice populare, clopotnițele și bisericile de lemn, fântânile, troițele etc. îmbină într-un echilibru armonios și admirabil raporturi și forme geometrice concepute și integrate într-o spațialitate specifică domeniului”. Înscriindu-se în aria culturală a arhitecturii nordice europene, arhitectura țărănească bucovineană prezintă două sisteme constructive: cel al cununelor orizontale din bârne („Blockbau”) și cel al unui schelet portant de lemn, umplut cu diverse materiale („Fachwerk”). În privința plasticii arhitectonice, autorul este de părere că teritoriul bucovinean a conservat forme arhaice: casa din lemn cu acoperiș din draniță sau paie, în patru ape, specifică și în restul teritoriului românesc. Din punct de vedere al sistemelor constructive, locuințele au trecut prin diferite etape de evoluție: locuința monocelulară (cunoscută sub diverse denumiri: bordei, odaie, hâj, cuhnie) – caracterizată prin echilibrul proporțiilor, decorul simplu și elegant, redat de contrastul dintre brunul patinat al bânelor pereților și albul chenarelor din jurul ferestrelor și al ușilor; casa cu tindă rece (în spațiul bucovinean, spre deosebire de alte zone românești, nu s-au semnalat instalații de încălzire în tindă) și o cameră de locuit, pe care o întâlnim frecvent în secolele XVIII–XIX, ea funcționând, în exemplare reduse, și în secolul al XX-lea; locuința cu tindă – cameră de locuit – cămară în spatele tindei (specifică, se pare, nordului Moldovei, acest tip de locuință este rar întâlnit în restul arhitecturii românești); locuința de planimetrie simetrică, cu tinda la mijloc și două camere cu intrări separate, cu unele adaptări constructive pentru animale (locuință atestată în secolul al XIX-lea); locuința bicelulară, cu camere aproximativ egale, una de locuire permanentă, iar cealaltă devenind un spațiu de prezentare (acest tip de locuință, care a apărut pe spații mai restrânse, ca un vechi ecou al casei cu tindă și cameră sau, poate, sub influență germană, a avut o durată scurtă de existență, fiind întâlnită în special acolo unde s-au așezat coloniștii germani). Începând de la jumătatea secolului al XIX-lea se construiesc case cu planimetrie mai dezvoltată, având chiar și patru camere, cu gangul dispus în jurul construcției. În planimetria casei tradiționale se disting câteva elemente constructive: prispa (de mare utilitate și importanță, oferind locuinței un aspect aparte) și foișorul/cerdacul (acesta apare în Bucovina odată cu dezvoltarea locuinței bicamerale de genul cameră – tindă, fiind întâlnit mai frecvent în părțile Dornei, Câmpulungului și Rădăuților). Începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în Bucovina, sub influența culturală germană, a avut loc o extindere planimetrică și o îmbunătățire a organizării interiorului locuințelor. Acum se răspândește tehnica de construcție cu bârne cioplite în patru fețe și îmbinarea la colțuri în cheutori trapezoidale, se înmulțesc gospodăriile cu șuri masive și alte anexe polifuncționale, gospodăria se dezvoltă pe

verticală cu camere mansardate și apar casele cu „pinion”. Mihai Camilar se oprește și asupra elementelor decorative (funia, torsada, pomul vieții, dintele de lup) și constructiv-decorative (prisma, foișorul, cu stâlpi frumos decorați, consola) ale gospodăriilor tradiționale bucovinene, tratează aspecte legate de arhitectura de interior și modalitatea de organizare interioară a caselor țărănești, aflată în concordanță cu peisajul local și cu ocupațiile de bază practicate în timp⁹.

Campaniile de cercetări monografice cu caracter interdisciplinar, organizate de Dimitrie Gusti în Bucovina în anii 1928 și 1938 (la Fundu Moldovei, Bucșoia, Capu Codrului, Cârlibaba, Ciocănești, Gura Humorului, Iacobeni, Negruleasa, Sadova, Stulpicani, Valea Seacă, Vatra Dornei, Voroneț) au contribuit la cunoașterea realităților satului românesc interbelic, demonstrând importanța culturii și civilizației populare pentru istoria poporului român¹⁰. La Fundu Moldovei, o echipă multidisciplinară formată din 60 de specialiști (antropologi, economiști, muzicologi, artiști plastici, arhitecți, geografi, medici ș.a.) a cercetat gospodăria țărănească (românească, ruteană, germană), cu elementele ei componente: locul de casă, casa propriu-zisă, cu inventarul fiecărei camere, construcțiile economice și obiectele specifice, planul gospodăriilor și al construcțiilor, obiceiuri legate de construcția casei, organizarea familiei. Fișele monografiștilor cuprind date interesante referitoare la: modul tradițional de construire a unei casei, de transmitere a gospodăriei și moștenirea pământului; peisajul antropoc al comunei și modul tradițional de organizare a acesteia; transformările survenite în societatea rurală, cu efecte asupra vieții tradiționale și a cutumelor legate de moștenitori; autoadministrarea satului (sunt menționate reminiscențe ale vechiului obicei al devălmășiei, supraviețuirea obiceiului „giuruieli”); situația cultelor religioase; norme sociale de comportament; evidența locuitorilor în funcție de gradul de instruire ș.a.¹¹.

Oferind date despre evoluția arhitectonică a locuințelor, descrierea gospodăriilor țărănești, etnografie și folclor, industria casnică, meșteri populari, monografiile dedicate unor localități bucovinene¹² sunt, de asemenea, surse istoriografice importante pe baza cărora ne putem face o imagine despre patrimoniului construit al Bucovinei. De exemplu, în lucrarea monografică dedicată comunei Sucevița, Valerian Procopciuc se oprește și asupra evoluției arhitectonice a gospodăriilor de aici, unde se mai păstrează case cu un stil arhitectural tradițional. Primele case erau construite pe temelii de lespezi de piatră, din bârne necioplite, încheiate în „căței drepți”, acoperite cu draniță. Uneori, la prinderea anumitor elemente de construcție, erau folosite cuie fasonate din lemn de

⁹ Mihai Camilar, *op. cit.*, *passim*.

¹⁰ Pentru detalii vezi Rodica Iațencu, „Considerații privind cercetările sociologice din Bucovina în perioada interbelică”, în „Analele Bucovinei”, anul XVII, nr. 2 (35), 2010, pp. 493–518.

¹¹ Paula Popoiu, *Fundu Moldovei. 80 de ani de la prima campanie monografică, 1928–2008*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2008.

¹² O listă a lucrărilor, studiilor și articolelor monografice consacrate localităților bucovinene este alcătuită de Vasile I. Schipor, *Cuvânt de încheiere*, în Valerian Procopciuc, *Sucevița, sat al obcinilor Bucovinei și gropniță a Movileștilor*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2003, pp. 293–296.

tisă. Locuințele aveau o singură cameră sau o cameră și o tindă. Acestea nu erau tencuite, dar în interior se bătea bungeac (mușchi) printre bârnele pereților. La început, pe jos se bătătorea pământ, peste care se așternea cetină de brad, ulterior se folosea pământ argilos, în amestec cu bălegar de vacă (obicei care a dăinuit, în unele cazuri, până în deceniul trei al secolului al XX-lea). Ulterior, casele erau tencuite în interior, iar în exterior, după ce se băteau în bârne „pureci”, se tencuia cu pământ amestecat cu paie numai câte un brâu în jurul ușilor și ferestrelor. În majoritatea caselor, tavanul nu era sufît (tencuit), ci realizat pe grinzi („cordare”) întinse de-a lungul podului. Arhitectura caselor din Sucevița a cunoscut mai multe faze evolutive. În general, o casă veche românească era compusă dintr-o prispă, o tindă și o cameră sau două, cu acoperișul în patru table, cu învelitoare din draniță, cu partea din spate, de la nord, mai coborâtă față de celelalte laturi, constituind un paravan în fața viscolului. Mai târziu, locuința se mărește cu încă una sau două camere, prispa este înlocuită treptat cu un gang (acesta înconjură, în unele cazuri, toate laturile casei) în fața căruia, la unele case, era construit un cerdac, pe ale cărui margini era amplasate laițe. În ceea ce privește poziționarea camerelor, din tindă se intra, prin stînga, în „casă” – cu rol de bucatărie și dormitor, iar prin dreapta în „casa cea mare” – locul de primire al oaspeților și de păstrare a zestreii. Tot din tindă se intra în pivniță sau se urca în podul casei (uneori aceste intrări se puteau face prin cămară). Valerian Procopciuc amintește și de câteva elemente caracteristice în construcția caselor românești. Încheieturile bârnelor în colțurile caselor se numesc cheotori; costoroabele sunt ultimele bârne de sus ale pereților, pe care se sprijină cornii (căpriorii) acoperișului. Pe aceștia se prind leăturile, peste care se bate dranița. Aceasta avea formă triunghiulară, purtând numele de „harăți”. Atât la case cu prispă, cât și la cele cu gang, sub streșină se agățau „drughini” (leături sau prăjini), pe care erau înșirate rufele spălate, cununile cu ceapă sau usturoi, știuleții de porumb sau era scoasă zestrea la aerisit. Valerian Procopciuc prezintă și câteva date despre construcția caselor nemțești: în procesul de construire a acestora nu se foloseau bârnele întregi; între tălpile și cununile casei se plantau, prin „căței”, amnarele (stâlpii), iar între amnare se putea folosi, ca umplutură, și material lemnos de dimensiuni mici; acoperișul acestor case era în două table, nu aveau ganguri și cerdacuri; interioarele erau compuse dintr-un antreu (fosta tindă), două camere, o bucatărie și o cămară. Începând cu anii 1920–1930, acest stil de construcție a fost adoptat de locuitorii din Sucevița, așa încât în anul 1987, după cum ne informează Valerian Procopciuc, în sat mai erau doar șapte case cu aspect tradițional românesc¹³.

Alte mărturii privitoare la casa tradițională bucovineană sunt consemnate în monografia dedicată comunei Pârteștii de Sus. Autorul, Nicolae Cojocar, în capitolul „Arta populară”, prezintă gospodăria tradițională: casa, șura, hambarul, coșerul, șandramaua (anexa pentru lemne), poiata, fântâna și pivnița. Aici este descrisă casa lui Artemie Cojocar (secolul al XVIII-lea), construită din bârne

¹³ Valerian I. Procopciuc, *op. cit.*, pp. 63–69.

lungi de brad și mai puțin de molid, încheiate „în chiotori”, cu acoperiș înalt de șindrilă, în patru ape, cu prispă (pe lângă peretele fațadei și în părți) din pământ bătătorit, unsă cu „muruială”. Pereții sunt clădiți din bârne întregi, lucrute numai din topor, peste care sunt așezate cosoroabele, căpriorii și leăturile, toate prinse în cuie de lemn. Casa are intrarea prin față, unde, la mijlocul peretelui frontal, are tăiată ușa ce dă în tindă. Camerele din interiorul locuinței sunt dispuse în ambele părți în mod proporțional, „păstrând o strictă separație, funcțională”. Tinda tradițională, o încăpere lungă și îngustă (care, în trecut, nu avea tavan), străbate clădirea prin mijloc și din ea se intră, în stânga, în „căsuță” (odaia de locuit), iar în dreapta, în „casa cea mare” sau „casa din jos” („casingios”), o încăpere de sărbătoare, orientată întotdeauna spre răsărit sau „în jos”, cum zic localnicii. „Căsuța” era pardosită cu pământ bătut și uns cu „muruială”, cu tavanul din scânduri groase de brad, sprijinite pe grinzi transversale, în care se băteau cuie de lemn pentru atârnat diferite obiecte. În interior, un rol aparte îl ocupa, în trecut, vatra, mai apoi cuptorul, zidit din cărămidă și piatră, care servea și ca loc de dormit pentru copii. Lângă cuptor era așezat patul de dormit (unul sau două, în funcție de mărimea familiei), iar pe lângă pereți, două lavițe lungi, cioplite din lemn masiv, și masa. O piesă tradițională din încăperea de locuit era blidarul, prins pe perete lângă ușă sau așezat pe un dulăpior cu picioare din țăruși. Aici se țineau vase de tot felul, coșărucă cu linguri, sucitorul, scăcița, răclița și câteva ouă roșii încondeiate, ce se păstrau de la un an la altul. Tot în această încăpere era și leagănul pentru copii și unul sau mai multe scăunele mici, cu patru picioare. În „odaia de zile mari”, bogat și frumos împodobită, se primeau oaspeții și peșitorii și se organizau petreceri prilejuite de evenimentele însemnate din viața familiei (nunți, botezuri, colăcării, hramuri, sărbători religioase); tot aici se organiza ritualul și ospetele funebre. Mobilierul acestei camere era compus din două lavițe lungi, așezate pe lângă pereți, o masă, lada de zestre, un pat de lemn; din perete în perete era instalat „grindariul”, pe care se întindeau lăcercere, ștergare, țoale. Din această cameră lipsea soba, introdusă abia la începutul secolului al XX-lea. Casa tradițională din Pârteștii de Sus mai avea una sau două cămări, așezate în partea din spate a casei, cu intrarea din tindă (la casele mai vechi din sat cămările erau netencuite, spațiile dintre bârnele pereților fiind umplute cu mușchi de pajiște). În anul 1980, când Nicolae Cojocaru a scris monografia dedicată localității Pârteștii de Sus, majoritatea locuințelor din sat, deși construite în diferite epoci, erau case tradiționale, care păstrau, în proporție de 80% atât vechiul sistem de împărțire și dispoziție al încăperilor, cât și schema funcțională tradițională¹⁴.

Ion Afloriei, în monografia dedicată localității Izvoarele Sucevei, ne oferă informații despre gospodăria tradițională huțulă. Casa era construită din bârne de molid, încheiate „stânește”, așezate pe tălpi – bârne groase, cioplite, care se clădeau pe o temelie de piatră de râu, pe care se așeza talpa („pidvalina”).

¹⁴ Nicolae Cojocaru, *Pârteștii de Sus, o așezare din Bucovina. Monografie folclorică*, București, Editura Litera, 1980, pp. 118–123.

La pereți se foloseau bârne groase, rotunde, necioplite. Acoperișul, de regulă, se construia în patru ape, din draniță, iar evacuarea fumului se realiza prin una sau două gemulețe (cahle sau fumărițe). Cahlele constituie un element distinctiv față de casele românești. Alte elemente specifice: streșinile sunt joase, iar „apa” din spatele casei cobora aproape de pământ și forma ceea ce localnicii numeau „coleșnea” (adăpost pentru oi); partea din față a casei era prevăzută cu prispă („ganoc”), cu portiță susținută de stâlpi înflorați; în jurul locuinței, în afară de grajd și șură, se aflau acareturile: fânarul (oborocul); cămara pentru alimente și haine („clichi” sau „comora”), care putea fi inclusă în planul casei sau era ridicată în ogradă, separat; vatră (o încăpere de aproximativ 2/2 m) servea la prepararea cașului și, iarna, la afumarea porcului; magazia pentru lemne și unelte agricole; pivnița (unde se depozitau cele necesare pentru iarnă); fântâna („cherneța”). Gospodăria tradițională de la Izvoarele Sucevei cuprindea următoarele încăperi: casa de zi („hata”), care îndeplinea funcția de bucătărie (aici se găseau vatra, hornul și cuptorul), dar și de dormitor; casa mare („faina hata/veleca hata”, unde se afla lada de zestre, servea la primirea oaspeților sau a peșitorilor); tinda („horoame”) era situată între cele două camere. Interiorul casei nu „se ungea”, varul fiind folosit mai târziu, însă tavanul, cu cele patru–cinci grinzi, rămânea cu lemnul aparent. Spațiul era organizat judicios: cuptorul masiv, cu vatră, lângă care erau așezate polițe („poleța”) și blidare; lavițele („laveța”), acoperite cu țesături de lână, se aflau în preajma cuptorului; alături, se așeza patul („lujko/postil”), iar în partea opusă era loc pentru masă („stiu”) și câteva scaune („crislo/stoleț”); în colțul de lângă ușă erau dulăpioare și rafturi pentru vase. Pereții erau împodobiți cu lăicere și scoarțe, iar peretele dinspre masă era ocupat de icoane. Pe jos se folosea lutul, podeaua din scânduri fiind folosită mai târziu. Gospodăria era îngrădită cu garduri masive (bârne groase), așezate orizontal și acoperite cu două rânduri de draniță, un alt element caracteristic pentru gospodăriile cu ocol. Gardurile care împrejmuiau proprietatea erau din „răzlogi”, rezultați din despicarea lemnului rotund. Un loc important în cadrul gospodăriei îl ocupa curtea („podvirea/ograda”). Fiecare gospodărie avea grădină („horod”), plantele cultivate acoperind doar în parte necesarul familiei: usturoiul („cismok”), ceapa („șibuli”), varza („kapusta”), sfecla roșie („svekla), pătrunjelul („petrușka”), macul („mak”), bobul („bib”), morcovul („morkva”). În fața casei existau straturi cu flori multicolore¹⁵.

Lucrări despre arhitectura populară bucovineană și gospodăria tradițională țărănească se regăsesc și în istoriografia germană. La sfârșitul secolului al XIX-lea au apărut două lucrări ample referitoare la Bucovina¹⁶. Una dintre acestea, intitulată *Bukowina*, a apărut în cadrul enciclopediei *Die österreichisch-ungarische Monarchie*

¹⁵ Ion Afloriei, *Izvoarele Sucevei, o comună din munții Bucovinei. Studiu monografic*, Suceava, Editura Accent Print, 2009, *passim*.

¹⁶ Pentru detalii referitoare la aceste lucrări, vezi Ovidiu Bătă, „Bucovina și bucovinenii în cuvânt și imagine la sfârșitul secolului al XIX-lea”, în „Analele Bucovinei”, anul XIX, nr. 1 (38), 2012, pp. 295–301.

in *Wort und Bild (Monarhia Austro-Ungară în cuvânt și imagine)*, Viena, 1899 (enciclopedia avea 24 de volume, cel referitor la Bucovina fiind al 20-lea). Volumul *Bukowina* oferă cititorilor un bogat și interesant material informativ despre geografia și istoria provinciei, a locuitorilor, obiceiurilor, culturii și activităților economice. Aici, Karl A. Romstorfer publică studiul „Orstanlage und Wohnungen” (Așezări și locuințe)¹⁷, din care aflăm că, la vremea intrării Bucovinei sub administrație austriacă, nu se putea vorbi despre gospodării țărănești cu clădiri corespunzătoare locuirii sau cu destinație agricolă. Autorul oferă detalii despre construcția bordeielor – acestea constau într-o groapă săpată în pământ, adâncă de un metru, cam doi metri de lată și trei metri de lungă, în colțurile căreia se înfingeau trunchiuri neprelucrate de copac, pe cât posibil bifurcate la vârf. Pe acestea se fixau, în lungime, două bârne solide de lemn, la capetele cărora se fixau, pe diagonală, alte două bârne. Astfel se realiza structura de susținere a acoperișului. Acesta era făcut din proptele, scânduri, nuiele, iar pe deasupra se ungea cu lut. Pereții erau construiți cu ajutorul unor proptele sau bucăți de scândură, îngropate în pământ, într-o poziție înclinată, așa încât această locuință primitivă, privită din afară, avea forma unei movile. Intrarea, puțin mai înaltă de un metru, se afla pe partea îngustă, de sud sau de est; pe peretele mai ferit de intemperii se făcea o fereastră, nu mai mare decât un cap de om. Pe peretele opus se afla un cuptor împletit din curpeni, uns cu lut, în forma unei coloane, ceva mai întărită în partea de jos, care trecea prin acoperiș, ținând loc și de horn. De-a lungul a trei laturi ale cuptorului, soclul acestuia era puțin mai lat, putând fi folosit ca loc de dormit, destul de strâmt, dar foarte căutat în iernile friguroase. Sub el se afla o mică gaură, folosită pentru coacerea hranei. De-a lungul peretelui opus și a celui cu fereastră erau construite paturi din scânduri neprelucrate; pereții erau dați cu var și pe ei erau fixate polițe mici, pe care se depozitau puținele vase de bucătărie și alte obiecte. De obicei, o astfel de locuință din pământ mai are și o tindă, făcută din împletituri, cu un spațiu separat pentru animale. În privința caselor, acestea aveau, de regulă, o tindă foarte mică și o odaie strâmtă, rareori o cămară. Acestea erau construite din împletituri unse cu lut sau aveau pereți de lemn. Aceștia se sprijineau pe niște pietre dispuse la colțurile casei și în câteva puncte intermediare, mai rar pe o temelie zidită. Grinzile cele mai de jos, mai ales cele de pe partea de sud și de est, depășesc peretele cu până la jumătate de metru. Deasupra lor, orizontal, se puneau scânduri, sub forma unei bănci, cu excepția cazului când se mai construia și un gang înălțat. Deseori, această bancă era făcută din lut bătătorit. Din același material era făcută și podeaua, la o înălțime de 4 decimetri de sol; foarte rar se foloseau scânduri. La munte, peretele era aproape întotdeauna susținut de grinzi centrale; era alcătuit din trunchiuri rotunjite de copac, foarte atent îmbinate, iar îmbinările erau izolate cu mușchi. Pe interior, dacă nu era uns, lemnul era prelucrat până devenea

---

¹⁷ *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, vol. XX, *Bukowina* (în continuare se va cita: *Bukowina*), Wien, Druck und Verlag der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1899, pp. 338–353.

neted. La șes, peretele era construit tot cu grinzi, dar lemnul folosit era nefinisat, de calitate mai slabă, uns cu un amestec de lut și paie (chirpici), iar pe diagonală se băteau numeroase cuie de lemn. La îmbinările exterioare, grinzile de jos nu ieșeau mult în afară, dar cele de sus, care susțineau acoperișul, erau dispuse în trepte. Cu timpul, lemnul de construcție a fost tăiat în patru canturi, iar la îmbinare capetele grinzilor nu mai rămâneau afară. Chirpicul era fixat cu șipci, bătute în cuie; lutul era amestecat cu bucăți de piatră sau țiglă, ceea ce făcea ca amestecul să fie mai rezistent, mortarul de var să aibă aderență mai bună, iar casa să aibă aspectul unei construcții zidite. O metodă ieftină de construire a pereților, la șes, mai ales pentru clădiri mai puțin importante, era fixarea unor lemne despicate între stâlpi, peretele rezultat purtând denumirea de „Stakenwand”. Atât stâlpii, cât și lemnele, se ung apoi cu chirpici.

În același volum, Ion Sbiera și Simeon Florea Marian semnează articolul „Die Rumänen”¹⁸, în care se fac referiri la gospodăria țaranului român, „simplă, dar curată”, construită din lemn, acoperită cu șindrilă sau strujeni (juși). Casa era orientată întotdeauna cu fața către sud și era împărțită de o tindă în două părți inegale. În stânga tinzii, în partea mai mică, orientată spre vest, se afla o cameră ce servea ca bucătărie și loc de dormit, cu două ferestre, una pe peretele de pe partea frontală a casei și una pe peretele vestic. În spatele acestei, de regulă, singure camere din această parte a casei se putea afla, în unele locuințe, și o cămară mică, cu intrarea din tindă. Partea mai spațioasă a casei, din dreapta tinzii, orientată spre est, era amenajată ca o cameră destinată oaspeților și sărbătorilor în familie (casă mare) și avea o fereastră pe peretele estic, deasupra căreia se puneau icoane, și alte două pe peretele frontal. Aici se păstrau hainele de sărbătoare, cearșafurile mai bune și, după caz, zestrea fetelor de măritat, lucruri care sunt fie atârinate de o grindă, fie păstrate într-o ladă încuiată. În unele case, cam un sfert din spațiul acestei camere era delimitat, înspre partea de nord, cu un perete din scânduri sau grinzi, cu intrarea din cameră și cu o mică ferestruică pe peretele estic, spațiu care era folosit ca loc de îmbrăcat, îndeosebi pentru femei, dar și ca loc de dormit. În fața casei și a laturii de vest, uneori și a celei de nord, se afla o curte mai mare și o fântână cu cumpănă sau cu un simplu cârlig. În partea de est a casei, uneori și în partea de sud a curții, se afla, de obicei, o mică grădină de legume și de flori, separată de curte și de restul proprietății printr-un gard. În spatele casei și în partea de vest a curții erau construite anexele gospodărești și adăposturile pentru animale, în spatele cărora, de regulă, se afla și o mică livadă. În cazul oamenilor mai săraci, casa consta doar din tindă și o singură cameră, care avea doar două ferestre, una pe peretele frontal și una pe cel de la est; de asemenea, anexele erau reduse doar la strictul necesar sau lipseau cu desăvârșire.

Despre casele lipovenilor scrie Dimitrie Dan¹⁹. Acestea erau construite numai din lemn și erau acoperite, de regulă, cu șindrilă. Din tindă se intra, în dreapta, în

¹⁸ *Ibidem*, pp. 191–227.

¹⁹ Dimitrie Dan, „Die Lipowaner”, în *Bukowina*, pp. 282–294.

camera de locuit și în stânga, în bucătărie. În stânga bucătăriei, sub același acoperiș, se afla grajdul, împreună cu adăpostul pentru căruță. Icoanele și candela erau expuse într-un colț al camerei de locuit, cât mai la vedere. La peretele de vest era așezat patul matrimonial, din lemn de brad, ferit de privirile indiscrete cu o draperie roșie. De-a lungul peretelui de la nord și a celui de la vest se aflau bănci de lemn, iar în fața lor, uneori, o masă sculptată de brad. În bucătărie, chiar la intrare, se afla soba cu cuptor, ultimul servind, în timpul iernii, și ca loc de dormit, și de aceea era și acesta mascat cu o draperie roșie.

Casele armenesti, despre care scrie tot Dimitrie Dan²⁰, au acoperișuri înalte, ascuțite, prevăzute cu deschideri corespunzătoare hornurilor, de obicei situate pe partea dinspre est. Pentru înfrumusețarea acoperișului, la colțuri, acolo unde sunt punctele de îmbinare, se pun două bârne de lemn strunjite, asemănătoare paratrăsnetului, lungi de un metru. Casele, păstrate curate, au mai multe camere de locuit, cu divanuri orientale, lungi, care servesc drept loc de dormit și de odihnă, cu mobilă modernă, foarte confortabile, chiar luxoase, dar nu supraîncărcate. Stilul de construcție al caselor, care nu poate fi conceput fără un gang de lemn de jur-împrejurul casei sau fără o verandă cu stâlpi de lemn sau piatră, a fost împrumutat de armeni de la români.

În același volum, sunt prezentate și informații despre gospodăriile rutenilor, huțulilor, germanilor, polonilor, maghiarilor, slovacilor și țiganilor²¹.

Pe baza cercetărilor privitoare la patrimoniul construit (case tradiționale) al Bucovinei istorice se pot trage câteva concluzii: în provincie s-au dezvoltat mai multe tipuri de gospodării, în funcție de relația pozițională dintre casă și șură; casa țărănească din Bucovina are câteva particularități (masivitate, soliditatea materialului și a tehnicii de construcție); din punct de vedere al sistemelor constructive, locuințele au trecut prin diferite etape de evoluție: – locuința monocelulară; – casa cu tindă rece (în spațiul bucovinean, spre deosebire de alte zone românești, nu s-au semnalat instalații de încălzire în tindă) și o cameră de locuit; – locuința cu tindă, cameră de locuit și cămară în spatele tindei (acest tip de locuință este rar întâlnit în restul arhitecturii românești); – locuința cu tinda la mijloc și două camere cu intrări separate; – locuința bicelulară, cu camere aproximativ egale; – case cu planimetrie mai dezvoltată, având chiar și patru camere, cu gangul dispus în jurul construcției. În planimetria casei tradiționale bucovinene se disting câteva elemente constructive: prispa și foisorul/cerdacul. Începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în Bucovina, sub influența culturală germană, a avut loc o extindere planimetrică și o îmbunătățire a organizării interiorului locuințelor.

²⁰ Idem, „Die Armenier”, în *Bukowina*, pp. 320–329.

²¹ Alexander Manastyrski, „Die Ruthenen”, pp. 228–270; Raimund Fr. Kaendl, „Die Huzulen”, pp. 271–281; Johann Polek, „Die Deutschen”, pp. 295–305; Raimund Fr. Kaendl, „Die Polen”, pp. 306–313; Johann Polek, „Die Ungarn und die Slovaken”, pp. 314–319; Dimitrie Dan, „Die Zigeuner”, pp. 330–337.

OLD CALENDARISTS' RELIGIOUS MINORITY IN ROMANIA – CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE HISTORY AND CULTURAL HERITAGE

EWA KOCÓJ

Universitatea Jagiellonă, Cracovia, Polonia
E-mail: ekocoj@poczta.onet.pl

Minoritatea religioasă a vechilor calendariști din România – o contribuție la studiul istoriei și al patrimoniului cultural

(Rezumat)*

Timp de secole, România a fost centrul a numeroase comunități naționale, etnice și religioase, cu propriile organizații culturale și religioase. Grupul de credințe creștine care se găsește în această țară include comunități religioase protejate legal, marcate de trăsături specifice, cum ar fi percepția timpului, simbolismul spațiului, modele, precum și credințe, ritualuri și obiceiuri. Lucrarea prezintă minoritatea religioasă a calendariștilor vechi din România, apărută în cadrul Bisericii Ortodoxe Române la începutul secolului al XX-lea ca urmare a disputelor privind utilizarea calendarului liturgic. Sunt abordate probleme fundamentale asociate calendarelor gregoriane și iuliane, istoria calendariștilor vechi din România și bisericile care folosesc în prezent calendarul iulian în practica lor liturgică din România. În articol, sunt prezentate, de asemenea, artefacte-cheie ale patrimoniului cultural tangibil al calendariștilor vechi. Analiza se bazează pe metodologia calitativă, inclusiv pe rezultatele studiilor de teren realizate în România în perioada 2010–2020.

Cuvinte cheie: minorități religioase, calendariști vechi, România, teologia patrimoniului cultural, timp și locuri sacre.

Introduction

Although seemingly unambiguous and universally clear, the issue of time and space discussed in the context of heritage and cultural memory is undoubtedly one of the nascent areas in interdisciplinary scientific research. Despite the fact that time and space are commonly believed to be

---

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

straightforward, in fact they are some of the most challenging cultural categories to define¹. Even though representatives of different cultures typically believe that these categories are perceived by everyone in a similar way, they are, in fact, subject to intercultural differences – the way they are experienced and evaluated and the associated notions vary significantly depending on one's culture and religion. Furthermore, there are often differences in how these categories are experienced within individual cultures. As for the notion of time, these differences primarily stem from various calendars (secular and religious ones) and so-called local traditions that, over the centuries, have developed their own time-related beliefs, rites, and customs. In the case of space, these differences may stem from urban or rural lifestyles, the sacred – profane dichotomy, or symbolic places and non-places. Anthropological research on time reveals the diversity and symbolism of time, describes different time-related traditions and sources, and at the same time shows how time exists in a given cultural space by permeating into the beliefs, rites, and customs of a given community. Such studies also pay attention to the minorities who use other-than-official calendars in their religious life, which often triggers many social and religious conflicts. The time is the central notion around which the cultural and religious identity of such minorities is often shaped. They form their own semiosphere, which can include places of worship and religious spaces (e.g. temples, chapels, roadside crosses, cemeteries, and holy springs), old religious books, religious artefacts (e.g. paintings, icons, portable crosses, banners, and flags), ceremonies, rites, and rituals (e.g. making the sign of the cross, religious holidays), and sites of memory (e.g. locations of the Holocaust, battles, pogroms, and martyrdom). Other factors influencing how individual cultures perceive the notions of time and space include their heritage and cultural memory. It is particularly visible in so-called difficult areas of research on cultural heritage and memory – one in which both space and time are experienced by traumatic memories of the community. In the collective mind a given community, such entire semiosphere might lead to the emergence of an alternative world of heritage and cultural memory, to which I refer as underground, i.e. the one that exists in parallel to the mainstream heritage.

In this paper, we are analysing the history of national, ethnic, and religious minorities in Romania which live according to so-called old calendar, i.e. the Julian calendar. My particular focus of interest is the efforts made in the early days of the independent Romanian state, which in 1918 managed to unite the three principalities, to unify the calendar and the resultant problems that arose in terms of reception of time-related heritage and cultural memory in this multicultural society. I want to shed light on the socio-religious groups that have not accepted the official time reform and still live according to their own tradition, where *tempus*, i.e. time they experience differently than the Romanian majority, is one of the symbols.

---

¹ Z. Kijas (ed.), *Czas i kalendarz*, Kraków, 2001, p. 117.

I treat the history of these minorities as a difficult and forgotten cultural heritage whose memory and semiosphere should be highlighted in the public space and, consequently, as an inspiration for broader interdisciplinary research on this subject in the future. Only in this way can these minorities feel at home in Romania and in the space of European culture. As the history and space in which they live show, they cannot always count on understanding and tolerance on the part of majority communities. As a result, they have found it difficult to preserve their cultural heritage, which was often destroyed and doomed to oblivion. There are many examples of this type in the space of Central and Eastern Europe, to which some refer as “the land bathed in blood”.

Julian and Byzantine calendars

I will start my considerations by pointing out that there are two different calendars officially used in liturgical life of the Orthodox Church in Romania: the Gregorian calendar, also known as the Revised Julian calendar, and the Julian calendar.

Just like in the entire Orthodox Church, until early 20th century Romania officially used the Julian calendar (‘old style’), which determined the rhythm of both religious and secular life. This calendar had an ancient provenance – it is believed to have been designed with the aid of astronomer Sosigenes of Alexandria, who, in 46 BC, modelled it on the Egyptian calendar at the behest of Julius Caesar (100–44 BC). The calendar was 365 days long plus a leap day every four years and was divided into 12 months varying in the number of days. Due to the loss of synchronisation with the seasons, Emperor Caesar Augustus had the calendar modified in 9 BC (63 BC – AD 14)². The civil year began on January 1, and the liturgical year – on March 1. In 312, Emperor Constantine the Great (282–337) slightly modified the Julian calendar by starting the New Year on September 1 and introducing a 15-year cycle of periodic reassessments of taxation, so-called *indictions* (Latin: *indictio* – ‘impost’)³. At that time, the calendar was also divided into seven-day weeks, already used in the Babylonian and Jewish traditions. In addition, in 321, Constantine the Great ruled that Sunday, then known as *dies Solis*, should be a day off from work, similar to the Jewish Sabbath⁴. In the 5th century, on the orders of Pope John I (d. 526), monk Denis the Little introduced

---

² See also: B. Włodarski (ed.), *Chronologia polska*, Warszawa, 2007, pp. 35–39; H. Wąsowicz, “Kalendarz juliański i gregoriański”, in Z. Kijas (ed.), *op. cit.*, pp. 117–158; idem, “Kalendarz chrześcijański”, *ibidem*, pp. 77–115; E. G. Richards, *Odmierzanie czasu*, Warszawa, 1999, p. 197.

³ J. Naumowicz, *Geneza chrześcijańskiej rachuby lat. Historyczno-teologiczne podstawy systemu Dionizego Mniejszego*, Kraków, 2000, p. 25.

⁴ For more on the cult of the Sun (*Sol invictus, dies Solis*) and on the attitude of Emperor Constantine the Great and the Church towards it, see: J. Miziołek, *Sol verus. Studia nad ikonografią Chrystusa w sztuce pierwszego tysiąclecia*, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1991, pp. 11–30.

the date of Jesus's birth into the Julian calendar and included it in his new Paschal tables, modelled on the Alexandrian tradition. This is how the Christian period, also known as the Dionysian period, came to be. It is counted from 1 AD, which was then mistakenly believed to be the year of Jesus's birth.

The 7th century was an important period in the history of the Julian calendar. This is when Christian writers and astronomers introduced further changes in it, which gradually began to dominate the tradition of the Byzantine calendar for several centuries to come. A new method of counting year one was implemented: year 753 BC (the foundation of Rome), considered year one in the Julian calendar, was replaced following the Hebrew tradition, with the year of the creation of the world, calculated based on the Old Testament (Septuagint) descriptions⁵. According to various complex calculations, the starting date was originally set to be March 21, 5509 BC – it was the Proto-Byzantine period. During the reign of Emperor Justinian (483–565), these calculations were modified, and the date of the creation of the world was transferred to September 1, 5508 BC. This time-counting method was called the Byzantine period and was applied in the state and church records and historical literature of the Byzantine Empire⁶. Starting from the 10th century onwards, this period was particularly common in the Empire and the Eastern Orthodox regions under its influence, where it was adhered to until the fall of the Byzantine Empire in 1453, if not longer⁷.

Disputes over the calendar. East vs. West

As the centuries passed, the discrepancy between the Julian calendar and the astronomical year grew wider. For this reason, the paschal cycle of Christianity was increasingly delayed in relation to the spring solstice, leading to a violation of the provisions of the First Council of Nicaea of 325, which strictly defined the Passover date. Furthermore, the Byzantine method often turned out to be impractical. After the decline of the Byzantine Empire, certain Orthodox regions ceased counting the time “since the creation of the world” and returned to the Julian calendar, modified by Denis the Little in the 6th century⁸. In practice, however, there still existed different

⁵ ks. J. Naumowicz, *op. cit.*, pp. 19–30.

⁶ *Ibidem*, pp. 109–112.

⁷ M. Rautman, *Daily Life in the Byzantine Empire*, Westport 2006, pp. 3–14, <http://books.google.ca/books?id=hs3iEyVRHKsC&printsec=frontcover&dq=Daily+Life+in+the+Byzantine+Empire#v=onepage&q=Daily%20Life%20in%20the%20Byzantine%20Empire&f=false> (07.08.2021).

⁸ In Russia, the Balkans (Greece, Bulgaria, and Serbia), and Romania, the Byzantine period, often adhered to in parallel with the Julian and then Gregorian period, could be found in various cultural texts (in the semiotic sense) almost until the end of the 19th century. Today, this method of dating is still used in many Orthodox countries, mainly by clergy, but also by certain researchers associated with the Orthodox Church.

ways of measuring time, and therefore it was necessary to use different methods of conversion. As a result, there was an increasing need to make adjustments in this field⁹. The reform of the Julian calendar and the elimination of its divergence from the astronomical cycle were taken into consideration both in the East and in the West of Europe (e.g. Nicephorus Gregoras, Matthew Blastares, Argyros, or Georgios Gemistos – 14th century)¹⁰; ultimately, however, the calendar reform in the Byzantine Empire was never introduced.

In late 16th century, the Catholic Church, which had also noticed the problem, decided to modify the calendar. The special commission, established in 1576 to work on the new calendar, used the design prepared by brothers Aloysius and Antonio Lilius. Finally, on February 24, 1582, Pope Gregory XIII reformed the Julian calendar with his bull *Inter gravissimas*. As part of the correction, 10 days were skipped once (October 4, 1582 was to be followed by October 15, 1582), and the system of calculating leap years changed (centennial years which cannot be divided by 400 ceased to be leap years; in addition, a leap day was introduced permanently as an additional last day of February). The adjustment of dates introduced by the Gregorian calendar did not cover the entire period of the Julian calendar, but only the period from the First Council of Nicaea (AD 325). With this reform, the concurrence between the astronomical equinox and the date of Easter established by the Second Council of Nicaea was restored. The reformed calendar was called Gregorian. It allowed for a large convergence between the calendar (Gregorian) year and the tropical year. Since then, the deviations from the actual equinox date have not exceeded more than one day (the real equinox occurs between March 20 and 22).

Due to the introduction of the Gregorian calendar, its relation to the Julian one became very dynamic. In the following centuries, the difference between the Julian and Gregorian calendars grew annually. In the 17th century, it was 10 days, in the 18th century – 11, in the 19th century – 12, and in the 20th and 21st centuries – 13 days.

It is worth pointing out that this was not a brand-new liturgical calendar but a reform of the old Julian calendar that had stemmed from the gap between it and

---

⁹ Gheorghe Pungă, *Studiul izvoarelor. Științe speciale (Științe speciale ale istoriei. Paleografia româno-chirilică)*, Iași, 2010–2011.

¹⁰ E. Th. Theodossiou, V. N. Manimanis, M. S. Dimitrijević, E. Danesis, “The great byzantine astronomer Nicephoros Gregoros and Serbs”, în “Publications de l’Observatoire Astronomique de Belgrade”, 80 (2006), pp. 269–274, <http://publications.aob.rs/80/pdf/269-274.pdf> (11.08.2021); I. Rămureanu, M. Șesan, T. Bodogae, *Istoria bisericească universală pentru Institutetele teologice (1054–1982)*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1993, p. 164; A. Jevtić, “Istorija raskola «starokalendaraca» u Grčkoj», http://www.svetosavlje.org/biblioteka/Izazovi/Zablude/Lat_zablude04.htm (11.08.2021); E. Braniște, D. Radu, I. Mircea, “Calendarul bisericesc și Stilismul”, <http://www.crestinortodox.ro/liturgica/calendarul/calendarul-bisericesc-stilismul-70736.html>; D. Bădulescu, “Calendaristic reforms”, http://www.hexaimeron.ro/pdf/calendar/Calendaristic_reforms.pdf (11.08.2021).

the astronomical cycle. For this reason, some researchers argue that the Gregorian calendar cannot be referred to as new in the strict sense of the term. The reform did not entail breaking with the past and creating a different calendar from scratch but only updating the former Julian calendar. Nevertheless, modifying the calendar, particularly the date of Easter, sparked great controversy, especially in the Orthodox and Protestant churches, which initially refused to accept the changes put forward by the head of the Roman Catholic Church. Due to the schism in Christianity, which had already grown very strong on both sides, the reform was not accepted by the Orthodox East. What is more, it only became another factor widening the gap between the two Churches, and thus between their followers. Because the envoys of Pope Gregory XIII were urging the Orthodox churches to adopt the new calendar, in November 1583 the Council of Constantinople issued a pan-Orthodox sigillion to anathematise, among others, the Pope (anathema VI), the Paschalia, and the new calendar (anathema VII)¹¹. This document was signed by the ecumenical patriarch Jeremias II (1536–1595), Sylvester of Alexandria (1590–1601), Sophronius IV of Jerusalem (1579–1608), and the bishops attending the synod. These anathemas were confirmed in the Tomos at subsequent synods in Constantinople in 1587 and in 1593. During the latter, an important role was played by Meletius I Pegas, Greek Patriarch of Alexandria (1590–1601). The Gregorian calendar was rejected by the Orthodox Church until the 1920s¹².

In early 20th century, the calendar issue was debated throughout the Orthodox Church. As early as 1919, during the synod of the Greek Orthodox Church, the then Archbishop of Athens Meletios Metaxas (1871–1935) proposed the appointment of a specialised commission that would deal with reforming the calendar. He stuck with the idea of this reform also after he was elected Meletios IV, Patriarch of Constantinople, in 1921 (1871–1935, as patriarch from 1921), narrating a dialogue with autocephalous Orthodox Churches aimed at unifying the calendar between them and the countries of Western Europe and America, which used the Gregorian calendar. In 1923, Meletios IV called a synod to Constantinople, later known as the “Pan-Orthodox” Congress, which appointed a special commission tasked with organising the calendar and adjusting it to astronomical reality. It debated from May 11 to June 8, 1923. Apart from the Patriarch of Constantinople, the commission members included Metropolitan Callikos of Kizik, layman V. Antoniadis (Professor at the Halki Theological Institute), Metropolitan

---

¹¹ “The Sigillion of the Council in Constantinople in 1583”, <http://www.orthodox.net/ecumenism/sigillion-council-constantinople-1583.html> (11.08.2021).

¹² Bishop Ciprian of Orehoi, “The «Sigillion» of 1583 Against «the Calendar Innovation of the Latins»: Myth or Reality?”, [http://www.synodinresistance.org/pdfs/2011/07/04/20110704aSigillion/20110704a Sigillion.pdf](http://www.synodinresistance.org/pdfs/2011/07/04/20110704aSigillion/20110704a%20Sigillion.pdf) (11.08.2021); T. Kałużny SCJ, “Kalendarz liturgiczny w rycie bizantyńskim”, in Z. Kijas (ed.), *op. cit.*, p. 173; L. Pięropielkina, *Juliański kalendarz prawosławny*, Hajnówka, 1997.

Basil of Nicea from Cyprus (later Ecumenical Patriarch, 1925–1929), Metropolitan Gabriel of Montenegro (later Serbian Patriarch, †1952), laymen Milutin Milankovitch (professor of mathematics and mechanics at Belgrade University, Greek Metropolitan James of Drach, Archimandrite Jules (Scriban) from Romania¹³, and Archbishop Alexander Nomolovsky of North America and the Aleutian Islands, who at that time did not represent any Church. The Romanian representative was supported by Gheorghe Demetrescu, mathematician and astronomer, Professor at the Astronomical Observatory in Bucharest, and Petru Drăghici, astronomer from Sibiu, who, similarly to the Serbian delegation, presented their own idea of solving the calendar issue¹⁴. The first session of the commission was also attended by Archbishop Anastassy (Gribanovsky, later Metropolitan) of Kishinev and Hotinsk, who represented the Russian Orthodox Church abroad (Russian: Русская Православная Церковь Заграницей); however, with no clear instructions concerning the calendar reform, he soon abandoned the meeting. The key patriarchs of the pentarchy (Alexandria, Antioch, and Jerusalem) as well as the representatives of the Russian Church, the Archbishop of Sinai, and the Bulgarian Church protested against the change and refused to take part, referring to the non-canonical activity of the congress as threatening the unity of orthodoxy¹⁵.

The reform-related decisions of the congress were based primarily on the resolutions of the First Council of Nicaea of 325 regarding the Jewish Passover. As early as 1924, the 13 days which delayed the Julian calendar in relation to the tropical year were removed, and the spring equinox was moved from March 8 to March 21, which, in fact, meant aligning the dates with the Gregorian calendar. From then on, all fixed holidays in the liturgical calendar were to be celebrated in accordance with the Gregorian calendar, while the movable Passover and related holidays were to fall as decided by the Council of Nicaea of 325, i.e. on the first Sunday after the first spring full moon at the earliest¹⁶.

¹³ M. S. Dimitrijević, E. Th. Theodossiou, P. Z. Mantarakis, “Milutin Milanković and the reform of the Julian calendar in 1923”, in “Journal of Astronomical History and Heritage”, 2008, 11 (1), pp. 50–54.

¹⁴ Photius of Traditsa, “The 70th Anniversary of the Pan-Orthodox Congress. A Major Step on the Path Towards Apostasy”, part II, http://orthodoxinfo.com/ecumenism/photii_2.aspx; E. Theodossiou, V. N. Manimanis, M. S. Dimitrijević, “Six calendar systems in the European history from 18th to 20th Century”, in “Bulgarian Astronomical Journal” 16 (2011), pp. 109–129, <http://www.astro.bas.bg/AIJ/issues/n16/ETheodos.pdf>; T. Czekalski, *Pogrobowcy Wielkiej Idei. Przemiany społeczne w Grecji w latach 1923–1940*, Kraków 2007, p. 154; A. Borkowski, *Stanowisko Patriarchy Jeremiasza II Tranosa wobec zmiany kalendarza przez Watykan*, “Elpis”, 2012, 16, pp. 369–389; A. Borkowski, “Materiały greckie do autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce”, part I, in “Wschodni Rocznik Humanistyczny”, 2009, vol. VI, pp. 359–391.

¹⁵ Photius din Triaditsa, *A 70-a aniversare a congresului Pan-ortodox, partea a doua (ultima). Un pas important spre apostazie*, http://www.voxdeibaptist.org/Aniversarea_Pan_Ortodox02.htm (11/08/2021).

¹⁶ R. P. Mureșan, *op. cit.*, pp. 24–25. It also includes further bibliography on the subject.

The clash of “the old” and “the new” in the Orthodox Church ended with another disturbance of the unity of and, ultimately, the division of the Orthodox Church. As already mentioned, the decisions of the congress concerning the calendar reform were recognised only by some Orthodox churches. In 1924, the new calendar was adopted by the Patriarchate of Constantinople and the Churches of Greece, Romania, Albania, Georgia, and Cyprus. The Churches of Finland (1924) and Poland (1925), the Patriarchate of Alexandria (1928), and the Great Monastery of Vatopedi (1930) soon followed suit. Around the middle of the 20th century, the reform was introduced by the Patriarchate of Antioch (1940), the Church of Czechoslovakia (1951), and the Church of Bulgaria (1968). The Churches of Russia, Serbia, Holy Mount Athos (except the Monastery of Vatopedi), and the Patriarchate of Jerusalem kept the Julian calendar¹⁷.

The issue of the Orthodox calendar was also raised at the Pan-Orthodox Synod convened at the Great Monastery of Vatopedi on Mount Athos in June 1930, at the First Congress of Orthodox Theology in Athens in 1936, and at the Conference of Autocephalous Orthodox Churches in Moscow in 1948. The calendar reform re-entered the debate in the entire Orthodox world in the 1970^s and continues to this day¹⁸.

Romanian controversy

The calendar reform introduced in Western Europe and adopted by various Catholic countries as well as the echoes of theological disputes also reached the territories of Romanian countries. It was all mentioned by the Catholic clergy in their letters sent to popes and papal nuncios from Transylvania in the second half of the 16th century, including by Ferrante Caperi¹⁹. Broader discussions on the subject among Orthodox clergy began in Romania in the 18th century and continued in the 19th century. In the monastic milieu, they were raised by such monks as Hieromonk Laurent from the Hurezu monastery (in 1751), clergyman Radu (in 1806), who included them at the end of the *Book of Psalms*, the old man Benedict from the Neamţ monastery (in 1843), and the Archimandrite Nikifor of Buzău (in 1867)²⁰. In the second half of the 19th century, these considerations moved to the secular milieu and were taken up by the government of Prime

¹⁷ L. Patsavos, “Kalendarz liturgiczny”, in K. Leśniewski, J. Leśniewska (eds.), *Prawosławie. Światło wiary i źródło doświadczenia*, Lublin, 1999, p. 70.

¹⁸ For more, see also: R. P. Mureşan, *op. cit.*, pp. 26–29; “Rezoluțiile adoptate în Conferința Ortodoxă de la Moscova”, in “Ortodoxia”, 1949, nr. 1, pp. 123–124; “Biserica Ortodoxă Română”, 1948, Issue 11–12, pp. 652–653.

¹⁹ F. Capececi, “Către nunțul din Polonia Bolognetti 1584 februarie 10, Alba Iulia”, in: M. Holban (ed.), *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, București, 1970, pp. 95–97; “Superstiții în legătură cu calendarul nou. Relație anonimă”, *op. cit.*, pp. 115–117.

²⁰ R. P. Mureşan, *Stilismul în România (1924–2011)*, Sibiu, Editura Agnos, 2012, p. 20.

Minister Alexander I Cuzo (1820–1873). As a result of the gradual secularisation, the discussion on the calendar reform thus encompassed two different environments, the religious and the secular, with each associated with different cultural influences (the Romanian Church – with the Byzantine and Slavic world, and the state—with the Latin world) derived from the notions embraced by the majority of Romanian intellectuals since the formation of the Transylvanian School movement in the second half of the 18th century²¹. Due to the increasingly close contacts with the circle of Latin culture and the associated political and national mythology of Romanian intellectuals that was popularised in the second half of the 19th century, the issue of adopting the calendar reform started to be treated as another step towards turning Romania into a modern, European country. In 1863, Dimitrie Bolintineanu (1818–1872), who was the minister of education in the government of Mihail Kogălniceanu, brought together representatives of the government and Orthodox clergy to attend a meeting where he outlined the problem of calendar change, moving these considerations from the dogmatic to the scientific field. The commission debated until January 12, 1864, and as part of the conclusions, the clergy agreed to change the calendar and adopt it in the Orthodox Church together with the state. These decisions, however, triggered strong dissatisfaction among some intellectual elites associated with the Church and religious elites in Romania²². Some of the protesting voices accused the clergy of catholicising the society and disobeying the Orthodox canons as well as the tradition of the Eastern Church. Among the critics in the secular public was the Patriarch of Constantinople Sophronius III (1798–1899), who sent a letter to the then Metropolitan of Ungrovlachiei Nifon Rusailă (1789–1875), reminding him that he should use the calendar of the entire Orthodox world²³. In this context, both the Orthodox Church and the state decided to stick to the old style.

In early 20th century, the calendar issue in Romania resurfaced in many discussions. Due to Romanian interactions with Western countries, education of the young generation of Romanians in the West, and the problems experienced by Romanian institutions collaborating with foreign organisations (railways, post office, telegraph services, and banks)²⁴, there appeared an urgent need to adapt the Romanian time calculation to the Gregorian calendar. As early as 1890, the Scientific Society in Bucharest established a dedicated commission to investigate time-related issues, which developed a special project to introduce the Gregorian calendar in Romania. The commission consisted of renowned figures from the Romanian scientific milieu, including astronomer and professor at the University of Bucharest Nicolae Coculescu (1866–1959), Sorbonne graduate, astronomer, and

²¹ Lucian Boia, *Rumunii. Świadomośc, mity, historia*, Kraków, 2003.

²² Melchisedec, episcop de Roman, "Biserica Ortodoxă și calendariul", in „Biserica Ortodoxă Română”, anul V, 1881, pp. 561–604.

²³ <http://www.mitropoliaslatioara.ro/calendarul.php#1.15>.

²⁴ R. P. Mureşan, *op. cit.*, p. 22.

mathematician Spiru Haret (1851–1912), Metropolitan of Moldavia Kalinik Miclescu (1875–1902), and politician and governmental minister Ermil Pangrati (1864–1931). July 19, 1900 was set as the date of transition to the *new style*²⁵. On March 15, 1900, the commission’s report was presented to the Romanian Parliament, but after it had been sent for further elaboration, other dedicated committees started working on it, thus delaying the adoption of the calendar²⁶.

The calendar predicament reappeared in 1916, after Romania had joined the war with Turkey. At that time, the Austro-Hungarian occupation of Romania and the presence of numerous representatives of the Western world led to many changes in everyday life, including religion. Furthermore, the Catholic clergy kept making every effort to introduce the Gregorian calendar in countries where it had not been implemented earlier. Pursuant to the recommendations of the Pope of Rome Benedict XV (1854–1922), in 1916 the German and Austro-Hungarian military heads proposed to the representatives of the Romanian Church to celebrate Christmas and New Year’s Eve together according to the Catholic (Gregorian) calendar²⁷. The official stand of the Metropolitan of the Romanian Orthodox Church Conon Arămescu Donici (1837–1922) was in favour of the request of the occupying armies. Unfortunately, the protests of some Orthodox clergy and the reintroduction of the calendar issue into public debate caused further complications and disputes. One person particularly reluctant to the idea was the Archimandrite of the Supreme Metropolis of Romania (Romanian: Metropolia Primate a României) Galaction Cordun (1883–1959), who on December 29, 1916, addressed the metropolitan with a letter protesting against the calendar change and accusing the German governor of interfering with the internal affairs of the Church²⁸. The letter gave rise to the first ‘calendar’ persecution in Romania. Cordun, arrested on suspicion of engaging in harmful activities for the benefit of the Germans, spent several months in prison, from where he continued to express his dissatisfaction with the calendar modification²⁹. Due to the wave of protests, both the government and the Romanian Orthodox Church officially abandoned the idea of adopting the Gregorian calendar. However, discussions on the topic and attempts to reconcile the rival parties continued and intensified after the 1918 Romanian annexation of

²⁵ Ion Bulei, *Lumea românească la 1900*, București, Editura Eminescu, 1984.

²⁶ <http://www.mitropoliaslatioara.ro/calendarul.php#1.15> (04.12.2021).

²⁷ See: https://m.facebook.com/Iubim-Mitropolia-Slatioara-513746378639926/?ref=page_internal&mt_nav=0&locale2=pl_PL (04.12.2021).

²⁸ Letter from Archimandrite G. Cordun to Archbishop Conon, see: “Însemnări ale arhimandritului Galaction din anul 1916, adresate Mitropolitului Primate Conon, cu privire la anunțata schimbare a calendarului”; <http://www.crucea.ro/2007/07/13/ps-galaction-cordun-note/> (11.08.2021). More on the life of this figure and their role in the history of the Old Calendarists in Romania, see: “Întâmpinarea ÎPSM Galaction Cordun la Slătioara, 1955”; [http://www.crucea.ro/2007/07/11/intimpinarea-ipsm-galaction-la-slatioara-1955/July 11th, 2007](http://www.crucea.ro/2007/07/11/intimpinarea-ipsm-galaction-la-slatioara-1955/July%2011%202007) (11.08.2021).

²⁹ See: https://m.facebook.com/Iubim-Mitropolia-Slatioara-513746378639926/?ref=page_internal&mt_nav=0&locale2=pl_PL (04.12.2021).

Transylvania, a vast province mainly inhabited by Protestants and Uniates, who had already been using the Gregorian calendar. The annexation sealed the adoption of a single calendar style. The Romanian army was the first to adopt the new calendar style in all provinces of the country, which occurred on the 1st/14th of February 1919. Soon, the government passed *Decretul-lege no. 1 053*, introducing the Gregorian calendar in Romania on April 1, 1919. Under this resolution, April 1, 1919 of the old style officially became April 14, 1919 of the new style. Since then, the state has been officially calculating all dates in Romania in line with the Gregorian calendar. The adoption of this calendar sparked off numerous conflicts throughout the country. Some regions (including Bessarabia) were not administratively prepared for the new style, which brought about a lot of difficulties for the state offices³⁰. In addition, the new style was rejected by the representatives of the Orthodox Church, who had an enormous influence on the Romanian population. The Orthodox followers, who so far had been living in the sense of the unity of time, were suddenly forced to use the double time measure in everyday life. At the time, at least two calendars began to function simultaneously in Romania – the secular Gregorian calendar and the church Julian calendar.

After the decisions of the 1923 Pan-Orthodox Congress of Constantinople, the Synod of the Romanian Orthodox Church was convened to work out the details of the new calendar. In June and August 1924, the Synod sent out a document on the calendar reform to all the clergy and faithful in the country, explaining the rationale and recommendations on how to implement it. Representatives of the Romanian Orthodox Church, led by Metropolitan Miron Criste, introduced the Gregorian calendar on October 1, 1924, which became October 14, 1924. It was decided to move the holidays celebrated from October 1 to October 14 of the old style to 14 – 27 October of the new style. Also, the date of Passover was aligned with the Julian calendar (according to the old Paschalia). It was pointed out that the calendar reform was not directed against the dogmas and canons of the Orthodox Church but introduced due to religious, scientific, social, and economic reasons.

Romanian minorities of the Old Calendarists, i.e. the followers of the old calendar

The lack of unanimity in the adoption of the calendar reform also caused another split in the Orthodox world. The local Churches that rejected the new version of the Julian calendar, i.e. the churches of Greece, Bulgaria, Poland, and Romania, experienced a schism in autocephaly that resulted in the formation of the so-called Old Calendarists faction, also referred to as *stylists* in Romania.

---

³⁰ Petru Furtună, *Problema calendarului și istoria Bisericii Ortodoxe de Stil Vechi din România*, Chișinău, 2005.

The disputes and protests against the new calendar also led to the division in the Orthodox Church in Romania, which continues to this day. Part of the clergy perceived the Julian calendar in sacred terms as part of the Great Tradition of the Orthodox Church, which had shaped at the dawn of Christianity in accordance with the canons of the undivided Church councils. Other contributing factors included ideological considerations and the reluctance to accept the calendar designed by the highest authorities of the Catholic Church. For this reason, certain clerics in Romania perceived the 1923 Constantinople conference to be non-canonical and left the official Autocephalous Orthodox Church. In protest and fear of persecution, some went to live in seclusion. Particularly harsh criticism and opposition to the calendar reform came from Moldavian clergy, including priests and monks from the monasteries of Neamț, Secu, Sihăstria, and their sketes. Soon, they were joined by nuns from Moldavian monasteries, especially from Agapia and Văratec. Some of the clergy left the monasteries that had adopted the “Gregorian calendar” and went into isolation. Many of them lived in remote mountains and forests, in grottos, caves, and dugouts that only a few people knew about. One of the first protesters was Mother Mary (Magdalena) Gligă, who left the monastery of Văratec in 1926 with another unknown nun and settled in a dugout in the nearby woods³¹. Another protester was Hieromonk Glicherie Tănase, who was an old man of the Moldavian Pocrov skete³². Certain clerics moved from monasteries to villages, where, together with the faithful, founded the first prayer houses to secretly participate in religious rites celebrated according to the Julian calendar. One of them was Archimandrite Eustație Andreescu, who built religious places in the villages of Zănești, Roznov, Săvinești, Mestecăn, Borlești, and Rediu³³.

In the face of the evolving influence of adherents of the Julian calendar, the circumstances of the Orthodox Church became so difficult that the hierarchy of the autocephalous Church asked the state authorities for help. This marked the outset of years of persecutions against the Romanian Old Calendarists, which were very turbulent. In many cities and towns, the military ostentatiously demolished places of religious worship, often along with liturgical utensils and sacred objects. The whereabouts of rebellious monks and nuns were also destroyed, often in full view of the public. In February 1926, monks Galaction, Paisie, and Benjamin, who had been living in caves in the Rusu Mountains, as well as monks from the monasteries of Neamț, Secu, and Părăul Neagru in the Neamț Mountains were arrested and imprisoned. The indignation of the clergy and the faithful, not only on the part of the Old Calendarists, was also triggered by the order of the Romanian

---

³¹ Arhivele Naționale Române, Fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, Issue 5/1936, f. 6–9, after: R. P. Mureșan, *op. cit.*, p. 32.

³² <http://www.mitropoliaslatioara.ro/calendarul.php#1.15> (1.03.2021).

³³ *Ibidem*.

Patriarchate to celebrate the Passover in years 1926 and 1929 together with the Catholic Church. This only aggravated the religious disputes in the country³⁴.

In late 1920s, the old stylists began to organise a new Church, established in the village of Vânători, near the Monastery of Neamț, in the house belonging to Michail and Ian Urzică (Mihai și Ioan Urzică). This Church was called the “Orthodox Church of the Old Style in Romania” (Biserica Ortodoxă de Stil Vechi din România), with Hieromonk Glicherie Tănase appointed its first metropolitan³⁵. By 1936, approximately forty old-style Orthodox churches had been built, mostly in Moldavia. Due to the ever-widening influence of this Church and the growing number of followers, Miron Cristea, Patriarch of the Romanian Autocephalous Church, ordered to destroy it by force. The persecution of the Old Calendarists continued until the outbreak of World War II, when over 130 clerics and monks were arrested, including Hieromonk Glicherie and hundreds of believers. The monasteries and churches of the stylists were completely wrecked.

During the wartime regime of Ion Antonescu (1940–1944), the Old Calendarists were recognised as one of the official denominations next to the Orthodox followers of the Gregorian calendar. There were seven official religions at that time, and the rest were considered illegal associations and sects³⁶. After the war, the Old Calendarists began to establish the structures of the new Church. They chose the town of Slătioara in the Suceava district as the main place of their cultural heritage. In the years 1947–1948, an Orthodox monastery was built there, which to this day is the main monastery of the Old Calendarists and the seat of the Orthodox Church of the Old Style in Romania. Other crucial places of worship also include the monasteries of Our Lady of Protection “Brădișel”, built after the war in Bodești near Piatra Neamț, and of St. Glicherie “Brădișel” in the village of Plosici near Suceava³⁷. During communism, this Church enjoyed relative freedom, and had the status of a cult tolerated by civil authorities. At the time, the Old Calendarists were allowed to build a few new places of worship and ordain new clergy. Today, after 1990, the Church enjoys complete freedom and is recognised as a full-fledged religion by the Ministry of Religious Denominations. However, there is still conflict and a lot of debating between the Orthodox clergy of the old and new styles, and their respective followers.

³⁴ Archbishop Grigorie of Bessarabia opposed the decision of the Romanian Church and ordered the parishes that remained under his jurisdiction to celebrate Easter together with the entire Orthodox world according to the Julian calendar. See: <http://www.mitropoliaslatioara.ro/calendarul.php#1.15>.

³⁵ For more, see also: “Despre Sf. Glicherie la Muntele Athos”; <http://www.crucea.ro/> (12.8.2021) and “Figuri proeminente păstrătoare ale vechilor tradiții: ieromonahul Glicherie, ierodiaconul David, schimonahul Damaschin”; <http://www.mitropoliaslatioara.ro/calendarul.php#1.15> (12.08.2021).

³⁶ R. P. Mureșan, *op. cit.*, p. 38.

³⁷ V. Mogârzan, archbishop and metropolitan, <http://www.mitropoliaslatioara.ro/istoricpersecutia.php> (12.08.2021); Maica Stareță Schimonachia Varvara Blaga (eds.), *Chipurile monahale de ieri și azi. Istoricul Mănăstirii Brădișel Neamț*, București, Editura „Adormirea Maicii Domnului”, 2009; <https://issuu.com/anavirlan/docs/chipuri.monahale.de.ieri.si.de.azi> (01.12.2021).

Photo. 1. Slătioara Monastery, photo by Cezar Suceveanu.
Source: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?search=slatioara+M%C3%A2n%C4%83stire&title=Special:MediaSearch&go=Go&type=image>
(12.03.2022).

It is worth mentioning that, in addition to the Orthodox Romanians, the Julian calendar is used by the Old Believers, locally referred to as Lippovans, who settled in the Romanian land at the turn of the 17th and 18th centuries. These descendants of the followers of the Russian Orthodox Old-Rite Church, after the wave of bloody persecution that had befallen them in the second half of the 17th century in Russia, chose the life of wandering and spread to various corners of the world. The banishment was inspired by the theological controversies and disputes that had been aggravating in the Russian Orthodox Church since the 15th century, including inaccurate translations of liturgical and theological books, the growing dogmatism and ritualism of the religion, magic, and the ever deeper moral decline among the Orthodox clergy³⁸. All the above gave rise to the inconsistencies regarding the Orthodox observances and, with time, to the clashes between traditionalists and the

---

³⁸ Aleksandr Varona, "Rușii lipoveni: repere istorice" (further quoted as: "Rușii lipoveni..."); <http://pl.scribd.com/doc/2670288/rusii-lipoveni-repere-istorice-drd> (02.08.2021); idem, *Tragedia schismei ruse. Reforma patriarhul Nikon și începuturile staroverilor* (further quoted as: *Tragedia schismei ruse...*), București, Editura Kriterion, 2002.

so-called innovators in the Russian Orthodoxy. The cult reform modelled on Greece and introduced by Tsar Aleksey I Mikhaylovich Romanov (1629–1676) and Patriarch Nikon (1652–1658), which disregarded the postulates of the so-called brotherhood led by Protopope Avvakum Petrovich (1621–1682) from Yuryev-Povolzhsky, Daniel Kostromsky, and Ivan Neronov, met with numerous protests of the clergy and the faithful³⁹. The Great Moscow Synod, convened in 1667–1768, rejected their postulates and anathematised the old rites. At that time, there was the splitting of the Russian Orthodox Church into an official church and the Old Believers movement, also known as the Raskol movement⁴⁰. The Old Believers expelled from Moscow and the surrounding area went on wandering in two directions. One led to the wilderness of northern Russia, where the old ritualists settled mainly on the White Sea, by Onega Lake⁴¹, around Pustoziersk near Arkhangelsk, in the Ural Mountains of the Komi Republic, by the lower Pechora River (Ust'-Cylma settlement). In the late 17th century, they appeared on the rivers of Kerzhenets and Don in Siberia and in remote forests of the Volga valley. Everywhere they went, they established settlements, villages, and centres of religious worship such as hermitages, churches, and monasteries. In the 18th century, they set off to the Kuban region, and then, having crossed the Sea of Azov and the Black Sea, together with the Cossacks led by ataman Kondraty Bulavin, and after his death – by Ignat Nekrasov, they appeared in the territory of what was then Romania, near Dobruja and the Danube Delta⁴².

The second wandering route led to the northwest of Russia. At the turn of the 17th and 18th centuries, great clusters of Old Believers were formed in the vicinity of Novgorod and Pskov, Kaluga, Starodub, Novozubkov, Vietka on the Sozh River, in the areas of today's Estonia, Latvia, and Lithuania, and also in the territory of the Republic of Poland (Augustów region, Suwałki region, and Olsztyn and Białystok voivodeships). After further tsarist persecution, some of the old ritualists passed through Chernobyl, Zhytomyr, Podole, and Bohem only to reach the Romanian land in the first half of the 18th century and settle in Northern and Southern Bukovina – in Bila Krynytsia and in the vicinity of the towns of Suceava and Botoșani. In 1781, Emperor Joseph II (1741–1790) legitimised the right of Old Believers to settle in Bukovina, and in 1783 he guaranteed their religious freedom in those territories⁴³.

³⁹ Avvakum Protopop, "Listy do cara Aleksego Michałowicza", in "Znak" 1980, Issue 1.

⁴⁰ Aleksandr Varona, *Tragedia schismei ruse...*

⁴¹ One of the first Old Believers' settlements was established in Karelia, on the Vygus River, between Lake Onega and the White Sea. It quickly grew into a vast community of thousands of believers. See also: Z. Greg-Pabisowa, *Staroobrzędowcy. Szkice z historii, języka, obyczajów*, Warszawa, 1999, p. 18.

⁴² Aleksandr Varona, "Rușii lipoveni...".

⁴³ Filip Ipatiov, *Rușii-lipoveni din România*, Cluj-Napoca, 2002; Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, "Staroobrzędowcy na Bukowinie", in K. Feleszko (ed.), *Bukowina po stronie dialogu*, Sejny, 1999,

Photo 2. Monastery of Old Believers, *Bila Krynycia* (rum. Fântâna Albă), Ukrainian-Romanian border, photo by Ewa Kocój, 2015.

Nowadays, the Old Believers live throughout Romania. As in other regions, they are divided into two major strains: the Popovtsy (“priested ones”), administratively belonging to the town of Bila Krynytsia, and the Bezpopovtsy (“priestless ones”), subordinate to the archdiocese in the town of Novozâbkov (now Russia), comprising several Romanian villages. Researchers know approximately 70 towns and villages where the old ritualists have settled. However, this population in Romania is constantly decreasing. In the 2002 Romanian census, 35 791 people claimed to be Russian, and most of them were believed to be Russian Lippovans. In the “Population by mother tongue” category, 29 246 people

---

pp. 137–145; R. Fr. Kaindl, *Kleine Studien zur Alterthumskunde der Bukowina. Zum Sonneneinfall. Die Lippowaner. Zauberglaube bei den Ruthenen*, Czernowitz 1893; G. Kobierzecka-Sikorska, “Ignacy Wysoczański – arcybiskup hierarchii białokrynickiej”, in K. Feleszko (ed.), *op. cit.*, pp. 146–152; Melchisedec Ștefănescu, episcop al Dunării de Jos, *Lipovenismul, adică schismaticii sau rascolnicii și ereticii rusești după autori ruși și izvoare naționale române*, București, 1871; S. Moldovan, *Comunitatea rușilor lipoveni*, București, 2004; I. I. Nistor, “Cercetări asupra cultului lipovenesc din România”, in “Analele Academiei Române. Memoriile istorice”, 1946, series III, vol. 29, Mem. 9, p. 39.

reported speaking Russian on a daily basis. This proves that sometimes foreign nationalities penetrate this ethnic group (e.g. by marriage), and that approximately 1/6 of Lippovans do not know their mother tongue or know it only partially. Furthermore, slightly more respondents (38 147) checked the category of “Old-Rite Christians”. In the 2011 National Census, the number of Russian Lippovans dropped by about 1/3 compared to the 2002 census. Data reveal that 23 864 people currently admit to be Russian, and 18 971 people speak Russian⁴⁴.

Photo 3. Monastery of Old Believers, *Bila Krynycia* (rum. Fântâna Albă), Ukrainian-Romanian border. Photo by Ewa Kocój, 2015.

The Old Believers use Church Slavonic as their liturgical language; they also use old liturgical books written in Church Slavonic, typically originating from Ruthenia. These books, along with the icons brought from Ruthenia, are particularly valued and venerated by them and used during major holidays. Both factions of Old Believers have over 50 temples in the Romanian territory, including female and male monasteries. The key places of religious worship for

---

⁴⁴ *Comunicat de presă 2 februarie 2012 privind rezultatele provizorii ale Recensământului Populației și Locuințelor – 2011*, http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2012/02/Comunicat_DATE_PROVIZORII_RPL_2011_.pdf (02.11.2021).

the Popovtsy include the following Orthodox monasteries: of the Dormition of the Mother of God (Romanian: *Uspenia, Adormirea Maicii Domnului*) in the town of Slava Rusă, which dates back to the end of the 17th and early 18th centuries; of the Entry of the Most Holy Theotokos into the Temple (Romanian: *Ovedenie, Intrarea Maicii Domnului în biserică*), built in the 18th century in Slava Rusă, and the Cathedral of the Dormition of the Holy Mother of God in Bila Krynytsia (now Ukraine; Ukrainian: *Біла Криниця*, Romanian: *Fântâna Albă*), built in 1900–1908. One of the most important places of religious worship for the Bezpopovtsy is the Orthodox church in Slava Cercheză⁴⁵. In Bukovina, the Old Believers have places of culture heritage among others (temples, cemeteries, traditional houses and farms) in the villages of Lipoveni, Rădăuți, Fălticeni, Suceava, Botoșani.

Photo 4. Cross on the site of the destroyed Orthodox Church of the Old Believers in Lipoveni, Bukovina, Romania.

Photo by Ewa Kocój, 2021.

---

⁴⁵ Field research by EK, towns: Slava Rusă and Bila Krynytsia, 2011, interviews with monks and nuns of Orthodox monasteries and villagers.

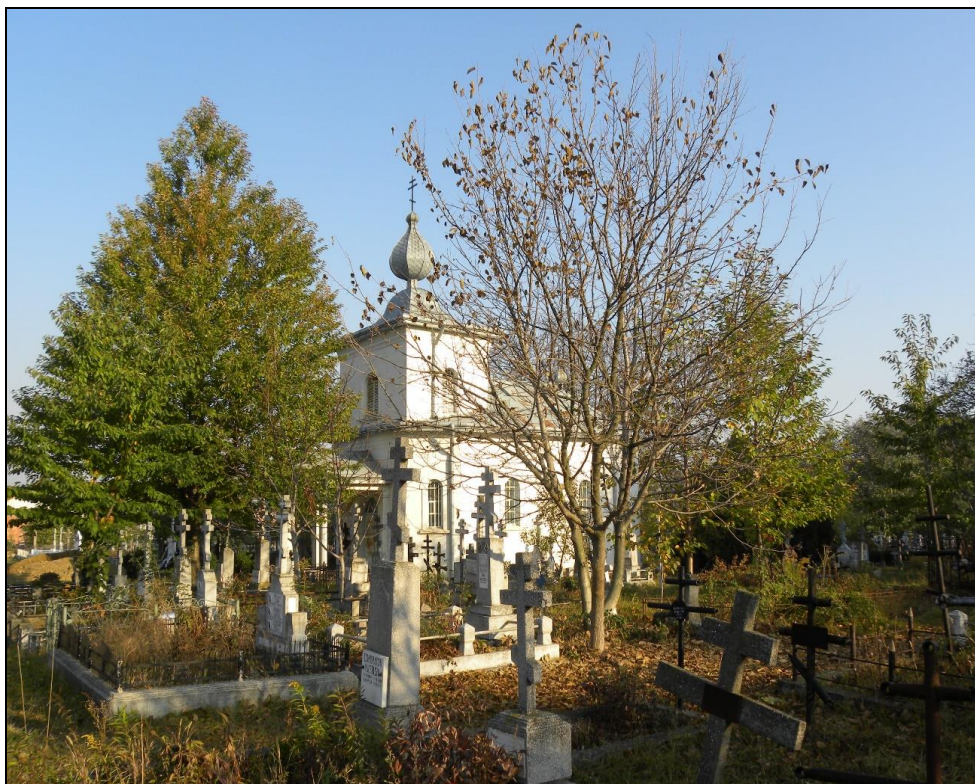

Photo 4. Monastery and cemetery of of the Old Believers in Botoșani.
Photo by Ewa Kocój, Romania, 2015.

The Julian calendar is used by the Serbian minority in Romania, which is part of the Serbian Orthodox Diocese in Romania, with its seat in Timișoara⁴⁶. This is the so-called Slavic indigenous minority that has lived in south-west Romania since the Middle Ages. Most probably, the Slavs appeared in Banat as early as the 6th century; however, increased Serbian migration to Banat occurred in several stages during the Turkish occupation, starting from the late 14th century. The final major wave of Serbian influx took place in the 18th century⁴⁷. At that time, there were about thirty towns inhabited by Serbs. According to the Serbian researcher Cerović, the evolution of religious culture in those areas dates back to the times of the Archbishop Sava of the Serbian Autocephalous Church (1174–1236), born in the Nemanjić family, who, thanks to his diplomatic

⁴⁶ *Episcopia Ortodoxă Sărbă de Timișoara*; <http://www.culte.ro/DocumenteHtml.aspx?id=1725>; <http://ro.scribd.com/doc/16656849/Manastirea-Zlatia> (02.12.2021).

⁴⁷ L. Cerović, *Sârbi din România. Din evul mediu timpuriu până în zilele noastre*, Timișoara, 2005, pp. 4–7, 22–31.

initiatives, is reported to have established four Orthodox monasteries on the northern bank of the Danube⁴⁸. What is more, Lazar, Prince of Serbia (1329–1389) is said to have probably collaborated with Vladislav I Vlaicu (1364–1377), Voivode of Wallachia, on the founding of the Vodița and Tismana monasteries, which were run by Nicodemus, a Serbian monk educated in Athos. In the 15th century, the bishopric of Ineu in Crișul Alb was established for the local Serbs, led by Metropolitan Dionysius (15th cent.), as well as the Orthodox monasteries in Sângeorge near Timișoara and Kušići, founded by despot Jovan Branković, Despot of Serbia. Serbian influences in these territories, still observed in the Orthodox culture to this day, intensified during the times of Despina, the Serb wife of the Voivode of Wallachia Neagoe Basarab, and Elena, the wife of Petru Rareș, Voivode of Moldavia⁴⁹. In the era of the Ottomans, these areas were constantly invaded and therefore scarcely populated. Intense settlement did not take place until the 18th century, during which the minority in question is said to have inhabited about 500 towns in the region. The development of religious life and the influence of the Serbian Church grew stronger in the early 17th century, when the Serbian Diocese was founded in Timișoara (1608), handed over to Metropolitan Neophytos.

Today, the Serbian Orthodox Diocese in Romania is based in Timișoara and covers predominantly the regions of Arad, Caraș-Severin, Mehedinți, and Timiș, with a total of 56 Serbian Orthodox parishes. This diocese is part of the Serbian Patriarchate based in Belgrade. The official liturgical languages of the Church are Serbian with Cyrillic spelling and Romanian⁵⁰. The Church follows the Julian calendar, used by approx. 26 thousand believers of Serbian origin. In addition, it is in charge of five Serbian monasteries, with the oldest one, Zlatița, dating from the 13th century, is dedicated to St. Sava and currently remains without any monastic life. The town of Baziaș, Caraș-Severin, is home to the Ascension Orthodox Monastery, now inhabited by monks. Its origins date back to the foundation of Serbian despots from the turn of the 14th and 15th centuries. In the late 18th century, it became home to a copy of the miraculous icon of *Three-handed Virgin Mary*, donated by the monks of the Hilandar Monastery in Mount Athos⁵¹. Another place of worship is the Monastery of St. George

---

⁴⁸ For more, see also: A. Milin, *Sârbii din Banat. Realitățile istorico-etnologice și obiceiul pământului*, teză de doctorat, http://www.uoradea.ro/attachment/791672704232e82e41d0a31a6bc16159/12be26cc92ff919d6d8e2cdca049197d/Milin_Andrei.pdf (08.08.2021).

⁴⁹ L. Cerović, *op. cit.*, p. 13.

⁵⁰ *Statutul Episcopiei Ortodoxe Sârbe de Timișoara*, <http://www.culte.ro/DocumenteHtml.aspx?id=1725> (11.08.2021).

⁵¹ The monastery was destroyed by the Turks in 1552. In the middle of the 18th century, it was completely renovated, turning into a popular place of religious worship over time. In 1860, its interior was covered with frescoes by Jivco and his son Dmitri Petrovici and painter Morit Braer.

in Bârda, Arad, dating back to the 14th century. This is where the relics of St. George were kept until 2008. Tradition has it that they were transferred there from Korovat in order to protect them from the Turks after the Battle of Kosovo.⁵² Furthermore, the now-closed Monastery of St. Nicholas in Cusici, founded by Despot Jovan Branković (died 1502), was most likely the metohija of the Studenica Monastery.⁵³ Destroyed many times by the Turks, it was renovated in the 18th century and, by the decision of Empress Maria Theresa (1717–1780), subordinated to the Zlatița Monastery.⁵⁴ Probably in 1486, Despot Jovan Branković also instituted the St. George Monastery, located in Sângeorge on the Bârzava river. It was reconstructed in 1794, and the inside polychrome was painted by Paul Durnev in 1799. In the same year, Avram Manojlović made sculptures for the church, while Jovan Isajlović—the iconostasis. The Monastery of the Dormition of the Mother of God in Bezdin dates back to 1522, and was probably founded by the Jakšić brothers. The monastery was to house the miraculous icon of Our Lady of Athos provenance, a rich library of liturgical books, as well as iconostases made by Stefan Tenecki and Jakov Orfelin.⁵⁵

The Julian calendar is also used by a portion of the Ukrainian indigenous minority who has been living there since the Middle Ages and belong to the Ukrainian Orthodox Vicariate in Romania (Romanian: *Vicariatul Ortodox Ucrainean din România*; Ukrainian: *Православний Український вікаріат у Сигеті*), based in the city of Sighetu Marmăției. Since 1990, it has reported directly to the Romanian Patriarchate. It brings together the adherents of the Orthodox rite who use the Ukrainian or Romanian languages in liturgy and follow the old style.⁵⁶ They now include approximately 53,300 people (out of over 61,000 Ukrainians living in Romania). This vicariate was established in 1948, after some Ukrainian Greek Catholics had converted to the Orthodox faith. It covers the parishes of Maramureș, Transylvania, Crișana, and Banat. It has internal autonomy, but remains canonically connected with the Orthodox Patriarchate of the Church of Romania. Today, it has over 53 000 believers and

---

For more, see also: V. Lupulović, B. D. Krstić, *Istoricul așezării Baziaș. Istoricul Mănăstirii Baziaș*, Timișoara, 1998.

⁵² F. Bichir, *Capul Sfântului Gheorghe*, in “Lumea credinței”, anul II, nr. 3(8).

⁵³ http://www.rastko.rs/rastko-ro/manastir_bazjas.htm; T. Nicoară, *Istoria și tradițiile minorităților din România*, 2005, pp. 69–73.

⁵⁴ L. Cerović, *op. cit.*, p. 34.

⁵⁵ *Mănăstirea Bezdin*; <http://www.crestinortodox.ro/biserici-manastiri/manastirea-bezdin-67845.html> (11.08.2021); L. Steponov, S. Bugarski, *Mănăstirea Bezdin. Scurtă prezentare*, Timișoara, 2003, pp. 1–56; http://www.banaterra.eu/romana/files/manastirea_bezdin_scurta_prezentare.pdf (11.08.2021); O. Velescu, arh. A. Corvătescu, „Un monument din vestul țării” – *Mănăstirea Bezdin*, în “Buletinul monumentelor istorice” București, 1, 1972; L. Cerović, *op. cit.*, p. 35.

⁵⁶ <http://www.crestinortodox.ro/carti-ortodoxe/noul-statut-bor/organizarea-81259.html> (01.12.2021).

about 37 churches. The key places of religious worship include: the wooden Orthodox Church of the Ascension in Poienile de sub Munte (Ruska Poliana), built in 1798⁵⁷, and the Orthodox Church of St. Volodemer in Lugoj, Banata, built in 1990. Since 1990, it has also been running two Orthodox monasteries: the female Monastery of the Dormition of the Mother of God, built in 1992 in the village of Rona de Sus⁵⁸, and the male one of St. John the Baptist in the village of Ruscova, in Maramureş.

---

⁵⁷ A. Baboş, „Maramureş, medieval wooden churches”, in “Revista Monumentelor Istorice”, 1996, LVI (1–2), pp. 40–65; A. Baboş, *Tracing a Sacred Building Tradition, Wooden Churches, Carpenters and Founders in Maramureş until the turn of the 18th century*, Norrköping: Lunds Universitet 2004, passim; G. Man, *Biserici de lemn din Maramureş*, Baia Mare, 2007, pp. 265–267.

⁵⁸ The monastery now runs its own website at: <http://ronadesus.uv.ro/> (02/12/2021).

CONȘTIINȚA ETNICĂ. FORME DE MANIFESTARE IDENTITARĂ ÎN OPERA LUI BEDROS HORASANGIAN

MARIA EPATOV

Colegiul Național „Eudoxiu Hurmuzachi”, Rădăuți
E-mail: mariaepatov@gmail.com

Ethnic Consciousness. Forms of Identity Manifestation in the Work of Bedros Horasangian

(Abstract)*

In our paper, we will focus on one of the less addressed aspects of literary criticism, that of the Armenian ethnic identity vein. It is our interest to identify aspects of the ethnic components and to analyze how the Armenian ethnic consciousness influences the way Bedros Horasangian writes. We will focus, in the analysis of the texts, on the identification of the marks, direct or indirect, but also on their role in the construction of the writer's style, following to highlight if ethnicity is relevant in Bedros Horasangian's literature. Moreover, we will seek to understand who the recipient of Bedros Horasangian's writings is, whether his discourse is addressable to anyone and anytime, given that the message of his texts visits the depths of human nature.

Keywords: Bedros Horasangian, ethnic identity, Armenians, identity marks.

Născut la București în 1945, Bedros Horasangian este fiul Nadiei (Anahid) și al lui Ovanes Horasangian. Provenind, la fel ca Ștefan Agopian, din mediul extraliterar, având studii în domeniul real – este absolvent al Facultății de Echipament Tehnic a Institutului Politehnic din București, Bedros Horasangian își începe existența profesională ca inginer proiectant și cercetător științific, pentru ca mai apoi să migreze în spațiul literelor, devenind secretarul Uniunii Scriitorilor, redactor la diverse reviste precum „22”, „Contrapunct”, realizator de emisiuni muzicale dedicate jazz-ului la Radio Pro FM, colaborator permanent la revistele „Ararat” și „Observator cultural”, în care continuă să publice și în zilele noastre. Începând cu anul 1997, își începe cariera diplomatică, mai întâi ca atașat cultural în Grecia, între 1997 și 2000, apoi ca director al Centrului Cultural Român din New York, în 2002–2004, conform datelor furnizate de *Dicționarul general al literaturii române*, consemnate de Monica Spiridon și Paul Cernat.

---

* Traducere: Maria Epatov.

Scriitorul își găsește cu ușurință locul în spațiul literar, în ciuda debutului relativ târziu. Începe prin a scrie cronică muzicale și literare, de cele mai multe ori sub pseudonim (Florian Baiculescu, Cristian Manole), apoi publică proze în revistele „Steaua”, „Vatra” și „Tribuna”, dar debutul său oficial are loc în 1984, odată cu câștigarea concursului organizat de Editura Albatros, unde apare primul său volum de proză scurtă, *Curcubeul de la miezul nopții*, care va fi premiat de Uniunea Scriitorilor. În același an mai publică un volum de proză scurtă – *Închiderea ediției*. Urmează *Parcul Ioanid* (1986), un volum de povestiri, apoi primul său roman, *Sala de așteptare*, în 1987, din nou premiat de Uniunea Scriitorilor. În 1989, i se publică un volum de proză scurtă – *Portocala de adio* – și un roman – *În larg*, urmate de *Misteriosul om în negru sau Ora melomanului*. *Roman în foarte multe părți* (1992), volumul de povestiri *Enciclopedia armenilor* (1994), *Bonjour, popor!* (1995) – o serie de articole publicate de-a lungul timpului, adunate acum în volum, romanul *Zăpada mieilor* (1996), volumul de poezii *Integrarea europeană* (1997), romanul *Obsesia – Cine l-a ucis pe Olof Palme* (2002), colecția de 13 povestiri *Miss Perfumado și alte femei* (2009) și *Trotineta lui Edi* (2020), o reeditare a volumului *Enciclopedia armenilor*.

Debutul în volum, în 1984, este salutat cu entuziasm de critica literară. Unul dintre primii care apreciază scrierile lui Bedros Horasangian este Nicolae Manolescu, care publică, în 1985, în „România literară”, un articol elogios, reluat în *Literatura română postbelică*, volumul al II-lea, și mai apoi în *Istoria sa*. Pentru Manolescu, Bedros Horasangian este un „prozator foarte promițător”¹, fiind unul dintre cei mai talentați din generația sa. Ceea ce se remarcă încă de la debut este rețeaua de influență livrescă, dominată de nume precum A. P. Cehov, J. Borges, maeștri ai prozei scurte. Textele lui Bedros Horasangian sunt caracterizate succint de Manolescu: „viguroase și subtile, banale și originale, șocante și previzibile”². Seria de adjective antitetice folosite dezvăluie o scriitură complexă, preocupată de propria construcție, dar și de observarea și încadrarea în text a realității imediate, astfel încât naratorul devine o instanță artistică, dincolo de una comunicativă.

Ioan Holban, în *Profiluri epice contemporane* (1987), îi dedică un capitol lui Bedros Horasangian, despre care afirmă încă de la început: „fire introspectivă, având deopotrivă o experiență culturală cât și una existențială”³, afirmație care pare să sintetizeze principalele preocupări ale scriitorului: dorința de a reda lumea prin cultură și, în același timp, de a surprinde existența cotidiană. Raportul dintre acestea două reflectă miza textelor lui Bedros Horasangian. Dincolo de aceste aspecte, Ioan Holban remarcă biografismul scrierilor, pe care îl are în comun cu congenerii săi Gheoghe Crăciun, Adina Kenereș, Nicolae Iliescu: „povestind prin eu, Bedros Horasangian povestește despre el, despre lume și, mai ales, despre modul intersectării (confruntării, identificării, confundării) textului cu viața”⁴.

¹ Nicolae Manolescu, *Literatura română postbelică*, vol. II, Brașov, Editura Aula, 2001, p. 275.

² *Ibidem*, p. 276.

³ Ioan Holban, *Profiluri epice contemporane*, București, Editura Cartea Românească, 1987, p. 421.

⁴ *Ibidem*, p. 422.

Astfel, criticul subliniază tendința scriitorului de a se amesteca în text, de a submina poziția naratorului omniscient, de a comenta felul în care se scrie textul, o trăsătură specifică postmodernismului, pe care, însă, criticul nu îl numește în mod direct.

Includerea lui Bedros Horasangian în volumul al patrulea al *Scriitorilor români de azi* al lui Eugen Simion vine să confirme recunoașterea scriitorului ca aparținând lumii bune a literelor. Stil direct, incisiv, aproape de reportaj – iată cum caracterizează Eugen Simion scrierile lui Bedros Horasangian. În ceea ce privește subiectele abordate, criticul remarcă propensiunea către analiza imediatului, a banalității cotidianului. Tipologia personajelor este prezentată succint: „bărbați singuratici și meditativi, femei părăsite luptându-se energic cu noi pasiuni, pensionari neliniștiți când se schimbă poștărița, bătrâne care adoră câinii, soți care se despart și se împacă”⁵ – iată cine populează lumea lui Horasangian. Din punctul de vedere al criticului, e un prea-plin de personaje, care vorbesc și vorbesc și vorbesc, ceea ce poate deveni obositor. E un anume rafinament epic, dar care ar putea cu ușurință scădea impresia de autenticitate, afirmă criticul, sau chiar aluneca în parodie. Cert este că Eugen Simion identifică două coordonate ale scrisului lui Bedros Horasangian: prezența masivă a livrescului și destructurarea narațiunii, care îl plasează pe scriitor, în opinia noastră, în postmodernism, ambele fiind inundate de o conștientizare a cotidianului: „povestirea surprinde (și cuprinde) o felie de viață, un instantaneu, un moment dintr-o devenire fără capăt”⁶, ceea ce constituie una dintre preocupările scriitorului.

Conștiința etnică – mărci identitare

În lucrarea noastră, ne vom focaliza pe unul dintre aspectele mai puțin abordate de critica literară, cel al filonului etnic identitar armenesc. Ceea ce ne interesează este să identificăm aspecte ale componentei etnice și să analizăm *cât* și *cum* influențează conștiința etnică armenescă felul în care scrie Bedros Horasangian. Să fie oare relevantă etnicitatea sa? Și dacă da, există mărci directe sau se manifestă difuz, subtil ideea de apartenență la o minoritate etnică? Mai mult decât atât, pentru cine scrie, oare, Bedros Horasangian? Pentru armeni, pentru români, sau e vorba despre un discurs unitar, adresabil oricui și oricând, dat fiind faptul că mesajul textelor sale vizează profunzimea naturii umane? Iată doar câteva întrebări cărora ne vom strădui să le găsim un răspuns.

Interesul criticii literare pentru componenta etnică a scrierilor lui Bedros Horasangian începe să se manifeste timid, odată cu publicarea volumului *Enciclopedia armenilor* (1994), reeditat de curând sub titlul *Trotineta lui Edi* (2020). Monica Spiridon este printre primii care scrie în „Luceafărul” despre volum, accentuând raportul dintre ființa umană și Istorie, una dintre coordonatele

⁵ Eugen Simion, *Scriitori români de azi*, IV, București, Editura Cartea Românească, 1989, p. 672.

⁶ *Ibidem*, p. 671.

pe care se construiește discursul narativ al lui Bedros Horasangian. Radu Mareș se apleacă, în 2014, la 20 de ani de la publicarea inițială, asupra volumului *Enciclopedia armenilor*, întrebându-se dacă „mărturisirea pasionată, îndrăgostită a armenității îl apropie sau îl separă de noi, ceilalți?”⁷, întrebare care se suprapune demersului nostru și căreia vom încerca să-i răspundem în analiza textelor selectate. Celelalte voci ale criticii se concentrează asupra aspectelor tematice, stilistice ale scrierilor lui Horasangian, dat fiind că cele mai multe luări de poziție sunt în perioada de dinainte de Revoluție, când un discurs identitar etnic nu corespundea intereselor ideologice. De altfel, chiar volumul citat apare în 1994, când libertatea de expresie era deja câștigată, deși atenției criticii pare să-i scape atât publicarea, cât și miza scrierii. De-a lungul cercetării noastre, ne interesează să aflăm dacă influența identității etnice transpare în discursul lui Bedros Horasangian și înainte de publicarea volumului *Enciclopedia armenilor*, urmând ca, mai apoi, atenția noastră să se concentreze asupra reeditării volumului menționat, sub numele de *Trotineta lui Edi*, dat fiind că este cea mai recentă operă publicată, conținând și o serie de adăugiri față de ediția din 1994.

În volumul de debut, *Curcubeul de la miezul nopții*, preocuparea pentru reflectarea identității etnice transpare difuz, mai mult ca un fundal menit să accentueze degingolada existențială a unor personaje. Ceea ce interesează în volum este reflectarea unui cotidian apăsător, care-și pune amprenta asupra destinului personajelor. Altfel spus, personajele sunt prea preocupate să-și analizeze prezentul, imediatul, pentru a-și mai îndrepta atenția asupra factorilor indirecți care alcătuiesc acest prezent. Totuși, la o lectură mai atentă, dirijată în sensul identificării unor urme, influențe etnice, se pot găsi câteva mărci indirecte ale interesului scriitorului pentru aspectele etnice minoritare, cele care stabilesc diferența între majoritate și cei care sunt altfel, cei ex-centrici. Povestirea „Răspunsul”, dincolo de aspectele existențiale, de povestea de iubire eșuată din prea multă monotonie cotidiană, cuprinde o serie de referiri la două dintre etniile minoritare din Transilvania, semn că prozatorului nu-i scapă asemenea detalii, fiind deja interesat de elementele care construiesc imaginea unei societăți eterogene, în care etniile minoritare își găsesc locul. Angi, protagonistul, este îndrăgostit de Mircea, inginer pasionat de avioane și tot ceea ce ține de zbor, dar trebuie să suporte discursul ultraplicticos al lui Ben, cel pasionat de istorie, la o petrecere care se va dovedi hotărâtoare, întrucât aici se va clădi viitorul lui Angi, cea care trebuie să aleagă între Mircea, visătorul, și Ben cel așezat și pragmatic. Ceea ce ne interesează pe noi este felul în care prozatorul reușește să insereze, în mod natural, două referiri la aspecte etnice minoritare, prin intermediul personajului Ben: una referitoare la sași și a doua – la armeni. Despre sași, aflăm din discursul lui Ben că au construit la Biertan un turn în care-i închideau pe cei care voiau să divorțeze vreme de o săptămână, pentru a verifica dacă divorțul era viabil sau era vorba doar

⁷ Radu Mareș, „Bedros Horasangian – Enciclopedia armenilor”, în „Observator cultural”, nr. 753, 19 decembrie 2014; <https://www.observatorcultural.ro/articol/bedros-petru/> (23.02.2021).

de o simplă neînțelegere. Pare premonitoare această povestire pe care Ben i-o spune lui Angi în prima seara când s-au cunoscut, dat fiind faptul că, peste câțiva ani, cei doi vor traversa o criză matrimonială; e o formă de a anticipa cursul acțiunii, mascată într-o poveste de spus la petreceri. Cea de-a doua referire, la armeni, este mult mai documentată din punct de vedere istoric, spre deosebire de povestea despre sași, care ar putea fi interpretată ca fiind romantică: „După ce armenii au trecut munții din Moldova în Ardeal, au întemeiat două colonii importante, Gherla și Dumbrăvenii de azi, care au fost declarate chiar orașe imperiale, acordându-li-se unele privilegii”⁸. Fraza referitoare la armeni este aruncată în povestire pentru a sublinia caracterul plictisitor al personajului Ben, cel care nici măcar nu știe să flirteze la o petrecere; tehnica sa de seducție este erudiția, prea puțin apreciată de Angi, care nici măcar nu înțelege despre ce i se vorbește: „Ce-o fi vrând și asta de la mine?... Mircea știa cel puțin să zâmbească mai ca lumea...”⁹. Chiar dacă Angi e plictisită, scopul prozatorului a fost atins: armenii s-au materializat în spațiul cărții, fie și ca pretext, ca motiv de plitiseală, ca un model de antiflirt, ceea ce nu face decât să confirme umorul scriitorului, care găsește astfel soluția pentru a insera câteva date despre istoria comunității din care el însuși face parte.

Povestirea „Jam session cu sax și alto” ilustrează, pe lângă dorința de a reliefa, măcar indirect, bucuria de a aparține unei comunități etnice minoritare, pasiunea scriitorului pentru muzică, pasiune care va transpare mereu de-a lungul scrierilor sale. Protagonistul textului este Garbis Hurduc, al cărui prenume îl plasează clar în comunitatea armeană. Pasiunea pentru jazz, pe care personajul și-o descoperă, ar putea fi un alt indiciu al etniei armenești, printre cei mai cunoscuți interpreți de jazz fiind armeni. Poate că ceea ce-i apropie pe armeni de jazz este tonalitatea tristă, uneori sfâșietoare, a acestui gen muzical, în deplin acord cu existența lor, aflată sub imperiul unei istorii uneori prea crude și tumultuoase, precum acordurile de jazz. Povestea lui Garbis este un prilej pentru ca scriitorul să-și demonstreze erudiția în domeniul jazzului: Coleman Hawkins, Eroll Garner, Charlie Parker vin să populeze paginile cărții, fiind sursele de inspirație și admirație pentru armeanul îndrăgostit de jazz. Dacă pentru români sunetul trist al fluierului este cel care încapsulează cel mai bine trăirile sufletului, pentru Garbis saxofonul devine instrumentul care reușește să transmită cel mai fidel ceea ce el simte: „Cânta din el precum ciobanul din fluier, de jale, dor și singurătate”¹⁰, concentrând în acest instrument întreaga sa existență: „Un om și saxofonul lui, singurul lucru de pe lumea asta la care ținea cu adevărat. Aici era toată viața lui, trecutul și viitorul adunate într-un simplu instrument de suflat. Cu tot ce îi oferea, bun și rău”¹¹. Saxofonul devine pentru Garbis mijlocul prin care el relaționează cu lumea, fiind, în același timp, prin muzica sa, depozitarul unei istorii

⁸ Bedros Horasangian, *Curcubeul de la miezul nopții*, București, Editura Albatros, 1984, p. 99.

⁹ *Ibidem*, p. 99.

¹⁰ *Ibidem*, p. 182.

¹¹ *Ibidem*, p. 183.

triste, al unui trecut încă neînțeles și neacceptat, care nu poate face loc unui viitor decât la fel de neînțeles, căci ce fel de viitor îl poate aștepta, dacă rănile trecutului încă nu s-au închis? Pierderea instrumentului echivalează, pentru Garbis, cu pierderea propriei identități. Disperarea personajului nu e nici măcar ascunsă, ba chiar este explicată prin analogie cu relația cu o femeie: „Nu orice femeie poate înlocui o iubită”¹². Legătura lui Garbis cu instrumentul este la fel de intimă, el nici nu poate concepe să cânte la un alt saxofon decât cel al lui, confidentul lui, prietenul lui, deosebindu-se de alți saxofoniști, catalogați drept „funcționari conștiințioși”¹³. Scriitorul nu îl poate arunca pe Garbis în ghearele deznădejdiei eterne, prin urmare, mijlocește găsirea și înapoierea instrumentului pierdut. Două lucruri ne atrag atenția: cel care vine să anunțe găsirea saxofonului i se adresează protagonistului cu „domnul Gabi”. Să fie oare o greșală a personajului sau o formă mascată de a atrage atenția asupra unei aculturații involuntare, la care participăm cu toții, fără să știm? Apelativul folosit demonstrează forța de atracție a majorității, care nu concepe ieșirea din tipar; o identitate diferită, marcată printr-un nume diferit, trebuie să fie o greșală, corectată prin folosirea numelui „Gabi”, care asigură includerea protagonistului în majoritate, căci cine ar vrea să fie altfel? E un detaliu care ar putea fi trecut cu vederea, dar care, în opinia noastră, ascunde o problemă dureroasă a comunităților minoritare care au fost nevoite să găsească noi căi de supraviețuire, schimbarea numelui fiind cea mai la îndemână. Al doilea lucru care ne atrage atenția în povestea recuperării instrumentului pierdut este faptul că saxofonul este găsit de un bătrânel pe nume Gunther Bosch. Din nou, scriitorul folosește numele pentru a marca apartenența la o comunitate etnică minoritară. Să fie oare întâmplător că saxofonul e găsit de cineva pe nume Gunther Bosch? Nimic nu ține de coincidență. Cine altcineva ar putea să înțeleagă mai bine suferința cuiva lipsit de propria identitate decât un alt etnic minoritar? Ceea ce îi unește pe Garbis și Gunther este conștiința de a fi altfel, de a nu fi incluși în marea masă a majoritarilor. E și o mândrie de a fi diferiți, pe care Garbis o va reflecta în gestul de a-i dedica lui Gunther noul său cântec, intitulat „Singurătatea unui sax alto”. Cântecul lui Garbis este o formă de a uni două singurătăți care nu mai sunt chiar așa de diferite, ci devin unite de conștiința de a fi diferiți.

În volumul *Închiderea ediției* (1984) continuă manifestarea indirectă a interesului pentru reflectarea identității etnice armenesti. Chiar dacă miza volumului este, în opinia noastră, latura metatextuală, există câteva momente în care atenția scriitorului este canalizată asupra aspectelor etnice minoritare. Unul dintre textele relevante în acest sens este „Întoarcerea”. Scenariul narativ urmărește un protagonist care ajunge într-un oraș căutându-l pe cel care l-a denunțat, cu ani în urmă, pe tatăl său. Denunțatorul este văzut în comunitate drept un om corect, muncitor, „un om la locul lui”¹⁴, numele său fiind Vrej Gheorghiu. Scriitorul nu

¹² *Ibidem*, p. 184.

¹³ *Ibidem*, p. 185.

¹⁴ Bedros Horasangian, *Închiderea ediției*, București, Editura Cartea Românească, 1984, p. 44.

alege întâmplător numele denunțatorului: Vrej, în limba armeană, înseamnă „răzbunare”, fiind un nume masculin frecvent în comunitate, mai ales în cea din diaspora. Apelativul „Gheorghiu” reflectă una dintre ideile pe care deja le-am discutat, cea a aculturației pe care comunitatea armeană a trăit-o, mai ales în zona transilvăneană. Ceea ce frapează este faptul că cel care a greșit primește numele de „Vrej”, și nu cel care caută dreptatea, răzbunarea, dar, pe parcursul analizei textului, vom evidenția ironia scriitorului.

Nimeni nu bănuiește trecutul lui Vrej, cel care, pentru a se salva, a denunțat pe cineva nevinovat. Unul dintre pasajele textului, marcat de introspecție, camuflează intenția scriitorului de a reflecta asupra istoriei, asupra propriei relații cu trecutul, prin intermediul protagonistului, cel care caută o soluție pentru o nedreptate comisă în trecut, fiind moștenitorul unei grele apăsări sufletești: „Un om s-a salvat, a dat un alt nume, un alt om în schimb. E de înțeles, de acceptat? S-a dovedit mai târziu, prea târziu, după cum a fost și în cazul tatălui său, că au fost nevinovați. A fost o neglijență, o neînțelegere. Regrete tardive, nici măcar n-au fost mulți cei care să acuze. Din lagăr nu s-au întors prea mulți, nu s-a mai putut schimba nimic, repara nimic. Iar după atâția ani cine mai vrea să-și amintească astfel de lucruri?”¹⁵ Ceea ce propune Horasangian în acest text este o formă de reflecție pragmatică asupra istoriei individuale. Cât de vinovat este cel care acuză pentru a se salva? Cât de mult contează destinul individual în raport cu istoria mare? Cât de mult alterează trecerea timpului percepția trecutului? Ironia sorții este că niciunul dintre cei doi, denunțator și denunțat, nu sunt vinovați, dar frica, și nu somnul rațiunii, naște monștri. Protagonistul caută un sens, un răspuns pentru gestul făcut de denunțator. Ce anume ar putea să determine un astfel de comportament? Și, odată săvârșită fapta, există, oare, consecințe? Fiica denunțatorului ilustrează, involuntar, teama sub imperiul căreia se desfășoara viața tatălui: „Tata parcă presimțea că o să-l caute cineva... Eu i-am spus că sunt prostii, de ce să se neliniștească, dar știți și dumneavoastră cum sunt cei mai în vârstă”¹⁶. Iată că personajul mai are o fărâmă de conștiință, știe că ceea ce a făcut nu poate fi uitat, că tăvălugul istoriei îl va prinde cândva și-i va cere socoteală. Nu e această frică mai intensă, mai dureroasă decât cea care l-a provocat să denunțe? Nu e aceasta forma perfectă de răzbunare? Iată pedeapsa istoriei sau, mai bine zis, a propriei conștiințe. Numele lui Vrej ilustrează faptul că cea mai cruntă răzbunare este să trăiești cu conștiința alterată de faptele făcute. Evident, acest fel de răzbunare devine posibil doar atunci când încă mai există un semn, o urmă de umanitate, lucru pe care nu se poate întotdeauna miza, decât în spațiul literaturii, în care scriitorul este stăpânul conștiinței personajelor.

Protagonistul are de ales între două variante: să ierte, „nu ca Dumnezeu, ci ca om. Lucid, responsabil, stăpân pe conștiință, fără să ceară nimic în schimb” sau, pur și simplu, să înțeleagă factorii, mecanismul, care au stat la baza alegerii făcute

¹⁵ *Ibidem*, p. 47.

¹⁶ *Ibidem*.

de denunțator: „Vrej s-a salvat. A dat un nume oarecare. Pare neobișnuit, dar pentru acele vremuri tulburi nu era. Ani în șir a vrut să se răzbune. Acum are această posibilitate, dar nu se simte capabil... Îi e scârbă, de ce să omoare un om?”¹⁷ Și oare, dacă ar alege să se răzbune, nu ar trăi și el cu conștiința pătată? Cu ce ar fi mai bun decât Vrej?. „E nehotărât. Nu știe ce să facă, oricum dreptate deplină nu va fi niciodată. Și atunci la ce bun să strice armonia unei familii? Cu ce drept?”¹⁸ Cel venit în căutarea răzbunării nu mai poate să-și justifice dorința de răzbunare; el știe că, de fapt, răzbunarea constă în viața dominată de propria vinovăție, al cărei prizonier este, de fapt, Vrej.

Textul lui Horasangian reflectă una dintre marile drame trăite de orice comunitate amenințată cu dispariția: este salvarea o justificare pentru derapajul moral? Și dacă da, cum poți trăi cu acest lucru? Justificarea morală a răzbunării nu există, ceea ce însuși protagonistul constată pe parcursul textului. În lipsa unei conștiințe morale, orice formă de răzbunare devine inutilă, ea nu va schimba cursul existenței sau felul în care istoria înregistrează evenimentele. Câtă vreme nu există o asumare a vinovăției, o recunoaștere a greșelii, pedeapsa devine iluzorie. De aceea protagonistul alege să plece, pur și simplu, știind că, înainte de a face pace cu Vrej, trebuie să facă pace cu el însuși.

Spațiul romanului, mult mai amplu și mai permisiv, îi oferă prilejul lui Bedros Horasangian să mediteze asupra raportului dintre destinul individual și istorie. *Sala de așteptare*, prin amplitudinea planurilor narrative care se întretaie, oferă imaginea unui pluriperspectivism identitar al cărui punct comun în reprezintă conștientizarea faptului că ființa umană se simte indisolubil legată de trecut, de propria istorie, fără de care Istoria nu are sens. Jurnalul fetei lui Al. Marghiloman, scrisorile lui Paul Petrovicescu, instrospecțiile lui Lucian, toate sunt un pretext pentru scriitorul care, pentru a-și trăi prezentul, trebuie să-și înțeleagă trecutul, pentru că așa se creează memoria timpului: „trecutul și prezentul încălecându-se, cei morți și cei vii, memoria timpului”¹⁹. La fel ca în volumele de povestiri, întrebările existențiale sunt un pretext pentru o clarificare de sine, fiind problema oricărui etnic minoritar care încearcă să-și definească statutul. Spre deosebire de volumele precedente, în roman Bedros Horasangian va plasa referiri mai concrete la identitatea sa armenească, subliniind parcă răni rămase deschise, generate de relația tensionată cu turcii din ultimele sute de ani. În jurnalul fetei, apare o scurtă referire la Enver Pașa, unul dintre arhitecții marii nenorociri care, în 1915, a dus la moartea a peste un milion și jumătate de armeni: „Enver Pașa ne-ar fi promis ajutor dacă intrăm în luptă. Oare ne putem încrede în turci? Tata a surâs blajin când a spus asta”²⁰. Să fie întâmplătoare această notație din jurnal, datată 18 noiembrie 2015? Cât oare se știa deja în comunitatea europeană despre masacrul început în

¹⁷ *Ibidem*, p. 48.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Bedros Horasangian, *Sala de așteptare*, București, Editura Mentor, 2002, p. 53.

²⁰ *Ibidem*, p. 82.

aprilie? În orice caz, recurgerea la acest artificiu narativ vine să accentueze una dintre durerile încă nevindecate ale armenilor, proiectată, de data aceasta, în lipsa de încredere a românilor în respectarea legămintelor făcute de turci. De altfel, nici românii nu au o istorie bazată de încredere cu turcii, astfel că ezitarea lui Marghiloman este pe deplin justificabilă; menționarea, însă, a lui Enver Pașa nu poate fi întâmplătoare pentru cineva care face parte din comunitatea armeană pentru care acest nume este un simbol al dezumanizării istoriei.

Despre Paul Petrovicescu aflăm că provine din orașul Turnu Severin, a cărui descriere ilustrează un conglomerat etnic, aparținând parcă unei lumi demult apuse: „comerțul de cereale și șantierul naval, la rândul lor, modificaseră orașul din punct de vedere etnic, dându-i un aspect cosmopolit, alături de turci și sârbi, prezențe mai vechi pe acele meleaguri, făcându-și apariția și nemți, aduși la șantierul naval, greci, armeni și evrei – aceștia lansați evident în sfera serviciilor, cum se spune azi – și alte exemplare mai rare, aleși dintre toate națiile care puteau oferi oameni dornici de aventură, afaceri și necunoscut”²¹. Ceea ce realizează în aceste rânduri Bedros Horasangian este un fel de istorie romantică a migrației, a oamenilor care și-au părăsit meleagurile natale în căutarea unui trai mai bun, fără a fi siliți de cauze tensionate, așa cum se va întâmpla, tot mai mult, în secolul al XX-lea. E o lume în care domnește înțelegerea, în care apartenența la o etnie minoritară nu tulbură existența oamenilor, obișnuiți parcă să accepte diferența: „În acel spațiu restâns se cunoșteau și trăiau laolaltă, luând parte împreună la toate evenimentele mai importante sau mai puțin ale urbei”²². Să fie oare dorința scriitorului de a crea un spațiu al înțelegerii, un model de conviețuire în care etnia să nu fie un factor discriminatoriu? Sau poate e o formă de a recunoaște că România a acceptat și îmbrățișat diversitatea etnică, în cele mai multe cazuri, putând fi un model de conviețuire pașnică, dincolo de diferențe culturale, sociale sau istorice.

Indiferența istoriei este ceea ce doare cel mai mult. Pentru cineva din comunitatea armeană, problema responsabilității istorice rămâne mereu deschisă și generează întrebări care încă mai așteaptă un răspuns. Mai mult decât lipsa unui răspuns concret, ceea ce doare, în cazul celor nedreptățiți de istorie, este lipsa de interes a celorlalți, fapt pe care prozatorul îl subliniază: „Departă și indiferenți la ce era să se întâmple cu noi”²³. Fraza este despre Lucian, dar în subtext recunoaștem vocea armeanului care se simte nedreptățit, atât de istorie, cât și de cei care iau parte la istorie și care au preferat să închidă ochii, să rămână, în cuvintele prozatorului, „din ce în ce mai puțin informați. Îndepărtarea din aproape în aproape de locul «evenimentului» a făcut ca adevărul să intre într-o pungă obscură de prezumții și ipoteze”²⁴. Îndoiala care ar trebui să genereze interes pentru cercetarea și aflarea adevărului este înlocuită de una dublată de uitare și dezinteres, fapte

²¹ *Ibidem*, p. 99.

²² *Ibidem*, p. 99.

²³ *Ibidem*, p. 141.

²⁴ *Ibidem*, p. 141.

grave care nu îndepărtează responsabilitatea ci, dimpotrivă, o plasează pe umerii tuturor. Datoria scriitorului este să scoată la lumină lucrurile uitate, ignorate, aruncate în neștiință, pentru a ajuta la închiderea unor răni ale căror urme încă se mai văd, pentru că uneori adevărul „rămâne înfășurat în indiferență și birocratism”²⁵. Literatura devine, astfel, o cale de reconciliere cu istoria, o șansă de a mai salva o urmă de umanitate. Privind retrospectiv, șansele ca adevărul să se limpezească cresc; sub imperiul emoțiilor prezentului, viziunea despre adevăr sau dreptate ar putea fi trunchiată, timpul fiind cel care sedimentează adevărul: „Istoria macină oamenii cu o furie nebună, nimic nu e limpede, momentele de gol ale adevărului”²⁶, lecție pe care Lucian o învață, cercetând texte vechi, precum jurnalul fetei, arhive sau discutând cu Paul Petrovicescu, acest personaj aflat la confluența dintre trecut și prezent.

Considerațiile despre război, durere, tristețe vin să întregescă viziunea scriitorului despre repetabilitatea istoriei, în condițiile absenței unei responsabilități. Pare greu de crezut, dar momentele de criză, deși unice în felul lor, nu sunt niciodată singulare: „Nu-mi vine a crede, dar nu este pentru prima oară când trebuie să accept o realitate care a venit brutal peste destinele noastre”²⁷, notează în jurnal, cu maturitate, fata, în timp ce stă pe un colț al unei bănci într-o sală de așteptare. Metaforic, întreaga sa existență devine o sală de așteptare, mai ales în ochii lui Lucian, cel care descoperă în paginile jurnalului fragmente de istorie personală, amestecată cu marea istorie. E o viziune personalizată a evenimentelor, care nu face decât să umanizeze întreaga experiență a războiului, care dă chip și nume durerii, pe care o pot resimți doar „cei care au trăit istoria pe propria lor piele, nu din auzite, din gura uneori mincinoasă a altora”²⁸. Lucian, în ipostaza de martor al istoriei, nu poate decât să învețe să navigheze prin apele tulburi ale destinului, ale timpului, care nu iartă. Experiența cruntă a războiului este redată în câteva rânduri care scot la lumină o lege a Talionului încă în vigoare: „Patimile s-au dezlănțuit, sângele nu aduce decât sânge, ura trage după sine ură. Oare unde se vor opri aceste grozăvii?”²⁹ Întrebarea va rămâne retorică, umanitatea încă nu a găsit un răspuns, dovadă fiind toate nenorocirile care au umbrat secolul al XX-lea. Ceea ce rămâne este conștiința că totul nu e decât o iluzie scăldată într-o durere fără lacrimi, pentru niște morți fără morminte: „nu poți să-ți plângi morții oriunde, chiar și în deșert, cei îngropați acolo sunt cei mai triști dintre morți, soarele atotputernic, așa, pedalând, a învățat ce e risipa, să-ți irosești viața, un timp inutil, de ce să-și facă iluzii”³⁰. Pasaj tulburător, care amintește de drama armenilor pierduți în negura istoriei în deșertul sirian, în campusul Deir ez-Zor, o imagine

---

²⁵ *Ibidem*, p. 147.

²⁶ *Ibidem*, p. 258.

²⁷ *Ibidem*, p. 191.

²⁸ *Ibidem*, p. 204.

²⁹ *Ibidem*, p. 308.

³⁰ *Ibidem*, p. 406.

care s-a întipărit pe retina oricărui armean care a supraviețuit, într-o formă sau alta, pentru a duce mai departe istoria, creând și recreând memoria timpului, cu fiecare generație, ca pe o datorie de suflet. Durerea cea mai mare este dată de faptul că omenirea nu a învățat nimic din aceste experiențe teribile: „din ură nu se naște decât ură, nu se naște nimic, nu rodește nimic, nimic nu dăinuie, cui au folosit milioanele de oameni uciși de-a lungul istoriei în atâtea războaie, masacre, deportări, ghettouri, sutele de milioane, morminte împrăștiate, necunoscute...”³¹ și continuă să facă, mereu, aceleași greșeli.

În sala de așteptare a istoriei își fac simțită prezența, discret, câțiva armeni: un proprietar de cafenea, „mustăcios și binevoitor”³², o servește cu o cafea delicioasă pe fata autoare de jurnal, la Hârșova, pe malul Dunării, întărind imaginea stereotipică a armenilor specialiști în comercializarea și prepararea cafelei; un doctor Mirachorian, cu o privire pătrunzătoare, este menționat într-o scrisoare a lui Paul Petrovicescu³³; o Haiganuș, de la care bunicul lui Lucian a moștenit o statueta a lui Buddha, de mare însemnătate pentru acesta: „Alep, ianuarie 1916. A murit Haiganuș. Statuetă Buddha. Nimic mai mult. Când, cum, ce. Mister”³⁴; un Vartan, avocat, care rătăcește manuscrisul unui roman, „în care nu erau nici personaje principale, nici personaje secundare, doar timpul, era era naratorul adevărat, singura prezență concretă”³⁵. Toate aceste personaje reflectă, fiecare în parte, câte o fațetă a culturii armenesti, care își face prezența, în mod natural, aproape pe nesimțite, în lumea romanului, aducând cu ele „respirația unui orient demult dispărut din cotidianul imediat, dar a cărui subterană prezență mai răzbătea până aproape”³⁶. Lucian învață, astfel, și ne învață, că una dintre cheile înțelegerii este răbdarea, așteptarea: „la capăt de drum, descoperim uimiți că n-am petrecut decât într-o sală de așteptare unde nu s-a deschis nicio ușă și am așteptat zadarnic. Dar poate asta a fost și mai este menirea noastră”³⁷. Ceea ce înțelege Lucian este că e nevoie de o retragere din istorie, de o reconfigurare a trecutului, pentru a clădi un prezent viabil. Nu e suficientă cercetarea trecutului, e nevoie și de o privire din exterior asupra propriei vieți, pentru a te împăca cu trecutul, pentru a reconfigura noțiunile de „adevăr” și de „responsabilitate”, adică ceea ce face Bedros Horasangian în paginile romanului *Sala de așteptare*, care devine, astfel, un pact cu sinele.

Romanul *În larg* (1989) conține doar câteva aspecte care se pretează analizei noastre în cheie identitară etnică, dar care nu pot fi trecute cu vederea. Chiar dacă miza romanului este căutarea de sine, pentru Horasangian, aceasta devine imposibilă în absența unei chestionări a istoriei, a trecutului, așa cum chiar

³¹ *Ibidem*, p. 439.

³² *Ibidem*, p. 165.

³³ *Ibidem*, p. 222.

³⁴ *Ibidem*, p. 448.

³⁵ *Ibidem*, p. 514.

³⁶ *Ibidem*, p. 458.

³⁷ *Ibidem*, p. 502.

protagonistul mărturisește: „Să stau de vorbă cu mine. Cu trecutul, iată că mi se mai ivesc astfel de prilejuri, singurele mele certitudini de azi, încrederea mea e bazată pe o astfel de reconstituire, o sumă de mici particule ce devin rezistente doar prin compactizare”³⁸. Să fie oare această compactizare o formă de înțelegere și acceptare a trecutului? O formă de raportare a sinelui la istorie? Cert este că protagonistul este conștient că, în absența unei asumări a trecutului, nu ar putea evolua: „Încep să cred că devin mai puternic când revin asupra propriului meu trecut”³⁹. El are nevoie să facă pace cu trecutul pentru a-și trăi prezentul. Criza matrimonială în care se găsește și care-l aruncă, metaforic, în brațele Monicăi este rezultatul unei necunoașteri de sine. Ceea ce protagonistul credea că-l face fericit, căsnicia cu Irina, se dovedește o sursă de clausturare într-o formă rutinizată și monotonă de existență cotidiană. Eliberarea vine odată cu pășirea simbolică în spațiul mării, acest uter matern în care totul se spală și se vindecă: „Se simțea liber de orice gând, trecutul și viitorul lui împreunându-se într-un prezent la îndemână”⁴⁰. Aventura extraconjugală devine o aventură în extra-sine; protagonistul își dorește, de fapt, să se elibereze de povara sinelui, să fie un străin, să fie altfel: „aici, în mijlocul apelor, e doar un străin, pasager, un trecător oarecare”⁴¹. Eliberarea de sine este cea mai dificilă, pentru că fiecare individ e o parte a unei comunități, a cărei identitate o contruiește doar împreună cu ceilalți; e o chestiune de responsabilitate, aceea de a duce mai departe memoria, amintirea colectivă: „constituindu-se într-un fel de bun comun, alcătuind o proprietate în exclusivitate a lor, ce a mai rămas întipărit în mintea fiecăruia, fragmente, divagații, palavre, salturi, îmbrânceli, tăceri, suspiciuni”⁴².

Dacă în prima parte a romanului există indicii vagi, indirecte ale interesului scriitorului pentru raportul cu istoria, coordonata etnică devine mai vizibilă în capitolul al treisprezecelea. O excursie în Transilvania, în ținutul Târnavelor, este un pretext pentru a evidenția procesul de aculturație căruia i-au căzut victimă cei care, acum, îmbogățesc marea de Ionești și Popești, mai ales în Dumbrăveni, una dintre localitățile populate, istoric, de armeni: „Dânsul este cumva din Dumbrăveni? [...] că doar n-o fi turc dacă-l cheamă Dumbrăveanu, asta-i bună, cu toate că știu bine căți români nu se ascund sub marea anihilantă și devoratoare de Ionești și Popești! Cine știe câte istorii neștiute, nebănuite, nu pot sta ascunse prin astfel de colțuri uitate de lume”⁴³. Procesul de integrare în masa majorității alterează harta colorată din punct de vedere etnic a Transilvaniei, regiune în care etniile minoritare au existat dintotdeauna, indiferent de stăpânire, ba chiar au învățat să conviețuiască pașnic, rezistând astfel în fața nedreptăților istoriei. Schimbarea numelui devine un sacrificiu

³⁸ Bedros Horasangian, *În larg*, București, Editura Albatros, 1989, p. 61.

³⁹ *Ibidem*, p. 61.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 63.

⁴¹ *Ibidem*, p. 65.

⁴² *Ibidem*, p. 93.

⁴³ *Ibidem*, p. 140.

minor, necesar pentru supraviețuire. Identitatea etnică nu e dată doar de un nume, ea e parte integrantă a ființei, manifestându-se involuntar chiar și atunci când ar putea provoca durere.

Relația tensionată cu trecutul alimentează o strategie de retragere din fața realității. Protagonistul își conștientizează criza matrimonială, dublată de cea identitară: „Am avut oroare de amintiri. Dar nu de puține ori mi-am alimentat cu ele momente din trecut și prezent. Uneori devin o povară, un chin. E ca un blestem, te urmăresc clipă de clipă și-ți deformează viața. Nici nu apuci s-o mai trăiești, și-o falsifici. Cu amintiri și iluzii, vrei nu vrei, te muți în ireal”⁴⁴. Ceea ce află protagonistul este că retragerea din realitate, refuzul de a face pace cu sinele, nu sunt decât o iluzie, o alunecare din sine care creează un prezent trăibil, dar ireal. Escapada la mare face parte din această irealitate pe care protagonistul și-o construiește, având iluzia libertății. Aventurile extraconjugale, cea cu Monica, de ordin sufletesc, cea cu Zizi și Sanda, de ordin carnal, sunt ca o formă de reafirmare a vitalității, sunt ca o confirmare a faptului că încă se mai poate rupe de cotidian, de trecut, de tot, sub imperiul hazardului, cel care conduce, de fapt, istoria: „e stupid să-ți clădești viața astfel, la noroc, dar dacă?”⁴⁵, se întreabă protagonistul în finalul romanului. Romanul este dedicat unei analize a istoriei personale, dar dacă, ne întrebăm și noi, nu e decât o strategie a scriitorului de a reevalua, prin prisma unui individ, marea istorie? Cât stă sub semnul hazardului și cât ține de hotărârile asumate conștient? În marele tablou al istoriei, câte nu s-au întâmplat datorită hazardului? Uneori retragerea din realitate, din istorie, devine necesară pentru o re poziționare a sufletului. În larg, acolo unde poți lăsa în urmă „un lanț continuu de gânduri, fapte, mici întâmplări, senzații disparate împinse dinspre trecut spre prezent și viceversa, dorinți obscure, amintiri estompate...”⁴⁶. Și nu e, oare, lumea cărții, a textului, acel „larg” către care aspiră scriitorul? „Ce se întâmplă prin cărți și prin viață seamănă atât de mult câteodată că nu știi unde s-a întâmplat cu adevărat”⁴⁷; granița dintre realitate și text devine aproape invizibilă, cartea fiind spațiul de refugiu în care scriitorul se retrage pentru a se regăsi.

Romanul *Zăpada mieilor* (1996) conține cele mai multe considerații despre istoria crudă și consecințele ei. Să fie oare vorba despre o manifestare a libertății de expresie câștigată după decembrie 1989? Este o posibilitate, dat fiind faptul că paginile romanului conțin o serie de referiri care, probabil, nu ar fi trecut de cenzura comunistă, reliefând prea vizibil câteva dintre greșelile istoriei din ultima sută de ani. Narativ, romanul reprojecțează poveștile din cele două romane anterioare, *Sala de așteptare* și *În larg*, construind un discurs orientat în sensul înțelegerii și acceptării destinului, a resorturilor intime care influențează existența individului, la scară mică, și a umanității, la scară largă. Ne interesează, în acest

⁴⁴ *Ibidem*, p. 154.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 214.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 35.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 216.

punct al analizei noastre, să identificăm modalitățile prin care scriitorul pune în prim-plan problema responsabilității istorice. Discursul său nu este orientat exclusiv către chestiunea armenescă, dar, reliefând greșelile istoriei, în general, Horasangian atrage atenția indirect asupra unor răni care încă nu s-au închis, în ciuda trecerii timpului care pare să niveleze tot, să aștearnă tăcerea. Misiunea scriitorului este să rupă această tăcere nimicitoare și să readucă în planul textului considerații de natură să reevalueze felul în care istoria a așezat evenimentele în memoria colectivă. În viziunea scriitorului, istoria nu e scrisă doar de învingători, și cei învinși își câștigă dreptul la replică, măcar în lumea textului.

Problema responsabilității istorice pare a fi umbrată, odată cu trecerea timpului, cel care aruncă evenimentele în malaxorul memoriei, alterând, de multe ori, percepția asupra trecutului: „cine poate ști cu certitudine ce s-a întâmplat cu atâtea decenii în urmă?”⁴⁸, se întreabă, retoric, protagonistul. Hazardul este cel care împarte rolurile de călău și victimă sau, cel puțin, așa pare. Îngrijorat de perspectiva războiului, Lucian își dă seama că supraviețuirea devine chestiune de viteză, de adaptare rapidă: „la Bender, un oraș în care morții deveneau suflete moarte, numele lor erau preluate de fugari fără acte care voiau să înceapă o altă viață”⁴⁹, își amintește Lucian, aflat pe malul mării, fugind de propriul destin. Aculturația asumată ca formă de supraviețuire este redată într-o simplă frază: „tata rus, mama rus, a Ivan maldavan”⁵⁰. Iată cât de ușor se poate scăpa de istorie, totul e să reacționezi rapid: acte noi înseamnă o viață nouă, chiar dacă ea se înfiripă adumbrată de spectrul morții. Ce mai înseamnă apartenența la o etnie când însuși supraviețuirea e în joc? Alegerea îi aparține fiecăruia, dar, înainte de toate, e dorința atavică de a supraviețui: „zarurile nu sunt aruncate. Istoria nu începe și nu se încheie cu soarta unui singur om”⁵¹, dar, ne întrebăm, ar putea exista istoria fără oameni care să o trăiască și, mai ales, să o consemneze? Da, un singur individ nu poate opri roata mare a istoriei, se poate doar agăța de ea, încercând să nu fie prins și anihilat de tăvălugul ei. Una dintre lecțiile de supraviețuire este acceptarea schimbării; o luptă între „modern” și „tradițional” încetează să mai aibă caracter distructiv atunci când conștientizăm că istoria stă sub semnul unui flux continuu al transformării: „așa cum vechiul s-a opus noului și tradiția așa-zisului modern, care încet, încet se transformă într-o și mai nouă tradiție, când locul vechiului modern este luat de un modern și mai modern”⁵². În mod ironic, această constatare o face Lucian pe fondul unei crize matrimoniale și al conflictului între generații, între părinți și copii, dar ea devine general-valabilă, aplicabilă și pentru evenimente ce depășesc sfera cotidianului matrimonial. De altfel, una dintre ideile postulate de Bedros Horasangian este că în istoria personală, individuală, se află cheia înțelegerii istoriei mari.

⁴⁸ Bedros Horasangian, *Zăpada mieilor*, București, Editura Cartea Românească, 1996, p. 43.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 45.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, p. 69.

⁵² *Ibidem*, p. 57.

Percepția istoriei este o altă problemă postulată în scrierile lui Bedros Horasangian. În volumele precedente, deja apare formulată ideea conform căreia adevărul se ascunde, de cele mai multe ori, între faldurile istoriei. În romanul supus analizei noastre există un apelativ folosit pentru cei care modifică, după bunul lor plac, percepția asupra istoriei: „traficantii de minciuni”⁵³. Ei sunt cei care manipulează Istoria și creează rețele de informații al căror rol este să modeleze percepția asupra evenimentelor. Cel mai ușor este să arunci vina asupra hazardului, marele vinovat pentru atâtea nenorociri și nefericiri: „s-au întâmplat doar atâtea nenorociri din greșeală”⁵⁴. Dar dacă până și hazardul poate fi manipulat? Altfel spus, dacă invocarea hazardului este doar un pretext pentru a camufla adevărul? „Oricum, nu poți șterge cu buretele un trecut întreg”⁵⁵, într-o formă sau alta, adevărul va ieși la iveală – literatura devine, în acest sens, purtătoare de mesaj umanitar, fiind o formă de a păstra, fie măcar în spațiul cuvintelor scrise, felii de viață, de istorie. Tot de percepția manipulabilă se leagă și una dintre temerile personajului principal, care își dă seama că, așa cum trecutul poate fi schimbat, tot astfel prezentul său, care va fi cândva trecut, ar putea fi manipulat: „Mă îngrozesc și azi că puteam și noi să fim luați drept ceea ce, de fapt, nu suntem”⁵⁶. E o perspectivă tulburătoare, care reflectă relativitatea adevărului sau, mai bine zis, relativitatea memoriei colective. Vremurile tulburi sunt cele care accentuează tehnicile de manipulare a percepției: „ce însemna existența unei familii cinstite când se mișcau din loc milioane de oameni, când luptau și mureau milioane de oameni, zile, minciuni, zile înșirate [...] unde era binele, dar răul, refugiații, miile de polonezi și basarabeni, internații, arestații și zvonurile, vorbele”⁵⁷. Dispozitivul de dezrădăcinare, despre care scrie Guy Scarpetta, funcționează perfect în astfel de epoci, dominate de frică atavică și de dorința de a supraviețui cu orice preț. Frica devine forma perfectă de manipulare: „moartea în preajmă, frica peste tot, aproape și departe, fiecare pe cont propriu cum simte”⁵⁸. Frica alterează substanța umană din fiecare; situațiile de criză scot la iveală, cu aceeași ușurință, atât eroi, cât și criminali. Linia de demarcație este trasată de conștiința fiecăruia; alegerea ține de raportarea personală la istorie și la valorile morale: „în viața tuturor apar atâtea întâmplări, ce se nasc în afară și mor în lăuntrul fiecăruia”⁵⁹. Până la urmă, istoria mare e alcătuită din suma istoriilor personale. Adevărul rămâne în posesia celor care „au trăit istoria pe propria lor piele, nu din auzite, din gura unora mincinoasă a altora”⁶⁰. Să fie oare scriitorul cel care are datoria morală de a consemna adevărul? Verbalizarea fricii, a terorii, a dorinței de a supraviețui creează o rețea textuală din firele căreia adevărul va ieși, inevitabil, la suprafață.

---

⁵³ *Ibidem*, p. 75.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 76.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 105.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 153.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 156.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 153.

Nenorocirile armenilor nu sunt singulare; istoria abundă în greșeli care au costat viața a milioane de oameni. Scriitorul, din dorința de a evita orice formă de părtinire, atrage atenția asupra unor astfel de evenimente: „Nu pot să accept ce s-a petrecut în Abisinia, așa cum nu-mi pot imagina că femei și copii au fost uciși în Spania. Dintr-un cavalerism prostesc și o ură alimentată de intoleranță”⁶¹, sau „Dar parcă rușii nu au omorât și ei destui oameni nevinovați, și totuși... Și atâtea alte nenorociri pe care nu le putem uita nicicând, am văzut cu ochii mei și sânge, și morți, și lacrimi”⁶². Nu e un discurs despre victime. E un fel de a pune problema în sensul de a evita repetarea unor astfel de greșeli, care au dus la atâtea morți demult uitate: „Câtă energie au consumat milioane de oameni ca să omoare alte milioane de oameni”⁶³. Privite la această scară, lucrurile nu pot decât să îngrozească, pentru că ele creează imaginea unei umanități care și-a pierdut umanitatea. Există și o cauză pentru astfel de derapaje morale cu consecințe dezastruoase, precum și o soluție: „exaltarea sentimentelor naționaliste și a unui șovinism agresiv a contravenit bunului-simț și a oricărei logici. Totdeauna bunul-simț a fost aliat de nădejde al binelui”⁶⁴. Ce folos, dacă decidenții istoriei nu mai citesc literatură, pentru a-și aminti valorile care chiar contează, pare să ne sugereze textul. Funcția formativă a literaturii a fost mereu activă, dincolo de valențele sale estetice existând și una est-etică, așa cum îi place lui Bedros Horasangian să afirme – scriitorul trebuie să fie un păstrător, un facilitator al memoriei colective.

Ce șanse are un popor mic să se opună istoriei? Cât de independent poate fi, în adevăratul sens al cuvântului, un popor? Nu cumva orice popor trebuie să-și creeze strategii de supraviețuire? Iată o altă problemă pe care o ridică textele lui Horasangian: „Nu cumva istoria ne-a obligat să ne lăsăm convingerile în funcție de jocul celor mai tari din jur? Dar ce am fi putut face? Cum să te opui tu, popor mic, marilor molohi din preajmă? Să profiți doar, când și când, de neînțelegerile dintre ei, să devii un David, inteligent și eficient, în dauna unor Goliați care mai și obosesc”⁶⁵. Puterea de adaptare este cea care asigură supraviețuirea, nu lamentația sau răzburarea. Responsabilitatea istorică devine o problemă secundară când în jos este însăși supraviețuirea. Altfel spus, responsabilitatea istorică devine apanajul urmașilor supraviețuitorilor, a căror existență este indisolubil legată de puterea de adaptare a acestora, cei care au învățat pe propria lor piele că „istoria nu e totdeauna dreaptă și nici adevărul nu iese la lumină ca brândușele în mijlocul zăpezii, primăvara”⁶⁶. Supraviețuitorii nu au timp să judece, să teoretizeze, sunt prea ocupați să supraviețuiască – aceste sarcini le rămân urmașilor, cei care trebuie să găsească o cale de reconciliere cu istoria. Povara acestor sarcini apasă pe umerii

---

⁶¹ *Ibidem*, p. 192.

⁶² *Ibidem*, p. 217.

⁶³ *Ibidem*, p. 201.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 193.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 273.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 314.

lor, de ei depinde rescrierea istoriei din punctul de vedere al lui David, și nu doar al lui Goliat, măcar din când în când.

Singurii armeni care populează spațiul romanului *Zăpada mieilor* sunt menționați într-un episod care ar putea fi trecut cu ușurință cu vederea, dacă nu ar schița un portret stereotip al acestei comunități și, mai ales, felul în care sunt percepuți membrii acestei comunități. Papazienii sunt giuvaierii de meserie, „niște armeni așezați și bănuitori, cu parale, nici vorbă”⁶⁷, cu „un nas cam mare”⁶⁸, băiatul lor fiind un pretendent de valoare la mâna personajului feminin. Din păcate, „n-a fost să fie pentru ea băiatul turcului de armean”⁶⁹. Din nou, în stilul lapidar caracteristic, Horasangian conturează drama unei etnii minoritare, subsumată într-o expresie care ar putea fi interpretată drept jignitoare pentru cineva care nu cunoaște istoria complicată a armenilor; „turcul de armean” este urmașul unei familii care a trebuit să fugă din Imperiul Otoman pentru a-și salva viața. Geografia spirituală nu s-a suprapus peste cea oficială; granițele Armeniei au tot fost modificate în ultimele sute de ani, dar identitatea lor etnică – niciodată. Folosind apelativul de „turc”, vorbitorul alege calea simplă, cea a geografiei oficiale, și ignoră o istorie al cărei rezultat ar fi putut fi extincția unei etnii. Faptul că sunt bănuitori, nu e de mirare, la fel cum faptul că au bani nu e o surpriză – armenii au știut mai mereu să se descurce, pentru că au fost forțați să o facă, să se adapteze în locuri noi, ba chiar să prospere; ține de firea lor de supraviețuitori, care sunt capabili să găsească o modalitate de a-și afirma prezența în cele mai grele condiții. E un fel de palmă dată istoriei care le-a fost deseori potrivnică și căreia îi demonstrează mereu că încă nu și-au epuizat resursele.

Cel mai ofertant volum din punct de vedere al analizei identitare etnice este *Trotineta lui Edi* (2020), subintitulat *Proze și povestiri dintr-o enciclopedie a armenilor*, fiind, de fapt, o reeditare a volumului *Enciclopedia armenilor*, publicat în 1994. Cartea se constituie ca o monografie spirituală alcătuită din felii de viață, având în centru armeni de pretutindeni, a căror unică dorință este să-și păstreze identitatea, visând la o Armenie recreată din amintiri și iluzii. Cele 30 de povestiri ale volumului *Trotineta lui Edi* creează o hartă geografică spirituală, purtându-l pe cititor prin toate colțurile lumii, pentru că „Armenii au rude peste tot. Și acolo unde nu au, tot se găsește măcar unul pe care să-l cunoască”⁷⁰. Ucraina, America, Liban, Irak, Serbia, Iran, Grecia, Bulgaria, Germania, Georgia, Franța, România, toate sunt spații care i-au primit pe armeni după „Medz Yeghern” (Marele Rău) din 1915, care a dus la dislocarea a milioane de armeni, dintre care prea puțini au supraviețuit, cei mai mulți găsindu-și sfârșitul în deșertul sirian. Poveștile armenilor din *Trotineta lui Edi* sunt exemple de supraviețuire, nu se înscriu într-o retorică victimizantă, dimpotrivă, sunt o dovadă a faptului că, în ciuda istoriei

⁶⁷ *Ibidem*, p. 251.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 252.

⁷⁰ Bedros Horasangian, *Trotineta lui Edi*, București, Editura Meteor, 2020, p. 29.

potrivnice și adesea nemiloase, armenii au reușit să găsească o cale de a ieși învingători. De data aceasta, victoria nu mai aparține lui Goliat, ci micilor Davizi care s-au strecurat prin sita destinului și au supraviețuit.

Volumul *Trotineta lui Edi* beneficiază de două prefețe, una în limba franceză, semnată de Raymond H. Kevorkian, și una în limba română, al cărei autor este Sorin Antohi. Punctul comun al celor două elemente paratextuale este viziunea asupra scriitorului Bedros Horasangian ca păstrător al memoriei, ca „memorian, activist al memoriei”, în cuvintele lui Sorin Antohi. Ambii autori converg în a nuanța faptul că unul dintre reperele textelor lui Horasangian este raportul cu istoria, care, de cele mai multe ori, nu coincide cu memoria, de aceea este rolul scriitorului să readucă în prim-plan frânturi de memorie, pentru a reconsidera istoria.

Opțiunea pentru fluxul conștiinței ca formulă narativă este justificată de nevoia scriitorului de a scoate din faldurile istoriei acele felii de existență cu ajutorul cărora ar putea recrea o hartă spirituală a Armeniei pierdute. Să fie oare fluxul conștiinței determinat și de haosul, absurdul istoriei, care i-a aruncat pe armeni în cele patru zări? Armenia la care visează armenii din diaspora a devenit un teritoriu discontinuu, manevrat, manipulat de marii decidenți ai istoriei. Poate că fluxul conștiinței care caracterizează discursului narativ al lui Horasangian încearcă să facă ordine, să ofere un spațiu continuu, măcar spiritual, celor care și-au pierdut teritoriile, devenind străini în propria țară, nu doar în cea de adopție. Drama dezrădăcinării este accentuată de nostalgia originilor, care duce, involuntar, la crearea unui spațiu iluzoriu, „Mayr Hairenig”, acea țară mamă care nu mai există de mult, decât în sufletele armenilor veșnic rătăcitori.

Spre deosebire de *Enciclopedia armenilor* (1994), volumul *Trotineta lui Edi* cuprinde două texte în plus: „Marseieza” și „Trotineta lui Edi. Notă informativ-explicativă”. În cel din urmă, scriitorul explică necesitatea reeditării: „este radiografia unei lumi de la începutul anilor 90, prin mijlocirea armenilor, reali sau imaginari, de aici, din România sau aiurea din lume”⁷¹. Cu modestia-i caracteristică, Horasangian înțelege că situația armenilor trebuie tratată la scară largă; nenorocirile istoriei nu i-au afectat doar pe armeni, dar poate că destinul lor ar putea deveni un exemplu, pentru ca omenirea să nu mai repete greșelile făcute. Faptul că volumul este dedicat lui Albert Camus, cel care a scris despre revolta împotriva absurdului, lui Danilo Kis, cel care a scris despre istoria sângeroasă a Balcanilor și lui Varlam Șalamov, cel care a scris despre vitregiile Gulagului, nu e întâmplător: Horasangian se înscrie pe aceeași linie, a celor care „au încercat să rămână ei înșiși înaintea și după moarte”⁷². Datoria scriitorului este de a scrie, pentru a nu permite uitării să intervină în procesul de percepție a istoriei. Un alt motiv a publicării, de data aceasta de ordin personal, este dispariția lui Eduard, fratele scriitorului, simbol al iubirii necondiționate: suferind de Sindromul Down, el nu a cunoscut, din fericire, decât iubirea, această forță miraculoasă care împinge roata destinului, fie ea și atașată doar unei trotinete.

⁷¹ *Ibidem*, p. 365.

⁷² *Ibidem*, p. 5.

Trotineta devine, astfel, un simbol al istoriei personale, din care este alcătuită, până la urmă, istoria cea mare.

În centrul fiecărei povestiri din volumul *Trotineta lui Edi* se află imaginea unui armean care-și poartă destinul, fie sub nume armenesc, fie deja asimilat în majoritate. Am detaliat deja, în paginile precedente, raportul dintre nume și aculturație; și în volumul de față ne vom întâlni cu armeni care au fost nevoiți să accepte asimilarea onomastică pentru a supraviețui. Ceea ce îi leagă pe armenii din volum este dorința de a păstra vie memoria culturală, identitatea armenescă, în ciuda celor două mari nenociri abătute asupra lor în secolul al XX-lea: genocidul din 1915, vocal și sângeros, și sovietizarea, mult mai tăcută și mai perfidă. Opțiunea scriitorului de a scrie în limba română este justificată încă din primele povestiri: „iar armeneste dacă spun, nu pricepe nimic cel care citește ce scriu eu acum în românește”⁷³. Pentru cine scrie Bedros Horasangian? Pentru toți cei care ar vrea să cunoască istoria armenilor, dar nu din cărțile de istorie, ci din feliile de viață surprinse în volum. Istoria studiată la nivel academic poate fi mistificată sau cel puțin influențată de cei care își asumă victoria; istoria adevărată, cea a vieților oamenilor, se poate cunoaște prin experiență directă sau mijlocită de spațiul literaturii. De altfel, cunoașterea academică este ironizată de scriitor: „Chestia cu toleranța și multiculturalismul e așa, subiect dezbătut prin universități. De unde ies oameni care nu prea pricep nimic din ce se întâmplă în lumea reală”⁷⁴. Prin urmare, intenția scriitorului devine clară: volumul său va reflecta tocmai viața reală, și nu varianta oficială a Istoriei, tocmai pentru a împiedica uitarea: „Uităm, ne facem că plouă, am și uitat ce a fost pe atunci. Cei tineri nici nu știu. Nu le pasă”⁷⁵. Arheologia sufletească e apanajul celor bătrâni, care trebuie să le transmită tinerilor binecuvântarea memoriei – acesta este rostul volumului. Selecția textelor pe care le vom analiza ține cont de dorința de a evidenția diferitele fațete care alcătuiesc identitatea armenescă. Ne-am oprit asupra unor povestiri care portretizează armeni din toate colțurile lumii, tocmai pentru a sublinia ceea ce-i leagă, ce-i face să rămână armeni, dincolo de granițe sau repere istorice. Parafrazând titlul unui articol al Monicăi Spiridon, vom căuta să ilustrăm cum poți să (mai) fii armean, rătăcitor prin filele istoriei.

Una dintre povestirile care dozează perfect umorul, ironia și memoria este „Statuia lui Lenin de la Erevan”. Scenariul narativ este unul simplu, centrat în jurul unui conflict de natură erotică, pretext pentru a realiza un excurs în istoria recentă a Armeniei. Protagonistul, aflat la vârsta maturității în California, evocă, cu nostalgie, ale tinereții valuri, petrecute la Erevan. Incipitul reflectă cu simplitate drama dezrădăcinării, ca pe un fapt firesc. California și Erevan sunt cei doi poli ai existenței protagonistului. California l-a învățat ce înseamnă viața fără griji, fără să știe că, de fapt, tinerețea de la Erevan era tot atât de lipsită de griji, măcar din

⁷³ *Ibidem*, p. 30.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 29.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 31.

perspectiva crudă a tinereții. Înainte de a evoca episodul primelor experiențe erotice de la Erevan, protagonistul inserează cu naturalețe câteva considerații despre starea actuală a Armeniei, autoirinizându-se: „am fost prea păcătos o viață întreagă, și acum, în loc să umblu alături de ceilalți, rude și prieteni, să facem pachete cu haine și medicamente pentru cei aflați la nevoie în Karabagh, lenevesc pe marginea piscinei, fumez Camel, beau Coca Cola”⁷⁶. Exemplu clasic de globalizare tratată la nivel individual: în aceeași frază sunt surprinse două lumi: cea a celor aflați în nevoie și a celor aflați într-un prea-plin existențial. Distanța geografică mărește distanța sufletească; nevoile celui de departe, rămân, undeva, departe. Nu e asta, oare, percepția generală? Indiferența protagonistului e doar aparentă, pentru că atenția sa se canalizează asupra aspectelor politice: „s-a scris până și în «Los Angeles Times», azerii folosesc generali turci ieșiți la pensie drept consilieri militari, mă rog, treaba lor, dar și a mea, cum să stai degeaba și să fumezi liniștit?”⁷⁷ Inactivismul de natură mercantilă, manifestat în colectarea de ajutoare pentru cei din Karabagh, este contracarat de adoptarea unei poziții politice care-l transformă pe protagonist din martor tăcut în martor activ, implicat, a cărui poveste e menită să trezească atenția celorlalți. Știrea despre azeri funcționează precum un catalizator al memoriei involuntare; protagonistul își amintește despre începuturile existenței sale, aflate sub semnul istoriei: „să o iau sistematic, m-am născut la Baku, în Azerbaidjan, părinții mei fugiseră de la Smirna, acum e Izmir, și s-au refugiat la Erevan”⁷⁸. O lecție de istorie și de geografie sufletească, al cărei rol este de a reflecta instabilitatea istoriei, care creează povești dominate de un sentiment acut al dezrădăcinării: „Aici e patria mea! Care patrie?”⁷⁹, ajunge să se întrebe, retoric, protagonistul. Cum poate cineva născut la Baku, din părinți emigrați din Smirna, crescut la Erevan, trăind în California, să-și definească noțiunea de patrie? Iată drama unei etnii aflate la confluența istoriei cu realitatea. Geografia sufletului e, întotdeauna, mai complicată decât cea din cărți. Istoria, nici ea nu e mai ușor de reținut. Tăvălugul ei a trecut rapid și eficient peste Armenia care a fost independentă, în secolul al XX-lea, doar câțiva ani: între 28 mai 1918 și primele luni ale lui 1920, când a fost cucerită de Armata Roșie, și după 1990, odată cu destrămarea U.R.S.S. Aceste mișcări istorice sunt surprinse prin menționarea câtorva nume care au ecou doar pentru armeni: „ce legătură putea fi între Hairig Krimian și Komitas, pe de o parte, și tovarășii Șaumian, Mikoian și ceilalți, pe de alta?”⁸⁰ Komitas, marele compozitor armean de la începutul secolului al XX-lea, dispărut, la fel ca peste un milion și jumătate de armeni în timpul Marelui Prăpăd, este un simbol al independenței pentru armeni. Așezarea sa alături de Anastas Mikoian, influent om politic sovietic de origine armeană, în aparatul de stat al lui

---

⁷⁶ *Ibidem*, p. 39.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*, pp. 39–40.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 42.

⁸⁰ *Ibidem*.

Lenin, Stalin, Hrușceev și Brejnev, scoate în evidență transformarea Armeniei dintr-un stat independent în stat membru al Uniunii Sovietice, fapt care îi va marca profund identitatea, aflată la confluența dintre a fi armean și a fi sovietic: „o viață pe față, de ochii lumii, o alta pe ascuns, cea adevărată, eram așa cum puteam fi, câte o carte veche de rugăciune ascunsă într-un teanc de numere vechi din „Pravda” și „Sovetagan Haiastan”⁸¹. Un telefon întâmplător de la vărul Krikor este prilejul pentru a scoate în evidență arta conversației în manieră armenescă: „am schimbat tradiționalele și banalele forme de bunăcuviință armenescă, discuția s-a înfiripat destul de repede, am mai comentat despre situația armenilor din Liban și Marsilia și, cu voce scăzută, activitatea dașnagtaganilor din America și Grecia”⁸². În doar câteva minute de conversație este realizată harta geografiei spirituale a armenilor, cei răspândiți pe aproape toate continentele de către vânturile Istoriei. Și nu e numai o lecție de geografie, ci și una de istorie – sunt menționați dașnagii, membri ai partidului Dashnaktsutyun, înființat în 1890 la Tbilisi, în Georgia, de către armenii din diaspora, activitatea sa întinzându-se în întreaga lume în care armenii au ajuns, dar concentrându-se, în secolul al XX-lea, în Armenia, Karabagh, Iran, Liban, cu o platformă naționalistă, militând pentru crearea unei Armenii ale cărei granițe să respecte Tratatul de la Sevres din 1920, precum și pentru recunoașterea genocidului din 1915 și retrocedarea teritoriilor care astăzi sunt în stăpânirea Turciei. Tonul serios al discursului narativ este înlocuit de unul ludic, pe măsură ce evocarea alunecă în trecut, în tinerețea protagonistului. Vărul Krikor este cel care a facilitat prima experiență erotică a protagonistului, pe vremea când locuiau la Erevan. Discuția despre întâlnirea cu o fată serioasă este tratată, cum altfel, pe un ton serios. Umorul scriitorului transpare din nou: „de parcă am fi discutat despre mareșalul Bagramian și Vehapar”⁸³. Iubirea e, deci, o chestiune serioasă, la fel de serioasă precum contribuția mareșalului Bagramian, general în Armata Sovietică, a cărui experiență militară a contribuit la eliberarea statelor baltice de armata germană în al Doilea Război Mondial, sau cea a Katolikosului armean, Vehapar, denumire pentru conducătorul Bisericii Armene Apostolice. Să fie oare o urmă de ironie în alegerea tocmai a acestor două personalități? În fond, ce e iubirea dacă nu un război de natură spirituală. Tensiunea sufletească a protagonistului este marcată în mod ironic; în inima sa se dă o bătălie între responsabilitatea civică și ispitele erotice: „sigur că eu aveam preocupări diverse, cum să te ocupi de femeii dacă Van-ul, Kars-ul, Ardahan-ul, Nahicevan-ul și Artzag-ul și – nu numai! – nu erau pământurile noastre, *Merin hogheră*”⁸⁴. Din nou, o lecție de istorie și geografie spirituală; sunt invocate teritoriile armenesc aflate actualmente în Turcia, simboluri ale Marii Armenii de altădată, dar și Artzag-ul, numele armenesc al Karabagh-ului, provincie

⁸¹ *Ibidem*, p. 48.

⁸² *Ibidem*, p. 49.

⁸³ *Ibidem*, p. 49.

⁸⁴ *Ibidem*, pp. 52–53.

în continuare disputată de Armenia și Azerbaidjan, care a traversat un nou război, în octombrie 2020, în urma căruia armenii au mai pierdut o serie de teritorii. Dilema sufletească a tânărului însetat de idealul recuperării Marii Armenii este accentuată în stilul ironic caracteristic prozei lui Horasangian: „în mintea mea se produsese o învălmășeală cumplită, aspectele practice legate de recucerirea pământurilor armenesti din Turcia și întâlnirea cu fata necunoscută îmi dădeau insomnii”⁸⁵. Iubirea e o treabă serioasă și pentru că e atât de serioasă, locul de întâlnire al celor doi eventuali îndrăgostiți nu poate fi decât în fața statuii lui Lenin, din Piața Mare a Erevanului, prilej pentru protagonist să reflecteze asupra condiției umane a tovarășului Lenin, a cărui figură mitică străbate istoria sovietică: „dar și tovarășul Lenin a fost un om ca mine, o fi dorit și dânsul trupul vreunei colege de școală, le-o fi iubit până s-o cunoască și, desigur, să se însoare cu Nadejda Krupskaja”⁸⁶. Până și marii conducători, care au schimbat harta lumii, sunt oameni, în cele din urmă. Totuși, figura impunătoare a lui Lenin determină o schimbare de planuri: tânărul, supus unui proces al conștiinței, va renunța la întâlnirea aranjată, sub îndrumul „esteticii realist-socialiste puse în slujba poporului armean”⁸⁷, dar și al patriotismului: refuzul de a se mai întâlni cu tânăra așteptată întărește „sentimentul meu marxist-leninist și patriotic”⁸⁸, căci ce fel de iubire poate fi cea care l-ar îndepărta de idealurile sale, mai ales că nicio armeană serioasă nu ar accepta o astfel de întâlnire? Ale tinereții valuri sunt rememorate în cheie ironică, aceeași cheie fiind folosită pentru a marca schimbarea pe care maturizarea o aduce: protagonistul, aflat acum la vârsta maturității, înțelege că iubirea nu trebuie să aibă legătură cu politica, prin urmare, profitând de absența soției Araxi, își propune să o sune pe colega de origine irlandeză Scarlett, „până nu se plictisește Araxi de dragostea de nepoți și se întoarce acasă pe nepusă masă”⁸⁹. Oricât de mult ar vrea să-și scoată în evidență independența, protagonistul s-a supus, totuși, legilor nescrise armenesti, și s-a căsătorit cu o armeană get-beget, Araxi, pentru care familia este totul, ceea ce nu-l împiedică, din când în când, să exploreze și alte meleaguri ale iubirii.

„Misac fără de lumânare” este o povestire despre aculturație. Ne mutăm, împreună cu personajele, pe teritoriul Olteniei. Naratorul află, la începutul textului, despre moartea unchiului Misac, al cărui portret va fi reconstituit din fărâme de amintiri, cu prilejul înmormântării. Istoria personală a lui Misac se desfășoară pe fundalul ascensiunii comunismului. Nume precum Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, experiența de la Canal a unchiului sunt fragmente de existență deja apusă, dar nu uitată: „într-o bună zi o să se scrie și istoria acelor ani, nimic nu se uită pe lumea asta, unul lucruri se amână”⁹⁰. Dincolo de istoria mare, Misac a știut

---

⁸⁵ *Ibidem*, p. 53.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 54.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 55.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 56.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 59.

să se descurce, dovedindu-se vrednic de stereotipul armenesc: „a făcut bani – to make money – pentru dumnealui și a sabotat comerțul socialist cât a putut [...] pușcărie a făcut în două rânduri, a doua oară pentru că a trâncănit prea mult și prea multe despre *prima oară*”, ceea ce nu l-a împiedicat, mai apoi, să aibă o carieră de succes ca inginer agronom în Oltenia, alături de mătușa Silvia. „Fiecare generație trece prin alte experiențe și timpul nivelează suferințele și alimentează uitările”⁹¹; destinul lui Misac este legat de ororile comunismului, căruia i-a supraviețuit, ba chiar cu succes. Privind retrospectiv, naratorul nu poate decât să spere că istoria va rejudeca faptele și condamnările trecutului: „vor trebui analizate într-o bună zi, contribuția masivă a deținuților, inclusiv a celor politici, la dezvoltarea și modernizarea agriculturii”⁹². Considerațiile despre comunism continuă: Canalul Dunăre-Marea Neagră este un exemplu perfect pentru „grandiosul dându-și mâna cu inutilul”⁹³, „Comunismul este arta improvizăției”⁹⁴, ducând la dispariția micii burghezii din care și Misac a făcut parte. Schimbarea forțată a realității are repercusiuni grave: „uciderea a peste un milion de cai doar de dragul introducerii noului, adică a tractorului și a colectivizării forțate”⁹⁵ – nimeni nu mai vorbește azi despre drama tăcută care a umbrit realizările comunismului. Misac, cel care s-a adaptat în cele din urmă comunismului, rămâne un reprezentant al unei lumi apuse, al unui trecut „nostalgic prin evocare, tragic prin cele petrecute”⁹⁶, el este un martor al istoriei a cărui mărturie nu poate fi ignorată. Însăși existența sa e un semn că supraviețuirea poate lua diverse forme; Misac a ales calea aculturației, căsătoria sa cu o olteancă a dus la repudierea de către familie, pe care ajunge să o resimtă în pragul morții. Fericirea imediată, către care a tins atunci când a ales olteanca, se dovedește a fi iluzorie; rădăcinile neamului armenesc ies la suprafață odată cu trecerea timpului, chiar dacă „oltenizarea unchiului a coincis cu alterarea relațiilor între ceilalți membri ai familiei, dar și cu valorificarea solurilor nisipoase, aride și neproductive din sudul Olteniei”⁹⁷. Unchiul, pe patul morții, ar vrea o reconciliere cu familia, mai ales cu nepotul, căruia ar avea ceva să-i mrturisească. Refacerea legăturii cu familia va deveni posibilă abia la înmormântare, prin prezența nepotului erijat în postura de narator, care are astfel prilejul să-l cunoască pe Misac altfel, în mediul său de viață, complet asimilat lumii oltenești. Nepotul află că Misac este un membru respectat și iubit în comunitate; este șocat să vadă câtă lume a venit să-l conducă pe ultimul drum, toate rudele Silviei, olteanca, l-au adoptat și adaptat la această lume nouă, imagine ce contravine percepției familiei armenesti a lui Misac: „nu-mi venea să cred ce se întâmplă, mi-l închipuiam pe unchiul Misac singur și izolat de lume, dar realitatea mă contrazicea”⁹⁸. Povestea lui Misac e

---

⁹¹ *Ibidem*, p. 60.

⁹² *Ibidem*, p. 61.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 62.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 63.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 65.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 67.

povestea unui om, nu doar a unui armean. În mormântarea lui se ține după tipicul oltenesc: „se pregăteau masa și pachetele pentru pomană, prosoapele și batistele, nu în toate zonele e obiceiul ăsta, vinul și monedele ce urmau să fie aruncate la răsăntii”⁹⁹, mătușa Silvia controlând totul cu ochi de Cerber, singura scăpare fiind faptul că unchiul a murit fără a i se aprinde o lumânare la cap. Cum nimeni nu știe care este ritualul de înmormântare armenesc, pentru că nu e nici catolic, nici ortodox, Misac este înmormântat oltenește, cu mult fast, respectând un ritual care îi pare nepotului straniu: icoana de pe piept, sărutarea mâinii mortului, care nu concordă cu educația primită în comunism: „lucruri știute din vechime, dar uitate deja după decenii de învățământ ideologic și alterare a sentimentelor religioase”¹⁰⁰, dar în perfect acord cu lumea apusă din care vine Misac. Respectul pentru acesta nu ține cont de etnie, ci de umanitate, aceasta fiind valoarea după care ar trebui să fim judecați: „armean, nearmean, pentru ei fusese un om bun”; e o lecție simplă de omenie, din partea unor oameni care l-au acceptat pe Misac așa cum era și l-au considerat unul de-ai lor – imaginea străinului, a celui alt a fost înlocuită de imaginea omului, chiar dacă a fost „un armean rătăcit de istorie și nenorocirile prin care a trecut neamul lui”¹⁰¹. Nepotul este impresionat de felul în care comunitatea nu numai că l-a acceptat pe Misac, un om mediocru, ba chiar îi deplânge dispariția, semn că asimilarea s-a produs în sens pozitiv – Misac s-a născut armean, dar a trăit și a murit, în cele din urmă, oltenește, înțelegând locul în care a ales să trăiască, ceea ce a făcut ca, la rândul său, să fie acceptat. Povestea lui Misac umanizează termenii de „aculturație” și de „asimilare”, fiind dovada vie că, uneori, supraviețuirea înseamnă apelul la valori profund umane, care nu țin cont de criteriile etnice.

„Un cimitir de vânzare, undeva, la gurile Dunării” este povestea reconstituirii imaginii unei țări pierdute din amintiri, a unei identități care trebuie să-și reconfigureze statutul, dar care continuă să viseze că paradisul pierdut ar putea fi regăsit. Naratorul, în ipostaza de martor, povestește despre prietenul său refugiat la București, Arșag, al cărui tată, a fost nevoit să fugă din Erzurum pentru a-și salva viața, „o localitate insignifiantă pierdută undeva pe harta Asiei Mici, ca atâtea și atâtea altele înscrise pe hărțile lumii pentru fiecare om un colț de geografie devine un univers întreg când intră în funcțiune complexul angrenaj al amintirilor, documentelor și al memoriei”¹⁰². Mecanismul selecției personale acționează asupra geografiei; atunci când este afectată personal, ființa umană ajunge să resimtă corporal geografia, granițele sufletești prevalând asupra celor fizice. Un mic orașel din Asia Mică devine epicentrul aspirațiilor tatălui lui Arșag, prietenul naratorului: „gândul răsucit către strămoși și nostalgia patriei pierdute, pe care n-o poți găsi niciodată, ea supraviețuiește doar în sufletul tău”¹⁰³. Drama comunității sale este una dintre greșelile Istoriei, care nu ar fi trebuit să se întâmple, „începând cu aprilie

---

⁹⁹ *Ibidem*, p. 69.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 72.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 74.

¹⁰² *Ibidem*, p. 81.

¹⁰³ *Ibidem*.

1915 și nîncheindu-se nici astăzi, au pierit cîteva milioane de oameni nevinovați, alții au luat calea pribegiei, a exilului”¹⁰⁴ și nu e una încheiată odată cu moartea a unui milion și jumătate de oameni nevinovați; urmașii lor continuă să perpetueze drama deznădăcinării, visând la o patrie pe care nu au cunoscut-o niciodată, dar pe care s-au născut visând-o: „există și astfel de oameni, se atașează de lucruri și locuri pe care nu le-au văzut niciodată”¹⁰⁵. Visul lor este cel care păstrează vie speranța supraviețuirii, a rămînerii în istorie. Arșag, cel încercat de viață, nu se poate abține de la a reflecta asupra relativității existenței: „oare peste o mie, două mii sau cinci mii de ani se va vorbi despre armeni precum despre maya, etrusci sau Atlantida cu admirație, respect și doar atât, chiar așa ușor poate ieși un popor din istorie?”¹⁰⁶ Dar ce (mai) înseamnă să rămâi în istorie? Păstrarea granițelor fizice? Sau conservarea unor granițe spirituale care definesc identitatea etnică? Armenii sunt dovada vie că granițele spirituale sunt mai puternice, ba chiar indestructibile.

„Mătușa mea Kohar” conține același nucleu epic ca „Marea lui Debussy, cu Arturo Toscanini” din volumul *Misteriosul om în negru sau ora melomanului* (1992). Cronologic, prima este povestirea din 1992, dezvoltată mai apoi în *Enciclopedia armenilor* (1994) și reluată în *Trotineta lui Edi* (2020). Povestea propriu-zisă e simplă: o femeie visează să ajungă, cu orice preț, să vadă marea. După ani și ani de economii, i se îndeplinește visul. Pe fundalul acestei povești simple de viață, naratorul inserează aspecte care creionează tabloul cotidian al unei armence din Erevan, a cărei existență, în pură tradiție armenească, e un bun comun. Nicio decizie nu se poate lua fără consultarea întregii familii, identitatea de clan primează: „a expediat scrisori pe la cunoștințe anunțându-le de noua ei hotărâre, două colege de școală și Haiganuş, plus o verișoară de a doua din Ecimiadzin, și cerându-le părerea dacă face bine ce face, l-a solicitat și pe Hrantik, un admirator al ei din tinerețe, prieten cu fostul ei soț”¹⁰⁷. Ceea ce ar putea părea o încălcare a dreptului la intimitate este, de fapt, un mod de viață. Nimic nu se poate face sau decide în afara comunității, instinctul tribal este cel care asigură supraviețuirea și conferă fiecărui membru o identitate care marchează apartenența la grup. Comunitatea devine un mastodont care trăiește, simte, se identifică prin fiecare membru. Căsătoria mătușii Kohar cu Hrandt este un prilej pentru narator să expună cîteva aspecte privind politica armeană: admirația soțului pentru generalii Andranig și Dro îl dezvăluie drept un simpatizant al partidului Dashnaktsutyun, cei care militează pentru independență și recuperarea teritoriilor pierdute. Figurile lor au devenit legendare în spațiul armenesc, fiind un simbol al răzvrătirii și al sacrificiului pentru patrie, numele lor fiind legate de începutul secolului al XX-lea și stabilirea Armeniei ca stat independent. Mirajul scurtei independențe, de numai doi ani, a Armeniei, în 1918–1920, continuă să atragă simpatizanți pentru partidul Dashnaktsutyun, care are mai mulți membri în diaspora decât în Armenia actuală. Globalizarea este mult mai ușor de înțeles pentru armeni,

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 82.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 83.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 113.

cei care s-au globalizat fără să vrea, istoria împingându-i pe această cale. Dorința de a trăi mai bine i-a determinat să-și caute norocul departe de Armenia, așa cum este cazul familiei lui Kohar: „fata a ajuns la Tașkent și scrie destul de rar, Mhitar e ofițer și e plecat în Germania”¹⁰⁸. Migrația economică e tot o formă camuflată a istoriei de a controla destinul, de a schimba vieți. E doar o altă formă de vicisitudine, mai perfidă și, poate, mai puțin sesizabilă.

„Duminică după-amiază când orașul e pustiu și dușmănos” e un exemplu de sechele ale unor amintiri trăite de bunici și moștenite de nepoții născuți deja în libertate. Ideea de pericol pare a fi transmisă genetic: „așa sunt blestemați cei din neamul tău, se trezesc devreme și dorm iepurește, nu poți ști bine cine apare în miez de noapte să-ți taie copiii”¹⁰⁹. Blestemul sângelui strigă în nepoți, cei care trebuie să ducă mai departe trauma genocidului și a dezrădăcinării: „Kars, Ardahan, Mus, Van, Artzag, Diabekir sunt doar niște cuvinte exotice, n-au miros de sânge și de moarte” decât pentru armeni, cei care încă mai plătesc polițele istoriei, alături de alte etnii rămase fără țară printr-un simplu joc al destinului. „Palestiniienii, kurzii, armenii, atâția nenorociți ai istoriei încercă mereu socotelile lumii civilizate”¹¹⁰, constată cu o ironie amară scriitorul.

Unul dintre cele mai interesante texte din punctul de vedere al analizei identității etnice este „Moștenirea lui Tito”, în care Bedros Horasangian dezbate problema dezrădăcinării, care a afectat atâtea comunități etnice pe care istoria ar prefera să le uite. Cazul Iugoslaviei rămâne reprezentativ, mai ales că ceea ce s-a întâmplat la sfârșitul secolului al XX-lea e o imagine în oglindă a ceea ce au suferit armenii încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, culminând cu genocidul din 1915. Epurarea etnică nu e o invenție recentă, ea a existat mereu, ferită de ochii pudici ai opiniei publice: „sunt tragedii ale popoarelor petrecute cu sute de ani în urmă sau doar zeci, cum s-a întâmplat cu milioane de armeni măcelăriți de turci, printr-o, se putea altfel, bună organizare nemțească”¹¹¹, „atâția uitați ai istoriei, de la kurzi și armeni, palestinieni și tamili, somalezi sau kenieni, acum au ajuns și sârbii oaia neagră a comunității internaționale”¹¹². Povestea Șușei este una a migrației și a globalizării forțate: „mama a fost armeană, tata este din Muntenegru”¹¹³, dar „a crescut cu bunica Zaruhi, ea știa mai bine turcește decât armeneste, mai aveau ceva neamuri la Skopje și o soră la Atena, bătrână rău, bunica știa și grecește și arăbește”¹¹⁴. Un veritabil conglomerat lingvistic, determinat de fatalitatea istoriei care a generat dislocarea a milioane de oameni care au fost nevoiți să învețe să se adapteze noilor realități, limba fiind primul pas în acest proces. Viziunea de ansamblu este cea care salvează discursul lui Horasangian de la patetism; atâta vreme

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 118.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 120.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 261.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 269.

¹¹² *Ibidem*, p. 271.

¹¹³ *Ibidem*, p. 280.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 281.

cât scriitorul aduce la lumină și alte greșeli ale istoriei, el se îndepărtează de la o perspectivă victimizantă și devine un simbol al nedreptăților care capătă, astfel, voce și se sustrage uitării. Minoritățile etnice maghiare din Voivodina, Transilvania, Slovacia se simt nedreptățite; turcii emigrați în Germania își reconstruiesc o identitate care combină etnia turcească cu noua lor condiție, creând o identitate hibridă: „«noi în Germania suntem străini, iar în Turcia nu suntem acasă», declară cei 1,5 milioane de turci din Germania”¹¹⁵. În mod ironic, scriitorul cuantifică numărul turcilor emigrați în Germania, același cu numărul armenilor siliți „să emigreze” în deșertul sirian, dar care niciodată nu au mai ajuns la destinație. Urmașii puștinilor supraviețuitori ai genocidului s-au răspândit pe tot globul, fiindu-le parcă teamă să se mai stabilească toți, împreună, într-un singur loc: „Șușa are niște neamuri pe unde nu te aștepți, cu tata se vede din ce în ce mai rar, nu au ce să-și spună, dar rudele din Marsilia, Paris, Bruxelles, Alep, Cairo, Bagdad, cele din Milano și Amsterdam și Londra, rudele rudelor trăiesc la Montevideo și Los Angeles, prin de fel de legături de sânge, ca și la Constantinopol, Sofia, Montreal, Sidney, Moscova, Erevan, Buscurești, Varna, Odesa, Stuttgart și Köln”¹¹⁶. Familia Șușei e, la nivel simbolic, o hartă spirituală a supraviețuirii. Dincolo de drama dezrădăcinării, e o poveste a speranței de a dăinui, fie și în cele mai îndepărtate colțuri ale lumii; armenii se înrădăcinesc simbolic prin păstrarea identității lor etnice, indiferent de spațiul în care se află, ei trăiesc într-un spațiu spiritual al unei Armenii demult visate, dar niciodată înfăptuite.

În „Bazarul din Beirut”, scriitorul realizează o paralelă interesantă între condiția de armean și cea de evreu; ceea ce leagă cele două comunități etnice este permanenta rătăcire geografică, niciodată dublată de una identitară. Indiferent de locul unde s-ar stabili, atât evreii, cât și armenii își păstrează intactă identitatea. E datoria spirituală moștenită de la atâția morți nevinovați, căci „într-o enciclopedie a celor morți și a celor vii au loc cu toții”¹¹⁷, memoria rămânând întotdeauna vie, păstrând tristeți, dureri acumulate de veacuri. Ceea ce îi deosebește, însă, este condiția materială; evreii s-au descurcat un pic mai bine în plan economic: „păi fără covoare și niscaiva galbeni cum să trăiască amărății de armeni? au lăsat case și familii prin tot locul pe unde s-au refugiat, cine să mai facă pe artistul dacă ei trebuiau să trăiască, cine să-i înțeleagă și pe ei dacă n-au nici petrol, nici Zidul Plângerii sau bănci elvețiene?”¹¹⁸

Umorul scriitorului destinde încărcătura dramatică a textului, tratând în cheie ludică imaginea stereotipică a armenilor: „În Insulele Tonga există o veche și mândră comunitate de armeni, prezența lor în arhipelag a fost confirmată de însuși marele istoric european Nicolae Iorga”¹¹⁹, criteriul fiind nasul mare, devenit un monopol al fizionomiei armenilor. Numele lui Nicolae Iorga este invocat ironic, ca o certificare a dovezilor incontestabile ale atestării originii armenesti a locuitorilor

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 282.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 284.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 335.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 327.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 317.

din îndepărtata Insulă Tonga, semn că armenii s-au răspândit în cele mai neașteptate locuri. Dând dovadă de finețe artistică, scriitorul înțelege că e nevoie să contrabalanseze seriositatea chestiunilor tratate în volum, prin introducerea unor episoade ludico-ironice care sporesc farmecul textului și îl salvează pe scriitor de o alură mult prea serioasă și dramatică.

Concluzii

Influența identității etnice armenesti este unul dintre puținele aspecte reliefate deja de critica literară. Ceea ce am constatat de-a lungul cercetării noastre vine să întărească ceea ce am descoperit și în cazul celorlalți scriitori deja discutați. Pe de o parte, putem identifica mărci indirecte și directe ale apartenenței scriitorului la etnia armeană, pe de altă parte, odată cu trecerea timpului, interesul scriitorului pentru reliefașarea și asumarea identității etnice armenesti crește, fapt care ar putea fi pus în legătură și cu câștigarea dreptului la libertatea de expresie după decembrie 1989. Cert este că, spre deosebire de ceilalți scriitori puși deja în discuție, Bedros Horasangian dedică un volum întreg realizării un portret colectiv al armenității. Partea de început a scrierilor lui Bedros Horasangian cuprinde aspecte fugitive care trimit la identitatea etnică armenescă: ici-colo, spațiul prozei sale este traversat de câte un armean, care intră în contact cu protagoniștii textelor, fără a deveni, vreodată, el însuși centrul discuției. Este cazul volumelor de proză scurtă din anul de debut al scriitorului, dar și al romanelor supuse analizei noastre. Odată cu volumul *Enciclopedia armenilor*, reeditat sub titlul *Trotineta lui Edi*, situația se schimbă. Aici, locul central al fiecărei proze este ocupat de un armean. Ceea ce impresionează în volum este tonul povestirilor; nu e un discurs despre victime care-și deplâng soarta, deși ar avea tot dreptul să o facă, ci este unul care ilustrează supraviețuirea, în toate formele sale, ca o victorie în fața istoriei neiertătoare. De fapt, întregul volum are drept personaj central figura armeanului rătăcitor care, în ciuda vicisitudinilor sorții, a reușit să-și mențină intactă identitatea în California, România, Irak, Georgia sau oriunde altundeva. *Trotineta lui Edi* reușește, de-a lungul celor 30 de povestiri, să schițeze un portret colectiv al armenilor, deloc idilizat, ba chiar, pe alocuri, tratat în cheie ludică, semn că autoironia nu-i e străină scriitorului. Partea interesantă a discursului creat de Bedros Horasangian este faptul că istoria armenilor de pretutindeni este, la scară mică, istoria umanității. Periplul prin spațiile generoase ale lumii, din California până la Teheran, din România până în Armenia sau Georgia, creează conturul hărții unei umanități care încearcă să-și re-poziționeze identitatea într-un secol mult prea încercat. Ceea ce unește personajele acestui volum sunt emoțiile, trăirile, spaimile, neliniștile, dorințele oricărei ființe umane, indiferent de identitatea lor etnică. Volumul devine o lecție de istorie a ultimilor o sută de ani, nefiltrate de politică sau interese economice; e o istorie trăită, nu planificată, o istorie vie.

UN PROCES DINTRE IORDACHE GHICA ȘI ALECU RUSET-ROZNOVANU

DINU POȘTARENCU

Institutul de Istorie al Academiei de Științe, Moldova
E-mail: dpostarencu@yahoo.com

A Trial between Iordache Ghica and Alecu Ruset-Roznovanu

(Abstract)*

On February 22 / March 6, 1821, a detachment of Greek insurgents under the leadership of Alexandru Ipsilanti clandestinely gathered in Bessarabia, crossed the border from the Prut River and, reaching Iași, triggered insurrectionary actions against the Ottoman domination. As a result, from March to September 1821, in Bessarabia came more than 40 thousand refugees from the Principality of Moldavia. Among them was the former great treasurer of Moldova, Iordache Ruset-Roznovanu, together with his family, as well as the Agha Iordache Ghica. During his stay in Chisinau, a trial arose between Iordache Ghica and Alecu/Alexandru Ruset-Roznovanu, the younger son of Iordache Ruset-Roznovanu, in connection with the claim that the former had submitted, to be reimbursed the sum of 23,900 Dutch thalers, which the latter owed him. The article follows the unfolding of the lawsuit filed by Iordache Ghica against Alecu Ruset-Roznovanu for debt recovery.

Keywords: Principality of Moldavia, Bessarabia, court, trial, Iordache Ghica, Alecu Ruset-Roznovanu.

În 22 februarie/6 martie 1821, detașamentul eterist sub conducerea lui Alexandru Ipsilanti, întrunit în mod clandestin în Basarabia, a trecut frontiera de la Prut și, ajungând la Iași, a declanșat acțiuni insurecționale împotriva dominației otomane.

Răscoala grecilor a provocat o refugiere masivă a populației. O bună parte dintre locuitorii care își părăsiseră casele a emigrat în Basarabia, așezarea lor în stânga Prutului fiind încuviințată de oficialitățile imperiale ruse. Afluența refugiaților în Basarabia, ne spune ofițerul rus Ivan P. Liprandi, a început la mijlocul lunii martie, intensificându-se din ce în ce mai mult¹. Conform unei informații oficiale, din martie

---

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

¹ „Из дневника и воспоминаний И.П. Липранди”, în „Русский архив”, 1866, nr. 8–9, coll. 1240.

până în septembrie 1821, în Basarabia au venit mai mult de 40 de mii de oameni plecați pe calea pribegiei din Principatul Moldovei².

Drept sursă pentru a cunoaște numele pribegilor servesc listele pasagerilor de peste graniță, trecuți în condicile carantinelor basarabene pe durata răzmeriței eteriste.

Printre pasagerii intrați prin carantina de la Sculeni, în intervalul 15–22 martie 1821, unde au fost ținuți timp de 16 zile, se număra și fostul mare vistiernic al Moldovei, Iordache Ruset-Roznovanu, care se refugiase împreună cu familia și servitorii săi (în total, 22 de persoane)³.

Fostul mare vistiernic s-a adăpostit în Basarabia, având aici câteva proprietăți funciare: Hrimăncăuți, Hrubna și Cosăuți (pe care era așezat satul Nilipăuți), situate în ținutul Hotin, Sărata din ținutul Iași și moșia târgului Soroca. Iar fiul său, Nicolae Ruset-Roznovanu, stăpânea, la 1817, moșia Sculeni din ținutul Iași⁴.

Pe lângă aceasta, potrivit lui Radu Rosetti, „vistiernicul Iordache a fost, în tot cursul vieții sale, un partizan hotărât și statornic al Rusiei și, în diferite rânduri, candidat la domnie energic sprijinit de această împărăție”⁵. Și Victor Papacostea afirmă că grupul politic de boieri strâns în jurul marelui vistier Iordache Rosetti Roznovanu, numit, în limbajul din epocă, „Taraful Roznovanului”, se întemeia „pe sprijinul rușilor”⁶.

Un număr impunător de refugiați, mai cu seamă protipendada, s-a instalat în Chișinău. Tot în capitala Basarabiei, după ce au respectat regimul de carantină, s-au stabilit Iordache Ruset-Roznovanu și însoțitorii săi.

Ca efect, la 1821, Chișinăul se transformase într-un furnicar, fiind astfel descris de un martor ocular, scriitorul rus Aleksandr Veltman: „Era plin de lume. În loc de 12 mii de locuitori, aici erau de acum circa 50 de mii, pe o suprafață de 4 verste pătrate. El semăna, mai degrabă, cu aglomerația unei sărbători locale, când cei veniți se pripășesc la voia întâmplării, câteva familii locuind într-o odaie. Dar nu numai Chișinăul s-a umplut cu originari din Moldova și Valahia; populația întregii Basarabii, cel puțin, s-a dublat. Chișinăul, în acea vreme, era plin de prinți și demnitari din Constantinopol și ambele principate”⁷.

Un tablou al vieții Chișinăului din perioada aciuării aici a persoanelor refugiate din cauza Eteriei ne-a lăsat Constantin Negruzzi, care a staționat în

² И. Ф. Иовва, *Передовая Россия и общественно-политическое движение в Молдавии (первая половина XIX в.)*, Кишинев, 1986, p. 157.

³ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare se va cita A.N.R.M.), Fond 17, inventar 1, dosar 152a, f. 87.

⁴ A.N.R.M., Fond 17, inventar 1, dosar 119, f. 820 (document din 1818); *Труды Бессарабской Губернской Учённой Архивной Комиссии*, Кишинёв, 1907, том третий, pp. 19, 26, 83, 111, 114. Soroca și Sărata sunt atestate ca proprietăți ale lui Iordache Ruset-Roznovanu și la 1835 (A.N.R.M., Fond 134, inventar 2, dosar 794, f. 63; A.N.R.M., Fond 134, inventar 2, dosar 113, f. 315).

⁵ Radu Rosetti, *Amințiri*, Iași, f. a., vol. I, p. 95.

⁶ Victor Papacostea, *Tradiții românești de istorie și cultură*, ediție îngrijită de Cornelia Papacostea-Danielopolu, București, Editura Eminescu, 1996, pp. 241–242.

⁷ Л. Майков, *Пушкин. Биографические материалы и историко-литературные очерки*, С.-Петербург, 1899, p. 117.

metropola basarabeană pe parcursul unei luni. Zugrăvit, peste ani, în „Scrisoarea a VII-a (Calipso)”, tabloul evocat îi rămânea viu în memorie: „Tatăl meu cu mine, după ce am petrecut iarna în ținutul Hotinului, în vara anului 1822 ne-am dus la Chișinău, ca să ne întâlnim cu rude, prieteni, cunoscuți, refugiați ca și noi. Era curios a vedea cineva atunci capitala Basarabiei, atât de deșartă și de tăcută, cât se făcuse de vie și de zgomotoasă. Plină de o lume de oameni care trăiau de azi pe mâine, care nu știau de se vor mai înturna la vetrele lor, acești oameni, mulțamiți că și-au scăpat zilele, se deprinseseră cu ideea că n-o să mai găsească în urmă decât cenușă, și, neavând ce face altă, hotărâră a amorți suferința prin vesela petrecere, care, cel puțin, îi făcea a uita nenorocirea. De aceea, nu vedeai alta decât primblări, muzici, intrigi amoroase”⁸.

În 5 februarie 1822, Iordache Ruset-Roznovanu a participat ca martor la cununia lui Grigore Crupenschi cu Smaranda, fiica moșierului basarabean, paharnicul Petrache Catargi, ritualul religios fiind oficiat în Catedrala „Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil” din Chișinău⁹.

În timpul șederii la Chișinău, s-a iscat un proces dintre aga Iordache Ghica și Alecu/Alexandru Ruset-Roznovanu, fiul mai mic al lui Iordache Ruset-Roznovanu, în legătură cu pretenția pe care cel dintâi o înaintase, de a i se restitui suma de 23 900 de taleri olandezi, pe care cel din urmă i-o datora.

Constrâns de mișcarea eteristă pornită în Principatul Moldovei, aga Iordache Ghica s-a retras în Austria, iar de acolo a venit în Basarabia, oprindu-se la Chișinău. Întâlnindu-l aici pe Alecu Ruset-Roznovanu, pe care îl cunoștea bine de când ambii se aflau în Moldova, i-a împrumutat acestuia, în repetate rânduri, de la 2 august 1822 până la 30 ianuarie 1823, o sumă totală de 23 900 de taleri olandezi, înscriind sumele de fiecare dată în polițe, iar Alecu depunea drept gaj moșia Roznova din Principatul Moldovei. Tatăl lui Alecu, după cum se menționează în documentul vremii, „privea liniștit la acțiunile fiului său”¹⁰.

Dându-și seama că împrumutarea banilor de către Alecu Ruset-Roznovanu este o escrocherie, o intenție rea pusă la cale de Iordache Ruset-Roznovanu pentru a-l feri pe fiu de plata creditelor, Iordache Ghica a fost forțat de situație să apeleze la autoritățile țariste¹¹.

Prin petiția din 15 ianuarie 1825, adresată guvernatorului civil interimar al Basarabiei, Filip Vighel¹², la care a alăturat copiile polițelor, legalizate de samsar, aga Iordache Ghica a cerut să se perceapă de la Alecu Ruset-Roznovanu creditul pe care i l-a acordat. Făcând trimitere la decizia Consiliului de Stat al Rusiei din 28 decembrie 1801, potrivit căreia dosarele legate de polițe țin de competența

⁸ Constantin Negruzzi, *Negru pe alb*, Chișinău, Editura Litera, 1996, p. 211.

⁹ A.N.R.M., Fond 211, inventar 5, dosar 33, f. 13v (registru de stare civilă pe anul 1822 al catedralei din Chișinău).

¹⁰ A.N.R.M., Fond 2, inventar 1, dosar 1060, f. 10; A.N.R.M., Fond 3, inventar 1, dosar 1334, f. 27.

¹¹ A.N.R.M., Fond 2, inventar 1, dosar 1060, f. 10v-11.

¹² Filip F. Vighel (n. 1786 – d. 1856), funcționar rus, memorialist. Membru al Consiliului Suprem al Basarabiei (de la 8 septembrie 1823), apoi viceguvernator al Basarabiei.

poliției, la decretul imperial din 12 august 1797, prin care s-a dispus ca încasarea împrumuturilor să se facă fără a ține seama de persoane, și la decretul imperial din 22 decembrie 1785, prin care s-a legiferat ca vârsta majoratului să fie considerată de la 21 de ani, Vighel a dispus polițmaistrului orașului Chișinău să-i aducă la cunoștința lui Alecu Ruset-Roznovanu despre cererea formulată de creditorul Iordache Ghica. În 26 ianuarie 1825, polițmaistrul a raportat că debitorul Alecu i-a prezentat o explicație din partea tatălui său, în care se menționa că fiul lui nu poate fi tras la răspundere, întrucât era nevârstnic când a dat polițele. Fostul vister a precizat că Iordache Ghica i-a dat vecesele până la data de 30 noiembrie 1823, adică în perioada când Alecu nu avea încă vârsta legală de 25 de ani¹³, și, prin urmare, actele respective sunt nule. Pe deasupra, mai argumenta Iordache Ruset-Roznovanu, moșia gajată Roznova, aflată în ținutul Neamț, îi aparține lui, dar nu fiului său. Din aceste considerente, el a rugat să fie respinsă pretenția lui Ghica. Șeful poliției orășenești a mai relatat că nu era pentru prima dată când acest datornic se eschiva să achite datoriile, invocând același motiv. Anterior, în 1822, Alecu Ruset-Roznovanu împrumutase 420 de taleri olandezi de la funcționarul basarabean Bocancea. Cerându-i-se să-i restituie împrumutul acestui funcționar, Alecu Ruset-Roznovanu nu numai că s-a împotrivit puterii polițienești, dar a dat dovadă și de brutalitate verbală. Atunci, tatăl lui Alecu a declarat, la rândul său, că fiul său mai mic, fiind minor, se află sub tutela părintească și de aceea el, în calitate de tată, poartă răspunderea în locul lui. Având în vedere legea cu privire la minorat, lămurită în *Hexabiblosul lui Harmenopolos* (Armenopol), în care se spune că tatăl nu este obligat să achite datoria în locul fiului, instanțele civile basarabene i-au respins acțiunea lui Bocancea. Mai mult decât atât, pentru a se proteja în asemenea cazuri, Iordache Ruset-Roznovanu l-a rugat pe rezidentul plenipotențiar interimar al Basarabiei, general-locotenentul Ivan N. Inzov, să se facă public în toată Basarabia faptul că el nu-și asumă responsabilitatea pentru angajamentele pe care fiul său minor le-a luat față de unele persoane. Drept consecință, în 3 aprilie 1823, Guvernul Regional al Basarabiei, îndeplinind ordinul dat de Inzov, a comunicat public acest anunț al lui Iordache Ruset-Roznovanu¹⁴.

Raportându-i, în 4 februarie 1825, guvernatorului general al Novorosiei și rezidentului plenipotențiar al Basarabiei, contelui Mihail S. Voronțov, despre acest

¹³ În Principatul Moldovei și Țara Românească, persoanele care nu aveau vârsta legiuită purtau o răspundere penală atenuată sau, uneori, erau declarați chiar iresponsabili sub raport penal și incapabili să se prezinte în instanță sau să întocmească acte juridice în afară de cele personale, cum ar fi testamentul, în anumite condiții. La înfăptuirea celorlalte, nevârstnicul era reprezentat prin tatăl său, ori, în lipsa acestuia, printr-o persoană numită „purtător de grijă” („epitrop”, „curator”, „tutor”), care, în general, era o rudă de sânge sau mama rămasă văduvă. Tânărul până la 25 de ani se chema „mic”. Era nevârstnic, minor (*Instituții feudale din țările române. Dicționar*, București, Editura Academiei Române, 1988, p. 319). Și în Basarabia, conform dreptului local, majoratul începea odată cu împlinirea vârstei de 25 de ani (M.Г. Савенко, *Практика Правительствующего Сената по бессарабскому праву*, Кишинев, 1914, p. 111).

¹⁴ A.N.R.M., Fond 2, inventar 1, dosar 1060, f. 33–34; A.N.R.M., Fond 3, inventar 1, dosar 1334, f. 27–31, 33.

diferend, procurorul regional al Basarabiei l-a informat că debitorul Alecu Ruset-Roznovanu, ajungând la majorat în noiembrie 1823, este obligat să dea personal explicații în instanțele judecătorești, fără ocrotire părintească. În al doilea rând, el și-a exprimat părerea că Ghica trebuie să se judece în Principatul Moldovei, unde se află moșia depusă drept garanție¹⁵.

În 21 februarie 1825, Iordache Ghica i-a înaintat o reclamație contelui M. S. Voronțov, expunându-i pretenția pe care a ridicat-o față de Alecu Ruset-Roznovanu. De asemenea, l-a contrazis pe procuror citând din legea romană: creditorului i se dă satisfacție acolo, unde se găsește datornicul. În cazul dat, datornicul și tatăl său se află în Basarabia și tot aici au fost date polițele. Deci, procedura judiciară trebuie să se deruleze nu în Principatul Moldovei, ci în Basarabia, cu atât mai mult cu cât posedă aici proprietăți funciare. Asistând, în ziua de 24 februarie 1825, la ședința Consiliului Suprem al Basarabiei, contele Voronțov a transmis acestui for, spre examinare, petiția pe care i-a remis-o Ghica¹⁶.

Pentru a demonstra că era nevârstnic când a împrumutat banii, Alecu Ruset-Roznovanu a prezentat certificatul de naștere, autentificat, în 26 august 1824, de către mitropolitul Moldovei, episcopii Romanului și Hușilor și 13 boieri, în care era indicat că el s-a născut în 30 noiembrie 1798.

Susținând dezbaterile pe marginea reclamației lui Ghica, membrii Consiliului Suprem al Basarabiei s-au divizat: unii dintre ei îi dădeau dreptate lui Ruset-Roznovanu, printre care și procurorul regional interimar Podgurski, iar alții înclinau balanța în favoarea agăi Ghica. Deși ultimii prevalau numeric, examinarea cauzei s-a târăgănat până în toamnă. Ruset-Roznovanu ruga să fie urgentată examinarea, pe când Ghica solicita să i se acorde răgaz pentru a se deplasa în Bucovina, să aducă de acolo polițele originale, pe care Consiliul Suprem i le-a cerut să le prezinte¹⁷.

Între timp, s-au produs și unele incidente în legătură cu acest proces. În 13 martie 1825, Ghica a depus la Consiliul Suprem al Basarabiei un protest împotriva opiniei procurorului regional al Basarabiei, în care a consemnat că patria sa, Principatul Moldovei, încă nu a ajuns să posedă legi permanente. Și aceasta din cauză că moldovenii, aflându-se sub dominația otomană, nu au avut acces la cultură. Divanul Moldovei adoptă hotărâri în privința aceluiași proces odată într-un fel, iar altă dată altfel, uneori conform legilor, iar alteori contrar acestora. Hrisoavele emise din când în când, cu ocazia unor procese, demonstrează insuficiența legilor în Moldova. Totodată, el și-a exprimat nedumerirea cum procurorul regional a determinat vârsta legală de 25 de ani în cazul unui proces care se desfășoară Basarabia, călăuzindu-se de legile romane scrise cu 18 secole în urmă. Din ce considerent procurorul se conduce de legi nestatornice, trecând cu vederea decretele monarhilor ruși, în virtutea cărora se determină vârsta legală în toate cele

¹⁵ *Ibidem*, f. 35.

¹⁶ *Ibidem*, f. 36; A.N.R.M., Fond 3, inventar 1, dosar 1334, f. 33, 44.

¹⁷ A.N.R.M., Fond 2, inventar 1, dosar 1060, f. 12, 41v.

patru părți ale lumii, iar în unele locuri este și mai mică. În plus, procurorul se bazează pe legi care nu conțin prevederi referitoare la supușii altor state care au litigii în Basarabia. El a mai remarcat că banii au fost împrumutați în conformitate cu prevederile legale aplicate în Basarabia, procesul decurge aici și părțile litigante, prin acțiunile întreprinse, recunosc competența instanței basarabene, pe când procurorul tinde să nege aceste aspecte, fără temei legal. În încheiere, Ghica a subliniat că, potrivit tuturor legilor lumii, creditorul are dreptul să revendice restituirea creditului după expirarea termenului vecselului¹⁸.

Printr-o notă din mai 1825, redactată în limba franceză, domnul Moldovei, Ioan Sandu Sturza, i-a comunicat guvernatorului civil al Basarabiei că, în Iași, circulă copia unui act scris în limba rusă, înaintat Consiliului Suprem al Basarabiei de către boierul din Moldova, aga Iordache Ghica, care și-a permis să folosească expresii insultătoare la adresa poporului căruia el îi aparține, inclusiv privitor la guvernul și domnia patriei lui¹⁹.

Cercetând copia actului anexat la nota domnului Moldovei, viceguvernatorul Basarabiei, Filip Vighel, a recunoscut scrisul funcționarului Belicenko din cadrul Cancelariei Consiliului Suprem al Basarabiei. Întrucât cauza dintre Ghica și Ruset-Roznovanu era în derulare, Vighel i-a poruncit polițmaistrului orașului Chișinău, Radici, să-l interogheze pe Belicenko²⁰.

În cele din urmă, în 27 octombrie 1825, membrii Consiliului Suprem al Basarabiei au conchis: dosarul conține cinci polițe, aparent date lui Iordache Ghica de Alecu Ruset-Roznovanu, dar scrise pe hârtie simplă și nefiind autentificate. Însă Iordache Ghica nu a prezentat polițele originale în decurs de nouă luni, din care motiv cauza este exclusă din numărul celor nesoluționate. În cazul în care dreptatea va fi de partea lui Ghica, suma de bani datorată lui de debitor îi va fi restituită din veniturile moșiilor lui Iordache Ruset-Roznovanu din Basarabia. Hotărârea luată a fost expediată lui Voronțov pentru a se pronunța. Acesta a dispus ca pretenția agăi să fie soluționată de către organul polițienesc, după ce va prezenta polițele originale²¹.

Văzând că examinarea dosarului durează, văzând și poziția pe care o luase viceguvernatorul Vighel și contele Voronțov de a-i da șanse agăi Iordache Ghica, Iordache Ruset-Roznovanu l-a trimis la Sankt Petersburg pe fiul său mai mare, Nicolae, care deținea demnitatea de vistier în Principatul Moldovei, însărcinându-l să intervină în privința litigiului. Explicând motivele cauzei în reclamația înaintată Senatului²² Rusiei, Nicolae Ruset-Roznovanu a solicitat următoarele: creanța dată de fratele său înainte de a împlini vârsta majoratului să fie considerată nulă; Ghica, dacă are pretenții, să intenteze acțiunea în Principatul Moldovei, dar nu în instanțele judecătorești din Basarabia; să prescrie Guvernului Regional al Basarabiei să nu

¹⁸ A.N.R.M., Fond 3, inventar 1, dosar 1334, f. 19–23.

¹⁹ *Ibidem*, f. 18.

²⁰ *Ibidem*, f. 6.

²¹ A.N.R.M., Fond 2, inventar 1, dosar 1060, f. 41–42.

²² Senat – organul suprem de jurisdicție din Imperiul Rus.

interzică plecarea din Basarabia a tatălui și a fratelui său. Totodată, s-a plâns contra guvernatorului civil interimar al Basarabiei, Filip Vighel, declarând că, prin acțiunile abuzive ale acestuia, tatăl său, aproape timp de un an, a fost privat de libertate personală. Senatul a dat curs reclamației lui Nicolae Ruset-Roznovanu și, în 1 martie 1826, a prescrip Consiliului Suprem al Basarabiei să-i trimită dosarul cu privire la acțiunea agăi Ghica împotriva lui Ruset-Roznovanu²³.

Iordache Ghica a reușit să sustragă o scrisoare a lui Nicolae Ruset-Roznovanu către tatăl său, cu numărul 31, expediată în 12 aprilie 1826 din Sankt Petersburg. Mai întâi, Nicolae i-a scris tatălui că a primit de la el scrisoarea din 27 martie 1826. Apoi, l-a informat că Senatul urma să adopte după Paști hotărârea privind procesul fratelui său cu Ghica. După cum îl asigură, se aștepta ca hotărârea să fie favorabilă lui Alecu. El l-a mai înștiințat că Voronțov încă nu poposise la Sankt Petersburg, unde nici nu fusese chemat, deși contele, care stătea „împietrit” la Biserica Albă (Belaia Țerkov), a solicitat învoire de două ori ca să vină acolo. Pe Vighel nu l-a văzut, deoarece nu i-a întâlnit „mutra” prin cercurile pe care le frecventa. I-a comunicat și despre faptul că, după cum i-a scris Danul, caleștile lor sosiseră la Cernăuți, dar, considera el, încă nu era momentul oportun pentru a le trimite în Moldova. Și-a sfătuit părintele să nu plece în Moldova, ci să aștepte mai întâi să meargă încolo boierii moldoveni aflați la Cernăuți. Iar în partea finală a notat că, fiind invitat de ministrul afacerilor externe al Rusiei, contele Karl Nesselrode, acesta l-a rugat să-i transmită tatălui său răspunsul la scrisoarea pe care Iordache Ruset-Roznovanu i-a adresat-o și pe care contele i-a prezentat-o împăratului Nicolae I. Marcat de această întrevvedere la nivel înalt, el i-a mărturisit tatălui că, „oricare ar fi circumstanțele politice, nouă ne este și ne va fi bine”. Fiindcă suporta cheltuieli, el i-a cerut tatălui să-i trimită 1 500 de taleri olandezi, plus 500 de taleri olandezi necesari lui, ca să achite taxa pentru educația copiilor săi în pensionul din capitala Imperiului Rus²⁴.

Conținutul scrisorii lui Nicolae Ruset-Roznovanu l-a făcut pe Iordache Ghica să se îngrijoreze că ar putea pierde procesul. De aceea, în 24 aprilie 1826, el i-a adresat împăratului o petiție, prin care l-a pus la curent despre scrisoarea lui Nicolae Ruset-Roznovanu și a solicitat să-i acorde protecție în situația în care s-a pomenit²⁵.

În legătură cu dispariția scrisorii, a fost pornită o investigație polițienească, după ce Iordache Ruset-Roznovanu a anunțat autoritățile basarabene despre absența acesteia, declarând că Oficiul Poștal Regional i-a predat scrisoarea expediată de fiul său, însă aceasta lipsea în plic. În 22 aprilie 1826, guvernatorul civil interimar al Basarabiei, Arseniev, i-a ordonat polițmaistrului interimar al orașului Chișinău, Borodavkin, să cerceteze cazul. Punând sub sechestru toate hârtiile pe care le-a găsit la domiciliul lui Ghica, Borodavkin i-a cerut să restituie scrisoarea. Peste două zile,

²³ A.N.R.M., Fond 2, inventar 1, dosar 1060, f. 13, 44v–45; A.N.R.M., Fond 3, inventar 1, dosar 1334, f. 99.

²⁴ A.N.R.M., Fond 2, inventar 1, dosar 1060, f. 4–5.

²⁵ *Ibidem*, f. 6–6v.

Ghica a primit o citație semnată de polițmaistrul interimar al orașului Chișinău Kotkov, prin care i s-a repetat aceeași cerere: să restituie scrisoarea.

Iordache Ghica i-a răspuns lui Kotkov printr-un memoriu din 27 aprilie 1826: 1. Scrisoarea a obținut-o din casa lui Ruset-Roznovanu, dar nu o restituie, întrucât a adus la cunoștința împăratului conținutul acesteia. 2. Este nesigur în apărarea lui de către conducerea de la Chișinău, drept dovadă servind îngăduința cu care era tratat Iordache Ruset-Roznovanu, prin coruperea de către acesta a slujitorilor Cancelariei Consiliului Suprem al Basarabiei, care i-au pus la dispoziție documente pentru a-i cauza prejudiciul lui Ghica. 3. Scrisoarea nu a fost sustrasă de la Oficiul Poștal. Dacă avea să se întâmple așa ceva, Ruset-Roznovanu, primind-o în 21 aprilie, avea să protesteze imediat. Însă, el a reacționat în privința lipsei ei abia a doua zi. 4. Aflând că scrisoarea e la Ghica, Iordache Ruset-Roznovanu a trimis la domiciliul acestuia, în 22 aprilie, un slujitor de al său, însoțit de un polițist. S-a înfățișat și Borodavkin, care, fără să acționeze pe baza unui mandat, i-a perchezitionat hârtiile, sigilându-le. Fiind presat, Ghica i-a declarat guvernatorului civil interimar al Basarabiei că el a expediat scrisoarea împăratului²⁶.

Printr-o petiție, datată în aceeași zi de 27 aprilie 1826, Iordache Ghica a apelat la ajutorul contelui Voronțov, rugându-l să intervină la Sankt Petersburg pentru a stopa executarea deciziei luate de către membrii Senatului, până la examinarea acesteia în cadrul Adunării Generale a Senatului. La petiție a atașat o copie a scrisorii lui Nicolae Ruset-Roznovanu, accentuând că, din toată corespondența dintre Nicolae Ruset-Roznovanu și tatăl său (32 de scrisori trimise unul altuia), purtată pe parcursul aflării lui Nicolae Ruset-Roznovanu la Sankt Petersburg timp de șase luni, se pot afla multe lucruri, cu atât mai mult că acest fiu al lui Iordache Ruset-Roznovanu, în vremea răzmeriței din Moldova, s-a raliat eteriștilor²⁷.

Începând judecarea cauzei civile dintre aga Iordache Ghica și Alecu Ruset-Roznovanu și nedispunând de legile și descrierea obiceiurilor din Basarabia, Senatul i-a prescris lui Voronțov să-i fie trimise toate legile locale existente, îndeosebi cele referitoare la minorat, traduse în limba rusă. Netrimiteându-i-se actele normative solicitate, în 5 mai 1826, Senatul a dat acest ordin Consiliului Suprem al Basarabiei. De asemenea, Senatul a pus în vedere să nu fie îngăduită plecarea din Basarabia a familiei lui Iordache Ruset-Roznovanu²⁸.

Auzind despre dispoziția Senatului de a permite Ruset-Roznovanilor să plece din Chișinău unde binevoiesc, Ghica l-a rugat pe împărat, printr-un lung memoriu alcătuit în 18 mai 1826, să le fie oprită plecarea, iar Senatul să examineze nu numai creanța lui față de familia Ruset-Roznovanu, dar și creanțele altor creditori care au acordat împrumuturi acestei familii bogate²⁹.

²⁶ *Ibidem*, f. 7–9.

²⁷ *Ibidem*, f. 2–2v. Petiția a semnat-o: „Géorge Ghyka”.

²⁸ A.N.R.M., Fond 2, inventar 1, dosar 1060, f. 46; A.N.R.M., Fond 3, inventar 1, dosar 1334, f. 104.

²⁹ A.N.R.M., Fond 2, inventar 1, dosar 1060, f. 21–24.

Totuși, în ziua de 27 mai 1826, Alecu Ruset-Roznovanu a traversat hotarul pe la Vama Sculeni, plecarea din Basarabia fiindu-i permisă în temeiul pașaportului eliberat, în 20 mai 1826, de către guvernatorul civil interimar al Basarabiei, Pizani³⁰.

În 22 mai 1826, Ghica i-a trimis din Chișinău o petiție ministrului Justiției, D.I. Lobanov-Rostovski, rugându-l să i se facă dreptate pentru a-și întoarce banii pe care i-a împrumutat lui Alecu Ruset-Roznovanu. Prin adresa din 20 iunie 1826, ministrul Lobanov-Rostovski i-a cerut guvernatorului civil al Basarabiei să-l anunțe pe Ghica că a dispus Ober-procurorului Departamentului al II-lea al Senatului să supravegheze corectitudinea examinării dosarului³¹.

Și Nicolae Ruset-Roznovanu a intervenit pe lângă ministrul Lobanov-Rostovski. Descriind, într-un memoriu din iunie 1826, cauza demarării diferendului și îndreptându-l pe fratele său, Nicolae Ruset-Roznovanu i-a mai spus demnitarului rus că el a venit la Sankt Petersburg, unde staționează deja de șapte luni, doar cu scopul „de a-l scoate pe tatăl său din această situație nefericită”³².

Scriindu-i, în 6 iunie 1826, ministrului Lobanov-Rostovski referitor la pretenția bănească a lui Iordache Ghica față de Ruset-Roznovanu, contele Voronțov l-a înștiințat că boierul Ghica avea intenția să vină la Sankt Petersburg, dar i s-a interzis să părăsească Chișinăul, deoarece împăratul, fiind informat că Ghica a sustras scrisoarea în complicitate cu factorul poștal, a poruncit ca lui Iordache Ghica și factorului poștal, Damian Pașkovski, să li se intenteze procese penale³³. Drept urmare, Iordache Ghica și factorul poștal au fost puși sub urmărire penală, fiind instituită pentru aceasta o comisie de anchetă. Pașkovski a fost pus sub arest, iar Ghica avea interdicția de a pleca din Chișinău. Ancheta penală s-a desfășurat până în 22 august 1826, când, în puterea manifestului imperial emis în această zi, acești doi inculpați au fost scutiți de judecată și iertați³⁴.

În fine, Senatul a primit următoarele culegeri de norme juridice aplicate în regiunea Basarabia: 1. Regulamentul privind organizarea regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818 (în limbile rusă și română); 2. Sobornicescul *hrisov* al lui Alexandru Mavrocordat din 1785 (în limbile rusă și română); 3. Manualul de legi sau *Hexabiblosul lui Harmenopulos* (Armenopol) (în limba greacă); 4. Adunarea cuprinzătoare în scurt de pravilele cărților împărătești, tipărită la Iași, în 1814, de juristul Andronache Donici (în limba română). Trimițându-le, rezidentul plenipotențiar al Basarabiei a explicat că în Basarabia nu s-a găsit o persoană aptă să traducă în rusă ultimele două culegeri de legi. Deși, mai specifica el, unele capitole ale codului de legi locale și obiceiuri din Basarabia sunt elaborate

³⁰ A.N.R.M., Fond 38, inventar 1, dosar 320, f. 147.

³¹ A.N.R.M., Fond 2, inventar 1, dosar 1060, f. 18–20, 25–26.

³² *Ibidem*, f. 52–65.

³³ *Ibidem*, f. 17.

³⁴ A.N.R.M., Fond 22, inventar 1, dosar 709, f. 2–15; A.N.R.M., Fond 38, inventar 1, dosar 320, f. 1, 12.

de doctorul în drept Petru Manega, însă acestea nu sunt aprobate de puterea supremă³⁵.

A urmat rezoluția Senatului din 27 iulie 1826. După o expunere lungă a etapelor litigiului, Senatul a constatat că, pe durata soluționării acestuia, Iordache Ghica nu a prezentat polițele originale. Ca rezultat, litigiul a fost examinat pe baza unor copii, iar moșia depusă zălog de Alecu Ruset-Roznovanu se află în Principatul Moldovei. În încheiere Senatul a decis: 1. Cauza a fost inițiată fără temei legal și a fost examinată cu încălcarea legilor, din care motiv ea este anulată, Iordache Ghica³⁶ urmând să-și facă dreptate în conformitate cu normele juridice. 2. Vighel a acționat contrar prevederilor Regulamentului privind organizarea regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818, potrivit căror guvernatorul civil al Basarabiei nu este judecător, ci ocrotitor al legilor și hotărârilor aflate în vigoare în Basarabia. Învinuindu-l pe Ruset-Roznovanu, Vighel a recurs nu la legile locale din Basarabia, ci la legile rusești³⁷. Astfel, a luat sfârșit procesul dintre acești reprezentanți ai boierimii din Principatul Moldovei.

---

³⁵ A.N.R.M., Fond 2, inventar 1, dosar 1060, f. 46–47.

³⁶ În 1827, aga Iordache Ghica arenda moșiile Coșernița, Ciornița și Soloneț din Basarabia ale boierului din Principatul Moldovei, vistierul Dimitrie Ghica. În acest an, Dimitrie Ghica a înaintat Tribunalului Civil al Basarabiei o petiție, declarând că Iordache Ghica nu-i plătește banii pentru arendarea moșiilor (A.N.R.M., Fond 37, inventar 2, dosar 488, f. 2).

³⁷ A.N.R.M., Fond 2, inventar 1, dosar 1060, f. 48; A.N.R.M., Fond 3, inventar 1, dosar 1334, f. 126.

SERBAREA DE LA PUTNA ȘI RĂZBOIUL FRANCO-PRUSAC (1870–1871)

ION FILIPCIUC

Costișa, jud. Suceava
E-mail: mioritza437@yahoo.com

The Putna Celebration and the Franco-Prussian war (1870–1871)

(Abstract)*

Between the cultural and religious event dedicated to the Moldavian ruler Stephen the Great, organized by the Romanian students from Vienna, Paris, Liege, Iasi, Berlin, Bucharest and Blaj, which was to take place on Saturday, August 15/27, 1870, at the Putna Monastery (in Bukovina, in the Austro-Hungarian Empire), and the armed confrontation between France and Prussia (which started on Tuesday, July 7/19, 1870 and ended on September 2, 1870, with the surrender of the French army, the deposition and the exile of Napoleon III on Sunday, September 4, 1870) there is no cause-purpose-effect connection, all the more so as the two events happened dispersed in time and space (Berlin, Paris, Vienna, Bucharest, Putna).

And yet regarding the two historical facts, one Romanian and the other European, there was a factor of concern because in order to fill the vacant throne of the Kingdom of Spain, the Chancellor of Prussia chose Prince Leopold of Sigmaringen-Hohenzollern, whose brother Charles occupied in Bucharest the throne of the Romanian Principalities. However, the Bucharest-Berlin-Madrid triangle offered Europe a Hohenzollernian political perspective that could not be accepted by the hegemon pretender from Paris.

The celebration at the tomb of Stephen the Great was firstly suggested by Iralie Porumbescu, a parish priest in Putna village (Iasi, 1857). It was later presented by the Romanian student Constantin Aronovici in his dissertation „About the Genius of Stephen the Great” (Vienna, Saturday, December 4, 1869), conceived by Emanuil Logothetti (Saturday, December 25, 1869) and partially organized by Gabriel Băleanu inside the Putna Monastery on Saturday, August 15/27, 1870). The celebration took place in the tradition of the Assumption, with guests from Bukovinian villages and many others who came from Moldova, without causing impediments or suspicions in the context of the events in Europe.

The central committee of the Romanian students in Vienna postponed the celebration for 1871, for a reason which is understandable in the “mioritic space”: the disappearance of the insurance policy of the money deposited at a Viennese bank, recklessly entrusted to the Romanians “Pêrlea & Murășanu”. The invocation of the

---

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

Franco-Prussian war (July 19, 1870 – May 10, 1871) was an excellent gimmick for credible publicity in the “Wallachian void”.

Keywords: Gabriel Băleanu, E. Logothetti, M. Eminescu, I. Slavici, Otto von Bismarck, Prince Leopold, Prince Charles, Napoleon III, abbot Arcadie Ciupercovici.

Vom pune într-o cumpănă comparativă două evenimente istorice care se petrec în același timp, în locuri diferite, însă fără nici o legătură unul (românesc) cu altul (european), ceea ce în termeni savanți ar însemna uconie – nicipând și utopie – niciunde, iar un exercițiu lipsit de exclamații patriotarde trebuie asumat măcar după un veac și jumătate, când aniversarea Putnei din acest an a stârnit și oarecari acuzații naționaliste. Apoi, cele două evenimente, Serbarea de la Putna și războiul franco-prusac din anii 1870–1871, nici nu se opun, pentru că unul este religios-cultural iar celălalt militar-politic, și nici nu se suprapun, întrucât nu sunt apropiate sau congruente. Totuși, fiindcă întâiul a fost invocat ca împiedicat de-al doilea, discuția nu poate fi ocolită.

Un fapt, însă, trebuie lămurit din capul locului: Mihai Eminescu nu a fost unul dintre inițiatorii Serbării de la Putna, întrucât, dacă urmărim prezența și semnătura lui în pregătirea și desfășurarea evenimentului, vom observa, cu destulă mâhnire, că poetul figurează ca secretar doar în șapte locuri: 1. sâmbătă, „Viena-n 4 martie 1870”, apel către studenții Facultății Teologice în Blaj; 2. „aprilie – mai 1870”, scrisoare către președintele comitetului ad-hoc din Blaj; 3. duminică, „în 31 mai /12 iunie 1870”, apel publicat în „Curierul de Iași”; 4. marți, „în 12/24 ianuarie 1871”, scrisoare către egumenul mănăstirii Putna; 5. 6 august 1871, scrisoarea către Titu Maiorescu, în care precizează că este unul dintre mulții secretari ai Comitetului central; 6. „în 29 iulie/11 august 1871”, în ziarul „Albina”, din Pesta; 7. marți, „în 3/15 august 1871”, răspunsul către Dumitru Brătianu.

Documentele în care Mihai Eminescu figurează ca „secretariu” sunt, așadar, chiar prea puține pentru un inițiator, iar Ioan Slavici, care a știut mai toate amănuntele despre Serbarea de la Putna, scrie foarte clar în amintirile sale, încă în 1903: „Eminescu n-a fost între inițiatorii serbării”. Și se înțelege că nici Slavici însuși n-a fost un inițiator. Însă, fără cei doi buni prieteni și râvna lor întru această ispravă, serbarea nu s-ar fi desfășurat cu fastul convenit și n-ar fi avut ecou peste veac.

Discuțiile și rezoluțiile care au dus la contopirea celor două societăți studențești – „Societatea literară și științifică” și Societatea „România” – s-au prelungit mai multe luni de zile, cu întâlniri în 20 octombrie 1870, 9 decembrie 187, 19 ianuarie 1871 și 8 aprilie 1871 –, până s-a ales, oarecum așezat, comitetul de conducere: Ioan Slavici, președinte (întrucât prezentase un raport al acțiunilor din 1870, inclusiv despre pierderea florinilor prin polița încredințată „bancherilor români” și își încheiase stagiul militar în armata cezaro-crăiască); Emanuil conte de Logothetti, vicepreședinte; Ioniță Bumbac (demisionar, dar suplinat apoi de Ilie Luță), secretar general; D. Popovici-Barcianu, secretar de ședință; Sterie N. Ciurcu, casier; Ioan Pop, controlor și Mihai Eminescu, bibliotecar.

Pentru a clătina, însă, cât de cât, marea minciună cu amânarea Serbării de la Putna din pricina izbucnirii războiului franco-prusac, nu avem nevoie decât de puțină cronologie. Ideea unei asemenea serbări a fost menționată într-o pagină scrisă de preotul Iraclie Porumbescu, în „Almanachulu pentru petrecere și învățătură” din 1857, Iași, prin câteva întrebări: „3. Să se proiecteze pentru reconsecrarea și reșezarea religvelor lui Ștefan cel Mare și a familiei lui, în locul unde se va ordina de înaltele instanțe, o celebrație solenelă? Să se conchieme la aceea întregul cler gr. oriental al Bucovinei? Să se inviteze și alte notabilități ai nației române din Bucovina și celelalte Țări Românești? Și în ce mod să urmeze învitarea aceasta, prin cerculare oficiale în Principate, prin Consulade sau prin jurnale publice, și care să fie acele notabilități? 4. Pe când să se proiecteze acea celebrație solenelă?”¹

Cum „Almanachulu...” din 1857 se afla în Biblioteca gimnaziștilor din Cernăuți, nu-i de mirare că studenții români din Bucovina, aflați după vreo zece ani la Universitatea din Viena, propun o „celebrație solenelă” în memoria lui Ștefan cel Mare la mănăstirea din Putna. Astfel, studentul în medicină Constantin Aronovici, de loc din Botoșani, o provoacă prin disertația „Despre Geniul lui Ștefan cel Mare”, ținută în ziua de 4 decembrie 1869, într-o ședință a studenților români din Viena.

Despre Constantin Aronovici, câteva amănunte oferă Virginia Constantiniu, în articolul „Din Patrimoniul Memorialului Ipotești – fotografia lui Constantin Aronovici”, publicat online în „Monitorul de Botoșani”, în 10 mai 2020, și anume: că a stat la aceeași gazdă cu M. G. Eminoviciu, la birjarul Nikolaus Dzierddeck, în Dreifaltigkeitstrasse nr. 1309, în vremea școlărității cernăuțene – Eminescu notând ulterior, în ms. 2291, fila 35: „Teatru l-am jucat o dată în odaia din pod, în care ședeam eu cu Armanu (Const. Aronovici), a doua în grădină: «Landhaus an der Heerstrasse» și «Liebelei am Fenster»” –; că, la Viena, poetul împrumuta bani de la acest student armean C. Aronovici² și că poetul a făcut parte din Societatea literară-socială „România”, din octombrie 1869, al cărei președinte era medicinistul C. Aronovici, constituită încă din 3/15 mai 1868, cu deviza „Uniți-vă în cuget, uniți-vă-n simțiri!”, ce va fi îmbrățișată doar pe jumătate de către „România Jună”, în 8 aprilie 1871, prin „Uniți-vă în cuget, uniți-vă în Dumnezeu!”³

¹ Iraclie Porumbescu, „Desmormântarea domnitorilor Moldovei. În catacombele Mănăstirii Putna”, în Leonida Bodnărescu, *Scrierile lui Iraclie Porumbescu*, adunate și însoțite de o schiță biografică, partea I, Cernăuți, 1898, p. 60.

² Augustin Z. N. Pop, *Pe urmele lui Mihai Eminescu*, București, Editura Sport-Turism, 1978, pp. 56, 131, 134.

³ Eugenia Glodariu, *Asociațiile culturale ale tineretului studios român din monarhia habsburgică 1860–1918*, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca, 1998, p. 40. Ziarul „Albina” din Pesta, în 3/15 mai 1868, anunța, la rubrica „Variatăți”: „La tendrea decretului Înaltei Locoteninti c. r. a Austriei inferioare dto 25 aprilie 1868 nr. 12247, prein care societatea literarie-sociale «Romani’a» este legitime: este legitime reconoscută și în urm’a apelului emis de orgaratlu concrediutu cu conducerea provisory a societăței dto 4 maiu a.c. societatea «Romania» în adunarea s’a dein 8 a l. c. s’au constituitu legalnainte definitive. Personalulu conducerieriu s’a alesu pre bas’a statuleru conform LKK 32 și 33. Președinte: Const. Aronoviciu, medicinistu, V.– Președinte: Gerasimu Busu, jurist; Senatori: Basiliu Ratcu med., Const. Moisilu aud. de fil.; Nicolau Olariu, jurist; Nicolau Peligradi technicu, secretariu: Paulu Tancu

În sfârșit, mărturia lui Ioan Slavici rămâne o probă sigură: „La 1870 se împlineau, așa se zicea, patru sute de ani de la urzirea Mănăstirii Putna, și dr. Aronovici din Botoșani făcuse propunerea ca să profităm de ocaziunea aceasta, spre a pune la cale o serbare națională la mormântul lui Ștefan cel Mare”⁴.

Urmează, după trei săptămâni, apelul și proiectul de program, semnate de președintele Petru Pitey, secretarii Gabriel Băleanu și Emil Cozub, din comitetul provizoriu, în 25 decembrie 1869, cu o serie de argumente, între care: „Deși desfăcuți unii de alții în privința politică, ne unește totuși aceeași limbă, aceleași obiceiuri și datine, aceeași religie și credință politică și socială, de la Tisa pân-la Marea Neagră, de la Nistru și pân-la Balcani. Scopul nostru comun nu fură și nici că vor fi în stare a-l împedica nici politica străină, nici cursul timpului. Este însă o necesitate imperioasă pentru conlucrarea la același scop, ca să ne coadunăm din toate unghiurile, spre a ne cunoaște unii pe alții, a ne uni în cuget și simțiri, a ne conțelege despre interesele noastre comune, pentru care suntem și existăm, pentru progres și cultură națională”⁵.

Dar în 1/12 ianuarie 1870, cum ar veni An Nou, stil nou/stil vechi, câțiva studenți români din capitala Imperiului Austro-Ungar, între care și Mihai Eminescu, îi fac o vizită fostului domnitor al Principatelor Române, Alexandru Ioan Cuza, aflat în sanatoriul din Ober-Döbling de lângă Viena⁶. Oare în ce pricină? Poate chiar în vederea invitației fostului domnitor român la Serbarea de la Putna? Surghiunitul moldav nu avea permisiunea să treacă hotarele Principatelor Române, dar Putna se afla în Bucovina cezaro-crăiască. Ca un perfid joc al destinului, peste 14 ani, același Mihai Eminescu, tratat și însănătoșit în același stabiliment vienez, va fi vizitat de omul politic și mentorul junimist Titu Maiorescu, pregătit să se întoarcă în țară după un sejur de o săptămână în aceeași măreață capitală cezaro-crăiască, în 1/12 ianuarie 1884, dar „n-a stat nici un minut”, scrie poetul către prietenul său Alexandru Chibici-Reveneanu, în 12/24 ianuarie 1884, anul fiind scris greșit „1874”, poetul simțindu-și, probabil, claustrarea ca-n vremea studenției vieneze.

Despre Emanuil Logothetti avem evocarea lui Gabriel Băleanu, „Întru memoria lui Emanuil Logotheti” (1 noiembrie 1871), din care spicuim: „După absolvirea cu succes excelent a studiilor gimnaziale, în 1869, intra la Facultatea de Drept din Viena, dedicându-se științei cu cea mai mare stăruință. Cu toate acestea, nu uita de datorințele sale naționale, căci națiunea și-o iubea mai presus de toate. Astfel, fu unul din motorii principali la unirea celor două societăți române ce existau la venirea lui în Viena, unul din cei trei conceptori ai ideii serbării din

aud de fil., casieriu; Michailu Teodoru tehnicu. P.t. dd. Onoratori, colegii și amicii, care vor binevoi a onora societatea cu scrisori, cari cadu în sfer'a și afacerile ei, binevoiesc a le adresa: Societății «Romani'a», la universitate. Viena în 10 maiu 1868. C. Aronovici, pres.; Paulu Tancu, h.t. secret”.

⁴ Ioan Slavici, *Amintiri. Eminescu – Creangă – Caragiale – Coșbuc – Maiorescu*, București, (f. ed.), 1924, p. 42.

⁵ „Traian”, anul II, nr. 3 din 10 ianuarie 1870, p. 11.

⁶ Zenovie Cârlogea, *Mihai Eminescu. Dicționar monografic. Oameni din viața lui*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2019, p. 189.

Putna și lucrătorul cel mai exact și mai sincer întru realizarea ei. Nopti întregi petrecea lucrând cu câțiva amici ai săi din Comitetul central al anului întâiu. Prin stăruința lui, incurseră în fondul serbării 3 000 florini, întreprinzând anume o călătorie în Bucovina. Ca președinte a primei delegațiuni, dezvoltă o activitate și o abnegațiune admirabilă⁷.

Dar cine era acest Emanuil conte de Logothetti? Provenea dintr-o familie bizantină, cu urmași răzlețiți după căderea Constantinopolului (1453), prin Venetia, de unde un ofițer, Iacob conte Logothetti (1741–1802), ajunge, într-un târziu, la Cernăuți, se căsătorește în 6 august 1775 cu Ecaterina, fata starostelui Leon Imbault, primește moșia Șirăuți (de Sus și de Jos), moștenește câteva case în Cernăuți, iar în ziua de 12 octombrie 1777, dimpreună cu alți 26 de boieri moldavi, depune „jurământul bucovinean” către împărăteasa Maria Teresia. Familia Logothetti va avea șase copii: Leon, Iosef, Aloys, Franz, Maria și Suzana. Un urmaș al acestora, contele Louis Logothetti (18 decembrie 1807 – 30 mai 1896), căsătorit cu Victoria (Costin), are, însă, un singur băiat: Emanuil Logothetti (19 mai 1849 – 1 noiembrie 1871), născut la Șirăuții de Jos (Slobidca sau Slobodca, în apropiere de Sadagura), cu primele învățături în casa părintească, apoi la Obergymnasium din Cernăuți, unde a fost primit în toamna anului 1861, avându-i colegi pe Dan Pamfil, Emil Cozub, Anton Kochanowski, Daniel Werenka, Ilie Luția, Ignat Carage și chiar pe Mihail G. Eminoviciu. În octombrie 1869, se înscrie student – „Emanuil Graf Logothetty” – la Facultatea de Drept din Viena, unde audiază cursuri frecventate și de către Eminescu, întrucât erau susținute de profesori cu largă autoritate științifică (Carol Ludvig Arndts, drept roman; Robert Zimmermann, filosofie și istoria filosofiei; Lorenz von Stein, drept administrativ)⁸.

Inițiativa și implicarea lui Emanuil Logothetti în Serbarea de la Putna au fost hotărâtoare. Din păcate, sănătatea nu i-a îngăduit să ajungă la Putna și la festivalul din august 1871, iar în scurtă vreme, în ziua de 1 noiembrie 1871, își va sfârși viața în plină tinerețe.

Din faptul că doi dintre „conceptorii” serbării de la Putna proveneau din Obergymnasium de la Cernăuți – al treilea se prea poate să fi fost chiar Gabriel Băleanu, dar despre el nu știm decât că era feciorul unei familii de țărani, Buliga, din satul Volovăț, cu monumentala biserică ridicată de Ștefan cel Mare în 1502 –, așadar cititori prin Biblioteca gimnaziștilor lui Aron Pumnul și negreșit cunosători ai întrebărilor despre acea „celebrație solenelă” a preotului Iraclie Porumbescu din 1857, avem îndreptățirea să credem că ideea serbării naționale din 1870 a fost a unor bucovineni.

---

⁷ „Albina”, anul VI, nr. 92 din 11/23 noiembrie 1871, apud *Serbarea de la Putna, 1871. Publicistică, documente, amintiri*, ediție îngrijită de monahul Alexei Cojocaru, Mănăstirea Putna, Editura Mitropolit Iacov Putneanul, 2021, p. 280.

⁸ Dragoș Olaru, „Cernăuțeanul Emanuil Logothetti – unul din primii inițiatori ai Serbării de la Putna”, în „Scriptum”, anul XXVII, nr. 3–4, 2021, pp. 8–13; Zenovie Cărlugea, în *op. cit.*, p. 382, grafiază greșit numele „Logotherry”.

*

Să vedem, totuși, ce scriau gazetele despre războiul franco-prusac. Ne este îndestul de lămuritoare o pagină din „Curierul de Iassi”, care își vestește cititorii: „O depeșă din Oderberg, cu data 16 iulie [1870] ne spune că ministrul prusian dinpreună cu Consiliul Confederațiunii de Nord au datu ordinu pentru mobilizarea întregii armate a Bundului german. În toate părțile se ieu măsurile cele mai grabnice, care sunt primite de popor cu mare entuziasmu. Serviciul drumului de fier este pusu mai cu desăvârșire la dispoziția afacerilor și scopurilor militare. Prin Breslau s-a respânditu scirea că principele eriditaru dinpreună cu Steinmetz vor pleca cu corpurile lor spre Germania de Sudu, regele cu Moltke spre Coblenz, Carol Friederich cu Herwarth spre Hanovera. În toate orașele mai de frunte ale Prusiei se sevârșescu demonstrațiuni contra Franței.

Conform altei depeșe cu aceeași dată din München, ambasadorul prusian din acea capitală a interpelatu în 14 iulie pre ministrul de acolo, dacă elu este [a]plecatu, în înțelesul alianței de apărare, a se lipi lângă Prusia în resbelul de față. După o conțelegere efectuată pe calea telegrafică cu Ducatul Baden și Württemberg, Ministeriul Bavariei a datu un respunsu afirmativu în numele regelui, adecă de-a coopera pe lângă Prusia. S-aude că câteva trupe pruseseci se află deja pe drumu, pentru a ocupa locurile fortificate ale Germaniei de Sudu, pe când trupele germane de Sudu vor lua drumul spre Nordu pentru a apăra ducatele din părțile Elbei. Se asigură că plecarea ambasadorului Franței din München a fost hotărâtă pentru 17 iulie. Totodată, este de însemnatu a spune că comersanții din Berlin vreu a pune la dispoziția regelui un milion de taleri [un taler prusac cântărea 22 gr argint 75%; n.n. – I. F.] pentru trebuințele resboiului.

«Dresdner Journal» de la 16 iulie comunică unu ordinu relativu la punerea în mișcare de resboiu a armatei Saxonice. Din Rusia, după scirile din 16 iulie, a început a se transporta pe fiecare zi cantități foarte mari de cereale în Prusia.

Întrunirea Cortesilor, care avea să se țină la Madrid, în 20 iulie, urmând o deplină înțelegere între președintele Cortesilor, între guvernul și între comitetul permanent alu Cortesilor – s-au amânatu, fiindcă chestiunea pentru care întrunirea era convocată nu mai este la ordinea zilei.

La 13 iulie, Conciliul ecumenicu din Roma a votatu infailibilitatea Papei cu 450 voturi, contra 88 și 62 condiționali. Armata francesă a căpătat ordinu de a părăsi statul papal.

Comerciul cerealelor prin orașele din străinătate săptămâna trecută au decursu în linisce. Scirile resbelice n-au produs nici o turburare, afară de oareșcari urcări de prețuri. Aceste urcări însă nu prea sunt mari, deoarece sămănăturile de estimp dau roade bune și abundente”⁹.

⁹ „Curierul de Iassi”, 9 iulie 1870, p. 3.

În același număr, la rubrica „Sciri ultime”, se scriu următoarele:

„Frankfort, 18 iulie. Guvernul francesu a cerutu ca guvernele din Germania de Sudu să se declare: dacă voru să țină neutralitatea sau dacă voru să dea ajutoru Prusiei?

Paris, 17 iulie. Astăzi seara a plecatu spre Berlin unu general francesu cu declarațiunea oficială de resbelu.

Sciri private sosite aseară spun că la drumurile de feru în Prusia s-a închis circulațiunea trenurilor pentru mărfuri și personae, din causă că drumurile ferate se ocupă de transportarea trupelor”¹⁰.

Așadar, în acele zile din vara anului 1870, românii din jurul Carpaților, dar și din cele patru zări ale pământului erau încredințați că războiul dintre Franța și Prusia nu mai putea fi evitat; în fapt, confruntarea dintre cele două puteri europene s-a pornit în ziua de marți, 7/19 iulie 1870. Dar, după opt zile de la izbucnirea războiului franco-prusac, miercuri, 15/27 iulie 1870, comitetul aranjor, condus de Emanuil Logothetti și Gabriel Băleanu, pleacă de la Viena la Putna pentru a pregăti serbarea proiectată pentru ziua de sâmbătă, 25 decembrie 1869.

Egumenul mănăstirii din Putna, Arcadie Ciupercovici, informează prompt Consistoriul Ortodox din Cernăuți despre proiectul serbării studenților români care l-au vizitat cu câteva zile înainte de 23 iulie/4 august 1870, ceea ce înseamnă măcar în 20 iulie/1 august 1870, ca „să construiască o hală festivă”. Dar, peste alte cinci zile, sâmbătă, 25 iulie/6 august 1870, cu trei săptămâni înainte de Hramul Sf. Marii, același egumen al Mănăstirii Putna solicită un ajutor financiar pentru buna desfășurare a serbării din 15/27 august: „Cu referire la decizia Înaltului Consistoriu din data de 4/16 iulie a. c. I. J. ZI 3416, mănăstirea cea mai disciplinat supusă informează Consistoriul Episcopal că românii, datorită evenimentelor de război, acum tot mai numeroase, s-au retras de la ținerea sărbătorii lor naționale la mănăstirea de aici și ca urmare nu mai întreprind pregătiri referitoare la aceasta. Cu privire însă la faptul că mănăstirea din Putna, realizată pe cheltuiala celui mai mare binefăcător național și mai sărbătorit voievod moldav, a fost sfințită în anul 1470, de ziua Adormirii Maicii Domnului, prea smeritul convent, din recunoștință și din obligația cinstirii întemeietorului care se odihnește în interiorul acestei biserici mănăstirești, rămâne obligat moral să țină sărbătoarea bisericească cu o vechime de 400 de ani. Astfel că el își permite să prezinte onoratului Consistoriu spre a fi discutată rugămintea ca onoratul însuși să contribuie la realizarea actului religios creștin, reușind să obțină din Fondul religios greco-ortodox suma foarte modest apreciată de 500 de guldeni v. a., în aceasta fiind cuprinse ținerea exegezelor ce trebuie efectuate pentru marele ctitor și servirea unei mese poporului reunit în mănăstire, căci, în caz negativ, evaluând primirea pentru un număr așteptat de oaspeți de altă stare și participarea la pomenirea a 400 de ani de la festivitatea sfințirii bisericii mănăstirești, luând în seamă în sfârșit, cunoscuta dotare foarte sărăcăcioasă cu călugări, conventul pregătit în modul cel mai disciplinat este pus în

¹⁰ *Ibidem.*

cea mai mare încurcătură, în paguba prestigiului și demnității acestei celei mai impunătoare și bogate mănăstiri a Moldo-României și Bucovinei și, pe deasupra, ar putea provoca acesteia cea mai sensibilă jignire care, plină de smerenie ea însăși ținând seama de realitate – când această mănăstire posedă 59 de proprietăți în Fondul religios greco-ortodox – nu o merită”¹¹.

Altfel spus, Arcadie Ciupercovici are știință că studenții români aranșorii ai serbării din 15/27 august 1870 nu aveau banii trebuitori unei ceremonii cuviincioase întru memoria lui Ștefan cel Mare și socotea că 500 de guldeni (un gulden avea 10 gr. argint 90%, ceea ce însuma un obol de 5 kg) ar fi îndestulători pentru un praznic închinat ctitorului care a înzestrat mănăstirea din Putna cu peste 50 de sate și biserici acaparate de Fondul religios din Bucovina.

*

Să ne întoarcem, însă, în ziua de sâmbătă, 15/27 august 1870, când la hramul mănăstirii din Putna au luat parte câțiva studenți români veniți de la Viena, oaspeți din Moldova, țărani din satele vecine, starețul, călugării de loc, preoți din Bucovina, care au slujit parastasul, au admirat candelabrul așezat deasupra mormântului lui Ștefan cel Mare ca ofrandă consacrativă și s-au înfruptat gospodărește la agapa creștinească oferită de starețul Arcadie Ciupercovici.

Același bucovinean, Gabriel Băleanu, înfățișează amănunțit cum s-au petrecut faptele la Serbarea de 400 de ani de la sfințirea Mănăstirii Putna (15/27 august 1870): „În deceniul din urmă mai cu seamă, începu și clerul și inteligența noastră a se îngriji mai bine de locul mormântului celui mai mare binefăcătoriu al bisericii, al țării și al națiunii. Cel mai mare merit în astă privință-lu are nesmintit actualul prior al acestei s[ân]te monastiri, prea venerabilul d[omn] Arcadie Ciupercă, sub a căruia conducere înțeleaptă nu numai că înflorește disciplina monastică, dar al căruia exemplu viu și patriotic insuflă orișicui interes și pietate către aceste locuri sante; toată tendința lui este de a redica monastirea și prețiosul moment la însemnătatea ce i se cuvine – și în această tendință nobilă este spriginit de un convent ce merită toată lauda. O dovadă foarte eclatantă despre aceasta este și serbarea de 400 [de] ani de la sântirea monastirei, carea o făcu pe speșele sale și ale conventalilor în zilele de 15, 16 și 17 august st.v., a.c.

Este cunoscut on[or]atului public că tinerimea română academică avea să aranjeze astfel de serbare cu o pompă deosebită și că s-au fost adunat spre acest scop bani din toate părțile. Însă prin situațiunea politică de astăzi, comitetul central din Viena au amenat serbarea până l-alt an și aceasta în timpul cel mai de pe urmă. Ceea ce nu s-a încrezut a o îndeplini comitetul central cu toate pregătirile, a făcut-o în parte priorul și conventul Putnei în mod admirabil fără pregătire.

¹¹ Teodor Balan, *Serbarea de la Putna, 1871*, Cernăuți, 1932, anexa XV, pp.175–176, traducere de Aristarh Cucu, după textul în limba germană.

Încă din ziua de 14 august începură a curge popor și inteligență din toate părțile, încât cătră seară erau pline de oaspeți toate încăperile, precum și curtea de lăuntru și de afară a monastirei. La 8 oare seara vestiră trei tunuri începerea festivității. Într-un moment se luminară toate locuințele monastirești și biserica, iar în curte, pe lângă biserică precum și pe plaiurile romantice din giurul monastirei, se aprinseră vasuri mari cu reșină. În ferestrele locuinței priorului erau așezate trei transparente: în mizloc, monumentul lui Ștefan, călare, încungiurat cu rami de lauri și cu inscripțiuni patriotice în litere tricolore; în dreapta, emblema mănăstirească cu inscripțiuni religioase; în stânga, pagera austriacă cu bicolorul Bucovinei. Aspectul întregului era pătrunzătoriu.

La 8½ dede clopotul semnalul la masa la carea fură ospătați toți, fără diferență. La 9½ oare începură a suna clopotele și a bate tunurile, căci privegherea cea mare-și luase începutul. Ea fu condusă de prior cu asistenția numeroasă și dură până la 2 oare după mezul nopții. Biserica remase iluminată toată noaptea.

A doua zi (15 august) des de demineată fu decorat mormentul lui Ștefan cu ghirlande și cu cununi de flori și stejar de către damele prezente, între cari cu deosebire de doamna și domnișoarele Pitey (consiliariu de tribunal din Cernăuți), doamna și domnișoarele Melinti [sau Melidon?] din Roman ș. a. Liturgia începu la 10 oare și fu celebrată cu cea mai mare pompă. Predica o ținu părintele prior alegându-și o temă foarte nimerită (creșterea religioasă-n popor în genere și în deosebi a tineretului), care, atingând de viața și faptele lui Ștefan, o expuse cu o dibăcie și cu un talent oratoric rar. După predică urmă o scenă pietoasă cu totul pătrunzătoare. În semn de mulțămire și amintire depuse conventul în corpore un candelabru cu 12 lampioane tricolore pe mormentul marelui erou. Era un moment din cele mai duioase, vezând pre venerabilii părinți încongiurând mormentul cu lacrimi în ochi și murmurând rugăciuni pentru sufletul aceluia căruia îi datoresc toate și totul. Finind liturgia începu și sântirea apei și ocolirea de trei ori a bisericei. Apoi se dede un prânz general în reflectoriul monastirei; la această masă precum și la toate cele următoare fu participarea întinsă după datina vechie. Se ținură cuvântări și toaste numeroase și foarte potrivite.

Cătră seară se prezentă înaintea priorului și întreg conventul, aducându-i omagie sale pentru arangiarea și buna deregere a festivității. Ca un adeverat părinte li răspunse priorul îmbărbătându-i în pozițiunea lor cea grea, amintindu-li de serioasa și însemnata lor chiamare în locul unde zac osemintele celui mai mare erou al națiunii și celui mai mare binefăcătoriu al bisericei. Apoi începură rogaciunile de seară pentru Ștefan cel Mare. La 9 oare urmă cina, la care se ținură mai multe toaste și cuventări cu teme din vieța lui Ștefan. Între mulți alții excelă la astă ocaziune domnișoara Sofia Pitey prin dechiamarea poeziei «Străina» (domnișoara este din mamă germană, dar cu sentimentele cele mai nobile române), carea o execută cu tactul cel mai fin și cu însuflețirea cea mai gingașă; aplausul cel mai entusiastic-lu seceră juna dechiamatoare prin dechiamarea la care fu provocată prin un toast din partea unui tener adus în onoarea și înalta cheamare a doamnelor

române, făcând alusiune la scena de la porțile Neamțului, între doamna Maria și Ștefan cel Mare.

Cel mai însemnat moment al serbării fu în 16 august, la liturgia și parastasul pentru Ștefan. Parastasul se făcu după liturgie în foișorul bisericeii, unde se află mormentul. Era așezat lângă morment un pom gigantic (colivă, colaci, ramuri de stafide, vin etc.) și lângă dânsul, în semicerc, un șir de 24 preuți în ornate de doliu. Preuții și publicul aveau în mâni câte o lumină. Cânturile falnice și duioase ale ceremoniei te pătrundeau până la suflet, dar încă și mai tare văzând cum-și depunea la morment poporul sacrificiile sale pietoase și modeste: lumenări, flori și tămâie aprinsă. La rogațiunea de deslegare, carea o ascultau toți în genunchi, și storcea lacrimi glasul unison al poporului: «Dumnezeu să-l odihnească la dreapta sa, că drept și bun domn a fost!» Atât de vie trăește în popor amintirea marelui Ștefan! Seriozitatea momentului se înalță încă prin sunetul jalnic al clopotelor – Dormi în pace, umbră măreață. După parastas, urmă prânzul îmbinat cu panachida (praznic) după datina străbună; fiecare participatoriu căpătă spre amintire câte un colac și o luminare. De asupra mesei strălucia portretul lui Ștefan, decorat de dame cu ghirlande și cunune de flori. La acest prânz decurseră toate în cea mai mare seriozitate.

După prânz începu petrecerea veselă și cordială, atât în localitățile priorului, cât și prin chiliile călugărilor, geniul democratic al lui Ștefan părea că a cuprins toate inimile, căci dispăruse orișice diferență de stare și conduit: toți se mișcau ca fiii unui părinte, în amoare, frațietate și însuflețire. Spre aceasta, precum și spre toate cele petrecute înainte, contribui foarte mult amabilitatea, ospitalitatea și tactul cel rar de conducere al părintelui prior. Abia luni, în 17 aug[ust], începură a se strecura oaspeții pe acasă și [se] putea observa pe fața fiecăruia cât de greu-i venia oara de despărțire.

Se despărțiră toți, cu inima grea, dar cu sufletul plin de mulțămire și însuflețire, și cu speranța vie cum că, în anul viitoriu, va ajuta ceriul ca să poată cânta în același loc sacru cu laudatul poet al națiunii, V. Alecsandri: «Pe timpul vitejiilor,/ Cuprins de un sacru dor,/ Visai Unirea Daciei/ Cu-o turmă ș-un păstor.../ O, mare umbră eroică,/ Privește-ți visul tău:/ Uniți suntem în cugete./ Uniți în Dumnezeu»¹².

Din aceste rânduri rezultă că serbarea consacrată împlinirii celor 400 de ani de la sfințirea Bisericii mănăstirii din Putna s-a ținut cu fast deosebit chiar în ziua de sâmbătă, 15/27 august 1870, parcă anume pentru a demonstra că hotărîrea de amânare a Comitetului central de la Viena nu avea nici un temei politic sau logic.

Fără serbarea din august 1870, pregătirea și desfășurarea celei din august 1871 ar fi întâmpinat mai multe opreliști și disfuncții și nu ar fi fost înzestrată cu strălucirea pe care curgerea anilor i-a sporit-o. Importanța parastasului și hramului din 1870 a fost subestimată, când n-a fost trecută sub tăcere, pentru că serbarea din anul următor a beneficiat de suficientă experiență, iar comitetul

¹² „Albina”, anul V, nr. 76 din 30 august/11 septembrie 1870, pp. 2–3.

central, cu geometrie variabilă, totuși, a tras oareșce învățătură: 1. s-a făcut mai multă și de durată publicitate, dar totuși nu îndestulată; 2. s-au încredințat banii colecționați de la public unei persoane de mare încredere; 3. s-au pregătit cu mai mare fast decorațiunile și întreaga scenografie; 4. s-a prevenit intervenția autorităților de stat, care, apreciind caracterul religios și inofensiv din 15/27 august 1870, au îngăduit ca oaspeții să intre în Bucovina chiar fără pașapoarte; 5. s-a putut aprecia, cu oarecare spor, numărul oaspeților; 6. s-au distribuit celor prezenți tipărituri precum „Cuvântarea festivă rostită la serbarea națională pe mormântul lui Ștefan cel Mare. Putna, în 15 August 1871”, de A. D. Xenopol¹³, poezia lui Dimitrie Gusti, „La mormântul lui Ștefan cel Mare”¹⁴, precum și „Imnul” lui Vasile Alecsandri; 7. s-au publicat câteva reportaje în ziarele din Bucovina, Moldova, Transilvania, Muntenia, în limba română, în germană și în franceză; 8. s-a pornit în realizarea unei unități culturale între români, indiferent de administrația politică sub care viețuiau în celelalte ținuturi românești.

Dintre autorii ce s-au interesat de aceste evenimente, trebuie pomenit îndeosebi prof. dr. Anghel Popa, care, în cartea *Serbările naționale de la Putna*, a tras concluzia: „În primul rând, nu războiul dintre Prusia și Franța care, este adevărat, polarizase atenția unor importante segmente din opinia publică europeană, a fost cauza principală ce a determinat Comitetul central să amâne Serbarea de la Putna. Adevărata cauză, pe care nu o găsim menționată în niciun raport, din motive ce le vom explica pentru ambele cazuri, a fost pierderea întregului capital destinat pentru serbare, ca urmare a falimentului băncii „Pêrlea & Mureșanu” din Viena. Fără bani nu se mai putea face nimic! Banca în cauză a falimentat sau Comitetul central a fost informat de pierderea banilor, în perioada cuprinsă între 27 iulie, data când Comitetul aranjor a părăsit Viena, deplasându-se la Putna, și 4 sau 5 august 1870, când s-a luat decizia amânării. Dacă falimentul se producea până la 27 iulie, Comitetul aranjor nu mai pleca la Putna”¹⁵.

Și faptele se verifică foarte simplu, cu observația că „întregul capital” era foarte firav și nu avea nici o șansă pentru susținerea cheltuielilor programului preconizat pentru Putna. Colecta de până la acel ceas număra 3 648 de florini (un florin austriac cântărea 12 gr. argint 90%) și 24 cruceri, din care 1 200 de florini au fost plățiți pentru consacrativă urnă de argint, 2 400 de florini au fost depuși la o bancă din Viena, iar polița convenită a fost încredințată băncii falimentare „Pêrlea & Mureșanu”.

Comitetul central al studenților români din Viena mai avea la îndemână doar 216 florini și 41 de cruceri și hotărăște în ziua de 24 iulie/5 august 1870, altfel spus, cu douăzeci de zile înainte de începerea festivităților, să amâne Serbarea de la

¹³ „Convorbiri literare”, anul V, nr. 12, 15 august 1871, pp. 186–192.

¹⁴ „Curierul de Iassi”, anul IV, nr. 90, 15 august 1871, pp. 2–3.

¹⁵ Anghel Popa, *Serbările naționale de la Putna*, Câmpulung Moldovenesc, Editura Fundației Culturale „Alexandru Bogza”, 2003, p. 40.

Putna pentru anul viitor, întrucât, chiar să fi avut la dispoziție cei 2 400 de florini furați de bancherii falimentari, suma nu era îndestulătoare pentru a porni la drum.

Așadar, nu războiul franco-prusac este adevărata pricină pentru care se amână proiectata și aranjata Serbare de la Putna. În acest război, ce se desfășura la o depărtare de vreo 5 000 de km de Mănăstirea Putna, Austro-Ungaria nu era implicată, ea păstrându-se într-o spășită expectativă în conflictele dintre vecini, fiindcă în bătălia din urmă cu doar cinci ani, din 2 iulie 1866, de la Sadova, Cehia, (Königrätz sau „Cânecreț”, în rostirea cătanelor române din Bucovina), armata cezaro-crăiască a fost înfrântă de trupele cancelarului Otto von Bismarck.

În ce rezidă, însă, ofensa prusacă adusă onoarei franțuzești? Abdicarea reginei Elisabeta a II-a de la tronul Spaniei și hotărîrea Parlamentului spaniol de a oferi acest privilegiu prințului Leopold de Sigmaringen-Hohenzollern (văr cu Wilhelm I de Hohenzollern, regele Prusiei, și frate cu Carol de Sigmaringen-Hohenzollern, domnitorul Principatelor Române) înseamnă, în fapt, o extindere a puterii Prusiei în Europa. Napoleon al III-lea, împăratul Franței, s-a opus unei asemenea perspective, iar Leopold a declinat oferta. Cum regele Wilhelm I își petrecea vacanța la Băile Ems, Napoleon al III-lea și-a însărcinat ambasadorul să-l înduplece pe regele prusac să accepte în scris respingerea tronului spaniol de către nepotul său de la Sigmaringen. Wilhelm I n-a garantat, însă, că Leopold sau un alt Hohenzollern nu va ocupa tronul Spaniei.

În ziua de 12 iulie 1870, Europa afla că Leopold de Sigmaringen nu mai candidează la tronul spaniol. Dar, printr-o telegramă trimisă la Ems ambasadorului Benedetti, Franța cerea garanții din partea Prusiei. A doua zi, 13 iulie 1870, Benedetti, în preambularea lui prin stabilimentul termal din Ems, îl va întâlni pe regele Prusiei și-i va propune o garanție scrisă, dar telegrama trimisă cancelarului Bismarck a fost expedită presei cu oarece distorsiuni: „L’ambassadeur français a adressé à Ems à Sa Majesté le roi la demande de l’autoriser à télégraphier à Paris que Sa Majesté le roi s’engageait à têt jamais à ne point permettre la reprise de la candidature. Là-dessus, Sa Majesté le roi a refusé de recevoir encore l’ambassadeur, et lui a fait dire par l’aide de camp de service qu’Elle n’avait plus rien à lui communiqué”¹⁶.

Tonul provocator din versiunea telegramei date publicității de Bismarck a produs „sur le taureau gaulois l’effet du drapeau rouge” („asupra taurului galez efectul capei roșii”). La Berlin, „nul ne douta que l’ambassadeur n’eût insulté le roi, de même qu’à Paris, nul ne douterait le lendemain que le roi n’eût insulté l’ambassadeur de France” („nimeni nu se îndoia că ambasadorul îl insultase pe rege, la fel cum la Paris nimeni nu se îndoia, a doua zi, că regele îl insultase pe

---

¹⁶ Pierre Miquel, *Les mensonges de l’histoire*, Editions-Perrin, Paris, 2007, p. 288. În traducere: „Ambasadorul francez a trimis Majestății Sale Regele, la Ems, cererea de a-l autoriza să telegrafieze la Paris că Majestatea Sa Regele s-a angajat rapid să nu permită vreodată reluarea candidaturii. La aceasta, Majestatea Sa Regele a refuzat să-l mai primească pe ambasador, transmîtându-i, prin aghiotantul de serviciu, că nu mai avea nimic să-i comunice”.

ambasadorul Franței”). Și războiul era inevitabil prin această „imposture à double effet” („impostură cu dublu efect”)¹⁷. Dintru început, Prusia a fost asigurată de neutralitatea Italiei, Rusiei și a Marii Britanii, ceea ce era un mare câștig moral. Ducele Gramont avea încă iluzia în alianța austriacă și puterea armatei franceze, iar când primește mesajul, în 3 iulie 1870, de la Mercier, ambasadorul Franței la Madrid, că Leopold acceptase tronul Spaniei, telegrafiază în scurt la Berlin: „que nous ne pouvons voir sans quelque surprise un prince prussien chercher à s’asseoir sur le trône d’Espagne” („nu putem vedea fără oarecare surprindere că un prinț prusac caută să se așeze pe tronul Spaniei”) și că „le cabinet de Berlin était étranger à l’intrigue” („cabinetul de la Berlin era străin de intrigă”). Depeșa a căzut ca un trăsnet, funcționarii prusaci răspundeau aiurea: „Oui, le roi savait. Non, cette candidature n’existait pas à ses yeux”. („Da, regele știa. Nu, în ochii lui această candidatură nu exista”).

Ministrul francez îl avertizează apoi pe ambasadorul Angliei: „Nous ne pouvons tolérer une combinaison qui, en cas de guerre avec la Prusse, nous obligerait à immobiliser un corps d’armée sur la frontière d’Espagne” („Noi nu putem tolera o combinație care, în caz de război cu Prusia, ne-ar obliga să mobilizăm un corp de armată la frontiera cu Spania”). Și a scris chiar guvernului din Sankt-Petersburg: „Si la Prusse insiste, c’est la guerre” („Dacă Prusia insistă, este război”).¹⁸ Ori, cancelarul Bismarck nici nu aștepta altceva.

Peste câteva zile, în 19 iulie 1870, Franța declară război Prusiei. Belligeranta franceză putea mobiliza doar 288 000 de soldați, în vreme ce agresații prusaci aveau 1 183 000 de combatanți, care s-au înșirat, până în ziua de 24 iulie – în cea mai lungă zi a anului, pentru că soarele se afla în solstițiul de vară – între râurile Rin și Mosela, cu o trenă de câteva regimente în urmă, pentru a preîntâmpina eventuala invazie dinspre Marea Baltică.

Prusacii, cărora li s-au alăturat trupe din regatele Baden, Bavaria și Württemberg, i-au împins pe francezi spre Sedan, în nordul Franței, unde i-au și încercuit. Bătălia de la Gravelotte a fost crucială; cele mai bune trupe franceze, sub comanda mareșalului Bazaine, au fost surprinse, totuși, de iuțeala și precizia prusacilor, combatanții fiind separați doar de râul Meuse, peste care, pe un pod înșăilat peste noapte, germanii au trecut și i-au învins pe vrăjmași. Mareșalul Bazaine a fost luat prizonier și trupele sale s-au retras la Metz. Cele rămase sub comanda împăratului Napoleon al III-lea au încercat să-l elibereze pe Bazaine, dar cei 150 000 de oșteni prusaci i-au împresurat pe francezi.

Înfruntarea de la Sedan se desfășoară și în 1 și 2 septembrie 1870 dar, după câteva tentative nereușite, 83 000 de francezi se predau, iar împăratul Napoleon al III-lea (încercarea de a se întoarce la Paris, cu rămășițe din armata răvășită, pentru a încropi o tabără fortificată, ar fi fost o mare rușine pentru un împărat înfrânt) e capturat de prusaci în 4 septembrie, ceea ce totuși nu pune capăt războiului.

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ *Ibidem.*

Imperiul Francez se prăbușește în fumul baricadelor Comunei din Paris, întrucât cetățenii înverșunați pe aristocrați proclamă republica, se mobilizează și instituie un guvern de apărare națională, sub conducerea generalului Louis Jules Trochu.

Perspectiva unui asediu german asupra Parisului, care dispunea de 75 000 luptători (trupă instruită și disciplinată), precum și de 343 000 de arme aflate în posesia manifestaților naționaliști, era cam încheșată. Germanii aveau doar 250 000 de combatanți desfășurați într-un front de 90 de km¹⁹.

*

Dar, cum Eminescu este un căzuș căruia i se cere ajutorul doar în chestiunile mai complicate, poetul va explica în „Notiță asupra proiectatei întruniri la mormântul lui Ștefan cel Mare la Putna” și cauza amânării pentru ziua de 15/27 august 1871: „S-a născut conștiința că o întrunire a studenților români din toate părțile ar putea să constituie și altceva decât numai o serbare pentru glorificarea trecutului nostru și că, cu o ocaziune atât de favorabilă în felul său, am putea să ne gândim mai serios asupra problemelor ce viitorul ne le impune cu atâta necesitate. Ca el să fie o simplă continuare a trecutului, cu toate calitățile acestuia, a fost o idee ce trebuia exclusă *a priori*. Pentru o rectificare a greșalelor și a lipselor prezentului, care mâne va fi pentru toți trecut. [...] Rezumându-ne, putem spune că, dacă esteriorul acestei festivități are să fie de un caracter istoric și religios, interiorul ei – dacă junimea va fi dispusă pentru aceasta – are să cuprindă germenii unei dezvoltări organice, pe care spiritele bune o vroiesc din toată inima. [...] Prin războiul de față, la care participează cu spiritul toată lumea civilizată, s-a creat un curent al zilei care înădușă orice mișcare de un caracter mai pacific. Dacă serbarea se ținea în anul acesta, nu-i rămânea decât alegerea între două consecințe egal de rele. Sau curentul zilei îi imprima fără voie o nuanță politică pe care n-o are și nici intenționează de-a o avea, și astfel am fi dat naștere la zgomote și păreri cu totul neidentice cu scopul și ființa ei, ba poate în cazul cel mai rău realizarea ei ar fi fost oprită prin măsuri guvernamentale; sau, dacă lumea a fi fost priceput-o bine, fiind însă în contradicțiune cu curentul zilei, nimene nu s-ar fi interesat de ea și-ar fi trecut nebăgată în samă și fără de-a lăsa vreo urmă morală...”²⁰.

Cum serbarea din 15/27 august 1870 s-a desfășurat în bună regulă sobornicească și fără vreo măsură guvernamentală, a fost un semn că pajura cezaro-craiască nu se înspăimânta de faima lui Ștefan cel Mare, iar „urma morală” s-a văzut limpede în măreția hramului de peste un an. Mai precis, nici „războiul de față, care înădușă orice mișcare de un caracter mai specific” nu s-a resimțit în Serbarea de la Putna din august 1870.

¹⁹ Pentru amănunte din războiul franco-prusac am folosit: Jacques Madale, *Istoria Franței. De la Ludovic al XIV-lea la Napoleon al III-lea*, vol. 2, București, Editura Politică, 1973, pp. 335–348.

²⁰ „Convorbiri literare”, anul IV, nr. 14, 15 septembrie 1870, pp. 233–234.

Să fie singura minciună strecurată din pana lui Eminescu! Nu era însă o minciună din cugetul și inima lui, ci doar preluarea unui subterfugiu invocat de Comitetul central de la Viena, prin care s-a ascuns precaritatea fondurilor adunate din subscripțiile tipărite prin câteva gazete.

Serbarea de la Putna din august 1870 se desfășoară chiar în condițiile în care războiul franco-prusac își vede hotărât și păgubos de treburile lui, pe malurile amarnic tulburate ale Senei. Oricum, pe tânărul poet român îl interesa ce se petrecea la Paris, pentru a-și însemna imagini în cadrele poemului „Memento mori”, din care s-a desprins apoi fragmentul „Împărat și proletar”: „Pe bănci de lemn în scunda tavernă mohorâtă,/ Unde pătrunde zioa pintre ferești murdare,/ Pe lângă mese lunge stătea posomorită,/ Cu fețe-ntunecoase, o ceată pribegită,/ Copii sărmani și sceptici ai plebei proletare.// [...] Sdrobiți orânduiala cea crudă și nedreaptă/ Ce lumea o împarte în miseri și bogați./ Atunci când după moarte răsplată nu v-așteaptă,/ Făceți ca-n astă lume să aibă parte dreaptă,/ Egală fiecare și să trăim ca frați!// [...] Parisul arde-n flăcări, furtuna-n el se scaldă,/ Turnuri cu facile negre trăsesc arzând în vânt – / Prin limbile de flăcări, ce-n valuri se frământă,/ Răcnete, vuet de-arme pătrund marea cea caldă,/ Evul e un cadavru – Paris al lui mormânt.// [...] Pe malurile Seinei în faeton de gală/ Cesarul trece palid, în gânduri adâncit;/ Al undelor greu vuet, vuirea în granit/ A sute d-echipajuri, gândirea-i n-o înșală;/ Poporul lui îl face tăcut și umilit.// [...] Al lumii-ntregul sâmbur, dorința-i și mărirea,/ În inima oricărui i-ascuns și trăitor./ Svârlire hazardată, cum pomu-n înflorire/ În orice floare-ncearcă întregă a sa fire./ Ci-n calea de-a da roade cele mai multe mor.// [...] Oricât ai drege-n lume, atunci te obosește/ Eterna alergare ș-un gând te-ademenește:/ Că vis al morții-eterne e viața lumii-ntregi”.

Scrisă pe la sfârșitul anului 1870, după suprimarea Comunei din Paris, și cu surse de inspirație de prin ziarele din vara anului 1870, tipărită apoi, în „Convorbiri literare”, Iași, anul VIII, nr. 9, 1 decembrie 1874, poezia va face valuri prin manualele școlare din anii socialismului biruitor pe malurile Dunării.

*

Să ne întoarcem, însă, pe frontul de vest!

În 15 septembrie 1870, întrevăderea dintre Jules Lefevre, ministrul Afacerilor Externe din guvernul republican francez, și Otto von Bismarck, în castelul Ferrieres, nu duce spre o pace onorabilă, căci încrâncenatul prusac nu tratează nici cu mareșalul imperial Bazaine, nici cu comunarii din Paris, și cei 180 000 de combatanți francezi – ofițeri și soldați – vor capitula, într-un sfârșit, în 27 octombrie 1870.

În 19 septembrie 1870, Bismarck dă ordin trupelor sale să asedieze Parisul, cetății francezi se înarmează cu sărg și, o zi mai târziu, proaspătul guvern republican avansa o predare înduioșată, însă doleanțele prusace revendicau Alsacia

și Lorena, ba chiar câteva cetăți de la frontiera cu Prusia. Prelungirea conflictului prin bătălii minore le-a oferit prusacilor tot atâtea victorii, dar generalul Gambetta cerea organizarea apărării și, în 9 octombrie 1870, cu ajutorul unui balon, pleacă din Paris pentru a coagula un nou guvern în provincie, la Tours, alcătuiind o armată proaspătă, o parte din trupe formând Armata Loarei, recucerind orașul Orleans și sprijinind orașul Belfort, până la încheierea armistițiului.

În 31 octombrie 1870, parizienii manifestă împotriva guvernului și a generalilor trădători, încercând formarea unui guvern revoluționar, însă Trochu, ministrul de război, arestează vreo 60 dintre conducătorii răzmeriței, iar pe Auguste Blanqui îl condamnă, în contumacie, la moarte.

În 4 noiembrie 1870, noul guvern decretează înrolarea în armată – gărzi mobile și gărzi naționale, oșteni reanimați din armata regulată, alcătuiind un efectiv de 660 000 de luptători. Urmează o hărțuire generală vreme de câteva zile.

În 16 decembrie 1870, artileria prusacilor bombardează Parisul înfometat și înspăimântat de urcarea prețurilor și scăderea temperaturii, în lipsa lemnelor.

Astfel, condițiile înfrângerii agresorului sunt negociate la Versailles, în Galeria Oglinzilor, unde cancelarul prusac îl proclamă pe Wilhelm I Împărat al Germaniei, în ziua de 18 ianuarie 1871, iar francezilor nu le rămâne altă șansă decât să accepte „Diktat-ul” lui Bismarck, dres mai apoi, în 28 iunie 1871, când Jules Favre, dimpreună cu Otto von Bismarck, semnează un armistițiu general, prin care Republica Franceză capitulează în fața noului Imperiu German (perspectivă parafată anterior, în 10 mai 1871, prin Tratatul de la Frankfurt). Alsacia și Lorena intrau în stăpânirea Imperiului German, al II-lea Reich, care mai primea și cinci miliarde de franci despăgubiri de război, precum și o locație a trupelor germane în nordul Franței, unde oștenii victorioși au rămas trei ani. Totuși, cei 100 000 de prizonieri francezi au fost eliberați.

Cu acest act politic se desăvârșea unitatea germanilor într-un singur stat. Dar, cum francezii s-au retras și din teritoriul statului Vatican, spațiul eliberat a intrat în hotarele Italiei și Roma a devenit capitala italienilor, uniți și ei sub o singură flamură.

În urma acestui război teritorial, Prusia n-a câștigat decât Alsacia și Lorena; economic, doar consistente despăgubiri, dar în plan politic a reconfigurat un nou imperiu german, prin unirea cu Confederația Germaniei de Nord și regatele Baden, Bavaria și Württemberg. Altfel spus, unitatea germanilor se perfectează prin instrumente și modalități politico-militare și nu culturale, cum își imaginau studenții români unirea românilor prin Serbarea de la Putna și alte manifestări pașnice și păguboase.

Diferența: negustorii germani au pus la dispoziția cancelarului Bismarck un milion de taleri – ceea ce însemna, în bani românești, doar două milioane de lei –, dar în Țările Române nici un negustor nu s-a îndurat să trimită pentru Serbarea de la Putna măcar una sută de lei vechi. Niciun avocat, industriaș, bancher sau boier cu mii de fâlcii de pământ n-a dăruit o carboavă. Iar argumentul suprem, dar tănuț

cu discreție patriotică – incursul sărăcăcios al subscripțiilor ajunse la Comitetul central de la Viena –, ar fi fost o pagubă umilitoare pentru strădania studenților și o nețărmită rușine pentru partea înstărită și, cât de cât, cultă a societății românești, atât din Principate, cât și din ținuturile aflate sub stăpânire străină.

Reverberația războiului a mers, însă, mai departe și s-a oprit riscant în Comuna din Paris, fără să îngrijoreze cerberii cezaro-crăiești pentru comuna Putna din Bucovina, dar amănuntul nu împiedică serbarea studentescă din august 1871. Oaspeții veniți din Principatele Române trec, în ziua de 14/26 august 1871, „cordunul” dintre Burdujeni și Ițcani, fără să aibă vreun pașaport, iar săcălușele (tunuri vechi cu țeava retezată) din nopțile de Înviere de pe la bisericile bucovinene au bubuit peste munții din jurul Mănăstirii Putna mai abitir decât canoanele din preajma Bastiliei pariziene.

Nu falimentul băncii „Pêrlea & Murășanu” a împiedicat continuarea lucrărilor pregătitoare de la Putna și amânarea serbării, care s-a folosit de polița emisă de o bancă serioasă, titrată, din Viena și primită de la unul dintre membrii Comitetului central al Serbării de la Putna, hârtie cu care au încercat să-și acopere o parte din datorii prin cei câțiva florini adunați de studenții români. Încă nu s-au cercetat, cu oarecare acribie, de către un iscoditor român sau specialist austriac, datele când și cum a fost înființată banca fantomă „Pêrlea & Murășanu” (fantomă chiar prin patronimul „Pêrlea”, care se pronunța „pârlea”, derivat din „a pârlî, a arde, a înșela, a păcăli, a jecmăni”, unde rădăcina provine din stratul proto-indo-european „peuōr”, de factură traco-dacă²¹). Nu s-a cercetat dacă nu cumva, de îndată ce studenții de la „România Jună” acaparaseră ceva fonduri, deținătorul poliței de la banca vieneză a căzut în capcana înduișării, pentru a sprijini nația să iasă dintr-o încurcătură financiară. Amănuntul că cei doi bancheri falimentari români au dispărut din orizontul organelor polițienești austriece și zvonul că ar fi fugit în America ar fi probe că era vorba de o mică escrocherie curat românească, spre a ilustra deviza „Uniți în cuget, uniți în Dumnezeu!”, însă prea vârtos dezbinați în florini!

Amănuntul că Emanuil Logothetti și Gabriel Băleanu au plecat la Putna în preajma zilei de 20 iulie/1 august 1870 și au lucrat cu nădejde pentru pregătirea serbării, ba chiar au onorat, cu aleasă considerație, cele trei zile de prăznuire a lui Ștefan cel Mare, dimpreună cu călugării de la Putna și oaspeții din satele apropiate ori veniți din Moldova, îi scot de sub bănuiala că ei ar fi deținut polița asiguratoare de la banca vieneză și ar fi împrumutat-o „fraților români” Pêrlea și Murășanu.

Serbarea de la Putna și-a aflat izbăvire, peste un an, doar prin râvna lui Ioan Slavici, țaran ardelean și gospodar din Șiria, dedat cu greutățile vieții, primul an de studenție în Viena petrecându-l în straie de cătană împărătească. Pentru a se înfățișa în Bucovina și la Putna, ca un adevărat președinte de Comitet central al studenților români de pretutindeni, i-a trebuit măcar un costum de haine noi și nu împrumutate

²¹ Mihai Vinereanu, *Fondul lexical principal al limbii române*, București, Editura Uranus, 2019, p. 405.

de la un telal. Eminescu, Logothetti, Pitey și Băleanu erau bucovineni sau din apropiere și drumul lor la Putna trecea prin baștină; banii pentru călătorie erau, oricum, strecurați din punga părinților. Spezele pentru cheltuielile lui Slavici în Bucovina trebuiau desprinse, totuși, din fondurile adunate de „România Jună” din Viena. Apoi, Ioan Slavici, în toamna anului 1870, era titrat ofițer în oastea împărătească, avea o disciplină cazonă în comportament și în alcătuirea unui grup de lucru – ordine, precizie, punctualitate, seriozitate –, care l-au ajutat să colaboreze fructuos cu tinerii ce-au venit să ajute la pregătirea serbării din august 1871.

Un stâlp luminos al Serbării de la Putna din 1871 trebuie considerat pictorul Epaminonda Bucevschi, apreciat ca „pictor academic”, și lui i se datorează aspectul scenografic al serbării – porticul, desenele transparente, făcliile, săcălușele (treascuri, tunuri mici cu țevile retezate, folosite în noaptea de Înviere, în curțile bisericilor pentru a marca, și sonor, aducerea Luminei Mântuitorului). Se prea poate ca acest pictor să fi lucrat la mănăstirea din Putna și la serbarea din august 1870, pentru că atunci au fost așezate în ferestrele luminate ale arhondaricului cel puțin trei transparente – stema Bucovinei, stema imperială și imaginea unei statui a lui Ștefan cel Mare, lucrată de Gheorghe Asachi, la vremea când s-a pus chestiunea ridicării unei statui ecvestre a domnitorului moldav. Justificare a unui sejur pictural atât de prelung la Putna ar fi și faptul că Epaminonda era îndrăgostit de fata starețului Arcadie Ciupercovici, tână văduvă aflată în ospeție la tatăl său.

Alt organizator important al serbării din august 1871, ceva mai discret ca oficial cezaro-crăiesc, a fost Oreste Renney, născut în satul Burla, de lângă Volovăț, în familia preotului Toma Rennei de Hârșeni, prelat venit din Maramureș, prin 1849, mulți ani protopop al Rădăuților. Acesta își poartă feciorul la studii în Cernăuți, unde va fi numit funcționar în Guvernământul Bucovinei (în 1862, îl vedem între cei care au înființat legendara „Reuniune de Leptură”, alături de preotul Leon Popescul, baronul Nicolae Vasilco și Leon Ciupercovici, rebotezată apoi „Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina”), căpitan al districtului Rădăuți (1866–1886) și consilier guvernamental al Bucovinei (1886–1891). Teodor Balan, în lucrarea despre Serbarea de la Putna – 1871, are despre el numai cuvinte de laudă: „... prefectul Renney cu inima era de partea studenților, de partea neamului căruia cu mândrie aparținea. Dânsul a găsit felul să dovedească guvernorului că procedează sever față de studenți, nepermițând nici o imixtiune a acestora, iar pe de altă parte i-a lăsat pe studenți să facă pregătirile ce doreau, după programa stabilită de ei și puțin modificată de el. Prefectul Renney una raporta la Cernăuți și alta aranja la Putna”²².

Căpitanul districtului Rădăuți a îngăduit a curge serbarea din august 1871 fără vreo supărare, ba chiar cu favorul ca jandarmii români îndrituiți cu ordinea să rămână, oarecum, departe de Putna, la Vicovu de Sus, singura lui restricție fiind cuvântarea pe care a vrut s-o rostescă Mihail Kogălniceanu, oprit cu aplomb

²² Teodor Balan, *op. cit.*, pp. 17, 57.

fiindcă era un om politic din Principatele Române și ar fi iscat suspiciuni și reproșuri cezaro-craiești.

Ar fi, însă, momentul și locul de precizat că, fără sprijinul starețului Arcadie Ciupercovici și al obștii mănăstirii din Putna, nici serbarea din august 1870 și nici prăznuirea amânată pentru august 1871 nu s-ar fi desfășurat ceremonios și cu fastul convenit lui Ștefan cel Mare.

Pentru a înțelege eforturile acestei obști, să deschidem doar anuarul „Schematismus der Bukowinaer griechisch-orientalischen Diöcese für das Jahr 1871” (Czernowitz, Druck von Rudolf Eckhardt, 1871), unde, în capitolul „Regulus-Clerus”, aceasta este prezentată: „I. Kloster Putna gestiftet von dem gefeiertsten moldauischen Fürsten Stefan dem Grossen im Jahre 1466, ehemals das erste und reichste unter den Klöstern der Moldau. Die Güter desselben von Kirlibaba bis Czahor und es hiess das Land, bevor es «Bukowina» genannt wurde, «Gebiet von Putna – Territorium Putni». Zufolge des sub ddto. Wien den 29. April 1786 allerhöchst festgesetzten Regulirungsplanes der Bukowinaer griech. or. Geistlichkeit wurden die Güter dieses Klosters mit denen der übrigen damaligen Bukowinaer Mönchs-Klöster Suczewitza, Dragomirna, St. Illie, Illischestie, Humora, Solka, Woronetz und Moldawitza, dann der damaligen Frauenklöster: Woloka, Wiżnitz, Mamajestie und Petrouitz für den Bukowinaer gr. or. Religionsfond eingezogen”²³. Tot de aici aflăm și schema încadrării viețuitorilor din mănăstirea Putnei: Igumen 1. Herr Arcadie Czuperkowicz, Jeromonach; Kloster-Vikar. 2. Herr Warnara Schindelar, Jeromonach; Jeromonachen. 3. Herr Ionokentie Siodorowicz. 4. Herr Dometian Jakubowicz. 5. Herr Wikentie Danczul. 6. Herr Glikerie Zub; Jerodiakon: 7. Herr Galaktion Mleschnitza; Monachen: 8. Herr Jeronim Theodossi. 9. Herr Pafnutie Ignatowicz. 10. Herr Josef Bodnar vel Baczinski; Novitzen: 11. Herr Ippolit Hnidey. 12. Herr Nikandru Hurzuy. 13. Herr Jerodion Kifan”²⁴.

Acești 13 călugări gospodari au avut grijă ca studenții români de la Viena, ajunși la Putna și așezați la trudă pentru buna reușită a serbărilor, să nu sufere vreo opreliște din ceea ce și-au propus a organiza, și în 15/27 august 1870, și cu prilejul hramului din anul următor.

N-ar fi lipsit de interes să știm cine era, măcar, starețul mănăstirii din Putna. Provenea din familia preotului Nicolae Ciupercă din Câmpulung Moldovenesc și

²³ „Schematismus der Bukowinaer griechisch-orientalischen Diöcese für das Jahr 1871”, Czernowitz, Druck von Rudolf Eckhardt, 1871, p. 11 (în continuare se va cita: „Schematismus...”). În traducere: „I. Mănăstirea Putna, construită de cel mai celebrat voievod moldovean, Ștefan cel Mare, în anul 1466; la acea vreme, întâia și cea mai bogată dintre mănăstirile din Moldova. Moșiile ei se întindeau de la Cârlibaba până la Ceahor și, înainte ca țara să fie numită «Bucovina», alcătuiau «Ținutul Putnei – Territorium Putni». Ca urmare a Planului de reorganizare a clerului greco-ortodox din Bucovina, emis la Viena, în 29 aprilie 1786, moșiile acestei mănăstiri, împreună cu cele ale mănăstirilor de călugări Sucevița, Dragomirna, Sf. Ilie, Ilișești, Humor, Solca, Voroneț și Moldovița, și cu cele ale mănăstirilor de maici: Voloca, Vijnița, Mămăiești și Pătrăuți au intrat în componența Fondul religios greco-ortodox”.

²⁴ *Ibidem*, p. 12.

s-a născut în ziua de 14/27 aprilie 1823, fiind botezat cu numele Alexandru. Gimnaziul și studiile teologice le termină în 1847, în Cernăuți, după care va sluji în altarul bisericilor din Toporăuți (1847), Cernauca (1848–1853), Bădeuți și Milișăuți (1853–1866). Rămas văduv, în 30 iulie/11 august 1866, se va călugări sub numele Arcadie, înscăunat fiind apoi egumen la Putna (1866–1878). A fost delegat în grupul care cerea la Viena, în 1873, autonomia Bisericii Ortodoxe Române din Bucovina. Ridicat în rangul de arhimandrit în 1874, a deținut apoi funcția de consilier consistorial (1878–1880) și cea de vicar general (1880–1896). A fost hirotonit, în 7/19 mai 1896, de Sinodul Episcopilor în Biserica „Sf. Treime” din Viena și instalat, în aceeași zi, arhiepiscop al Cernăuților și mitropolit al Bucovinei și Dalmației (1896–1902), în Cernăuți. De asemenea, a fost ales parlamentar de drept în Camera Legislativă Imperială de la Viena (1896–1902). A murit în 5/18 martie 1902, fiind înmormântat în Cripta Mitropoliților Bucovinei, din Cernăuți²⁵.

După ce mănăstirea din Putna a fost „depresurizată” de oaspeții care au copleșit-o în timpul serbării din august 1871, starețul Arcadie Ciupercovici își etalează generos recunoștința față de studenții români aranșori ai manifestării și-i onorează, după cum povestește Teodor Ștefanelli, cu o copioasă agapă călugărească: „(...) am fost invitați în beciul mănăstiresc, vechi ca și mănăstirea, să gustăm vinurile mănăstirii și să facem un mic dejun. Era și Eminescu de față. Își poate fiecare închipui cât de impresionați eram, când văzurăm pivnița aceasta, sub niște bolți minunate și atât de bine conservate, ca și când ar fi fost nu demult zidite. Am dejunat cu toții și egumenul mănăstirii, Arcadie Ciupercovici, ne-a dat să gustăm din toate butoaiele ce erau acolo, până ne-a oprit la un minunat vin de Nicorești. Am petrecut mult timp acolo, până am fost poftiți la masă la egumen. Aici a urmat apoi toast după toast, recapitulându-se cursul serbării și impresiile câștigate de fiecare. Eminescu a ascultat mult timp aceste cuvântări, dar când se servi cafeaua neagră, se retrase într-o odaie laterală. Eu mă așezai lângă dânsul și-acum Eminescu, sorbind din cafeaua neagră și fumând din tutunul bun ce ni se puse la dispoziție, era foarte mulțumit”²⁶.

Adevărata cauză pentru amânarea serbării din august 1870 a fost colecta săracă a fondurilor financiare și realitatea transpare limpede la o repede ochire asupra sumelor subscrise. Dar subscrierea, adică listele cu cei ce și-au propus a deschide punga donatoare, nu echivalează cu sumele „incurse” în caseta Comitetului central. Indolența pecuniară a celor două societăți culturale, „Astra” din Transilvania, de la Sibiu, și Societatea pentru Cultura și Literatura Română în

²⁵ Emil Satco, Alis Niculică, *Enciclopedia Bucovinei. Personalități, localități, societăți, presă, instituții*, vol. I (A–F), Suceava, Editura „Karl A. Romstorfer”, 2018, pp. 465–466; „Anuarul Arhidiecezei Ortodoxe a Bucovinei pe anul 1930”, Cernăuți, Editura Consiliului Eparhial Ortodox al Bucovinei, Tipografia „Mitropolit Silvestru”, 1930, pp. 23–29.

²⁶ Teodor V. Ștefanelli, *Aminiri despre Eminescu*, cu ilustrațiuni, facsimile și anexe, București, Institutul de Arte Grafice C. Sfetea, 1914, pp. 137–139.

Bucovina de la Cernăuți, a fost bine cunoscută, dacă nu și motivată; marii proprietari români din Bucovina nu s-au ostenit să contribuie nici măcar cu un creițar, boierii bogați din Moldova nici atât, marii politicieni din Principatele Române, nimic!

Societatea „Junimea” din Iași, nicio para; soția rectorului universității, Veronica Micle oferă măcar 63 de lei, iar doamna Istrati de la Iași încă 111 lei. Profesorii de la Gimnaziul de Stat din Suceava sau cei de la Obergymnasium din Cernăuți nu se regăsesc în vreo listă, fie și deșartă.

Societatea „Românismul”, condusă de B. P. Hașdeu, a trimis, totuși, 100 de lei noi, iar Kogălniceanu a plătit baterea unei medalii de cupru (2 lei), de argint (3 lei) și de aur (5 lei) într-un tiraj de vreo o mie de exemplare, din a căror vânzare Comitetul central al studenților români de la Viena a strâns o sumă încurajatoare, de vreo 2 000 de lei noi.

Preoții și mănăstirile din Moldova nu s-au îndurat să sloboadă un obol cât de cât creștinesc: câteva maje de pește, fie și sărat, vreun car burdușit cu făină de grâu ori de păpușoi sau un butoi mai cuprins cu vin de la Cotnari ar fi fost nu doar semne de încurajare pentru isprava studentească de la Putna, ci chiar o cuvioasă ofrandă întru pomenirea lui Ștefan cel Mare și Sfânt.

În mai 1871, după zece luni de zile de la amânarea din iulie 1870, Serbarea de la Putna nu avea încă nici o perspectivă financiară și A. Băjescu, un modest și sincer contributor, a observat cu năduf meteahna patriotardă din „neantul valah”, exprimându-se cu amărăciune: „Credem, domnule redactor, că încă din anul trecut, când această serbare era să aibă loc, suma necesară nu numai să se fi complectat, dar încă să se fi înzecit. Românii, de la mic până la mare, bogatul din palate și săracul din colibă, femeile chiar, să fi venit în mase pentru a umplea cu semnăturile lor listele deschise spre subscripțiune, ca să se răspundă în un mod demn și măreț studenților români din Viena, care, ei, cei dintâi, au luat inițiativa acestei serbări, și pre care-i felicit pentru sublima și patriotica inspirațiune ce le-au venit în mijlocul străinismului de care se aflau încongiurați și oprimați. Sperăm că speze vor fi îndeajuns pentru transportarea unei delegațiuni de juni la Monastirea Putna, spre a reprezenta la mormântul lui Ștefan cel Mare cele două țări, pre care el voia odinioară să le unească într-un singur principat.

Credem că, cel puțin, au mai rămas atâta scânteie de patriotism și de ambițiune în inimile românilor, că sentimentele cele frumoase și nobile nu au pierit cu desăvârșire, că numele străbunilor nu s-au șters din memoria lor și că ghiara străinului nu a putut, încă, să-i facă până chiar și de a nu ști de unde vin, cine sunt, pentru ce trăiesc și cui datorează existența lor ca națiune, pre cine trebuie să respecte și la cine să se închine. Dar, vai! Decepțiunea fuse amară și eu complect înșelat. Aceea ce credeam nu numai că nu era, dar nu avea nici chiar aparența de a exista. Puțini la număr au fost aceia care s-au găsit pătrunși de adevărate sentimente românești, care și-au cunoscut misiunea și care au alergat spre a contribui la

realizarea acestei idei mărețe. Probă că puțini au răspuns la chemarea ce li s-au făcut, întrucât Comitetul central din Viena se vede silit a face un nou apel²⁷.

Altfel spus, românii nu s-au bulucit să contribuie cu prea multe parale – unii au lepădat doar un singur leu, în semn de batjocură – pentru izbânda serbării de la Putna, doar din indolență față de măreția comemorării lui Ștefan cel Mare și, în nici un caz, din impotență financiară.

Un fapt absolut bizar, ca să nu spunem paradoxal: Serbarea de la Putna a fost propusă și aranjată de studenții români de la Viena, în mare parte bucovineni coborâți de la Obergymnasium din Cernăuți, dar protipendada română din Bucovina, boieri, negustori, arendași, avocați, preoți și profesori nu ajută cu nimic râvna tinerilor alumni vienezi. Nu mai pomenim de marii patrioți Hurmuzachi sau de viitorii luptători pentru unirea Bucovinei cu România, cum s-ar zice, familia Isopescu – Isaie Isopescu, diacon; Constantin Isopescu, învățător în Frătăuții Vechi; Ștefan Isopescu, preot în Arbore; Emanuel Isopescu, preot în Stroiești, Dimitrie și Samoil Isopescu, studenți încă în Viena, dar viitorii profesori în Suceava –, și nici despre câțiva preoți ca Dimitrie Dan, de la Pârteștii de Sus și Cacica; Teodor Patraș de la Siret (viitor stareț la mănăstirea din Putna) sau profesori ca Ioan Drogli, director și inspector școlar, procopsit cu o nevastă mai tânără cu douăzeci de ani decât Herr Ober-Inspektor, nu altcineva decât proaspătul cumnat al lui Mihail Eminescu, însurat cu Aglae, sora poetului, în ziua de 7 ianuarie 1871.

Preotul Ioan Mândrilă din Rădăuți se laudă, într-o cronică puțin credibilă, că i-ar fi găzduit pe cei doi aranșori ai Serbării de la Putna, „Ianuș Slaviciu și Mihalaș Eminescu”, însă nu scapă nicio vorbă cum și prin ce a pus el umărul și punga la desfășurarea serbării întru memoria lui Ștefan cel Mare.

Măcar pentru a-i ușura povara starețului Arcadie Ciupercovici, neamurile sale preotești să-l fi ocrotit cu oarece osârdie: Georgie, preot în Câmpulung, la Biserica „Nașterea Maicii Domnului”, cu câteva bărbânțe de brânză de oi, un tăuraș dolofan trecut câținel peste Obcina Feredeului, prin Moldovița, pe plaiul scurt către Putna; Mihail, preot de ajutor în satele Tereblecea și Stârcea; Vasile, preot în Pârteștii de Jos; fără a-l mai socoti și pe Anastasie, elev în clasa a VIII-a la Obergymnasium din Suceava²⁸. Iraclie Golombiovski, cel puțin, venind de la Stupca, prin Ilișești, Cacica, Solca și Marginea, ajunge la Putna cu feciorul său Ciprian, care cântă la vioară pentru toată Dacia, dar nu s-a îndurat să aducă hrămenilor baremi o tăfâlcă zdravănă cu hribi uscați în bătaia vântului.

Într-un cuvânt, dragostea și recunoștința pentru faptele strămoșilor, care s-au ostenit și încrâncenat pentru un viitor acătărea al urmașilor, erau greu și amarnic de exprimat printr-un cât de firav obol, chiar și la vreme de sărbătoare!!!

---

²⁷ A. Băjescu, scrisoare publicată în „Telegraful”, anul I, nr. 88, 18/30 iulie 1871, p. 2, apud Alexei Cojocaru, *Serbarea de la Putna, 1871. Publicistică, documente, amintiri*, Mănăstirea Putna, Editura Mitropolit Iacov Putneanul, 2021, pp. 110–111.

²⁸ „Schematismus...”, passim.

Din păcate, Comitetul central aranjor al Serbării de la Putna nu a gândit din vreme și ceva mai cuprinzător o strategie de adunare a fondurilor, într-un sfârșit fericit, cheltuielile urcând peste 35 000 de florini, adică 420 kg argint 90%, iar subscripțiile în paginile unor ziare s-au dovedit, mai degrabă, o formulă de publicitate seacă pentru donatori. Programul serbării era fastuos, dar fondurile pentru ospătarea hrămenilor s-au dovedit de prea firav folos. Nici apelul din pragul serbării n-a fost urmat de prinoase consistente. După serbare, președintele Ioan Slavici a fost sechestrat în mănăstire de către creditorii, iar Eminescu s-a dus *per pedes apostolorum* prin orașele din Moldova și a trimis prin poștă banii colectați în mare grabă.

Războiul franco-prusac pornește dintr-o minciună, iar Serbarea de la Putna din august 1870 se amână, peste un an, așijderea printr-o minciună. Pricina amânării din 1870 persistă și în august 1871, numai că acum precaritatea sumelor „incurse” își arată spectrul abia după isprava festinului.

Datoriile *post festum* erau de peste 8 000 de florini, așteptați de măcelar, brutar, antreprenori „în virtutea contractelor subscrise de ...oameni solvabili pușcă” și Slavici dă amănunte: „Am făcut, deci, lista «restanțierilor» și Eminescu a plecat în țară, ca să facă «execuțiunile», cum zicea Vasilică. Aceasta a fost o mare ușurare atât pentru noi, cât și pentru creditorii, căci efectele intervenirii lui Eminescu nu puteau să urmeze decât după câteva zile. În timpul acelor zile de așteptare liniștită, banii ne sosesc întruna și, peste vreo săptămână, când am primit scrisoare de la Eminescu, scăzuserăm datoriile la mai puțin decât jumătate și Dan își bătea joc de Vasilică, repetându-i mereu vorbele: «Casier, va să zică, un om cu casa plină». Nu mă mai oprea acum nimeni la Putna și puteam să mă întorc la Viena și să plec de acolo acasă. Banii au intrat mereu până la sfârșitul lunii octombrie. Și casierul nu numai a achitat toate datoriile, dar a mai și despărțit mormântul de restul bisericii printr-un geamlâc, așezat în cercevele de fer ciocănit, un fel de cutie pentru conservarea urnei și a celorlalte prinoase”²⁹.

Mihail Eminescu a fost nevoit, așadar, să coboare în țară pentru a strânge subscripțiile neachitate, întocmai ca un saniteț rămas pe frontul războiului franco-prusac, cu misia să adune răniții împrăștiați prin șanțuri și hârtoape... În asemenea împrejurări, nu-i de mirare că poetul și-a uitat pana în călimara cu amărăciunea amintirilor și nu a lăsat posterității nici o mărturie.

*

Nici câștigul „moral” n-a fost pe măsura idealurilor gândite de studenții români de pretutindeni. Europa se hrănește, așadar, cu paradoxul unității

²⁹ Ioan Slavici, *Amințiri*, apud Alexei Cojocaru, *op. cit.*, p. 328.

germanilor, dar încă nu întrezărește sau îngăduie unitatea românilor. Consecința nu va fi imediată, ci doar amânată, peste 31 de ani, și așteptată prin izbucnirea Marelui Război al popoarelor din august 1914, confruntare față de care Regatul României reușește a-și păstra neutralitatea până în ziua de 15/27 august 1916 (alt hram al Mănăstirii „Adormirii Sfintei Marii”, îndoliat la Putna, dar închinat și Reginei Maria a României), chiar împotriva aliatului cezaro-crăiesc, spre a-și înfăptui unitatea întrevăzută și râvnită de studenții români din 1871.

În acest răstimp, avem o constantă istorică ce animă popoarele europene: naționalitatea în „marginile adevărului”, vorba lui Titu Maiorescu sau a lui Mihai Eminescu, și unitatea națiunii într-o formă de stat aptă să-i asigure viața și calea într-o desăvârșire. Ca să-l invocăm de iznou pe marele poet, în scrisoarea lui de răspuns către Dimitrie Brătianu: „Este ascuns în fiecare secol din viața unui popor complexul de cugetări cari formează idealul lui, cum în sămburele de ghindă e cuprinsă ideea stejarului întreg. Și oare oamenii cei mari ai României nu-i vedem urmărind cu toții, cu mai multă ori mai puțină claritate, un vis al lor de aur, în esință același la toți și în toți timpii? Crepusculul unui trecut apus aruncă prin întunericul secolelor razele lui cele mai frumoase și noi, aginții unei lumi viitoare, nu suntem decât reflexul său”³⁰.

Congresul studenților români, propus de Eminescu în partea finală a serbării de la Putna, s-a desfășurat fără nici un program, fără nici o directivă în privința unității culturale românești pentru viitorul apropiat și fără nici un succes. Ideea a fost reluată abia peste 70 de ani, în august 1943, de către scriitorii grupați în jurul revistei „Bucovina literară” de la Cernăuți, care au reușit să organizeze, cu sprijinul neostoit al Mitropolitului Tit Simedrea, Sfatul scriitoricesc de la Putna, cu invitați din Oltenia, Basarabia, Muntenia, Moldova și Transilvania, căci partea de nord a Ardealului se afla sub ocupația hortistă. Dar acest sfat, în condițiile în care trupele armatei române se retrăgeau înfrânte de la Stalingrad, nu a propus nici o perspectivă, ci doar omagierea creștinească a soldaților și scriitorilor români căzuți pe frontul reîntregirii României.

Din păcate, „aginții unei lumii viitoare” de la Serbarea de la Putna, din august 1871, nu au fost chemați de către oamenii politici ai momentului să-și spună cuvântul și să pună umărul în privința orientării statului român pe o cale optimă în desăvârșirea economică, politică și culturală, iar articolele ziaristului Mihai Eminescu, din „Timpul” perioadei noiembrie 1877 – iunie 1882, au rămas strigăte în pustiu.

Numai că, după ce diplomatul francez Aristide Briand s-a exprimat sentențios, în ziua de 5 septembrie 1929, despre virtuala federalizare a statelor Europei, iar Liga Națiunilor Unite, sub președinția lui Nicolae Titulescu, prin Universitatea din București, organizează un concurs deschis studenților de la

³⁰ „Românul”, anul XV, 15 august 1871, pp. 693–694.

Facultățile de Drept, Filosofie și Litere din România, studenții români Emil Cioran și Constantin Noica, de la Filosofie, Vasile Moșinschi și Piki Pogoneanu, de la Drept, sunt premiați pentru disertațiile lor cu un sejur de o lună de zile la Geneva și alta la Paris, în vacanța de vară din 1931, cu singura obligație să participe la dezbaterile Ligii Națiunilor Unite. Dintre cele patru lucrări premiate, se cunoaște doar textul semnat de Emil Cioran sub titlul „Principiul suveranității statului. Liga Națiunilor și federalizarea statelor europene”³¹, unde tânărul de doar douăzeci de ani intuia principala problemă: „Dacă statele confederative n-ar fi limitate în exercitarea suveranității, atunci hotărârile luate nu au nici o capacitate de determinare”. Autorul înfățișa tradiționala dilemă între militarismul imperialist german – care ar fi „realizarea exterioară a unui fond lăuntric specific” – și dezvoltarea unui „viitor imperialism rus” ca „derivativ al regimului revoluționar. Istoria ne arată că imperialismul se naște totdeauna după regimuri revoluționare. Este ca o tentativă de a ieși din haos”³². Ceea ce avea să se petreacă în Europa doar peste zece ani! Răstimp în care Emil Cioran scrie și tipărește fulminanta *Schimbare la față a României*, în ianuarie 1937.

Cu alte cuvinte, o descripție a „neantului valah” între răzlogii neantului european!

La un veac și jumătate de la rostuirea unor astfel de aspirațiuni și inspirațiuni – scrise „în gândirea Dumnezeirei” –, germanii sunt „uniți în cuget și în Dumnezeu”, chiar și după trei războaie (1870–1871), (1914–1918) și (1939–1945), pe când românii se târîie, răzlețiți, din ce în ce în mai rău. Rășluit în teritorii acaparate cu forța ori nedreptatea de către vecini, acest popor își risipește mădulele peste hotarele pământului strămoșesc, diluându-și sângele și răvășindu-și trupul peste mări și țări. Peste România priponită între milenii, deviza studenților din Societatea „România Jună” de la Viena nu este, în acest ceas istoric, nici măcar un abur înmiresmat. Într-un cuvânt, oricât de entuziaști am clama astăzi continuarea idealului de la 1871, vorbele „uniți în cuget, uniți în Dumnezeu” s-au zdrumicat și pierdut în cele patru vânturi din crucea veacurilor.

A trecut un secol și jumătate de la isprava studențească de la Putna hramului din 15/27 august 1871 și încă nu ne-am ostenit cu câteva întrebări spre a ne dumiri în ce măsură se mai poate gândi și vorbi despre continuitatea unui ideal – ideal pe care cei din preajma studenților din 1871 l-au privit cu indiferență și indolență patriotică, iar astăzi „suveranitatea” de a ne rememora trecutul ne este „limitată” prin incriminarea naționalismelor cu serbări anacronice.

Să observăm, însă, că nu avem încă o bibliografie cuprinzătoare cu aceste serbări, n-avem un set de medalioane cu principalii promotori, în idee și faptă, ai fiecărei serbări – conceptori, organizatori, actanți, spectatori, cronicari, reporteri,

³¹ Publicat de Constantin Barbu, în volumul *Sfârșitul care începe*, Craiova, Editura Pentagon-Dionysos, 1991, passim.

³² *Ibidem*, pp. 35–36; apud Ionel Necula, *Cioraniada*, Iași, Editura Studis, 2021, pp. 132–137.

memorialiști – și nu avem încă un adevăr decorticat de sub sintagme patriotarde, iar interesul scăzut asupra evenimentului se observă din șirul evocărilor și studiilor tardive consacrate manifestării din august 1871, de către scriitorii sau istoricii români și comparația cu războiul franco-prusac se impune din nou: despre acest dezastruos război a scris, mai întâi, francezul Ferdinand Delaunay³³, chiar în anul faptelor și cu documente militare de la fața locului, dar despre festinul studenților români se va încumeta doar Teodor Bălan³⁴, abia după o jumătate de veac și încă zece ani³⁵.

---

³³ Ferdinand Delaunay, *Histoire de la champagne de France 1870–1871*. Avec huit cartes d'après l'État-Major et gravées par M. E. Jouard, Paris, Librairie internationale A. Lacroix, Verboeckhoven et c-ie, 1871, pp. 1–309.

³⁴ Teodor Bălan, „Serbarea de la Putna, 1871”, extras din volumul *Șaptezece de ani de la înființarea Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina (1862–1932)*, Cernăuți, Tipografia Mitropolitul Silvestru, 1932, 104 p.

³⁵ Alte consemnări asupra subiectului: Ioan Slavici, „Serbarea de la Putna”, în „Convorbiri literare”, 1903; Ion Grămadă, *Societatea Academică Socială Literară „România Jună” din Viena (1871–1911)*, *Monografie istorică*, Arad, Editura Societății „România Jună”, 1912, 176 p.; Teodor V. Ștefanelli, *Amintiri despre Eminescu*, cu ilustrațiuni, facsimile și anexe, București, Institutul de Arte Grafice C. Sfetea, 1914, 176 p.; D. Vatamaniuc, „Serbarea de la Putna”, în *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, 617 p.; preot prof. dr. Gheorghe Moiescu, *Centenarul Societății Academice Literare România Jună din Viena 1871–1971*, Viena, Editura Coloniei Române din Austria, 1971 [ediție bilingvă, română, p. 1–40, și germană, p. 42–89]; Teodor Vârcolici, „Serbarea de la Putna”, în idem, *Eminescu și marii săi prieteni*, București, Editura Eminescu, 1989, pp. 53–68; Nicolae Cârlan, *Serbarea națională de la Putna, 15/27 august 1871 (documente)*, Timișoara, 1996; Anghel Popa, *Serbările naționale de la Putna*, Câmpulung Moldovenesc, Editura Fundației Culturale „Alexandru Bogza”, 2003, 222 p.; Ion Filipciuc, *Eminescu la Putna*, Biblioteca „Miorița”, Câmpulung Bucovina, 2006, 160 p.; *Sfatul scriitoricesc de la Putna, 14–15 august 1943*, ediția a doua, revăzută și întregită de Ion Filipciuc, Suceava, Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, 2012, 288 + 10 p.; Alexei Cojocaru, *Serbarea de la Putna, 1871, Publicistică, documente, amintiri*, Mănăstirea Putna, Editura Mitropolit Iacov Putneanul, 2021, 352 p.; Dragoș Olaru, „Cernăuțeanul Emanuil Logothetti – unul din primii inițiatori ai Serbării de la Putna”, „Scriptum”, anul XXVII, nr. 3–4, 2021, pp. 8–13.

**DIN ISTORIA ARHEOLOGIEI BUCOVINEI:
O SCRISOARE INEDITĂ DE LA ARHEOLOGUL DIONISIE
OLINESCU CĂTRE PREOTUL CONSTANTIN MORARIU**

BOGDAN PETRU NICULICĂ

Muzeul Național al Bucovinei, Suceava
E-mail: niculicab@yahoo.com

**From the History of the Archaeology in Bukovina: An Unpublished Letter
from the Archaeologist Dionisie Olinescu to the Priest Constantin Morariu**

(Abstract)*

In the Austrian Bukovina there were two private societies, with an archaeological-historical-museistic profile: the Museum Society of Siret, founded by Captain Josef von Gutter (1870–1886) and the Romanian Archaeological Society from Chernivtsi, founded and led by the amateur archaeologist Dionisie Olinescu (1886–1893). Olinescu's society took over an important part of the collections of the Museum Society of Siret, completed them and contributed directly to the foundation of the collections of the National Museum of Bukovina (Bukowiner Landes-Museum) in Chernivtsi (1893). The following article captures a small fragment from the life of Dionisie Olinescu, the most important Romanian archaeologist of the Austrian Bukovina, forced by unfavorable circumstances to leave the province in the year of 1893 and to take refuge in the Romanian Kingdom, where he had a quite difficult career trajectory. The letter in question contains some novel elements regarding Dionisie Olinescu's biography and family and his activity after 1893. The letter brings, at the same time, a modest contribution to the historiography of the archaeology of Bukovina.

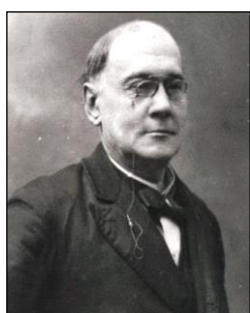
Keywords: Bukovina, archaeology, Dionisie Olinescu, Constantin Morariu, correspondence.

Istoria arheologiei Bucovinei reprezintă nu doar o sursă de inspirație în regăsirea originilor acestei discipline și a multor descoperiri, care constituie fundamentul istoriografic al discursului arheologic și istoric actual, și un segment al reconstrucției cultural-sociale al acelor timpuri, ci și un izvor prețios al cugetării asupra destinului uman. Cazul Dionisie Olinescu, cel dintâi și cel mai important arheolog român al Bucovinei austriece, fondator al Societății Arheologice Române

---

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

din Cernăuți (1886–1893), singura de acest gen din Bucovina, este unul deja „clasic” pentru arheologia românească. În rândurile de față supunem atenției și discutăm o scrisoare inedită, semnată de Dionisie Olinescu, adresată bunului și vechiului său prieten și colaborator, preotul Constantin Morariu, fost secretar al societății amintite (fig. 1–4). Documentul a fost identificat în vara anului 2021, în cursul unei documentări în cadrul arhivei Fundației Culturale „Leca Morariu” din Suceava (președinte: doamna farmacist Maria Olar), fondată în anul 2003¹. În mod firesc, înainte de a-l discuta, trebuie să prezentăm succint cele două personalități, pentru a putea contextualiza conținutul acestuia.

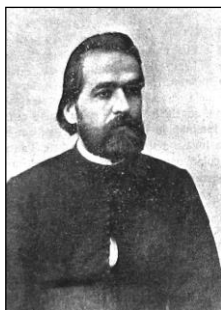

Dionisie Olinescu (n. 8/24 aprilie 1852, Hliboca, fostă Adâncata, azi în regiunea Cernăuți – d. 1924, Botoșani), semnatarul scrisorii de față, a fost cel mai important exponent al elitei intelectuale românești din Bucovina austriacă în ceea ce privește domeniul arheologiei. Deși încă prea puțin valorificat istoriografic pe plan național, cel puțin în ceea ce privește interesul regional (în Bucovina), este destul de cunoscut datorită unor lucrări mai vechi și recente, în mod deosebit în ultimii ani fiind reluate în discuție contribuțiile sale științifice și cele de popularizare a arheologiei, precum și unele aspecte ale biografiei. Dionisie Olinescu este considerat ca fiind cel dintâi și cel mai important arheolog român al Bucovinei austriece. Deși studiile sale au fost de natură juridică, maniera în care a gândit și calitatea scrierilor sale istorice-arheologice și publicistice îl plasează mult peste statutul de amator, în rândul specialiștilor de frunte ai vremii. În ceea ce privește biografia, pe scurt, amintim că tatăl său a fost preotul Ioan Olinski, preot paroh din Hliboca/Adâncata, iar mama, Ecaterina Olinski, era fiica lui Ioan și Sofia Tomniuc. Cercetările recente în arhivele cernăuțene ale istoricului și arheologului Nicolai Bodnariuc (Oprișeni, regiunea Cernăuți) arată că Dionisie Olinescu (Olinski) s-a născut pe 20 aprilie 1852, în satul Hliboca (Adâncata) și a fost botezat pe 24 aprilie 1852 de preotul Mihail Comorășan din Oprișeni, fiind primul copil al familiei, el mai având patru frați și două surori (fratele Iulian a urmat studii juridice, devenind consilier aulic și președinte al tribunalului din Suceava; Dionisie și Teofil au studiat împreună la Cernăuți). La Gimnaziul din Cernăuți, Olinescu l-a avut ca profesor pe ilustrul cărturar al vremii, Aron Pumnul, ulterior frecventând studiile juridice la Viena, Innsbruck și Cernăuți. Conform celor scrise de profesorul său de la Universitatea din Cernăuți, academicianul Ion G. Sbiera, acesta l-a îndrumat spre studierea „antichităților”. În perioada 1878–1893, Olinescu a fost angajat în cadrul administrației austriece, îndeplinind funcția de „conciplist de finanțe” (comisar de finanțe). Din motive încă neelucidate pe deplin, dar menționându-se „neconținute

¹ Emil Satco, Alis Niculică, *Enciclopedia Bucovinei. Personalități, localități, societăți, presă, instituții*, vol. I, Suceava, Editura „Karl A. Romstorfer”, 2018, pp. 787–788.

neplăceri” din partea autorităților, „nefavoarea superiorilor” și „împrejurările ticăloase”, Olinescu este obligat să demisioneze în cursul anului 1893 și să se refugieze în Regat, unde se stabilește definitiv. În Regat, a servit ca funcționar, bibliotecar și profesor la biroul statistic și Fundația Universitară „Carol I” din București, apoi la Vaslui, Focșani, Slatina și Caracal. La revenirea sa în capitală, este angajat pe post de bibliotecar la Arhivele Statului, fiind recomandat de Dimitrie Onciul, din acest post pensionându-se în anul 1921. Dintre realizările sale de marcă, amintim: înființarea Societății Arheologice Române din Cernăuți (1886–1893), contribuția la apariția Muzeului Țării Bucovinei din Cernăuți și completarea colecțiilor acestuia, promovarea prin intermediul presei și revistelor din Imperiul Austro-Ungar și Regat („Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums” și „Junimea Literară” din Cernăuți, „Familia” din Oradea, „Amicul Familiei” din Gherla, „Tribuna” din Sibiu, „Voința Națională” din București) a arheologiei și descoperirilor din Bucovina, semnarea unor materiale în publicația „Mittheilungen” a Comisiei Centrale pentru Conservarea Monumentelor Istorice din Viena, calitatea de membru corespondent al Societății Geografice Române (1886) și cea de membru corespondent al Comisiei Centrale din Viena (1891). A făcut cunoscut în epocă numele și contribuția căpitanului Josef von Gutter din Siret, creatorul Societății Muzeului Siret (1870). Dionisie Olinescu a întocmit primul repertoriu arheologic al Bucovinei, în format text, precum și cea dintâi hartă arheologică a provinciei. A fost colaborator la tomul III al *Enciclopediei Române* (Sibiu, 1904), coordonat de Corneliu Diaconovich².

² Constantin Morariu, *Kulturhistorische und ethnographische Skizzen über die Romänen der Bucovina*, I. Theil, Resicza – Wien, 1888–1891, pp. 245–247, 304–305; idem, *Părți din istoria Românilor bucovineni scrise în limbă populară*, Cernăuți, 1893, pp. 242–243, 304–309; Raimund F. Kaindl, „Der rumänische archäologische Verein in der Bukowina”, în „Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums”, II, Czernowitz, 1894, pp. 22–24; Ion G. Sbiera, „Olinschi (Olinescu), Dionisiu”, în C. Diaconovich (coord.), *Enciclopedia Română*, vol. III, Sibiu, Editura și Tiparul lui W. Krafft, 1904, p. 453; Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina 1775–1918 (în legătură cu evoluția culturală și politică)*, Cernăuți, 1926, p. 262; Lucian Predescu, *Enciclopedia României. Cugetarea. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, București, Editura Saeculum I.O., 1999, p. 614; Mircea Ignat, „Din istoricul cercetărilor arheologice din județul Suceava”, în *Studii și materiale. Istorie*, vol. I, 1969, pp. 95–98; idem, „Dionisie Olinescu”, în „Suceava”, anul V, 1978, pp. 513–520; Dimitrie Vatamaniuc, „Dionisie O. Olinescu, arheolog și cronicar al vieții științifice, culturale și artistice”, în „Analele Bucovinei”, anul III, nr. 1 (5), 1996, pp. 17–32; Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, vol. II, Iași, Editura Princeps Edit, 2004, pp. 151–152; Микола Боднарюк, „Археологічні роботи Д. Олінеску на Буковині”, în „Питання стародавньої та середньовічної історії, археології і етнології”, tomul 1 (33), Чернівці – Вижниця «Черимощ» 2012, pp. 9–18; Idem, „Діонісій Олінеску – глибочанин, який створив першу археологічну карту Буковини”, în *PER ASPERA AD ASTRA: до 100 ювілею відомого археолога Бориса Тимошука*, Тези доповідей Міжнародної наукової конференції м. Чернівці, 8 квітня 2019 року, Чернівці, Чернівецький національний університет, 2019, pp. 22–24; Bogdan Petru Niculică, *Din istoricul preocupărilor arheologice în Bucovina. Societatea arheologică română*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2009, pp. 73–115; idem, „Arheologie și arheologi în Bucovina secolului al XIX-lea. De la anticarism la instituționalizare”, în „Analele Bucovinei”, anul XX, nr. 2 (41), 2013, pp. 525–526; idem, „Primele descoperiri de vestigii cucuteniene din Bucovina”, în „Peuce”, S.N., anul XIII, 2015,

Constantin Morariu (1854–1927), a fost unul dintre cei mai importanți oameni de cultură și patrioți români ai Bucovinei, manifestând, totodată, interes pentru arheologie. Din perspectiva acestei scrisori, preotul Constantin Morariu este relevant din poziția sa de secretar al Societății Arheologice Române. Colaborarea strânsă cu Dionisie Olinescu este amintită și de memoriile sale, în care sunt relatate câteva dintre temele de studiu din cadrul Societății Arheologice Române, fiind incluse și trimiteri referitoare la Societatea de Antropologie din Viena și căpitanul Heinrich Himmel, care a colaborat cu C. Morariu și D. Olinescu. Constantin Morariu a făcut parte din Societatea Studențească „Arboroasa” (fiind arestat alături de Ciprian Porumbescu, Zaharia Voronca, Orest Popescu și Eugeniu Siretean), a fondat și a colaborat în cadrul mai multor societăți culturale românești și organe de presă (Societatea „Lumina”, Societatea Doamnelor Române, revista „Deșteptarea”), a publicat lucrări privitoare la viața culturală a românilor din Bucovina ș.a. A cunoscut persecuția autorităților austriece, fiind îndepărtat din Cernăuți și trimis la Pătrăuți pe Suceava, consecință a activităților sale cultural-naționale³.

Reproducem, în cele ce urmează, textul scrisorii:

„Domnule C. Morariu,

M-a bucurat foarte mult când m-am văzut cu scrisoarea D-voastră, aducându-mi aminte de orele plăcute ce le am petrecut în societatea Dv., când ocupându-mă cu studiul obiectelor antice vinite nouă din întâmplare, când cu chestiuni istorice. Sunt cam mulți ani de atunci, dar care pare că au trecut eri, alaltăeri. Am rămas tot adept al științei arheologice, deși aici în România n-am găsit și n-am putut găsi acea caldă sprijinire ce am avut-o în Țara mea, în Bucovina. Deși român, dar eram încă prea străin de apucăturile și modele de procedare de aici. Mi-am înjghebat singur o colecție mică arheologică, cum am putut, retăcind prin ruinele romane din Oltenia (Romula, Turnu-Severin, Islaz), pe unde mă aruncase soarta ca profesor. Am strâns multe inele vechi din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre, dar n-am nici unul din scumpa mea țară, din Bucovina, unde, cică și sunt convins, s-au găsit și se găsesc mereu foarte multe, dar n-am ocazia să le capăt sau

pp. 15–18; idem, „Din gândirea teoretică a lui Dionisie Olinescu, primul arheolog român al Bucovinei”, în „Analele Bucovinei”, anul XXIV, nr. 1(48), 2017, pp. 111–134; idem, „135 years since the foundation of Romanian Archaeological Society in Chernivtsy (Bucovine)”, în „Tyragetia”, anul XV (XXX), nr. 1, 2021, pp. 407–418; Emil Satco, Alis Niculică, *op. cit.*, pp. 729–730.

³ Ion G. Sbiera, „Morariu, C.”, în C. Diaconovich (coord.), *op. cit.*, p. 328; Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina. 1775–1918 (în legătură cu evoluția culturală și politică)*, Cernăuți, Editura „Alexandru cel Bun”, 1926, pp. 135–140; Constantin Morariu, *Cursul vieții mele. Memorii*, ediție îngrijită, prefață, microbiografii, glosar și note de prof. univ. dr. Mihai Iacobescu, Suceava, Editura „Hurmuzachi”, 1998, pp. 72–77; Bogdan Petru Niculică, *Din istoricul preocupărilor arheologice în Bucovina. Societatea arheologică română*, Suceava, 2009, pp. 96–99; Emil Satco, Alis Niculică, *op. cit.*, pp. 586–588.

să le cumpăr. M-aș bucura foarte mult dacă mi-ai veni D-ta în ajutor aici și m-ar îndatori foarte mult.

Nu sunt însurat și n-am pe nimeni, nici nevastă, dar nici copii; sunt holteiu în toată puterea cuvântului și am atâta bucurie numai, că mi-a fost posibil ca să scot pe nepotul meu Gheorghică, fiul lui Teofil (fratele), ofițer la regimentul din Dorohoi și pe al doilea nepot, Radu, tot fiul fratelui Teofil, că e primit în Institutul medico-militar, unde e în anul al IV [-lea] de medicină și că peste câțiva ani va eși ca medic militar; e un medicinist excelent. Teofil mai are doi băieți în liceu și o fetiță mică. De la Iulian a rămas numai Ștefan la Cernăuți. Mă bucură foarte mult, că toți copiii D-voastră și au creat poziții frumoase și aduc felicitările mele cele mai sincere. La plecarea mea din Bucovina, d-lor erau mici de tot. Și cu această ocazie îmi permit a Vă ura mulți ani fericiți și cu sănătate și asemenea și copiilor D-voastră.

Salutându-Vă cum și pe onorata Voastră soție și copii, rămân al D-voastre

Dionisie Olinescu

Bibliotecar la Arhivele Statului
Str. Luterană 13”.

O primă observație este legată de datarea scrisorii și analiza informațiilor expuse în text, mai precis vârsta nepoților lui Dionisie Olinescu la momentul redactării scrisorii. Sunt menționați fiii lui Teofil, fratele arheologului bucovinean – Gheorghică era ofițer la regimentul din Dorohoi, iar Radu se afla în anul IV la Institutul medico-militar (din București – n. n.). De asemenea, se spune despre copiii lui Constantin Morariu că erau „mici de tot” la plecarea lui Olinescu din Bucovina (survenită în cursul anului 1893). Despre părintele Constantin Morariu se cunoaște că a avut mai mulți copii, dintre care amintim pe cei rămași în viață: băieții Victor (n. 1881), Aurel (n. 1886), Leca (Alexandru) (n. 1888) și două fete, Victoria (n. 1890) și Elvira (n. 1893)⁴.

Alt element, indirect, ar fi legat de lipsa oricărei mențiuni privitoare la prima conflagrație mondială, ceea ce ne plasează anterior anului 1914. De asemenea, din scrierile anterioare se desprinde faptul că Olinescu a fost angajat la Arhivele Statului din București în anul 1911, de unde s-a pensionat în anul 1921⁵. Un reper pentru cronologie îl reprezintă totodată și o carte poștală semnată de Dionisie Olinescu⁶, adresată editorului Hermann Pfisterer din Stuttgart, datând din

⁴ Emil Satco, Alis Niculică, *op. cit.*, pp. 585–586, 588–590, 593–594; Constantin Morariu, *op. cit.*, p. 5–6.

⁵ Vezi și Mircea Ignat, „Din istoricul cercetărilor arheologice din județul Suceava”, în *Studii și materiale. Istorie*, I, 1969, p. 96, nota 18; idem, „Dionisie Olinescu”, în „Suceava”, V, 1978, p. 515, notele 8 și 9.

⁶ Mulțumim, și pe această cale, doamnei dr. Ștefănița-Mihaela Ungureanu (Institutul „Bucovina” al Academiei Române, Rădăuți) pentru traducerea documentului.

18 decembrie 1910⁷, document care indică ocupația de „Unterarchivar” (subarhivar) în cadrul Arhivelor Regale de Stat din București, ceea ce contrazice aserțiunile anterioare, angajarea sa fiind, se pare, puțin mai timpurie. Din conținutul cărții poștale (fig. 5–6) reiese că arheologul român dorea să intre în posesia publicației germane „Antiquitäten-Zeitung. Zentral-Organ für Sammelwesen, Versteigerungen und Altertumskunde” (aceasta constituind o dovadă în plus a continuării interesului său pentru arheologie). Toate aceste elemente menționate mai sus ne determină să apreciem că scrisoarea a fost redactată probabil în intervalul 1910/1911 – 1913/1914. Redăm, în continuare, textul cărții poștale, transcris cu caractere latine, și traducerea acestuia:

„Euer Hochwohlgeboren,

Ersuche Euer Hochwohlgeboren mir eine Probenummer der Antiquitäten-Zeitung. Zentralorgan, gefälligst einsenden zu wollen.

Hochachtungsvoll,
Dionisie Olinescu

Unterarchivar am k[öni]gl[ichen] rom[änischen] Staatsarchive in Bukarest”

*

„Prea distinse domn,

Solicit Domniei Voastre să aibă amabilitatea de a-mi trimite un număr de probă al periodicului „Antiquitäten-Zeitung. Zentralorgan”.

Cu aleasă considerație,

Dionisie Olinescu,
subarhivar la Arhivele Regale Române de Stat din București”.

Un amănunt biografic interesant este legat de faptul că Dionisie Olinescu îi mărturisește lui Constantin Morariu că era singur, neavând soție sau copii: „nu sunt însurat și n-am pe nimeni, nici nevastă dar nici copii”. Acest amănunt poate fi corelat cu o informație publicată de „Gazeta Bucovinei” (organ de presă în limba română din Cernăuți)⁸, în prima parte a anului 1893, mai precis în luna aprilie, când, la rubrica „Știri mărunte – Hymen” apărea vestea logodnei lui Dionisie

⁷ Donată, în anul 2012, de domnul Walter Stahl Muzeului Național al Bucovinei, și păstrată în colecția de documente a instituției.

⁸ Emil Satco, Alis Niculică, *op. cit.*, p. 25.

Olinescu cu domnișoara Veronica Cerniavschi, fiica preotului paroh Vladimir Cerniavschi din satul Cadobești (astăzi în regiunea Cernăuți, Ucraina)⁹. De aici, putem presupune faptul că plecarea lui Olinescu din Bucovina a fost precipitată, iar respectiva logodnă s-a desfășurat.

Textul scrisorii relevă emoția unor retrăiri a unor vremuri mai bune, petrecute în compania fostului secretar al Societății Arheologice Române, preotul Constantin Morariu. Olinescu mărturisește că a rămas, peste ani, adeptul științei arheologiei, cu toate că „în România n-am găsit și n-am putut găsi acea caldă sprijinire, ce am avut-o în Țara mea, în Bucovina”, fiind, în continuare, un pasionat căutător și colecționar de antichități. În ceea ce privește inelele vechi, din colecția lui Olinescu încropită în Regat lipseau cele din Bucovina, motiv pentru care a solicitat sprijinul părintelui Constantin Morariu pentru procurarea unor piese din „scumpa mea țară, din Bucovina”.

Scrisoarea lui Dionisie Olinescu constituie răspunsul la cea trimisă de părintele Constantin Morariu, despre care nu știm deocamdată unde se păstrează. Până la descoperirea scrisorii de față, nu se cunoștea dacă Dionisie Olinescu a mai păstrat sau nu legătura cu foștii săi colaboratori din cadrul societății arheologice. De asemenea, în acest moment nu avem nici o dovadă a faptului că Olinescu, după refugiarea sa în Regat în anul 1893, a revenit vreodată în Bucovina. De aceea, orice amănunt legat de istoria arheologiei Bucovinei apreciem că merită a fi inclus în circuitul științific, nota de față reprezentând și un omagiu adus celor doi cărturari de seamă ai Bucovinei, ambii dezrădăcinați de autoritățile austriece și marginalizați.

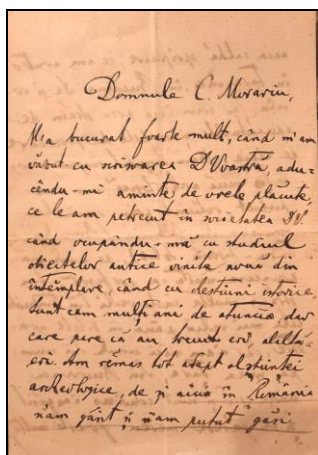

Fig. 1. Scrisoarea lui Dionisie Olinescu către Constantin Morariu, f. 1.

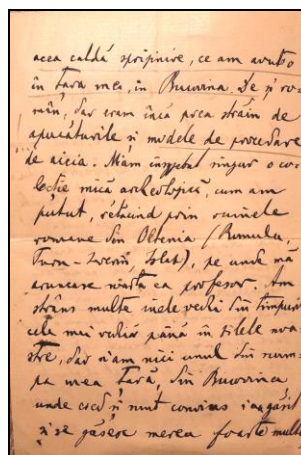

Fig. 2. Scrisoarea lui Dionisie Olinescu către Constantin Morariu, f. 2.

⁹ „Gazeta Bucovinei”, anul III, nr. 26, 4/16 aprilie 1893, p. 3; Bogdan Petru Nicolici, *op. cit.*, p. 74.

dar n-am octia, sa le caped
 sau sa le cumpor. Muzica
 cura foarte mult, dar mica
 vana. Ma in zputor aici si
 mi ar indatori foarte mult.
 Nu sunt insurat si
 n-am pe nimeni, nici nevasta
 dar mica copii. mult bolleu in
 trata puterea curantului si am
 abita bucarei numai, ca mi a
 fost posibil, ca sa nu se scita
 mica. Chisita, fiul lui Vasile
 (fratele) ofiter la regimentul din
 Lovrin si sa el poate sa pot hada
 hotiul fratelui Vasile a scrisit

Fig. 3. Scrisoarea lui Dionisie Olinescu către Constantin Morariu, f. 3.

in Institutul medic militar, unde
 in anul al IV de medicina si ca postu
 celor sa va era ca medic militar, e
 un medicinist excelent. Tofti mai sa
 din trect in liceu si o feta mica de
 12 ani e vasa numai. Muzica le curat.
 Ma bucuri foarte mult, ca sa foz
 Nostra si am creat putin frumose
 si adica de la trecti neta. Ma
 rugat. La pacura mea in bucuria
 hoti curat mi de hoti, si am guesit
 ocarie mi fozmit a Va felicitate
 de sf. Albuli si a Va sa mult
 au fozichi si cu marile si curat
 ma si copulor Albuli
 balabura. Va cura sa pe curat
 Nostra sa si si copul, veneti al
 Nostra
 Dionisie Olinescu
 Institutul de medicina militar
 Nr. 13.

Fig. 4. Scrisoarea lui Dionisie Olinescu către Constantin Morariu, f. 4.

Fig. 5. Carte poștală, datată „București, 18 DEC 10” (18 decembrie 1910), semnată de Dionisie Olinescu. Timbrul este imprimat cu chipul regelui Carol I.

fürs Gopmstgbooran,
 fürst fürs Gopmstgbooran
 mis sine postbureaues der
 Antiquipoten - Institut
 Zentkalogan, gupstg
 sinpanda zu m. lca.
 Gopstgbooran
 Dionisie Olinescu
 Unterstritar am hyl. von.
 Buchstgbooran in
 Bukarest.

Fig. 6. Carte poștală, (verso) datată „București, 18 DEC 10”, semnată de Dionisie Olinescu.

DEPUTAȚI BUCOVINENI ÎN PARLAMENTUL ROMÂNIEI ÎNTREGITE. DORIMEDONT POPOVICI (LEGISLATURA 1920–1922)

RODICA JUGRIN

Institutul „Bucovina”, Rădăuți
E-mail: rodicajugrin@gmail.com

Bukovinian Deputies in the Parliament of the Kingdom of Romania. Dorimedont Popovici (Parliamentary Term 1920–1922)

(Abstract)*

Dorimedont Popovici (1874–1950) was a Bukovinian politician who became involved in cultural-national activities, campaigning for the rights of Romanians in Bukovina. He attended primary school in Suceava, secondary school and university courses (Law School) in Chernivtsi, later obtaining a PhD in Law. From the autumn of 1918, he became involved in the national liberation movement of the Romanians in Bukovina. He was one of the organizers of the National Assembly on October 27, 1918, Vice-President of the Romanian National Council; was part of the Bukovina government; participated in the General Congress of Bukovina (November 28, 1918) and voted for the unconditional union of Bukovina with the Kingdom of Romania. After 1918, Dori Popovici continued his political activity, contributing to the integration of Bukovina into the structures of the Romanian state. He held various public functions and dignities. He was a member of the Democratic Union Party (1919), the People's Party (1920) and the National Peasant Party (1927). He was an MP from the People's Party in the legislative period between 1920 and 1922, Minister Secretary of State in the Averescu governments (1920–1921, 1926–1927). His parliamentary interventions focus on issues related to the unification and administration of the province. In 1944, before the occupation of the northern part of Bukovina, Dori Popovici fled to Romania. Arrested on the night between the 5th and the 6th of May 1950, then imprisoned at Sighet without trial, he died in extermination on June 12, 1950. In the Annex we present an interpellation about the problems of Bukovina integration (administrative and legislative unification), important for understanding how Dorimedont Popovici saw the organization of the province within the Kingdom of Romania.

Keywords: Bukovina, Parliament, Dorimedont Popovici, parliamentary activity.

Dorimedont (Dori) Popovici s-a născut în 5 ianuarie 1874 (după alte surse, 10 decembrie 1873) la Ruși-Mănăstioara, în familia preotului Leon Popovici

---

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

(1823–1891), familie în care au crescut alți patru copii: Eusebie (profesor), Ioan (preot paroh în Fundu Moldovei; tatăl viitorului primar al Cernăuțiului, Traian Popovici), Ambrozie (preot paroh în Ruși-Mănăstioara) și Iulia (căsătorită cu Sever Bumbac, comisar la Oficiul de Exploatarea Căilor Ferate din Bucovina). Dori Popovici a urmat școala primară la Suceava, iar cursurile secundare și universitare (Facultatea de Drept) le-a absolvit la Cernăuți, ulterior obținând și titlul de doctor în drept. Între anii 1896 și 1897 și-a satisfăcut stagiul militar în cadrul Regimentului 41 Infanterie din Cernăuți (după alte surse, Regimentul 22 Infanterie), fiind trecut în rezervă cu gradul de sublocotenent. După absolvirea facultății, a ocupat diferite funcții administrative la Procuratura de Finanțe din Cernăuți și apoi la Direcția Generală a Bunurilor Fondului Bisericesc din Bucovina (1897–1907), fiind unul dintre cei care s-au opus ideii ca românii să împartă posesiunile Fondului cu ucrainenii; în perioada 1912–1915 a fost viceprimar al orașului Cernăuți¹. A lucrat ca publicist la „Apărarea Națională” (Cernăuți, 1906–1908) și a fost, din martie 1919, directorul ziarului „Gazeta Țăranului”. Organul Partidului Democrat Național din Bucovina, editat de Modest Scalat (Cernăuți, ianuarie – mai 1919)².

Încă din perioada studenției, Dori Popovici s-a implicat în activități cultural-naționale, militând pentru drepturile românilor din Bucovina. Din 19 octombrie 1892 a devenit membru al Societății Academice Studențești „Junimea”, a fost ales secretar II și apoi secretar I, a devenit membru emeritat și a fost numit examinator regulamentar și membru al Comisiei pentru modificarea statului; între anii 1894 și 1895 a fost și președintele societății. Amintim câteva dintre activitățile la care a participat Dori Popovici în calitate de junimist: a condus delegația de studenți junimeni care s-a opus acțiunii vicarului general Arcadie Ciupercovici de scoatere a cabinetului de lectură al societății din Palatul Mitropolitan; împreună cu alți membri junimiști, a cerut convocarea unei ședințe plenare în chestiunea Florea Lupu și cea a tricolorului³; a susținut necesitatea menținerii „orațiunii către popor”; a prezentat conferințe pe teme culturale, remarcându-se, printre altele, cu prelegerile:

¹ Emil Satco, Alis Niculică, *Enciclopedia Bucovinei. Personalități, localități, societăți, presă, instituții*, vol. III, P–Z, Suceava, Editura „Karl A. Romstorfer”, 2018, pp. 154–155; Dumitru Covalciuc, *Membrii Consiliului Național Român din Bucovina ales la Adunarea Constituantă din 27 octombrie 1918*, Cernăuți, Editura Druk Art, 2017, pp. 92–93; Mircea Irimescu, *Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina (1862–2012) la 150 de ani*, vol. II, *Voluntariat bucovinean. Membrii Societății*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2013, p. 460.

² Ioan V. Cocuz, „Presa românească în Bucovina (1809–1944)” (în continuare se va cita: Ioan V. Cocuz, *Presa românească în Bucovina*), în „«Suceava». Anuarul Muzeului Județean”, anul XVI, 1989, p. 70 (extras).

³ În contextul luptelor politice din Bucovina și al „dezbinării” dintre români, Iancu Flondor, liderul Partidului Poporal Național, a fost atacat de unii politicieni din Bucovina, printre care și conservatorul Florea Lupu, deputat în Parlamentul de la Viena, pentru discursul susținut în Dieta Bucovinei în 6 iulie 1901, în care liderul bucovinean condamna politica de deznaționalizare, regimul abuziv al guvernatorului Bourguignon și atacurile acestuia la adresa tricolorului românesc și denunța pactul dintre acesta și politicienii români de orientare conservatoare. Pentru detalii vezi: Marian Olaru, *Mișcarea națională a românilor din Bucovina la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2002.

„Limba de conversare la românii din Bucovina” (publicată în 1893) și „Discurs istoric pentru popor rostit la serbarea națională la mormântul lui Ștefan cel Mare din Putna, la 2 iulie 1904” (publicată în 1904)⁴. A activat în societate până în anul 1919. Implicat fiind în viața politică, s-a îndepărtat de „Junimea”, dar a continuat să-i acorde sprijin financiar până în 1926⁵. Dori Popovici a fost membru al Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina (în perioada 1902–1904 a făcut parte din conducerea acesteia, în calitate de secretar, susținând cumpărarea Hotelului Weis din Cernăuți, care a devenit ulterior Palatul Național al românilor) și al Societății „Bucovina”⁶.

În viața politică a Bucovinei, Dori Popovici s-a remarcat încă din timpul studenției, ca un reprezentant, alături de George Popovici, al grupării „tinerilor” din cadrul Partidului Național Român. În anul 1906, alături de Ștefan Saghin, Vasile Bodnărescu, Teodor Tarnavschi ș.a., a înființat Partidul Apărărist, format, în cea mai mare parte, din intelectualii care s-au retras din viața politică după autodizolvarea Partidului Poporal Național. În programul partidului se regăsesc, printre altele, obiective precum: autonomie bisericească, instituirea congresului bisericesc, controlul averilor Fondului Religionar, conservarea caracterului național și istoric al bisericii, toleranță religioasă, învățământ național în cadrele legilor statului austriac, înființarea unei catedre de istorie națională la Universitatea din Cernăuți, folosirea limbii române în toate serviciile publice, reglementarea creditului țărănesc, combaterea cămătăriei, autonomia țării⁷. La alegerile din anul 1907 a candidat în cercul electoral rural Gura-Humorului – Solca, fiind învins de Aurel Onciul⁸. Peste un an, în 1908, a participat la acțiunea de unificare a partidelor

⁴ Discursul a fost susținut la serbarea de la Putna, din anul 1904, când s-au împlinit 400 de ani de la moartea voievodului. Despre acest eveniment a scris ulterior Nicolae Iorga: „Aici urcă la tribună d-l Dori Popovici, frenetic aplaudat. D-sa rostește discursul cu cunoscutu-i talent oratoric [...]. Mulțimea ascultătorilor din jurul tribunei îl ascultă, când în tăcerea cea mai profundă, când aplaudându-l cu frenezie. Pe obraji moșnegilor și ai tinerilor se văd lunecând lacrimi de înduioșare la auzul cuvintelor ce curg limpezi și curate ca cristalul de pe buzele oratorului. La finea discursului emoționat, auditoriul cade în genunchi și, cu lacrimi în ochi, rostește o rugăciune pentru amintirea voievodului Ștefan cel Mare. A fost un moment zguduitor, ce a mișcat toată firea omenească. Entuziasmul ajunge la culme, când oratorul începe a împărți discursul său, tipărit într-o broșură în mii de exemplare. Fiecare țaran caută să capete o cărtică de aceasta sfântă de la mormântul lui Ștefan cel Mare, ca să o ducă acasă la ai săi și, după cum spunea unul din ei, să o lase, după moarte, moștenire fiului său”. Apud Mihai Bocancea, Ionuț-Mihai Nacu, *Dorimedont (Dori) Popovici și Eusebie Popovici – fruntași ai luptei pentru unirea Bucovinei cu Patria Mamă*; http://repository.utm.md/bitstream/handle/5014/7412/Simpozion_Cucuteni-5000_Redivivus_2018_pg184-190.pdf (19 ianuarie 2022).

⁵ Marian Olaru, „Dorimedont Popovici”, în vol. *Unirea Bucovinei cu România. Antologie de documente, hotărâri, declarații, adresări, apeluri, telegrame, acte, protocoale unioniste*, realizată de Vasile Tărățeanu, București, Brăila, Editura Academiei Române, Editura Istros, 2018, pp. 259–261, 269.

⁶ Dumitru Covalciuc, *op. cit.*, p. 93; Marian Olaru, *op. cit.*, p. 269.

⁷ Ioan Cocuz, *Partidele politice românești din Bucovina. 1862–1914*, Suceava, Editura „Cuvântul Nostru”, 2003, p. 337; Mihai-Ștefan Ceașu, *Parlamentarism, partide și elită politică în Bucovina habsburgică (1848–1918)*, Iași, Editura Junimea, 2004, p. 513.

⁸ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, ediție și studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1991, p. 330.

politice românești din Bucovina, aderând la Partidul Creștin-Social Român condus de Iancu Flondor. A fost membru al Dirigenței acestui partid și al Secției administrative, iar din 1910 secretar al Comitetului Național al Partidului Național Român, denumire sub care funcționa Partidul Creștin-Social Român din 1909⁹. În camera legislativă bucovineană, Dori Popovici a fost deputat al curiei a III-a română (legislatura a XI-a, 1911–1914) din partea fracțiunii populare (apărărite) din Partidul Național Român¹⁰.

Dori Popovici a militat pentru menținerea caracterului românesc al Bisericii Ortodoxe din Bucovina, fiind unul dintre organizatorii mitingului național din 25 martie 1912, desfășurat ca urmare a acțiunilor rutenilor de a stăpâni Dieceza și Fondul Religionar Ortodox. De asemenea, a luptat pentru „asanarea Însotirilor Economice din Bucovina”, apărând interesele deponenților la sistemul Raiffeisen¹¹.

În timpul Primului Război Mondial, Dori Popovici a fost înrolat ca locotenent în armata austro-ungară, însă, fiind bănuț de autorități că este ilioial, a fost disponibilizat după scurtă vreme¹². Din toamna anului 1918, s-a implicat în mișcarea de eliberare națională a românilor din Bucovina. A fost unul dintre organizatorii Adunării Naționale (proclamată Adunare Constituantă) din 27 octombrie 1918, adunare la care a fost ales membru al Consiliului Național Român, vicepreședinte al acestuia și președinte al Secției Administrative (secție care, la propunerea lui Popovici, era împărțită în zece subsecții); a făcut parte din guvernul Bucovinei (secretar de stat pentru Afacerile Interne), constituit în cea de a doua ședință a Consiliului Național (12 noiembrie 1918)¹³; deoarece „tuturor românilor nu li s-a dat posibilitatea să-și pună puterile lor în activitatea pentru neamul românesc și a fost trecut cu vederea la alegeri un număr foarte mare de persoane, care ar trebui să aibă locul lor în acest consiliu”, propune, în a patra ședință a Consiliului Național (25 noiembrie 1918), ca din conducerea provinciei să facă parte și reprezentanții românilor care nu se aflau atunci în Bucovina; a participat la Congresul general al Bucovinei (28 noiembrie 1918), având un rol important în pregătirea și convocarea acestuia și a votat unirea necondiționată a Bucovinei cu Regatul României¹⁴.

După anul 1918, Dori Popovici și-a continuat activitatea politică, contribuind la integrarea Bucovinei în structurile statului român. A participat, în iunie 1919,

⁹ Ioan Cocuz, *op. cit.*, pp. 336–337; Vlad Gafița, *Iancu Flondor (1865–1924) și mișcarea națională a românilor din Bucovina*, Iași, Editura Junimea, 2008, pp. 233–234.

¹⁰ Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 513.

¹¹ Marian Olaru, *op. cit.*, p. 263.

¹² Arcadie Dugan-Opaț, *Albumul Mare al Societăților Academice „Arboroasa” și „Junimea” din Cernăuți*, vol. I, ediție îngrijită de Marian Olaru și Arcadie M. Bodale, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2015, p. 243.

¹³ Inițial, când a fost alcătuit proiectul privind componența guvernului Bucovinei, la Interne a fost propus Nicu Flondor, iar Dori Popovici a fost numit, alături de Constantin Isopescu-Grecul, locțiitor pentru Apărarea Națională și Garanția Publică. Cf. Radu Economu, *Unirea Bucovinei. 1918*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994, p. 151.

¹⁴ Marian Olaru, *op. cit.*, pp. 264–265; Radu Economu, *op. cit.*, pp. 7, 10, 28.

alături de alți membri ai mișcării unioniste, la consfătuirea grupării lui Iancu Flondor privitoare la organizarea Bucovinei până la adoptarea noii Constituții a Regatului României, unde au fost analizate „modalitățile de a asigura o administrație a Bucovinei adaptată condițiilor unirii, la care să participe toate naționalitățile provinciei” și s-a hotărât că „vechea administrație a Bucovinei, care a funcționat sub conducerea lui Iancu Flondor imediat după unire, nu va reveni la conducere decât numai dacă va funcționa un Parlament al României întregite”¹⁵. A fost membru marcant al Partidului Democrat al Unirii din septembrie 1919. În anul următor, împreună cu gruparea sa desprinsă din Partidul Democrat al Unirii, organizată în jurul ziarului „Țărănimea”, aderă la Liga Poporului, noua organizație politică (care cuprindea și o grupare desprinsă din Partidul Național Român din Transilvania, condusă de Octavian Goga, împreună cu gruparea Partidului Țărănesc din Basarabia, condusă de Sergiu Niță) schimbându-și denumirea în Partidul Poporului. În 1927, Dori Popovici părăsește Partidul Poporului, nemaivând încredere în politica acestuia și se înscrie în Partidul Național Țărănesc. Acest gest fost sancționat de foștii colegi de partid, care „desființează toate meritele politice și sociale” ale lui Popovici, făcând publice o serie de acuzații privitoare la falsificarea unor acte notariale, precum și falimentul personal al acestuia, ca urmare a datoriilor acumulate la cămătării evrei¹⁶.

Dori Popovici a avut și alte funcții și demnități publice: a făcut parte din Comisia pentru reformă electorală și cea pentru reformă agrară (fiind unul dintre puținii care s-au bucurat de onoarea de a fi aleși în ambele comisii), constituite în ședința Consiliului Național din 13 februarie 1919, a fost președinte al Comisiei regionale pentru descărcare și unificare¹⁷, ministru secretar de stat în problemele Bucovinei în guvernele Alexandru Averescu (13 martie 1920 – 17 decembrie 1921; 30 martie 1926 – 4 iunie 1927)¹⁸. De asemenea, din dorința de „a înfăptui organizația economică a Bucovinei”, Dori Popovici a înființat și condus Federala „Moldova de Sus” (constituită prin unificarea cooperativelor care funcționau în centrele județene), aflată sub controlul Subsecretariatului de Stat al Refacerii și Aprovizionării, însărcinată cu aprovizionarea populației provinciei cu articole necesare alimentării,

¹⁵ Radu Economu, *op. cit.*, pp. 67–68.

¹⁶ Marian Olaru, *op. cit.*, p. 269.

¹⁷ Din aprilie 1920, Bucovina a intrat într-o altă fază a procesului de unificare, când autonomia i-a fost limitată treptat la nivelul administrației locale. Guvernul Averescu a luat măsuri privitoare la descentralizarea administrativă, prin desființarea organelor care asigurau administrația proprie a Bucovinei, atribuțiile Secretariatelor/Serviciilor de Stat din Cernăuți trecând asupra ministerelor de resort/departamentelor corespunzătoare din guvernul central. În acest sens s-a înființat o Comisie de descărcare a serviciilor publice din teritoriile alipite și unificarea lor cu Regatul României, în cadrul căreia a funcționat o Comisie regională pentru descărcare și unificare, formată din șapte secretari generali și șapte delegați ai guvernului central. Dori Popovici a fost numit președinte al acestei comisii prin Decretul-regal nr. 1713/22 aprilie 1920. Cf. „Glasul Bucovinei”, anul III, 15 aprilie 1920, p. 1; Radu Economu, *op. cit.*, p. 76.

¹⁸ Ioan Scurtu, Constantin Mocanu, Doina Smârcea, *Documente privind istoria României între anii 1918–1944*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1995, pp. 691, 693.

materiale pentru refacerea economică a țării și bunuri de larg consum¹⁹. Din anul 1919 a fost președintele Ligii țăranilor români din Bucovina și director al Centralei Societății Agricole din Cernăuți²⁰.

Dori Popovici a reprezentat Bucovina în Parlamentul României întregite, candidând, la alegerile parlamentare din mai 1920, din partea Partidului Poporului²¹ pentru un loc de deputat în circumscripția Gura-Humorului. Alegerile pentru desemnarea deputaților din partea acestui județ s-au desfășurat în 3 iunie 1920, iar validarea acestora s-a făcut în ședința Adunării Deputaților din 23 iunie 1920. La alegeri s-au prezentat cinci candidați, iar rezultatul a fost următorul: votanți – 6 292; voturi anulate – 35; Dori Popovici – 5 138 de voturi; Nicolai Ardeleanu – 776 de voturi; Dumitru Gavrilescu – 181 de voturi; Ioan Brătianu – 95 de voturi; Romulus Reuș – 67 de voturi. La dosarul acestor alegeri nu a fost depusă nicio contestație, așa încât Dori Popovici a fost declarat deputat din partea județului Gura-Humorului²², reprezentând Bucovina în Parlamentul României întregite alături de alți 15 deputați (în circumscripția Cernăuți-oraș au fost aleși și trei deputați supleanți) și 10 senatori. A făcut parte, alături de Iacob Pistiner, Eusebie Popovici și Ifrim Popescu, din Secțiunea a VI-a a Adunării Deputaților²³ și a fost membru în două din cele 16 comisii permanente constituite: Comisia de disciplină, incompatibilitate și imunitate și Comisia de administrație generală, județeană și comunală²⁴.

¹⁹ *Bucovineni în Parlamentul României Întregite*, vol. II.2, *Senatul, legislatura 1920–1922* (în continuare se va cita: *Bucovineni în Parlamentul României Întregite. Senatul, legislatura 1920–1922*), ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii de Rodica Iașencu și Marian Olaru, indice de nume de Rodica Iașencu, București, Editura Academiei Române, 2018, p. 43.

²⁰ Ioan V. Cocuz, *Presa românească în Bucovina*, p. 70; http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Dori_Popovici (20 ianuarie 2022).

²¹ Aceste alegeri au fost organizate de guvernul condus de generalul Alexandru Averescu, președintele Partidului Poporului. În perioada premergătoare alegerilor, Partidul Poporului a atras în rândurile sale mai multe grupări politice, una dintre acestea fiind cea desprinsă din Partidul Democrat al Unirii, condusă de Dori Popovici. În fața Parlamentului și a noului guvern Averescu (o coaliție între Partidul Poporului, care a obținut cel mai mare număr de mandate – 206 și Partidul Democrat) se ridicau probleme de mare importanță pentru evoluția democratică a țării: acum au fost ratificate decretule-lege privitoare la reforma agrară (1921), tratatele de pace semnate cu Austria, Germania și Ungaria (29 iulie – 14 august 1920), au fost realizate reforma financiară și unificarea monetară ș.a.; în plan extern, s-a constituit Mica Înțelegere (1921) și a fost semnată Convenția de alianță defensivă cu Polonia (1921). În ceea ce privește Bucovina, guvernul Averescu a desființat organele care asigurau administrația proprie a provinciei, atribuțiile Secretariatelor/Serviciilor de Stat din Cernăuți trecând asupra ministerelor de resort/departamentelor corespunzătoare din guvernul central. După demisia ministrului de Externe Take Ionescu, cabinetul Averescu își depune mandatul, urmându-i guvernul condus de Take Ionescu (1921–1922). În 22 ianuarie 1922 a fost publicat decretul de dizolvare a Parlamentului, iar cabinetul Ion I. C. Brătianu (1922–1926) a anunțat o nouă consultare a corpului electoral în perioada 1–11 martie 1922.

²² Dezbaterile Adunării Deputaților, „Monitorul oficial” (în continuare se va cita: D.A.D., M.O.), nr. 4, 26 iunie 1920, p. 10.

²³ Cele șapte secțiuni organizate la începutul acestei legislaturi parlamentare verificau și validau alegerile, dezbăteau proiectele de legi și numeau, ulterior, delegați din partea fiecărei secțiuni, care se constituiau într-un comitet al delegaților, ce urma să cerceteze din nou proiectele de lege, înainte de a fi propuse spre adoptare.

²⁴ D.A.D., M.O., nr. 18, 29 decembrie 1920, pp. 374–379, 395–396.

În această legislatură parlamentară oameni politici bucovineni au prezentat interpelări, comunicări, declarații, întrebări, petiții despre diverse probleme cu care se confrunta provincia în primii ani de după unire. Tematica acestor intervenții se referă la dezbateră, inițierea și susținerea unor proiecte de legi, problemele unificării și administrării Bucovinei, declarații de susținere a drepturilor minorităților naționale, situația școlilor din provincie, a căilor de comunicație, sprijinirea populației bucovinene prin aprovizionarea cu diverse bunuri, desfășurarea alegerilor în unele dintre circumscripțiile electorale organizate în provincie ș.a. În acest cadru tematic s-au situat și intervențiile deputatului Dori Popovici²⁵. Concepțiile privitoare la organizarea provinciei (unificarea administrativă și legislativă) sunt expuse în ședința Adunării Deputaților din 28 decembrie 1920, atenția deputatului bucovinean fiind îndreptată spre probleme legate de unificare, autonomia comunală, funcționari publici, comunicații, producția industrială și agrară, reforma financiară și cea agrară. Pentru „consolidarea noului așezământ al patriei” este nevoie de o „largă descentralizare”, lărgirea competenței prefecturilor și întărirea gradului de competență al autorității comunale, organizarea funcționarilor „după pragmatica austriacă” ca un „element de ordine absolută”, reorganizarea căilor de comunicații, „refacerea gospodăriei naționale” prin intensificarea producției industriale și agrare, „echilibrarea” situației financiare prin impunerea unui impozit progresiv direct asupra averii și veniturii²⁶ (vezi Anexa).

Deputații bucovineni au avut intervenții în Parlament și pe marginea desfășurării alegerilor în Bucovina. Una dintre aceste intervenții îi aparține lui Dori Popovici (ședința Adunării Deputaților din 28 iunie 1920) și se referă la contestațiile formulate de deputații Vasile Ungureanu și Nicolae Iorga privitoare la alegerile desfășurate în județele Storojineț („a candidat un german [Alfred Kohlruss] într-un județ românesc”) și Cernăuți („contestare [...] susținută pentru motiv că, între multe altele, ea ar fi asumată de către trei, până la patru mii de alegători”)²⁷. Pornind de la ideea că toate contestațiile care s-au prezentat în Parlament împotriva alegerilor din Bucovina „nu au avut în fondul lor niciun argument mai serios” și au avut tendința „să discrediteze libertatea cu care s-au făcut, de fapt, alegerile din Bucovina”, Dori Popovici precizează că acestea pot fi

²⁵ Acestea au fost publicate în *Bucovineni în Parlamentul României Întregite*, vol. II.1, *Adunarea Deputaților. Legislatura 1920–1922* (în continuare se va cita: *Bucovineni în Parlamentul României Întregite. Adunarea Deputaților, legislatura 1920–1922*), ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii de Rodica Iațencu și Marian Olaru, indice de nume de Rodica Iațencu, București, Editura Academiei Române, 2016, pp. 153–162.

²⁶ D.A.D., M.O., nr. 20, 31 decembrie 1920, pp. 433–435.

²⁷ În circumscripția Storojineț a câștigat alegerile Alfred Kohlruss (3 028 de voturi), în fața contracandidaților Aurel Morariu (1 873 de voturi) și Florea Lupu (472 de voturi). Referitor la alegerile din județul Cernăuți (circumscripția Cuciurul Mare), unde Modest Cezar Scalat (3 174 de voturi) a câștigat alegerile în fața contracandidatului Nicolae Mitencu (1 634 de voturi), a fost depusă o contestație și un protest, semnat de 4 443 de alegători, fiind invocate abuzuri și ilegalități. Ambele contestații au fost respinse de către Secțiunea I verificatoare a Adunării Deputaților. Cf. D.A.D., M.O., nr. 5, 27 iunie 1920, pp. 48–49; nr. 8, 1 iulie 1920, pp. 104–105.

luate în considerare doar dacă au la baza lor „infracțiuni dovedite, probe și dovezi de încălcare de lege, care cer absolut sancțiuni și reparații”. În disputa pe care a avut-o cu Nicolae Iorga (cel care a insinuat că la alegerile pentru județul Storojineț „s-au aplicat numai funcționari germani și evrei” și l-a acuzat că ar fi dat un ordin verbal comandantului Companiei de Jandarmi de reținere a candidatului pentru județul Rădăuți, Vasile Bodnărescu), Dori Popovici a ținut să sublinieze faptul că „noi nu facem deosebire dacă cineva este funcționar german sau este funcționar român, ci știm să-i apreciem după meritele și după felul cum își îndeplinesc datoria lor. [...] O mare decepție a fost pentru mine să văd pe d-l profesor Iorga, pe un om de talia lui [...], pentru care am știut totdeauna să cultiv respectul ce i se cuvine ca mare român, să-l văd amestecându-se, nu numai în necunoștință de cauză, dar și cu malițiozitate, cu rea voință și cu sarcasm, pe care eu nu le-am înțeles, în afacerile bucovinenilor, pe care ar face mai bine să le lase în seama lor”. Dori Popovici și-a încheiat interpelarea, subliniind că rezultatul alegerilor din Bucovina „nu se datorește niciunei ingerințe din partea administrației”, ci se bazează pe încrederea pe care o are populația în „calitățile morale ale deputaților de azi”, „respectului pe care îl aduce populația aceluia care, zeci de ani de zile, au lucrat cu abnegație pentru binele neamului”, „dorinței generale de a trimite în această Cameră oameni de ordine și de ispravă, dornici de muncă”²⁸.

În această legislatură parlamentară, Dori Popovici a susținut câteva proiecte de lege: Proiectul de lege prin care se majorează la 2 000 [de] lei lunar pensiunile de 500 [de] lei lunar d-nelor Leontina Marian și Emilia Ștefanelli de la 1 septembrie 1920 (proiect prezentat din inițiativă parlamentară în ședința Adunării Deputaților din 28 decembrie 1920)²⁹; Proiectul de lege referitor la combaterea celor mai periculoase molime: tuberculoza și sifilisul, inițiat de un alt deputat bucovinean, Benno Straucher și prezentat în ședința Adunării Deputaților din 12 aprilie 1921³⁰. Alături de alți deputați bucovineni (Ion Zelea-Codreanu și Vasile Grigorcea), a inițiat un proiect de lege prin care se recunoaște Societății „Uniunea Profesoarelor”, cu sediul în București, calitatea de persoană morală și juridică. Scopul acestei societăți era acela de „creștere a fetelor sărace din clasele de jos, orfane de ambii părinți, în special orfane de război și pregătirea lor în mod practic pentru cariere gospodărești”³¹. De asemenea, a luat atitudine față de atentatul de la Senat din 8 decembrie 1920, precizându-și poziția prin vot (pentru respingerea cererii de eliberare), în timpul ședinței Adunării Deputaților din 27 ianuarie 1921,

²⁸ Pentru textul acestei interpelări vezi: *Bucovineni în Parlamentul României Întregite. Adunarea Deputaților, legislatura 1920–1922*, pp. 153–157.

²⁹ D.A.D., M.O., nr. 20, 31 decembrie 1920, p. 426. De remarcat răspunsurile a doi deputați pe marginea acestui proiect de lege, de ajutorare a văduvelor unor membri de onoare ai Academiei Române: Vasile P. Sassu: „Este un procedeu primejdios pe care îl deschideți cu aceste cereri”; Nicolae Iorga: „Să îngrijească copiii de mamele lor și de părinții lor. Este o rușine, copiii cuiva să ceară Adunării sprijin pentru mamele lor”.

³⁰ D.A.D., M.O., nr. 86, 27 aprilie 1921, p. 1935.

³¹ Idem, nr. 74, 5 aprilie 1921, pp. 1502–1504.

când ministrul Justiției, Mihai Antonescu, expune situația unor deputați socialiști arestați pentru infracțiuni penale, care ating grav ordinea publică (Ilie Moscovici, Boris Ștefanov și E. Staneș) ³².

Din 16 aprilie 1921, Dori Popovici a fost numit ministru secretar de stat în guvernul Averescu (13 martie 1920 – 17 decembrie 1921) ³³. În această calitate, pe care a deținut-o până la instalarea guvernului Take Ionescu (17 decembrie 1921) a avut o intervenție în ședința Senatului din 20 iulie 1921, după prezentarea și adoptarea în unanimitate a Proiectului de lege pentru reforma agrară din Bucovina, în care a declarat următoarele: „D-lor senatori, sunt fericit că am putut fi martor, în acest moment solemn, când d-voastre, prin votarea reformei agrare în Bucovina, ați binevoit să duceți la bun sfârșit această operă și să îndepliniți și așteptările bietului țaran din Bucovina. Votul d-voastre nu este numai o răsplată pe care ați dat-o țaranului din Bucovina pentru nesfârșitul chin și amar [pe] care l-a suferit în stăpânirea guvernului austriac, ci este și o recunoștință bine meritată ce ați arătat țaranului din Bucovina pentru dragostea nestrămutată cu care a știut să apere un secol și jumătate drapelul național, nu numai istoric [...], al celui mai istoric pământ românesc. În numele acestor bieți țărani pe care am avut onoarea să-i reprezint poate în cele mai grele zile de deznădejde, dați-mi voie, d-lor senatori, ca astăzi, când li s-a înseninat viitorul pentru totdeauna, să vă aduc, atât d-voastre, cât și prea iubitului nostru general Averescu [...], nu mai puțin și prea iubitului meu coleg de bancă ministerială [...], neobositul muncitor, ministrul [Constantin] Garoflid, prinosul de cea mai adâncă mulțumire și să vă asigur că țărani din Bucovina vor fi pentru vecii vecilor element de cea mai desăvârșită ordine, factor neșovăitor în îndeplinirea operei de înălțare a unui stat unitar național” ³⁴.

Ca ministru secretar de stat, Dori Popovici a avut și alte intervenții în ședințele Senatului în legislatura 1920–1922. Majoritatea dintre acestea sunt răspunsuri adresate fostului aliat politic în Partidul Democrat al Unirii, Ion Nistor, care i-a adus acuzații privitoare la modul cum a fost administrată provincia cât timp a fost președinte al Comisiei regionale pentru descărcare și unificare, președinte care „nu se găsește la înălțimea situației de acolo”, mai ales că a fost „om de încredere și colaborator al contelui Czernin” ³⁵. În interpelările lui Nistor, cu care

³² Idem, nr. 25, 1 februarie 1921, pp. 591, 593.

³³ Până la numirea lui Dori Popovici, Bucovina a fost reprezentată în guvernul central de Ion Nistor (13 martie 1920 – 2 mai 1920) și Ion V. Stârcea (2 mai 1920 – 30 august 1920).

³⁴ Dezbaterile Constituantei – Senatul, „Monitorul Oficial” (în continuare se va cita: D.S., M.O.), nr. 120, 14 februarie 1922, pp. 3423–3424.

³⁵ În una dintre interpelările sale, Ion Nistor face referire la scrisoarea omagială adresată împăratului Carol I în toamna anului 1918, în care Dori Popovici „se laudă că, cu primejduirea vieții sale, a colaborat cu contele Czernin pentru a zădărnici intrarea României în război și în care invită pe împărat să vină la Suceava pentru a primi omagiile românilor bucovineni”: „Prea ascultător, subsemnatul, care înainte de izbucnirea războiului din România și Austro-Ungaria, a muncit în cea mai intimă colaborare cu Excelența sa, contele Czernin, pentru amânarea izbucnirii acestui război, lucrând într-un timp când, a interveni la București în favoarea Austriei însemna, de fapt, a te expune

Popovici s-a aflat în opoziție în toată perioada interbelică, sunt invocate câteva dintre acțiunile lui Dori Popovici: modul în care a fost constituită Comisia interimară a orașului Cernăuți³⁶ („în dauna românilor băștinași”); ingerințe la alegerile pentru desemnarea unui reprezentat al Universității cernăuțene în Senatul României („profesorii universitari care n-au atins vârsta de 40 de ani trebuie să fie eliminați de la vot”)³⁷; modul cum a fost condusă Federala „Moldova de Sus”, însărcinată cu aprovizionarea populației (folosirea acesteia în scopuri politice, încheierea de contracte neonorate, import de produse de lux)³⁸. Un schimb de replici, cu acuze de ambele părți, a fost făcut și pe tema administrării Fondului bisericesc. Invocându-se argumente ce țin de istoria acestuia și evoluția sa după 1918 (problema administrării Fondului a stat în atenția lui Ion Nistor, care, în calitate sa de ministru delegat pentru administrarea Bucovinei, a anulat ordonanța emisă de Iancu Flondor în ianuarie 1919, prin care întreaga administrație a Fondului a fost încredințată mitropolitului Bucovinei, considerând-o o măsură ilegală), sunt aduse în discuție acuzații la adresa guvernului Averescu în privința administrării averilor bisericesti (din martie 1921, Fondul trecea din nou sub conducerea Mitropoliei Bucovinei și a Consiliului Eparhial, statul rezervându-și doar dreptul de control). Pe de altă parte, Nistor este acuzat că, profitând de funcția sa în guvernul anterior, a derulat afaceri cu caracter oneros pe seama Fondului, prin Societatea de exploatare a lemnului „Cosminul”. În răspunsul său, Dori Popovici ține să sublinieze că Nistor „dorește a parada [a face paradă] cu sentimentele sale democratice, cu toate că nu l-am văzut nicicând coborându-se în păturile poporului din Bucovina atunci când era vorba să lupte față de guvernul austriac și dumnealui zice astăzi că în Bucovina ar fi două partide în [ceea] ce privește Fondul religios, anume clerul, care voiește ca Fondul să fie administrat numai de el, și mirenii, care și ei vor să aibă partea lor în administrație și că dumnealui exprimă voința

---

primejdiei de moarte, e hotărât ca, în conformitate cu tot trecutul său de neștirbită credință față de împărat, să se interpună cu toată tăria ca acțiunile și uneltirile dușmane habsburgilor, alimentate cu bani englezești și rusești, să fie combătute”. Cf. *Bucovineni în Parlamentul României Întregite. Senatul, legislatura 1920–1922*, p. 184.

³⁶ Una dintre măsurile importante luate după unire a fost cea legată de numirea unui nou Consiliu al orașului Cernăuți, prin decizia Ministerului de Interne din 19 iunie 1920. Acesta, condus de consilierul consistorial George Șandru, era alcătuit din 40 de membri: 20 de delegați ai socialiștilor și 20 de reprezentanți ai naționalităților orașului (câte patru membri din partea fiecărei naționalități: română, germană, evreiască, polonă și ucraineană). Cf. „Glasul Bucovinei”, anul III, 6 iulie 1920, p. 1; Radu Economu, *op. cit.*, pp. 180–181, Anexa XXXVI.

³⁷ Dori Popovici a cerut rectorului Universității din Cernăuți să elimine din lista alegătorilor profesorii sub 40 de ani, susținându-l pe candidatul guvernului, Vasile Gheorghiu. Acțiunile acestuia, văzute ca ingerințe în activitatea internă a instituției, au rămas fără rezultat, Ion Nistor fiind ales senator. Cf. „Glasul Bucovinei”, anul III, 3 iunie 1920, p. 1.

³⁸ *Bucovineni în Parlamentul României Întregite. Senatul, legislatura 1920–1922*, pp. 171, 173, 184, 276–277, 343. Subiectul Federației „Moldova de Sus”, cu aprecieri asupra activității lui Dori Popovici și cu sublinierea faptului că afirmațiile lui Nistor sunt de rea credință, cu scopul de a discredita această organizație, este tratat de senatorul Constantin Cosmiuc, în comunicarea prezentată în ședința din 23 februarie 1921. Cf. *ibidem*, pp. 42–43.

poporului ca acest Fond să nu fie administrat de cler”. De asemenea, Popovici precizează, la finalul discursului, că, „întrucât întreaga interpelare a d-lui Nistor culmină că întreaga Bucovina ar fi neliniștită [de] pe urma măsurilor luate de guvern privitor la averile bisericesti din Bucovina, țin să constat că 150 de ani de zile n-a fost român adevărat în Bucovina care să fi cerut o altă soluționare a acestei chestiuni și că [și] Consiliul de Miniștri s-a aflat în asentimentul maselor largi ale poporului din Bucovina, când a rezolvat această problemă, nu după calapodul habsburgic, ci așa cum a cerut-o neconținut, prin mai mult de 100 de ani, marii luptători ai Bucovinei și cum dictează legile sfinte ale țării”³⁹.

Numele lui Dori Popovici, în calitatea sa de reprezentant al guvernului, este invocat de un alt adversar politic, George Grigorovici, care a susținut, în ședința Senatului din 8 decembrie 1921, o declarație în numele Partidului Social-Democrat, pe tema „guvernării nepricepute” Averescu și a „chestiunilor bucovinene” rămase nerezolvate: „Este o chestiune foarte importantă de a se ști cum ar trebui și cât ar trebui guvernul să se amestece în administrația acestor provincii. [...] În Bucovina este următoarea situație: toate cele rele din Austria s-au sancționat și păstrat și toate cele rele din România au fost introduse și la noi. [...] Aceasta nu poate dăinui, d-lor. Noi cerem părțile bune ale Constituției românești și aceste părți bune ale Constituției românești sunt libertățile cetățenilor și toleranța model care există la români. [...] De aceea, d-lor, trebuie să sfârșim cu situația nenorocită de astăzi. Trebuie să știm unde stăm, unde suntem și încotro mergem”⁴⁰.

Dori Popovici și-a continuat activitatea politică, la nivel local și național, și după ce și-a încheiat mandatul de deputat și cel de ministru secretar de stat. La alegerile din anul 1922 a candidat din nou, din partea Partidului Poporului, în

³⁹ *Ibidem*, pp. 328–334. Intervenția lui Ipolit Tarnavski, în ședința Senatului din 13 iunie 1921, completează răspunsul lui Dori Popovici la acuzațiile lui Nistor în problema administrării Fondului, subliniindu-se ideea că „singura soluție posibilă în chestiunea Fondului a fost aceea pe care a dat-o guvernul, adică reintegrarea bisericii în drepturile ei”. Cf. *Ibidem*, pp. 367–371.

⁴⁰ D.S., M.O., nr. 6, 13 decembrie 1921, pp. 50–59. Numele lui Dori Popovici a fost invocat de adversarii politici și în următoarea legislatură parlamentară (1922–1926), atunci când Aurel Morariu l-a acuzat, de la tribuna Parlamentului, de acte de austriacism, în contextul discuțiilor despre atitudinea unor membri ai Partidului Democrat al Unirii în timpul războiului, „care astăzi ne combat politicește”: „vorbirea strașnică la Dorna, adresată fostului împărat Carol de la Viena” (despre care Iorga a scris un articol în care afirma că „în cătușa de aur a guriții d-lui Dori Popovici s-a ars pentru M.S. împăratul de la Viena cea mai bine mirositoare tămâie”); „omul care, în timpul zbuciumului celui mai cumplit al neamului românesc pentru înfăptuirea idealului românesc, cheamă Kaiserul austriac la Suceava, la sărbătoarea religioasă a Sf. Ioan de la Suceava, ca să exploateze și credința strămoșească a poporului nostru pentru rosturile politicii austriece”; „omul care a încercat a organiza țărănimea din Bucovina în așa-numita Ligă țărănească, după sistemul Bauernbundului din vestul Monarhiei Austriece, pentru ca, înglobând-o cu desăvârșire în interesele economice ale statului austriac, să poată să servească interesele acestui stat acum dispărut. Aceste lucruri se petreceau încă în timpul anului 1918 [...] și cine a urmărit chestiunile politice petrecute în acest timp în Bucovina, cunoaște prea bine și cuprinsul unei scrisori rămasă clasică, adresată de d-l Dori Popovici însuși ex împăratului Karl din Viena, în care îl lingusea în modul cel mai nedemn și îi cerea concursul ca să-și poată înfăptui opera de desăvârșită austriecizare a Bucovinei”. Cf. D.A.D., M.O., nr. 9, 21 decembrie 1922, p. 111.

circumscripțiile Cernăuți-oraș și Gura-Humorului, însă nu a reușit să obțină un mandat de deputat⁴¹. Din 1926 va fi din nou ministru secretar de stat în guvernul Averescu (demnitate deținută până în iunie 1927), iar un an mai târziu părăsește Partidul Poporului și se înscrie în Partidul Național Țărănesc.

După evenimentele petrecute în iunie 1940, când nordul Bucovinei a fost ocupat de sovietici, Dori Popovici s-a refugiat în România, împreună cu reprezentanții autorităților civile și militare. Reîntors în Bucovina, în 1941, Dori Popovici, convins că are „o privire obiectivă și atotcuprinzătoare asupra proceselor sociale, politice și economice din Bucovina”, precum și o soluție la „chestiunea evreiască”, este preocupat de felul în care s-a reinstaurat administrația românească în teritoriile eliberate. În acest sens, a întocmit un memoriu adresat lui Ion Antonescu, memoriu pe care I. E. Torouțiu, adversarul său politic, îl consideră „redactat în termeni atât de îndrăzneți, cu relatări atât de eronate, încât îmi închipui că numai dintr-un gest de clemență din partea conducătorului statului față de un temerar și permanent infractor n-a urmat imediata sancțiune exemplară”⁴².

În anul 1944, înainte de ocuparea părții de nord a Bucovinei, Dori Popovici s-a refugiat, împreună cu familia, din nou în România. După instaurarea regimului comunist, a început represiunea împotriva foștilor lideri politici din perioada interbelică. Dori Popovici a fost arestat, în noaptea de 5 spre 6 mai 1950 (în aceeași noapte este arestat, de către organele Direcției Regionale a Securității Sibiu, și istoricul Ioan Lupaș, acuzat, printre altele, de legăturile pe care le-a avut cu unii foști lideri politici, precum Dori Popovici). Închis la Sighet, fără a fi judecat, a murit în condiții de exterminare în 12 iunie 1950, fiind îngropat în cimitirul săracilor de lângă Cearda⁴³.

Prin activitatea sa politică și cultural-națională, Dori Popovici a contribuit, alături de alți fruntași bucovineni, la unirea Bucovinei cu Regatul României și integrarea acesteia în structurile statului român. Om politic important în anii interbelici, preocupat de „consolidarea noului așezământ al patriei”, Dori Popovici a adus în dezbatere problemele cu care se confrunta provincia după 1918 și a oferit soluții pentru o bună administrare și unificare a acesteia, pe baza unei „largi descentralizări”.

În Anexă, prezentăm interpelarea susținută de Dori Popovici în ședința Adunării Deputaților din 28 decembrie 1920, despre problemele integrării Bucovinei

⁴¹ D.A.D., M.O., nr. 3, 1 aprilie 1922, p. 16; nr. 6, 6 aprilie 1922, p. 76.

⁴² Apud Marian Olaru, „Un memoriu care acuză. Dori Popovici, «Memoriul înaintat domnului mareșal Ion Antonescu, conducător al statului român, cu privire la situația din Bucovina»”, în „Analele Bucovinei”, anul XXV, nr. 2 (51), pp. 619–643.

⁴³ Cicerone Ionițoiu, *Victimele terorii comuniste. Arestați, torturați, întemnițați, uciși. Dictionar P-Q*, lucrare revizuită de Filip-Lucian Iorga, București, Editura „Mașina de Scris”, 2006, p. 400; Liviu Pleșa, „Istoricul Ioan Lupaș în timpul regimului comunist”, în „Caietele CNSAS”. Revistă semestrială editată de Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, anul I, nr. 2, 2008, p. 178; http://www.cnsas.ro/documente/caiete/Caiete_CNSAS_nr_2_2008.pdf (16 decembrie 2021).

(unificarea administrativă și legislativă), importantă pentru înțelegerea modului în care acesta vedea organizarea provinciei în cadrul Regatului României.

Anexă

Ședința Adunării Deputaților din 28 decembrie 1920⁴⁴

D-lor deputați, Bucovina, cu puterea suveranității sale, prin hotărârea Consiliului ei Național, din octombrie 1918, a întregit, ca răsplată a sângelui vărsat pentru dezrobirea ei, patrimoniul românesc. Conștiința ei națională, așa de încercată în trecut și așa de bănuită în prezent de acei care nu ne cunosc sufletul, a contribuit în mod hotărâtor la unitatea națională. Legată de Tron și Dinastie, cu sentimente monarhice ce nu i se pot dezminți și recunoscătoare luptătorilor cu armă și cuvânt întru întregire de neam, se ferește astăzi a fi părtaşă la marea operă de consolidare a românismului, chemată la lucrările celui de al doilea Parlament, prin reprezentanții ei aleși prin vot obștesc, care nu i-a fost străin, considerată ca cea mai înaltă a ei datorie de a pune modestele ei puteri, cunoștințele, precum și o îndelung încercată experiență a vieții politice-economice în slujba ridicării noului așezământ al patriei.

I. Problema unificării. Problema de căpetenie care o preocupă este unificarea administrativă și legislativă și principiile după care se va desăvârși această unificare. Dezlegarea acestei chestiuni o considerăm ca cea mai esențială pentru noi, dânsa trebuind să fie începutul unui sistem în lucrările noastre. Odată desăvârșită organizația constituțională, înfăptuită unificarea legislativă și administrativă, vom avea a ne izbi mai puțin de neajunsuri în dezlegarea celorlalte probleme. Această unificare, care nu trebuia să întârzie, pentru ca haosul vieții noastre administrative să-și afle odată capăt, trebuie să fie călăuzită după principii de echitate în raport cu împrejurările, cu obiceiurile și legiferările care deosebesc însăși ființa provinciilor alipite de fâgașul de dezvoltare al Vechiului Regat. Nici nu ne închipuim o unificare care să nu țină seama de drepturile câștigate prin străduințe de neînchipuit în provinciile alipite și experimentate în școala străinătății.

Pornind de la acest punct de plecare, fără ascunse intenții de autonomie, după cum suntem bănuți, Bucovina, la lucrările de unificare, va stăru, nestrămutată în convingeri, pentru menținerea tuturor acelor drepturi câștigate, pași de progres în viața ei politică, socială și culturală. Declar în mod loial că suntem împotriva autonomiei, pe care n-am cerut-o niciodată, dar ridicându-ne pe față împotriva demagogismului care se face pe această chestie, declar că suntem cu toată hotărârea pentru o largă descentralizare. În consecință, cele trei instanțe în administrație, prefectura, administrația regională și ministerele de la centru care,

⁴⁴ D.A.D., M.O., nr. 20, 31 decembrie 1920, pp. 433–435.

prin decenii, s-au dovedit la noi a fi bune, căci au dat o unitate de vederi în măsurile de guvernământ, trebuie să rămână. Desființând cea de a doua instanță, care astăzi este exercitată de [cătore] administrația regională a țării, se sfarmă armonia între vederile de guvernare de la centru și aplicarea lor la fața locului, față de oameni și împrejurări care, prin educație și experiență, sunt refractari unei centralizări. În afară de aceasta, ar atrage după sine inconvenientul că ar nemulțumi, pe de o parte, o populație deprinsă cu rezolvarea grabnică a chestiunilor ce o privesc, pe de alta, ar stânjeni, prin aglomerare mare, bunul mers și funcționarea ministerelor de la centru. Menținerea, deci a celei de a doua instanțe administrative, acolo unde este și înființarea ei acolo unde trebuie, se impune cu o logică nezdruncinată pentru însăși forma de descentralizare a Regatului pe centre regionale. Evident că împărțirea Regatului pe centre regionale nu va ține cont de vechile îngrădiri, fie a[le] Vechiului Regat, fie a[le] provinciilor alipite. Îmi închipui, de exemplu, centrul regional Cernăuți, Bucovina veche, rotunjită cu județe din Basarabia, Maramureș și Vechiul Regat. În fruntea unui astfel de centru, un înalt funcționar bărbat de încredere al guvernului central.

II. Autonomia comunală. În aceeași ordine de idei a descentralizării și a bunei funcționări a aparatului administrativ, se lasă discutată lărgirea competenței prefecturilor și, mai ales, organizarea comunelor urbane și rurale. Autonomia comunelor, precum și dreptul statutar al orașelor, pe lângă [faptul] că [acestea] constituie un progres în administrație, dar contribuie și la perfecționarea organizării unui stat pe principiul împărțirii muncii. Noi, cărora autonomia comunelor nu ne este străină de la 1863, nu vom putea admite abrogarea ei, căci aceasta ar constitui un regres dăunător însăși bunei gospodării a aceluia colț de țară. A lăsa comunele lor însăși să [se] gospodărească și să se administreze singure înseamnă a descărca statul de griji și îndatoriri de prisos. Dacă ele revin numai statului, atunci, prin aglomerare, îl fac imposibil să satisfacă toate nevoile și cerințele, ba, în plus, îl încarcă de răspundere față de cetățean, autoritatea lui scade, precum scade și încrederea cetățeanului în stat.

Astăzi, după război, îi revin comunei îndatoriri cu mult mai grele: aprovizionare, îngrijire de locuințe, ocrotirea socială, cu un cuvânt, o serie de probleme cărora cu neputință le poate face [față] statul singur. Lăsându-se toate acestea în sarcina gospodăririi comunale, spre a fi dezlegate la fața locului de imediații cunoscători în cauză, toate răspunderile cad în socoteala reprezentanților aleși ai comunei, fără ca autoritatea regimului să sufere vreo micșorare. Bineînțeles că gradul de competență al autorității comunale trebuie să fie bine definit în statute alcătuite anume în acest scop. Statului îi revine numai îndatorirea de a supraveghea și controla bunul mers în administrația comunală, bunăoară după sistemul german, prin un primar numit al statului, pus în fruntea fiecărei primării comunale. Dacă Regatul Vechi simțea nevoia unei descentralizări, iar autonomia comunei face parte din programul atâtor partide, e firesc ca patria întregită să fie guvernată și administrată de un sănătos sistem de descentralizare.

III. Problema funcționarilor. O altă problemă în strânsă legătură cu problema unificării administrative este problema funcționarilor. Situația acestora e departe de a fi înfloritoare în România, în afară de împrejurarea că funcționarul e prețuit mai puțin (ca să nu zicem desconsiderat), dar se pare că în puterea unor prejudecăți învechite nici nu e socotit ca factor absolut menținător de existență a statului. Or funcționarii, ca executori neapărați ai măsurilor de guvernământ, constituie tocmai pârghia existenței statului. De aceea mai multă atenție lor! Dacă Imperiul Austro-Ungar s-a prăbușit doi, până la trei ani mai târziu decât era firesc, a avut a mulțumi aceasta numai funcționarilor, executori orbi și conștiincioși. Indiferent de evenimentele ce grăbeau moartea imperiului, aparatul administrativ încă a funcționat în mod automatic până în ultimele clipe, datorită conștiinciozității funcționarilor. Organizarea lor după pragmatica austriacă, care s-a dovedit a fi cea mai bună stabilizare a lor, precum și creșterea de funcționari de carieră vor asigura statului un aparat administrativ desăvârșit și va pune la adăpost pe viitor guvernul de la centru de atacurile îndreptățite a[le] celor neîndreptățiți, prin o imperfectă executare a măsurilor de guvernământ, datorită unor funcționari fără pregătire și înnămoliți în obiceiuri rele, care au la bază o salarizare insuficientă și, în mare parte, o lipsă de educație și conștiință cetățenească. Trebuie să creștem funcționăria noastră la un element de ordine absolută, de siguranță neșovăitoare a statului, ridicând-o la un factor care încarnează în el însuși ideea de stat.

IV. Comunicațiile. O altă problemă de interes vital care ne preocupă și care pentru populația Bucovinei e chestie de existență, este problema comunicațiilor. S-au cheltuit destule vorbe pentru a arăta unde a ajuns starea deplorabilă în care se află acestea și, deci, nu voi reveni mai pe larg asupra lor. Fiecare știe – căile ferate sunt arterele principale de viață economică într-un stat și că măsuri energice întru remedierea lor nu mai pot întârzia. Ne pare bine a fi înțeles că guvernul, pe a cărui parte stăm, a luat toate măsurile întru reorganizarea lor, pentru a face, în sfârșit, părtaș deopotrivă întreg cuprinsul Regatului de bogățiile solului românesc și de a da vecinilor și străinilor aspectul unei țări civilizate. Întrucât privește legătura de comunicație a Moldovei de Nord cu Transilvania și Maramureș, se impune de urgență construirea liniei Dorna – Bistrița. Greutățile pe care, prin apucături urâte și lipsă de scrupul, ni le fac o parte din[tre] funcționarii acestor căi ferate, nu ne ating, căci sunt dificile și trezesc fapte care, pentru însăși demnitatea noastră, e bine să le lăsăm moarte. Cade, însă, în răspunderea noastră dacă vom întrelăsa a lua cele mai energice măsuri ca să pună capăt acestor destrăbălări.

V. Intensificarea producției. Cu o sănătoasă administrație în fiecă ramură de activitate ar trebui să rivalizeze la solidificarea statului și o gospodărire rațională. Aceasta nu se poate sprijini decât pe echilibrul dintre muncă și capital, pe o reformă radicală a finanțelor publice și pe intensificarea producției. Dacă faptul că în mâna muncitorilor industriali sunt averile vieții naționale și că mersul normal al vieții de stat e în funcție de ei, e incontestat [incontestabil] atunci, e legic ca statul să se îndatorească a le îmbunătăți viața morală și fizică și a lua toate măsurile pentru ocrotirea muncitorilor.

Socializarea marii industrii, pe lângă [faptul] că rezolvă această grea problemă după principii[le] de progres ale unei lumi civilizate, dă muncitorului posibilitatea participării la beneficiile întreprinderii și la administrarea lor. Îmbunătățirea situației lucrătorilor și [a] funcționarilor care lucrează în ramura industrială odată realizată, vom educa o muncitorime conștientă și cu mai mult simț de datorie, ceea ce pe viitor ne va pune la adăpost de conflictele între muncă și capital, care astăzi sunt utilizate cu ascunse gânduri de a zdruncina existența de stat și unitatea noastră națională. Intensitatea muncii va fi sporită prin zelul tuturor celor ocupați în ramura industrială, prin faptul că vor avea drept la o parte din beneficiu. Astfel se statornicește armonia dintre muncă și capital, care va procura statului venituri noi, fără a împovăra pe cineva.

Intensificarea producției trebuie favorizată, însă, nu numai în viața industrială a statului, ci și în viața agrară, mai cu seamă că suntem un stat agrar. Reforma agrară, care e pe cale de înfăptuire, pune capăt conflictului dintre proprietatea de muncă și proprietatea de exploatare. Pământul trebuie să rămână proprietatea individuală a țăranului, care va fi și proprietarul recoltei, produsul muncii sale. Prin desființarea marii proprietăți, care este proprietatea de exploatare, se întemeiază gospodăria țărănească. Pentru ca economia națională să nu sufere prin această schimbare în repartitia proprietății, statul, având interes la o exploatare mai rațională a pământurilor, astăzi împărțite, trebuie să ia măsuri și să ofere mijloace ca țăranul să stoarcă din pământ un venit cu mult mai mare decât în trecut. Regret că nu suntem așa de departe, pentru ca o educație economică a țăranimii noastre să fie propice, ca simultan cu repartitia pământului la împrumut să se poată proceda și la o comasare a parcelelor agricole. Proprietatea țărănească, precum știm, este la noi foarte fărâmițată. Comasarea parcelelor prin schimb de proprietăți ar fi ușurat munca țăranilor și ar fi sporit producția la hectar.

Mai departe. Statul trebuie să organizeze vânzarea grânelor pentru ca să împiedice specula capitaliștilor care se interpun între țăran și consumator, urcând prețurile și îngreunând viața. Printr-un monopol asupra cumpărării de grâne, care, însă, să nu aibă a face cu rechiziția, statul ar pune capăt speculației de bursă asupra grânelor și ar face posibilă alimentarea orașelor și raționarea exportului. Reforma agrară trebuie să fie urmată de o suficientă aprovizionare a țăranimii cu instrumente de muncă și de o acordare metodică de credite pentru îmbunătățirea și ameliorarea pământului. Numai astfel vom putea intensifica gospodăria țărănească, mărindu producția pământului, atât în folosul țăranimii, a consumatorilor de la orașe, cât și a statului.

VI. Reforma finanțelor. Refacerea gospodăriei noastre naționale, care de astăzi înainte se va sprijini pe repartitia pământului prin reforma agrară, trebuie să fie deopotrivă sprijinită și de o reformă radicală a finanțelor publice. Războiul, în afară că a zdruncinat viața economică înăuntru, a împovărat statul cu datorii care trebuie plătite. Acoperirea datoriilor statului cere un efort național care, după actualele mijloace dătătoare de venituri, supun poporul unui tribut strivitor către

creditorii statului. Cum războiul, care a secătuit viața economică de jos, a sporit în mod anormal capitalul celor care au folosit mizeria maselor, e logic și e uman ca statul să pășească la exproprierea capitalului și să niveleze astfel sacrificiile pe care ni le-a impus războiul.

Printr-un impozit special asupra oricărui venit, care nu e produsul direct al unei munci personale, statul va trebui să tragă la contribuție capitalul care se găsește în mâinile celor favorizați de război. Istoria ne arată că după fiecare război, așa după războaiele lui Napoleon, după războiul franco-german, s-a luat în discuție serioasă, iar Austria aproape după toate războaiele a înfăptuit exproprierea capitalului, pentru a stabili echilibrul financiar. Impozitul progresiv asupra capitalului, asupra veniturilor nedobândite prin muncă și asupra supravalorii bunurilor imobiliare vor acoperi datoriile statului pe socoteala capitaliștilor și [a] proprietarilor funciari. Prin impozitul asupra moștenirilor și prin limitarea dreptului de succesiune se vor putea strânge titlurile și creanțele care vor reveni drept despăgubiri proprietarilor expropriați. Dacă până astăzi bugetul statului s-a bazat, în primul rând, pe impozitele indirecte, izvorul de căpetenie al veniturilor statului va trebui pe viitor să fie impozitul progresiv direct asupra averii și venitului, precum și beneficiile ce-i revin statului [de] pe urma socializării marii industrii. Prin aceste impozite statul, în afară că-și echilibrează situația financiară, dar și rezolvă o mare problemă socială morală, nivelând deosebirea de clasă și dând o satisfacție meritată clasei proletare și, îndeosebi, țăranimii.

D-lor deputați, consolidarea noului așezământ al patriei și refacerea gospodăriei noastre naționale cer o muncă neșovăitoare și o conlucrare a tuturor forțelor vii ale neamului. Dar această operă trebuie să fie sprijinită nu numai de unitatea sufletului românesc, ci și de o armonie deplină între noi și cei străini de noi prin lege, limbă și rasă. Dacă articolele din Tratatul de Pace care privesc scutul minorităților sunt prisosite și jignesc întrucâtva demnitatea națională, trebuie, totuși, să căutăm ca prin menajarea susceptibilităților naționale și prin garantarea liberelor dezvoltări, să alungăm din sufletul minorităților bănuiala că am fi porniți împotriva lor. Sufletul românului nu e călăuzit de răzbunare, iar îndurările de veacuri a[le] celor ce am suferit la ușa străinilor [trebuie] să ne fie un memento la ce pot duce opresiunile naționale. La rândul lor, minoritățile trebuie să înțeleagă [faptul] că dacă, potrivit, nu atât spiritului de civilizație, ci însăși firii noastre ospitaliere, le deschidem inimile și le oferim prietenie, cu strășnicie ne vom ridica atunci când ar tinde la zdruncinarea edificiului nostru național. Strădania de veacuri a milioanele de români, ca să ajungem aici unde am ajuns, nu va îngădui subminarea acestei opere uriașe, care ne costă jertfe și sânge. În cadrele românismului ținem, deci, să li se dea deplina lor dezvoltare națională, oferindu-le deopotrivă, fără îngrădire, a se face părtaș de bogățiile, ca și de frumusețile acestei țări, asigurându-le trai liniștit, ordine și pace.

Pentru ca în armonia aceasta sufletească, creatoare de unitate desăvârșită națională să nu fie nicio disonanță care să altereze zelul muncii noastre a tuturor,

să-mi fie îngăduit a atinge o chestiune de natură mai mult sufletească, pentru ca să înlătur un echivoc dintre deosebirile de caracter, de educație și temperament, care nuanțează felul de a fi al românilor, pe provincii și regiuni. Netăgăduit că unirea, și cu ea începuturile de unificare, a adus în conflict vederi și mentalități cu totul deosebite, conflicte inerente contopirii noastre care, neînțelese, fie de unii, fie de alții, au mâhnit și decepționat multe suflete. Jignirile acestea, dacă și ele nu sunt făcute cu rea credință, contribuie pe nevrute la rezerva multor elemente din provinciile alipite, care dacă ar intra în luptă ar fi așa de folositoare. Întrucât ne privește pe noi bucovinenii, nu le-am explicat ca datorate unei orientări mai puține a curentelor politice din Vechiul Regat cu împrejurările de educație și concepțiile de la noi, și poate și felului nostru de a fi prea severi în judecata noastră față de unele porniri ale fraților noștri, care pot să aibă explicația în libertatea sub care au trăit. Cu îngăduiala sufletului nostru blând, nu încapе îndoială că vom trece peste toate. Dacă și datorită acestor nepotriviri de vederi și temperamente, Bucovina a văzut pe unii din[tre] fiii ei în altă lumină decât se așteaptă să-i cunoască, căci am fost deprinși să vedem în fruntea instituțiilor noastre oameni cu pregătiri temeinice, atât în viața politică, cât și [în] cea economică, dar, mai cu seamă, în cea culturală, astăzi lucrurile merg înspre bine și înspre o selecționare a tuturor elementelor sănătoase la suflet și la conștiință. Această primenire a aceluia colț de țară care ne-a trimis încoace o datorim aceluia care ne-a cunoscut sufletul și ne-a înțeles durerea, d-lui general [Alexandru] Averescu. Steagul dreptății, legalității și cinstei, ridicat de noi în Bucovina, a strâns sub cutele lui toate elementele de ordine, de muncă dezinteresată și de o absolută conștiință, toate elementele înglobate odinioară în fostul Partid Național, care singur are meritul de a fi pregătit mărețul act al Unirii. Și dacă, poate, nu putem aduce atâta cât vremurile mari în care trăim o cer, ne cinstim, însă, să afirmăm fără șovăială: suflet neprihănit, inimă curată, cinste, dor de muncă, aducem pentru înălțarea patriei. Să dea Domnul să fie de folos!

Bogdan Petru Niculică, Ștefănița-Mihaela Ungureanu, *Josef von Gutter, cel dintâi arheolog al Bucovinei și scrisorile sale către istoricul Franz A. Wickenhauser*, cuvânt înainte conf. univ. dr. Mircea Ignat, Suceava, Editura Karl A. Romstorfer, 2019, 242 p.

În anul 2019, la Editura „Karl A. Romstorfer” a Muzeului Național al Bucovinei Suceava a apărut volumul *Josef von Gutter, cel dintâi arheolog al Bucovinei și scrisorile sale către istoricul Franz A. Wickenhauser*, ca rod al colaborării dintre cercetătorii Bogdan Petru Niculică (Muzeul Național al Bucovinei, Suceava) și Ștefănița-Mihaela Ungureanu (Institutul Bucovina al Academiei Române, Rădăuți). Lucrarea beneficiază de „Cuvântul înainte” al arheologului sucevean Mircea Ignat, unul dintre primii cercetători ai istoriei arheologiei din zona de nord a Moldovei, care subliniază necesitatea de a analiza vechi descoperiri, unele dintre ele cunoscute numai din publicații austriece de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Cei doi autori și-au propus republicarea scrisorilor lui Josef von Gutter către Franz A. Wickenhauser apărute într-un tiraj restrâns, la Rădăuți, în anul 1933, prin efortul profesorului Rudolf Gassauer. Acest demers este completat cu informații extinse cu privire la personalitatea și realizările celor doi corespondenți, contextul istoric și științific în care această corespondență are loc, preocupările autorităților austriece din epocă pentru protejarea patrimoniului cultural, în care un rol de referință l-a avut K. K. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale. În acest fel, volumul este împărțit în mai multe capitole cu rolul de a prezenta, în context istoric, corespondența dintre cele două personalități. După amintitul „Cuvânt înainte”, aparținând conf. univ. dr. Mircea Ignat, urmează: I. „Despre cel dintâi arheolog al Bucovinei, Josef von Gutter și scrisorile sale către istoricul Franz A. Wickenhauser” (B. P. Niculică), II. „Despre Comisia Centrală din Viena. Înființare, organizare, obiective” (Șt. M. Ungureanu), III. „Josef von Gutter: documente din arhivele de la Viena” (Șt. M. Ungureanu), IV–V. „Sumarul scrisorilor” și scrisorile în limba germană cu traducerea în limba română (Șt. M. Ungureanu), la care se adaugă rezumatele în limbile engleză și germană, abrevierile, bibliografia, ilustrațiile, lista ilustrațiilor și indicele de nume.

În prima parte a lucrării, cercetătorul sucevean prezintă activitatea lui Josef von Gutter, în calitatea sa de prim arheolog al Bucovinei, cu toate că nu există o operă scrisă a acestuia, ci doar notițele pe care le trimitea Comisiei Centrale de la Viena și care apăreau în „Mittheilungen der K. K. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale”. Bogdan Petru Niculică este cunoscut pentru preocupările sale constante de readucere în atenția cercetătorilor de astăzi a unor descoperiri și personalități uitate, printre care și căpitanul von Gutter, inițiatorul Societății Muzeului Siret (1870), al cărei patrimoniu a fost adunat cu scopul de a contribui la colecțiile viitorului Muzeu al Țării Bucovinei. Relatările lui Dionisie Olinescu dovedesc implicarea lui Gutter în ceea ce astăzi s-ar numi protecția patrimoniului local, dar și în realizarea unor cercetări arheologice la Siret, apreciind deopotrivă implicarea consilierului Franz Wickenhauser în dezvelirea istoriei locale, numindu-i „germani românofili”. Una dintre cele mai importante acțiuni ale lui Gutter, desfășurată prin intermediul lui D. Olinescu, a fost trimiterea unui „chestionar arheologic” către preoții din Bucovina. Publicarea documentelor aflate la Viena de către Ștefănița-Mihaela Ungureanu adaugă noi informații despre activitatea căpitanului von Gutter și descoperirile făcute de acesta în „cercetări de teren” sau aduse la el de alte persoane. În scrisoarea din 22 iunie 1885, autorul scrie: „Acum nu-mi mai rămâne nimic altceva de făcut decât să achiziționez totul din fonduri proprii, pentru a nu permite să se piardă pentru știință” (p. 173). Obiectele sunt descrise atent, oferindu-se detalii despre origine, epoca din care provin și aspect, dovedind cunoștințele temeinice de arheologie și numismatică pe care inițiatorul Societății Muzeului din Siret le avea. Din documentele publicate, se

poate observa că aceste cercetări nu se restrângeau la zona Siretului; corespondentul Comisiei Imperiale se deplasa în diverse alte locuri: Suceava, Cupca, Prisăcăreni. Ne-a atras în mod deosebit atenția fragmentul de document scris în limba latină, descoperit într-o cistă de piatră la Suceava, care face referire la Bonus de Musto, amintit în documentele venețiene din secolul al XIV-lea. În acest caz, documentele din arhivele vieneze pot fi corelate cu scrisorile lui Gutter, acesta reluând în corespondența sa ulterioară, în mai multe cazuri, informațiile trimise autorităților, detaliind unele descoperiri, inclusiv cea a pergamentului găsit la Suceava. În anul 1880, căpitanul Gutter inițiază cercetări arheologice la Cetatea de Scaun a Sucevei, pe care le întrerupe din motive financiare, dar fără să ofere date despre eventualele descoperiri făcute aici sau zona în care acestea s-au realizat. Remarcăm faptul că își petrece perioade lungi de timp în călătoriile documentare, pentru a realiza monografiile pentru bisericile medievale ale Bucovinei, fără să fie retribuit. Trebuie să subliniem importanța remarcabilă a corespondenței, dar și a documentelor, ele fiind singurele mărturii despre aceste artefacte care s-au pierdut în văltoarea celor două războaie care au urmat. În plus, cei doi corespondenți erau specialiști, persoane avizate care cunoșteau valoarea descoperirilor făcute. Franz Wickenhauser, cunosător al slavonei, este solicitat în numeroase rânduri să descifreze documente vechi moldovenești. De asemenea, Gutter descifrează cu acuratețe monedele care îi sunt aduse și le descrie cu exactitate în rapoartele sale.

În concluzie, apreciem în mod deosebit efortul celor doi autori de a redescoperi munca unor oameni dedicați, de acum mai bine de un secol, a căror contribuții la arheologia și istoria acestor locuri nu au fost lăsate în uitare.

Monica Dejan

Mihai Iacobescu, *Însemnări despre oameni și cărți*, Iași, Editura Junimea, 2020, 242 p.

Cel mai recent volum al prof. univ. dr. Mihai Iacobescu avea să ajungă la Suceava, de „Ziua Bucovinei”, cele dintâi cărți, însoțite de autograful istoricului bucovinean, fiind oferite cititorilor în cadrul Universității sucevene.

În posesia unei coperte extrem de sugestive, ce înfățișează, de fapt, masa de lucru și un colț din biblioteca impresionantă pe care o deține prof. Mihai Iacobescu, volumul se vrea a fi o expresie a muncii neîncetate a istoricului bucovinean, care, mereu neobosit, își așază condeiul pe coala de hârtie, pentru a trasa veșnicia cuvintelor. Totodată – așa cum însuși autorul notează – volumul „încearcă să ia pulsul națiunii, să cunoască și să înțeleagă starea ei intimă la o sută de ani de la înfăptuirea Marii Uniri și 78 de ani de la prăbușire”, și să reflecte activitatea științifică a unor nume cunoscute în mediul cultural românesc.

Pe parcursul celor 242 de pagini, istoricul așterne nu mai puțin de 47 de recenzii asupra unor lucrări de excepție, semnate de istorici, critici și istorici literari, cercetători sau preoți cu preocupări științifice.

Pentru început, autorul s-a aplecat asupra volumului îngrijit de preotul Viorel Dutciac, care se vrea a fi un omagiu adus generației care a înfăptuit Marea Unire, parohul din Frătăuții Noi punând în circulație un fragment din cronica parohiei, semnat de Constantin Ureche. Continuând în aceeași notă, autorul avea să aprecieze *Enciclopedia Bucovinei* întocmită de Emil Satco și Alis Niculică ca fiind un monument ridicat în semn de „omagiu adus înaintașilor și contemporanilor din întreg spațiul nefericitei și detrunchiatei Bucovine”. De asemenea, istoricul și criticul literar Liviu Papuc, continuându-și preocupările asupra operei lui Leca Morariu, demersuri în care le-a avut alături pe soția sa, Olga Iordache, și pe Maria Olar, președinte a Fundației Culturale „Leca Morariu”, este – în opinia istoricului – singurul care a întocmit „ceea ce n-a îndrăznit și reușit nimeni până acum”, antologia *Bucovina în scrieri de epocă*. Oprindu-se asupra albumului dedicat familiei cărturarului I. G. Sbiera, întocmit de Elena Pintilei, autorul avea să-l aprecieze ca fiind un „travaliu științific” care „oferă un univers mirific, captivant, atrăgător și tonifiant”.

În următoarele pagini, prin ochii cunoscutului istoric descoperim: volumul document semnat de Olimpia Mitric, în cuprinsul căruia sunt valorificate manuscrisele slavo-române aflate în fondurile Bibliotecii Mănăstirii Sucevița; jurnalul de campanie al Regimentului 9 Vânători, publicat sub îngrijirea universitarului Ion I. Solcanu, apreciat ca fiind „unul dintre cele mai ample jurnale”; documente inedite, emise între 1917 și 1918, precum și procesele verbale aferente ședințelor Sfatului Țării, valorificate de Ion Țurcanu, în calitate de editor; aspecte din viața și activitatea unor vrednici români care au scris istorie: înaltul ierarh Dositei Herescu, episcopul Dionisie Erhan, patriarhul Nicodim Munteanu, unionistul Iancu Flondor; o pagină din viața Reginei Maria, prin demersul științific al istoricului Ion Bulei; „cartea avertisment” semnată de medicul scriitor Ioan Iețcu; volumul semnat de Doina Cernica și Maria Toacă, două scriitoare de excepție, prin intermediul cărora sudul și nordul Bucovinei se află într-o permanentă unitate culturală; culegerea de documente privitoare la Marea Unire, apărută sub îngrijirea istoricului Ioan Scurtu; aspecte din viața bisericească din Bucovina ocupată de habsburgi, volum apărut ca rezultat al cercetărilor întreprinse de preotul Ioan Paul Valenciuc; antologia prin care istoricul și criticul literar Ion Filipeciuc ne destăinuie *Temeiul unirii Bucovinei cu Regatul României*, precum și alte două volume, de asemenea dedicate Marii Uniri; volumul excepțional semnat de preotul Dumitru Valenciuc, în care sunt valorificate o serie de documente emise de Serviciul de Informații al Armatei Române, în Bucovina din perioada anilor 1915–1916.

Rigorile impuse de domeniul în care universitarul Mihai Iacobescu și-a desfășurat activitatea timp de peste 54 de ani sunt evidente în conceperea lucrării. Prin intermediul acesteia, istoricul a emis o serie de aprecieri avizate asupra unor volume care, astăzi, pe bună dreptate, fac parte din bibliografia de referință pentru unul dintre sacrele evenimente din viața românilor – Marea Unire.

Reprezentant de marcă al vieții cultural-științifice și al sistemului de învățământ universitar sucevean, Mihai Iacobescu a fost și este un făuritor de destine, formând generații la rând, sculptând și finisând tineri cu potențial care astăzi își desfășoară activitatea, fie în calitate de dascăli, bibliotecari sau muzeografi, fie în calitate de ingineri sau preoți. Prin volumul de față, autorul se poziționează între figurile reprezentative pentru contemporaneitatea noastră și pune la dispoziția cititorului un număr impresionant de date și aprecieri privind cercetarea trecutului Bucovinei și Marea Unire.

Elena Pintilei

Marian Olaru (coord.), Ștefănița-Mihaela Ungureanu, Cristian Alexandru Boghian, *Case tradiționale din Bucovina*, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava, 2020, 149 p. + 5 p.

Unul dintre rezultatele finalizării activităților din cadrul proiectului PORT Cultural¹, îl reprezintă albumul *Case tradiționale din Bucovina*, apărut la Editura Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava. Acesta a fost tipărit în anul 2020, ca urmare a eforturilor echipei de proiect din cadrul Institutului „Bucovina” al Academiei Române: Ștefan Purici, Marian Olaru, Ștefănița-Mihaela Ungureanu, Ovidiu Bătă, Carol Alexandru Mohr și Cristian Alexandru Boghian. Activitățile din teren au constat în identificarea unor case tradiționale valoroase și crearea unei baze de date cu informații, fotografii și interviuri despre acestea. În urma prelucrării datelor centralizate, s-au selectat aproximativ 100 de case reprezentative din zonele etnografice ale județului Suceava (cu respectarea limitelor Bucovinei istorice), pentru a fi prezentate în acest album. De asemenea, deoarece proiectul a fost unul care a implicat mai multe instituții, sunt incluse și relevee de arhitectură/structură realizate de echipa de proiect a Facultății de Arhitectură „G. M. Cantacuzino” din cadrul Universității Tehnice

¹ „PORTofoliu de instrumente inovative pentru dezvoltarea durabilă a comunităților rurale cu potențial turistic, prin valorificarea elementelor de patrimoniu și identitate culturală”. Pentru detalii accesați www.portcultural.usv.ro.

„Gheorghe Asachi” din Iași. Fotografii incluse au fost realizate de cercetătorii Institutului „Bucovina” al Academiei Române, iar câteva fotografii adiționale de Vlad Ilaș, Petru Palamar și Gabriel Herea.

Albumul beneficiază de o prezentare succintă a Țării Fagilor, o descriere a proiectului PORT Cultural și a obiectivelor acestuia, o secțiune amplă dedicată caracteristicilor constructive ale caselor din Zona Bucovinei, un semnal privitor la importanța peisajului cultural, precum și o descriere a peisajului cultural bucovinean.

Urmează o hartă complexă ce expune, în cadrul limitelor județului Suceava, delimitările zonelor etnografice, precum și granița Bucovinei istorice. Astfel, în cadrul hărții sunt marcate cu puncte locațiile obținute prin GPS ale caselor valoroase identificate în proiect. Urmează o prezentare a practicilor de utilizare a patrimoniului construit în Bucovina, precum și o detaliere privind documentarea unor bune practici de valorificare a peisajului.

După această secțiune introductivă, se prezintă casele identificate și selectate, acestea fiind organizate în cadrul zonelor etnografice: Rădăuți, Humor, Suceava, Dorna, Siret, Câmpulung Moldovenesc. În general, fiecărei case îi este atribuită o pagină ce include trei, patru sau cinci fotografii (ansamblu și detalii), o localizare în cadrul zonei etnografice, împreună cu anul construcției. De asemenea, este inclusă și o descriere succintă, dar bogată în detalii referitoare la tipologia casei, numărul camerelor, specificități arhitecturale, mobilier și anexe, unele texte incluzând și anumite detalii referitoare la istoricul casei. Mai mult, unele clădiri beneficiază de încă o pagină, unde este inclus releveul de arhitectură al construcției ce prezintă structura tradițională a acesteia.

În ultima secțiune a lucrării au fost selectate și câteva case tradiționale care au fost renovate, mutate, recondiționate sau le-a fost schimbată destinația în vederea valorificării optime a acestora. Astfel, secțiunea este dedicată bunelor practici utilizate la unele case-model din toate zonele etnografice, având o structură de prezentare similară cu cea anterioară.

În concluzie, recomandăm albumul *Case tradiționale din Bucovina*, realizat de Institutul „Bucovina” al Academiei Române, tuturor celor care doresc să cunoască starea actuală a patrimoniului cultural construit bucovinean prin ansamblul fotografiilor, informațiilor arhitecturale, istorice și etnografice inedite incluse în această lucrare.

Cristian-Alexandru Boghian

Mugur Andronic, *Fortificațiile Bucovinei de-a lungul timpului. Bukovina fortifications over time*, seria „Pagini din istoria și cultura Bucovinei”, XIX, Societatea Culturală Ștefan cel Mare – Bucovina), Suceava f.e., 2021, 184 p. + 44 planșe.

La sfârșitul anului 2021, a apărut o nouă lucrare de sinteză semnată de Mugur Andronic, arheolog și cercetător în cadrul Muzeului Național al Bucovinei, sub cupola cunoscutei și apreciatei serii „Pagini din istoria și cultura Bucovinei”, pe care a inițiat-o în cadrul Societății Culturale „Ștefan cel Mare – Bucovina”, ajunsă acum la numărul XIX. Seria include volume cu referire la istoria Bucovinei, domeniu în care Mugur Andronic a excelat și pe care l-a transformat în profesia sa intimă, de credință. Amintim doar că, în cadrul seriei menționate, au apărut sub aceeași semnătură atât repertoriul arheologic al județului Suceava, sub titulatura *Cercetări arheologice în Bucovina. Patrimoniul arheologic al Bucovinei* (vol. I, Suceava, 2016), un instrument de lucru indispensabil specialiștilor arheologi și a celor interesați de patrimoniul zonei noastre, precum și primele volume ale seriei *Istoria Bucovinei* (vol. I–II, Suceava, 2008, 2014), proiect de durată.

Mugur Andronic a fost o prezență constantă în cei 41 de ani de activitate în cadrul Muzeului Național al Bucovinei din Suceava (1979–2020), în activitățile diverse desfășurate în domeniul arheologiei din spațiul nord-est carpat. Spirit critic, evaluator și, mai ales, pasionat, definit de idei care, de multe ori, au excedat preocupările plate ale unor contemporani, Mugur Andronic și-a legat definitiv numele de anumite domenii, de investigarea unor subiecte, dintre care unele unice sau chiar

tabu ale istoriografiei naționale. Dintre contribuțiile sale, menționăm selectiv: descoperirea, printr-o muncă asiduă de teren, de decenii, a numeroase situri arheologice din județul Suceava; realizarea, în consecință, a primului repertoriu arheologic al județului nostru; cea dintâi sinteză istorico-arheologică a unui bazin hidrografic din Podișul Sucevei – bazinul râului Soloneț; realizarea primelor săpături în zona Cacica, în efortul de a evalua locuirea preistorică legată de exploatarea sării și prezența și utilitatea – incluzând totodată reconstrucția istorică – a *briquetagelor*; cercetarea prin periegeze și sondaje a unor slatini din Bucovina (inclusiv din regiunea Cernăuți, Ucraina); investigarea sistematică a unor situri arheologice aparținând dacilor liberi, civilizației Sântana de Mureș-Cerneahov, din perioada formării poporului român, precum și din perioada antemergătoare cristalizării statului medieval Moldova; inițierea unor muzee locale (cel din Salina Cacica, Baia, Adâncata, Râșca ș.a.); fondarea primului ONG post-decembrist din județul Suceava; cercetări de teren și în arhivele vizeze, care au expus în premieră comunității științifice și publicului larg fortificările austriece din microzona Gura Humorului; realizarea unor expoziții cu tematică variată și inedită, având ca obiectiv general tematic Bucovina.

Rândurile de față urmăresc prezentarea, chiar dacă rezumativă, a ultimului său volum, ale cărui idei/conținuturi au fost expuse, parțial sau integral, în diverse contribuții anterioare, dar care nu puteau oferi o sinteză pe un subiect amplu, generos, complicat și dificil de „amenajat” din punct de vedere istoric-arheologic, el necesitând ani de cercetări documentare, dar, mai ales, de teren. Subiectul, fortificațiile Bucovinei, este inedit în înțelesul cuprinzător al cuvântului, iar expunerea pentru prima dată în cadrul comunității științifice i se datorează, de asemenea, lui Mugur Andronic, cu prilejul unor manifestări științifice din ultimul deceniu; de altfel, la momentul când și-a manifestat dorința de a realiza această sinteză, autorul a beneficiat de susținerea instituției în care și-a desfășurat activitatea, precum și a unor colegi (de la Muzeul Național al Bucovinei și Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava), care au sprijinit, după puterile lor, inițiativa.

Volumul, tipărit în format B5, al cărui titlu este expus mai sus, conține 18 capitole, pe care le enumerăm în continuare: I. „Introducere” (pp. 8–10); II. „Toponimia Bucovinei ca izvor istoric” (pp. 10–22); III. A. „Situri arheologice Precucuteni și Cucuteni fortificate” (pp. 22–43); III.B. „Situri Cucuteni cu sistem defensiv incert” (pp. 43–49); IV. „Situri din Hallstatt fortificate” (pp. 49–51); V. „Situri din La Tène fortificate” (pp. 51–56); VI. „Situri prefeudale și medievale” (pp. 56–68); VII. „Apariția și dezvoltarea sistemului defensiv medieval în Moldova. Scurte considerații introductive” (pp. 68–82); VIII. „Sistemul vechi de apărare al orașului Suceava, Cetatea de Vest a Sucevei, Cetatea de Scaun și Curtea Domnească” (pp. 82–95); „IX. Mănăstiri și curți boierești fortificate” (pp. 95–112); X. „Locuri de refugiu și puncte de avertizare medievale” (pp. 112–119); XI. „Sistemul austriac de forturi din Bucovina de la Gura Humorului” (pp. 119–135); XII. „The Austrian forts in Bukovina (Romania): an insight into the fortification system at Gura Humorului” (pp. 135–150); XIII. „Alte amenajări de epocă austriacă” (pp. 150–151); XIV. „Valul din Bucovina” (pp. 151–160); XV. „În loc de concluzii” (pp. 160–161); XVI. „Summary. Bucovina fortifications over time. Explanations of the plates” (pp. 162–167); XVII. „Bibliografie” (pp. 167–184); XVIII. „Ilustrație” (pp. 185–229).

Desigur, subiectul fortificațiilor Bucovinei suportă abordări mai largi, aici nefiind aduse în prim-plan decât câteva secvențe de ordin general ale prezentei lucrări. În primul rând, ca remarcă necesară, așa cum explică și autorul în „Introducere”, s-a considerat, în aparentă contradicție cu titlul volumului, expunerea discuțiilor doar la unitatea administrativă a județului Suceava. Aflăm din acest capitol care sunt cele dintâi semnalări ale unor fortificații (preistorice și medievale), amintite de pionierii arheologiei Bucovinei austriece, Karl A. Romstorfer, Dionisie Olinescu și Victor Prelicz (din secolul al XIX-lea); ulterior, în capitolul al II-lea, toponimia a fost utilizată ca izvor documentar pentru identificarea unor fortificații (fiind vizate toponime cu semnificații defensive: Cetățuia/Cetățica, Horodiștea, Zamca/Zamciș, Tabără/Tabărăște, Ocop, Straja, Val, Șanț, Troian). Autorul a întâmpinat, firesc, dificultăți în identificarea și poziționarea cartografică, un rol negativ fiind jucat de distrugerile antropice și informațiile lacunare.

În economia lucrării, spații largi (cap. III) au fost consacrate fortificațiilor preistorice, atribuite civilizațiilor Precucuteni și Cucuteni. Sunt aduse în discuție originea și propagarea sistemelor defensive, transmișoare culturale, fiind prezentate schematic mai multe situri: Adâncata și Baia, care au

beneficiat de investigații geofizice, Călinești, Fetești, Preutești, Varvata ș.a., care sunt în curs de cercetare. De asemenea, Mugur Andronic prezintă o listă cu posibile fortificații cucuteniene, în aprecierea autorului jucând un rol important configurația terenului și toponimia. De menționat, o dată în plus, faptul că autorul a cercetat personal, în cei peste 40 de ani de activitate, toate siturile menționate, adunând un imens material documentar și fotografic. În ceea ce privește fortificațiile de la începutul epocii fierului (secolele XII–X a. Chr.) și din secolele IV–III a. Chr. capitolele IV și V consemnează cercetările de la Siret – Dealul Ruina (cea mai întinsă fortificație Găva-Holihrad din județul Suceava și, posibil, din spațiul est-carpatic, de la începutul epocii fierului) și Merești – Cetățuie (secolele IV–III a. Chr.).

Cercetările sistematice recente ale lui Mugur Andronic, întreprinse la Volovăț – Porcăreț, care sunt însoțite de mai multe date radiocarbon, au precizat secolul al VIII-lea d. Chr. ca fiind intervalul cronologic probabil al construcției sistemului defensiv (val de pământ, palisadă, șanț). Inițierea acestor săpături s-a datorat, așa cum explică autorul, existenței unei tradiții locale, consemnată de etnograful Simion Florea Marian, conform căreia întărirea ar fi fost atribuită perioadei descălecatului lui Dragoș din Maramureș. În același capitol VI este discutată posibilitatea existenței unei fortificații la Siret – Horodiștea, legată poate de perioada premergătoare apariției statului medieval Moldova, cu o continuare în secolele XII–XIV și existența capitalei Moldovei la Siret. În ceea ce privește fortificațiile medievale, acestea sunt discutate în contexte mai largi, fiind atinse, în cadrul capitolelor VII–X, apariția, dezvoltarea și importanța strategică, fiind totodată amintite valurile și șanțurile de apărare de la Roman, Baia, Suceava, precum și cele de la Baia – Cetățuie și Dealul Colacului, reprezentând, în opinia autorului, probabil puncte de refugiu în situații critice. Atenția sa este îndreptată și către vechiul sistem de apărare al orașului Suceava, către Cetatea de Vest, Cetatea de Scaun și Curtea Domnească; este menționat și fostul sistem cu val și șanț care proteja, în secolul al XIV-lea, vatra veche a orașului medieval Suceava, a cărui utilitate ar fi dispărut, după arheologul Mircea D. Matei, în vremea lui Petru I Mușat. De asemenea, Mugur Andronic trece în revistă mănăstirile fortificate din județul Suceava, precum și unele cercetări privitoare la curțile boierești (Boroaia-Giulești, Horodniceni), care necesită a fi reluate pentru precizarea unor eventuale sisteme defensive. Reluarea investigațiilor de teren și de cabinet se impune, în viziunea autorului, și în cazul unor locuri de refugiu și puncte de avertizare medievale amprintate în memoria localnicilor prin intermediul toponimelor „Cetățuia”, „Cetățica”, „Cetate”, „Zamca”, „Zamciș” precum și în ceea ce privește organizarea unui sistem teritorial de semnalizare cu focuri, astăzi mai păstrându-se doar puține locuri cu denumirea de „Straja” sau derivate: „Straja Mare”, „Straja Mică”, „Piatra Străjii”.

În ceea ce privește conținutul capitolelor XI–XII, autorul a considerat necesar ca datele anterior publicate, incluse în monografia din 2017, consacrată forturilor austriece de la Gura Humorului, să fie republicate bilingv în volumul de față, un motiv constituindu-l tirajul redus al amintitei publicații. Apreciem că acest sistem de forturi (primele amenajări datând de la sfârșitul secolului al XVII-lea; continuate în 1854 și abandonate în 1855) ar merita o investigație arheologică profundă, urmată de inițierea unui traseu turistic, în beneficiul patrimoniului și al comunității locale.

Capitolul XIII se referă la câteva amenajări datând din perioada administrației austriece a Bucovinei, din zona montană a județului Suceava și din partea de podiș, surprinse de Mugur Andronic pe hărțile austriece (Coșna, Gura Humorului, Șaru Dornei, Merești). Interesante sunt informațiile legate de existența „valului din Bucovina (capitolul XIV), asupra căruia, în trecut, arheologul sucevean Mircea Ignat și-a oprit atenția. Acest obiectiv, reprezentând cel mai nordic sistem de apărare cu șanț și val de pământ din teritoriul est-carpatic, ar necesita noi investigații arheologice, în vederea stabilirii exacte a traseului. Analiza unor serii de toponime („Troian”, „Șanț”, „Șanțuri”), identificate de Mugur Andronic și în timpul cercetărilor sale de teren din bazinul hidrografic Soloneț, l-au determinat să reconfigureze parțial traseul valului. Volumul se încheie cu un concis segment concludiv (capitolul XV), însoțit de rezumatul în limba engleză, lista ilustrației, bibliografia (146 de titluri, din care 15 constituie contribuțiile autorului) și ilustrația (44 de planșe monocrome).

În contextul subiectului complex abordat în prezentul volum, parcurgând cu atenție paginile sale, apreciem că se deschid multiple modalități de abordare în viitor a unor teme și subteme de cercetare, care au fost atinse de către Mugur Andronic, pomind de la clarificările stratigrafice,

poziționarea precisă în teren cu ajutorul instrumentelor moderne, continuând cu datele toponimice și contextualizarea istorică. Există, desigur, imperfecțiuni, folosirea unor termeni precum „Hallstatt” sau „pfeudal” necesitând explicații teoretice și ajustări la valoarea istorică actuală. Tenacitatea cu care a adunat consistentul material documentar, ambiția de a-l finaliza, după anul pensionării și în contextul curent, depunând un volum impresionant de muncă, îi asigură autorului un loc distinct în cadrul istoriografiei Bucovinei și în galeria arheologilor care au trudit în beneficiul patrimoniului unității noastre administrative județene, volumul privitor la fortificațiile Bucovinei constituind o continuare a muncii depuse de-a lungul deceniilor de activitate, încununate de volumele privind *Istoria Bucovinei*, repertoriul arheologic al județului Suceava și teza sa de doctorat privitoare la teritoriul nord-est carpatic în a doua jumătate a primului mileniu creștin.

Bogdan Petru Niculică

„«Glasul Bucovinei». Revistă trimestrială de istorie și cultură”, Cernăuți – București, anul XXVI, nr. 1–2 (105–106), 2020, 223 p.

În acest număr dublu al revistei „Glasul Bucovinei” sunt publicate, în cele 11 rubrici, materiale cu o tematică diversă, referitoare la istoria și cultura Bucovinei. „Bucovina – procese istorice și sociale”, prima rubrică din sumar, cuprinde cinci materiale pe teme de istorie contemporană. Pornind de la ideea că „lecțiile trecutului ar trebui să fie un fel de vaccin împotriva încercărilor de a mutila adevărul istoric în interesul noii politici internaționale agresive” (p. 22), Alexandru Rusnac prezintă câteva date istorice legate de orașul Cernăuți în perioada Primului Război Mondial („La intersecția civilizațiilor: orașul Cernăuți în anii Primului Război Mondial”), perioadă în care orașul a suferit mari pierderi umane și materiale, fiind ocupat de trei ori de trupele țariste (septembrie 1914, noiembrie 1914, iunie 1916). „Făcând o comparație cu războaiele de astăzi în care este implicată Rusia”, concluzionează autorul, „termenul de «ocupație rusă» devine extrem de actual pentru foarte mulți dintre noi. Doar conceptul de «lume rusă» se pare a nu avea granițe clare, iar cernăuțenii nu doresc să ajungă vreodată în capcanele ei. Mai ales că avem o experiență amară a trecutului” (p. 28). Emilian Dranca, autorul unor articole publicate în „Glasul Bucovinei” despre emigrarea etnicilor germani din Bucovina în contextul celui de al Doilea Război Mondial, semnează în acest număr materialul „SS și rolul său în organizarea și manipularea acțiunii Heim ins Reich”, subliniind modul în care a funcționat SS și rolul instituțiilor pe care le-a înființat „pentru igiena și puritatea rasială precum și cele pentru emigrare și imigrare. În cadrul acestor instituții este vizibil modul de funcționare și exercitare a mecanismului puterii politice bazat eminent pe ideologie” (p. 33). În acest context, autorul se referă și la situația etnicilor germani din Bucovina care au emigrat în Germania sau care au revenit în România ca urmare a nemulțumirilor datorate condițiilor de primire din lagăre. În cadrul aceleiași rubrici sunt publicate și trei discursuri care au fost susținute în cadrul mesei rotunde internaționale „Politica istoriei: între regiunea baltică și Marea Neagră” (Kiev, 29 aprilie 2020). Primul dintre acestea îi aparține lui Marin Gherman, care abordează o temă despre „Politica istoriei în triunghiul Ucraina – România – Republica Moldova (prin prisma mass-media)”. Autorul prezintă, comparativ, pozițiile ocupate de „narațiunea presei” privind evenimentele istorice și memoria colectivă în aceste trei țări. Concluzia este aceea că, din păcate, „cooperarea la nivelul istoricilor, oamenilor de știință și mass-media cu privire la formarea unei narațiuni istorice comune în zona transfrontalieră este minimă, deoarece statele din cadrul triunghiului geopolitic amintit au o sumedenie de pagini istorice discutabile, subiecte problematice sau tabu în istoria comună”. Pentru a evita contradicțiile și neîncrederea dintre aceste țări, generate de un schimb de informații denaturate, ar trebui „să se construiască narațiuni comune și un schimb real de informații” și ar trebui găsite soluții „atât la nivelul diplomației culturale și economice, cât și la nivelul instituțiilor societății civile și al strategiilor mediatice transfrontaliere” (pp. 11–12). Pornind de la ideea că „politica istorică se exprimă prioritar prin narative”, Dorin Popescu apreciază, în articolul intitulat „Cuptoare narative subversive cu dublă combustie”, că în regiunea Mării Negre și a Mării Baltice „se confruntă două narative dominante –

narativul european și cel rusesc, iar în subsidiar au loc tensiuni locale (colaterale) între diferite narative naționale divergente” (p. 14). Viitorul Europei, afirmă autorul, riscă să fie marcat de „contagiunile narativului rusesc în țările din Europa Centrală și de Est”, precum și de „pasivitatea Vestului față de riscul crescut al acestor contagiuni” și de aceea „este vitală o introspecție detaliată în țările noastre privind mecanismele interne ce pot facilita contagiunea narativelor revizioniste din est în mentalul nostru public; [...] această contagiune descrește nu doar prin distanța geografică față de emițător sau prin distanța temporală față de faptul istoric, ci și prin capacitatea noastră reală de a prefera democrații și coeziuni în locul unor miraje autohtoniste datate istoric” (p. 15). Serghei Hakman semnează materialul „Al Doilea Război Mondial ca factor de sensibilitate istorică în relațiile ucraineano-române”, subliniind ideea că reflectarea obiectivă a trecutului istoric este importantă pentru construirea unor relații bazate pe principiile respectului reciproc, încrederii și cooperării între țările vecine.

La rubrica „Cronica limbii”, Alexandrina Cernov publică articolul „Limba română și capcanele politice din Ucraina”, însoțit de două documente: scrisoarea Asociației Național-Culturale a Moldovenilor din Ucraina adresată autorităților ucrainene și scrisoarea reprezentanților intelectualității românești din Ucraina adresată autorităților din Republica Moldova. „Elaborarea unor lucrări de istorie a limbii române (evoluția dacoromânei) și de istoriografie a problemelor controversate care au apărut și au evoluat timp de mai multe secole este absolut necesară” pentru a combate afirmațiile celor care susțin existența a două limbi: română și moldovenească și pentru „a susține științific demersurile politice ale românilor din Basarabia și Ucraina și revenirea la denumirea firească – limba română” (p. 47).

Personalitatea artistului bucovinean Grigore cavalier de Pantazi (1872–1939), „artist coregraf de renume europeană și mare suflet de român, crainic al frumosului național” (p. 62), este evocată, la rubrica „Dimensiuni culturale”, de Vladimir Acatrini și Sergiu Bărbuț.

Două materiale pe teme de istorie bisericească sunt semnate de Alexandrina Cernov, „Bisericiile ortodoxe în viața românilor din nordul Bucovinei într-un stat ateu” (destinul bisericii ortodoxe sub ocupația sovietică din anii '40–'50 ai secolului trecut) și Maria Toacă „Credință și suferință la românii din Boian” (date istorice despre biserici și preoți din Boian).

La rubrica „In memoriam” sunt publicate materiale care evocă personalitatea lui Mircea Lutic (1939–2020), poet, publicist, traducător: Arcadie Suceveanu, „O lumânare pentru Mircea Lutic”; Nicolae Șapcă, „Negură peste «baștina luminii»”; Maria Toacă, „S-a sfârșit «vârsta de balsamuri și de flori». Poetul a pășit în veșnicie”; Edmond Neagoe, „Trepte pe fâgașul luminii”. Tot aici este publicat, sub titlul „Zămislit, ca un prunc, în cuvânt” și mesajul Consiliului Național al Românilor din Ucraina, Societatea Scriitorilor Români din Cernăuți. Despre alte personalități ale culturii bucovinene scriu: Iuliana Luceac, „70 de ani de la nașterea profesorului Ilie Luceac”; Alexandrina Cernov, „Mihai Jar: o viață dedicată școlii”; Nicolae Șapcă, „Dumitru Covalciuc: un suflet zbuciumat și-n ceruri”; Marin Gherman, „Profesorul Vasile Guțuleac din Cernăuți”.

Ștefan Broască semnează materialul „Focul sacru al vetrei părintești sau recuperarea memoriei” (cu referiri la lucrarea semnată de Alina Elena Andruhovici, *Memorie descătușată*) și Vasile Tărățeanu, „Scriu de dragul creației, nu a recunoștinței” (sunt prezentate câteva lucrări ale scriitorului basarabean Vladimir (Vlad) Vlas, a cărui operă are ca „temă primordială” unitatea națională), ambele publicate la rubrica „Teorie, istorie și critică literară”.

Rubrica „Aniversări” este dedicată diplomatului (în perioada 2007–2011 a fost în misiune diplomatică la Cernăuți), analistului politic și omului de cultură Dorin Popescu, la împlinirea a 50 de ani. Semnează mesaje de felicitare, sub titlul „Cernăuțiul ține minte! La mulți ani, Dorin Popescu!”: Tudor Zegrea (președintele Societății Scriitorilor Români din Cernăuți, membru al comitetului coordonator al Consiliului Național al Românilor din Ucraina), Alexandrina Cernov (director al Editurii „Alexandru cel Bun” din Cernăuți), Ion Botoș (președintele Uniunii Regionale a Românilor din Transcarpatia „Dacia”), Vasile Băcu (președintele Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina „Mihai Eminescu”), Vasile Tărățeanu (președintele Centrului Cultural Român „Eudoxiu Hurmuzachi” din Cernăuți), Vitalie Zăgrea (președintele Ligii Tineretului Român „Junimea” din regiunea Cernăuți), Ștefan Hostiuc (redactor-șef al revistei „Mesager bucovinean”), Grigore Gherman (interpret, poet, compozitor), Vasile Rauț (președintele Societății „Golgota” a românilor din Ucraina), Anatol Popescu (președinte fondator al Asociației „Basarabia” a românilor din regiunea Odesa),

Serghei Hakman (istoric, politolog), Marin Gherman (director al Institutului de Studii Politice și Capital Social, președinte al Centrului Media BucPress din Cernăuți).

Începând cu anul 2012, revista „Glasul Bucovinei” publică, la rubrica „Arhiva Bucovinei”, fragmente din manuscrisul dactilografiat *Povestea Bucovinei*, de Filip Țopa. În acest număr este publicat fragmentul VIII din volumul IV al acestui manuscris. În cadrul aceleiași rubrici se continuă publicarea corespondenței dintre academicianul Vladimir Trebici și Mircea Irimescu, președinte al Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina în perioada 1990–2013, sub titlul „Impresionanta personalitate a academicianului Vladimir Trebici”.

Două evenimente științifice organizate în anul 2020 sunt prezentate la rubrica „Conferințe” de Vasile Bărbuță, „Masa rotundă internațională «Spațiul celor trei mări și crimele imperiului»” și Marin Gherman, „Conferința științifică internațională «Minorități naționale inventate. Moldovenismul: politici, cauze, efecte»”.

La rubrica „Cărți. Reviste” sunt prezentate lucrările: Ilie Luceac, *Forța destinului sau fereastra prin care privești cerul*, Cernăuți, Editura „Alexandru cel Bun”, Editura DrukArt, 2020 (Maria Toacă, „Ce frumoși și luminoși sunt bucovinenii lui Ilie Luceac!”); Cristina Slavic, *Un erou al Bucovinei. Dimitrie Marmeliuc*, Suceava, Editura „Karl. A. Romstorfer”, 2019 (Mugur Andronic, „Un erou al Bucovinei – Dimitrie Marmeliuc”); Dumitru Găină, Teodor Cătălin Budacă, *Racovăț, satul refugiaților*, Iași, Editura „Sf. Mina”, 2019 (Natalia Luchiniuc-Projiuc, „«Racovăț, satul refugiaților» – o carte despre «un timp al suferinței și al răului în istorie»”); Ilie Tudor Zegrea, *Chipuri în oglindă: eseuri, tablete, interviuri*, Cernăuți, Editura DrukArt, 2019 (Marin Gherman, „«Chipuri în oglindă»: eseuri, tablete, interviuri de Ilie T. Zegrea”), Ion Maței, *Familia Hurmuzaki și Unirea Principatelor Române, Centrul unionist – Tusculum Dulcești, ținutul Roman*, Roman, Editura Pairus Media, 2018; Olga Cervinski (coordonator), *Rectorul Cervinski. 100 de ani de la nașterea lui Konstantin Alexandrovici Cervinski (1919–2002)*, Cernăuți, Universitatea Națională din Cernăuți „Iuri Fedkovici”, 2019 (Alexandrina Cernov, „Lecturi despre locuri și personalități”); Maria Toacă, *Din toată inima, pentru Voroneț*, Cernăuți, Editura Misto, 2020 (Vasile Bărbuță, „Din toată inima pentru Voroneț”).

Despre a doua ediție a Școlii jurnalistului român, dedicată dicției, managementului editorial și combaterii știrilor false, eveniment organizat de Centrul Media BucPress – asociația jurnaliștilor români din Ucraina, cu sprijinul Institutului Cultural Român, compartimentul Comunități istorice, scriu Marin Gherman („Școala jurnalistului român din Cernăuți”) și Alexandru-Marian Crenganiș („Ecuri de la Constanța despre Școala jurnalistului român din Cernăuți”).

Rodica Jugrin

„«Scriptum». Publicație trimestrială a Bibliotecii Bucovinei «I. G. Sbiera»”, Suceava, anul XXVII, nr. 1–2, 2021, 40 p.; nr. 3–4, 2021, 40 p.

Periodicul trimestrial al Bibliotecii Bucovinei „I. G. Sbiera” din Suceava se apropie cu pași repezi de aniversarea celor trei decenii de existență. În anul 2021 (anul XXVII de apariție), în cele două numere duble apărute, „Scriptum” oferă publicului cititor, prin materialele bogate în informație de calitate și tipărite în excelențe condiții grafice, o imagine de ansamblu a evenimentelor culturale și editoriale locale, dar în egală măsură îl introduce în actualitatea vieții literare românești și internaționale. La fel, documentele, aniversările ori comemorările unor evenimente istorice constituie subiectul unor articole prin care autorii caută să păstreze și să transmită mai departe atât semnificațiile adevărului istoric, cât și încărcătura lui emoțională.

Astfel, numărul 1–2, 2021 al periodicului editat de Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera” Suceava, își deschide paginile cu rubrica „Pledoarie”, unde Paraschiva Abutnăriței semnează articolul „Bucovina din inima mea”, al cărui final credem că poate găsi ecou adânc în prezentul pe care îl trăim: „Mi-aș dori ca Bucovina să nu fie un slogan bun de rostogolit în discursuri, ci să rămână o parte o parte a ființei fiecăruia dintre noi, astfel cinstindu-ne înaintașii și împlinind testamentul marelui Ștefan” (p. 1). O rubrică ce se

regăsește în ambele numere ale periodicului bibliotecii sucevene, „Comemorările Bucovinei”, este susținută de scriitoarea Maria Toacă, semnată de articolul „De 80 de ani murim și înviem cu martirii din Lunca Prutului” (în nr. 1–2, 2021, pp. 2–6) și de Ioan Abutnăreței, al cărui articol este dedicat martirilor de la Fântâna Albă: „Fântâna Albă cu ghiociei însângerați” (nr. 3–4, 2021, pp. 29–30). Tot în primul număr al periodicului, la rubrica „Document”, Alis Niculică publică, însoțit de un comentariu extins, un document semnat de Victor Morariu, „Sânzieni bucovinene în capitală” (pp. 7–9), „document important pentru vremea în care a fost scris și îl redăm așa cum a fost el întocmit, la prima mână și cu cele dintâi emoții, care întotdeauna sunt cele mai curate” (p. 7). Rubrica „*In memoriam* Emil Satco” îl omagiază pe bibliotecarul și cercetătorul Emil Satco, rămas în istoria culturală a Bucovinei prin redactarea unor lucrări de referință ca *Muzica în Bucovina* (1981) și *Enciclopedia Bucovinei* (2004) – prin inserarea unor documente autobiografice manuscrise și a unor pagini de amintiri semnate de foști colegi: Emil Satco, „Lungul drum al vieții” (pp. 10–14); Aurica Clim, „Amintiri, amintiri ... Despre Bibliotecă și colegi (1977–1990 – file de istorie trăită)” (pp. 15–16); Iulia Satco Coroviac, „Scrisoare Tatălui meu” (p. 17). Rubrica „Sinteze”, susținută de scriitorul sucevean Alexandru Ovidiu Vintilă, poate oferi unui cititor indecis sau ușor copleșit de noile apariții editoriale, sugestii de lectură fie a unui roman experimental (despre care Petru Creția scria că este o „carte vrăjită”), cum este *Manualul întâmplărilor*, de Ștefan Agopian, fie a unei noi „cronici a genocidului”, cum a fost prezentat de editură romanul lui Radu Aldulescu, *Istoria regelui gogoșar* (Alexandru Ovidiu Vintilă, „Recomandări de lectură. Mari scriitori români contemporani: Ștefan Agopian și Radu Aldulescu”, nr. 1–2, 2021, pp. 27–29). Nu lipsește nici îndemnul la lectura din opera unor autori „de raftul întâi”, pe „tema îmbolnăvirii istoriei și a evoluției ei iraționale”, temă prezentă într-o „narațiune fascinantă despre Bucovina” care poartă semnătura lui Radu Mareș, romanul *Când ne vom întoarce*, ca și în romanul *Cârpaciul*, al scriitorului american Bernard Malamud, care localizează acțiunea cărții sale în Kievul anului 1911, lăsându-și personajul principal să devină erou într-o „poveste cutremurătoare”. Alexandru Ovidiu Vintilă își încheie rubrica semnalând că volumul de povești al prozatoarei sucevene Doina Cernica, *Mierlă neagră pe zăpada albă. Povești ținându-se de mână cu surorile lor* (2020) a fost declarată Cartea lunii iunie 2021 de Institutul „Bukowina” al Universității Augsburg din Germania („Note de lector: *Când ne vom întoarce* de Radu Mareș și *Cârpaciul*, de Bernard Malamud”; „Cartea unei sucevece apreciată la Augsburg, în Germania”, nr. 3–4, 2021, pp. 31–33). Cititorii se întâlnesc cu textele semnate de Emil Simion în rubrica de „Proză”: „Săniuța” (nr. 1–2, pp. 30–31); „Ghiță, soția și pandemia” (nr. 1–2, pp. 31–33) și „Dangăt de clopot la Putna” (nr. 3–4, pp. 34–35). „Note de lector” (1–2, 2021) este rubrica în care se regăsesc materiale semnate de: Valeria Manta Tăicuțu, „Mierlă neagră pe zăpada albă”, (p. 34); Alexandru Ovidiu Vintilă, „O poezie a eliberării sufletului” (p. 35); Elena Pintilei, „Petrea Tabarcea, *Costâna – un sat din Bucovina*” (p. 36); Alexandru Ovidiu Vintilă, „Dragoș Olaru, *Mesaje din trecut*” (p. 37).

Rubrica dedicată celor „150 de ani de la Serbarea de la Putna” deschide numărul 3–4, 2021 al periodicului bibliotecii sucevene și cuprinde articole dedicate aniversării evenimentului din anul 1871, care a marcat intens viața culturală și națională a românilor bucovineni, personalităților culturale ale vremii implicate în organizarea și susținerea serbării – unele, rămase cvasi-necunoscute contemporanilor noștri, cum este tânărul conte Emanuil Logothetti: Cristina Slavic, „Mihai Eminescu și Serbarea de la Putna” (pp. 1–7); Dragoș Olaru, „Cernăuțeanul Emanuil Logothetti – unul din primii inițiatori ai Serbării de la Putna” (pp. 8–13); Petrea Tabarcea, „Vasile Bumbac și alte personalități din satul Costâna în pregătirea Serbării de la Putna” (pp. 14–21); Elena Pintilei, „I. G. Sbiera și Serbarea de la Putna” (pp. 21–23); Dimitrie Gusti, „La mormântul lui Ștefan cel Mare” (comentariu: Ion Filipciuc) (pp. 23–24); Alexandru Ovidiu Vintilă, „Serbarea Națională de la Putna – 150 (1871–2021). Concurs de creație literară” (p. 25); Iustin Teodor Rebenciuc, „Dor de țară și de pământ sfânt” (pp. 26–27). „Ziua Limbii Române” (31 august) este marcată în pagina realizată de Alexandru Ovidiu Vintilă (nr. 3–4, 2021, p. 28) prin publicarea poemului lui Nichita Stănescu, „Eu nu mă spăl de poporul meu”, însoțit și de câteva opinii critice referitoare la lirica stănesciană.

Prezența revistei „Scriptum” în spațiul revuistic sucevean oferă lectorilor bucuria și garanția întâlnirii cu informația de calitate și sugestii avizate pentru lecturi profitabile.

Elena Pascaniuc

MANIFESTĂRILE ȘTIINȚIFICE ALE INSTITUTULUI „BUCOVINA” AL ACADEMIEI ROMÂNE DIN ANUL 2021

OVIDIU BĂȚĂ

Institutul „Bucovina”, Rădăuți
E-mail: bataovidiu@yahoo.com

The Scientific Events of the “Bukovina” Institute of the Romanian Academy in 2021

(Abstract)*

In 2021, the “Bukovina” Institute of the Romanian Academy organized the 29th annual session of scientific papers and communications, respectively the International Scientific Conference “Bukovina and the Bukovinians in History. 150 Years since the Putna Celebration”. Researchers, university professors, museographers, writers, from Germany (Augsburg), Moldova (Kishinev), Poland (Zielona Góra), Ukraine (Chernivtsi, Kiev) and Romania (Bucharest, Iasi, Suceava, Rădăuți, Câmpulung Moldovenesc, Sucevita, Ipotești-Botoșani) presented 41 scientific papers that approached a wide range of topics, most of them related to Bukovina, many of which contain new scientific information.

Keywords: Bukovina, scientific communications, papers.

În anul 2021, Institutul „Bucovina” din Rădăuți al Academiei Române a organizat Conferința științifică internațională „Bucovina și bucovinenii în istorie. 150 de ani de la Serbarea de la Putna”. Desfășurată în zilele de 7 și 8 octombrie 2021, manifestarea reprezintă cea de a XXIX-a sesiune anuală de referate și comunicări științifice a instituției academice din Rădăuți.

La lucrările conferinței, desfășurată în format mixt (on-site și online pe google meet), s-au înscris cu comunicări cercetători, cadre didactice universitare, muzeografi, scriitori, profesori din învățământul preuniversitar, preoți pasionați de istoria și cultura Bucovinei. Cele 41 de comunicări au fost susținute de conferențieri din România (București, Iași, Suceava, Rădăuți, Câmpulung Moldovenesc, Sucevița, Ipotești-Botoșani), Germania (Bukowina-Institut din Augsburg), Republica Moldova (Chișinău), Polonia (Zielona Góra) și Ucraina (Cernăuți, Kiev).

---

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

În deschiderea conferinței au adresat mesaje de salut participanților la manifestarea științifică dr. Marian Olaru, directorul Institutului „Bucovina” al Academiei Române, și dr. Ștefan Purici, prorector al Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava.

După deschiderea oficială, prima parte a conferinței (moderator Marian Olaru) a fost dedicată împlinirii a 150 de ani de la Serbarea de la Putna, manifestare desfășurată în 15 august 1871 sub motto-ul: „Uniți în cugete, uniți în Dumnezeu”. Comunicări pe această temă au fost prezentate de: – dr. Liviu Papuc, Iași: „Serbarea de la Putna, 1871 – vârf de lance al congreselor studențești”; – drd. Simona-Teodora Adamovici (Ienache), Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, „Marea Serbare Națională de la Putna din 1871 – consemnări în manuscrise inedite aflate în colecțiile «Fond Bucovina», Biblioteca Bucovinei «I. G. Sbiera»”; – dr. George-Liviu Maha, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, „Contextul economic regional al manifestărilor de la Putna din 1871”; – dr. Elena Pintilei, Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, Suceava, „Ion G. Sbiera – reprezentant al Academiei Române la Serbarea de la Putna din 1871”; – drd. Gabriel Chiraș, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, „Guvernul conservator Lascăr Catargiu și Serbarea de la Putna din 1871. Ziarul «Pressa» și atitudinea executivului față de manifestarea din Bucovina”; – dr. Ion Filipciuc, Câmpulung Moldovenesc, „Serbarea de la Putna și Războiul franco-prusian (1870–1871)”; – dr. Rodica Jugrin, Institutul „Bucovina”, Rădăuți, „Nicolae Iorga – 150 de ani de la naștere”. Comunicările au fost urmate de dezbateri.

Lucrările conferinței au continuat cu prezentarea de comunicări științifice referitoare la Bucovina, grupate tematic în funcție de diversitatea subiectelor abordate. Au susținut comunicări: – dr. Ștefănița-Mihaela Ungureanu, Institutul „Bucovina”, Rădăuți, „Ecouri în presa germană din Bucovina la împlinirea a 400 de ani de la trecerea în neființă a voievodului Ștefan cel Mare (1904)”; – dr. Mircea A. Diaconu, prorector al Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, „Fondul Bisericesc gr.-or. din Bucovina. Câteva nedumeriri”; – dr. Justinian-Remus Cojocar, preot, Suceava, „Congresul bisericesc ortodox din Bucovina din 1882 – documente inedite”; – Ilie Molea, preot, Sucevița, „Iraclie Porumbescu – ctitor de cultură și spiritualitate bucovineană”; – dr. Bogdan-Petru Niculică, Muzeul Național al Bucovinei, Suceava, „Johann Christian Dressler și istoria veche a satului Ilișești”. Comunicările, moderate de Rodica Jugrin, au fost urmate de dezbateri.

În după-amiaza zilei de 7 octombrie, lucrările conferinței au continuat cu prezentarea comunicărilor susținute de: – dr. Ligia-Maria Fodor, Academia de Poliție „Al. I. Cuza”, Facultatea de Arhivistică, București, „Domeniul Rădăuți în documente austriece (1883)”; – Elena Lungoci, profesor de istorie, Mitocul Dragomirnei, Suceava, „«Gazeta Bucovinei» și lupta națională a românilor la sfârșitul secolului al XIX-lea”; – dr. Ovidiu Bătă, Institutul „Bucovina”, Rădăuți, „Rețeaua rutieră a Districtului cameral Bucovina (1775–1914)”; – dr. Harieta Mareci-Sabol, Institutul „Bucovina”, Rădăuți/Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, „«Instituția îndurării și a iubirii aproapelui». Crâmpie din istoria Institutului de boli mintale din

Cernăuți”; – Magdalena Pokrzyńska, Universitatea din Zielona Góra, Polonia, „The Bukovina Science Festival: Education Outside the Walls of the Academy”. Cele cinci comunicări au fost urmate de dezbateri și concluzii moderate de Harieta Sabol.

Prima zi a manifestării s-a încheiat cu prezentarea comunicărilor susținute de: – dr. Alexandru-Ovidiu Vintilă, Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera” Suceava: „Centenar Ion Negoițescu. Criticul dionisiac al Cercului Literar de la Sibiu”; – dr. Serghei Hakman, Centrul regional de pregătire continuă și perfecționare a funcționarilor publici, Cernăuți, „Bucovina în politica guvernelor sovietice, rus, ucrainean și maghiar în primăvara anului 1919: între interesele naționale și geopolitice”; – drd. Alexandrina Cruceanu, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, „Structura etno-lingvistică și confesională a populației Bucovinei în perioada interbelică (1918–1940)”; – Viorica Cazac, Lucia Adascalita, Jana Cîrja, Elena Ursu, Universitatea Tehnică a Moldovei, Facultatea Textile și Poligrafie, „Cămașa tradițională din Bucovina – inspirație și interpretare”; – dr. Cristian-Alexandru Boghian, Institutul Bucovina”, Rădăuți, „Interviuri cu locuitorii caselor tradiționale din Bucovina: extrase și considerații” (moderator: Marian Olaru).

Vineri, 8 octombrie, lucrările Conferinței științifice internaționale „Bucovina și bucovinenii în istorie. 150 de ani de la Serbarea de la Putna” au continuat în același format (on site și online). Comunicările au fost împărțite în patru paneluri.

În prima parte a zilei au susținut comunicări: – dr. Marian Olaru, Institutul „Bucovina” Rădăuți, „Structuri ale cotidianului în Bucovina la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea”; – dr. Anna Skoreyko, Universitatea Națională „Iurii Fedkovich”, director al Centrului științific de cercetări bucovinene al Universității Naționale „Iurii Fedkovich” din Cernăuți, „«Războiul confesional bucovinean»: victorie fără biruitori”; – dr. Volodymyr Fisanov, Catedra de Informație Internațională a Universității Naționale „Iurii Fedkovich” din Cernăuți, „Polisemia multiculturală a Cernăuțului în procesul interacțiunii etnopolitice în secolul al XX-lea”; – dr. Serghei Troian, Catedra de Relații Internaționale, Informații și Studii regionale a Universității Naționale de Aviație din Kiev, „Fedir Vovk – fondator al relațiilor științifice ucraineano-române”; – dr. Olexandr Dobrzhansky, decan al Facultății de Istorie, Științe Politice și Relații Internaționale a Universității Naționale „Iurii Fedkovich” din Cernăuți, „Activitatea politică și socială/obștească a lui Ierotei Pihuliak” (moderator: Marian Olaru). În cadrul celui de-al doilea panel, programul a continuat cu: – dr. Ștefan Purici, Institutul „Bucovina”, Rădăuți, „Despre Homo Bucovinensis – dificultățile terminologice ale unui demers istoriografic”; – dr. Mihai-Ștefan Ceaușu, Institutul „A. D. Xenopol”, Iași, „Universitatea din Cernăuți: de la modelul cultural german, la cel românesc, de sorginte franceză”; – dr. Constantin Ungureanu, Muzeul Național al Bucovinei, Suceava, „Contribuția societăților culturale la afirmarea învățământului în limba română din Bucovina”; – drd. Luminița Cășuneanu, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, „Autori de memorii și jurnale în Bucovina. Leca Morariu”; – drd. Elena Pascaniuc, Institutul „Bucovina”, Rădăuți, „Voievodul Ștefan cel Mare în legendă” (moderator: Ștefan Purici).

În după-amiaza zilei de 8 octombrie 2021, în cadrul ultimelor două paneluri, au susținut comunicări: – Ala Sainenco, Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu” – Memorialul Ipotesti, Botoșani, „Biblioteca parohiei Călineștii-lui-Cuparencu: cât a mai rămas din ea?”; – dr. Marin Gherman, Institutul de Studii Politice și Capital Social din Cernăuți, redactor-șef al Centrului Media BucPress din Cernăuți, „Mihai Eminescu – simbol identitar al românilor din regiunea Cernăuți (perspectivă sociologică)”; – dr. Nataliya Nechayeva-Yuriychuk, Catedra de științe politice și administrație publică a Universității Naționale „Jurii Fedkovych” din Cernăuți, „Transformările identității civice ale bucovinenilor: experiența secolului XX”; – dr. Gheorghe Onișoru, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava / Academia Română, I.N.S.T. București, „Prima fază a rezistenței armate anticomuniste din Bucovina (1944–1946)” (moderator: Rodica Jugrin); – dr. Alis Niculică, Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera” Suceava, „De la Reuniunea Muzical-Dramatică la Ansamblul Artistic „Ciprian Porumbescu”. 1946–1952: primii ani postbelici de reorganizare pe baze noi, proletare, a activității cultural-artistice din Suceava”; – dr. Radu-Florian Bruja, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, „Personalități «în oglindă»: Maximilian Hacman versus Traian Brăileanu”; – dr. Ion Lihaciu, Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, „Aspecte privitoare la istoricul cărții germane din Bucovina”; – Alexander Weidle, M. Ed., Bukowina-Institut, Augsburg, Germania, „«Germanii bucovineni». Constituirea comunităților germanilor bucovineni după «strămutare». «Asociația germanilor bucovineni» – actant etnopolitic”; – dr. Carol-Alexandru Mohr, Institutul „Bucovina”, Rădăuți, „Noi tendințe în analiza sincronică și diacronică a minorității germane din Bucovina” (moderator: Ovidiu Bătă).

Comunicările susținute în cea de a doua zi a Conferinței științifice internaționale „Bucovina și bucovinenii în istorie. 150 de ani de la Serbarea de la Putna” au fost urmate de luări de cuvânt, dezbateri și concluzii.

Rezumatele comunicărilor științifice prezentate au fost traduse și prezentate în limbile de comunicare ale conferinței de Ștefănița-Mihaela Ungureanu și Carol Mohr (în și din germană și engleză), Ștefan Purici și Serghei Hakman (în și din ucraineană).

În cadrul semnalului editorial de la încheierea lucrărilor conferinței au fost prezentate de noi apariții (periodice, cărți) referitoare la Bucovina: „Analele Bucovinei”, Rădăuți – București, anul XXVIII, nr. 1 (56), 2021, 374 p. (Rodica Jugrin); „Analele Bucovinei”, Rădăuți – București, anul XXVIII, nr. 2 (57), 2021, 356 p. (Ovidiu Bătă); Gaëlle Fischer, *Resettlers and Survivors. Bukovina and the Politics of Belonging in West Germany and Israel, 1945–1989*, New York – Oxford, Berghahn Books, 2020 (Ștefan Purici); I. E. Torouțiu, *Ani de ucenicie. Proze și publicistică (1908–1921)*, ediție îngrijită de Liviu Papuc, Iași, Editura Convorbiri Literare, 2021 (Liviu Papuc); Ștefan Străjeri, *Istoria românilor canadieni 1890–2020*, București, Editura Anamarol, 2020 (Marian Olaru); Marian Olaru, *Bucovinenii împotriva comunismului. Cazul avocatului Pantelimon Chirilă*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2020 (Rodica Jugrin); Dragoș Olaru, *Mesaje*

din trecut (Istoria ca lumină, speranță și leac) Articole. Studii. Memorii, Cernăuți, Editura Druk Art, 2020 (Marian Olaru); Marian Olaru, Ștefănița-Mihaela Ungureanu, Cristian-Alexandru Boghian, *Case tradiționale din Bucovina*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2020 (Cristian-Alexandru Boghian).

În anul 2021, cercetătorii de la Institutul „Bucovina” și-au prezentat rezultatele cercetărilor prin susținerea de comunicări și în cadrul unor manifestări științifice organizate de alte instituții din țară și străinătate: – Sesiunea științifică *Alma Mater Sucevensis*, organizată de Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, ediția a XXI-a, Suceava, 5 martie 2021; – Conferința științifică internațională „Patrimoniu cultural: cercetare, valorificare, promovare”, organizată de Ministerul Educației, Culturii și Cercetării și Institutul Patrimoniului Cultural, Ediția a XIII-a, Chișinău, Republica Moldova, 27–28 mai 2021 (Marian Olaru, Rodica Jugrin, Elena Pascaniuc, Harieta Mareci, Carol Mohr, Cristian-Alexandru Boghian); – Colocviul științific internațional dedicat Serbării de la Putna, sesiune de referate și comunicări organizată de Memorialul Ipotești – Centrul de Studii „Mihai Eminescu”, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, Institutul „Bucovina” al Academiei Române, Ipotești, jud. Botoșani, 15 august 2021 (Marian Olaru); – Conferința francofonă interdisciplinară internațională „Migrations & Minorities”, organizată de Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați sub patronajul Parlamentului European, 14–16 octombrie 2021 (Harieta Mareci, Ștefan Purici); – Conferința științifică internațională „Istoricul Nicolae Iorga. 150 de ani de la naștere”, organizată de Institutul de Istorie, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, ICR „Mihai Eminescu” din Chișinău, Academia de Științe a Moldovei, Chișinău, 13 mai 2021 (Ștefan Purici); – Conferința internațională „Religion and Politics Religion in the Context of Epochal Change”, Varșovia, 25 noiembrie 2021 (Harieta Mareci); – Simpozionul „Bucovina – File de istorie”, organizat de Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava și Muzeul Național al Bucovinei, Ediția a XXIII-a, Secțiunea Istorie Modernă și Contemporană, Suceava, 26 noiembrie 2021.

PETRU BEJINARIU (19 IUNIE 1932 – 27 MAI 2021)

MARIAN OLARU

Institutul „Bucovina”, Rădăuți
E-mail: olmary55@gmail.com

Petru Bejinariu (June 19, 1932 – May 27, 2021)

(Abstract)*

The following article evokes the personality of Petru Bejinariu, teacher, writer and one of the founding members of the Society for Culture and Literature in Bukovina. His writings (16 books and over 700 scientific articles) are mainly related to biology and pedagogy. He also was interested in the history and culture of Bukovina, participating to many scientific conferences in Romania and abroad. As director of the „Eudoxiu Hurmuzachi” National College in Rădăuți, he coordinated the publishing of several of this institution’s yearbooks. Petru Bejinariu also was one of the people who supported the foundation of the „Bukowina” Institute, published many studies and articles in the scientific magazine „Analele Bucovinei” and was appointed associated scientific researcher of the institute.

Keywords: Petru Bejinariu, teacher, writer, scientific activity, biology, pedagogy.

Petru Bejinariu s-a născut în satul Ciomârtani din comuna Zamostea, județul Suceava. A urmat studiile Școlii Pedagogice din Șendriceni, județul Botoșani, apoi Institutul Pedagogic de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași și Facultatea de Biologie-Geografie de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. De-a lungul vieții sale, și-a împlinit menirea de dascăl, fiind dedicat catedrei și scrisului în cele mai diferite domenii, cu deosebire în domeniul biologiei. Între anii 1955 și 1960, a fost profesor la Școala Generală din Zamostea, apoi inspector școlar și șef al Secției Raionale de Învățământ din Rădăuți (1960–1968), profesor și director la Liceul Nr. 1 din Rădăuți (azi Colegiul Tehnic), între anii 1968–1982, și director al Liceului „Eudoxiu Hurmuzachi” (azi Colegiul „Eudoxiu Hurmuzachi”).

---

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

Petru Bejinariu s-a aflat alături de Vasile Precup, Mircea Irimescu și de intelectualii din zona Rădăuți și din țară, atunci când a fost reînființată Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, unde a fost ales vicepreședinte și rector al Universității Populare „Ion Nistor”, funcții în care a rămas aproape până la trecerea sa la cele veșnice. Implicat în numeroase proiecte sociale și politice, lider de opinie și foarte apreciat om al cetății, profesorul Petru Bejinariu a fost deputat în deliberativul rădăuțean și deputat din partea P.S.D. în Parlamentul României, între anii 1996–2000. În calitate de deputat, a avut numeroase intervenții și interpelări, între care cele mai multe priveau soarta românilor „deșărați”, mai ales a celor din nordul Bucovinei. Din anul 2000 și până în anul 2011, a fost consilier parlamentar la birourile parlamentare nr. 30, 32 și 28.

Om cu vocația scrisului, cu preocupări multiple, profesorul Petru Bejinariu a fost membru al publicației „Septentrion – Foaia Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina” și membru în colectivul de redacție al revistei „Preocupări didactice din Suceava”. Articolele semnate de Petru Bejinariu (peste 700, între anii 1968 și 2020) le regăsim în publicații dintre cele mai cunoscute în domeniile pedagogiei, biologiei, de opinie națională și culturale, precum: „Revista de pedagogie”, „Revista învățământului liceal și tehnic profesional”, „Tribuna învățământului”, „Preocupări didactice”, „Revista Natura”, „Codrul Cosminului”, (Suceava), „Plai românesc” (Cernăuți), „Arcașul” (Cernăuți), „Țara Fagilor” (Suceava), „Analele Bucovinei”, „Crai Nou”, „7 zile bucovinene (Rădăuți), „Monitorul de Suceava”, revista de ecologie „Ecos” (Pitești), „Moldova literară” (Iași), „Obcina literară”, „Săptămânalul de Rădăuți” ș.a. Pentru meritele sale a primit numeroase distincții și medalii, între care și titlul de „Profesor evidențiat”, acordat în 1982 de Ministerul Educației și Învățământului. De asemenea, profesorul Petru Bejinariu a participat cu comunicări la congrese, conferințe sau sesiuni științifice naționale și internaționale, organizate în localități din țară și străinătate, precum: București, Oradea, Sibiu, Iași, Cernăuți, Kiev, Chișinău, Storojineț, Suceava și în multe alte localități din partea de sud a Bucovinei.

Profesorul Petru Bejinariu este autorul a 16 volume de istoria științei biologice și de pedagogie. Totodată, profesorul rădăuțean a coordonat sau participat ca autor la volume de pedagogie sau de reflecții pe teme de actualitate, precum libertate și identitate, cultură și identitate și educație și identitate. Alături de acestea, se cuvine menționată și coordonarea *Compendiului istoriografic al Liceului Teoretic „Eudoxiu Hurmuzachi”*, apărut la Iași, la Editura Bucovina, în anul 1997, și a anuarelor liceului, al cărui director era, din anii școlari 1993/1994, 1994/1995 și 1995/1996.

Profesorul Petru Bejinariu a fost între aceia care au sprijinit înființarea Centrului pentru Studiarea Problemelor Bucovinei, din anul 2007 transformat în Institutul „Bucovina”. În calitate de director al Liceului Teoretic „Eudoxiu Hurmuzachi”, profesorul Petru Bejinariu a fost printre puținii care au sprijinit instituția noastră în obținerea unui sediu și a unei bogate biblioteci de cercetare,

fosta „Bibliotecă a profesorilor” (Lehrerbibliothek) a Gimnaziului cel Mare de Stat din Rădăuți. Pentru că era un pasionat al cunoașterii istoriei și culturii Bucovinei, a scris și publicat în periodicul „Analele Bucovinei” mai multe articole și studii, dintre care amintim: „Constantin N. Hurmuzachi, entomolog și publicist militant pentru drepturile românilor” (nr. 1, 1994), „Biologi de seamă formați la școala profesorului Eugen Botezat la Cernăuți” (nr. 1, 1995), „Eugen Botezat, biolog cu reputație mondială și apărător al demnității naționale” (nr. 1, 1996), „Etologia și sănătatea morală a lumii contemporane” (nr. 1, 1997), „«Revista de pedagogie»: știința educației în perioada interbelică” (nr. 2, 1997), „Revista «Școala» – tribună de luptă pentru drepturile românilor bucovineni” (nr. 1, 1998), „Leonida Bodnărescu – pedagog și cărturar” (nr. 2, 1998), „Societatea Culturală «Școala Română» în apărarea românismului din Bucovina” (nr. 1, 2001), „Contribuții științifice din Bucovina la dezvoltarea biologiei” (nr. 1, 2001), „Dimitrie C. Isopescu – profesor și manager al învățământului” (nr. 2, 2001), „Dimitrie Isopescu – profesor, director și cărturar în slujba idealului național” (nr. 1, 2003), „Observații și cercetări din domeniul biologiei în opera lui Simeon Florea Marian” (nr. 2, 2003), „Evocare la centenarul nașterii biologului Ion T. Tarnavski” (nr. 2, 2004), „Contribuții ale biologilor din Bucovina istorică la cercetările de genetică” (nr. 1, 2005), „Contribuții ale biologilor din Bucovina la cercetările hidrobiologice” (nr. 2, 2006) ș.a.

Consiliul științific al Institutului „Bucovina”, recunoscând pasiunea, implicarea în viața culturală și științifică a provinciei, având în vedere articolele, studiile, cronicile unor evenimente culturale publicate în periodicul „Analele Bucovinei” și în alte publicații culturale, i-a acordat domnului Petru Bejinariu calitatea de cercetător științific asociat, în anul 1993.

ION POPESCU-SIRETEANU
(13 SEPTEMBRIE 1934, MĂNĂSTIOARA-SIRET –
29 IULIE 2021, PITEȘTI-ARGEȘ)

VASILE I. SCHIPOR

Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, Filiala Iași
E-mail: vasileschipor@yahoo.com

Ion Popescu-Sireteanu
(September 13, 1934, Mănăstioara-Siret – July 29, 2021, Pitești-Argheș)

(Abstract)*

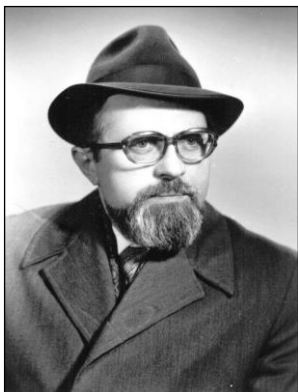
The following biobibliographical article is dedicated to the writer Ion Popescu-Sireteanu, one of the active collaborators of the periodical “Annals of Bukovina” and is signed by the former editor-in-chief (1993–2018) of the academic periodical from Rădăuți. The biographical excursion is followed by a presentation of the writer’s preferred fields of scientific activity, illustrated by his contributions to the knowledge of the life and work of personalities of modern, classical and contemporary Romanian literature, through studies and researches of linguistics, ethnography and folklore and of cultural history. Several articles published in the “Annals of Bukovina” capitalize on his field surveys regarding the toponymics of Bukovina. Interesting are the belletristic works (stories, fables, short prose, pamphlets and poems) signed by Ion Popescu-Sireteanu, some of them being printed in several editions. Several original writings, dedicated to the Romanian village on the outskirts of Bukovina from the 4th–5th decades of the last century, are representative for the author from many points of view: the plot structure, the art of storytelling, the artistic and documentary value. Others, such as the funny stories in the volume *Păcală și ai săi* (1994), are intended mainly for children and young people, often transposing events and characters into contemporary times. The volume *File de jurnal, 1985–1990* (2018) offers interested users a lot of information, managed by a sensitive author, dramatically marked by events: “For a long time I feel a permanent weight on my soul. I’m looking forward and all the paths, all the light sources, are closed to me. I live by chance, like a human being being carried away by giddy waves. I don’t know how long this state will last, nor if it will be able to be easily remedied. In any case, we are in a time of total disorganization. [...] Our lives evolve from bad to worse”. (December 1, 1985, December 9, 1985). In his verses, intertwined by “an invading lyricism”, Ion Popescu-Sireteanu reveals himself to us as “a candid soul, an incurable

---

* Traducere: Ștefanița-Mihaela Ungureanu.

romantic, immune to all models and pictures”. The article ends with the main critical references to his life and work.

Keywords and phrases: editor, literary critic, linguist, historical Bukovina, minor toponymy, toponymy inquiry, deep resources of writing, ethno-stylistic matrix, traditional village, memory flow, oral history, ritual lineage, mentalities.

Ion Popescu-Sireteanu se naște în 13 septembrie 1934, în Mănăstioara-Siret, în familia țăranilor Gheorghe și Veronica Popescu, fiind al optulea dintre cei 13 copii ai acestora. În satul natal urmează cursurile școlii primare (1941–1946). Își continuă studiile la Școala Normală de Băieți din Siret (1946–1948) și la Școala Elementară de aici (1949). În perioada 1949–1953, ani grei, de lipsuri materiale și de suferințe cauzate de moartea mamei, își continuă pregătirea școlară la Timișoara și Oradea. Între anii 1954 și 1958 este student la Facultatea de Filologie a Universității din Iași. După examenul de licență (1958), funcționează ca profesor în satul Drăgușeni-Iași, până în

6 martie 1961, când este numit inspector metodist la Secția de Învățământ a raionului Bârlad. Aici își desfășoară activitatea până la 31 august 1962.

În 1 septembrie 1962, devine, prin concurs, asistent la Facultatea de Filologie a Universității din Iași. Aici, devine lector (1972), conferențiar (1990) și profesor (1994), susținând cursuri de dialectologie română și lingvistică generală. Timp de zece ani, ianuarie 1990–decembrie 1999, ocupă funcția de șef al Catedrei de Limba Română pentru studenții străini, care devine unitate aparte în 1990. Doctor în filologie, în 1976, cu teza „Termeni păstorești în limba română (pe baza ALR)”, publicată, în 1980, la Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, cu titlul *Contribuții la cercetarea terminologiei păstorești în limba română*. În perioada 1964–2004, este colaborator la Radio Iași, unde susține o rubrică permanentă, *Cuvinte din bătrâni*. Din 2004, colaborează și la Radio București.

Profesorul Ion Popescu-Sireteanu este membru al mai multor organizații științifice, profesionale și culturale: Academia Oamenilor de Știință, Societatea de Științe Filologice din România, Societatea Română de Toponimie, Societatea Română de Lingvistică, Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, reactivată în România în 1990, Uniunea Scriitorilor din România, Filiala Iași și Filiala Pitești (din 2009), Societatea Scriitorilor Bucoveneni. Timp de peste un deceniu, este cel dintâi președinte al Filialei Iași a Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina (1990–2002). În viața publică și în comunitatea științifică națională, profesorul Ion Popescu-Sireteanu se bucură de recunoașterea muncii și a contribuțiilor sale, devenind Cetățean de Onoare al orașului Siret (1994), și fiind răsplătit cu Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române pentru contribuția la lucrarea monumentală *Tezaurul toponimic al României*.

Moldova, vol. I, 1991–1992, cu Premiul „Meritul Cultural” al Salonului Național al Cărții, Chișinău, 1994.

În perioada 1963–1966, Ion Popescu-Sireteanu culege folclor și texte dialectale din Bucovina, fiind interesat mai ales de terminologia păstorească. În Bucovina, întreprinde anchete toponimice (1979, 1982) în cadrul colectivului format pentru elaborarea *Dicționarului toponimic al Moldovei și Bucovinei*.

În viața științifică universitară, Ion Popescu-Sireteanu se afirmă, începând din 1968, ca editor, critic literar și lingvist. Antologiile și edițiile pe care le îngrijește reprezintă contribuții la cunoașterea vieții și operei unor personalități ale literaturii române moderne, clasice și contemporane. Aceștia li se adaugă studiile și cercetările de lingvistică, etnografie, folclor și de istorie a culturii: I. Antologii: *Poezia ieșeană contemporană* (1968), *Amintiri despre Eminescu* (1971), *Amintiri despre Titu Maiorescu* (1973, 2006), *Amintiri despre Sadoveanu* (1973), *Amintiri despre Ibrăileanu* (I–II, 1974, 1976), *Amintiri despre Iorga*, I, (1980), *Amintiri despre Ion Creangă* (1981, ediția a 2-a: 2001), *Amintiri despre Liviu Rebreanu* (1985). II. Ediții îngrijite: George Tutoveanu, *Versuri* (1968), Ion Heliade Rădulescu, *Scrieri lingvistice* (1973), Iuliu-Cezar Săvescu, *Scrieri* (1984), Nicolai Grămadă, *Toponimia minoră a Bucovinei*, I–II (1996); Eugenia Aglaia Iacob, *Oameni și datini din Roșcanii Sucevei* (2006, în colaborare cu Silvia Popescu). III. Lingvistică și etnologie: *Contribuții la cercetarea terminologiei păstorești în limba română* (1980); *Limbă și cultură populară* (1983, 2008); *Chestionar păstoresc* (1983); *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, I, *Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale, 1772–1988*, partea 1 și partea a 2-a (1991–1992, în colaborare; lucrare distinsă cu Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române); *Cuvinte românești fundamentale* (1995, 2007); *Mic dicționar juridic cu expresii și locuțiuni românești privitoare la drept și Anexe* (1996); *Înțelepciunea limbii române* (2004); *Termeni păstorești în limba română*, I (2005); *Memoria limbii române*, I–V (1997, 1998, 2003, 2006, 2009); *Dicționar de verbe românești. Cu traducere în limbile engleză, franceză, spaniolă, greacă modernă* (2007, în colaborare); *Popasuri filologice* (2009); *Contribuții la o bibliografie Alexandru I. Philippide* (2009); *Glosar dialectal din Bucovina și Moldova* (2013); *Termeni pentru adăposturile păstorești din limba română* (2014); *Cuvinte românești de bază*, (2014); *Termeni păstorești pentru vase, unelte și instrumente, boli și leacuri* (2015); *Din toponimia Bucovinei* (2018). IV. Istorie și istoria culturii: *Siretul – vatră de istorie și cultură românească* (1994, în colaborare); *Town of Siret and its environs* (1999, traducere în limba engleză); *Moldovenii în istorie. Cartea unui impostor și falsificator agramat* (2004); *Bucovina. Oameni și cărți* (2005).

Una dintre lucrările de mai sus apare în cadrul programului național de tipărire a unor lucrări fundamentale patronat de Academia Română, fiind promovată de Centrul pentru Studiul Problemelor Bucovinei, de la Rădăuți, în cadrul colecției inaugurată în 1996: Nicolai Grămadă, *Toponimia minoră a Bucovinei*, I–II, îngrijirea

ediției, studiul introductiv, bibliografia, notele și indicele: Ion Popescu-Sireteanu, introducere: D. Vatamaniuc, București, Editura Anima, Colecția „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii” (1), 1996, 366 + 374 p. + 26 p. cu facsimile + *Harta Bucovinei* (politică și administrativă post 1994).

În periodical „Analele Bucovinei”, Ion Popescu-Sireteanu publică, între altele, câteva studii prin care valorifică și anchetele de toponimie desfășurate în unele localități bucovinene: „Din toponimia Bucovinei. Negostina și Verpole, Pleșenița”, în „Analele Bucovinei”, Rădăuți – București, anul I, nr. 1 [ianuarie – iunie] 1994, pp. 157–161; „Toponimia – tezaur național”, *ibidem*, Rădăuți–București, anul IV, nr. 1 (7), [ianuarie – iunie] 1997, pp. 81–89; „Nume de sate – Mărățai”, *ibidem*, anul IV, nr. 2 (8), [iulie – decembrie] 1997, pp. 425–427; „Toponimia comunei Sucevița”, *ibidem*, anul VIII, nr. 1 (16), [ianuarie–iunie] 2001, pp. 105–150; „Toponimia satelor Calafindești, Șerbăuți și Călinești”, *ibidem*, anul XVI, nr. 1 (32), [ianuarie–iunie] 2009, pp. 127–138; „Toponimia satului Grănicești”, *ibidem*, anul XVI, nr. 2 (33), [iulie – decembrie] 2009, pp. 467–478; „Toponimia comunei Dornești, județul Suceava”, *ibidem*, anul XVII, nr. 2 (35), [iulie – decembrie] 2010, pp. 519–527.

După 1989, scriitorul Ion Popescu-Sireteanu se afirmă și prin valorificarea unor resurse de adâncime ale matricei sale etno-stilistice. Acum publică, totodată, scrieri originale în volume: poeme în versuri și proză, povestiri, povești și fabule (ultimele, destinate copiilor). Dintre acestea: I. Beletristică: *Păcală și ai săi. Povestire originală* (1994; ediția a 2-a, 1999; ediția a 3-a, 2002; ediția a 4-a, 2008; ediția a 5-a, 2011; traducere în limba franceză, 2012); *Șoricelul Chiț*, cu ilustrații de Liviu Smântânică (1995); *Fabule pentru copii* (1995; ediția a 2-a, 1998), *Povești și povestiri* (1996), *Între două veșnicii* (poeme în proză, 1996; ediția a II-a, 2004; ediția definitivă 2012); *Iepurașul năzdrăvan* (1997); *De dragoste. Versuri* (1999); *Cale și drum*, poeme în proză (2001); *La porțile norocului*, memorii (2002, ediția a II-a, 2003; ediția a III-a, 2010); *Oameni și întâmplări din satul meu. Poeme* (2002; ediția a II-a, 2010); *Vânturi și valuri. Poeme și pamflete* (2005); *Boul bucătar. Fabule pentru copii* (2007); *Cățeaua și alte povestiri* (2009); *În moara mea. Poeme și pamflete* (2010); *Ziditor de cuvinte*, versuri (2010); *Povești* (2011); *Mama*, poeme (2011); *Fabule* (2012); *Vânturi și valuri. În moara mea*, poeme și pamflete (2013); *Oameni de pe scara mea*, proză (2015); *Călător spre noapte. Proze* (2018); *Din anii tăcerii*, versuri (2019). II. Memorialistică: *File de jurnal, 1985–1990* (2018).

Dintre scrierile originale publicate de profesorul Ion Popescu-Sireteanu, reținem și acum un volum consacrat satului românesc din Bucovina și reprezentativ, în opinia noastră, pentru autor, din multe puncte de vedere: știința construcției, arta povestirii, valoarea artistică și documentară. Sub egida Editurii Universitas XXI, Ion Popescu-Sireteanu tipărește în 2002, la Iași, volumul *La porțile norocului*, povestire, cartea întâi, 204 p. + 2 planșe cu fotografii, cu o ediție revăzută și adăugită, în 2003, 204 p.

Continuând, tematic, re-construcția și, totodată, evocarea din poemele reunite în volumul *Oameni și întâmplări din satul meu* (2002), Ion Popescu-Sireteanu re-crează aici, narativ, pe un ton cald evocator, melancolic și într-un limbaj savuros, „o lume fără cumpănă și cer destul”: lumea satului tradițional de la marginea Bucovinei din deceniile 4–5 ale veacului trecut. O lume săracă, împovărată de nevoi, încrâncenată în câmpul „culturii de supraviețuire”: „Voiam să prindem belșugul, să-i punem mâna în piept și să ni-l facem slugă și prieten, după împrejurări” (p. 6). În centrul acestei lumi în derivă se află „neamul Popoștenilor” din Mănăstioara, obârșia autorului, care trăiește drama „sățișoarelor care au prins a scădea ca niște oameni bătrâni”. În universul său, „bântuit de amintiri, copleșit de tristețe, fermecat de verdeața care țipă de sănătate” în eterna ei redevenire, dezrădăcinatul din Mănăstioara re trăiește, cu fiecare popas fugar, crâmpieie „din vremea când satul mai era ca un flăcău în zi de sărbătoare”.

Într-o manieră cu tradiție glorioasă în literatura noastră (Creangă, Preda, Stancu, Druță), secvențele din fluxul memoriei re-crează un univers încărcat de pitoresc etnografic. În paginile cărții *La porțile norocului* freamătă viața de zi cu zi a familiei și a satului, îndeletniciri, familia și neamurile, datini și obiceiuri, sărbătorile (hori, strânsuri, hramuri, nunți), poveștile „cu înțelepciune veche”, întâmplări și evenimente dramatice: repatrierea germanilor („Începuse să se răspândească o mare neliniște în familiile nemțești. Oamenii erau sfătuiți să-și lase totul și să se repatrieze în Germania, unde i-ar fi așteptat case noi, pământuri la fel de rodnice, mașini agricole, școli pentru copii și tot ce se mai cerea pentru o viață adevărată. Li se spunea să nu le pară rău că pleacă, din cauză că vor veni vremuri grele. [...] Seara veneau nemți pe la casele românilor ori mergeau românii pe la casele lor. Se vindeau și se cumpărau lucruri fel de fel, de la unelte agricole bune până la pantofi și cizme scâlciate, de la mobilă frumoasă la vase de bucătărie. Unii își aduceau vite bune în ogrăzi, căruțe mai frumos legate în fier și câte altele. A venit și ziua plecării. Și-au luat rămas bun de la români, mulți plângeau și dintre ei și dintre noi. Se rugau lui Dumnezeu să ajungă cu bine și ai noștri le spuneau drum bun și să ne scrie. Și mulți au scris îndată ce au ajuns. Le părea rău c-au plecat. De la belșug au ajuns la mâncare cu porția și înghesuși. Promisiunile erau numai propagandă”, p. 95), războiul, refugiul, deportările, foametea, reforma monetară din 1947, cotele împovărătoare, sovromurile, colectivizarea („Vremurile s-au lăsat grele și întunecate asupra tuturor, pe sărac făcându-l mai sărac, iar pe cel bogat aducându-l la sapă de lemn”, p. 141; „Ca băiat de țărani, am înțeles că gospodăriile colective au venit peste sate ca niște puhoai care au luat toată coaja rodnică a pământului, lăsând în urmă case goale și grajduri goale și ogrăzi goale”, p. 169), școala și biserica („Așa era vremea și noi nu puteam ieși în afara ei, dar am rămas cu respectul din bătrâni pentru biserică și pentru oamenii ei, ca și pentru școală”, p. 135), primăria, preoți (Ion Sireteanu, „părintele cel bătrân de la noi”, de la care sătenii învață „să-și dea copiii la carte, de au ieșit mai mulți domni decât erau casele satului”, „un adevărat sfătuitor, cu priință și satului și neamului nostru”, prin care „satul a crescut buni români și buni creștini, cu familii unite”, pp. 16–17),

învățători, profesori, primari, notari, jandarmi, milițieni, securiști (Săcărdel, „un pui de lele din Drăgușanca, mărunțel, tuciuriu, prost și ambițios”), ravagiile politicianismului, oameni de diverse etnii (români, nemți, lipoveni, polonezi, ruteni, evrei, țigani) și mentalități, târgul tradițional (Siret, Cernăuți, Rădăuți) plin de negustori evrei și de dugheni, cu meseriași nemți, „care aveau cuvânt și mână de aur”, și români „primitori și răbdători”.

Satul tradițional trăiește, ca spectacol, în dimensiunile străvechimei sale. Istorisirile salvate din istoria sa orală sunt memorabile: ospățul muntenilor la crâșma Feghea (pp. 17–19), plata țigăncii care ghicește (pp. 44–46), tânăra nevestă care „caută pere pe răchită”, negustorind ouă în târgul de femei din Siret (p. 66), replicile satului la pericolul sovietic și comunizarea stalinistă („Românie, Românie,/ Nu lăsa rusu să vie/ Peste-a noastră vechi hotară/ Să ne-aducă jale-amară”; „– Foaie verde de alun,/ Vreți mahorcă sau tutun?”// „– Foaie verde de-astrahan,/ Vrem tutun american!” ș.a., pp. 39, 140, 166–170), povestea cu străinul care caută în sat secretul vieții lungi (pp. 161–164). Constatarea autorului-personaj, „drumeț cuprins de înserare în crucea vânturilor”, definește o lume apusă de mult, condamnată, fără drept la recurs, de istorie: „Așa era viața noastră, un amestec ciudat de naivitate și cruzime, de omenie și de fărădelege, de bunătate și de lăcomie. Dar omenia era deasupra tuturor” (p. 150).

Povestirea cărții întâi se încheie la hotarul satului. Plângând, eroul fără astâmpăr se desprinde de cuib și, fascinat de zbor, pleacă în lume hotărât să găsească „porțile norocului”, să treacă dincolo de acestea spre a căuta „lumea aceea visată la vârsta crudă a adolescenței”. Pe toate drumurile înstrăinării, „satul-rădăcină”, „satul-altar” îl va însoți mereu, ca durere și nădejde tainică, împreună cu neamul său ritualic, străbătând „vremuri cu valuri, vremuri de cumpănă”: „Curând vei muri și tu, sat al meu,/ Vor veni oamenii siluirii să te dărâme,/ Nu-ți va mai zâmbi nici un curcubeu,/ Mormintele noastre vor fi făcute fărăme.// Curând vei muri și tu, sat legănat/ De dealuri pustii și de mărunte păraie./ Cineva și-a luat puterea și te-a condamnat,/ Stârnind peste tot vâlvătaie...// Paharul mi-i plin cu venin,/ Zăcem cu toți ca-ntr-o boală./ Când cineva îndrugă puțin,/ Sosesc oamenii nopții și-l scoală./ Să nu mai vorbească fără de sine/ Ce nu se cuvine...// Curând vei muri și tu, sat-rădăcină,/ Sat-altar al tuturor morților mei./ Buldozerul, în năvală haină, / Va veni purtat prin poruncă de zmei,/ Dar am nădejde că noaptea asta buimacă/ Și tot ce e rău o să treacă/ Și iar or avea apă curată fântânile/ Și iar se vor coace în suflete grânele” (*Oameni și întâmplări din satul meu*, p. 48).

Interesante sunt poeziile publicate de profesorul Ion Popescu-Sireteanu, după 1989, în câteva volume. „Cărțile sale – crede Adrian-Dinu Rachieru, în 1996 –, dincolo de glazura unui limbaj științific, sunt impregnate de un lirism cotropitor, învăluind cu un parfum desuet, romanțios, idealuri înalte. Sprinteneala stilistică și metafora slujesc această gâlgâitoare revărsare afectivă, prisoselnică, bănuim, la un om al bibliotecii. [...] În poezie, Ion Popescu-Sireteanu rămâne, peste ani, un suflet candid, un romantic incurabil, imun la toate modele și pozele”.

Frecventând teme și motive comune: destinul, dragostea, viața și moartea, vatra/casa părintească, satul natal, Bucovina, Moldova, patria, istoria, graiul neamului, dorul, drumul/calea, zborul, acest insolit autor bucovinean creează admirabile compoziții literare: „Dorul când mă vatămă,/ Vîno tu și cată-mă,/ Jalea când mă leagănă,/ Vîno tu și-mi tragă-nă,/ Când sînt singur și pustiu,/ Chipul tău pe vînt îl scriu./ Că mi-s ochii plini de tine./ Ești în gîndul meu ciorchine,/ Tu ești zori și tu ești sară,/ Apă lină, foc în pară,/ Tu ești zi și tu ești noapte,/ Pom cu poame pururi coapte...// Dorul când mă vatămă,/ Vîno tu și cată-mă,/ Gura ta aline-mă,/ La sânul tău ține-mă./ Să știi pentru cine cresc/ Dorul meu cel omenesc...” („De dragoste”, în volumul *De dragoste. Versuri*, Timișoara, Editura Augusta, 1999, p. 5); „Nu mai am, mamă, vești de la tine./ Acolo unde te-ai dus/ E rău sau e bine?/ L-ai văzut cumva pe Isus/ Domnind văile raiului./ Stînd cu dreptii alături?/ Ai toate-ale traiului?/ Sunt pe-acolo ierni și omături?/ Dar cozi la pâine, la lapte?/ Ce se mai spune la colțuri, în șoapte?/ Umblă și pe-acolo liberi nebunii./ Aruncînd peste tot sămînța minciunii?/ Aveți lemne de foc și lumină?/ Cernobălul n-a atins și Sfînta Grădină?// [...] Mai vină, mamă, în vis./ La tine acasă./ Ți-au dat ce-au promis?/ Ești tot așa de frumoasă?/ De-ai ști cât mi-e de dor./ Te-ai preface-n izvor/ Și-ai veni, apă, pe masă./ Ori poate nu te mai lasă./ [...] / Ridică perdeaua lumii de veci./ Să te văd cum o duci, cum petreci...” („Să te văd...”, în volumul *Oameni și întîmplări din satul meu. Poeme*, Iași, Editura „Universitas XXI”, 2002, p. 53; cu același titlu, și în volumul *Mama. Poeme*, cu ilustrații de Marcela Negoescu, un portret de Liviu Smîntînică și o fotografie-document, din 1942, cu familia Gheorghe și Veronica Popescu, din Mănăstioara, în curtea casei lor, împreună cu patru din copii), Iași, Editura Taida, 2011, p. 24).

Versurile din volumul *Din anii tăcerii* (2019) au fost scrise – notează autorul în prefață – sub imperiul nopții totalitare, o noapte a vieților frînte: „Am trăit o lungă vreme a tăcerii, când trebuia să-ți ascunzi gîndurile, când nu bănuiai cine te toarnă, când nu știai dacă ziua de mâine te va găsi acasă și nu știai dacă te vei mai întoarce de unde urma să fii dus. În acei ani, așteptai la cozi nesfârșite, ca să revii în familie cu bunurile necesare zilnic, să-ți poți hrăni copiii... În acele vremuri de teamă, dacă așterneai pe hîrtie vreo împotrîvire, ascundeai cu mare grijă manuscrisele, să nu le găsească oamenii stăpînirii, că puteai deveni ușor amintire”. Textele adunate aici au fost scrise în perioada 20 aprilie 1965 – 23 iunie 1989 ca „un jurnal al sentimentelor, al atmosferei, al stării de spirit, generate de nume, chipuri, întîmplări, incidente, accidente, scenarii odioase, impredictibil, impredictibil”, „un jurnal-umbră”, „o carte care te răscolește până la lacrimă”, cum scrie profesorul Liviu Martin într-o cronică de întîmpinare, în 25 noiembrie 2021: „Eu zbor cu aripi tăiate,/ Pe gură cu nouă lăcate./ Pe suflet c-o piatră de moară,/ Ce-mi pare totuși ușoară./ Eu zbor și flămînd și-nsetat./ În cușcă, în lung și în lat,/ Doar gîndul, scăpat de povară/ Mai poate să zboare pe-afară./ El singur mă duce departe/ Și scrie urmașilor carte,/ Pe care-or citi-o pe rînd,/ Mirați că am scris-o flămînd” (Sânziene, 1984).

Scrierile originale publicate de profesorul Ion Popescu-Sireteanu au, în bună măsură, o importanță de netăgăduit și pentru cercetarea istoriei noastre din veacul

trecut. Prin bogăția de date și informații pe care cercetătorul nu le poate găsi în arhive, acestea aduc în prim-plan „istoria celor mici” dintr-un timp devastat de furtunile unui veac violent, supraviețuind „ca un temei de lumină” al unui neam alergând pe drumuri și „colbăit de vis”, toropit de o uimire stranie („uimiți,/ stăm cu mâinile încătușate/ în timp ce tâlhari/ ne umblă prin buzunare/ ziua-n amiaza mare,/ fără teamă,/ fără rușine”). În zămisliri de târziu, în ceremonialul consolidării memoriei noastre culturale, îl descoperim pe autor „copac în răscruce”, hrănind amintiri scumpe, „ciulin în câmpie” ori „cocor stingher în lumină”, legând durerea mai multor generații, muncit „de-ndoieli și sărutat de tăceri”, săpând fântâni „lângă vatră în slovă”, în căutarea „apei de sete” pentru urmași, a fericirii și a „dimineții depline” dintr-un mereu amânat „timp purificator”.

File de jurnal, 1985–1990 (2018) oferă utilizatorilor interesați o bogăție de informații, gestionate de un autor sensibil, marcat dramatic de evenimente: „De multă vreme simt pe suflet o permanentă apăsare. Caut înainte și mi se par închise toate căile, toate sursele de lumină. Trăiesc la voia întâmplării, ca o vietate dusă de valuri bezmetice. Nu știu nici cât va ține starea asta și nici dacă se va putea remedia ușor. În orice caz, suntem într-o vreme de totală dezorganizare. [...] Viața noastră evoluează din rău în mai rău” (1 decembrie 1985, 9 decembrie 1985).

„Cireș copt” încărcat de „roadele timpului”, ajuns la „cămărilor morții celei statornice”, Ion Popescu-Sireteanu, omul, profesorul, cercetătorul și scriitorul, deopotrivă, „umbră și pulbere date unui trup spre amăgire și îndoială”, trăiește înfiorat de sentimentul „trecerii și petrecerii” sale în „lumea albă”, al „devenirii întru devenire”. Meditația drumețului creștin „împodobit cu înțelepciune” este învăluită acum de tristețe calmă: „Nu știu ce dor bulguitor m-a cuprins de-am lăsat casă și sat și-am plecat în lume, unde mă culcam pe spini și mă sculam în vărsatul zorilor, spălându-mă cu roua de pe ochii dimineții.

Sub soarele bând al unui sfârșit de aprilie, când pădurea râdea în verdele ei crud și-și zbenguia coroana în vântul subțire care o alinta, m-a prins așa din senin un dor neogoit de ducă.

Am mai stat până la vremea culesului și-apoi, beat de zări și netemător, am dat mâna cu destinul și-am plecat prin locuri neumblate, să rup coaja de pe întrebări, să-mi aflu alinare.

Dar întrebările au crescut, drumurile s-au împărțit în căi amăgitoare, iar dorul bulguitor m-a purtat în voia lui, pe unde vântul vântură și dărâmă păduri grele, până la văile oarbe. Cu dragostea m-am îmbrăcat, cu bucuria m-am încins, cu dorul m-am cuprins și-am ajuns apă care scapă din munte, până m-au albit brumele.

Ascuns în burile codrilor, cu ochii țintă la roadele timpului ca la un cireș copt, am descurcat potecile, mi-am deslușit așteptările și am ajuns încet-încet la cămărilor morții celei statornice.

De ce te-ai aruncat spre mine, dor bulguitor, deschizător de căi necunoscute?” („Dor bulguitor”, în volumul *Călător spre noapte. Proze*, Iași, Editura Printis, 2018, p. 89).

De-a lungul a patru decenii, profesorul Ion Popescu-Sireteanu colaborează la diverse periodice științifice, literare și de cultură, semnând peste 300 de studii, articole, recenzii și note: „Analele Universității «Al. I. Cuza» Iași”, „Studii și cercetări lingvistice”, „Limba română”, „Limbă și literatură”, „Analele Bucovinei”, „Contemporanul”, „Tribuna”, „Convorbiri literare”, „Bucovina literară”, „Septentrion”, „Țara Fagilor”, „Târgoviștea literară”. Începând cu anul 1965, susține 50 de comunicări științifice în cadrul unor manifestări universitare și academice (Iași, București, Timișoara, Cluj-Napoca, Pitești, Suceava, Arad, Cernăuți, Bârlad, Rădăuți). Membru în colegiul de redacție al periodicului trimestrial de istorie și cultură „Glasul Bucovinei”, fondat la Cernăuți (1994) și tipărit la București, la început de Fundația Culturală Română și ulterior de Institutul Cultural Român. Director al revistei „Târgoviștea literară”, fondată de profesorul Eusebiu Platcu (2012), originar și el din Bucovina, după moartea acestuia (de la anul II, nr. 2–3, iunie–septembrie 2013). Pseudonime: Ion Popescu-Sireteanu (începând din 1971), Bogdan Sireteanu.

Lucrările profesorului bucovinean Ion Popescu-Sireteanu se bucură de referințe critice elogioase, unele semnate de nume cu prestigiu. În ordine cronologică, îi închină recenzii și cronici, printre alții: Mircea-Radu Iacoban, Alexandru Călinescu, Alexandru Piru, Petru Zugun, Doru Scărlătescu, Constantin Ciopraga, Aurel Nicolescu, Șerban Cioculescu, Mihai Ungheanu, Mihai Drăgan, Nicolae Manolescu, Ștefan S. Gorovei, Ilie Dan, Alexandru Graur, Flora Șuteu, Ion Taloș, Emil Satco, Ioan Pânzar, Constantin Blanaru, Adrian-Dinu Rachieru, Ion-Horia Bârleanu, Constantin Hrehor, Pavel Țugui, Liviu Papuc, Zaharia Macovei, Nicolae Busuioc, Doina Cernica, Cecilia Popescu Latiș.

„Om al bibliotecii”, cercetător și „filolog riguros” ori „diac de limbă românească”, Ion Popescu-Sireteanu este un „editor competent”, realizând cu pietate ediții necesare pentru o mai bună cunoaștere a scriitorilor moderni și clasici ori a unor personalități pe nedrept uitate. „Impresionanta varietate de preocupări”, „sprinteneala stilistică și metaforică”, „lirismul pasional și înțelept”, „civilitatea academică”, meditația gravă asupra vieții, „simțul observației, care merge până la detalii”, „memoria prodigioasă”, „știința povestirii” și „infinita dragoste pentru lumea satului” îl definesc pe acest cărturar bucovinean, în sensul definirii conceptului de „cărturar modern” de către Vasile Bogrea: „aprinzător de lumânări în templul culturii naționale”.

În 2007, profesorul Ion Popescu-Sireteanu se stabilește la Pitești. Aici, se stinge din viață joi, 29 iulie 2021 și este înmormântat duminică, 1 august, în Cimitirul „Sfântul Gheorghe” din orașul de reședință a județului Argeș.

De-a lungul anilor, fac referiri la viața și activitatea profesorului Ion Popescu-Sireteanu, adolescentul fără astâmpăr „rostogolit din Bucovina” în lumea largă, între alții: Nicolae Busuioc, *Scriitori și publiciști ieșeni contemporani, 1945–2002. Dicționar*, Iași, Editura Vasiliana '98, 2002, pp. 347–349; Nicolae Ciurea-Genuneni, *Ion Popescu-Sireteanu și arta de a zidi timpul...*, Iași, Editura Printis, 2015, 106 p. + 10 p. cu reproduceri după fotografii; – I[ordan] D[atcu], „Popescu-Sireteanu,

Ion”, în Eugen Simion (coordonator), *Dicționarul general al literaturii române*, V (P–R), București, Editura Univers Enciclopedic, 2006, p. 377; – Mircea Irimescu, *Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina (1862–2012). La 150 de ani*, II, *Voluntariat bucovinean*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2013, pp. 457–458; – Liviu Martin, „Anii tăcerii profesorului Ion Popescu-Sireteanu”, articol postat pe site-ul Bibliotecii Județene „Dinicu Golescu” Argeș, 25 noiembrie 2021, vezi <https://www.bjarges.ro/anii-tacerii-profesorului-ion-popescu-sireteanu/> (16 februarie 2022); – Silvestru Pânzariu, „Disparația unui strălucit cărturar”, în „Crai nou”, Suceava, anul XXXII, nr. 8 568, 6 august 2021, vezi și <https://www.crainou.ro/2021/08/06/disparitia-unui-stralucit-carturar/> (18 februarie 2022); – Silvia Popescu (editor), *Lingvistul și scriitorul Ion Popescu-Sireteanu*. Articole, cronici și recenzii publicate pe seama cărților sale, Pitești, Editura Tiparg, 2010: – Adrian-Dinu Rachieru, „Un temperament liric: Ion Popescu-Sireteanu”, în volumul *Poeți din Bucovina (Selecție, studiu introductiv și profiluri critice)*, Timișoara, Editura Helicon, 1996, pp. 326–327; – Emil Satco, Alis Niculică, *Enciclopedia Bucovinei. Personalități, localități, societăți, presă, instituții*, III (P–Z), Suceava, Editura „Karl A. Romstorfer”, 2018, pp. 144–146; – Emil Satco, Ioan Pînzar, *Dicționar de literatură Bucovina*, Suceava, Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera” Suceava, 1993, pp. 178–179; – Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, II, Iași–Suceava, Editura Princeps Edit – Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera” Suceava, 2004, pp. 237–238; – Vasile I. Schipor, „Ion Popescu Sireteanu, la aniversarea a 70 de ani de la naștere”, în *Bucovina istorică. Studii și documente, Cuvânt-înainte* de D. Vatamaniuc, m. o. al Academiei Române, București, Editura Academiei Române, colecția „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii” (22), 2007, pp. 409–413; – Vasile I. Schipor, „In honorem prof. univ. dr. Ion Popescu-Sireteanu”, documentar, bogat ilustrat, publicat la împlinirea a 70 de ani, în „7 zile bucovinene”, anul V, nr. 199, 16–22 septembrie 2004, pp. 6–7, în cadrul rubricii „Bucovina: oameni și cărți”); – Carmen-Veronica Steiciuc, Alis Niculică, *Sol omnibus lucet*, antologie, profil biobibliografic și selecție de texte, Suceava, Editura Lidana, 2012, pp. 469–471.

NOTES ON CONTRIBUTORS

Simona-Teodora Adamovici-Ienache – graduate of the “Ștefan cel Mare” University of Suceava, the College of Museography (1993–1996) and the Faculty of History-Geography (1996–1999). Employed in the entrepreneurial sector since 1992, she worked for a short time as a teacher (1999 and 2011) and since 2000 and until now she is a librarian at the “I. G. Sbiera” Library of Bukovina. She is also a PhD student of the same university in Suceava since 2019, in the field of history, with a research topic entitled “*I. G. Sbiera*” Library of Bukovina, Suceava. Monographic study, coordinated by prof. univ. dr. Olimpia Mitric.

Ovidiu Bătă – engineer geologist, scientific researcher III at the “Bukovina” Institute of Romanian Academy. PhD in Geology (2006) at the “Al. I. Cuza” University of Iași, with the thesis *Palynostratigraphical Study of the Metamorphic Formations from Putna Basin (Bistrița Mountains)*. Fields of interest: geology, exploitation of mineral resources, environmental protection. Author of books, studies and articles about the economic life of Bukovina.

Ioan-Gabriel Chiraș – has a BA in history (2015–2018) and an MA in International Relations (2018–2020) at “Alexandru Ioan Cuza” University of Iași. His main interests are the history of Romanian conservatism and its personalities and the history of Bukovina and its personalities around the Rădăuți site. He is currently pursuing a PhD at the same University. His thesis is entitled “The Great Conservative Government 1872–1876. Aspects of internal and external politics”. He is also a member of the Society for Romanian Culture and Literature in Bukovina since 2020.

Maria Epatov – teaches Romanian Language and Literature at the “Eudoxiu Hurmuzachi” National College in Rădăuți. PhD in Philology (2022) with a thesis about the Armenian literature in Romania. Her areas of interest cover topics such as globalization and its impact in literature, the identity marks of the writers belonging to minority ethnic groups, the multiculturalism in the 20th century, the Romanian writers of Armenian origin. She has also published articles in “Meridian critic”, “Convorbiri literare”, “Journal of Romanian Literary Studies”.

Ion Filipciuc – writer, graduate of the Philology Faculty, “Al. I. Cuza” University, Iași. He obtained the PhD in 1999, with the thesis *Stylistic constant and archaic significance in Miorița*. He contributed to several literary publications with prose, lyrics, articles, essays, studies about Eminescu, about the popular creation *Miorița*. Editor of “Bucovina literară” (1990–2000). Among the published books: *Înspre alt Eminescu* (1999), *Miorița străbate lumea sau 123 de traduceri ale colindei și baladei, semnate de...* (2001), *Simptomuri politice în boala lui Eminescu* (2007), second edition, 2009. Editions: Vasile Posteuca, *Catapeteasmă bucovineană* (2000), Ioan Bilețchi-Albescu, *Amintiri din colț de veacuri* (2012), *Eminescu în Bucovina* (2012), Ioan Bilețchi-Albescu, Traian Roșu, *Câmpulungul în zorile Unirii* (2015).

Serghei Hakman – Deputy Director of the Chernivtsi Regional Centre for Retraining and Professional Development of State Authorities, Local Government, State Enterprises, Institutions and Organization Employees (since 2005), Vice-President of the “Public Resources and Initiatives” Charity Foundation (since 2008), member of Work Commission of “Upper Prut” Euroregion for Interregional and International Cooperation, Local Governing Development and Information (since 2018). He participated to and coordinated many international projects on Ukrainian-Romanian relations, cross-border cooperation and interethnic relations. The author of more than 150 scientific

publications in history of international relations, Ukrainian-Romanian relations, cross-border cooperation and interethnic relations.

Rodica Jugrin – scientific researcher III at the “Bukovina” Institute of the Romanian Academy; PhD in History (2004), with a thesis on the cultural life in Bukovina in the interwar period. Areas of interest: contemporary history, oral history and history of mentalities. She edited several volumes about the history of Bukovina and published books, studies and articles on the evolution of the cultural phenomenon in the province during the interwar period (institutions, personalities), parliamentary life, and anti-communist resistance.

Ewa Kocój – ethnographer and cultural anthropologist who has graduated from Jagiellonian University in Krakow, Poland, and presently holds a position of an Adjunct Professor at Culture Institute of the Jagiellonian University. Her fields of interest include contemporary religiosity, anthropological interpretation of representations and cultural symbols as well as Eastern Christian spirituality of the Carpathian Mountains region. Eastern Christian iconography and folk art also play a significant role in her studies. Dr Kocój’s research is oriented on the cultural religiosity of Romania in comparison with other Central as well as South-Eastern European countries, Eastern borderlands and national, ethnic and religious stereotypes. She was a recipient of Lanckoronski Foundation, Foundation for Polish Science, Ministry of National Education in Romania and CEEPUS scholarships. Dr Kocój was awarded the Arthur Rojszczak Prize of the Foundation for Polish Science. She was also awarded the prize for the best doctoral thesis in the years 2004–2005, in the field of cultural sciences, by the National Centre for Culture in Poland. The author of the following books: Sanctuaries, persons, icons. Painted Orthodox Churches and Monasteries of South Bukovina in Romanian representations (2006); Romanian Saints (2012), The Memory of Old Centuries. The Symbolism of Time in the Romanian Orthodox Calendar (2013) as well as numerous academic papers published in Poland and elsewhere. She is also the editor of a scientific journal “Zarządzanie w kulturze” (“Culture management”). At this time she is conducting research on the contemporary Eastern Christian rituals in Romania. A co-founder of the Polish-Romanian Society in Krakow.

Harieta Mareci-Sabol – is associated professor at the Faculty of History and Geography of the “Ștefan cel Mare” University of Suceava; PhD in History at the “Alexandru Ioan Cuza” University of Iași (2002), with a thesis on the Romanian historiography. Her monographs, studies and articles pertaining to modern history, history of Bukovina and historiography were published in Romania, Poland, Italy, Turkey and Ukraine. Her research interests include Bukovina’s personalities and its cultural, social, and medical history.

Nataliya Nechaieva-Yuriichuk – PhD, associated professor at the Department of Political Science and Public Administration of the “Yuriy Fedkovych” Chernivtsi National University. Her fields of interests are social communication, information management, international relations, Ukrainian-Romanian relations, cross-border cooperation and interethnic relations. Author of various articles and books such as: „Propaganda’s Role in Reformatting the Political Map of the World: Ukrainian Case”, „Social and Political Development of Ukraine’s Border Areas in Post-Euromaidan Period. Case Study: Chernivtsi Region”, *Ethnicity and Intercultural Dialogue at the European Union Eastern Border, Blue Black Sea: New Dimensions of History, Security, Strategy, Energy and Economy*.

Bogdan-Petru Niculică – doctor of historical sciences (Prehistoric Archaeology) of the “Alexandru Ioan Cuza” University of Iasi (since 2006) with the thesis “Middle and Late Bronze Age in the Suceava Plateau”; expert archaeologist since 2009; mobile cultural heritage expert since 2008; certified museographer since 2005 (specialized in General Museology, Legislative Parameters of Cultural Policy in Romania, Management of Cultural Projects and Programs, Protection of the National Cultural Heritage); editorial secretary of the yearbook of the Bukovina Museum in Suceava – since 2006.

Since March 2007 until present he is Secretary General of the County Union of Free Trade Unions – Confederation of Democratic Trade Unions in Romania, Suceava County Branch.

Marian Olaru – scientific researcher at the “Bukovina” Institute of the Romanian Academy. PhD in History (2000). Fields of interest: modern and contemporary history, oral history, microhistory and history of mentalities. He published various studies and articles related to the history of Bukovina, regarding the evolution of the political system in this region during the Austrian occupation, the role of personalities, cultural and political elite from this region in advocating the identity at the end of the 19th century and beginning of the 20th century. He also showed a particular interest in studying the context (phenomena) that resulted in the extinction of the multicultural and multiethnic Bukovina at the end of the Second World War, a process emphasized by the establishment of communist rule in the Central and Eastern Europe.

Liviu Papuc – PhD in Philology (title of thesis: *Leca Morariu. Life and work. Monographic study*); former Head of Service at the Central University Library in Iași; member of the Writers’ Union; author of various articles in newspapers and magazines in Romania and abroad; collective volume editor; translator from universal literature. Published volumes: *Biblioteca Centrală Universitară “Mihai Eminescu”. Monografie*, Iași, 1989 (together with Nicoleta Popescu and Radu Tătărucă); *Biblioteca edițiilor Mihai Eminescu românești și străine (1889–1989)*, Oradea, 1989 (together with Constantin Mălinaș), *Frânturi de cultură bucovineană*, Iași, 1997; *Caragiale în Iașii Junimii*, Iași, 2002 (co-author); *Marginalii junimiste*, Iași, 2003; *Leca Morariu. Studiu monographic*, Iași, 2004; *Societari junimiști în documente*, Iași, 2008; *Francmasoneria și “Junimea literară”*, București, 2010.

Elena Pascaniuc – scientific researcher III at the “Bukovina” Institute of the Romanian Academy (Rădăuți); PhD student at the “Ștefan cel Mare” University in Suceava, with a thesis on the folklore in Bukovina. Areas of interest: cultural life in Bukovina, history of folklore in Bukovina. She published studies and articles on these topics in the periodicals: “Analele Bucovinei” (Rădăuți–București); “Meridian Critic”, *Analele Univ. “Ștefan cel Mare” Suceava*, Seria Filologie; “Scriptum” (Suceava).

Alexandrina Popescu-Cruceanu – graduate of the Faculty of History and Geography of the “Ștefan cel Mare” University of Suceava (2003–2008) and the Faculty of Letters, specialization: Romanian and English Language and Literature (University of Bucharest, 2016–2010). Degrees and research stages: master degree in Tourism and Regional Development at the „Ștefan cel Mare” University of Suceava (2010–2012); scientific researcher within the Doctoral School of Chemistry, Life and Earth Sciences of the “Alexandru Ioan Cuza” University from Iași (2012–2015), associate professor at the Faculty of Geography and Geology of the “Alexandru Ioan Cuza” University of Iași (2015–2016); research stages at the Faculté de Lettres, Langues et Sciences Humaines, Université d’Angers, France (2013) and at the Faculty of Geography and Regional Studies, University of Warsaw, Poland. PhD in Geography (2015). Currently, PhD student at the Faculty of History and Geography of the “Ștefan cel Mare” University of Suceava, specializing in History (2020–2023), Master in Management of International Relations and Cross-Border Cooperation (2020–2022), founding member and president of the “Bukovina” Centre of Excellence in Scientific Research Specializing in the field of contemporary history of Bukovina, demographic history of the interwar period, medical geography. Author of research on the economic, psycho-social, cultural aspects of the health of the population in Romania and Poland, literary history and the history of communism in Romania and Poland, medical tourism.

Dinu Poștarencu – PhD in History, coordinating scientific researcher at the Historical Institute of the Academy of Sciences of Moldova. Published studies and books: *Din istoria Tighinei* (Chișinău, 1992); *O istorie a Basarabiei în date și documente* (Chișinău, 1998); *Poșta Moldovei. File*

de istorie (Chişinău, 2000); *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei* (Chişinău, 2005); *varnița. Itinerar istoric* (Chişinău, 2005); *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus* (Chişinău, 2006); *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei* (Chişinău, 2009); *Destinul românilor basarabeni sub dominația țaristă* (Chişinău, 2012); *Vertiujeni, un sat din Valea Nistrului* (Chişinău, 2013); *Zgurița. Trecut și prezent* (Chişinău, 2015).

Vasile I. Schipor – Scientific researcher (February 1, 1993 – January 3, 2018), PhD in Humanities (history) (Iasi, November 30, 2014), editor-in-chief of the periodical “The Annals of Bucovina” (1994–2018), honorary scientific secretary of the “Bucovina” Rădăuți (1996–2018). Author of the volumes: *Bucovina istorică. Studii și documente* (Bucharest, 2007); *Calendare și almanahuri românești din Bucovina (1811–1918). Contribuția lor la propășirea cultural-națională a românilor bucovineni* (Iași, 2016) – elaborated on the basis of the doctoral thesis and awarded with the “Dimitrie Onciul” Prize of the Romanian Academy (Bucharest, December 13, 2018); *Bucovina de lângă noi. Viața științifică, literară și artistică la început de mileniu*, vol. I–II (Iași). Contributions to other 10 volumes, some written in collaboration: articles published in over 20 collective volumes, 130 studies and articles printed in scientific publications in the country and abroad; over 120 reviews, literary chronicles and interviews; author of introductory studies, prefaces and postfaces in 14 important works on Bucovina; active participation in over 150 scientific events organized in the country and abroad. Contributions to the organization of international scientific conferences dedicated to Bucovina (1996, 2000, 2003, 2006, 2009, 2010, 2011, 2012, 2014, 2017).

Constantin Ungureanu – PhD in History (1997); Dr. hab. (2018); scientific researcher at the National Museum of Bucovina in Suceava. He is the author of four monographs on the education and population of Bucovina and of a monograph on the inhabitants of Bucovina and Bessarabia. He collaborated in the elaboration of a historical-statistical study on the population of the Chernivtsi region, a monograph on the Austrian Cadastre in Bucovina, published in German, an ethno-linguistic and confessional atlas of Bucovina, a textbook on the local history of the Chernivtsi region. He published around 165 scientific articles about the history of Bucovina during the period of Austrian rule, which appeared in specialized journals and collections of articles from the Republic of Moldova, Romania, Ukraine and Germany. He received several research and documentation scholarships in Germany (Munich and Augsburg) and Austria (Vienna). Between 2008 and 2010 he collaborated within the international scientific project *Austrian Cadastre in Bucovina and Carinthia in the mid-19th century*, being employed by the University of Innsbruck, Austria.

Alexander Weidle – graduated in History and German Studies at the University of Augsburg in 2017. In 2018, he achieved his “Master of Education” (University of Augsburg/ Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu). His PhD-Project (Title: *Institutionalized Remembrance and where it ends: Landsmannschaft and Personal History*) is mainly based on an Oral-History-Project he realized at the Bukowina-Institut Augsburg since 2018. It examines how the “Landsmannschaft der Buchenlanddeutschen” brought about Collective Identity among her members.

